

düsbed

**DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

ISSN: 1308-6219

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan AKAY (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nurettin MENTEŞ (Dicle Üniversitesi)
Dr. Oktay TATLICIOĞLU (Dicle Üniversitesi)
Dr. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

YARDIMCI EDİTÖR

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ (Dicle Üniversitesi)

SEKRETARYA

Dr. Oktay TATLICIOĞLU

YIL

2021

SAYI

2021 Subat / 26

YIL 13

DİYARBAKIR

Bas Editör

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)

Editörler

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan AKAY (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nurettin MENTEŞ (Dicle Üniversitesi)
Dr. Oktay TATLICIOĞLU (Dicle Üniversitesi)
Dr. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

YARDIMCI EDITÖR

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ (Dicle Üniversitesi)

Danışma ve Yayın Kurulu

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN - *İstanbul Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Konya*
Prof. Dr. Ali AKAY - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Bülent GÜL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Canan SEYFELİ - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Cemal TOSUN - *Ankara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Ferruh AĞCA - *Osmangazi Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Eskişehir*
Prof. Dr. Grazyna ZAJAC - *Jagiellonian Üniversitesi - Polonya*
Prof. Dr. İnan KESER - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. İrfan YILDIZ - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ - *Hitit Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Çorum*
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP - *Harran Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*
Prof. Dr. Metin KARTAL - *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Mesut ERGİN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Mustafa AVCI - *Selçuk Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ - *Marmara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM - *Karatay Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
Prof. Dr. Rüstem ERKAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
Prof. Dr. Osman KARATAY - *Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü - İzmir*
Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA - *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Edebiyat Enstitüsü - Azerbaycan*
Doç. Dr. Bayram AŞILIOĞLU - *Dicle Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI - *Marmara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Ankara*
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN - *Bükreş Üniversitesi - Tarih Fakültesi - Romanya*
Doç. Dr. Martine ASSENAT - *Paul Valery Üniversitesi - Fransa*
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Ankara*
Doç. Dr. Nilüfer BEKLEYEN - *Dicle Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
Doç. Dr. Nicola LANERI - *Catania Üniversitesi - İtalya*
Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
Doç. Dr. Ozan ZENGİN - *Ankara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*
Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SEZER - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
Dr. Öğr. Üyesi Burcu ZEYBEK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
Dr. Öğr. Üyesi Tarkan YAZICI - *Mersin Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Mersin*
Dr. Ankhbayar DANUU - *Moğolistan Devlet Üniversitesi - Moğolistan*
Dr. M. Felat AKTAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*

İletişim Adresi <http://www.e-dusbed.com>

email:sbd@dicle.edu.tr

DICLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ DERGİSİ ŞUBAT, HAZİRAN VE EKİM AYLARINDA OLMAK ÜZERE YILDA ÜÇ KEZ YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR

Dicle Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Dicle University Social Sciences Institute Journal

DÜSBED dergisi yılda üç kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

DÜSBED dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.e-dusbed.com'a aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler için herhangi bir ücret ödenmez.

DÜSBED, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. **ULAKBİM, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Research Bible, Scientific Indexing Service, Index Copernicus, Google Scholar, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)** ve **Sobiad** tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308 - 6219

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır / TÜRKİYE

25/ 02 / 2021

Dicle Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

düsbed

DICLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219

Dicle University Social Sciences Institute Journal

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Aytaç COŞKUN (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. İhsan AKAY (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nurettin MENTEŞ (Dicle Üniversitesi)

Dr. Oktay TATLICIOĞLU (Dicle Üniversitesi)

Dr. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

YARDIMCI EDITÖR

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ (Dicle Üniversitesi)

YIL

2021

SAYI

2020 ŞUBAT/ 26

YIL 13

DİYARBAKIR

E-mail: sbd@dicle.edu.tr

<http://www.e-dusbed.com>

Baş Editör/ Chief Editor

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)

Editörler/Editors

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Aytaç COŞKUN (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. İhsan AKAY (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nurettin MENTEŞ (Dicle Üniversitesi)

Dr. Oktay TATLICIOĞLU (Dicle Üniversitesi)

Dr. Feyza BULUT (Dicle Üniversitesi)

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ (Dicle Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji	Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL	Hacettepe Üniversitesi
Arkeoloji	Doç. Dr. Aytaç COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Coğrafya	Doç. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	Harran Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri	Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER	Dicle Üniversitesi
Dil Bilim	Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Osmangazi Üniversitesi
Dinler Tarihi	Prof. Dr. Canan SEYFELİ	Dicle Üniversitesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatı	Prof. Dr. Mesut ERGİN	Dicle Üniversitesi
Eski Türk Edebiyatı	Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Atatürk Üniversitesi
Felsefe	Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ	Katip Çelebi Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri	Prof. Dr. Cemal TOSUN	Ankara Üniversitesi
Güzel Sanatlar	Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ	Dicle Üniversitesi
Halk Bilimi	Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Hukuk	Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN	Dicle Üniversitesi
İktisat	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi

İletişim	Doç. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK	İstanbul Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatı	Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	İstanbul Üniversitesi
Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Mustafa AVCI	Selçuk Üniversitesi
Psikoloji	Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KULA	Dicle Üniversitesi
Sanat Tarihi	Prof. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Sosyoloji	Prof. Dr. Rüstem ERKAN	Dicle Üniversitesi
Tarih	Dr. Öğr. Üyesi Salih ERPOLAT	Dicle Üniversitesi
Temel İslam Bilimleri	Prof. Dr. Metin BOZAN	Dicle Üniversitesi
Türk İslam Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BÜKÜM	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları	Prof. Dr. Osman KARATAY	Ege Üniversitesi
Yabancılara Türkçe Öğretimi	Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi
Yeni Türk Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK	İğdır Üniversitesi

Danışma Kurulu ve Yayın Kurulu

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN - *İstanbul Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN – *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Konya*

Prof. Dr. Ali AKAY - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*

Prof. Dr. Bülent GÜL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*

Prof. Dr. Canan SEYFELİ - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*

Prof. Dr. Cemal TOSUN – *Ankara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Ankara*

Prof. Dr. Ferruh AĞCA - *Osmangazi Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Eskişehir*

Prof. Dr. Grazyna ZAJAC - *Jagiellonian Üniversitesi – Polonya*

Prof. Dr. İnan KESER – *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*

Prof. Dr. İrfan YILDIZ – *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi – Diyarbakır*

Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN – *Necmettin Erbakan Üniversitesi – Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ - *Hitit Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi – Çorum*

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP - *Harran Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*

Prof. Dr. Metin KARTAL - *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - Ankara*

Prof. Dr. Mesut ERGİN- *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*

Prof. Dr. Mustafa AVCI - *Selçuk Üniversitesi - Hukuk Fakültesi – Konya*

Prof. Dr. Muzaffer KOÇ – *Marmara Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi - İstanbul*

Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM - *Karatay Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*

Prof. Dr. Rüstem ERKAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*

Prof. Dr. Osman KARATAY – *Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü - İzmir*

Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi – İstanbul*

Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL – *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Ankara*

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA – *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi – Edebiyat Enstitüsü - Azerbaycan*

Doç. Dr. Bayram AŞILIOĞLU - *Dicle Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*

Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI - *Marmara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi – İstanbul*

Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ – *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi – Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Ankara*

Doç. Dr. Liliana BOŞCAN – *Bükreş Üniversitesi – Tarih Fakültesi - Romanya*

Doç. Dr. Martine ASSENAT – *Paul Valery Üniversitesi – Fransa*

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Ankara*

Doç. Dr. Nilüfer BEKLEYEN - *Dicle Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*

Doç. Dr. Nicola LANERI – *Catania Üniversitesi- İtalya*

Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ – *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Edirne*

Doç. Dr. Ozan ZENGİN – *Ankara Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*

Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SEZER - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*

Dr. Öğr. Üyesi Burcu ZEYBEK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*

Dr. Öğr. Üyesi Tarkan YAZICI - *Mersin Üniversitesi - Eğitim Fakültesi - Mersin*

Dr. Ankhbayar DANUU – *Moğolistan Devlet Üniversitesi – Moğolistan*

Dr. M. Felat AKTAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*

İndeks Sorumlusu

Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Dicle Üniversitesi

Yabancı Dil Uzmanları

Doç. Dr. Nilüfer BEKLEYEN

Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud NAASSAN

Dicle Üniversitesi

Okt. Kadri NAZLI

Dicle Üniversitesi

Redaktör

Dr. Oktay TATLICIOĞLU

Dicle Üniversitesi

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ

Dicle Üniversitesi

Dış Temsilciler Koordinatörü

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat GÖKÇE Kırgızistan Osh Devlet Üniversitesi

Hukuk Danışmanı

Av. Recep ÖTER - Diyarbakır

İÇİNDEKİLER

Fazıl Hüsnü ERDEM & Ezeli AZARKAN

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDEKİ TÜRKİYE'DE HUKUK
EĞİTİMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

sa. 1-12

Sıraç AKTÜRK

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA CİZRE KAZÂSİ'NİN İDÂRİ, DEMOGRAFİK VE
EĞİTİM DURUMU**

sa. 13-28

Süleyman Çağrı GÜZEL

**ULUSALCILIĞIN ONTOLOJİSİNİ ANLAMAK: SİVİL VE ETNİK
MİLLİYETÇİLİKLER BAĞLAMINDA BİR ANALİZ**

sa. 29-45

Emre İPEKÇİ & Mehmet TANYAŞ

**SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİ UYGULAMALARI VE TÜRKİYE'DE SOĞUK ZİNCİR
LOJİSTİĞİNİN SWOT ANALİZİ**

sa. 46-64

Halil İbrahim ŞANVERDİ

**ÇEVİRİDE EŞDEĞERLİK BAĞLAMINDA NECİB EL-KÎLÂNÎ'NİN 'EN-
NİDÂU'L-HÂLİD' ADLI ROMANININ TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

sa. 65-82

Yaşar ÖZRİLİ & Oktay BAŞAK

HAFIZA ODASI MÜZELER VE KÜLTÜREL KİMLİK

sa. 83-93

Aziz ŞEKER & Emre ÖZCAN

**YAŞAR KEMAL'İN “DAĞIN ÖTE YÜZÜ”NDE ERMİŞ MİTİNİ VAREDEN SOSYO-
PSİŞİK TEMELLERİ ERİL TAHAKKÜM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK**

sa. 94-107

Resul ÖZAVŞAR

**ÖLÜMÜ KAVRAMSALLAŞTIRMA YA DA ANLAMLANDIRMA: ÖLÜMLE İLGİLİ
DEYİMLERDE KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİLER**

sa. 108-120

Davut DAĞABAKAN

MESUT ÖZİL OLAYI

(Almanya'da Ebedi “Yabancı”, Türkiye'de Ebedi “Almancı”)

sa. 121-128

Candaş CAN

VIJİLANTİZM: BİR ŞİDDET VEYA BASKI TÜRÜNÜN KAVRAMSAL ANALİZİ

sa. 129-140

Selçuk KORUCUK

**ORDU VE GİRESUN İLLERİNDE KENTSEL LOJİŐTİK PERFORMANS UNSURLARINA
YÖNELİK KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

sa. 141-155

Seval AKBULUT BEKAR

TÜRKİYE'DE HARBERGER-LAURSEN-METZLER YAKLAŞIMININ VARLIĞI

sa. 156-170

Hakan Murat ARSLAN & Ece YAVUZYILMAZ

**SEYAHAT İŞLETMELERİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE
OPTİMUM GÜZERĐAHIN BELİRLENMESİ**

sa. 171-185

Orhan KILIÇARSLAN
18. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ ZÂRÎ VE ŞİİRLERİ
sa. 186-212

Dilek TURAN & Didem KAYA SOYKAN
**ALMANCA-TÜRKÇE DİL İKİLİSİNDE ÇEVİRMEN ADAYLARI İÇİN TEMEL BİR
ÇEVİRİ SORUNU OLARAK BİRLEŞİK FİİL YAPISI**
sa. 213-230

Hakan TUZUN & Mücahit ÇAYIN
**DOĞAL GAZ ENERJİSİ TERCİH NEDENLERİ: BATMAN İLİ İÇİN BİR SAHA
ÇALIŞMASI**
sa. 231-245

Hülya BAKIRTAŞ & Gönül SEKENDÜR TURGU
LİNKEDİN KULLANIM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
sa. 246-266

Ayşem SEZER ŞANLI
**KEMALİST KADINLARDAN KEMALİST FEMİNİSTLERE, ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMİ'NDEN 90'LI YILLARA: KEMALİST KADIN HAREKETİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**
sa. 267-288

Naim BÜYÜKMERT & Abdulkadir BİLEN
**İMALAT SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN EKONOMİK
KRİZLERE BAĞLI OLARAK FİNANSAL YAPISI VE KARLILIĞINDAKİ DEĞİŞİMLER:
2008 KRİZİ**
sa. 289-306

CONTENTS

Fazıl Hüsnü ERDEM & Ezeli AZARKAN

**LEGAL EDUCATION IN TURKEY IN THE FULL MEMBERSHIP PROCESS TO THE
EUROPEAN UNION: PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS**

pp. 1-12

Sıraç AKTÜRK

**THE ADMINISTRATIVE, DEMOGRAPHIC AND EDUCATIONAL SITUATION OF CİZRE
DISTRICT IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY**

pp. 13-28

Süleyman Çağrı GÜZEL

**UNDERSTANDING THE ONTOLOGY OF “NEO-NATIONALISM” (ULUSALCILIK): AN
ANALYSIS IN THE CONTEXT OF CIVIL AND ETHNIC NATIONALISM**

pp. 29-45

Emre İPEKÇİ & Mehmet TANYAŞ

**APPLICATIONS of COLD CHAIN LOGISTICS AND SWOT ANALYSIS of COLD CHAIN
LOGISTICS in TURKEY**

pp. 46-64

Halil İbrahim ŞANVERDİ

**EVALUATION OF THE TURKISH TRANSLATIONS OF THE NOVEL NAJIB AL-
KILANI'S NAMED 'EN-NIDAU'L-HALID' IN THE CONTEXT OF EQUIVALENCE IN
TRANSLATION**

pp. 65-82

Yaşar ÖZRİLİ & Oktay BAŞAK

MEMORY ROOM MUSEUMS AND CULTURAL IDENTITY

pp. 83-93

Aziz YAŞAR & Emre ÖZCAN

**IN THE CONTEXT of MALE DOMINANCE EVALUATING SOCIO-PSYCHIC
FOUNDATIONS THAT CREATES SAINT MYTH in YASAR KEMAL'S "DAGIN OTE
YUZU"**

pp. 94-107

Resul ÖZAVŞAR

**CONCEPT OR SIGNIFICANCE OF DEATH: CONCEPTUAL METAPHORES AND
METHONYMICS IN DEATH İDOMS**

pp. 108-120

Davut DAĞABAKAN

THE CASE OF MESUT ÖZİL

(In Germany forever "Foreigners", in Turkey forever "Alaman")

pp. 121-128

Candaş CAN

**CONCEPTUAL ANALYSIS OF A TYPE OF VIOLENCE OR COERCION:
VİGİLANTİSM**

pp. 129-140

Selçuk KORUCUK

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF URBAN LOGISTICS PERFORMANCE FACTORS IN
ORDU AND GİRESUN PROVINCES**

pp. 141-155

Seval AKBULUT BEKAR

THE PRESENCE OF HARBERGER-LAURSEN-METZLER APPROACH IN TURKEY

pp. 156-170

Hakan Murat ARSLAN & Ece YAVUZYILMAZ

**DETERMINATION OF OPTIMUM ROUTE BY MULTİ CRİTERİA DECİSİON MAKİNG
METHODS İN TRAVEL BUSİNESSES**

pp. 171-185

Orhan KILIÇARSLAN
18TH CENTURY DİVAN POET ZÂRÎ AND HIS POEMS

pp. 186-212

Dilek TURAN & Didem KAYA SOYKAN

**COMPOUND VERB STRUCTURE AS A FUNDAMENTAL TRANSLATION PROBLEM
FOR CANDIDATE TRANSLATORS IN THE GERMAN – TURKISH LANGUAGE PAIR**

pp. 213-230

Hakan TUZUN & Mücahit ÇAYIN

**THE REASONS TO PREFER NATURAL GAS ENERGY: A FIELD STUDY FOR BATMAN
CITY**

pp. 231-245

Hülya BAKIRTAŞ & Gönül SEKENDÜR TURGU
A RESEARCH ON LINKEDIN USAGE HABITS

pp. 246-266

Ayşem SEZER ŞANLI

**FROM KEMALIST WOMEN TO KEMALIST FEMINISTS, FROM THE EARLY
REPUBLICAN PERIOD TO 90'S: AN ASSESSMENT ON THE KEMALIST WOMEN'S
MOVEMENT**

pp. 267-288

Naim BÜYÜKMERT & Abdulkadir BİLEN

**CHANGES IN THE FINANCIAL STRUCTURE AND PROFITABILITY OF THE
ENTERPRISES OPERATING IN THE MANUFACTURING SECTOR DEPENDING ON THE
ECONOMIC CRISIS: 2008 CRISIS**

pp. 289-306

Editörden...

Kıymetli meslektaşlarım, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 26. sayısı yoğun bir çalışma süresi sonunda ve farklı disiplinlerden değerli yazarlarımızın katkısı ile istifadenize sunulmuştur. Yayın Kurulumuz, 2021 yılından itibaren dergimizin Şubat, Haziran ve Ekim olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmasına karar vermiş olup, Şubat sayısı bu karar doğrultusunda yayınlanan ilk sayımızdır. Yine Yayın Kurulumuzun kararı ile dergimizin daha geniş bir kitleye ulaşması için DergiPark altyapısına taşınması kararlaştırılmıştır. 1 Mart 2021 tarihinden itibaren Dergimize ait iş ve işlemlerin tamamı bu platform üzerinden yürütülecektir. Dergimizin daha iyi bir düzeye gelmesi ve daha fazla uluslararası indekste taranması için çalışmalarımızı sizlerin desteği ile sürdürmeye devam edeceğiz.

Bu vesile ile bugüne kadar dergimize katkı sağlayan değerli editörlerimize, yayın ve bilim kurullarımıza, hakemlerimize, yazarlarımıza ve okurlarımıza teşekkürü bir borç bilirim. Bundan sonra da destek ve yardımlarınızı bekler, saygılar sunarım.

*Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörü
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN*

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

2021 ŞUBAT SAYISI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hanifi BAYRAM	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Tezcan UYSAL	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Salih MEMİŞ	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SAĞLAM	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	Alanya Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ	Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ulaş BİNGÖL	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Hatip YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fahri ÖZTEKE	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melih SEVER	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydın EFE	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın ÇAKMAK	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gamze BOZKURT	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ŞENGÜN	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adnan ÇETİN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melek HALİFEOĞLU	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem ÖZGÖREN KINLI	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

---

Dr. Öğr. Üyesi Cem ÖZKURT	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SUNAY	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan CİĞA	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uğurlu ARSLAN	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdiñç KOÇ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ALTINKAYA NERGİS	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞİT	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem ÖZGÖREN KINLI	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YILDIZ	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Tulin TUNÇ DEVECİ	Mersin Üniversitesi
Dr. Derya PERK	Ankara Üniversitesi
Dr. Esmâ GÜLTEKİN	Fırat Üniversitesi
Dr. Nuran COŞKUN	Mersin Üniversitesi

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

19/01/2021

Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Kamu Hukuku Bölümü
fherdem@yahoo.com

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Prof. Ezeli AZARKAN

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Kamu Hukuku Bölümü
eazarkan@gmail.com

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDEKİ TÜRKİYE'DE HUKUK
EĞİTİMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ***

Öz

Türkiye'de yaşanan yargı sorunu ve bunun bir parçası olan yargı mensuplarının niteliği sorunu, hukuk eğitime dair tartışma ve arayışları gündeme getirmektedir. Uzunca bir süreden beri hukuk eğitiminde yaşanan sorunlar, sorunun ilgilileri tarafından dile getirilmesine rağmen, henüz ciddi bir adımın atılmadığı görülmektedir. Türkiye'de hukuk eğitimi alanında yaşanan sorunları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci göz önünde bulundurularak, önce hukuk eğitimi alanına ilişkin AB eksenli yaşanan gelişmelere genel olarak değinilecektir. Ardından, AB üyesi Almanya hukuk eğitimi ile AB'den ayrılan ve Anglo-Sakson hukuk sisteminin en önemli uygulayıcısı olan İngiltere hukuk eğitimi incelenecektir. Son olarak, Türkiye'de hukuk eğitimi alanında yaşanan sorunlara değinilecek ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk eğitimi, AB'de hukuk reformu, Almanya ve İngiltere'de hukuk eğitimi, Türkiye'de hukuk eğitiminin sorunları ve çözüm önerileri.

**LEGAL EDUCATION IN TURKEY IN THE FULL MEMBERSHIP PROCESS TO
THE EUROPEAN UNION: PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS**

Abstract

The judicial problem confronted in Turkey and the problem of the quality of members of judiciary which is part of it has brought discussions and pursuits on legal education onto the agenda. Although the problems experienced in legal education, for a long time, have been expressed by concerned parties, it is seen that no significant step has been taken yet. In this study, which aims to present solution proposals for problems faced in the field of legal education in Turkey, first, progresses seen in the field of legal education in the context of European Union (EU) are to be addressed in general by taking Turkey's European Union process into consideration. Then, legal education in EU member Germany and that in the UK, which left the EU and is the most important practitioner of the Anglo-Saxon legal system, will be examined. Finally, problems experienced in the field of legal education in Turkey are to be referred to and solution proposals are to be presented.

Keywords: Legal education, law reform in EU, legal education in Germany and England, the problems of legal education in Turkey and solution proposals.

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında oluşturulmuştur. (Proje No: Hukuk-18001; Yıl: 2021).

Giriş

Avukatlık, savcılık, hâkimlik, danışmanlık, arabuluculuk ve noterlik mesleklerini icra ederek adaletin tesisinde kilit rol oynayan hukukçuların eğitimi, hukuk devleti ilkesi ve bu ilkeyi hayata geçirecek olan yargının sağlıklı işleyişi açısından büyük önem taşır. Bu gerçek dikkate alındığında, pozitif hukukun oluşturulmasında olduğu kadar uygulanmasında da etkili olan hukukçuların eğitimi konusunun ne denli hayati öneme haiz oluşu daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim bu önemi dolayısıyla ki, yerleşik demokrasilerde hukuk eğitimine ayrıca bir önem verilir. Bu tür ülkelerde hukuk eğitiminin, hukukun üstünlüğüne dayalı özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin icaplarına uygun olarak yapılması konusunda azami hassasiyet gösterilir.

Türkiye'de ise, hukukun üstünlüğüne dayalı özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin icaplarına uyma konusunda gösterilen özensizliğe paralel olarak, hukuk eğitime de gereken önem ve ihtimam gösterilmemektedir. Başka bir anlatımla, Türkiye, tarihinin hiçbir döneminde gerçek anlamda, bütün kural ve kurumlarıyla hukuk devleti olma idealine sahip olmadığından, hukuk eğitiminde kaliteyi arttırmaya yönelik bir çaba içerisinde de bulunulmamıştır. Bunun içindir ki, Türkiye'de hukuk eğitimi sorunu sürekli olarak güncelliğini korumuştur.

Nitekim, Türkiye'nin kronikleşmiş sorunlarının başında gelen yargı sorunu etrafında yaşanan tartışma ve arayışlarda gündeme getirilen hukuk eğitimi sorunu, uzunca bir süreden beri çözüm bekleyen sorunlar kümesindeki yerini korumaktadır. Yargının insan kaynağının yetiştirildiği öğretim kurumları olan hukuk fakültelerindeki eğitimin yetersizliği ve eksikliği, konuyla ilgili hemen herkesin kabul ettiği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Sorunun tespitine ve çözümüne yönelik arayışların geçmişi bir hayli eski olmakla birlikte, bugüne kadar kayda değer adımların atılmaması, sorunun güncelliğini korumasını sağlamaktadır.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde AB müktesebatına uyum zorunluluğu, başka alanlarda olduğu gibi yükseköğretim alanında da bazı reformların yapılmasını sağladı. Yavaş ve eksik de olsa gerçekleştirilen kısmi reformlar, AB'nin kendi içinde hedeflediği entegrasyonun bir parçası olarak yükseköğretim alanında gerçekleştirdiği reform referans alınarak hayata geçirildi.

Bu bağlam dikkate alındığında, Türkiye'de hukuk eğitimi alanında yaşanan sorunlara çözüm üretme arayışında, AB'nin kendi içindeki entegrasyon sürecinde hukuk eğitime ilişkin yapılan tartışmalar ve çabaların, Türkiye açısından ne denli işlevsel olduğu anlaşılacaktır.

Son yıllarda Türkiye'nin AB'ye tam üyelik çabalarında ciddi bir gerileme olsa da, Türkiye'nin birçok alanda yaşadığı sorunların çözümünde hâlâ AB müktesebatının önemli bir referans teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, Türkiye'de hukuk eğitimi alanında yaşanan sorunlara ve bu sorunların çözüm önerilerine geçmeden önce, AB'nin kendi içindeki entegrasyon sürecinde hukuk eğitimine ilişkin yaşanan gelişmelere ve belli başlı bazı Avrupa ülkelerindeki hukuk eğitiminin ana hatlarına kısaca bakmakta yarar vardır.

1. Avrupa Birliği'nde Hukuk Eğitime Yönelik Reform Çabaları

20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte baş döndürücü bir şekilde hızlanan bilişim ve iletişim alanlarındaki devrimsel sıçramaların tetiklediği ve dünyayı adeta "küresel bir köy" haline getiren gelişmeler, insani yaşamın her alanında çok büyük değişim ve dönüşümler yarattı ve yaratmaya devam etmektedir. "Bilgi Toplumu" ya da "Sanayi Sonrası Toplum" olarak adlandırılan bu süreç içerisinde siyasetten ekonomiye, hukuktan yönetime, bilimden eğitime varıncaya kadar yaşamın her alanı giderek daha fazla küreselleşmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak yaşanan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışları da küreselleşmektedir.

Bilginin kapsamında, bilgiye erişimin şeklinde ve hızında değişimin yaşandığı bu sürecin çıktılarında biri, yeni becerilerle donatılmış bilgili insan gücünün küresel sistemin temel direği haline gelmesidir. Yaratıcılık, eleştirel düşünme, sorun çözme, iletişim ve işbirliği, medya ve teknoloji kullanma, esneklik ve uyum, girişimcilik ve öz-yönelim, üretkenlik, liderlik ve sorumluluk olarak özetlenebilecek olan bu becerilerin kazandırılmasının sorumluluğu, eğitim kurumlarına yüklenmektedir (Kavak vd., 2015: 2).

Bu gelişme, genel olarak eğitim sistemlerinin ve eğitim kurumlarının, özel olarak ise, üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin, geleneksel işlevleri ile kurumsal yapılarının gözden geçirilerek, yeni gelişmelere uyumlu hale getirme arayışlarını beraberinde getirmiştir.

Küresel düzeydeki bu arayışlar, Avrupa bölgesinde görece daha erken bir dönemde ortaya çıkmış ve bu amaçla kurumsal yapılanmalar oluşturulmaya başlanmıştır. Bunun temel sebeplerinden biri, söz konusu arayışların küresel ölçekte başladığı dönemle eş zamanlı olarak Avrupa bölgesinde yaşanan bütünleşme süreci olmuştur. Avrupa bütünleşme sürecinin bir parçası olarak AB ülkeleri de; ekonomik, toplumsal ve kültürel alanların yanı sıra, eğitim alanında da ortak çalışmalar yapmaya ve bu çerçevede ortak politikalar geliştirmeye başlamışlardır (Sağlam vd., 2011: 88).

Avrupa bütünleşme sürecinin başarıya ulaşmasında, üye devletlerin vatandaşlarının da sürece dahil edilme gerekliliğinin ortaya çıkması, bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak, Avrupalı halkların ve bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminde yükseköğretimin merkezi bir rol üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. Yükseköğretim kurumlarının kendilerine yüklenen bu işlevi yerine getirebilmelerinin bir gereği olarak, Avrupa’da ortak bir yükseköğretim alanı oluşturulmasını amaçlayan “Bologna Süreci”nin temelleri atılmıştır (Sağır, 2008: 4).

Türkiye’nin 2001’de katıldığı Bologna süreciyle ortak bir “Avrupa Yüksek Öğretim Alanı” oluşturulmasının temel amacı, çeşitlilik ile birlik arasında bir dengenin kurulmasıdır. Bundan kastedilen, yükseköğretim sistemlerinin kendilerine özgü farklılıkları korunarak, birbirleriyle karşılaştırılabilir olması ve uyumlu hale getirilmesidir (Sağlam vd., 2011: 98).

Bologna sürecinin yükseköğretim alanındaki uyumlulaştırma çabalarına, AB ülkelerinin hukuklarının AB hukukuna uyumlulaştırılması çabaları eklenince, her iki çabanın kesiştiği alan olarak hukuk eğitiminde reform arayışları kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu çerçevede başlayan reform arayışlarının neticesinde, AB ülkeleri arasında öğrenci değişimini öngören programlar düzenlenmeye başlanmış, öğrenim programlarında AB hukukuna ve yabancı hukuk düzenlerine daha çok yer vermeye başlanmıştır (Oğuz, 2003: 2).

Özellikle Bologna sürecinin getirdiği yeniliklerin hukuk eğitimine uygulanması çabaları neticesinde; hukuk eğitimi veren kurumların müfredatları esnek bir yapıya kavuşmuş, birden çok üye devlet dillerinin öğrenilmesi şart koşulmuş ve öğrencilere yaşadıkları ülkeden farklı bir Avrupa ülkesinde Erasmus ve Socrates gibi programlarla –en az bir kere– öğrenim görme fırsatı tanınmıştır (Sağır, 2008: 5-6).

Bologna süreci merkezli olarak sürdürülen hukuk eğitiminde reform çabaları, hâkimlik mesleğinden çok avukatlık mesleği temel alınarak ilerleme kaydetmiştir. Bunun temel nedeni olarak, günümüzde alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının gelişmesi ve yaşamın birçok alanındaki gelişmelere paralel olarak yeni hukuk alanlarının ortaya çıkması gösterilmiştir.

Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni ilişki biçimlerinin yarattığı karmaşık hukuksal sorunların çözümü için, çok yönlü düşünebilen ve yaratıcı çözümler üretebilen hukukçuların varlığına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nitelikteki hukukçuların yetiştirilmesi amacıyla, Bologna süreciyle birlikte hukuk eğitimindeki ders programlarında esnekliğe gidilmiştir (Sağır, 2008: 7).

Bologna sürecinin yüksek öğretim için öngördüğü üç yıllık bakalorya programının ardından iki yıllık yüksek lisans programının hukuk eğitiminde yetersiz olduğunu ileri süren konuyla ilgili kurumlar, temel hukuk derslerinin yanı sıra esnek eğitim müfredatının gerekliliği nedeniyle, hukuk eğitiminde bu formülün, 3+2 değil, 4+2 şeklinde olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun da ötesine geçip, alternatif eğitim-öğretim metotlarını tartışmaya başlamışlardır. Bu çerçevede, en gelişkin haliyle Amerika’da uygulanan ve Avrupa’da da yaygınlaşmaya başlayan, alternatif bir hukuk eğitim metodu olarak “hukuk klinikleri”nin yararlı ve etkin bir yöntem olacağı dile getirilmiştir (Sağır, 2008: 7-8).

Hukuk kliniklerinin hukuk eğitimi alanında alternatif bir model olarak ortaya çıkıp yaygınlaşmasına yol açan sebepler, Avrupa’da gelişen hukuk eğitimi alanındaki reform arayışlarının

hareket noktasını oluşturmuştur. Nitekim, Avrupa'da hukuk eğitimine ilişkin gerçekleştirilen reformlara genel olarak bakıldığında, hukuk eğitiminin artık hâkimlik mesleği odaklı değil, avukatlık mesleği odaklı bir yönelim içerisinde olduğu görülmektedir (Oğuz, 2003: 22). Bunun temel sebeplerinden biri, önleyici ve koruyucu hukuk anlayışının giderek yaygınlaşmasıdır.

Hukukun işlevine ilişkin bu yeni anlayış karşısında hukuk eğitiminin de değişmesi kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki, hukuk eğitimine yönelik reform çabalarının bir ürünü olarak hukuk eğitiminde artık problem çözmekten çok, olası problemlerin ortaya çıkmasını önlemeye ve uzlaştırmaya yönelik bir yaklaşım yaygınlaşmaya başlamıştır. Gerçekten de Avrupa'daki hukuk eğitimindeki genel eğilim, taraflar arasındaki uyuşmazlıkları önlemeye yönelik becerilerle donatılan, esnek ve geniş düşünebilen hukukçuların yetiştirilmesi yönündedir (Sağır, 2008: 39-40).

Hukuk eğitimi alanında ortaya çıkan bir başka eğilim, AB çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen hukuk entegrasyonunun gerekli kıldığı hukukçuların yetiştirilmesi ihtiyacından doğmaktadır. Hukuk entegrasyonu, her şeyden önce, hukuk alanında karşılaştırma ve genelleme yapabilen hukukçuların varlığını gerektirmektedir. Bunun için, kendi ulusal hukuk sistemine ilişkin derinlemesine bilgi sahibi olan, ancak farklı hukuk sistemlerini anlamada ve bunlara uyum sağlamada zorlanan hukukçu tipi değil, genel hukuk eğitimi almış, ancak farklı hukuk sistemlerini ve bunlara ilişkin düzenlemeleri kavrayabilen ve pratik düşünebilen, yaratıcı hukukçular yetiştirilmesi gerekmektedir (Oğuz, 2003: 25).

Bu nitelikteki hukukçuların yetiştirilebilmesi, geleneksel öğretim metotları ve ders programlarının bir tarafa bırakılmasını, bunların yerine yeni öğretim metotları ve ders programlarının kabul edilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Avrupa'da hukuk eğitimine yönelik yeni arayışta, müfredatta mümkün oldukça zorunlu derslere az yer verilmesi ve bu suretle öğrencinin kendi belirlediği alanda ağırlıklı bir eğitim alması üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede öğrencilere öncelikle hukuk teorisi, hukuk tarihi, Roma hukuku, karşılaştırmalı hukuk, hukuk felsefesi gibi temel bilim dersleri verilmelidir. Pozitif hukuka ilişkin olarak ise, medeni hukuka giriş, ceza hukuku, kamu hukuku ve Avrupa hukuku gibi temel derslerle sınırlı bir eğitim programı uygulanmalıdır (Sağır, 2008: 40).

Hukuk eğitimine dair Avrupa'daki genel eğilim, öğrencinin, mezun olduktan sonra mesleğini icra ederken öğreneceği konularla öğrenim süresinde fazlaca meşgul edilmemesi yönündedir. Teorik ve pozitif hukuka dair spesifik bilgiler yerine, öğrenciye eleştirel ve yaratıcı bakış açısı kazandıracak temel hukuk bilimleri ile sosyal bilimlere daha fazla yer veren bir eğitim çok daha yararlı olacaktır. Böylesi bir eğitim alan hukukçu, mevcut hukuk düzenini ve bu düzeni oluşturan kuralların ve kurumların tarihsel gelişim süreci içerisinde oluşmuş bir kültürün ve politikanın ürünü olarak kavrayacaktır. Bu kavrayış biçimi, hukukçuya, hukuka dair geniş bir perspektif kazandıracak, hukuka dair kavramları ve olguları daha sağlıklı değerlendirecek ve yabancı hukuki materyalleri daha çabuk kavrayacaktır (Sağır, 2008: 41; Oğuz, 2003: 27).

2. Bazı Avrupa Ülkelerinde Hukuk Eğitimi

2.1. Almanya'da Hukuk Eğitimi ve Reform Arayışları

Türkiye hukuk sisteminin, özellikle medeni hukuk, ticaret hukuku ve ceza hukuku alanlarında Alman hukuk sisteminden etkilendiği dikkate alındığında, Almanya'daki hukuk eğitimi ve bu alanda yaşanan gelişmelerin Türkiye açısından ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Hukuk eğitiminde dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olan Almanya'da, hukuk eğitiminin genel çerçevesini belirleyen hukuksal metinler, "Alman Hâkimler Kanunu" (Deutsche Richtergesetz) ile Federal yönetimce kabul edilen eğitimle ilgili diğer kanunlardan oluşmaktadır. Almanya federal bir devlet olduğundan, hukuk eğitimi esas itibarıyla, eyaletlerin kendi kanunlarıyla şekillendirilmektedir. Eyaletler yükseköğretime ilişkin çıkardıkları kanunlarla hukuk eğitiminde geçerli olacak temel ilkeleri belirlemektedir ve üniversiteler de bu kanunlar çerçevesinde çıkardıkları yönetmeliklerle somut düzenleme yapmaktadırlar. Dolayısıyla, her üniversitenin kendi bünyesinde

hukuk eğitimi veren kurumların kendine özgü bir hukuk eğitim modelinin var olduğunu söylemek mümkündür (Karasu, 2016: 14).

Ortaöğretimden sonra belirli bir dereceyle mezun olabilen öğrencilerin üniversitede okuma hakkına sahip olabildikleri Almanya’da, ancak sınavlarda çok büyük başarı gösterebilen öğrenciler hukuk fakültelerinde okuma hakkını kazanabilmektedirler. Gerek ortaöğretim sürecinin ve gerekse liseyi bitirme sınavının zorluğu dikkate alındığında, hukuk fakültelerine okumak için kabul alan öğrencilerin çok nitelikli olduklarını söylemek mümkündür.

Eğitim süresinin ortalama sekiz dönemden oluştuğu Almanya’da, hukuk eğitimi, temel eğitim ve ana eğitim olmak üzere iki dönemden oluşmaktadır. Temel eğitimde öğrenciler, hem sınavlardan başarıyla geçip belli oranda kredi toplamak hem de kendilerine verilen bir hukuk pratiğinin çözümü ve hukuki yolları hakkında yazılan bir rapordan oluşan ödevler hazırlamak zorundadır. Ayrıca, öğrencilerin tatillerde dört hafta sürecek olan üç mesleki staj yapma zorunluluğu bulunmaktadır.

Hukuk eğitiminin ikinci dönemini oluşturan ana eğitimde, uzmanlaşmaya ve belirli konularda derinleşmeye yönelik bilgiler edinilir ve daha kapsamlı ödevler verilir. Bu ödevler sayesinde öğrencilerin, mahkeme kararlarından ve şerhlerden istifade etmek suretiyle araştırmacı yönlerinin geliştirilmesi sağlanır (Karasu, 2016: 15).

Almanya’da hukuk eğitiminde çok zengin tekniklerin ve yöntemlerin uygulandığı ve birbirinden farklı içeriğe sahip derslerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bunlar; klasik dersler (vorlesungen), seminer dersleri (seminar), kurslar (kursen), uygulama dersleri (übungen), çalışma toplulukları (arbeitsgemeinschaften), tartışma dersleri (konversatorien) ve tekrar derslerinden (repetitorien) oluşmaktadır (Sağır, 2008: 37). Gerek eğitim yöntemlerindeki ve gerekse derslerdeki çeşitliliğin ve zenginliğin, eğitim sürecinin niteliği ve öğrencilerin yetişmeleri açısından büyük katkısı olduğu ifade edilmektedir.

Almanya’da hukuk öğrenim programının içeriği, hukuk mezunlarının yargı ve yürütme organlarında görev alacakları ve hukuk danışmanlığı yapacakları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Öğrencilerin mezuniyet sonrası icra edecekleri görevlerin gerektirdiği becerileri edinebilmeleri için eğitim programlarında; taraflarla görüşme, pazarlık yapma, retorik, uzlaştırma, sorunların görüşmeler yoluyla önlenmesi, arabuluculuk, ifade alma teknikleri, iletişim teknikleri gibi derslere yer verilmektedir.

Almanya’daki hukuk eğitiminin ana düşüncesini, pozitif hukuk kurallarının ezberletildiği bir eğitim metodundan çok, hukukun temel yapısını ve ilkelerini anlamayı ve yorum yeteneğinin geliştirilmesini esas alan bir eğitim yöntemi oluşturmaktadır (Kuhne, 2004: 137). Hukuk eğitiminin niteliğindeki bu olumlu yönüne karşın, Almanya’da da uzunca bir süreden beri uygulanan hukuk eğitim sistemindeki kimi eksiklikler ve aksaklıklar dile getirilerek eleştirilmiştir. Bu bağlamda hukuk eğitiminin kalabalık sınıflarda yapılması, dünyadaki gelişmelere kapalı olması, öğretim üyelerinin iş yükünün fazla olması ve sınavların çok zor olması gibi eleştiriler ifade edilmiştir. Bu eleştiriler neticesinde, 2003 yılında çıkarılan “Hukukçu Eğitimi Reformu Kanunu” ile hukuk eğitimi sisteminde reforma gidilmiştir (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 480).

Hukukçu eğitimi reformunda, öğrencilerin mesleki alanlara yönlendirilmesi, seçmeli derslerin artırılması, uyuşmazlık çözme, karar verme odaklı eğitim yerine avukatlığı hedef alan, hukukî danışmanlık, arabuluculuk, müzakere yönetimi ve uyuşmazlıkların uzlaşmaya dayalı çözümü gibi yöntemlerin öne çıkarılması yer almıştır (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 480). Gerçek bir paradigma değişimi olarak kabul edilen bu reformla, daha önceden izlenen “hâkimlik odaklı” eğitim yerine, “avukatlık odaklı” bir eğitim modeline geçiş öngörülmüş ve bu çerçevede öğrencilerin hukukçu kişiliğini edinebilmeleri için özellikle iletişim becerilerini geliştirecek derslerin programlarda yer alması gerekliliği belirtilmiştir (Sağır, 2008: 39).

Anlaşılan o ki, Almanya hukuk eğitimi reformu da, hukuk eğitimine dair Avrupa’daki genel eğilime paralel olarak, daha önce merkezinde hâkimin konumunun ve rolünün yer aldığı hukuk eğitim modelinin terk edilmesi esasına dayanmaktadır. Geleneksel yargı merkeziliğin

(judicentrism) yerini, esas olarak mahkeme dışında iş gören avukatların, arabulucuların ve hukuk danışmanlarının yetiştirilmesi üzerine kurulu bir eğitim modeline terk etmektedir. Hukuk eğitimi artık bu yeni meslek grubunun görevlerini yerini getirirken ihtiyaç duyduğu arabuluculuk, pazarlık, belagat ve müzakere gibi etkileşim becerilerinin verildiği bir yöne doğru evrilmektedir (Rottleuthner, 2004: 27).

2.2. İngiltere'de Hukuk Eğitiminin Temel Esasları

Türkiye'deki gibi üniversiteye giriş sınavının bulunmadığı, bunun yerine üniversiteye kabul için aranan ve esnek nitelikte olan genel ve özel koşulları taşıyan herkesin bir üniversiteye başvurma hakkının bulunduğu İngiltere'de, üniversitelerin bu koşulları taşıyan öğrenciler hakkında karar verme serbestisi bulunmaktadır. Hukuk öğrenimi için üniversiteler, hukuk öğrencilerinin sağduyu sahibi, kendi kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilen, eleştirel düşünebilen, doğru ile yanlış ayırt edebilen, okumayı ve araştırmayı seven, kanunlar, mahkeme kararları ve akademik araştırmalardan hareketle kendi görüşlerini oluşturabilen bir kişilik yapısında olmalarını aramaktadır (Akipek, 1993: 39).

Hukuk eğitimi müfredatının diğer birçok Avrupa ülkesine göre daha hafif ve daha basit olduğu İngiltere'de (Boon ve Webb, 2008: 80) üç yıl süren hukuk lisans eğitimindeki temel amaç, öğrenciye genel hukuk kültürü vermek ve öğrencinin bütüncül bir perspektifle hukuku kavrayabilmesini sağlamaktır. Öğrenci mezun olduktan sonra, tercih edeceği mesleğe göre mesleki eğitimini alacağından dolayı, lisans eğitimi sürecinde öğrencinin mesleğe hazırlanmasına çalışılmaz. Derslerde daha ziyade, hukuk kurallarının gelişimi, bu kuralların ortaya çıkmasının temelindeki sebepler ve ilkeler ele alınıp incelenir. Bunların yanı sıra, hukuk tarihi ile sosyal tarih arasındaki ilişkiler ile gelecekte hukukun gelişiminin yönelmesi gereken istikamete dikkat çekilir (Akipek, 1993: 39). Öte yandan, öğrencilerin mezun olup meslek hayatlarına atıldıklarında ihtiyaç duyacakları birtakım temel beceriler kazandırılmaya çalışılır. Temel hukuk bilgisinin yanı sıra, diyalog, müzakere, araştırma, yazı yazma ve taslak metin oluşturma, savunuculuk ve danışmanlık gibi temel beceriler edinmeleri sağlanır (Boon ve Webb, 2008: 81).

Kıta Avrupası ülkelerinde çok uzunca bir süre uygulanan hâkimlik mesleği eksenli hukuk eğitiminin aksine, İngiltere'de avukatlık mesleğini esas alan bir hukuk eğitiminin uygulandığı bilinmektedir. Bunun temel nedeni, İngiltere'de hâkim olmak için özel bir mesleki eğitim şartının aranmamasıdır. Nitekim günümüzde tanınan birçok İngiliz hâkiminin üniversitede hukuk eğitimi almadığı, bu hâkimlerin kimya, matematik, klasik ortaçağ kültürleri vb. gibi dallarda eğitim gördükleri bilinmektedir. Öte yandan, uzun yıllar avukat olarak çalışan hukukçular da, başarılı olmaları halinde hâkim olarak atanabilmektedirler (Oğuz, 2003: 18).

İngiltere'de üniversiteler tamamen özerk yapılar oldukları için, her bir üniversite kendi ders programını kendisi belirlemektedir. Bu üniversiteler içerisinde Oxford ve Cambridge, diğer üniversitelere göre daha farklı eğitim sistemlerine sahiptirler (Akipek, 1993: 39-40). Bu nedenle, örnek olarak bu iki üniversitenin hukuk eğitimlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Oxford ve Cambridge Üniversitelerindeki hukuk eğitiminin diğer üniversitelerin eğitim sisteminden farklılaştığı alan, "tutorial sistem" diye anılan öğretim yöntemidir. Öğrencilerin derse devam zorunluluğunun bulunmadığı bu sistemde; ders anlatımı ve seminer çalışması dışında her öğrencinin tutor (bir tür danışman veya rehber) denilen bir akademisyen ile çalışma zorunluluğu bulunmaktadır. Danışman gözetimindeki derslerin her birisi 1 saat sürmekte ve haftada 2-3 saat ders verilmektedir. Bu derslere çok az sayıda öğrenci (iki ila dört arası) katılabilmektedir. Küçük gruplar halinde yapılan bu danışman derslerinde öğrenciler, makaleler hazırlar ve tebliğler sunarlar (Öztürk, 2010: 19).

Danışman dersleri, öğrencileri tartışma yoluyla materyalle etkileşim kurmaya teşvik eden bir küçük grup eğitimi/öğretiminin bir biçimidir. Bu dersler, elinizdeki spesifik konu üzerine uzman olan, genellikle konuyla ilgili kitaplar veya makaleler yazan bir akademisyen tarafından yönetilmektedir. Öğrenciler çalıştıkları her konu için bir denetim dersi alma olanağına sahiptirler. Bu

da, öğrencinin ilk yılında gerekli olan dört ödev metnini hazırlarken genellikle her hafta iki denetim dersini alması anlamına gelmektedir.

Her danışman dersi için öğrencilerden, genel olarak bir miktar okuma yapımları ve bu okumaları daha önceden belirlenmiş bazı soruları cevaplandırmak için kullanmaları istenmektedir. Bu okumalardan sonra öğrenciler; okuduklarını tartışmak, karşılaştıkları problemleri ele almak ve bilgisine başvurmak için danışmanlarıyla bir araya gelmektedirler. Küçük grup formatı, her öğrenciyi tartışmaya katılmaya teşvik etmektedir ve öğrenme hızını uyarlamak için eşsiz bir şans sunmaktadır. Ayrıca, öğrenciler zorlandıkları konular hakkında açıklama isteyebilir, ilgisini çeken konuları daha derinlemesine inceleyebilir ve diğer grup üyelerinden farklı ve karşıt görüşler dinleyebilirler. Dahası, bu dersler öğrencilerin özel ilgi duydukları alanlarla ilgili akademisyenlerle kişisel iletişim kurmak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.

Öğrenciler, danışmanlarına konu başına ortalama beş adet yazılı çalışma sunmaktadır. Bu beş yazılı çalışma öğrencilerin final notunun belirlenmesine katkı sağlamasa da; bu çalışmalar sonrasındaki danışmanların düzenli geri bildirimleri, öğrencilerin önündeki sınavlarından önce becerilerinin geliştirmelerine yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Öğrencilerin danışman dersleri vasıtasıyla aldıkları bireysel ilgi ve destek, öğrencilerin bu üniversiteleri tercih etmelerinin başlıca nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Oxford ve Cambridge Üniversitesi hukuk eğitiminde öğrencilerden, birincil kaynaklardan bol miktarda okuma yapımları ve sadece yasanın ne olduğu hakkında değil, aynı zamanda neden böyle olduğu ya da olması gerektiği ve nasıl farklı olabileceği hakkında da görüşler geliştirmeleri beklenmektedir. Eğitim programları, öğrencilerin böyle bir donanıma sahip olmalarını sağlayacak şekilde yapılmaktadır.

Üç yıllık hukuk eğitiminin ilk yılında zorunlu ders sayısı ağırlıklı olsa da kademeli olarak sonraki senelerde seçmeli ders sayısı artmakta ve son sene seçmeli ders sayısı çok daha ağırlıklı olmaktadır. Özellikle ilk yıl okutulan ve zorunlu dersler arasında yer alan “Araştırma Becerileri ve Metodoloji” dersine çok büyük önem verilmektedir. Diğer derslerden farklı bir yöntemle işlenen ve dikkat çeken bu dersin önemsenmesinin temel gerekçesi, sonraki dönemlerde de öğrencinin çalışmalarını bina edeceği bir temel ders olmasındandır.

Oxford Üniversitesinde “Araştırma Becerileri ve Metodoloji” ve Cambridge Üniversitesinde “Hukuki Beceriler ve Metodoloji” olarak adlandırılan bu ders, öğrencilerin kendi araştırma ve çalışmalarını başarıyla tamamlayabilmelerini sağlamak amacıyla düzenlenmiş bir derstir. Başka bir anlatımla metodoloji dersi, öğrencileri hukukçu olarak yetiştirmek için çeşitli hukuk kaynaklarına ulaşma, onları anlama ve analiz etme ve uygulamaya aktarmalarını sağlayacak temel beceriler ve yaklaşımlar ile donatmayı amaçlamaktadır.

Kısacası bu ders; öğrencilerin hukuk kaynaklarını ve hukuki düşünceleri kullanarak akıl yürütme yeteneklerini geliştirmeyi, araştırma veya uygulama aşamasında edindikleri bu yetenekleri başarıyla sergileyebilmelerini hedeflemektedir. Metodoloji dersi, konferans dersler, seminerler ve atölye çalışmaları yöntemleriyle işlenmektedir. Dönem sonuna yakın bir tarihte öğrenciler, bu ders için birer makale hazırlamak ve sunmak zorundadırlar.

İkinci ve üçüncü sınıfta zorunlu ders sayısı çok az olup öğrencilerin alacağı derslerin çoğunu seçmeli dersler oluşturmaktadır. Bu bağlamda; geniş bir ders yelpazesi ve bu dersleri seçme konusundaki genel esneklik ile öğrencilerin ilgi alanlarına göre ders seçmelerine, o alanda kendilerini daha fazla geliştirmelerine ve yeni konular keşfetmelerine olanak sağlanmaktadır. Öğrenci, özel olarak ticaret ve mülkiyet hukuku gibi alanlara yoğunlaşabilir veya hukukun daha çok felsefi, sosyolojik ve tarihine de yoğunlaşabilir ya da kriminoloji, iş hukuku ve hukuk bilimi gibi bir alanda da derinleşebilir.

Öğrencilerin ilgi alanlarına göre ders seçimi konusunda belirlenmiş ve kısıtlanmış bir usul bulunmamaktadır. Ders seçim işlemi, tamamen öğrencinin kendi seçim ve iradesine bırakılmıştır. Öğrencilerin ilgi alanları, becerileri ve kariyer hedefleri için en iyi şekilde ders ve konu seçimini

yapmalarına yardımcı olmak için her akademik yılın sonunda yıllık “konu forumları” düzenlenmektedir. Bu forumlarda; derslere, dersi verecek öğretim elemanları ve derslerin içeriklerine dair geniş bilgilere yer verilmektedir.

Öte yandan Oxford'dan mezuniyet için, yani üçüncü sınıfın sonunda yapılan sınavlar genellikle makale yazma ve tez hazırlama biçiminde olmaktadır. Son sınıfta okutulan bazı derslerden başarılı sayılabilmek için makale yazmak gerekmektedir. Ayrıca başarı performansı yüksek olan öğrenciler için her sene çeşitli ödüller verilmektedir.¹

3. Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Sorunları ve Bunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Türkiye'de hukuk eğitiminde reform ihtiyacının gündeme getirdiği tartışma ve arayışlarda, genellikle, hukuk fakültelerinin sayısının fazlalığı, öğrenci kontenjanlarının yüksekliği, öğretim elemanı eksikliği ve fiziki mekânların yetersizliği gibi niceliğe dair sorunlar üzerinde odaklanıldığı görülmektedir. Oysa, geniş kapsamlı bir hukuk eğitim reformu arayışında, sadece niceliğe dair eksiklikler üzerinde değil, hukuk fakültelerindeki programların içeriği ve eğitimin yöntemi gibi doğrudan hukuk eğitiminin niteliğiyle ilgili sorun alanları üzerinde yoğunlaşmak gerekir.

Hiç şüphesiz niceliğe dair sorunlar da, hukuk eğitiminin niteliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Zira hukuk eğitiminin içeriğine ilişkin gerçekleştirilecek reformun başarısı, niceliğe dair eksikliklerin giderilmesine bağlıdır. Sözelimi, öğretim elemanın yetersiz olduğu ve sınıfların kalabalık olduğu bir ortamda, hukuk kliniği uygulamasını başarılı bir şekilde hayata geçirmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, hukuk fakültelerindeki ders programlarına ve derslerin işlenişine yönelik gerçekleştirilecek değişikliklerin uygulanabilir olması için, yeni hukuk fakültelerinin açılması önceden belirlenmiş objektif kriterlere bağlanması, öğrenci kontenjanlarının düşürülmesi ve öğretim elemanı ihtiyacının karşılanması gerekmektedir.

Hukuk eğitiminde reform arayışlarında, niceliğe dair sorunlar üzerinde fazlasıyla durulduğu için, bu çalışmada sadece hukuk eğitiminin niteliğiyle doğrudan ilintili olan eğitim programlarından ve eğitim yöntemlerinden kaynaklanan sorunlara ve bunlara yönelik çözüm önerilerine yer verilecektir.

3.1. Eğitim Programlarından Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye'deki hukuk fakültelerinde uygulanan ders programlarının önemli bir kısmı, çok büyük ölçüde 19. yüzyıl Fransız sistemine dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarının kendine özgü koşulları nedeniyle zorunlu olarak benimsenen bu sistemin, hukuk ve hukuk meslekleri ile hukuk eğitimi alanlarında yaşanan gelişmeler karşısında yetersiz kaldığı bilinmektedir (Uygun, 1999: 360). Bu nedenle, nitelikli hukuk eğitimi için, çok ciddi bir yenilik yapılmadan uzunca bir zamandır uygulanan klasik ders programlarının yenilenmesi gerekmektedir.

Hukuk fakültelerinde uygulanan klasik ders programlarının temel özellikleri; ağırlıklı olarak temel hukuk derslerine yer verilmesi, ders sayısının ve ders saatlerinin fazla olması, gelişen yeni hukuk dallarına fazla yer verilmemesi veya seçimlik ders olarak yer verilmesi, hukuk formasyonunu kazandırmaya yönelik derslerin yetersiz olması, özel hukuk konularının kamu hukuku konularından daha ağırlıklı olarak okutulması ve sadece mezuniyet sonrası sınavlardaki başarıyı ve hukuk mesleğinin yerine getirilmesindeki pratik faydayı gözetmesidir (Sağır, 2008: 53).

Hiç şüphesiz, bir taraftan hâkimlik-savcılık sınavı, diğer taraftan da hukuk formasyonu için birtakım temel derslerin öğretilmesi bir gerekliliktir. Ancak bu gereklilik, tek tipli (şablon) ders programı uygulamasını gerektirmez. Pekâlâ, her hukuk fakültesi, birkaç temel hukuk dersi dışında farklı programlar uygulayabilir (Güran, 2004: 90).

¹ Oxford ve Cambridge Üniversitelerindeki hukuk eğitiminin temel esaslarına ilişkin bilgilerin derlendiği kaynaklar için bkz. <https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options?year=All&programme=7907>. (Erişim tarihi: 25.12.2020), <https://www.ba.law.cam.ac.uk/studying-law-cambridge>. (Erişim tarihi: 25.12.2020).

Tek tipli ders programı uygulaması yerine, AB ülkelerindeki eğilime uygun olarak, esnek program uygulamasına geçilmelidir. Esnek program uygulamasına geçilirken, programlar, uzmanlaşmaya imkân sağlayacak nitelikte olmalıdır. Öte yandan programlarda, hukuk alt yapısını oluşturmaya ve öğrencileri mezuniyet sonrası icra edecekleri mesleklere dair becerilerle donatmaya yönelik derslere yer verilmelidir.

Avrupa ülkelerindeki hukuk eğitimine ilişkin yeni gelişmelere uygun olarak müfredatta mümkün oldukça zorunlu derslere az yer verilmeli; bunun yerine, öğrencinin kendi belirlediği alanla ağırlıklı bir eğitim alması sağlanmalıdır. Öğrencilerin mezun olup meslek hayatlarına atıldıktan sonra öğreneceği konulara müfredatta ağırlık verilmemelidir. Müfredatta ağırlıklı olarak, öğrencilerin, sağlam bir hukuk kavrayışına sahip olmasını, karşılaştırma yapabilmesini, eleştirel düşünebilmesini ve yorum yapabilmesini sağlayacak temel bilim derslerine yer verilmelidir.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, bir hukukçudan kendi hukuk sistemindeki bütün düzenlemeleri bilmesini ve onlara hâkim olmasını beklemek doğru değilken, bir hukuk öğrencisinden yabancı hukuk sistemlerini beklemek hiç doğru değildir. Kaldı ki, bunun bir faydası da olmayacaktır. Bunun yerine, genel olarak sosyal bilimlere dair bir kavrayışa ve özel olarak da tarih ve metodoloji bilgisine sahip bir hukukçu için, ulusal ve/veya yabancı hukuk sistemlerini ve bunlara dair kural ve kurumları araştırmak, kavramak, yorumlamak ve uygulamak olağan bir faaliyetten ibaret olacaktır. Bunun aksine, gerek ulusal ve gerekse yabancı hukuk sistemlerine yönelik teorik ve spesifik bilgiler hem çok çabuk eskidikleri hem de çok faydası olmayan gereksiz bilgi yükü oluşturacakları için, böylesi bir hukuk eğitiminden hukukçular değil, teknik bilgiye sahip teknokratlar yetiştirilecektir (Sağır, 2008: 41; Oğuz, 2003: 28).

Eğitim programlarının içeriği belirlenirken, tıpkı Almanya’da olduğu gibi, öğrencilerin mezuniyet sonrası yapacakları çeşitli görevler muhakkak dikkate alınmalı; tek bir hukuk meslek grubu üzerine odaklanılmamalıdır. Özellikle hukuk alanında yaşanan yeni gelişmeler dikkate alınarak, öğrencilere; diyalog, müzakere, araştırma, yazı yazma, taslak metin oluşturma, ifade alma, uzlaştırma, arabuluculuk, savunuculuk ve danışmanlık gibi temel becerileri edinmelerini sağlayıcı dersler verilmelidir.

Bütün bunlar, zorunlu ders sayısını azaltıp seçimlik ders sayısının ve çeşitliliğinin artırılması yoluyla gerçekleştirilebilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bugünkü uygulamayla, seçimlik derslerin ders sayısının ve çeşitliliğinin artırılmasının pek bir katkısı olmaz. Bu nedenle, öncelikli olarak, seçimlik derslere ilişkin yaygın uygulama terk edilmeli; seçimlik dersler de tıpkı zorunlu dersler gibi işlenmeli ve değer görmelidir.

Ders programlarına ilişkin bir diğer sorun derslerin fazlalığıdır. Haftada yaklaşık otuz saati bulan ders sayısı gerçekten çoktur. Ders programının yoğunluğu ve ders yükünün fazlalığı, öğrencilerin kendilerine zaman ayırmalarını engellemekte ve bu nedenle sosyal ve kültürel gelişimleri önlenmektedir (Aşçıoğlu, 1993: 93). Sosyalleşme olanakları kısıtlanan öğrenciler, hukukun üretildiği ve tüketildiği toplumsal mekâna yabancılaşmaktadır.

Üniversiteye girinceye kadar zaten yoğun çalışma zorunluluğu nedeniyle, toplumsal hayattan ve gerçeklikten kopuk olarak yaşayan öğrencilerin bu asosyal kişilik yapıları, derslerin ağırlığı ve yükü dolayısıyla, korunarak devam etmektedir. Öğrencilerin sosyalleşmeleri, kendilerine vakit ayırabilmeleri, kişisel gelişimlerini sağlayabilmeleri ve bu suretle sağlıklı bir insan ve iyi bir hukukçu olabilmeleri için, derslerin sayısının ve ders saatlerinin olabildiğince sınırlı tutulması doğru olacaktır.

3.2. Eğitim Metodundaki Sorunlar

Hukuk fakültelerinde dersler, genellikle klasik takrir (konferans) yöntemiyle, yani öğretim elemanının anlatımına dayalı olarak yürütülmektedir. Öğretim elemanının konuştuğu, öğrencilerin ise susup dinlediği ve not aldığı bu yöntemle, öğrencinin derse aktif katılımı engellenmekte ve öğrenci adeta dersin pasif bir unsuru haline getirilmektedir (Uygun, 1999: 361).

Türkiye'de gerçekleştirilecek hukuk reformunun bir parçası olarak öğretim yönteminde köklü bir değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, öncelikle temel hukuk alanlarına ilişkin tüm bilgilerin öğretilmesinden ve mevzuatın ezberletilmesinden vazgeçilmelidir.

Temel hukuk alanlarına ilişkin soyut bilgilerin ve mevzuatın öğretilmesiyle sınırlı bir hukuk öğrenimiyle gerçek anlamda hukuk formasyonuna sahip hukukçular değil, ancak hukuk teknisyenleri yetiştirilebilir. Bir hukukçunun kanun ustası ya da hukuk teknisyeni değil, bir nevi hukuk mühendisi olabilmesi için, teknik hukuk bilgisinin yanı sıra, hukukun dışındaki diğer sosyal bilimlere dair asgari bilgilerle donatılması gerekmektedir. Zira ancak bu bilgiler sayesinde hukuk kurallarının ortaya çıkışı, oluşumu ve gelişiminde etkin olan ekonomik, sosyal ve siyasi olguları anlayabilmek mümkün olabilir (Çelebicin, 1993: 4).

Öte yandan, hukuk öğretiminde hukuk kurallarının öğretilmesinin yanı sıra, hukukun geliştirilmesini mümkün kılacak evrensel hukuki ve siyasi ilkelere ve değerlere de yer verilmelidir. Bu bağlamda, her hukuk dalına ilişkin verilen öğretimde, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, insan haklarının korunması, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi evrensel ilke ve değerlere önemle ve ısrarla vurgu yapılmalıdır (Uygun, 1999: 361).

Hukuk eğitiminde yeni gelişen bir yöntem olarak hukuk klinikleri yaygınlaştırılmalıdır. İlk kez Amerikan hukuk eğitim sisteminde uygulanan ve Avrupa'da gerçekleştirilen hukuk eğitimine yönelik reformlarla birlikte giderek yaygınlaşan hukuk klinikleri, hukuk fakültesi öğrencilerinin sorumlu bir öğretim üyesinin gözetiminde öğrenmiş oldukları teorik bilgileri uygulayarak ihtiyaç sahiplerinin hukuki problemlerinin çözümüne yardımcı oldukları aktif eğitimin özel bir biçimidir (Sağır, 2008: 60).

Hukuk klinikleri, hukukun dogmatik niteliğiyle bağlantılı dogmatik hukuk eğitim modelinin yarattığı ihtiyaçtan doğan ve hukuk eğitiminin uygulamadan kopuk olmasına ve sadece bilgi verip beceri geliştirememesine bir cevap olarak ortaya çıkan yeni bir eğitim yöntemidir. Bu eğitim metodunun amacı, geleneksel hukuk eğitiminin katı ve şekilci yaklaşımını ortadan kaldırıp, hukuk öğrencilerinin uygulama hakkında fikir sahibi olmalarını sağlamak ve dezavantajlı grupların adalete erişimini temin etmektir (Aydın, 2019: 289-291).

Temelinde, kamu iyiliği için gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülen bir kamu hizmeti niteliği yatan hukuk klinikleri, bir yandan hukuk eğitimi alan öğrencilerin edindikleri teorik bilgileri uygulamalı olarak ve deneyerek öğrenmelerini sağlar, diğer yandan da ekonomik durumları iyi olmayan vatandaşlara hukuki yardım yoluyla adalete erişimlerini temin eder (Sağlam vd., 2011: 8).

Adalet Bakanlığı'nın 2015 tarihli "Yargı Reformu Stratejisi" belgesinde hukuk kliniklerinin bu iki temel işlevini içeren şu tanıma yer verilmektedir: "Klinik eğitimi bir yandan hukuk eğitiminin uygulama ile bağımlı güçlendirirken diğer yandan maddi gücü yetersiz kişilere hukuki destek imkânı sunmaktır." (Adalet Bakanlığı, 2015: 9).

Sonuç itibarıyla, hukuk öğretiminde, anlatım yöntemi asgariye indirilmeli ve sınırlı tutulmalıdır. Öğretim metodu, öğrenci merkezli ve öğrencilerin aktif katılımına dayalı olmalıdır. Öğrencilerin, mezuniyet sonrası icra edecekleri meslekler için gerekli olan becerilerle donatılmasına yönelik yeni yöntemler geliştirilmelidir. Bu bağlamda, aktif öğrenim sistemine geçilmeli, hukuk klinikleri uygulaması yaygınlaştırılmalı, öğrencilerin entelektüel seviyesini yükseltecek panel, sempozyum ve seminer gibi bilimsel faaliyetlere ağırlık verilmelidir (Akıncı, 2001: 13).

Sonuç

Son yıllarda dünyanın baş döndürücü bir hızla yaşadığı değişim süreci, insan hayatının her alanını etkisi altına alarak devam etmektedir. Bir taraftan küresel değişimin yol açtığı yeni teknolojilerin ve bilgi alanlarının, diğer taraftan da toplumsal ve ekonomik gelişmelerin yarattığı yeni hukuki kavramların, ilişki biçimlerinin ve uyumsuzlukların öğrenilme gereği, hem eğitim ve hem de hukuk alanında ciddi bir reform yapma zorunluluğunu doğurmuştur.

Nitekim, Türkiye'nin tam üye olarak katılmak istediği AB, bir taraftan eğitimin, diğer taraftan da hukukun Avrupalılaştırılması amacıyla bir dizi çalışmalar gerçekleştirmiş ve bu alanlara ilişkin

Avrupa standartlarını oluşturmuştur. Spesifik olarak, her iki alanın kesiştiği hukuk öğreniminde de AB ölçeğinde ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Değişen hukukçuluk mesleğine uyumlu hukukçuların yetiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen yeniliklerle, yeni tip hukukçulara, bugüne kadar sürdürülen geleneksel hukuk öğretiminde öngörülmeleyen bazı niteliklerin kazandırılması hedeflenmiştir.

Türkiye, hem AB'ye üye olmak isteyen, hem de hukuk ve yargı alanında çok ciddi sorunlar yaşayan bir ülke olarak, acilen bir hukuk öğrenim reformunu gerçekleştirmek zorundadır. Çok uzun bir zamandan beri dile getirilen, tartışılan ve öneriler sunulan bir sorun alanı olmasına rağmen, bugüne kadar kayda değer adımların atılmadığı bilinmektedir.

Türkiye'de hukuk eğitimi reformuna dair bir irade ortaya çıkar ve bu doğrultuda adımlar atılırsa, AB ülkelerindeki deneyimlerden istifade etmek yararlı olacaktır. Bu bağlamda, AB'nin hukuk öğretim reformuyla hedeflediği yeni hukukçu tipinin ne tür özelliklere sahip olduğu hususu dikkate alınmalı; hukuk fakültelerinin programları, müfredatı ve öğretim metotları bu çerçevede yenilenmelidir.

Esas itibarıyla, küresel ölçekte yaşanan gelişmelerden etkilenen Türkiye'de de, AB ile olan ilişkilerden bağımsız olarak, yeni hukukçu tipine duyulan ihtiyaç her geçen gün artan bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Bu ihtiyaç, bugüne kadar hukuk mesleğini icra edenlerin el yordamıyla ve kendi kişisel çabalarıyla yetersiz de olsa karşılanmaya çalışılmaktadır. Bu açığı kapatmak, zamanın ruhuna ve gereğine uygun hukukçuların yetiştirilebilmesi için, bir an önce hukuk lisans eğitimi reforma tabi tutulmalıdır.

Hukuk eğitiminde gerçekleştirilecek reformun iki ayağı olmalıdır. Niceliğe dair olan birinci ayağa ilişkin olarak; yeni hukuk fakültelerinin açılması sıkı şartlara bağlanmalı, öğrenci kontenjanları düşürülmeli, öğretim elemanı ihtiyacı karşılanmalı ve hukuk fakültelerinin fiziki şartları iyileştirilmelidir. Doğrudan eğitimin niteliğiyle ilgili olan ikinci ayağa ilişkin olarak ise; eğitim programları ile eğitim yöntemleri, hukuk alanında yaşanan yeni gelişmeler ve bunun doğurduğu yeni hukukçu tipi dikkate alınarak hazırlanmalı ve geliştirilmelidir.

Kaynakça

Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi (2015) , Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akıncı, Şahin (2001), "Hukuk Eğitimi Üzerine Düşünceler", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-2, s. 9-48.

Akipek, Şebnem (1993) "İngiltere'de Hukuk Öğretimi", **Hukuk Öğretimi Sempozyumu**, (Editör: Adnan Güriz), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 35-50.

Aşçıoğlu, Çetin (1993), "Yargıç Gözüyle Hukuk Öğretimi", **Hukuk Öğretimi Sempozyumu**, (Editör, Adnan Güriz), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 89-99.

Boon, Andrew ve Webb, Julian, (2008) "Legal Education and Training in England and Wales: Back to the Future?", **Journal of Legal Education**, Volume: 58, Issue: 1, s. 79-121.

Çelibican, Özcan (1993), "Açış konuşması", **Hukuk Öğretimi Sempozyumu**, (Editör, Adnan Güriz), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Güran, Sait (2004) "Öğretim Yöntemi, Öğrenciler, Ders Programı, Öğretimi Verenler, Yönetim", **Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi**, TBB Yayınları, Ankara.

Hatipoğlu Aydın, Duygu (2019). "Hukuk Klinikleri: Beklentiler, Uygulamalar ve KKTC Hukuk Fakülteleri Açısından Olanaklar, **Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, s. 285-309.

<https://www.ba.law.cam.ac.uk/studying-law-cambridge>. (Erişim tarihi: 25.11.2020).

<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options?year=All&programme=7907>. (Erişim tarihi: 25.12.2020).

Karasu, Rauf (2016) “Türkiye ve Almanya’da Hukuk Eğitimi-Diplomaların Denkliği”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, s. 3-26.

Kavak Yüksel - Seferoğlu S. Sadi - Atalay Kabasakal Kübra - Şen Zeynep - Uludağ Gonca (2015), “Eğitim Alanındaki Değişimler ve Hukuk Öğretimi: Bologna Süreci’ne Dayalı Örnek İnceleme”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 1-13.

Kuhne, Hans Heiner (2004), “Almanya’da Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi”, **Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

Oğuz, Arzu (2003), “Hukuk Eğitiminde Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 4, s. 1-40.

Öztürk, Hakan (2010), “Hukukçuların Eğitimi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı: 1, s. 167-194.

Rottleuthner, Hubert (2004) “Hukuk Eğitime Genel Bakış”, **Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

Sağır Öztoprak, Meral (2008), **Güncel gelişmeler Işığında Türkiye’de Hukuk Eğitimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

Sağlam Mustafa - Özüdoğru Fatma - Çıray Funda (2011) “Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi’ne Etkileri”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 87-109.

Uygun, Oktay (1999), “Türkiye’de Hukuk Öğretiminin Sorunları ve Bir Öğretim Reformu Önerisi”, **Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 359-388.

Uyumaz, Alper ve Erdoğan, Kemal (2015), “Karşılaştırmalı Hukukta ve Türk Hukukunda Hukuk Eğitimi ve Hukuk Klinikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 64, Sayı: 2, s. 459-505.

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

22/08/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Sıraç AKTÜRK
siracakturk@outlook.com

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA CİZRE KAZÂSı'NIN İDÂRİ, DEMOGRAFİK VE EĞİTİM DURUMU

Öz

Bu çalışmada, günümüzde Şırnak İli'ne bağlı bir ilçe olan Cizre'nin tarihi seyrinden kısaca bahsedildikten sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bölgenin idari statüsü, mülki amirleri ve kazâyı oluşturan nahiyeler üzerinde durulmuştur. Yine merkezi hükümetin mülki amir atama usulleri ile yöneticilerin idâri tutumu ve tayin şekilleri irdelenmek suretiyle, devletin taşra kazâ yönetimine dair genel politikası hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Ardından Cizre Kazâsı'nda teşkil edilen Maârif Meclisi ile klasik eğitim kurumları olan medreseler ve sibân mektepleri ile modern eğitim kurumları olan ibtidâi ve rüştiye mekteplerinin kuruluş tarihleri, mahalleri, öğretmen ve öğrenci sayıları üzerinde durulmuştur. Son olarak bölgenin nüfus sayısında yaşanan gelişmeler, nüfusu etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bölgede ikâmet eden müslim ve gayrimüslim cemaatlerin kimlerden oluştuğu hususunda malûmat verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cizre, mülki yönetim, eğitim, nüfus.

THE ADMINISTRATIVE, DEMOGRAPHIC AND EDUCATIONAL SITUATION OF CİZRE DISTRICT IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

In this study, after mentioning briefly about the historical process of Cizre, which is a district of Şırnak Province today, in the second half of the 19th century, the administrative status of the region, the local chiefs and the towns that formed the district were emphasized. Again, by examining the procedures of the central government's appointment of civilian superiors, the administrative attitude and appointment of the administrators, determinations were made about the general policy of the state on provincial district management. Afterwards, the Education Council established in the Cizre District, the madrasahs and kids schools, which are classical educational institutions, and the establishment dates, locations, teachers and students numbers of modern educational institutions, primary and junior high schools were emphasized. Finally, information is given on the developments in the population of the region, what are the factors affecting the population and who are the Muslim and non-Muslim communities residing in the region.

Keywords: Cizre, Civil Administration, Education, Population.

Giriş

Günümüzde Dicle'nin Türkiye'yi terk edip Suriye topraklarına girdiği mevkinin çok yakınında bulunan Cizre'de, eski çağlarda “Bâzabdâ Kalesi” adı verilen bir kale ile bu kalenin yakınında Dicle nehri üzerinde bulunan bir geçit yeri vardı. Şehrin kuzeyinde bulunan ve Sasaniler döneminden kaldığı düşünülen köprünün kalıntıları, eski yerleşim alanının bu köprüye yakın olduğunu göstermektedir. Ortaçağ Arap coğrafyacılarının sık sık sözünü ettikleri Bâzabdâ Kalesi ve çevresi İslâm'dan önce muhtelif imparatorlukların hâkimiyeti altında kalmış, İslâmiyet'in doğuşuna yakın tarihlerde Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasında çetin mücadelelere sahne olmuştur. Cizre, Hz. Ömer döneminde İyaz bin Ganem tarafından fethedilmiştir (Tuncel, Özaydın, 1993: 37). Ancak kaynaklarda Ebu Musa el-Eş'arî ile Sa'd bin İyaz bin Osman tarafından barışçıl yoldan fethedildiği de geçmektedir (Şeref Han, 1971: 136). İslâm topraklarına katıldıktan sonra büyük imar faaliyetlerine sahne olan bölgede, bugünkü şehrin bulunduğu yani İlkçağ'dan kalan surların kuşattığı yerde “Cezire” adı verilen şehrin temelleri âdeta yeniden atılmıştır (Yıldız, 2000: 6). Başlangıçta “Cezire” adıyla anılan şehir, daha sonra “Cezire-i İbn Ömer” ile “Ömeriye Ceziresi”, 16. yüzyıldan itibaren ise günümüzde olduğu gibi “Cizre” ismiyle anılmaya başlanmıştır (Şeref Han, 1971: 137; Tuncel, Özaydın, 1993: 37).

Emeviler döneminde birçok cami, medrese, hamam ve kervansarayın inşa edildiği Cizre, Abbasiler döneminde Hâricî isyanlara sahne olmuştur. Ardından sırasıyla Hamdaniler'in, Büveyhiler'in, Mervaniler'in ve Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına giren şehir, 1261-62 yıllarında Moğol istilasına uğramıştır. Moğollar'dan sonra bölge Memlük nüfuzu altına girmiştir. Ancak İbn Tağrıberdî, Berkuk zamanında (1382-1399) el-Cezire'deki birçok şehirde onun adına hutbe okunduğunu kaydettiği halde Cizre'den söz etmemesi, mahalli hükümdarların zaman zaman bağımsız hareket ettiklerini göstermektedir. Timur 1394 yılında el-Cezire'yi istila ettiği sırada el-Melikü'z-Zahir ve nâibi İzzeddin el-Kürdî'nin elinde bulunan Cizre, mukavemet gösterilmeden Timur'a teslim edilmiştir. 1469 yılında Karakoyunlular ve daha sonra Akkoyunlular'ın hakim olduğu Cizre'yi 1508'de Emir II. Şeref, Akkoyunlular'dan alarak şehirdeki mahalli yönetimi yeniden tesis etti. Cizre, son olarak Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Tuncel, Özaydın, 1993: 37, 38).

Osmanlı idâri teşkilâtında Diyarbekir Eyâleti içinde yer alan Cizre, bölgedeki diğer bazı yerler gibi özel bir statüye sahipti. Yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan ve Osmanlı idaresindeki başka eyâletlerde uygulanmayan bu statüye göre, devlete sadakat gösteren ve hizmet eden bir kısım mahalli beylere, eski yönettikleri bölgeler belirli şartlarda geri verilmekteydi. Cizre Beyliği de Osmanlı idare düzeni içinde, Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı bir hükümet sancağı olarak belirlendi. Bu özel statü beyliğin 16. yüzyılda Osmanlı-İran savaşları dolayısıyla merkezi otoriteye olan bağlılığının güçlendirildiği döneme kadar devam etmiştir. Nihayet 1627 yılında Sultan IV. Murad, Cizre Beyliği'ni ortadan kaldırmak suretiyle devletin otoritesini ve bölgedeki asayişini sağladı. Bundan sonra şehir, Osmanlı ordusunun kışlaklarından biri haline getirilmiştir (Doğan, 2010: 26, 28).

1. İdâri Yapısı

Günümüzde Şırnak'a bağlı bir ilçe olan Cizre, 1890'lı yılların başında¹ Diyarbekir'in 200 kilometre güneydoğusunda ve Mardin'in 140 kilometre doğusunda yer almaktaydı. 220 köyden oluşan Cizre, kuzeydoğudan Van ve güneydoğudan Musul Vilâyetleriyle sınır idi (Şemseddin Sami, 1308: 1802; Ali Cevad, 1313: 290).

Sultan IV. Murad Döneminde hâkimiyetine son verildikten sonra 19. yüzyılın başlarına kadar kendisinden çok fazla söz edilmeyen Cizre Emirliği'nin başına 1821 yılında Bedirhan Bey geçmiştir. Bedirhan Bey'in 1830 yılında Cizre Mütesellimi olarak tayin olunduğu bölge (Tuncel, Özaydın, 1993: 39; Doğan, 2010: 31; Yıldız, 2000: 14), Bohtan bölgesinde yer almaktadır. Bohtan

¹ Bahsi geçen tarihte Cizre'nin sınırları günümüzdekinden biraz daha farklı olduğundan dolayı şehrin konumu hakkında malûmat verilmesi icap etmiştir.

idâri bir mefhûm olmayıp, coğrafi yer adıdır. Bohtan'a izâfe edilebilen mahaller Erûh, Cizre ve Şırnak'tır (Streck, 1979: 773). Mütessellim olarak tayin olunan Bedirhan Bey'in bölgede idareyi tanzim edip başarılı girişimleri ve nüfuzunu genişletmesinden Musul ve Bağdat paşaları rahatsızlık duymalarına rağmen Bedirhan Bey'in izlediği devlet yanlısı politikalar, kendisine karşı açık bir biçimde harekete geçmelerine mani oluyordu (Doğan, 2010: 48, 52). Ancak Tanzimât'ın ilanından sonra yaşanan mülki idâri taksimat Bedirhan Bey'i farklı arayışlara zorlamakla birlikte, bu dönemde Bâbîâlî'ye karşı uzlaşmacı bir siyaset takip etmiştir. Cizre'nin mülki idâri durumuna dair 1840'lı yılların başından itibaren yaşanan gelişmeler şöyle açıklanabilir:

Diyarbakir Müşirliği dâhilinde olan Cizre, 1841 veya 1842 yılında Musul Valisi Mehmet Paşa'ya ihale edilmiş, dolayısıyla Musul Eyâleti'ne bağlanmıştır (BOA, C. DH. 35-1730; İ. MSM. 48-1225). Bu bağlamda, Cizre nahiyelerinden olan Aşti, Bohtan ve Hacı Behram kazâları ile Mardin ve İmâdiye Sancakları Musul Eyâleti'ne dâhil edilmiş (BOA, C. DH. 232-11580; C. DH. 262-13051; İ. MSM. 48-1227; Sezen, 2017: 533), Cizre, Midyat ve sair yerlerin ise Diyarbakir Eyâleti'ne bağlandıkları anlaşılmaktadır (Yıldız, 2000: 19).

Cizre'nin bazı kazâlarının Musul'a bağlanması ile idâri yapısında yaşanan gelişmelerin muhtelif nedenleri şunlardır: Birincisi, bu tarihlerde Diyarbakir'de müşir bulunmayışından dolayı Bedirhan Bey'in bölgedeki nüfuzunu ve siyasi etkinliğini artırıp, her an bir karışıklık çıkarmasından endişe edilmekteydi. İkincisi, Bedirhan Bey'in, damadı olduğu ve isyan halinde bulunan Kürt beyi Han Mahmud'a yardım etme ihtimali bulunduğundan dolayı bu iki ismi birbirinden ayırmak amacıyla Cizre, Diyarbakir'e bağlanmıştır. Üçüncüsü, vergi kaybını önleyerek Cizre'den tahsil edilen vergi miktarını artırmaktı (BOA, İ. MSM. 48-1225; Doğan, 2010: 54; Yıldız, 2000: 19). Dördüncüsü, Diyarbakir Eyâleti'ne olan mesafesinden dolayı Cizre'nin 1841 yılında Musul'a bağlanması talep edilmiştir (BOA, C. DH. 287-14313).

Bedirhan Bey'in hem Cizre'nin mülki idâri yapısında yaşanan değişimlere gösterdiği tepkiler, hem de 1843 ve 1846 yıllarında Nasturiler'e karşı gerçekleştirmiş olduğu harekâta Bâbîâlî Hükümeti ile Batılı devletlerin sert tepki göstermesi üzerine, 1846 yılında ayaklanmış ve neticede teslim olup ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiştir. Ardından Girit Adasına sürgün edilmiştir (Tuncel, Özaydın, 1993: 39; Yıldız, 2000: 74-89).

Tanzimât ile birlikte idâri anlamda meydana gelen değişikliklerin Cizre'de uygulanmasına, yukarıda bahsedilen Bedirhan Bey olayından dolayı sekiz yıl sonra başlanabilmektedir. Bu bağlamda, Bedirhan Bey isyanının bastırılmasından sonra Cizre'nin yönetimi, yıllık 600 bin kuruştan İzzeddin Şir Bey'e tevcih edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Cizre ve civar bölgelerin mülki idâri teşkilatında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre asayişin korunması ile düzenli asker ve vergi toplanması amacıyla 13 Aralık 1847 tarihinde Diyarbakir Eyâleti, Van, Muş ve Hakkari Sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin Kazâları birleştirilmek suretiyle Kürdistan Eyâleti kurulup, Cizre Kaymakamlığına Mustafa Paşa tayin olunmuştur (BOA, A.} MKT. 103-64; Doğan, 2010: 192, 196). Musul Valisi Esat Paşa ise, bu yeni ve sınırları oldukça geniş eyâletin valiliğine atanmıştır (Çadircı, 1991: 195). Bu dönemde dikkat çeken bir husus da, yapılan idâri değişikliklerin çok karışık bir vaziyet aldığıdır. Bu cümleden olarak Cizre Kazâsı'nın, 1847 yılında kurulan Kürdistan Eyâleti'ne dahil edildikten sonra 1849 tarihli bir kayıta sancak statüsüyle Hakkari Eyâleti'ne bağlı olduğu belirtilmekle birlikte (BOA, A.} MKT. 220-6), aynı tarihli bir başka kayıta Kürdistan Eyâleti'ne bağlılığının devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, EV. d. EV. d. 13525).

Sancak statüsüne yükselen Cizre, 1849-1851 yılları arası kayıtlarda Mardin, Cizre, Bohtan, Hacı Behram, Pervari ve Erüh kazâlarından oluşmaktaydı (BOA, ML. VRD. d. 1807; İ. DH. 205-11848). Cizre Kazâsı'na 1850 yılında bağlı nahiyeler ise şunlardır: Göyân (كويان), Gürgel (كوركول) (BOA, MVL. 231-54), Hasenân-ı Zir (BOA, MVL. 325-53), Alikân, Amârân (عماران), Alvân (علوان), Hasenân-ı Bâlâ, Çilloğa (چلله), Abâsân (عباسان), Ömerkân ve Hamidnanbaş, Harunan, Bafi ve Fenk (فنگ)'dir (BOA, MVL. 235-56).

Cizre Sancağı, geniş sınırlarından dolayı 1852 yılında Muş Sancağı'nda olan Cerât (جرات) ile Musul Sancağı'nda olan Zaho kazâlarının ilhakıyla üç kaymakamlığa bölünmüştür (BOA, İ. MVL.

235-8214). 1854 yılında ise Cizre, Zaho ve Mardin kazâları birleştirilip, kaymakamlığına 10 bin kuruş maaşla Muş Kaymakamı Osman Paşa tayin olunmuştur (BOA, İ. MVL. 295-11923). Cizre Kazâsı, son olarak 1856 yılından itibaren Mardin Sancağı'na bağlanmıştır².

Cizre Kazâsı, 1858 yılında Hacı Behram Kazâsı ile birleştirilip müdürlüğüne Hacı Süleyman Ağa tayin olunmuş, Çilloğa ise Nusaybin Kazâsı'na bağlanmıştır (BOA, İ. MVL. 408-17746). Cizre'de 1880'li yılların sonunda Miran ve diğer bazı göçer aşiretlerin iskânı amacıyla Hamidiye Kazâsı teşkil edilip, Cizre ve Nusaybin kazâlarına bağlı Alyân ve Hasenân nahiyeleri bu yeni kazâyâ ilhak edilmiştir (BOA, ŞD. 1464-39). Bununla birlikte 1894 yılında, Cizre'nin büyüklüğü ve mevkisinin ehemmiyeti dikkate alınarak, Hamidiye Kazâsı ile Siirt Sancağı'na bağlı olan Eruh Kazâsı'nın Cizre Kazâsı ile birleştirilmek suretiyle, merkez Cizre olmak üzere üç kazâdan oluşan bir sancağın teşkili için izin istenmiştir (BOA, DH. MKT. 311-67; ŞD. 1469-15). Ancak bu talep uygun görülmemiş olacak ki, Diyarbakir Vilâyeti'nden 1897 yılında Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Cizre Kazâsı'nın livâ haline getirilip mutasarrıf tayin olunması talep edilmiştir (BOA, DH. TMİK. S. 15-24). Ancak kazânın idari statüsünde bir değişiklik olmadığı vilâyet salnâmelerinden anlaşılmaktadır.

Cizre Kazâsı'nın 1869-1877 yılları arasında tespit edilen nahiyeleri ve köy sayıları şöyledir: Etrâf-ı Şehr (12 köy), Kur'a-i Selâse (üç köy), Peşhabur (beş köy), Şahpesend (altı köy), Alikân (yedi köy), Hasenân (46 köy), Azerkân (26 köy), Ömerkân (dokuz köy), Harunan Baki (dokuz köy), Fenek Baki (yedi köy), Şikakan (12 köy), Harunan Baş (sekiz köy), Alvân (dokuz köy), Amârân (10 köy), Şah (15 köy), Zibari (dört köy), Beraski (17 köy), Bazmir (12 köy), Zehri (beş köy), Beşengör (17 köy), Göyân (dokuz köy) ve Görgil (dokuz köy)'dir³. Cizre'nin 1890-1900 yılları arasında tespit edilen nahiyeleri ise Hasenan, Ömerkan, Alikân, Silopi ve Hezek'dir⁴.

Tablo 1: Cizre Kazâsı'na 1848-1900 Yılları Arasında Tayin Olunan Mülki Amirler

Tarih	İsim	Eski Görev Yeri	Tayin Sebebi ⁵	Yeni Görev Yeri
1848 ⁶	Hacı Mesrur Ağa	İstabl-ı Amire Müdürlüğü	Becayış ⁷	-
1849 ⁸	Mehmet Selim Ağa	Kayseri Kay.	-	-
1849 ⁹	Mustafa Paşa	-	-	Yozgat Kay. ¹⁰
1849 ¹¹	Muhammet	-	-	-
1849 ¹²	Derbaz Ağa	-	Vefat	-
1850 ¹³	Mustafa Paşa	-	-	-

² Bkz. BOA, A.} MKT. MVL. 93-100; MVL. 578-58; İ. MVL. 417-18258; MVL. 443-141; MVL. 724-102; Diyarbakir Vilâyet Salnâmesi (DVS), h. 1286, 69; h. 1287, 73; h. 1288, 78; h. 1289, 76; h. 1290, 74; h. 1291, 76; h. 1292, 75; h. 1293, 112; h. 1294, 111; h. 1300, 80; h. 1301, 91; h. 1302, 109; h. 1308, 81; h. 1312, 97; h. 1316, 106; h. 1317, 135.

³ Bkz. DVS, h. 1286, 143-144; h. 1287, 140-141-142; h. 1288, 202-203; h. 1290, 175-176; h. 1291, 246-247; h. 1293, 255-256; h. 1294, 51-52).

⁴ Bkz. BOA, DH. ŞFR. 201-123; DH. TMİK. M. 27-66; DH. TMİK. M. 30-28; DVS, h. 1308, 82; h. 1316, 108; h. 1317, 137; h. 1318, 182.

⁵ Cizre Kazâsı'na tayin olunduktan sonra hangi nedenden dolayı buradan ayrıldığıdır.

⁶ BOA, A.} TŞF. 6-28.

⁷ BOA, İ. MVL. 149-4228.

⁸ BOA, İ. MVL. 149-4228; A.} MKT. 225-83.

⁹ BOA, A.} MKT. 172-80.

¹⁰ BOA, A.} TŞF. 10-95.

¹¹ BOA, HR. MKT. 25-12.

¹² BOA, A.} MKT. 220-6.

¹³ BOA, A.} AMD. 22-4.

1851 ¹⁴	Selim Ağa	-	Vefat	-
1851 ¹⁵	Derviş Efendi	-	-	Mardin Kay. ¹⁶
1852 ¹⁷	Abdullah Bey	-	Vefat ¹⁸	-
1853- 1854 ¹⁹	Hüseyin Bey	Azil	-	-
1854 ²⁰	Yusuf Kenan Bey	-	-	-
1856 ²¹	Bekir Bey	Kötü yönetim ²²	-	-
1857 ²³	Abdürrezzak Efendi	Misiv Kaymakamı	-	-
1858 ²⁴	Hacı Süleyman Ağa	-	-	-
1859 ²⁵	Sadık Ağa	-	Vefat ²⁶	-
1859 ²⁷	Ali Bey	Zaho Müdürü	Azil ²⁸	-
1859 ²⁹	Bekir Bey	-	-	-
1863 ³⁰	Tayyib Bey	-	Kötü yönetim	-
1863 ³¹	Saib Efendi	-	-	-
1864- 1866 ³²	Ömer Ağa	Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı	Kötü yönetim	Hisar Müdürü ³³
1869 ³⁴	Ali Ağa	-	-	-
1870 ³⁵	Hacı Süleyman Ağa	-	-	-
1871 ³⁶	Davut Ağa	-	-	-
1872 ³⁷	Hacı Raif Efendi	-	-	-

¹⁴ BOA, İ. MVL. 218-7292.

¹⁵ BOA, İ. MVL. 218-7292.

¹⁶ BOA, İ. MVL. 235-8214.

¹⁷ BOA, İ. MVL. 247-9004.

¹⁸ BOA, İ. MVL. 251-9212.

¹⁹ BOA, İ. MVL. 260-9753; İ. MVL. 299-12197.

²⁰ BOA, İ. MVL. 299-12197.

²¹ BOA, A. } MKT. MVL. 84-50.

²² BOA, A. } MKT. MVL. 93-100.

²³ BOA, İ. MVL. 384-16815; A. } MKT. MVL. 93-100.

²⁴ BOA, İ. MVL. 408-17746.

²⁵ BOA, İ. MVL. 417-18258.

²⁶ BOA, A. } MKT. MVL. 109-69.

²⁷ BOA, A. } MKT. MVL. 109-69.

²⁸ BOA, A. } MKT. MVL. 112-62.

²⁹ BOA, A. } MKT. MVL. 112-62.

³⁰ BOA, MVL. 662-77.

³¹ BOA, MVL. 662-77.

³² BOA, MVL. 443-141; MVL. 779-80.

³³ BOA, MVL. 724-102.

³⁴ DVS, h. 1286, 69.

³⁵ DVS, h. 1287, 73.

³⁶ DVS, h. 1288, 78.

³⁷ DVS, h. 1289, 76.

1873 ³⁸	Ahmet Bey	-	-	-
1874 ³⁹	Mehmet Sait Efendi	-	-	-
1875 ⁴⁰	Sait Efendi	-	-	-
1876-1877 ⁴¹	Sait Galip Efendi	-	-	-
1880 ⁴²	Ahmet Bey	-	Becayış	Lice Kaymakamı
1880 ⁴³	Ahmet Efendi	Lice Kaymakamı	-	-
1882-1883 ⁴⁴	Hacı Ahmet Efendi	-	-	-
1884 ⁴⁵	Nasrallah Bey	-	-	-
1884-1885 ⁴⁶	Abdülğani Efendi	Suruç Kaymakamı	Kötü yönetim	Nusaybin Kaymakamı
1885 ⁴⁷	Nasrallah Bey	Şırnak Kay. ⁴⁸	Azil	-
1885-1887 ⁴⁹	Yasin Sabır Efendi	Adilcevaz Kaymakamı	Kötü yönetim	-
1887 ⁵⁰	İbrahim Bey	-	-	-
1888 ⁵¹	Necip Bey	Lice Kaymakamı	-	-
1889 ⁵²	Rüstem Bey	-	-	-
1889 ⁵³	Hacı Zeynel Efendi	-	Hastalık ⁵⁴	-
1889-1890 ⁵⁵	Mustafa Şevki Efendi	Pah Kaymakamı	Kötü yönetm ⁵⁶	Cebel-i Reyne Kaymakamı ⁵⁷
1891-1892 ⁵⁸	Halil Rasih Efendi	-	Becayış	Siverek Kaymakamı

³⁸ DVS, h. 1290, 74.

³⁹ DVS, h. 1291, 76.

⁴⁰ DVS, h. 1292, 75.

⁴¹ DVS, h. 1293, 112; h. 1294, 111.

⁴² BOA, İ. DH. 800-64841.

⁴³ BOA, İ. DH. 800-64841.

⁴⁴ DVS, h. 1300, 80; h. 1301, 91.

⁴⁵ DVS, h. 1302, 109.

⁴⁶ BOA, İ. DH. 908-72166; ŞD. 2490-1.

⁴⁷ BOA, DH. ŞFR. 125-108; İ. DH. 967-76427.

⁴⁸ BOA, İ. DH. 935-74069.

⁴⁹ BOA, İ. DH. 967-76427; DH. MKT. 1388-55; DH. MKT. 1406-3.

⁵⁰ BOA, ŞD. 2520-38.

⁵¹ BOA, DH. MKT. 1558-58.

⁵² BOA, DH. MKT. 1597-87.

⁵³ BOA, İ. DH. 1128-88120.

⁵⁴ BOA, Y. PRK. BŞK. 16-26.

⁵⁵ BOA, , İ. DH. 1149-89557; DVS, h. 1308, 81.

⁵⁶ BOA, İ. DH. 1228-96145.

⁵⁷ BOA, BEO. 445-33353. Cebel-i Reyne, 1872-1918 yılları arasında Hudeyde Sancağı'na bağlı bir kazâ idi, (Sezen, 2017: 149).

⁵⁸ BOA, İ. DH. 1228-96145; İ. DH. 1297-15.

1892-1893 ⁵⁹	Mustafa Safveti Efendi	Siverek Kaymakamı	İklimine alışamama ⁶⁰	Ebuariş Kaymakamı ⁶¹
1894 ⁶²	Mehmet Ramiz Efendi	-	Vefat ⁶³	-
1894 ⁶⁴	Ali Ulvi Efendi	Avine Kaymakamı	-	-
1895 ⁶⁵	Yakup Efendi	-	-	Katif Kay. ⁶⁶
1898 ⁶⁷	Tahsin Bey	-	-	-
1898-1899 ⁶⁸	İbrahim Bey	-	-	Midyat Kaymakamı
1899 ⁶⁹	Mehmet Sadık Efendi	-	Mazeret ⁷⁰	Darende Kay. ⁷¹
1899 ⁷²	Abdullah Efendi	-	-	-
1900 ⁷³	Mehmet İhsan Efendi	Denizli İdâdi Müdürü	-	-

Tablo 1’de, 1855, 1860-62 yılları arası, 1867-68, 1878-79, 1881, 1896-97 yıllarında görev yapmış mülki amirlerin isimleri tespit edilememiştir. Cizre Kazâsı’na 1848-1900 yılları arasında, toplam 50 kaymakam/müdür tayin olunmakla birlikte, tablodaki benzer isimler olan Mustafa Paşa, Bekir Bey, Nasrallah Bey, Hacı Süleyman Ağa, İbrahim Bey ve Ahmet Beylerin aynı şahıslar olduğu düşünülürse, kazâya tayin olunan toplam sayı 44 olarak hesaplanmaktadır. Cizre’ye tayin olunan yöneticilerin buradan ayrılış sebepleri arasında tespit edilenler, görevini suistimal etme, iklimine alışamama, hastalık, vefat ve becayiş suretiyle yer değiştirmedir. Mülki amirlerin standart bir görev süresi olmayıp hizmet süreleri birkaç ay ile sınırlı olanlar olduğu gibi, bir ile üç yıl arasında görev yapmış isimler de olmuştur. Yöneticilerin yetişmeleri için tesis edilmiş bir okul olan Mülkiye Mektebi’nin 1859 yılında açılışından dolayı (Ürkmez, 2016: 821), bu tarihten sonra Cizre Kazâsı’na tayin olunan mülki amirlerden, önceki görevleri tespit edilenlerin neredeyse tamamının mülki amir tecrübesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Görev süreleri bir ya da birkaç ay süren mülki amirlerin çeşitli nedenlerden dolayı bölgeden ayrılmaları, ahali ile yöneticiler arasında yakın ilişkilerin kurulamamasına, dolayısıyla mahalli hükümetin ahalinin yaşadığı sorunlara çözüm bulamayıp devlet-halk kaynaşmasında kopukluk yaşanmasına neden olmaktadır.

⁵⁹ BOA, İ. DH. 1297-15; DH. MKT. 157-40.

⁶⁰ BOA, DH. MKT. 2030-100.

⁶¹ BOA, BEO. 631-47273. Ebuariş, 1867-1908 yılları arasında Hudeyde Sancağı’na bağlı bir kazâ idi (Sezen, 2017: 235).

⁶² BOA, DH. MKT. 190-3; DVS, h. 1312, 97.

⁶³ BOA, DH. MKT. 292-76.

⁶⁴ BOA, DH. MKT. 292-76; İ. DH. 1316-68.

⁶⁵ BOA, BEO. 670-50199.

⁶⁶ BOA, İ. DH. 1373-7; Katik Kazâsı, 1876-1912 yılları arasında Basra Vilâyeti’nin Necid Sancağı’na bağlıydı (Sezen, 2017: 436).

⁶⁷ BOA, Y. MTV. 174-79.

⁶⁸ BOA, DH. ŞFR. 226-86; DVS, h. 1316, 106; h. 1317, 135.

⁶⁹ BOA, İ. DH. 1364-13.

⁷⁰ BOA, Y. A. RES. 103-56.

⁷¹ BOA, DH. MKT. 2265-33.

⁷² BOA, Y. A. RES. 103-56.

⁷³ BOA, İ. DH. 1378-16.

2. Eğitim Durumu

Cizre Kazâsı'nda faaliyet gösteren eğitim kurumları, geleneksel ve modern eğitim kurumları olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

2.1. Geleneksel Eğitim Kurumları

Araştırma dönemi boyunca Cizre Kazâsı'nda tespit edilen geleneksel eğitim kurumları, Mir Alyan Mahallesinde bir sıbyân mektebi (Maârif Salnâmesi (MS), h. 1321, 511) ve Kırmızı Medrese ile Hamza Mir Şerif Medresesi'dir.

2.1.1. Kırmızı Medrese (Medresetü'l-Hamra)

Medrese, mescit ve türbeden oluşan Medresetü'l-Hamra Külliyesi'nin Cizre Emiri II. Şeref Han tarafından, Akkoynulu egemenliğine son verip Cizre'yi aldıktan sonra kentin alınması adına bir sembol olarak yaptırıldığı ifade edilmektedir. Bu da yapının 1508'den sonra yapılmış olduğunu göstermektedir. Medrese, şehrin batısında kalan sur kalıntıları üzerine inşa edilmiş olup, kısmen günümüze gelebilmiştir. Yapının dış cepheleri tamamen kırmızı taştan olup, düzgün kesme taş üzerine inşa edilmiştir (Pilatin, 2012: 406).

2.1.2. Hamza Mir Şerif Medresesi

Cizre Kazâsı merkezinde yer alan medresenin kurucusu Hamza Mir Şerif'tir. 1900 yılında medresenin talebe sayısı 15 olup müderrisi ise Müftü Ahmet Fehmi Efendi'dir. 1901-1903 yıllarında aynı müderrisle öğretime devam eden medresenin talebe mevcudu 17'ye yükselmiştir (MS, h. 1317, 1202; h. 1318, 1340-1341; h. 1319, 613; h. 1321, 506).

2.2. Modern Eğitim Kurumları

2.2.1. İbtidâi Mektepleri

İbtidâi mekteplerinin ilki, 1873 yılında açılmakla birlikte (Batır, 2007: 4), bu alanda en kapsamlı girişim, Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde başlatılmıştır. Zira taşrada maârif teşkilatının bulunmaması, modern eğitim hizmetinin kontrol ve idaresini zorlaştırmaktaydı. Bundan dolayı Maârif Nezâretinin 1882 yılında kabul ettiği bir tezkereye göre, taşrada ilgili bölgenin eğitim gelir ve giderlerinden, öğrencilerin diplomasının verilmesine kadar, eğitime dair bütün işlerle ilgilenen olan Maârif Meclisleri açılmaya başlanmıştır (Kodaman, 1991: 41-47). Bu hususta, Cizre Kazâsı'nda da 1884-1885 yılında, müftü efendi riyasetinde üç üyenin katılımıyla ilk Maârif Meclisi toplantısı düzenlenmiştir (DVS, h. 1302, 110).

Devlet eliyle İstanbul'da kurulan ilk modern ilkokulları ibtidâi mektebi olarak bilinmekle beraber 1880'lere değin sıbyân mektebi terimi genel olarak bütün ilkokullar için kullanılıyordu (Somel, 2015: 145). Ancak taşrada 1882 yılından itibaren açılmaya başlanan Maârif Meclislerinin de etkisiyle, geleneksel ve modern ilköğretim kurumları arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla ağırlık ibtidâi mekteplerine verilmiştir (Kodaman, 1991: 69). Bu bağlamda, Cizre Kazâsı'nda Maârif Meclisinin toplandığı tarihte iki ibtidâi mektebi açılmıştır (DVS, h. 1302, 164). Bahsi geçen iki mektebin 1909 yılına kadar hizmet vermeye devam ettiği anlaşılıp bu tarihte 3.300 kûsur kuruşluk tamir gerektirdiği ve iki ibtidâi muallimin tayini ile kapıcının 60 kuruş olan maaşının 100 kuruşa çıkarılması talep edilmiştir. Bunun üzerine, Maârif Nezâretinden 25 Haziran 1909 (6 C 1327) tarihinde gelen cevapta, mektebin tamir masrafları için vilâyete yazılan 3.364 kuruştan 168 kuruş 10 para indirilerek 3.195 kuruş 30 paranın sarf edilmesine onay verilmiştir (BOA, MF. MKT, 1132-38).

Cizre'de erkek ibtidâi mekteplerinin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından "Feyz-i İttihat" adında bir kız ibtidâi mektebi de açılmış olup mektebin muallimeliğine Rabia Hanım tayin olunmuştur (BOA, MF. MKT, 1174-43). Mektebin açılmasında büyük gayret sarf eden Bedirhani Mithat Efendi takdire layık görülüp bu başarısı gazeteler aracılığıyla ilan edilmiştir (Yıldız, 2014: 139).

Devletin açmış olduğu ibtidâi mekteplerinden başka Amerikalı Protestan misyonerleri de Cizre'nin Hezek Nahiyesinde birer erkek ve kız ibtidâi mektebi tesis etmiştir (Yıldız, 2014: 227).

2.2.2. Cizre Rüştîye Mektebi

Cizre Kazâsı'nda yer alan mektebin 1870 yılında inşası tamamlanmış olmakla birlikte (DVS, h. 1287, 130), mektebin resmi açılışı 1889 yılının sonlarına doğru mümkün olmuştur (MS, h. 1321, 508). Ancak faaliyette olan bu okul harap bir medrese odasında eğitim vermekteydi. Bu durumdan rahatsız olan yöneticiler ve ahali, bağış toplayarak yeni bir rüştîye binası inşa etmek ve mevcut medrese odasını tamir ettikten sonra ibtidâi mektebi olarak kullanmak için çalışmalarına başlamışlardı (BOA, MF. MKT, 362-7). İncelemelerde bulunmak amacıyla bölgeye gelen Diyarbakir Valisi Halit Bey, ahalinin gayretini görünce mektebin inşasına 5 lira yardımda bulunmuştur (DVS, h. 1316, 162; h. 1317, 195). Buna göre, rüştîye mektebinin 1870'den 1897 yılına kadar eğitim faaliyetlerini aynı mekânda sürdürdüğü ifade edilebilir.

Cizre Rüştîye Mektebi'nde 1909 yılında yapılması icap eden tamirat işlemleri sırasında eğitim faaliyetlerinin aksamaması amacıyla mahalli yönetim, aylık 70 kuruşa bir ev kiralamıştır. Normal şartlarda tamirat ve kira gibi işler için sarfedilecek masrafları mahalli yönetime bırakan Maârif Nezâreti, tutulan evin kirasının Maliye Nezâreti tarafından karşılanmasını sağlamıştır (BOA, MF. MKT, 1127-55; Aktürk, 2015: 103).

Tablo 2: Cizre Rüştîye Mektebi'nin Muallim ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat Muallimi	Bevvab ⁷⁴	Talebe
1870 ⁷⁵	İnşaatı yeni bitmiş olup, açılmak üzeredir.				-
1871 ⁷⁶	İnşaatı yeni bitmiş olup, açılmak üzeredir.				-
1889	-	Mustafa Efendi ⁷⁷ Cizreli Hasan Ef.	Hayati Efendi ⁷⁸ Ali Efendi ⁷⁹	-	-
1890 ⁸⁰	-	Hasan Efendi	Ali Efendi	-	-
1893 ⁸¹	-	Hasan Efendi	-	-	-
1894 ⁸²	-	Şeyh Hüseyin Ef.	-	-	-
1897 ⁸³	-	Mehmet Beşir Ef.	-	-	-
1898 ⁸⁴	-	Mehmet Beşir Ef.	Seyfettin Efendi	-	-
1899 ⁸⁵	-	Mehmet Beşir Ef.	Bekir Sıtkı Ef. ⁸⁶	İbrahim Ef. ⁸⁷	23
1900 ⁸⁸	-	Mehmet Beşir Ef.	Beşir Sıtkı Ef.	İbrahim Ef. ⁸⁹	23

⁷⁴ Kapıcı.

⁷⁵ DVS, h. 1287, 130.

⁷⁶ DVS, h. 1288, 125.

⁷⁷ BOA, MF. MKT, 109-50.

⁷⁸ BOA, MF. MKT, 109-6.

⁷⁹ BOA, MF. MKT, 114-123.

⁸⁰ DVS, h. 1308, 82; BOA, MF. MKT, 115-77.

⁸¹ BOA, MF. MKT, 183-124.

⁸² BOA, MF. MKT, 193-72.

⁸³ BOA, MF. MKT, 356-49.

⁸⁴ MS, h. 1316, 1050.

⁸⁵ MS, h. 1317, 1196.

⁸⁶ BOA, MF. MKT, 435-43.

⁸⁷ DVS, h. 1317, 137.

⁸⁸ MS, h. 1318, 1334.

1901 ⁹⁰	-	Mehmet Beşir Efendi	Bekir Sıtkı Ef. / İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	40/49 ⁹¹
1903 ⁹²	-	Mehmet Beşir Ef.	İbrahim Efendi	1	26
1905 ⁹³	-	Mehmet Beşir Ef.	İbrahim Efendi	İbrahim Ef.	40
1906 ⁹⁴	Mehmet Kemalettin Efendi / Şerif Efendi	-	-	-	-
1907 ⁹⁵	Mahmut Kâmil Efendi	-	-	-	-
1909 ⁹⁶	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-

Tablo 2'ye göre, mektebin inşaatı 1870 yılında tamamlanmış olmakla birlikte, 1889 yılında hizmete açılmıştır. 1906 yılına kadar iki muallim ve bu tarihten itibaren ise üç muallim ile mektebin eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür. Cizre'ye tayin olunan muallimlerden bazılarının buradan ayrılma eğiliminde olmalarından dolayı boşalan bir muallimliğe yeni bir muallim tayin edilememesi durumunda, ilgili yöreden talip olan bir memur tayin olunabilmekteydi. Bu tabloya göre 1889 yılında Hat Muallimi olarak görev yapan Hayati Efendi'nin istifası üzerine, yerine Mardin Mal Müdürü yardımcısı Ali Efendi'nin tayini ile Hat Muallimi Seyfettin Efendi'nin memuriyetini terk edip Diyarbakir'e gitmesi üzerine, boş kalan muallimliğe talip olan Cizre Kazâsı Tahrirat Kâtibi Bekir Sıtkı Efendi'nin tayin olunması örnek verilebilir (BOA, MF. MKT, 435-43; MF. MKT, 114-123). Bazen de ilgili derse vakıf bir kapıcı tayin olunabiliyordu. Tablodan anlaşılacağı üzere Hat Muallimi Bekir Sıtkı Efendi'nin mektepten ayrılması üzerine, mektebin kapıcısı İbrahim Efendi'nin bu derse olan kabiliyetinden dolayı Hat Muallimi olarak tayini nezaretçe uygun görülmüştür (BOA, MF. MKT, 562-21). Medreseden alınan icâzetle muallim tayin edilenler de olmuştur. Örneğin, tabloya göre 1893 yılında görev yapmış olan Hasan Efendi, Şeyh Ömer Medresesi'nden aldığı icâzet ile rüştiye mektebine tayin olunmuştur (BOA, MF. MKT, 183-124).

Alkan'a göre, 1894-1895 yıllarında Cizre Rüştiye Mektebindeki öğrenci, öğretmen ve memur sayıları ile mektebin açılış tarihi şöyledir (Alkan, 2000: 85):

Tablo 3: Cizre Rüştiye Mektebi'nin 1894-1895 Yılı Personel ve Öğrenci Sayıları

Liva (Bağımsız Sancaklarda)	Okulun 1893 yılından kalan öğrencisi	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 ders yılına devren kalan öğrenci	Memur ve öğretmen	Açılış tarihi
Cizre	23	17	5	5	30	2	r.1304

Tablo 3'e göre Cizre Rüştiye Mektebine her sene kayıtlı olan öğrencinin yarısından fazlası kadar yeni öğrenci gelmekle birlikte çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılanları saymazsak, mezun olan öğrenci sayısı oldukça azdır.

⁸⁹ DVS, h. 1318, 71.

⁹⁰ DVS, h. 1319, 140.

⁹¹ MS, h. 1319, 606; Yıldız, öğrenci sayısını 23 olarak belirtiyor (Yıldız, 2014: 165).

⁹² MS, h. 1321, 504.

⁹³ DVS, h. 1323, 140.

⁹⁴ BOA, MF. MKT, 945-4.

⁹⁵ BOA, MF. MKT, 992-25.

⁹⁶ BOA, MF. MKT, 1094-52.

3. Nüfus Durumu

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askeri başarısızlıklardan dolayı asker sayısını artırma ve içerisinde bulunduğu mali kriz durumundan kurtarmak amacıyla nüfus, arazi ve mal mülk sayımı tekrar önem kazanmıştır. Bu bağlamda yapılan ilk girişim, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulacak ordunun asker potansiyelinin ve masraflarını karşılayacak vergi kaynaklarının tespiti amacıyla, 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'da gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sayımda Cizre Kazâsı'na dair bir malûmat verilmemiştir.

Araştırma dönemi boyunca Cizre Kazâsı'nın nüfusuna dair tespit edilen en erken kayıt, 1849-1851 yılları arasında sancak statüsüyle Cizre, Mardin, Bohtan ve Hacı Behram kazâlarından oluştuğu dönemde, sancağın erkek nüfusunun 14.269 olduğuna dair kayıttır (BOA, C. DH. 232-11584). Ancak bu tarihten sonra kazânın nüfus durumu, 1871 yılından itibaren takip edilebilmektedir.

Tablo 4: Cizre Kazâsı'nın 1871 Yılı Nüfus Oranları

Nahiye	Köy	Hâne	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Cizre	-	475	734	238	972
Etraf-ı Şehr	3	11	22	-	22
Zibari	20	120	118	183	301
Alikân	5	79	255	-	255
Şahpesend	13	222	511	-	511
Ömerkân	9	106	279	20	299
Azerkân	23	547	814	431	1.245
Amârân	8	140	213	16	229
Harun Baki	9	161	388	31	419
Fenek	9	392	594	10	604
Şah	15	187	433	-	433
Harun Baş	9	122	264	-	264
Alvân	12	125	224	-	224
Şikâkân	12	324	743	-	743
Alyân	60	1.123	2.119	51	2.170 ⁹⁷
Hasenan Zir	50	666	1.390	81	1.471
Berasiki	25	458	849	420	1.269
Bazmir	20	175	371	88	459
Zehiri	7	79	191	-	191
Beşengör	16	719	1.689	346	2.035
Hacı Behram	85	1.937	4.416	1.017	5.433
Göyan	10	346	933	39	972
Görgil	7	100	251	81	332
İspirti Aşireti	-	42	104	-	104
Ermeni Aşireti	-	18	43	-	43
Toplam	427 ⁹⁸	8.674	17.948 ⁹⁹	3.052 ¹⁰⁰	21.000

Kaynak: DVS, h. 1288: 214-215.

Tablo 4'e göre, 1871 yılında Cizre Kazâsı'nın toplam nüfusu 21.000 olup bunun % 5,88'ini gayrimüslim nüfus oluşturmaktadır. Tabloda verilen rakamlar sadece vergi veren erkek nüfusuna ait kayıtları içermektedir. Cizre'yi oluşturan nahiyeler arasında gayrimüslim erkek nüfusu,

⁹⁷ Aslında 2.160 yazıyor.

⁹⁸ Aslında 417 yazıyor.

⁹⁹ Aslında 17.905 yazıyor.

¹⁰⁰ Aslında 3.095 yazıyor.

Müslüman nüfusundan fazla olan tek mahal Zibari Nahiyesi'dir. Müslüman ve gayrimüslim nüfusu en fazla olan nahiyeye Hacı Behram, yine Müslüman ve gayrimüslim nüfusu Cizre Nahiyesi'nden daha fazla olan yerler Azerkân, Berasiki ve Beşengör Nahiyeleri'dir. Sadece Müslüman nüfusu Cizre Nahiyesi'nden daha fazla olan yerler ise Şikâkân, Alyân, Hasenân Zir ve Göyân nahiyeleridir. Tabloya göre Cizre'nin sahip olduğu 8.674 hâne, Ömer Lütfi Barkan'ın hâneyi yani aileyi beş kişi olarak kabul etmesi teklifi esas alınır (Göyünç, 1997: 552; Efe, 2018: 460), Cizre Kazâsı'nın toplam nüfusunun 43.370 olduğu tahmin edilebilir.

1881/1882 yılında başlanılan ve 1893 yılında tamamlanabilen genel nüfus sayımı sonucuna göre, Cizre Kazâsı'nın nüfusu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: 1881/1882-1893 Yılı Nüfus Sayımına göre Cizre Kazâsı'nın Nüfusu

Cizre Kazâsı	Müslümanlar		Katolikler		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
		4.867	3.168	791	790

Kaynak: Karpat, 2003: 174.

Tablo 5'e göre, bahsi geçen dönemde Cizre Kazâsı'nın toplam erkek sayısı 5.658, kadın sayısı ise 3.958'dir. Nüfusun yaklaşık olarak % 85'lik kısmını Müslümanlar, % 15'ini ise Katolikler oluşturmaktadır. 1871 yılı nüfus oranlarına nazaran, müslim ve gayrimüslim nüfus miktarında düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak 1882 yılı salnâme kaydına göre, Cizre Kazâsı'nın Müslüman nüfusu toplamı 11.820, gayrimüslim nüfusu toplamı ise 2.020'dir (DVS, h. 1300: 104). Bu bağlamda tespit edilen farklı nüfus oranlarından dolayı 1881/1882 yılında başlayan nüfus sayımı çalışmasının Cizre kısmının ileriki yıllarda yapıldığı ifade edilebilir. Bununla birlikte bahsi geçen salnâme'ye göre, Cizre'nin 5.931 olarak belirtilen hâne sayısının beş ile çarpımından 29.655 nüfusun tespit edilmesi, bazı nahiyelerin Cizre'den ayrılıp başka kazâlara bağlandığı fikrini düşündürmektedir.

Tablo 6: 1890'lı Yılların Başında Cizre'nin Nüfus Miktarı

Müslümanlar							
Muhtelif Müslümanlar				Kürtler ve diğerleri			
9.500				14.500			
Hristiyanlar							
Ermeni Gregoryen	Ermeni Katolik	Ermeni Protestan	Keldâni Katolik	Süryani Arap	Süryani Katolik	Süryani Yakubi	Toplam
1.500	1.250	1.000	2.150	1.000	1.000	3.100	11.000

Kaynak: Cuinet, 1891: 512; Şemseddin Sami, 1308: 1802.

Düyûn-ı Umûmiyye Genel Sekreteri Cuinet'in tablo 6'da vermiş olduğu nüfus sayılarına göre, Cizre'nin toplam nüfusu 35.000 olarak tespit edilmektedir. Müslümanlar, Hristiyanlardan 13.000 nüfus daha fazla olmuştur. Cizre Kazâsı'nda yaşayan Hristiyan cemaatlerin Ermeni, Keldani ve Süryanilerden oluştuğu ve adı geçen cemaatler arasında faaliyet gösteren Katolik ve Protestan misyonerlerin, çalışmalarında başarılı oldukları ifade edilebilir.

Tablo 7: 1890'lı Yılların Başında Cizre Kazâ Merkezinin Nüfus Miktarı

Müslümanlar	
Muhtelif Müslümanlar	Kürtler
2.400	2.060
Hristiyanlar	

Ermeni Gregoryen	Ermeni Katolik	Ermeni Protestan	Keldâni Katolik	Süryani Yakubi	Toplam
1.500	1.250	1.000	250	100	4.100

Kaynak: Cuinet, 1891: 513.

Cuinet, tablo 7'ye göre Cizre kazâ merkezinin toplam nüfusunu 9.560 olarak vermekle birlikte, yapılan hesaplamada 8.560 çıkıyor. Tablo 6'da belirtilen nüfus miktarına göre, genel nüfusun 1/4'ü kazâ merkezinde ikâmet etmekte olup Hıristiyan cemaatleri arasında nüfusu en çok olan Ermeni Gregoryen'dir. Yine tablo 6'ya nazaran Ermeni cemaatlerinin tamamı, Keldâni Katolik ile Süryani Yakubi nüfusunun ise çok az miktarı kazâ merkezinde ikâmet etmekteydi. Tablo 5'e göre ise şehrin nüfusunda tespit edilen azalma, Cizre'nin bu dönemde bazı nahije ve köylerinin başka kazâlara bağlanmasıyla ya da dışarıya göç hareketlerinin olmasıyla izah edilebilir. Son olarak tablo 7'ye göre şehrin Müslüman ve Hıristiyan nüfus sayılarının birbirine oldukça yakın olması dikkat çekici olmuştur.

Sonuç

İslâm fethinden önce muhtelif imparatorlukların hakimiyet alanına dâhil edilmiş olan Cizre, Hz. Ömer Döneminde İslâm hakimiyetine girdikten sonra Emeviler Döneminde âdeta yeniden inşa edilmiştir. Abbasiler Döneminde Hâricî isyanlara sahne olan şehir, ardından sırasıyla Hamdaniler, Büveyhiler, Mervaniler, Büyük Selçuklu Devleti, Moğollar, Memlûkler, Timur Devleti, Karakoyunlular ve Akkoyunluların hakimiyeti altına girmiştir. Cizre'yi 1508'de Emir II. Şeref, Akkoyunlular'dan alarak şehirdeki mahalli yönetimi yeniden tesis etmiştir. Son olarak Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı topraklarına ilhak olunmuştur. Osmanlı idâri teşkilâtında Diyarbekir Eyâleti içinde yer alan Cizre, Yurtluk-Ocaklık adı verilen özel bir statüye göre, devlete sadakat gösteren ve hizmet eden bir kısım mahalli beyler tarafından Sultan IV. Murad Dönemine kadar yönetilmiştir.

Tanzimât'ın ilanından sonra 1842 yılında taşra mahalli yönetiminde yapılan düzenlemeyle kazâ adı verilen yeni bir idâri birim oluşturulmuştur (Aktürk, 2021: 725). Bu düzenleme doğrultusunda 1842 yılında Cizre'nin bazı kazâları Musul Eyâleti'ne bağlanmakla birlikte, Bedirhan Bey olayından dolayı geniş manada yapılması icap eden mülki idâri değişikliklerin Cizre'de uygulanmasına sekiz yıl sonra başlanabilmiştir. Bu bağlamda, 13 Aralık 1847 tarihinde kurulan Kürdistan Eyâleti'ne dâhil edilen Cizre Kazâsı, 1849 tarihli bir kayıta sancak statüsüyle Hakkari Eyâleti'ne bağlı olduğu belirtilmekle birlikte, aynı tarihli bir başka kayıta Kürdistan Eyâleti'ne bağlılığının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1849-1851 yılları arası kayıtlarda sancak statüsüne yükselen Cizre, geniş sınırlarından dolayı 1852 yılında üç kaymakamlığa bölünmüştür. 1858 yılında Hacı Behram Kazâsı ile birleştirilen Cizre Kazâsı, 1856 yılından itibaren Mardin Sancağı'na bağlanmıştır. Bununla birlikte 1894 yılında, Cizre'nin büyüklüğü ve mevkesinin ehemmiyeti dikkate alınarak, Hamidiye Kazâsı ile Siirt Sancağı'na bağlı olan Eruh Kazâsı'nın Cizre Kazâsı ile birleştirilmek suretiyle Cizre Sancağı'nın teşkili için izin istenmiştir. Ancak kazânın idâri statüsünde bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır.

Cizre Kazâsı'na 1848-1900 yılları arasında, 50 kaymakam/müdür tayin olunmakla birlikte, altı ismin aynı şahıslar olduğu düşünülürse, kazâyâ tayin olunan toplam sayı 44 olarak hesaplanmaktadır. Cizre'ye tayin olunan mülki amirlerin buradan ayrılış sebepleri arasında görevini suistimal etme, iklimine alışamama, hastalık, vefat ve becayış suretiyle yer değiştirme tespit edilmiştir. Mülki amirlerin standart bir görev süresi olmayıp görev süreleri bir ya da birkaç ay süren mülki amirlerin çeşitli nedenlerden dolayı bölgeden ayrılmaları, ahali ile yöneticiler arasında yakın ilişkilerin kurulamamasına, dolayısıyla mahalli hükümetin ahalinin yaşadığı sorunlara çözüm bulamayıp devlet-halk kaynaşmasında kopukluk yaşanmasına neden olmaktadır.

Araştırma dönemi boyunca Cizre Kazâsı'nda tespit edilen geleneksel eğitim kurumları, Mir Alyan Mahallesi'nde bir sıbyân mektebi, Kırmızı Medrese ve Hamza Mir Şerif Medresesi'dir. Modern ilköğretim kurumları ise 1884 yılında açılan iki erkek ibtidâi mektebi, İttihat ve Terakki

Cemiyeti tarafından açılan bir kız ibtidâi mektebi ile Amerikalı Protestan Misyonerler tarafından Cizre'nin Hezek Nahiyesinde açılan birer erkek ve kız ibtidâi mektepleridir.

Cizre Kazâsı'nda Tanzimât ve II. Abdülhamit Dönemlerinde ortaöğretim derecesinde kabul edilirken, II. Meşrutiyet Döneminden itibaren ilköğretim kademesine düşürülen rüştiye mektebinin 1870 yılında inşası tamamlanmış olmakla birlikte, 1889 yılına kadar Maârif Nezâretinden ruhsat alamamıştır. 1905 yılına kadar iki muallim ile eğitim faaliyetlerine devam eden Cizre Rüştiye Mektebine tayin olunan muallimlerden bazılarının buradan ayrılma eğiliminde olmalarından dolayı nitelikli muallim bulmak oldukça zordu. Bu nedenle mahalli yönetim işi görececek birilerini atamaya çalıştığından dolayı bu bazen icâzet almış bir medrese mezunu, bazen de bir mektep kapıcısı olabiliyordu. Yakın dönemde ülkemizde sınıf öğretmeni mezunları yetmeyince veterinerlik, mühendislik ve sair bölüm mezunlarının öğretmen olarak tayin olunması muallim atama uygulamasının pek değişmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Cizre'nin demografik yapısına bakıldığında, 1849-1851 yılları arasında sancak statüsüyle Cizre, Mardin, Bohtan ve Hacı Behram Kazâlarından oluştuğu dönemde, sancağın erkek nüfusu toplamı 14.269 olarak kayıtlıdır. Ancak bu tarihten sonra 1870'li yılların başından itibaren nüfus oranlarındaki değişimler daha düzenli takip edilebilmektedir. Yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilen nüfus istatistikleri sayesinde Cizre'de sakin Müslüman milletlerin Kürtler ve ilgili kayıtlarda isimleri belirtilmeyen diğer milletler olduğu, gayrimüslim cemaatlerin ise Ermeni Gregoryen, Ermeni Katolik, Keldani Katolik, Süryani Katolik, Süryani Yakubi ve Süryani Araplardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca Protestan Misyonerlerin faaliyetleri neticesinde Cizre'de Ermeni Protestan Cemaati de teşkil edilmiştir.

Cizre'nin 1890'lı yıllarda toplam nüfusu 35.000'lerde olup Müslüman nüfusu Hıristiyan nüfusunun iki katından fazla olmuştur. Merkez kazâ nüfusunda da Müslümanlar Hıristiyanlardan fazla olmakla birlikte, bu fark oldukça az olmuştur. Cizre Kazâsı genelinde nüfusu en çok olan Hıristiyan cemaati Ermeni Gregoryen'dir.

Kaynakça

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.1. Belgeler

Cevdet Dâhiliye (C. DH): 35-1730; 232-11580; 232-11584; 262-13051; 287-14313.

Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO): 445-33353; 631-47273; 670-50199.

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH. MKT): 311-67; 1388-55; 1406-3; 1558-58; 1597-87; 157-40; 2030-100; 190-3; 292-76; 2265-33.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 201-123; 125-108; 226-86.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Islahat (DH. TMİK. S): 15-24.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Muamelat (DH. TMİK. M.): 27-66; 30-28.

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi (HR. MKT.): 25-12.

İrâde Mesâil-i Mühimme (İ. MSM): 48-1225; 48-1227.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL): 235-8214; 295-11923; 417-18258; 408-17746; 149-4228; 218-7292; 247-9004; 251-9212; 260-9753; 299-12197; 384-16815.

İrâde-i Dâhiliye (İ. DH): 205-11848; 800-64841; 908-72166; 967-76427; 935-74069; 1128-88120; 1149-89557; 1228-96145; 1297-15; 1316-68; 1373-7; 1364-13; 1378-16.

Meclis-i Vâlâ (MVL): 231-54; 325-53; 235-56; 578-58; 724-102; 662-77; 443-141; 779-80

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT.): 1132-38; 1174-43; 362-7; 1127-55; 109-50; 109-6; 114-123; 115-77; 183-124; 193-72; 356-49; 435-43; 945-4; 992-25; 1094-52; 562-21.

Sadâret Mektubi (A.) MKT): 103-64; 220-6; 225-83; 172-80.

Sadâret Teşrifat Kalemi (A.) TŞF.): 6-28; 10-95.

Sadâret Amedi Kalemi (A.) AMD.): 22-4.

Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.) MKT. MVL): 93-100; 84-50; 109-69; 112-62.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 1464-39; 1469-15; 2490-1; 2520-38.

Yıldız Başkitâbet Dairesi Marûzâtı (Y. PRK. BŞK.): 16-26.

Yıldız Mütenevvia Marûzat (Y. MTV.): 174-79.

Yıldız Resmi Marûzat (Y. A. RES.): 103-56.

1.2. Defterler

Evkâf Defterleri (EV. d.): 13525.

Mâlîye Vâridât Defterleri (ML. VRD. d.): 1807.

2. Süreli Yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir: 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1301, 1302, 1308, 1312, 1316, 1317, 1318, 1319, 1323.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye: 1317, 1318, 1319, 1321.

3. Araştırma Eserler

Aktürk, Sıraç, (2015), *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Aktürk, Sıraç (Ocak 2021), “Tanzimât Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi: Çankırı Örneği (1839-1914)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25, s. 723-751.

Alkan, Mehmet Ömer (2000), **Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ali Cevad, (1313), **Memâlik-i Osmâniyenin Coğrafya-yı Tarihi**, İstanbul, Kasbar Matbaası.

Batır, Betül, (2007), *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çadırcı, Musa (1991), **Tanzimât Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Doğan, Cabir, (2010), *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.

Efe, Aydın, (2018), “Osmanlı Devleti'nin Aşiretlere Yönelik Vergi Uygulamaları: Keşli Aşireti Örneği”, **Türk Tarihine Dair Yazılar III**, (Editörler: Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan ve Ömer Düzbakar), Gece Kitaplığı Yayını, Ankara, s. 443-462.

Göyünç, Nejat, (1997), “Hâne”. **DİA**, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal Haşim, (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kodaman, Bayram, (1991), **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özaydın, Abdülkerim-Tuncel, Metin, (1993), “Cizre”. **DİA**, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Pilatin, Übeydullah, (2012) “Osmanlı Medrese Sistemi ve Cizre Medreseleri” **Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu**, İstanbul, 6-8 Nisan 2012, s. 403-409.
- Somel, Selçuk Akşin, (2015), **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sezen, Tahir, (2017), **Osmanlı Yer Adları**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Streck, Martin, (1979), “Buhtan”. **İA**, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Şeref Han (1971), **Şerefnâme (Kürt Tarihi)**, (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Ant Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin, Sami, (1308), **Kamûsü'l-A'lam**, İstanbul, Mihran Matbaası.
- Ürkmez, Naim, (Şubat 2016), “Tanzimât Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi (Belen Örneği)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.42, s. 815-830.
- Vital, Cuinet, (1891), **La Turquie D'asie**, C.2. Paris.
- Yıldız, Hatip, (2014), **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayetinde Eğitim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Hatip, (2000), *Bedirhan Bey Vak'ası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

05/09/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Çağrı GÜZEL

Gaziantep Üniversitesi

İslahiye İİBF

Uluslararası İlişkiler Bölümü

s-cagriguzel@hotmail.com

ULUSALCILIĞIN ONTOLOJİSİNİ ANLAMAK: SİVİL VE ETNİK MİLLİYETÇİLİKLER BAĞLAMINDA BİR ANALİZ*

Öz

Milliyetçilik 18. yüzyılın sonundan itibaren dünya siyasetini şekillendiren ve bugünkü modern devletin (ulus devlet) düşünsel zeminini oluşturan bir ideolojidir. Milliyetçiliğin dünya üzerinde etkilemediği bir coğrafya veya topluluk bulmak oldukça güçtür. Dolayısıyla dünya genelinde bu kadar etkili olan bir ideolojinin farklı tezahürlerinin olmaması düşünülemez. Bu farklı tezahürler milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla kullanılan “sivil milliyetçilikler” ve “etnik milliyetçilikler” başlıkları altında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Sivil milliyetçilik Aydınlanma değerlerini ve bireysel özgürlüğü temsil ederken, etnik milliyetçilik daha çok ortak soy mitine dayalı bir dışlayıcılığı çağırır. Çalışmamızın amacı Türk siyasi hayatındaki farklı milliyetçilik akımlarından biri olan ve ulus devleti “aşındıran” küreselleşme süreci karşısında laiklik, Kemalizm ve antiemperyalizm üzerinden bir “direniş” sergileyen ulusalcılığı sivil ve etnik milliyetçilikler bağlamında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ulusalcılık, Laiklik, Ulus devlet, Küreselleşme

UNDERSTANDING THE ONTOLOGY OF “NEO-NATIONALISM” (ULUSALCILIK): AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF CIVIL AND ETHNIC NATIONALISM

Abstract

Nationalism is an ideology that has shaped world politics since the end of the 18th century and constitutes the intellectual ground of today's modern state (nation state). There is hardly any geography or community in the world that nationalism does not affect. Therefore, it is unthinkable that an ideology that is so influential does not have different manifestations. These different manifestations were tried to be classified under the headings of "civil nationalisms" and "ethnic nationalisms", which are frequently used in nationalism studies. While civil nationalism represents Enlightenment values and individual freedom, ethnic nationalism rather evokes an exclusion based on common ancestry myth. The aim of our study is to evaluate “neo-nationalism” (ulusalcılık), one of the different movements of nationalism in Turkish political life and resisting the globalization process through secularism, Kemalism and anti-imperialism, in the context of civil and ethnic nationalisms.

Keywords: Neo-nationalism, Secularism, Nation-state, Globalization

* Bu çalışma, yazarın “Ulusalcı ve Ülkücü İdeolojilerin Milliyetçilik Anlayışlarının Karşılaştırılması: Aydınlik ve Ortadoğu Gazetesi Örnekleri (2005-2017)” başlıklı doktora tezinden (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018) üretilmiştir.

Giriş

Milliyetçilik Türk siyasetinde; İslamcılıktan sosyalizme, liberalizmden muhafazakârlığa kadar hemen hemen tüm siyasal akımlara nüfuz etmiş hegemonik bir ideolojidir. Bu bağlamda milliyetçiliğin, eklenildiği siyasal akımlara göre yeniden “icat edildiği” ve farklı veçhelere büründüğü söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye’de yekpare ve tek tip bir milliyetçilik yerine “milliyetçiliklerden” bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu milliyetçiliklerden biri de Kemalist ulusçuluktan tevarüs eden; ancak küreselleşme sürecinde ortaya çıkan “tehditlere” karşı yeni bir söylem belirleyerek müstakil bir siyasal akım haline gelen ulusalcılıktır. 1990’lı yıllarda “irtica” ve “etnik bölücülük” söylemi temelinde ortaya çıkan bir tepkisellekle yükselen bu siyasal akım, 2000’lerde Avrupa Birliği’ne (AB) uyum süreci çerçevesinde atılan demokratikleşme adımlarıyla çok daha “teyakuzcu” bir rotaya girmiştir. Ulusalcılık bu çalışmada; literatürde milliyetçilikleri sınıflandırmak için kullanılan sivil ve etnik milliyetçilikler bağlamında değerlendirilmiştir. Söz konusu sınıflandırma milliyetçilik çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Shulman, 2002: 554).

Sivil milliyetçilikler vatandaşlık bağıyla edinilen ve ırkçılıktan azade milliyetçilikler olarak görülürken, etnik milliyetçilikler mitlere dayanan, ayrıştırıcı ve saldırgan milliyetçilikler olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte sivil milliyetçilik gelişmiş Batı toplumlarıyla özdeşleştirilmekte, etnik milliyetçilik ise doğu toplumlarına teşmil edilmektedir. Ancak bu sınıflandırma dünya üzerindeki milliyetçiliklerin karmaşık ve özgün ontolojisini açıklama noktasında son derece basitleştirici ve indirgemeci bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim sivil ve etnik milliyetçilikler arasındaki keskin teorik ayrım, Batı Avrupa ülkelerinde AB’ye karşı yükselen milliyetçi direnişi açıklamada yetersiz kalmakta ve göçmenlere karşı ırkçı tepkileri göz ardı etmektedir (Kern, 2014: 2). Bu bağlamda milliyetçi akımları keskin ve net çizgileri olan bir kategoriye hapsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ulusalcılık ya da herhangi bir milliyetçilik tarzının, çeşitlilik gösteren ve kimi zaman birbirleriyle çelişen unsurlara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Ulusalcılık 2000’li yıllarda bağımsız bir ideolojik akım olarak temayüz etmiştir.¹ Söz konusu akım kimi zaman “irtica” ve “bölücülük” korkusuyla harekete geçen bir teyakuz hali olarak algılanmış; kimi zaman da “yeni dünya düzeninin” antagonisti olarak “tutunulan” Kemalizm’i, yükselen liberal dalgaya karşı yeniden ihya etme çabası olarak görülmüştür. Bünyesinde çok farklı siyasal geleneklerden gelen aydınları, bir kısım asker-bürokrat eliti ve yaşam tarzlarını yitirmekten endişe eden seküler orta sınıf kitleyi barındıran ve geniş bir spektrumu kapsayan bu akım zaman zaman farklı milliyetçi eğilimler göstermiştir. Bu bağlamda vatandaşlığa dayalı ve teritoryal zeminde cisimleşen sivil milliyetçilik ile ortak soy mitine ve kültürel / ırksal homojenliğe dayanan etnik milliyetçiliğin unsurlarını taşıyan eğilimlerin her milliyetçi akım gibi ulusalcılığa da içkin olduğu iddia edilebilir. Özellikle “irtica” ve “bölücülük” üzerinden somutlaşan varoluşsal kaygı ulusalcılarda tepkisel ve kimi zaman etnik imalar içeren bir milliyetçi söylemi ortaya çıkarsa da; Cumhuriyet ideolojisi ile birlikte tebarüz eden ve çoğu zaman ırkçılıktan münezzeh “modern vatandaşlık” kültü her zaman savunulmuştur.

1. Sivil ve Etnik Milliyetçilikler

Milliyetçilik literatürü incelendiğinde iki temel milliyetçilik türünün varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki sivil (teritoryal) milliyetçilikler, diğeri ise etnik-secereci milliyetçiliklerdir. Sivil ve etnik milliyetçilikler arasındaki “dikotomi”nin kökleri Hans Kohn’un “*The Idea of Nationalism*” adlı eserinde bulunabilir. Ancak Kohn bu ayrımı coğrafi bir adlandırmaya giderek Batılı (rasyonel) ve Doğulu (organik ve mistik) milliyetçilikler olarak tasniflemiştir. Kohn’un milliyetçilik bağlamında ortaya koyduğu “doğulu ve batılı” ayrımı Batı Avrupa’da yer alan Britanya,

¹ Ulusalcılık, kendisini her ne kadar 2000’li yıllarda gösteren bir siyasal akım olsa da geçmişinin, Türkiye’nin küreselleşme sürecine dahil olduğu 1980’lere dayandığı ifade edilebilir. Nitekim ulusalcılığın ortaya çıkışı için iki tarihlendirme yapılacak olursa bunların ilkinin “Soğuk Savaş’ın bitimi”, ikincisinin ise “28 Şubat Süreci” olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Doğan Gürpınar (2011), Ulusalcılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Fransa ve İsviçre ile bunların doğusunda yer alan Almanya, İtalya ve Rusya'nın karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır (Kohn, 1944: 579).

Kohn'a göre etnik doğulu milliyetçilik anlayışının olumsuz ve dışlayıcı yapısı, Doğu Avrupa'nın Batı'yla karşılaştırıldığında sosyo-ekonomik ve politik olarak geri kalmasından kaynaklanmaktadır. Batılı milliyetçilik anlayışı aydınlanma düşüncesinden ilham almış ve hanedanlığın tahakkümüne karşı ulusun egemenliğini savunmuştur. Bu bağlamda ulus, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde birlikte yaşamayı, aynı hukuk ve yönetime tâbi olmayı arzulayan bireylerin gönüllü birlikteliği olarak görülebilir. Doğu Avrupa'da ise milliyetçilik sivil kurumların yokluğunda, vatandaşların bir arada yaşamak için ortaya koydukları bireysel iradelerinden daha ziyade entelektüellerin etnografik çabalarına ve etnik akrabalık bağlarına dayandırılmıştır. Doğulu etnik milliyetçilik gücünü politik realiteden daha çok geçmişle ilgili üretilen mitlerden almaktadır. Bununla birlikte siyasi sınırların etnografik taleplere uygun şekilde yeniden çizilmesini istediği için doğal olarak çok uluslu imparatorluklarla çatışmaya girmiştir ve özünde şiddeti barındıran "sorunlu" bir milliyetçilik olarak gelişmiştir (Kohn, 1944: 329-331).

Kohn'dan sonra sivil ve etnik milliyetçilik ayrımı birçok yazar tarafından kullanılmıştır. Ancak Kohn'un yaptığı "Doğu-Batı" ayrımının aşırı şematik ve indirgemeci olduğu ifade edilebilir. Nitekim bu tasnif, uluslaşma süreçleri birbirinden tamamen farklı olan ülkeleri aynı başlık altında birleştirmektedir. Örneğin bazı Doğu Avrupa "milletleri" için kuşatıcı bir kültür inşa edilmesi zorunlu olsa da Almanya ve İtalya gibi zaten yüksek bir kültüre sahip olan devletlerde böyle bir "inşaya" daha az ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla doğuyu milliyetçilik bağlamında bir bütün olarak ele almanın hiç değilse yanıltıcı olduğunu söylemek mümkündür (Dieckhoff, 2010: 85).

Sivil milliyetçilik çoğunlukla Batı Avrupa'da görülen vatandaşlığa dayalı milliyetçiliktir. Sivil modelde, sınırları belli tarihi bir vatan, milletin fertleri arasında tesis edilen yasal-siyasal eşitlik ve birlikte paylaşılan ortak bir sivil kültür mevcuttur. Milleti oluşturan bireyler anayasal 'yurttaşlık' ilkesi altında "eşitler" olarak yaşar (Gökalp, 2007: 285). Bu bağlamda toplumda var olan etnik farklılıklara rağmen vatandaşlık temelinde yeni bir siyasi topluluk tesis edilerek birlik ve bütünlük sağlanmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Amaç yeni bir "sivil millet" yaratmaktır. Bu tür milliyetçilikler entegrasyoncu / bütünleştirici milliyetçiliklerdir (Smith, 2016: 134). Sivil milliyetçiliğin etnik bağlar ve tarihsel mitlerin ötesinde politik realiteye dayanan bir birliktelik öngördüğü söylenebilir. Sivil milliyetçilik eşit haklara sahip olan vatandaşların bir takım siyasi pratikleri ve değerleri paylaşmak için vatansever bir bağlılıkla bir araya gelmeleridir (Ignatieff, 1993: 6-7).

Etnik milliyetçiliklerde ise millete mensup olmak bireyin kendi iradesiyle kabul ettiği bir aidiyetten ziyade varoluşsal bir durumdur. Bireyin kendi ülkesinde yaşaması veya başka bir yere göç etmesi bir şey değiştirmez; nitekim organik olarak içerisinde doğduğu milletin mensubudur ve ömrünün sonuna kadar bununla "damgalanmıştır". Etnik milliyetçiliğe göre millet ortak soydan gelir ve bir üst aile olarak kabul edilir. Söz konusu milliyetçilik türü, insanlara sadece kendi kanından olanlara güvenmesi gerektiğini salık verir (Ignatieff, 1993: 9). Daha çok Almanya ve Doğu Avrupa'ya atfedilen etnik milliyetçilik yerli entelektüellerin eliyle tesis edilir. Yerli kültür, gelenek ve dil etnik milliyetçilikte hayati bir rol oynar. Dil bilimciler ve halk bilimciler yaptıkları linguistik ve etnografik çalışmalarla millet olma hedefine yönelik "malzemeler" üretirler. Etnik milliyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri de irredentist olmasıdır. Nitekim "etno-millet" in mevcut sınırlarının dışında bulunan etnik "akrabaları"ın yaşadıkları toprakları ilhak etmek veya kültürel ve etnik bakımdan benzer etno-millî devletlerin birleşmesi yoluyla genişlemek isterler (Smith, 2016: 134).

Hâkim ve yerleşik bakış açısına göre Batı Avrupalı milliyetçilikler "medeni" olarak görülürken; daha çok Balkanlar, Ortadoğu ve Almanlara atfedilen etnik milliyetçilikler "tehlikeli" olarak kabul edilmektedir. Bunun temel sebebi etnik milliyetçiliğin kültür, dil, tarih ve köken gibi unsurlar üzerine bina edilmesi ve dolayısıyla "ötekini" düşmanlaştırmasıdır.

2. Milliyetçilik Literatüründeki “Sivil ve Etnik” Ayrımının Eleştirisi

Sivil-etnik ayrımı her ne kadar dünya üzerindeki milliyetçilikleri basitleştiren ve anlaşılır kılan bir çerçeve olsa da milliyetçiliğin tezahüründeki muazzam çeşitlilik, söz konusu sınıflandırmayı çoğu zaman işlevsiz kılabilmektedir. Bu bağlamda sayısız ampirik çelişki ve kavramsal belirsizliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Milliyetçiliklerin sivil ve etnik şeklinde sınıflandırılması doğal olarak rasyonel/duygusal, gönüllü/kalıtsal, iyi/kötü ya da biz/onlar şeklindeki bir dizi zıtlığı da beraberinde getirecektir (Yack, 1999: 105).

Kavramsal açıdan bakıldığında sivil ve etnik ayrımının güçlü bir tutarlılığa sahip olmadığı ifade edilebilir. Nitekim sivil kimlikler de tıpkı etnik kimlik gibi belli bir geleneğin devamı olan ve öncekilerden miras alınmış bir değerler bütününe kapsayabilir (Yack, 1999: 109). Teorik olarak sivil ve etnik milliyetçilik ayrımına gidilse de bütün milliyetçilikler farklı derecelerde hem sivil hem de etnik unsurları içerir. Bazı dönemlerde sivil milliyetçilik ön plana çıkabilirken, bazı dönemlerde ise etnik milliyetçilik kendisini daha baskın bir biçimde gösterebilir. Örneğin Fransız milliyetçiliği, vatandaşlık temeline dayanan ve siyasal-yasal haklar çerçevesinde oluşmuş bir cumhuriyetçi vatanseverliği temsil etmesine rağmen Fransız dili ve kültürü temelinde bir “uygarlaştırma” misyonunu uygulamaya koymaktan geri durmamıştır. Öte yandan Fransa’da mücadele halinde bulunan cumhuriyetçilerin ve monarşistlerin Fransa’nın Alsace gibi “doğal” ve tarihi toprakları konusunda ihtilafa düşmedikleri de belirtilmelidir. Bununla birlikte söz konusu iki grup; Fransız kültürünün, değerlerinin, tarihinin ve milli ülküsünün devlet eliyle yürütülen kitlesel kamu eğitim sistemi ile vatandaşlara benimsetilmesi gerektiği hususunda da birleşmişlerdir; yani belli bir etnik kültürün dilini, değerlerini ve mitlerini kitlesel eğitim yoluyla halka içkin hale getirmek (biz buna toplum mühendisliği de diyebiliriz) sivil milliyetçiliğin en önemli örneği olarak gösterilen Fransa’da dahi temel politiklardan birisidir. Aynı şekilde, kimse Fransa’nın ve Fransızların teklifi söz konusu etmemiş, ayrılıklar sadece bu benzersizliğin tarihsel muhtevası, yani bu deneyimden çıkarılacak dersler konusunda ortaya çıkmıştır (Smith, 2016: 31). Benzer biçimde Nielsen ve Kymlicka da genellikle etnik milliyetçiliğe dahil edilen Quebec ve Flaman milliyetçiliklerinin esasında kültürel milliyetçilik olduğunu ileri sürer (Kymlicka, 1999: 133; Nielsen, 1999: 126). Bu görüşe katılan bir başka akademisyen ise Rogers Brubaker’dır. Brubaker’a göre etnik ve sivil milliyetçilik muğlak kavramlar olduğundan dolayı analitik zaafıya sahiptir. Esas muğlak olan ise “etnik” kavramıdır. Nitekim etnik kavramı eğer ortak bir soyu ifade etmek için kullanılıyorsa, etnik milliyetçilik çok dar bir kategoriye karşılık gelecektir. Dolayısıyla Flaman, Quebec ve Katalan milliyetçilikleri etnik milliyetçilik kategorisinde değerlendirilemez. Eğer etnik kavramı “kültürel aidiyet” anlamında daha geniş bir şekilde tanımlanırsa neredeyse tüm milliyetçilikler etnik olarak nitelendirilmelidir; çünkü her milliyetçilik belli bir kültüre atıf yapmaktadır (Brubaker, 1999: 60). Bu bağlamda milliyetçiliklerin “etnik-sivil”, ya da “doğulu-batılı” şeklinde sınıflandırılmasının tutarlılıktan uzak olduğu söylenebilir. Nitekim milliyetçilik yazınının en önde gelen isimlerinden biri olan Anthony D. Smith, her milliyetçiliğin etnik ve sivil unsurları değişik ölçülerde ve formlarda bünyesinde barındırdığını belirtmektedir (Smith, 2016).

Etnik milliyetçilik eleştirilirken göz ardı edilen bir başka mesele ise milli devlet modelinin, dünyanın her yerinde olduğu gibi etnik milliyetçiliği temsil ettiği düşünülen Orta ve Doğu Avrupa’ya da Batı’dan ihraç edilmiş olmasıdır; yani “Balkanlaşma” olarak adlandırılan durum esasen “Batılılaşma”dır. Birinci Dünya Savaşı sonucunda tesis edilen yenedünya düzeni milliyetçi bir düzendir ve ulus devlet modeli bir tercih olmaktan ziyade bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluğun yerine getirilmesi yalnızca Balkan milliyetçiliği (etnik milliyetçilik) eliyle değil, Batılı büyük güçlerin aktif rolü ile de gerçekleştirilmiştir. Tarihçi Lodovico, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Orta ve Doğu Avrupa’nın, milli ve etnik mensubiyete göre nüfus sayımı teknikleri konusunda uzman kişilerle dolup taşıdığından söz etmiştir (Lodovico’dan aktaran Bora, 2013: 34).

3. Ulusalçılık

Ulusalçılık her ne kadar 1990'larda temayüz etmeye başlayan bir siyasal akım olsa da, ana hedefi Kemalizm'i kendi zamansal ve toplumsal koşullarına göre yeniden ihya ederek "Cumhuriyet değerlerini" benimsemiş modern bir toplum yaratmaktır. Türkiye'nin "dinci" iktidarlarla giderek geleneksel toplum yapısına geri döndüğü ve "bağnazlaştığını" savlayan ulusalçılık, İslami hassasiyetleri ön plana çıkaran siyasi partilerin iktidara gelişini "karşı devrim" olarak algılamış ve Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi bir beka sorunu yaşadığını savunmuştur.² Bu bağlamda Kemalist Türkiye'nin "tehlikelerden" korunması için demokrasi bir ön koşul olarak görülmemiştir. Nitekim ordu ulusalçılık tarafından laik rejimin teminatı olarak kabul edilmiş ve demokrasi, seçim, sandık gibi kavramlar ulusalçılar nezdinde giderek itibarsız hale gelmiştir. Ulusalçılık ayrıca giderek seçkin bir politik akım halini almıştır.

Çalışmamızda ulusalçılığın milliyetçilik anlayışının temel unsurları; Kemalizm, laiklik ve küreselleşme karşıtlığı / antiemperyalizm olarak belirlenmiştir. 1990'larda ve 2000'lerde Kemalizm, özellikle seküler kentli orta sınıflarda geleceği inşa eden, inkılapçı ve bağımsızlıkçı yönünden ziyade yaşam tarzının garantisi olarak algılanmıştır. Nitekim muhafazakâr ve sağ partilerin iktidarı, söz konusu sınıflarda ontolojik bir beka endişesine yol açmış, başörtüsü adeta bir "geriye gidiş" ve "kötülük sembolü" olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla Kemalizm, ulusalçılığı bir "haletiruhiye" olarak yaşayan ve genelde apolitik olan kentli orta sınıflarda özel alanı biçimlendirmesi gereken bir ideoloji olarak görülmüştür. Nitekim ulusalçılar açısından Kemalizm irticanın antitezi ve modern yaşamın sembolüdür. Söz konusu toplumsal sınıfı yönlendiren "ulusalcı ideolojik önderler" ise ulusalçı kitleden farklı olarak Kemalizm'in geleceği inşa eden, atak ve bağımsızlıkçı yönünü ön plana çıkarmıştır (Gürpınar, 2011: 134-135). Ulusalçılığın milliyetçilik unsurlarından bir diğeri olan laiklik ise söz konusu ideolojinin adeta "mütemmim cüzüdür." 1990'lı yıllarda Refah Partisi'nin yükselişi dolayısıyla güçlenen ve 28 Şubat süreci ile birlikte Türkiye'nin gündemine oturan "irtica tehdidi", ulusalçılığı ortaya çıkaran ve kitlelere mal eden en önemli olgudur. Söz konusu tehdit algısı, 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle artarak devam etmiş ve yaşam tarzına müdahale edileceğinden endişe eden kitleleri mobilize etmiştir. Ulusalçılığın küreselleşme karşıtı ve antiemperyalist yönü ise 2000'li yıllarda güçlenmiştir (Bora, 2013: 78). Nitekim AK Parti, muhafazakâr-reformcu kimliğiyle AB müzakerelerini başlatmış ve bu müzakereler doğrultusunda birçok alanda demokratikleşme adımları atmıştır. Korunaklı ve bilindik ulus devleti aşındıran bu adımlar, küreselleşme sürecine karşı Kemalist değerlere tutunan Atilla İlhan, Doğu Perinçek, Mümtaz Soysal gibi "ideolojik önderlere" kısmi bir kitleleşme imkânı sağlamıştır. Bu bağlamda ABD ve AB'nin Türkiye'yi Kürt meselesi üzerinden böleceği, Ermeni soykırımı iddialarının bir "sopa" olarak kullanılacağı, Kıbrıs'ın elden gideceği ve Türkiye'nin egemenliğini yitireceği savunulmuş; bu kaygılar üzerinden kitlelere içkin hale gelen bir "Sevr sendromu" üretilmiştir.

4. Ulusalçılığın Milliyetçilik Anlayışının Temel Unsurları

4.1. Kemalizm

Kemalizm, hem Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ve kurucu ideolojisi, hem de Türk siyasal fikir dünyasının hegemonik düşünce akımıdır; ancak başlı başına incelenecek bir siyasal ideoloji olmaktan ziyade, diğer evrensel fikirlerden etkilenmiş bir yerel modernleşme hareketi olduğu ifade edilebilir. Kemalizm'in eklektik ve pragmatik yapısı diğer evrensel siyasal ideolojilerle simbiyozla girmesini kolaylaştırmıştır. Onun hegemonyacı yönü ve özgün bir epistemolojiye sahip olmaması yeni şart ve zamanlara uyum göstermesini sağlamıştır. Bu bağlamda tek bir Kemalizm'den bahsetmek olanaksızdır. Nitekim Hasan Bülent Kahraman 1960'ların sol, 1970'lerin sağ, 1980'lerin

² Ulusalçılığı ortaya çıkaran ve onu tepkisel bir faza taşıyan en temel dinamiklerden biri laikliğe yönelik tehdit algılamasıdır. Bu tehdit algılaması, ulusalçı akımın kült eserlerinden biri olan "bir millet uyanıyor" serisinin ilk kitabında açıkça görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşın (2005), "Ulusal Cepheyi Kurmanın Sırası Gelmiştir", Bir Millet Uyanıyor: 1, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 63-68; Necla Arat (2005), "Kadınlar Uyanıyor mu?", Bir Millet Uyanıyor: 1, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 71-88.

bürokratik, 1997'nin laikçi, 2000'lerin ulusalçı Kemalizm'i olmak üzere beş çeşit Kemalizm olduğunu ifade etmiştir (Kahraman, 30.05.2012). Elbette söz konusu "Kemalizm çeşitleri" daha da çoğaltılabilir. Nitekim Türkiye'nin bu kurucu ideolojisi; liberalizm, muhafazakârlık veya sol gibi evrensel fikir akımlarına güçlü bir esin kaynağı olmasa da onlara yerel ölçekte asgari bir meşruiyet dayanağı vermiştir. Kemalizm, Türkiye'de bir iki siyasal yaklaşımın dışında, hemen hemen tüm siyasal yaklaşımların kendilerine göre yorumladıkları bir kalkan işlevi görmüştür (İnsel, 2015: 27).

2000'li yılların "ulusalçı Kemalizm"i, 28 Şubat süreciyle birlikte Türk siyasetindeki en belirleyici unsurlardan biri haline gelen neo-Kemalizm'in devamı niteliğindedir. Kemalizm'in bu "sivil" formu 2002'de muhafazakâr / reformist çizgideki AK Parti'nin iktidara gelmesine bir tepki olarak özellikle seküler orta sınıflar arasında yaygınlaşmış ve kendi söylemini üretmiştir. Söz konusu söylem anti entelektüel ve anti elitist bir çizgiyi izleyerek Kemalizm'i adeta yeniden icat etmiştir.

Popüler ulusalçı yayıncılık³ ile desteklenen komplo teorileri bu dönemin en çok revaç gören zihniyet kalıpları olmuştur. Bu komplo teorilerine göre "ılımlı İslâm'ı temsil eden" iktidar partisi Türkiye'yi bölmeyi ve yok etmeyi hedefleyen batılı emperyalistlerin hizmetindedir; ayrıca AK Parti Türkiye'nin İslâmleştirilmesi için gizli gündemini uygulamaktadır. Seküler milliyetçiler kendilerini Cumhuriyetin sarsılmaz savunucuları olarak görürken, İslâmcıların Cumhuriyete karşı sadakatsiz olduklarını varsayarak onların "emperyalist taarruza" karşı kayıtsız kalacakları vehmiyle politika ve söylem üretmişlerdir. Ayrıca AB sürecinin "ajite edici" gündemiyle mobilize olan ulusalçılar, liberalleri ve solcu entelektüelleri Euroseptik ve anti-entelektüel bir perspektiften değerlendirmişlerdir. Anti-entelektüel ve anti-liberal söylem, yazılı basında ve televizyon kanallarında boy gösteren Hulki Cevizoğlu, Banu Avar, Erol Mütercimler ve Ümit Zileli gibi popüler ulusalçı figürler tarafından kitleleştirilmiştir. Yılmaz Özdil, Bekir Coşkun ve Emin Çölaşan gibi yazarlar bu söylemin yazılı basındaki temsilcileri olarak ifade edilebilir. Özellikle Yılmaz Özdil, orta sınıf duyarlılıklarını / endişelerini ustaca kullandığı alaycı ve sarkastik üslubuyla ulusalçı yazarlar arasında kendisine önemli bir yer edinmiştir. Kendisini ve okuyucularını uygar, entelektüel, sosyal olarak bilinçli ve sorumlu bir şekilde tasvir eden Özdil, "öteki" olarak gördüklerini eğitimsiz, acımasız, halkın ve ülkenin endişelerine duyarsız kişiler olarak etiketlemiştir. Kemalizm'in 2000'lerde inşa ettiği bu teyakuzcu, komplocu, vulger ve derinliksiz söylemin onun "avamileşmesine" (plebianization)⁴ neden olduğu ifade edilebilir. Askeri - sivil bürokrasinin geleneksel ideolojisi olan ve karşıtları tarafından dahi "elitist" bir ideoloji olarak kabul edilen Kemalizm'in bu vasfını yitirerek başka bir forma bürünmesi, onun zaman ve koşullara göre dönüşüm geçirdiği iddiasını destekler niteliktedir. Ulus devletinin aşınmaya başladığı küreselleşme çağında ortaya çıkan ve ana akım Kemalizm'den oldukça farklılaşan bu yeni form, söz konusu ideolojinin krizine hatta "ölümüne" işaret etmektedir (Gürpınar, 2013: 457).

Ulusalçılığın yekpare bir örgüt ve kitleden oluşmayan çok parçalı yapısından daha önce bahsetmiştik. Nitekim 2000'li yılların Kemalizminin, ulusalçılığın "ideolojik önderlerinde" ve "orta sınıf takipçilerinde" farklı anlamlara karşılık geldiği ifade edilebilir.⁴ Bu bağlamda "Kemalizm" ve "Atatürkçülük" ayrımından bahsetmek yerinde olacaktır. Ulusalçılığı bir ideolojiden çok bir haletiruhiye olarak yaşayan orta sınıf takipçiler için Atatürkçülük, "dincileşmenin", "medeniyet kaybının" ve "avamileşmenin" anti tezidir. Söz konusu kitle için Atatürk, "on yılların konsensüsüne nifak sokanların" ve "bölücülerin" olmadığı bir geçmiş ütopyasıdır (Gürpınar, 2011: 134). İdeolojik önderler için ise Kemalizm Atatürkçülükten farklı olarak yaşam tarzını garanti altına alan bir unsurdan daha çok; kurucu, atak ve geleceği inşa edecek olan bir ideolojidir. Orta sınıf takipçilerin

³Turgut Özakman'ın "Şu Çılgın Türkler" ve Soner Yalçın'ın "Efendi" gibi kült kitapları ulusalçı yayıncılığın en rafine örnekleridir. Bunun yanında daha "provokatif" bir üslup kullanan Ergun Poyraz da bu kategoride sınıflandırılabilir. Ulusalçılığın siyasal alanda ihtiva ettiği geniş spektrum yayıncılık alanında da kendini göstermiştir.

⁴Doğan Gürpınar, ulusalçılığın ideolojik önderler ve takipçileri açısından farklı anlamlar taşıdığını ifade eder. İdeolojik önderlik, bir kısmı sosyalist soldan, bir kısmı da milliyetçi kökenlerden gelen ve kendi ideolojik katılıkları ile birlikte uzlaşmaya kapalılıklarını günümüze taşıyan "entelektüeller"dir. Temel siyasi oryantasyonu "zararsızlık", "suya sabuna dokunmamazlık", "kervana katılmak (bandwagon)" olan kitleyi ise "takipçiler" olarak isimlendirmiştir.

Atatürkçülüğü daha çok özel alanla ilişkiliyken, ideolojik önderliğin Kemalizmi siyasal alana ilişkindir. İçi boşaltılmış, şekillendirilmiş, yozlaştırılmış “Atatürkçülük”, “İdeolojik önderler”in perspektifinden kısmen 12 Eylül ile özdeşleştirilir. Atilla İlhan’a göre Kemalist, tıpkı Mustafa Kemal gibi ‘Türkçü’, ‘antiemperyalist’ ve ‘solcudur’. Atatürkçü ise batıcı, komprador, kapitalist ve liberaldir. Kemalizm’i ilkel ve tek yönlü bir irtica düşmanlığına indirgeyenler, Gazi’nin söylemini ve eylemini sürekli tahrif eden, unutturan ve yozlaştıranlar Atatürkçülerdir (İlhan, 15.10.2003). 1990’ların sonu ve 2000’ler boyunca üretilen yeni Kemalist söylemin söz konusu ayrımı müphemleştirdiği ve geri plana ittiği ifade edilebilir. Nitekim bu ayrım bazı durumlarda “saf halde” bulunabilirken birçok durumda da iç içe geçmiş halde görülebilir (Gürpınar, 2011: 135).

4.2. Laiklik

Türkiye’de Özal iktidarıyla birlikte başlayan “irtica korkusu”, 1990’larda Refah Partisi’nin (RP) kazandığı seçim başarılarının ardından daha da güçlenmiş ve toplumun bir kesimi üzerinde ciddi bir endişe meydana getirmiştir. 28 Şubat süreci ise laiklik hassasiyetinin zirveye ulaştığı bir politik atmosfer yaratmış ve “gericilik / şeriat tehdidi” siyasal alanın en önemli “teyakkuz nesnesi” haline gelmiştir. Söz konusu süreçte irtica birinci öncelikli iç tehdit olarak ilan edilmiş ve kurumların “çağdaş yaşamın gerekleri” doğrultusunda yeniden biçimlendirilmesi amacıyla bir dizi önlem uygulamaya konulmuştur. Bu sürecin sonunda RP ve onun ardılı olan Fazilet Partisi kapatılmış, birçok siyasetçi de yasaklı duruma getirilmiştir. 28 Şubat post modern darbesinin meşrulaştırılmasını sağlayan en önemli etken ana akım medyanın, yüksek yargı organlarının, bazı STK’ların ve işçi / işveren örgütlerinin oluşturduğu bloktur. Söz konusu blok, müdahalenin sivil toplum tarafından da meşru görüldüğü ve desteklendiği izlenimini vermeyi amaçlamıştır. Özellikle görsel ve yazılı basın “Aczimendiler” ile özdeşleşen gizli çekim ayinleri, RP’li siyasetçilerin rejim karşıtı konuşmalarını, yeşil bayrak taşıyan sarıklı ve sakallı “mürteci” görüntülerini ajite edici bir biçimde yayınlarak laik orta sınıftaki irtica korkusunun “kronik” hale gelmesine neden olmuştur. Medya yayınlarındaki “türban” ögesi irtica ile özdeşleştirilen bir başka önemli semboldür. Nitekim 28 Şubat sürecinde türbanlı kadın, kimi zaman Fadime Şahin’in kimliğinde “aldatılmış, cahil ve dolayısıyla bu durumdan kurtarılması gereken aciz bir varlık”, kimi zaman Merve Kavakçı’nın kimliğinde “rejimi yıkmaya kararlı sinsi bir düşman” olarak gösterilmiştir (Özipek, 2014: 641). Türbanın bir korku simgesi olarak görülmesi 2000’li yıllarda da devam etmiştir. Kentli laikler, türban ile başörtüsünü subjektif bir biçimde ayırarak ilkinde siyasal ikincisine ise kültürel bir anlam yüklemişlerdir. Bu bakış açısına göre çenenin altından bağlanmış ve saçlarının bir kısmını dışarıda bırakan eşarp siyasal İslâm’ı reddeden “geleneksel” bir örtünme şeklidir. Türban ise siyasal İslâm’ın sembolü olarak etiketlenmiş ve adeta kriminalize edilmiştir. Bu dönemde tesettür ögesi, Cumhuriyet gazetesinin reklamlarına da konu olmuştur. Söz konusu reklamların birinde seçim sandığı içerisinde bir kadına bakan kamera, kadının gözlerini çevreleyen sandık deliğini bir peçe gibi göstermektedir. Bir diğer reklamda ise bluz giymiş bir kadın birden bire siyah çarşaf ile gösterilir. Kadın “elbette kendi kararımı kendim veririm” der; ancak kadını seslendiren bir erkektir (White, 2013: 139).

28 Şubat’ın yarattığı siyasal iklim etkisini uzun süre devam etmiştir. İrticanın şekil / taktik değiştirebileceğine ancak asla değişmeyeceğine dair inanç sürekli diri tutulmuştur. Eski Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök, irticai kesimlerin toplum ve devletle barışık bir görüntü içerisine girdiklerini ancak bunun irticai faaliyetlerin sona erdiği manasına gelmediğini ifade etmiştir. Özkök’e göre bunun anlamı yeni bir yol ve yaklaşımdır (Hürriyet, 21.04.2005). Cumhurbaşkanı’nın yüksek yargı mensuplarına, STK’lardan medyaya kadar uzanan geniş bir cephe irtica tehdidini birinci gündem maddesi haline getirerek 28 Şubat ikliminin devamını sağlamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, “laik rejim hiçbir dönemde bu kadar tehdit altına olmamıştır” (Hürriyet, 14.04.2007) ifadesi, laiklik kaygısının devletin en tepesinde dahi hissedildiğini göstermektedir. Yüksek yargı mensupları da anayasal düzeni hedef alan irticai faaliyetlerin arttığını ve laiklik karşıtlarının devlete sızdığını savunmuşlardır (Radikal, 11.05.2005). 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Genel Kurmayın internet sitesinden yayınlanan ve “e-muhtıra” olarak anılan bildiri, yine aynı süreçte Anayasa Mahkemesinin zorlama yorumlarla aldığı 367 kararı, başörtüsüne serbestlik getiren ve mecliste 411 oyla kabul edilen anayasa değişikliğinin Anayasasının laiklik ilkesine aykırı bulunarak

iptal edilmesi, üniversitelerde başörtüsü / türban serbestliğinin başkalarının özgürlüğüne aykırı olduğunun öne sürülmesi ve bu yönde mahkeme kararları çıkarılması, AK Parti'ye yönelik kapatma davası ve bu dava sonucunda söz konusu partinin laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı olduğuna karar verilmesi siyasetin “irtica heyulası” üzerinden şekillendirilmeye devam ettiğinin göstergesi olmuştur. 28 Şubat mantığının normal / formel siyaset düzeyinde yeniden üretildiği bu militarist iklimde, demokrasi dışı yöntemleri benimseyen ve benimsemeye hazır bir muhalefetin söz konusu olduğu ifade edilebilir (Çınar, 2015: 90). Ulusalçılığın böyle bir siyasal iklimde ortaya çıktığı düşünüldüğünde laikliğin bu ideolojinin “mütemmim cüzü” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Laik cumhuriyetin tehdit altında olduğu algısı ulusalçılığı var eden dinamiklerden belki de en önemlisidir. Kendisini rejimin esas sahipleri olarak gören vesayetçi yapıyı, sosyalist soldan gelen birtakım aydınları ve yaşam tarzları ile birlikte ekonomik / sosyal statülerini kaybetme endişesi taşıyan apolitik kentli orta sınıfı bir araya getiren en önemli ontolojik kaygı laikliktir.

Ulusalçılığın müstakil bir akım olarak ortaya çıktığı 2000'ler, Milli Görüş kökeninden gelen AK Parti'nin tek başına iktidar olduğu ve giderek gücünü tahkim ettiği yıllardır. Dolayısıyla bu dönemde aslında bilindik “Kemalist korkularının” AK Parti karşıtlığı üzerinden yeniden güncellendiği söylenebilir. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan'ın milli görüş gömleğini çıkardıklarını ifade etmesi ve özellikle hükümetin AB süreciyle bağlantılı olarak birtakım demokratik dönüşümler gerçekleştirmesi ulusalçılar tarafından inandırıcı bulunmamış ve iktidar partisinin gizli bir gündemi olduğu kanaatiyle hareket edilmiştir. Özellikle ulusalçılığı bir ideolojiden ziyade haletiruhiye olarak yaşayan kentli orta sınıf yaşam tarzı üzerinden mobilize olmuş, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde yüz binleri aşan kalabalıklarla Tandoğan, Çağlayan ve Gündoğdu meydanlarında toplanarak hükümeti istifaya çağırıştır. Eşi başörtülü ve dindar birinin cumhurbaşkanlığına seçilmesi ulusalçılar tarafından bir rejim meselesi olarak algılanmış ve Cumhuriyet mitinglerinde üzerinde “Çankaya'da türban istemiyoruz” veya “Çankaya yolları şeriate kapalı” gibi yazılar yazan pankartlar / dövizler taşınmıştır (Kabakçı, 2011: 102).

Ulusalçılara göre laiklik karşıtları, Cumhuriyet'in din olgusuna karşı iyi niyetli ve saygılı tutumunu suiistimal etmektedir. Bu bağlamda İmam Hatip okullarının sayısının artırıldığı ve bu okullardan mezun olan kişilerin devlete bilinçli ve maksatlı bir şekilde yerleştirildiği iddia edilmiştir. Ulusalçı algıya göre aydın din adamı yetiştirmek amacıyla açılan din okullarının sayısı çığ gibi büyümüş ve bu okullardan mezun olanlar, asıl işlerini yapacak yerde devletin her kademesinde görevlendirilmişlerdir. Bununla birlikte devlet dairelerinde ve üniversitelerde namaz vakti görev ve dersler topluca bırakılabilmiş; kız öğrenciler için ayrı otobüsler, kadınlar için ayrı hastaneler düşünülmüş; dinsel amaçlı özel yerleşim yerleri kurulmuş ve Medine Vesikası model gösterilerek, çok hukukluluk ya da hukuk seçme özgürlüğü (yani isteyenin şeriat hukukuna tabi olması) talep edilmiştir (Arat, 2005: 79). Ulusalçı yaklaşıma göre laikliğe aykırı bu faaliyetleri gerçekleştiren AK Parti, gücünü mağduriyet söyleminden elde etmektedir. İktidar partisi, irticai faaliyetlere karşı harekete geçen kesimleri antidemokratik, baskıcı ve tek tipçi göstererek meşruiyet sağlamaktadır. “Dincilere” göre Türkiye'deki çelişki “laikçi beyaz Türk” seçkinlerle mağdur halk kesimi arasındadır. Ulusalçılara göre bu söylem temelde AK Parti'nin devlete yerleşmek için desteğini almak istediği AB ve liberallere karşı kendi “dinci” özelliğini gizlemek maksadıyla üretilmiştir (Solak, 2017: 109).

4.3. Küreselleşme Karşıtlığı ve Antiemperyalizm

Küreselleşme karşıtlığı ve antiemperyalizm, ulusalçılığın sol tandanslı ideologlarının başını çektiği ancak yeni sağ politikalara karşı statülerini kaybetme endişesi yaşayan orta sınıflarda da karşılık bulan bir siyasal söylemdir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası sosyalizmin alternatif bir ekonomik-politik model olma hüviyetini yitirmesi, sol çevrelerde antiemperyalizme karşı ulus devlet savunusunu gündeme getirmiştir. Tek kutuplu dünyayla birlikte kendi ütopyasını yitiren sol, küreselleşme sürecinde kendi varoluş nedenini pozitif olarak değil negatif olarak yeniden anlamlandırmıştır. Artık sol neyi savunduğundan ziyade neye karşı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte küreselleşme sürecinin ve tek kutuplu dünya düzeninin farklı kesimleri ulus devlet

savunusunda birleştirdiği ve “merkezci Kemalizm”in ya da “cumhuriyet muhafazakârlığı”nın bu birlikteliğin merkezini teşkil ettiği ifade edilebilir. Bu bağlamda temsiliyet kapasitesi son derece sınırlı olan ulusalcı sol figürler kendilerine belli bir temsiliyet ve meşruiyet zemini sağlamışlardır (Gürpınar, 2011: 45).

Ulusalcı yaklaşıma göre küreselleşme; Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Avrasya’da ulus devlet ile birlikte ulusal kurumların planlı / sistematik bir şekilde parçalandığı bir süreçtir. Söz konusu süreçte ulusal pazar yok edilmeye çalışılmakta, kamu yönetiminin etkisi azaltılmakta ve bu durum en fazla temeli kamuculuğa dayanan Türkiye Cumhuriyeti’nin temel kurumlarını etkilemektedir. İlkeleri ve kurumları tasfiye edilmeye çalışılan ulus devletin yerine; sistemle entegre olmuş, ulusallığından arındırılmış bir “global devlet” istenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu dönüşüm sürecine çoktan dahil edilmiştir. Bu bağlamda kamu yönetiminin tasfiye edilmesi ve özelleştirme aracılığıyla kamu ekonomisinin ortadan kaldırılması planları uygulamaya geçirilmiş; özelleştirme adeta ulusal devletin tasfiyesi yöntemi olarak işlerlik kazanmıştır (İlhan, 1997: 317). Küreselleşme sürecinin emperyal vizyonuna boyun eğmek aynı zamanda dış politikanın da bağımsız bir şekilde yürütülememesine ve buna bağlı olarak fırsatların değerlendirilememesine neden olmaktadır. Nitekim Atilla İlhan, Türkiye’nin ABD ile olan yakınlığından dolayı komşularıyla ekonomik ve askeri ilişkiler geliştiremediğini, AB teşebbüsünün vakit kaybindan ibaret olduğunu ve AB üzerinden kurulmuş gündemin yavaş yavaş Avrasya gündemine dönüşmesi gerektiğini ifade etmiştir (İlhan, 02.02.2004).

Ulusalcılık ontolojik olarak evrenselciliği reddeden bir ideolojidir. Nitekim Birgül Ayman Güler, ulusalcılığın küreselciliğe karşı bir direniş çizgisi olarak doğduğunu ifade etmiştir (Güler, 2015: 31). Dolayısıyla ulusalcı ideolojiye göre bağımsızlığın ve egemenliğin yegâne sembolü ulus devlet olarak kodlanır. Bu bağlamda adem-i merkezîyetçilik düşüncesi adeta bir “teslimiyet” ve “ihanet” unsuru olarak görülür. Federalizm bir yönetim şekli değil, bağımsızlığın ve egemenliğin anti tezi olarak konumlandırılır. Ulusalcılığa göre ülkenin belli bölgelerinde o bölgeleri yönetmekten sorumlu alternatif meclisler, alternatif hükümetler ve alternatif yargı sistemleri tesis edilirse toplumsal / siyasal irade parçalanır. Nitekim her bölgenin kendi kurallarına tabi olduğu bir siyasal yapıda ulustan ve dolayısıyla ulus devletten bahsetmek yersizdir. “Batı emperyalizmi” daha çok “etnik bölücüler” kışkırtarak merkezîyetçi yapıyı ya da bir başka deyişle “ulusun birliğini ve bütünlüğünü” yıkmaya çalışmaktadır. Küreselcilik, uluslara karşı mikro milliyetçilikleri yücelterek etnik toplulukları “kışkırtmaktadır”. Güler’e göre federalizm taraftarları Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın arkasına sığınmaktadır; nitekim bu şartların bazı maddeleri temelde yerel yönetime değil, yerel topluluğa özerklik vermektedir. Güler, kan bağlarının ötesinde, “hamuru emperyalizme karşı bağımsızlık tutkusuyla karılmış” ulusal devleti savunmanın ve küreselciliğe karşı direnişi mümkün kılan üniter devleti güçlendirmenin emperyalizme karşı mücadelede sırtımızı dayayacağımız iki temel güç merkezi olduğunu ifade etmiştir (Güler, 2015: 53).

Ulusalcılığın “ideolojik önderleri”, küreselleşme çağında “ulusal” çizgide olmayan ve liberal politikaları destekleyen “eski solcuları” da eleştirmişlerdir. Örneğin Anıl Çeçen, Türkiye’de küreselleşme modasının geçerlilik kazandığını ve yeni bir mandacılığın sağ kesimlerden sonra solda da etkinlik kazandığını ifade etmiştir. Solun önde gelen çevrelerinde neoliberal politikalarla uyumlu bir “uydu sol” anlayışının ön plana çıktığını belirten Çeçen; Türk solunun ulusal inkâr noktasına geldiğini, geçmişte Türkiye Cumhuriyeti ve Türk ulusu için yapılanların küçümsendiğini savunmuştur. Ona göre Türk solu, kendisini yaratan Kemalizm’den uzaklaşmış ve Kemalizm düşmanlığına itilmiştir. Atatürk’ün partisini ele geçirerek reddi miras yapanlar, sonunda sağcılar gibi serbest piyasa ekonomisini savunur bir duruma gelmişler, yeni liberalizm hayranlığıyla sol içerikli düşüncelerden vazgeçmişler, işçi ve sendika sorunlarıyla birlikte esnaf ve halk kitlelerinin sorunlarını da görmezden gelmişlerdir (Çeçen, 2013: 232). Ulusal çizgide olmayan solcuları eleştiren bir başka yazar da Atilla İlhan’dır. İlhan’a göre Türk sosyalist partilerinin çoğu Kemalizm’in Türk tarihinde oynadığı rolü kavrayamamışlardır. İlhan, 1990’ların sonunda popüler piyasa kültürüne uygun bir “medyatik gösteri” ile kamuoyuna sunulan Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) ile birlikte bu partiye yakın olan “liberal sol” eğilimli çevreleri, hem sosyalizmi Kemalizm’den uzak tutma gayreti

içerisinde oldukları, hem de Amerikan tarzı bir sahte sosyalizm inşa etme çabasına girdikleri gerekçesiyle eleştirmiştir. İlhan, ÖDP'nin işçi sınıfı yerine eşcinseller, çevreciler ve feministler gibi "marjinal" gruplarla ittifak geliştirmeyi önerdiğini ifade etmiştir. Ona göre bu proje yürümez çünkü Türkiye'de sosyalist hareket, bir sosyalist- Kemalist ittifak şeklinde, bir halk cephesi şeklinde olacaktır (Reyhan, 2012: 302).

5. Ulusalculuğun Sivil ve Etnik Milliyetçilik Bağlamında Değerlendirilmesi

Kökleri çok daha eskilere dayanmasına rağmen 2000'lerde müstakil bir ideoloji olarak ortaya çıkan ve "irtica" ile birlikte "bölücülüğe" karşı gelişen tepkisellik ekseninde oluşan ulusalculuk en azından söylemsel temelde yayılmacı olmaktan çok var olan sınırları muhafaza etmek amacını gütmekte ve "antiemperyalist söylemi" temel almaktadır. Bu bağlamda ulusalculuğun ilk bakışta mevcut siyasi sınırların ötesindeki soydaşlarla birleşmeyi kutsal bir mefkure olarak benimseyen yani yayılmacılığı savunan etnik milliyetçilikten ayrıştığı düşünülebilir. Ancak ayrıntılı bir değerlendirme yapıldığında her milliyetçilik akımı gibi ulusalculuğun da bünyesinde farklı ve bazen birbiriyle çelişik özellikler barındırdığını söylemek mümkündür. Ulusalculuk her ne kadar 1990'lı yıllarda temeli atılan ve 2000'li yıllarda tam anlamıyla ideolojik yörüngesini bulan bir akım olsa da, Kemalizm ile olan güçlü bağları inkâr edilemez. Bu bağlamda öncelikle Kemalizm'in milliyetçilik anlayışının ele alınması yerinde olacaktır.

Kemalizm, Batı emperyalizminin taarruzundan kurtulmak için mücadele etmiş ve bu mücadeleyi kazanarak uygar dünyada yerini almaya çalışan bir halkın ancak millet haline gelerek çağdaş bir toplum olabileceğini öngörür. Millet olabilmenin temel şartı ise toplumdaki ayrıştırıcı unsurların tasfiye edilmesi ve halkın bütünleşerek ortak bilinç kodlarıyla hareket etmesidir. Nitekim 1924 Anayasasında "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur*" şeklinde yapılan vatandaşlık tanımı teritoryal / sivil milliyetçilik tanımına uygundur. CHP'nin 1931 yılında hazırladığı parti programında ise "*millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir*" denilmiştir. (CHP, 1931: 30) Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir*" (İnan, 1969: 18) diyerek ırksal ve etnik bir vurgudan kaçınmış ve vatandaşlık temelinde bir milliyetçilik tanımı yapmıştır. Atatürk yine ırk ve etnik kökenden münezze bir millet tanımını şöyle yapmaktadır:

Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir. (İnan, 1988: 24-25)

"Türk" kimliği, Anadolu halkını birleştiren ortak bir üst kimlik çerçevesinde düşünülmüştür. Gayrimüslimler ise zamanla Türk milletinin bir parçası olarak görülmekten ziyade yalnızca Türk vatandaşı olarak addedilmişlerdir. Ancak Gayrimüslimlerin yalnızca Türk vatandaşı olarak görülmesi bile kimi zaman mümkün olmamıştır. Nitekim Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesinde birçok Rum ülkeden gönderilmiştir. Bu uygulama insan haklarına ve evrensel hukuk normlarına aykırı olsa da Lozan'da azınlık tanımının din ölçütüyle yapıldığı; yani Türkiye'de sadece Müslüman olmayan toplulukların azınlık tanımı kapsamına girdiği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu mübadelenin ırkçılık saiki ile değil pragmatist nedenlerle gerçekleştirildiği söylenebilir. En azından 1920'lerde, Türkiye'de "ulus" pratikte ırk ile değil, din ölçütüyle tanımlanmıştır (Oran, 1999: 175). Sünni Müslüman olan eski Osmanlı tebaaları ise Türk milletinin bünyesine dâhil edilmişlerdir. Bu durumun, Kemalizm'in en temel unsurlarından biri olan laiklik ilkesi ile tenakuz halinde olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Kemalizm'in laik, modernleşmeci ve batılı formu dolayısıyla Osmanlı geçmişini reddederek daha çok Türklerin Orta Asya geçmişine vurgu yaptığı görülmektedir. Osmanlı geçmişi bir tür *ancien régime* olarak görülmüş, yeni bir toplum ve devlet yaratmak adına göz ardı edilmiştir.

Kemalist milliyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri de Türkiye'nin toprak bütünlüğünü temel alması ve diğer Türkçü yaklaşımlardan farklı olarak *irredentist* bir söylem geliştirmemesidir. Atatürk, henüz 1921 yılında Eskişehir'de yaptığı bir konuşmada, İslâmcı birliğin ya da Turancılığın Türkiye için bir doktrin yahut mantıklı bir siyaset olmadığını; bundan böyle yeni Türkiye'nin yönetim siyasetinin, ulusal sınırlar içinde kendi egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamak olduğunu söylemiştir (Landau, 1981: 72). Söz konusu yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etmiş ve iç ulusal çıkarlar temelinde bir siyaset yürütülmüştür. Atatürk, 1927 yılında meşhur altı günlük söylevinde bu konuya bir kez daha değinmek ihtiyacı duymuştur:

“Değişik ulusları ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu değişik ulus topluluklarını eşit haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasal görüştür; ama aldattıcıdır. Dahası, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.” (Mustafa Kemal Atatürk, 1978: 323).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde resmi kanallardan yapılan vatandaşlık tanımlamaları ve irredentizme karşı gösterilen tutum Kemalizm'i teritoryal / sivil milliyetçiliğe yaklaşırsa da bu durum resmi ideolojinin yeni bir millet oluştururken etnik öğelerden faydalanmadığı anlamına gelmez. Bu bağlamda Türklerin aslen Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu kanıtlamak için ortaya atılan Türk Tarih Tezi oldukça çarpıcı bir örnektir. 1930'ların başlarında geliştirilen ve lise tarih kitaplarının da ana omurgasını oluşturan bu tez; Hitit, Sümer ve Elam gibi uygarlıkların Orta Asya'dan batıya yapılan göçlerle kurulduğunu dolayısıyla söz konusu uygarlıkların Türk uygarlıkları olduğunu savunmakta ve bu yaklaşımın doğal sonucu olarak da neolitik devrimin Batı'ya Türk asıllı topluluklar tarafından aktarıldığını iddia etmektedir. Türk Tarih Tezi aynı zamanda özellikle Hititlerin Türk olduğu savı üzerinden, Anadolu'nun 1071'den çok daha önce Türkleştiğini öne sürerek “kadim yurt” imgesini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu etnosentrik tarih okumasının, bilimsel veçhesinden daha çok “Türk ulus kimliği”nin inşa sürecinde yerine getirdiği işlev bakımından önemli olduğu söylenebilir. Öyle ki Cumhuriyet tarihinin en önemli tarihçilerinden biri olan ve milliyetçi kimliğiyle öne çıkan Fuat Köprülü bile Türk Tarih Tezi'ni, “Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkındaki haksız menfi telâkkileri karşısında, Türk nasyonalizminin milli tarih telâkkisinin romantik devrine ait ‘müfrit ve mübalağalı’ bir tepki” olarak değerlendirmiştir (Ersanlı, 2017: 807).

Türk ulus kimliğini pekiştirmek adına ortaya atılan bir başka iddia ise Türk ve Batı dilleri arasında ortak kökenden gelen bir akrabalık olduğunu savunan Güneş Dil Teorisi'dir. Bu teori, 1930'lu yılların ikinci yarısında ortaya atılmıştır ve Türkçe'nin dünya dillerinin kaynağı olduğunu iddia etmiştir (Şendeniz, 2014: 307). Gerek Türk Tarih Tezinden, gerekse Güneş Dil Teorisinden bilimsel dayanaklardan yoksun olduğu için tedricen vazgeçilmiştir. Ancak tarih ve dil üzerinden yapılan mitleştirilen yeni bir ulus yaratmak bağlamında işlevsel olarak kullanıldığı ifade edilebilir. Kemalist Türk ulusçularının, Osmanlı geçmişinden kopmak ve laiklik politikasının bir gereği olarak gördükleri İslâm tarihini dışlayan ulusçu bir Türk kimliğini benimsetmek amacıyla, genç nesillere doğrudan antik bir etnik tarih bilinci zerk etmek isterken esasında araçsal bir şekilde “Türklerin Hint-Avrupa halkları arasında seçkin bir yere sahip olduğunu” göstermek ve ulusal gururu okşamak kaidesiyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır (Özdoğan, 2017: 399).

Smith, Kemalizm'in kimi zaman sivil kimi zaman da etnik milliyetçilik anlayışına uyan bu eklektik yapısını tespit etmiştir. Yazara göre Anadolu ile sınırlı ve irredentizm gütmeyen ulus ideali; Kemal Atatürk'ün laik, batılılaşmacı milliyetçiliğinin temelini oluşturur. Esasında Atatürk'ün yaptığı, Osmanlılık ile İslâm'ı reddedip, kentlerde bir dizi modernleştirici sosyal / kültürel reformu kabul ettirerek imparatorluğu Anadolu Türklerinin oluşturduğu etnik millet temelinde bir teritoryal siyasi topluluk olarak yeniden tanımlamak suretiyle, Türkiye'nin, takipçisi olduğu Osmanlı imparatorluğu ve halifeden kopması işine nezaret etmektir (Smith, 2016: 164). Ancak millete dair bu teritoryal ve sivil fikirlerin hayata geçmesi, milli bir kültürel kimlik temelinde dayanışmayı gerektirir. Kemalistler ise Türklerin Orta Asya'ya uzanan “bozulmamış” kökenlerine vurgu yapan

ve ari dillerinin (Güneş Dil Teorisi) eskiliğine dayandırılan bir teoriden yararlanarak zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik etmeye çalışmışlardır (Smith, 2016: 164).

Tanıl Bora da “Atatürk milliyetçiliğinin” vatandaşlık ve toprak esasına dayanan Fransız tarzı bir milliyetçilik anlayışı ile etnik temelli (Alman tarzı) milliyetçilik arasında bir gerilim yaşadığını belirtir. Yazara göre Ziya Gökalp’in kültürel kimliğe dayalı sentezi, Osmanlı vatanseverliğinden tevarüs eden vatandaşlık temelli teritoryal milliyetçilik anlayışı ile milletin ezeli-ebedi varoluşsallığının ve biricikliğinin altını çizen milliyetçilik anlayışlarının çok hassas bir dengesine dayanmıştır (Bora, 2013: 74). Resmi söylem vatandaşlık temelinde bir milliyetçiliğin kabul edildiğini vurgulasa da uluslararası ilişkilerde yaşanan ihtilaflarda yahut spor müsabakalarında etnik milliyetçi ve saldırgan dil rahatlıkla gün yüzüne çıkabilmektedir. Bora, resmi ideolojinin sahiplerinin bu ikili milliyetçi anlayışın bilerek olmasa da “gayri ihtiyari” bir biçimde “gizil kalmasını” ama mutlaka kalmasını istediklerini; çünkü bu ikiliğin politik ve ideolojik manevra alanını genişletmeye yaradığını ifade etmiştir (Bora, 2013: 74).

Ulusalçılığın milliyetçilik anlayışı ise 1990’lardan başlayan bir takım politik, iktisadi ve sosyo-kültürel gelişmeye karşı ortaya çıkan teyakkuz ve endişeden beslenmiştir. Bu gelişmeler; Turgut Özal’ın iktidarıyla birlikte ekonomide ve kültürel alanda yaşanan değişim ve dönüşümün laik orta sınıfları endişeye sevk etmesi, artan PKK terörü ve Birinci Körfez Savaşı ile birlikte Kuzey Irak’ta defacto bir Kürt devletinin temellerinin atılması, Özal’ın iktidarıyla başlayan ve devam eden süreçte sürekli ajite edilen irtica korkusunun 28 Şubat sürecinde tepe noktaya ulaşarak AK Parti iktidarı ile birlikte daha “patolojik” bir hale gelmesi, 2001 yılında gerçekleşen büyük ekonomik krizin kentli orta sınıfı sarsması v.b. süreçlerdir. Söz konusu teyakkuz hali laiklik ve yaşam tarzı temelinde gelişen orta sınıf milliyetçiliğini kimi zaman etnik milliyetçiliğe dönüştürmüştür. Bunun en bariz örneklerinden biri CHP 22. ve 23. dönem milletvekili Canan Aritman’ın Abdullah Gül’ün Ermeni olduğunu ima etmesidir. (Yeni Şafak, 21.12.2008) Bu yaklaşımın temelinde “Kripto-Ermeni”lerin “Sabetaycılar” ile birlikte sinsi bir düşman olarak görülmeleri ve ulus devleti zaafa uğratmak için çalıştıklarına dair güçlü bir inancın olduğu söylenebilir. Milliyetçi ajitasyonun son derece yüksek olduğu 1990’larda İslâmi kesim ile birlikte Kürtler de rejime ve ülkenin bütünlüğüne karşı tehdit olarak algılanmış ve bu bağlamda reaksiyoner bir tutum sergilenmiştir. Söz konusu tutumun en açık ve ırkçı örneği, ulusalçılık spektrumunun belki de en radikal ucunda bulunan “Türk Solu” dergisinde yer alan ve Kürtlerden alış veriş yapılmamasını, Kürtçe müzik çalan mekânlara gidilmemesini, Kürtçe konuşulan minibüse binilmemesini; hatta lahmacun / kebab yenmemesini öğütleyen ifadelerdir⁵ (Çulhaoğlu, 29.08.2005). Aynı şekilde gayri Müslimlere karşı “yerlerini bildikleri sürece hoşgörü” söylemi terk edilmeye başlamış ve bu süreçte bildik “Osmanlı hoşgörüsü retoriği” ile birlikte “Osmanlı’da barış içinde yaşayan milletler” söylemi ulusalçılık tarafından ikincilleştirilmiş hatta büyük ölçüde bırakılmıştır (Gürpınar, 2011: 13).

2000’lerde yükselişe geçen küreselleşme dalgasının ve Türkiye’de gerçekleşen AB reformlarının ulusalçılığı çok daha tepkisel bir faza taşıdığını söylemek mümkündür. Antiempyalist ve bağımsızlıkçı söylemi tahkim eden küreselleşme süreci, ulus devlet ile birlikte müesses nizamı aşındırdığı ölçüde ulusalçı söylemi radikalleştirmiştir. Bu bağımsızlıkçı milli söylem, siyasal İslam’ın temsilcisi olarak gördüğü Araplara ve İran’a karşı ırkçı-aşağılayıcı ve oryantalist bir bakış açısı sergiler (Bora, 2013: 78). Ulusalçılık, toplumda belli bir zümrenin yaşadığı ontolojik kaygıya bağlı olarak komplo teorilerine alan açmıştır. Tüm sosyal ve politik meseleleri milli güçler ile emperyalizm arasındaki çelişkiye indirgeyen ulusalçılık, “yabancı olana” ya da

⁵ Türk Solu dergisinin başyazarı Gökçe Fırat Çulhaoğlu, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ-PDY) soruşturması kapsamında gözaltına alınmış, daha sonra FETÖ üyeliğinden hüküm giymiştir. Ancak söz konusu karar Yargıtay tarafından bozulmuş ve Fırat tahliye edilmiştir. (Bkz. Sabah, “FETÖ’nün Sol Ayağına Tahliye!”, 23.06.2020) Bu bağlamda Çulhaoğlu’nun FETÖ üyesi olup olmamasından bağımsız olarak, dile getirdiği görüşlerin ulusalçı olarak bilinen mahfillerde güçlü bir itirazla karşılanmadığı iddia edilebilir. Elbette kendisini ulusalçı olarak tarif eden tüm kesimlerin bu görüşlere katıldığı söylenemez; ancak dönemin küreselleşmeci ve etnik kimliklere “alan açmaya” eğilimli siyasal atmosferi içerisinde “bilindik ulus devleti” kaybetme kaygısı radikal söylemlerin zaman zaman güçlenmesine neden olmuştur.

“ötekine” daima bir kuşkuyla bakar. Ulusalçılık, Kemalist ulusçuluktan farklı olarak Türklüğün etnik imalarını ön plana çıkarmıştır (Bora, 2013 79).

Öte yandan ulusalçılığın Türkiye sınırları dışında yaşayan “soydaşlara” yönelik herhangi bir sahiplenmeye gitmediği, onların hamiliğine soyunmadığı; hatta İran’da ya da Çin’de yaşayan “Türk kökenli” unsurların milliyetçiliklerini ABD emperyalizmi ile ilişkilendirdiği ifade edilebilir. Önde gelen ulusalçı figürlerden Doğu Perinçek, Çin’in Uygurlar üzerinde uyguladığı baskıyı protesto edenleri eleştirmiş ve Uygurlara karşı hiçbir ayrımcılığın söz konusu olmadığını, tüm bu iddiaların “CIA yalanı” olduğunu ifade etmiştir. Vatan Partisi lideri ayrıca; Devlet Bahçeli’nin, bazı Irak vilayetlerini sayarak buraların Türkiye’ye ait olduğunu ima eden konuşmasına da sert tepki göstermiştir. Perinçek’e göre Bahçeli bu sözleriyle Irak, Suriye, İran ve Rusya’yı hedef alan bir kampanya başlatmıştır. Perinçek, “ABD’nin İran’ı karıştırma tezgahı”nda sözde Bozkurt işaretleri sahnelendiğini; ancak İran Türklerinin bu kışkırtmalara katılmadığını savunmuştur. (Perinçek, 09.02.2018) Ulusalçılığın popüler yüzlerinden biri olan Banu Avar da İran’ı “emperyalizm karşıtı ülkeler kontenjanına” dahil etmiş ve buradaki Azeri örgütlenmelere şüpheyle yaklaşmıştır. Çin’de yaşayan Uygurlara değinen bir başka ulusalçı figür ise sinema eleştirmeni Tunca Arslan’dır. Arslan, Uygurların durumunun Türk basınında yansıtıldığı gibi olmadığını ve buradaki karışıklığın yurtdışındaki güçler tarafından planlanıp kışkırtıldığını belirtmiştir (Arslan, 09.07.2009). Sonuç olarak kimi ulusalçı figürlerin, etnik milliyetçiliğin en belirgin özelliklerinden biri olan irredentizm ile arasına mesafe koyduğu ve kurucu Kemalist yaklaşıma koşturarak Misak-ı Milli’den müphem bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Yayılmacılığı reddeden ve siyasal sınırlar içinde bir ulusçuluk güden bu perspektifi sivil milliyetçilikle özdeşleştirmek mümkündür.

Ulusalçılık birçok dinamiği ve veçhesi olan eklektik bir siyasal akımdır. Bu bağlamda ulusalçılığı “irtica” ve “bölünme” korkusuyla bir “haletiruhiye” olarak yaşayan ve çok daha tepkisel bir milliyetçiliğe yönelen kitle ile küreselleşme sürecine karşı çıkararak ulus devlete tutunan “ideolojik önderleri” ayırmak gerekir. Nitekim ideolojik önderler, Kemalizm’e yalnızca yaşam tarzının koruyucusu ve modern değerlerin taşıyıcısı olan bir ideoloji olarak bakmak yerine; onun bağımsızlıkçı, atak ve geleceği inşa eden yönüne vurgu yaparlar. Bu siyasal perspektifte etnik kimliklere alan açan bir siyasa söz konusu değildir; ancak çoğu zaman bu kimlikler birbirinden ayırt edilmeksizin anayasal çerçevede belirlenmiş bir vatandaşlık tanımına dahil edilmektedir.

Ulusalçılara göre emperyalizm toplum içinde yapay düşmanlıklar yaratmayı hedeflemektedir. Sağ-sol, laik-antilaik ve Türk-Kürt ayrıştırmaları yapay düşmanlıklar yaratmaya matuftur ve tüm bunlar emperyalizmin oyunlarıdır (Manisalı, 2005: 202). Ulusalçı perspektiften bakıldığında etnik ayrımları gündeme getirmek ulus devleti aşındırmaya yönelik söylemlerdir; emperyalizm, mikro milliyetçilikleri harekete geçirerek ulus devletleri bölmeye ve onları bağımlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, ABD’nin eski Ankara Büyükelçisi Robert Strawsz Hupe’un “*Amerika’nın misyonu milli devletleri gömmek, halklarını daha küçük birimlere bölerek yaşatmaktır*” sözlerine atıfla ulus devletin tehlikede olduğunu vurgulamıştır (Savaş, 2014: 176). Ulusalçılar bu çerçevede ABD’ye atfedilen ve ismi adeta emperyalizmle özdeş hale gelen Büyük Ortadoğu Projesi’ne (BOP) sıklıkla atıf yaparlar. Nitekim Alparslan Işıklı, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice’ın BOP kapsamında “*Türkiye’nin dahil olduğu bölgedeki 22 ülkenin siyasi ve ekonomik coğrafyası değişecek*” sözlerinin altını çizerek, Kürtlerin Yahudilerle aynı ırktan olduklarına dair bir takım ırkçı faşist açıklamalarla zihinlerin bulandırılmaya çalışıldığını savunmuştur (Işıklı, 2005:160-162).

Ulusalçılığa göre devlet ile birey arasındaki modern ilişkinin en işlevsel zemini olan yurttaşlığın yerine ulus devlet öncesinin ilkel feodal ilişki biçimleri ikame edilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada Batı, üniter yapıyı tehdit eden etnik ve dini farklılıkları “kaşımaktadır.” Etnik ve din temelli bu “manipülasyonlar” sonrasında ortaya çıkan isyan ya da tedhiş hareketleri de bölgelerin sosyal, ekonomik ve kültürel olarak geri kalmasına yol açmaktadır. Doğu ve Güneydoğu’nun geri kalmışlığı, bu bölgelerde “emperyalizmin desteği ve kışkırtmaları” yüzünden patlak veren ve Şeyh Said’ten PKK’ya kadar uzanan bir dizi ayrılıkçı terörist ayaklanmanın sonucudur (Işıklı, 2005: 162).

Ulusalcululara göre etnik milliyetçiliğin yerini yurt milliyetçiliği almalıdır. Ulusalculu aydınlardan Atilla İlhan, Müdafaa-i Hukuk milliyetçiliğinin antiemperyalist bir yurt milliyetçiliği olduğunu, Cumhuriyet'in ilk nesillerinin bunun dar bir ırkçılığa değil derin bir yurt ve tarih bilincine oturduğunu bildiklerini ifade etmiştir (İlhan, 1986: 182). Bu bağlamda ulusalculuların, mikro milliyetçiliklere şiddetle karşı çıkan; ancak etnik kökenine bakılmaksızın her vatandaşı Cumhuriyetin kurucu felsefesi çerçevesinde bir araya getirerek “modern ulus” haline getirmeye çalışan bir yaklaşım ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla ulusalculuğun en azından söylem bazında ırklar arasında ayrıma gitmediği; amacının anayasal çerçevede bir yurt milliyetçiliği yaratmak olduğunu söylemek mümkündür. Bu perspektifin de Fransız tipi sivil milliyetçilikle uyumlu olduğu iddia edilebilir.

Sonuç

Literatürde milliyetçilikleri sınıflandırmak için kullanılan etnik ve sivil ayrımı, herhangi bir milliyetçi akımı analiz etme noktasında yetersiz kalabilir. Nitekim etno-sembolcü yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Anthony D. Smith, bütün milliyetçiliklerin farklı derecelerde hem sivil hem de etnik unsurları içerdiğini, bazı dönemlerde sivil milliyetçiliğin ön plana çıktığını, bazı dönemlerde ise etnik milliyetçiliğin kendisini daha baskın bir biçimde gösterebildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Smith'e göre herhangi bir milliyetçilik, yalnızca etnik ya da sivil olarak tasniflenemez. Bununla birlikte konuyla ilgili çalışmış önde gelen birçok akademisyen milliyetçiliği sivil ve etnik olarak ayrıma tabi tutmanın tutarlı olmadığını savunmuştur. Bu bağlamda her milliyetçilik özünde kültürel unsurlar içerdiği için yalnızca gönüllülük esasına ve siyasi prensiplere dayanan bir sivil milliyetçilik bulmak mümkün değildir (Nielsen, 1999; Kymlicka, 1999). Dolayısıyla “sivil ve etnik” ayrımının, tıpkı “doğulu ve batılı” ayrımı gibi indirgemeci ve tutarsız olduğu ifade edilebilir.

Ulusalcululuk, 1990'larda irtica ve bölücülük, 2000'lerde ise AB süreci ve kısmen bu sürecin bir yansıması olan demokratikleşme / liberalleşme adımlarına karşı hızla tepkisel bir milliyetçilik geliştirmiş, beka kaygısının getirdiği reaksiyoner rotada ulus devlet ve onun sembollerine tutunmuştur. 1990'larda Kürt meselesinin tetiklediği genel milliyetçi reaksiyonu arkasına alan ulusalcululuk, “irtica” tartışmalarının yapıldığı bir siyasal ortamda Kemalizm'i milliyetçilik üzerinden “tebliğ etme” fırsatı bulmuştur. 2000'lerde Ak Parti'nin önderliğinde gerçekleştirilen AB'yle entegrasyon süreci ise ulusalculuğun beka kaygısını en tepe noktasına ulaştırmış ve yüksek tehdit algılamasının kışkırttığı fanatik bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte ulusalculu perspektifin, ülke sınırları dışında yaşayan “soydaşlar” üzerinden herhangi bir siyasal projeksiyon geliştirmediği, Misak-ı Milli sınırlarından mühlhem toprağa bağlı sivil / teritoryal bir milliyetçiliği savunduğu ve ulus devlet ontolojisinin bir gereği olarak tıpkı Fransız milliyetçiliğine benzer şekilde etnisite ayrımı yapmaksızın ortak kimlik etrafında “kenetlenen” bir vatandaş tipi ön gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda yükselen irtica, bölücülük ve küreselleşme korkusunun özellikle kendini Atatürkçülükle tanımlayan orta sınıfları zaman zaman etnik imalarla dolu tepkisel bir milliyetçiliğe savurduğu iddia edilebilir. Ancak bununla birlikte yayılcılık ve etnik mitoslardan daha çok çağdaş değerlerin taşıyıcısı olduğuna inanılan Cumhuriyet'in yarattığı yeni ulusun fertleri olmak bağlamında kapsayıcı bir sivil milliyetçilik yaklaşımının da ulusalculuğa içkin olduğu söylenebilir. Özellikle Kemalizm'i yaşam tarzından ziyade siyasal bir tasavvur olarak gören ulusalculu aydınlara, çağdaş değerlerle kurulan Cumhuriyet'in ön gördüğü ulusa, “ortak değerleri” kabul etmiş tüm fertleri dahil etme eğilimindedir. Bu bağlamda ulusalculu perspektife göre esas olan emperyalizmin yönlendirdiği mikro milliyetçiliğe karşı çıkmak ve tam manasıyla kaynaşmış bir ulus olabilmektir. Sonuç olarak birçok milliyetçi akım gibi ulusalculuğun da bünyesinde hem sivil hem de etnik milliyetçiliğe dair unsurlar taşıdığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akşin, Sina, (2005), “Ulusal Cepheyi Kurmanın Sırası Gelmiştir”, **Bir Millet Uyanıyor: 1**, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 63-68.
- Arat, Necla, (2005), “Kadınlar Uyanıyor mu ?”, **Bir Millet Uyanıyor: 1**, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 71-88.
- Arslan, Tunca (9 Temmuz 2009), “Çin’deki Olaylarda Bardağı Abdullah Gül mü Taşırdı?”, <https://odatv4.com/cindeki-olaylarda-bardagi-abdullah-gul-mu-tasirdi-0907091200.html>
- Atatürk, Mustafa Kemal, (1978). **Nutuk**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl, (2013), **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Brubaker, Rogers, (1999), “The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between Civic and Ethnic Nationalism” **Nation and National Identity: The European Experience in Perspective** (Editör: Hanspeter Kriesi v.d.), Ruegger, Zurich, s.55-71.
- CHF Nizamnamesi ve Programı** (1931), TBMM Matbaası, Ankara.
- Çeçen, Anıl, (2013), **Ulusal Sol**, Tanyeri Kitap, Ankara.
- Çınar, Menderes, (2015), **Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye**, Birikim Kitapları, İstanbul.
- Çulhaoğlu, Gökçe Fırat, (29 Ağustos 2005), “**Türkoğlu, Tüklüğünü korusun**”, Türk Solu Dergisi, Sayı. 89.
- Dieckhoff, Alain, (2010), “Siyasal Milliyetçiliğe Karşı Kültürel Milliyetçilik mi?”, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, (Editörler: Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), (Çev. Devrim Çetinkasap), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 83-102.
- Ersanlı, Büşra. (2017), Bir Aidiyet Fermanı: “Türk Tarih Tezi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik**, (Editör: T. Bora), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 800-810.
- Güler, Birgül Ayman, (2015), **Ulusalçılık ve Karşıtları**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Gürpınar, Doğan, (2011), **Ulusalçılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gürpınar, Doğan, (2013), “The Reinvention of Kemalism: Between Elitism, Anti-Elitism and Anti-Intellectualism”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 49, No. 3, s. 454-476.
- Hürriyet, (14 Nisan 2007), **Rejim Büyük Tehlike Altında**.
- Hürriyet, (21 Nisan 2005), **Ne İslâm Devleti, Ne de İslâm Ülkesiyiz**.
- Ignatieff, Michael, (1993), **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism**, Farrar. Straus, Giroux, New York.
- İşıklı, Alparslan, (2005) “AB ve GOP Kıskacında Türkiye”, **Bir Millet Uyanıyor: 1**, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 143-165.
- İlhan, Atilla, (15 Ekim 2003), **Kemalist Başka, Atatürkçü Başka !**, Cumhuriyet.
- İlhan, Atilla, (1986) **Ulusal Kültür Savaşı**, Özgür Yayınevi, İstanbul.
- İlhan, Atilla, (1997), **Hangi Küreselleşme ?**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İlhan, Atilla, (2 Şubat 2004), **Gündemdeki Totaliterlik !**, Cumhuriyet.
- İnan, Afet, (1969), **Vatandaş için Medeni Bilgiler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İnan, Afet, (1988), **Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İnsel, Ahmet, (2015), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, (Editör: Ahmet İnsel) İletişim Yayınları, İstanbul, s. 17-27.

Kabakcı, Gökçe Zeybek, (2011), "Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri", Selçuk İletişim, Cilt. 7, Sayı. 1, s. 96-112.

Kahraman, Hasan Bülent, (30 Mayıs 2012), **Hangi Kemalizm Bitmeli?**, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kahraman/2012/05/30/hangi-kemalizm-bitmeli>

Kern, Harm (2014), "Civic and Ethnic Nationalism: A critical reassessment of theories and typologies", **Seminar paper for the course Human Rights: Minority Protection and Conflict Management**, Karl-Franzens University Graz, October 7.

Kohn, Hans, (1944), **The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background**, Mcmillan Company, New York.

Kymlicka, Will, (1999). "Misunderstanding Nationalism", **Theorizing Nationalism** (Editör: Ronald Beiner), State University of New York Press, Albany, s. 131-140.

Landau, Jacob, (1981), **Pan Turkism: A Study of Turkish Irredentism**, C Hurst & Co Publishers, London.

Manisalı, Erol, (2005) "Türkiye'nin İçine Düştüğü Çelişki Nedir?", **Bir Millet Uyanıyor: 1**, (Editör: Atilla İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 201-207.

Nielsen, Kai, (1999), Cultural Nationalism neither Ethnic nor Civic, **Theorizing Nationalism** (Editör: Ronald Beiner), State University of New York Press, Albany, s. 119-130.

Oran, Baskın, (1999), **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Özdoğan, Günay Göksu, (2015), "**Turan**" dan "**Bozkurt**"a: Tek Parti Döneminde **Türkçülük (1931-1946)**, (Çeviren: İsmail Kaplan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Özipek, Bekir Berat, (2014), "28 Şubat ve İslâmcılar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık**, (Editör: Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 640-651.

Perinçek, Doğu, (9 Şubat 2018), "**ABD Gülümlü Milliyetçilik Birdenbire Neden Fitillendi?**" <https://www.aydinlik.com.tr/abd-gudumlu-milliyetcilik-birdenbire-nicin-fitillendi-dogu-perincek-kose-yazilari-subat-2018>

Radikal, (11 Mayıs 2005), **Danıştay AKP'ye Fena Çıkıştı.**

Reyhan, Hakan, (2012), **Atilla İlhan'ın Siyasal Düşüncesi: Türkiye'de Ulusalçılığın Kökenleri**, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Sabah, (23 Haziran 2020), **FETÖ'nün Sol Ayağına Tahliye!** <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/23/fe-tonun-sol-ayagina-tahliye>

Savaş, Vural, (2014), **Ulusalçı mı Milliyetçi mi olmalıyız ?**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Shulman, Stephen, (2002), "Challenging the Civic / Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism", **Comparative Political Studies**, Vol. 35, No. 5, s. 554-585.

Smith, Anthony David, (2016), **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

Solak, Mustafa, (2017), **Laikliği Doğru Anlamak**, Kaynak Yayınları, Ankara.

Şendeniz, Özlem, (2014), “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi’nin Türk Basınında Yansımaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, yıl 10, sayı 20, s. 307-326.

White, Jenny, (2013), **Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler**, (Çev. Fuat Güllüpmar ve Coşkun Taştan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yack, Bernard, (1999). “The Myth of the Civic Nation”, **Theorizing Nationalism** (Editör: Ronald Beiner), State University of New York Press, Albany, s. 103-118.

Yeni Şafak, (21 Aralık 2008) <https://www.yenisafak.com/politika/eline-metre-alip-kafatasi-olc-bari!-157546>

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

27/07/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Öğr. Gör. Emre İPEKÇİ

Artvin Çoruh Üniversitesi
Hopa Meslek Yüksekokulu
Yönetim Organizasyon Bölümü
emre.ipekci@artvin.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ

Maltepe Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü
mehmettanyas@maltepe.edu.tr

SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİ UYGULAMALARI VE TÜRKİYE'DE SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNİN SWOT ANALİZİ

Öz

Soğuk zincir lojistiği gıda ve ilaç sektörü başta olmak üzere belirli ısı aralıklarında taşınması gereken ürünlerin tüketicilere ulaşacağı ana kadar sahip oldukları ısı rejiminin kontrol altında tutulması için yürütülen lojistik süreçlerin genel adıdır. Isı kontrolü; gıda güvenliği, gıda kayıplarının önüne geçilmesi, aşı ve ilaçların özelliklerini yitirmeden taşınabilmesi gibi süreçler için bir gerekliliktir. Çalışmada soğuk zincir lojistiği ve uygulama alanları kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Çalışmanın amacı dünya genelindeki güncel soğuk zincir uygulamalarını inceleyerek Türkiye'deki uygulamalar ve sektörün genel durumunu ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye'de soğuk zincir lojistiğinin genel durumunun anlaşılabilmesi için SWOT analizi yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan analiz neticesinde Türkiye'deki uygulamaların uluslararası standartlar ile uyumlu hale getirilme çalışmaları olduğu gözlemlenmiştir. Fakat kat edilmesi gereken daha çok mesafe olduğu sonucu da varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk zincir lojistiği, gıda lojistiği, aşı ve ilaç lojistiği, swot analizi

APPLICATIONS of COLD CHAIN LOGISTICS AND SWOT ANALYSIS of COLD CHAIN LOGISTICS in TURKEY

Abstract

Cold chain logistics is the general name of the logistics processes carried out to keep the heat regime under control until the products that need to be transported at certain temperature intervals, especially in the food and pharmaceutical industry, reach the consumers. Temperature control is a requirement for processes such as food safety, preventing food losses, transporting vaccines, and drugs without losing their properties. In the current study, cold chain logistics and application areas are discussed within the conceptual framework. The present study aims to reveal applications in Turkey and the general status of the sector by examining the current cold chain applications worldwide. The SWOT analysis method was utilized in the study to understand the overall situation of the cold chain logistics in Turkey. As a result of the analysis, the practices in Turkey to harmonize with international standards studies was observed. However, it was concluded that there is still more to be covered.

Keywords: Cold chain logistics, food logistics, vaccine and drug logistics, swot analysis

Giriş

Lojistik; küresel ticaret içerisinde tüm sektörlerin ihtiyaç duyduğu ürün akışında işletmelerin ihtiyaçlarına cevap verecek hizmetler sunmaktadır. Ürün akışı için gerekli olan hareketlilik sektörün cevap verdiği ilk hizmet olsa da tek değildir. Tüm süreç içerisinde gerçekleşen; depolama, paketleme, gümrükleme ve diğer katma değerli hizmetlerde lojistiğin diğer bileşenlerini oluşturmaktadır. Ürünlerin akışı için gereken taşımacılık hizmetleri karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığı şeklinde temelde dört taşımacılık türü ile sağlanmaktadır. Tüm taşımacılık türleri de kendi içinde bir takım özel hizmetleri sektörlerin talep ve beklentilerine uygun olarak barındırmaktadır. Bugün gelinen noktada ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliği lojistik hizmetlerin kendi içinde de çeşitlenmesine neden olmuştur. Ürünlerin yapısı ve müşterilerin beklentileri doğrultusunda sunulan bu özel hizmetlerden biri de ısı kontrollü taşımacılıktır. Belirli ürün gruplarında başta taşımacılık olmak üzere lojistik süreçlerin tümünde ısının gerekli olan düzeylerde tutulması anlamına gelen bu kavram genelde soğuk zincir lojistiği olarak bilinmektedir (Aung ve Chang, 2014).

Soğuk zincir lojistiği özellikle gıda ve ilaç sektörlerinde gerçekleşen taşımalarda sunulan bir hizmet şeklidir. Bu kavram ifade edilirken kullanılan zincir kelimesi tedarik zinciri çağrışımı yaparak ürünün oluşmaya başladığı andan itibaren son teslim noktasına kadar ısı kontrolünün devamlılığını vurgulamaktadır. Soğuk zincir lojistiğinde her ürün kendine has ısı rejimlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu ısı rejimleri özellikle gıda taşımalarında; serin, soğuk ve donuk olmak üzere temelde üç aşamada incelenir. Her bir rejim farklı sıcaklık aralıklarında ürünlerin ulaştırılması sürecinde önceden kararlaştırılan ısı derecesinin korunması amacını taşır. Bu aşamaların işletmeler için farklı boyutları olan maliyet etmenleri de söz konusudur. Örneğin dondurulmuş depolama, gıda ürünlerinin korunması için yüksek enerji tüketimine neden olurken, serin depolama ise daha az enerji kullanımına karşılık sürekli bakteriyel bozunma tehdidi içerir (Shih ve Wang, 2016 : 62).

Isı kontrolü hassas nitelikteki ürünlerin sadece taşınması sırasında değil; depolanmasında, araçlara yüklenip boşaltılması sırasında, araçlar arası aktarımlarında veya perakende noktasında sergileneceği alana yerleştirilirken de takip edilmelidir. Hatta bazı tarım ürünlerinin tazeliğini ve besin değerlerini koruyabilmesi için hasat edildiği veya toplanmaya başlandığı andan itibaren zincirin kurulması gerekir. Sayılan tüm bu süreçlerde kontrolün sağlanması ise bir takım sistemler sayesinde gerçekleşmektedir. Taşıma işlemi ile bağlantılı olarak ısı rejiminin kırılması zincir içerisinde en çok karşılaşılan sorunlardan biridir. Bu nedenle gerek taşımada kullanılan araçlar veya taşıma üniteleri gerekse de depolarda sıcaklık değerleri anlık olarak takip edilmektedir. Konuya bu yönden bakıldığında soğuk zincirin teknoloji ve mühendislik alanlarıyla da birlikte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yapılan akademik literatür çalışmasında da bu durum görülmektedir. Soğuk zincirin kırılmaması için GPS destekli birçok farklı sistem kullanılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatılacak olan bu sistemler bugün lojistik sektörünün teknoloji yoğun bir sektör haline geldiğini de göstermektedir (Ndraha vd., 2018: 9).

İlaç ve Eczacılık Ürünleri sektörü soğuk zincir yönetimine ihtiyaç duyulan bir diğer alandır. İlaç üretiminde kullanılan girdilerin bazıları soğuk zinceire ihtiyaç duyarken bazıları ise duymamaktadır. Yine birçok türde ilaç taşınması esnasında ısı takibi gerekmektedir. İlaçlar çabuk bozulabilir ürün olarak da kabul edildikleri için sadece taşınma süreçlerinde değil eczane veya ilaç depolarında bekletilirken de ortam sıcaklığının belirli düzeylerde olması gerekmektedir. Ayrıca yapımı devam eden araştırma safhasındaki ilaçların laboratuvarlar arasındaki hareketleri de soğuk zincirle gerçekleştirilirken taşıma süreçleri ise daha hassas olarak takip edilmektedir. 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını hali hazırda üretilmiş ve yapımı devam eden aşı ve ilaçların taşınmasında soğuk zincir lojistiğinin öneminin bir kez daha anlaşılmasını sağlamıştır (Won ve Lee, 2020 : 9).

Soğuk zincir süreçlerinin önemli bir paydaşı da devlet kurumlarıdır. Artan dünya nüfusu ile birlikte kaynakların daha verimli kullanılması gerekmektedir. Tarım ürünleri toplanıp tüketicilerin karşısına geleceği ana kadar; haller, toptancılar ve bazı araçların depolarına uğramaktadır. Dağıtım

kanalı içerisinde depolar ve araçlar arasında yapılan aktarmalar ürünlerin bozulmasına sebep olabilmektedir. Bu durum sadece soğuk zincire ihtiyaç duyan ürünleri değil, tüm ürünleri etkilemektedir (Jol vd., 2007 : 714). Bu nedenle devletlerin gıda zincirine dâhil olduğu ve ilgili paydaşları yönlendirip çeşitli teşvikler sunduğu ülkeler mevcuttur.

Soğuk zincir özellikle gıda ürünlerinin ulaştırılmasında önemli bir lojistik hizmettir. Gıda güvenliği söz konusu olduğunda ise yapılan çalışmaların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Dünya nüfusunun her geçen gün artmasına karşılık ekilebilir tarım alanları için aynı durum söz konusu değildir. Küresel ısınmanın da etkisiyle kuraklık, çölleşme, yağışların düzensizleşmesi gibi sorunlar tarımsal üretimi de etkilemektedir. Bu şartlar altında tarım ürünlerinin hasattan başlayarak tüketicinin karşına geleceği ana kadar olabilecek en az fire oranı ile ulaştırılması gerekmektedir. Bu da ancak soğuk zincirin araştırmaları ve uygulamalarının farklı disiplinlerle birlikte yürütülmesi ile mümkün olabilir. Donanım geliştirmek için makine, elektrik ve elektronik mühendislerine, gıda işlemenin etkisini araştırmak için gıda mühendislerine, raf ömrü değerlendirmelerini yapmak için gıda bilim insanlarına bu süreçte ihtiyaç vardır. Ayrıca bakteriyel çalışmalar için mikrobiyologlara, gıdaların küflenmesi, sera gazı emisyonlarının belirlenmesi ve yaşam döngüsü analizlerinin yapılması için çevre mühendislerine, gıda güvenliği risklerini ve gıda kaynaklı salgınların etkilerini analiz etmek için halk sağlığı uzmanlarına, yeni yönetim sistemlerinin maliyet ve faydalarını ölçmek için ekonomistlere süreçte yer verilmelidir (Mercier vd., 2017 : 663). Ancak bu bütüncül yaklaşım soğuk zincir yönetiminde gıda güvenliği ve taşınma sorunlarının çözümüne tam anlamıyla yardımcı olabilir.

Bu çalışmanın amacı soğuk zincir lojistiği kavramı ve bu kavramın alt kırılımlarında yer alan konuların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde araştırılarak genel durumu ortaya koymaktır. Araştırmaya konu olan kitap, makale ve bildirimler genel kabul edilirlğe sahip veri tabanlarında araştırılacaktır. Soğuk zincir lojistiği anahtar kelimesi etrafında şekillenen diğer anahtar kelimeler veya kelime grupları yapılacak olan taramalarda kullanılacaktır. Böylelikle gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde soğuk zincir lojistiğinin genel uygulama çerçevesi çizilmeye çalışılacak ve bundan sonraki çalışmalara da yön verebilecek bir içerik üretilecektir. Geçmişten bugüne uzanan soğuk zincir çalışmaları ve de gelecekte evrilebileceği yeni çalışma alanları ve uzmanlıklar sayesinde bu konuda araştırma yapmak isteyen diğer araştırmacılara da çalışmanın katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın içeriği, çalışmada anlatılacak olan kavramların genel değerlendirmesi giriş bölümünü oluşturmaktadır. İkinci bölümde ise ulusal ve uluslararası yayınların incelendiği ve literatür taramasının yer aldığı bölüm bulunmaktadır. Üçüncü bölümde dünyada soğuk zincir lojistiği, dördüncü bölümde ise Türkiye'deki soğuk zincir uygulamaları üzerinde durulacaktır. Beşinci bölümde soğuk zincirin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar, altıncı bölümde ise tüm anlatılanlardan hareketle Türkiye'deki soğuk zincir lojistiğinin SWOT analizi yapıp, sonuç ve öneriler bölümüyle de çalışma son bulacaktır.

1. Literatür İncelemesi

Soğuk zincir hizmeti lojistik sektörü içerisinde verilen butik hizmetlerdendir ve bu hizmete ihtiyaç duyan ürün gruplarının ve işletmelerin sayısı bütün içerisinde küçük bir alanı kapsamaktadır. Bu durum yapılan yayınların sayısı ile de benzeşmektedir. Son 10 yıl içerisinde ortaya konan çalışmaların dikkate alındığı araştırmada; yerli kaynakların ağırlıklı olarak tarandığı; dergipark, TÜBA ve yabancı kaynaklar için Web Of Science ile SCOPUS gibi veri tabanlarına ek olarak Google Scholar taramalarında çıkan sonuçlarda da bu durum görülmektedir. Yine de soğuk zincir dar bir alanda inceleniyor gibi görünse de tüm gıdaların % 40'ının soğutma gereksinimi olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir (Meneghetti ve Monti, 2015:2905).

Belirli şehirlerde bulunan soğuk hava depolarının mevcut durumlarının ve özelliklerinin araştırıldığı; saptanan sorunlara çözüm önerilerinin sunulduğu çalışmalara literatürde sıklıkla

rastlanmıştır. Ayrıca, gıda sektöründe yer alan işletmelerin soğuk zincir uygulamalarına yönelik gerçekleştirilen incelemeler de yapılan çalışmalar arasındadır. Farklı olarak Güngör ve Uysal postyapısalcı coğrafyalarda mekân olarak soğuk hava depolarının kullanımına örnek teşkil eden Kapadokya bölgesini çalışmalarında incelemişlerdir. Bölgedeki coğrafyanın imkân vermesi sayesinde yer altında insan emeğiyle inşa edilen depolarda limon ve patates gibi tarım ürünlerinin senenin büyük bir kısmında herhangi bir ekipmana gerek kalmadan depolanabildiği anlatılmıştır. İdeal nem oranının sağlandığı bu depoların sıcaklığı ise kış aylarında 4-6 °C, yaz aylarında 8-10 °C arasında değiştiği ve ürünler için uyumlu bir iklimlendirme imkânı sağlandığı görülmüştür (Güngör ve Uysal, 2017 : 223). Literatürde özellikle ürün bazında yapılan çalışmaların soğuk zincir yönetimini topraktan perakende noktalarına kadar ele aldığı geniş örnekler yer almaktadır (Simpson vd. 2012, Calanche vd. 2013, Arduino vd. 2015; Adekomaya vd.; 2016; Hoang vd. 2016; Xiao vd. 2019; Ndraha vd. 2019).

Yapılan yazın taramasında bazı terimlerinin soğuk zincir (cold chain) ile birlikte yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür¹(Shashi vd., 2018 : 796). Bu nedenle literatür araştırması da aynı terimler kullanılarak yukarıda sayılan veri tabanlarında gerçekleştirilmiştir. Gıda ürünlerinin soğuk zincir lojistiği özellikle kimya ve enerji dâhil birçok farklı disiplinlere de çalışma konusu olmaktadır. Bu durum yapılan yayınlarda; optimizasyon, simülasyon ve farklı matematiksel metotların kullanılması sonucunu doğurmuştur (Shashi vd., 2018 : 798).

İncelenen uluslararası yayınların Türkiye'den farklı olarak sadece gıda sektörüne yönelik değil aynı zamanda ilaç ve aşı endüstrisine yönelik de yapıldığı görülmüştür. Yine de gıda sektörüne yönelik olarak yapılan çalışmalar daha ağırlıktadır. Yayınlar ayrıca simülasyon, modelleme, optimizasyon ve istatistik gibi farklı uygulamaları da içermektedir. Yapılan çalışmalar genel olarak aşağıdaki konularda yoğunlaşmaktadır (Thakur vs., 2015; Wang vd., 2018; Shashi vd., 2018; Gupta vd. 2019; Oskarsdottir ve Oddsson, 2019; Al Theeb vd., 2020).

- Soğuk zincir lojistiğinde kullanılan güncel teknolojiler,
- Soğuk zincir lojistiğinde kullanılan yazılımlar, web arayüzleri ve bunların optimizasyonları,
- Soğuk zincirin kırılmasını takip eden yazılım ve teknolojiler,
- Çeşitli gıda gruplarına ve türlerine yönelik olarak gerçekleştirilen uygulamalar ve taşımacılık simülasyonları,
- Soğuk zincir süreçlerinde kullanılan ambalajlama ve özel taşıma ekipmanları,
- Soğuk zincir süreçlerinin karbon salınımlarına olan etkileri,
- Soğuk zincir süreçlerinin çevrecileştirilmesine yönelik yapılan uygulama ve optimizasyonlar,
- Takip edilebilirlik ve izlenebilirlik için güncel uygulamalar.

Yayınlara coğrafi dağılımına bakıldığında ise ağırlıklı olarak Avrupa Birliği ülkeleri ile ABD ve Çin'in başı çektiği görülmektedir. Sayılan başlıklardan soğuk zincir lojistiğinde sürecin kesintiye uğramadan devam edebilmesini ve sürekli olarak kendini yenilemesine yönelik içerikler ürettiği anlaşılmaktadır. Soğuk zincir lojistiği her ne kadar butik ve nispeten daha yeni sayılabilecek bir hizmet olsa bile gelişmeye açık ve teknoloji yoğun bir alandır. Sahip olduğu bu özellikler alanda çalışma yapmayı düşünen farklı disiplinlerden araştırmacılar için de bir fırsattır.

Mercier vd. (2017) çalışmalarında soğuk zincir lojistiği süreçlerini analiz ederek zincirin her aşamasında zaman-sıcaklık koşulları üzerine gerçekleştirilen saha çalışmalarını incelemişlerdir. Ön soğutma, farklı taşımacılık türlerinde ürün nakliye uygulamaları ve bu esnada gerçekleşen yer işlemleri, depolarda veya perakende noktalarındaki soğutma ve elleçleme uygulamaları üzerine odaklanmışlardır. Soğuk zincirin ve gıda güvenliğinin iyileştirilmesi için ön soğutmanın önemi vurgulanmış ve zaman-sıcaklık ölçümüne dayalı envanter yönetim sistemlerinin kurulmasına yönelik

¹ Cold chain teriminin; cold supply chain, cold chain performance, food tractability, perishable food supply chain ve sustainable food supply chain terimleriyle birlikte kullanıldığı anlaşılmıştır.

soğuk zincirler üzerine perspektif deneysel ve modelleme araştırmalarının bir kombinasyonunu önermişlerdir (Mercier vd., 2017 : 649).

Lojistik faaliyetler esnasında başta taşımacılık olmak üzere sürecin diğer aşamalarında karbon ve türevi kaynaklı yakıtların kullanılmasından ötürü yer küreye zararlı gaz salınımı gerçekleşmektedir. Soğuk zincir yönetim süreçlerinde ise kullanılan soğutma ünitelerinden kaynaklı olarak bu gaz salınımı daha da artmaktadır. Gıda güvenliğini sağlarken yer küreye verilen bu zararlı etkilerin ölçülüp en az seviyeye çekilmesi işletmeler için çoğu zaman göz ardı edilen bir durumdur. Hariga vd. (2017) çalışmalarında çok aşamalı bir tedarik zincirinde soğuk bir ögenin nakliye ve depolama faaliyetlerinden kaynaklanan karbon emisyonlarının muhasebeleştirilmesinin etkisini değerlendirmiştir. Yazarlar çalışmalarında operasyonel maliyet minimizasyon modeli, karbon ayak izi minimizasyon modeli ve tüm modellerin en iyi parti boyutlandırma ve nakliye miktarlarını belirlemeye çalışarak işletmeler için hibrit ekonomik ve çevresel bir minimizasyon modeli sunmuşlardır (Hariga vd., 2017). Wang vd. (2018) soğuk zincir lojistiğinde yeşil ve düşük karbon salımlı araç rotalama problemlerini çözmek için sezgisel kurullarla tasarlanmış hibrit genetik algoritma modeli önermişlerdir. Yazarlar işletmelerden alınan makul bir karbon vergisi karşılığında soğuk zincirdeki karbon emisyonlarının etkili bir şekilde azaltılabileceğini belirtmişlerdir (Wang vd., 2018).

Soğuk zincirin doğru kurulması ve kırılmadan devam edebilmesi gıda güvenliği ve raf ömrü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle tüm zincir boyunca ısı takibi oldukça önemlidir. Literatür de zincirdeki ısının kontrolüne yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Shih vd. (2016) çok kanallı bir Çin gıda işleme sisteminde birçok farklı noktadan tedarik edilen girdilerin bir üretim merkezine ulaştırılması ve üretimden sonra şubelere ulaşımı da dâhil olmak üzere bir soğuk zincir sistemi önermişlerdir. Sistem, farklı merkezlerde uygulanıp denendikten sonra, 1.000'den fazla işletmenin sipariş yönetim sürecinde kullanılmıştır. Uygulama aşamasında nesnelerin interneti mimarisinin yanı sıra ISO 22.000 uluslararası gıda standartlarına dayanan sıcaklık verilerini toplamak için kablosuz sensörler kullanan ve tüm teslimat süreci boyunca kritik kontrol noktası kriterlerinin formülasyonunu uygulayan bir zaman sıcaklık göstergesi tabanlı soğuk zincir sistemi kullanılmıştır. Thakur ve Foras (2015) IBM'in çevrim içi sıcaklık izleme yazılımı EPCIS'i kullanarak sıcaklık ve izlenebilirlik bilgilerini tek bir çerçeveye entegre etmişlerdir. Ürün sıcaklığı ve ortam sıcaklığı tek bir RFID etiketi kullanarak ölçümlenmiş ve iki sıcaklık sensörlü (dâhili ve harici) RFID etiketlerinin kullanımından daha pratik sonuç elde ettiklerini belirtmişlerdir (Thakur ve Foras, 2015). Benzer bir çalışmada Chen vd. (2014) daha düşük maliyetli bir zincir kurabilmek için yarı pasif (RFID) etiketlerin, pasif (RFID) etiketlerle değiştirildiği "Rafine Akıllı Soğuk Zincir Sistemi (RSCCS)" önermişlerdir. Farklı senaryolar üzerinde yapılan uygulamalarda maliyetin düşeceği kanıtlanmıştır. Ek olarak etiketlenen her ürünün bireysel durumunun ve özelliğinin imzalı mobil kodla takip edilebildiği için sistemin daha güvenli olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada pasif etiketlerin tercih edilmesi ile sistem üzerinde daha az miktarda veri birikmesi sağlandığı da vurgulanmıştır (Chen, vd., 2014). Görüleceği üzere soğuk zincir lojistiği teknolojinin de iş süreçlerine yoğun bir şekilde dâhil edilmesiyle birlikte çok boyutlu ve yönetimi karmaşık bir hâl almaktadır. Bu durum işletmelerin bu hizmetleri satın alacakları firmaları seçerken bilimsel yöntemler kullanmasını da gerektirmektedir. Nitekim, Korucuk (2018) çalışmasında 3PL lojistik hizmet sağlayıcı seçimini soğuk zincir taşımacılığı bağlamında ele almış ve çalışmasında Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) tekniklerini birlikte kullanmıştır (Korucuk, 2018 : 341).

Soğuk zincir farklı ürün gruplarında yer alan her ürün için farklı ısı derecelerinde takip edilmektedir. Bu durum, ürüne özgü lojistik süreçlerin tasarım ve yönetim ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, genel olarak tarım ürünleri ve dondurulmuş balıklar ön planda yer almaktadır. Çilek, muz, portakal, böğürtlen, kivi, şeftali gibi meyveler tarım ürünleri arasında ön plana yer almaktayken, somon, karides, sardalye ve tuna balığı da dondurulmuş deniz ürünlerine yönelik çalışmalarda ön planda yer almaktadır. Zhao vd. (2019) tarafından yapılan çalışmalarda çilek araştırma konusu olmuşken, Arduino vd. (2015) muz, Xiao vd. (2019) üzümü,

Calanche vd. (2013) somon ve sardalyeyi, Simpson vd. (2012) ve Hoang vd. (2016) somon balığını, Ndraha vd. (2019) ise dondurulmuş karidesi araştırma konusu yaparak, soğuk zincir yönetimini incelemiştir.

Soğuk zincir boyunca bozulabilir gıdaların sıcaklığını izleyen saha çalışmaları, özellikle Fransa, Almanya, ABD ve Kanada'da gibi gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise eşdeğer çalışmalar azdır (Mercier vd., 2017 : 656). Bu ülkelerde soğutma ekipmanlarının yüksek sermaye ve işletme maliyetleri gerektirmesi ve bazı durumlarda güvenilir elektrik kaynaklarının bulunmaması sektörün olması gerekenden az gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum yapılan yayınların coğrafi dağılımı ile de kendini göstermektedir.

Soğuk zincir lojistiğine konu olan ürünler genellikle hızla tüketime giden gıda ürünleridir. Bu nedenle zincirin başladığı ilk aşamadan itibaren ürün ömrü uzun olmayabilmektedir. Fakat bazı tarım ürünleri yılın çok kısa bir döneminde hasat edilmesine rağmen yıl boyu talep edilmekte ve kullanılmaktadır. Tüketicilere dondurulmuş olarak sunulan bazı ürünler içinde aynı durum geçerlidir. Bu nedenle soğuk zincir alanında yapılan çalışmalarda, stok yönetimi ve soğuk zincire bütünsel açıdan yaklaşan çalışmalar eksik kalmaktadır. Ayrıca soğuk zincir; lojistik uygulamalar arasında önemli bir yere sahip olmasına karşılık ülkemiz literatüründe yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan gıda ve tarım ürünleri büyük oranda soğuk zincire ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili olarak gelecekte yapılacak olan akademik çalışmalar hem büyük bir boşluğu dolduracak hem de özel sektörün kullanımı için faydalı olabilecektir.

2. Dünyada Soğuk Zincir Lojistiği Uygulamaları

Ürünlerin ihtiyaç duyduğu lojistik süreçlerin uzunluğu üretim ve talep noktaları arasındaki mesafe ile ilgilidir. Bu durum tüm ürünler için geçerli olduğu gibi soğuk zincire ihtiyaç duyan ürünler için de geçerlidir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu tarım sektörünün bir çıktısı olarak tüketimdeki birçok ürün grubu için ihtiyaç duyulan zincirin dünyadaki örnekleri kadar uzun olmadığı söylenebilir. Dünya üzerinde yönetilen soğuk zincirlerde, üretim veya toplanma aşamasındaki gıdaların zarar görmesi kritik bir durumdur. Üretim merkezlerinden ürünlerin toplanıp farklı bölge ve ülkelerdeki birçok perakendeciye ulaştırılması sürecinde ürünlerin hasar yarıçapı da genişleyebilir. Bununla birlikte, bir gıda üreticisinin sistemindeki başarısızlıklar birçok kişiye zarar verebilir. Kısacası gıda lojistiği başlı başına yönetmesi zor bir alandır. Bu duruma bir de nakliye sırasında sıcaklık değişimlerinin taşınan ürünler üzerine önemli olumsuz etkileri eklendiğinde durum olduğundan daha karmaşık bir hale gelmektedir (Bogataj vd., 2005 : 349). Sahip oldukları tarım alanlarının sahip oldukları nüfusa yetmediği; Kanada gibi ülkeler için soğuk zincir lojistiği kritik öneme sahiptir. Aynı durum tarım ihracatçısı ülkelerin ürünlerini farklı pazarlara ulaştırıp yeni müşterilere ulaşması açısından da değerlendirilmelidir.

Soğutma, gıda güvenliği ile ilgili olduğu kadar gıda atıkları ile de yakından ilişkilidir. Meyveler, sebzeler, süt ürünleri, etler ve balık ürünleri de dâhil olmak üzere bozulabilir gıdaların tüm tedarik zinciri boyunca soğutulmuş veya dondurulmuş halde tutulması gerekir. Hasat edilen ürünlerin kendi iç sıcaklığının kontrollü bir şekilde düşürülmesi için ilk etapta ön soğutma işleminin uygulanması gerekir. Ön soğutma ürünün hasat edildiği anda sahip olduğu sıcaklığın kontrollü bir şekilde azaltılmasıdır. Bu kontrollü azalış sonraki aşamalarda ürünün soğutulmasında gerekli olacak enerjiden tasarruf edilmesine de imkân sağlamaktadır. Ayrıca ön soğutma işlemine tabi tutulmuş ürünlerin raf ömrü uzamakta ve sahip olduğu besin değerleri korunmaktadır (Nunes vd., 2014:482). Yetersiz soğutma nedeniyle bozulabilir gıdaları istenen sıcaklık aralığında tutmamak, gıdalar üzerinde çeşitli mikroorganizmalarının büyümesine neden olabilir ve ürünü tüketilemez hale getirebilir. Daha kötü durumlarda ise; güvenlik riski bilinmediği veya bildirilmediğinde, gıdanın tüketilmesi halinde önemli bir toplumsal maliyeti olacak olan gıda kaynaklı hastalıklar da ortaya çıkabilir (Mercier vd., 2017 : 663).

Gıda ürünlerinin özel durumları nedeniyle ihtiyaç duyulan sistemlerin karmaşıklığı artmaktadır. Bunlar arasında, ürünlerin ambalajlama ve nakliye gereksinimlerinin birbirlerinden farklı olması, nakliye hacimlerindeki çeşitlilik, mevsimsel değişikliklere göre özel uygulamalar, gıda bileşikleri, ambalajlama ve ekipmanlar arasındaki etkileşim sayılabilir (Luning ve Marcelis, 2006:161). Bu nedenle, gıda tedarik zincirleri ve özellikle soğuk zincirler kritik ve karmaşık sistemler olarak düşünülmelidir. Yine de ürünlerin zincir içerisinde zarar görmesinin tek sorumlusu olarak lojistik sektörü değerlendirilmemelidir. Çoğu zaman ürünlerin topraktan tüketiciye ulaşana kadar geçirdiği birçok aşamada bazı olumsuzluklar meydana gelebilmektedir. Ayrıca bu aşamalar farklı ülkelerde farklı oranlarda olmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerde işleme ve ambalajlamadaki meyve ve sebze kayıpları % 2 seviyesinde gerçekleşirken, Asya veya Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerde, bu oran yaklaşık% 20-25 civarına çıkabilmektedir (Gustavsson vd., 2011: 4). Tablo 1'de dünya genelinde ürün kayıplarının farklı aşamalarda ne oranlarda gerçekleştiği gösterilmektedir.

Tablo 1:Üretimden Tüketim Noktasına Meyve ve Sebzelere Küresel Ortalama Kayıpları

Tarımsal üretim	Hasat sonrası taşıma ve depolama	İşleme ve paketleme	Dağıtım	Tüketim
10-20%	4-10%	2-25%	8-17%	5-28%

Kaynak: (Gustavsson vd., 2011)

Uluslararası lojistikte kullanılan birçok taşıma aracı veya ünitesi farklı modifikasyonlar ve eklemeler sayesinde ısı kontrollü taşımalarda kullanılabilir. Karayolu taşımacılığında kullanılan TIR'lar, denizyolu taşımacılığında kullanılan konteynerler, demiryolunda vagonlar bazı eklemeler ile birlikte soğuk zincir lojistiğinde kullanılabilir. Ayrıca havayolu taşımacılığında uçak içi iklimlendirme sistemleri sayesinde uçak konteynerine yüklenmiş olan ürünler için de ısı kontrollü taşımacılık yapılmaktadır. Taşıma araçları veya ünitelerine yapılan bu eklemeler genelde aracın taşıma kapasitesinden belirli bir miktar azaltıyor olsa da bu kaçınılmaz bir durumdur. Taşıma araçları veya ünitelerinin yüklenmesi esnasında araç içindeki hava dolaşımı dikkat edilmesi gereken önemli bir konudur. Palet ve koliler soğutma tertibatını engellemeyecek şekilde araçların içine istiflenmeli ve araç içi yük dağılımı da hava dolaşımını engellemeyecek şekilde planlanmalıdır.

Karayolu, diğer taşımacılık türlerinden farklı olarak kapıdan kapıya teslim imkânı sunan bir taşımacılık türüdür. Karayolu bu özelliği nedeniyle işletmeler tarafından sıkça tercih edilmektedir. Özellikle soğuk zincir taşımacılığında ısı rejiminin bozulmadan çıkış ve varış noktaları arasında korunabilmesi açısından karayolu taşımacılığı üstün bir soğuk zincir çözümü sunmaktadır. İngiltere'de gıda taşımalarının %90'ından fazlası karayolu ile gerçekleştirilmektedir (Smith vd., 2005 : 24). Kapıdan kapıya teslim olanağı sunamayan denizyolu ve demiryolunda, karayolu taşımacılığı limanlara ulaşan yüklerin depolara taşınmasında tamamlayıcı bir tür olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ülke içerisindeki soğuk zincir taşımalarında sahip olduğu uzun menzil imkânları sayesinde karayolu ile talep noktalarının tamamına ulaşım mümkün olmaktadır. Buna karşılık karayolu ile perakende noktalarına yapılan son taşımalar zincir içerisinde en pahalı, en az verimli ve havayı en çok kirleten bölümlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Boyer vd., 2009 : 185).

Havayolu taşımacılığı maliyetli bir taşımacılık şekli olsa da soğuk zincir lojistiğinde kullanılmaktadır. Hızlı bozulma özelliğine sahip ürünler için kıtalararası taşımalarda havayolu zorunlu bir seçenek haline gelmektedir. Fakat havayolu taşımacılığının yüksek çevresel etkileri ve maliyeti, soğuk zincir kullanımını sınırlandıran unsurlar arasındadır. 2005 yılında İngiltere'de yapılan bir çalışmaya göre gıdaların % 1'inden daha az bir kısmı hava yoluyla taşınmaktadır, fakat bu düşük orana rağmen süreçte oluşan CO₂ emisyonunun gıda taşımacılığı kaynaklı tüm emisyonların % 11'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir (Smith vd., 2005 : 29). Ürünlerin taşınması için havalimanlarına getirilmesi burada uçak konteynerlerine yüklenmesi ve diğer operasyonel süreçlerin tamamlanıp uçağın kalkmasına kadar geçen süreç ve uçağın varış havalimanında yüklerin boşaltılıp karayoluna

aktarılması bir bütün olarak değerlendirildiğinde havayolu operasyonlarının büyük bir kısmının aslında yerde gerçekleştiği görülmektedir. Singapur ve Dubai gibi bazı büyük hava taşımacılığı merkezlerinde, dış hava şartlarının ürünlerin ısı rejimini bozmaması için yeniden soğutma işlemi havalimanındaki ekipmanlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir (Ndraha vd., 2018 : 6). Bu nedenle havalimanlarında yer hizmeti veren işletmelerin kalite düzeyi soğuk zincirin kırılmaması için oldukça önemli olmaktadır.

Kargolar, havayolu konteynerleri veya dökme yük şeklinde uçaklara yüklenebilmektedir. Uçağın kargo ambarında ısı kontrolü sağlansa bile uzun uçuşlarda ve basıncın kontrol edilemediği durumlarda dökme olarak yüklenen kargolar bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumun önüne geçmek için bazı ürün gruplarında yalıtımlı ambalajlar kullanılmaktadır (Heap, 2006 : 11). Ayrıca, son yıllarda aktif sıcaklık kontrollü ULD'lerin² geliştirilmesi ve soğutma sistemlerindeki iyileştirmeler ile kesintisiz soğuk zincir yönetimi havayolu taşımacılığında mümkün hale gelmiştir (Baxter ve Kourousis, 2015 : 161).

Denizyolu uluslararası taşımalarda en sık kullanılan taşımacılık türüdür (Deniz Ticaret Odası 2019). Tek seferde diğer türlere göre daha fazla yük taşıma imkânı sunması, dünya genelindeki yaygın liman ağı ve gelişmiş gemi inşa ve limancılık teknolojileri sayesinde denizyolu taşımacılığı ekonomik bir taşımacılık türüdür. Denizyolu taşımacılığı, bu denli yoğun kullanılmasının bir sonucu olarak özellikle havayolu taşımacılığının ekonomik olmadığı güzergâhlar ve ürün gruplarında soğuk zincir taşımalarında tercih edilmektedir. Denizyolu taşımacılığında ürünlerin soğuk zincir taşımaları soğutuculu (reefer) konteynerler ile sağlanmaktadır. Elektrik veya dizel motora sahip bu konteynerler taşınan ürünleri önceden ayarlanan ısı derecelerinde tutarak muhafaza etmektedir. Nesnelere interneti sayesinde konteynerin içindeki sıcaklık değerleri anlık olarak takip edilebilmektedir. Ayrıca yapılan eklemelerle anlık sıcaklık takibine ek olarak konum, oksijen, karbondioksit ve nem takibi ile birlikte konteyner kapaklarının ne zaman açıldığı ve kapandığının da takibi mümkün olmaktadır (UNECE, 2018). Bazı durumlarda soğuk zincirin kırılması denizyolunda daha zor olabilmektedir. Örneğin Mai ve vd., denizyolu veya havayolu taşımacılığı kullanılarak İzlanda'dan İngiltere'ye ve Fransa'ya taşınan taze balıkların soğuk zincir boyunca sıcaklıklarını takip ettikleri çalışmalarında, sıcaklığın deniz taşımacılığı sırasında hava taşımacılığından daha istikrarlı kaldığını belirlemişlerdir. Çünkü soğutuculu konteynerler kullanılarak yapılan denizyolu taşıması, paletlerin yüksek ortam sıcaklıklarına maruz kalabileceği elleçleme operasyonlarının sayısını azaltmıştır. Soğutulmuş konteynerler doğrudan gemiden indirilip bir kamyonla aktarılabilirken, paletler uçaktan önce boşaltılmalı sonrasında ise soğutuculu araçlara yüklenmek durumunda kalmaktadır (Mai vd., 2012 : 631). Bu olay soğuk zincir yönetiminde bir intermodal taşımacılık örneği olarak da dikkate alınmalıdır.

Diğer taşımacılık modlarından farklı olarak demiryolu taşımacılığı soğuk zincir taşımalarında daha az kullanılmaktadır. Demiryolu ile kat edilebilecek mesafenin karayolu ile de gidilebilmesi ve demiryolu taşımacılığının kârlı gerçekleşebilmesi için kat edilmesi gereken mesafe kısıtlarının olması bu modu soğuk zincir lojistiğinde tercih edilebilir kılmamaktadır. Ayrıca demiryolu taşımacılığında kapıdan kapıya teslim imkânının kısıtlı olması, çıkış ve varış noktalarındaki yükleme ve boşaltma süreçlerinin ısı rejimini bozabilme ihtimali de bulunmaktadır. Yine de ısı kontrollü taşıma yapılabilmesi için dizayn edilmiş soğutuculu vagonlar olsa dahi demiryolunun zincir içerisinde kullanılması genellikle intermodal taşımacılık çözümlerinde görülmektedir.

Soğuk zincirin bir diğer ayağı ise depolama hizmetidir. Depolar tedarik zinciri içerisinde ürün taşıma hızının sifıra indiği ve ürünlerin ihtiyaç duyulan ana kadar bekletildiği yerlerdir. Gıda ve ilaç sektörü başta olmak üzere ısı kontrolüne ihtiyaç duyan ürünler için farklı ısı rejimlerinin sağlanabildiği depolarda soğuk zincir lojistiğinin bir diğer vazgeçilmez unsurudur. Hasat edilen tarım

² ULD (Unit Load Device): Havayolu taşımacılığında kullanılan yükleme ekipmanı-havayolu konteyneri

ürünleri bu andan itibaren soğutma işlemine tabi tutulabildiği gibi depo veya dağıtım merkezlerine ulaştıktan sonra da soğutmaya tabi tutulabilmektedirler. Yapılan çalışmalar gıda kalitesinin soğutma işleminin sürecin hangi aşamasında başladığına göre değişiklik gösterdiğini ortaya çıkartmıştır (Zhu vd., 2014 : 273). Ayrıca zincirin kırıldığı andan itibaren gıda ve ilaçlar üzerinde geri dönülemez hasarlar oluşabilmektedir. Anlık sıcaklık takibinin yapılmadığı zincirlerde kırılmanın yaşandığı andan itibaren ileri yönlü gerçekleşecek her akış, aslında gereksiz katlanmış bir maliyet anlamına gelir. Üretim, toplama, depolama, taşıma süreçlerinde olduğu kadar perakende noktalarında ürünlerin sergilendikleri; soğutma ekipmanlarında veya raflarda ürünlerin takibi de soğuk zincirin bir parçası olarak yönetilmelidir.

Soğuk zincire tabi ürünlerin paketlenmesi; genel kullanım için imal edilmiş paketleme ekipmanlarıyla yapıldığında yeteri kadar etkili olmamaktadır. Kuru standart yüklerin paketlenmesinde kullanılan ekipmanların yapısı ile ısı kontrollü taşımalarda kullanılan paketlerin yapısı birbirlerinden farklı olmalıdır. Bu paketlerin soğutulmuş havanın paketin içerisinde kolayca yayılabilecek şekilde tasarlanması gerekir. Zincir boyunca kullanılacak donanımların soğutmaya yatay ekseninde mi dikey ekseninde yapacağına dikkat ederek doğru paketleme ekipmanı kullanılmalıdır. Aksi durumda soğutma için kullanılacak olan enerji gereğinden fazla olmak durumunda kalacaktır (Defraeye vd., 2015 : 202). Soğuk zincirde kullanılacak olan paketleme ekipmanın doğru seçimi; sistemin bütünündeki enerji tüketiminin, ürün kalitesinin ve raf ömrünün üzerine doğrudan etki etmektedir.

Gıda taşımalarında ısı kontrolünün sağlanması kadar ürünlerin taşınması esnasında zarar görmemesi de önemli bir konudur. Bu nedenle taze sebze ve meyvelerin taşınmasında mukavemeti yüksek ve aynı zamanda havalandırılmalı kaplar tercih edilmektedir. Yapılan çalışmalar ürün soğutma hızının; paketin hava geçirgenliği ile bağlantılı olduğu gibi aynı zamanda ürün kalitesi ve raf ömrü üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca paketin havalandırılmalı olmasının sistemde kullanılan enerji tüketimini de azalttığına yönelik bulgular mevcuttur (Defraeye vd., 2015 : 206).

Bozulabilir gıdaların sıcaklığını gerçek zamanlı olarak ölçmek ve soğuk zincir yönetimini buna göre uyarlamak için kablosuz sıcaklık izleme teknolojilerinin uygulanması gıda israfını azaltmak için kullanılan bir yöntemdir (Mercier vd., 2017 : 648) . Kablosuz sıcaklık izleme teknolojileri, özellikle radyo frekanslı tanımlama (RFID) etiketleri, son yirmi yılda önemli ölçüde gelişmiş ve daha doğru, daha rahat ve daha düşük maliyetle kullanılabilir duruma gelmiştir (Ruiz-Altisent vd., 2010 : 186). Soğuk zincir yönetiminde sıcaklık izleme, raf ömrü görünürlüğü ve stok stratejisi, kaliteyi arttırıp, ekonomik kayıpları azaltmak için hem soğuk zincir yöneticileri hem de çalışanlar için önemli konulardır. Bu amaçla soğuk zincirin her aşaması için sensörler ile sıcaklığın devamlı olarak kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu sayede anlık veri paylaşımı sayesinde ürünlerin raf ömrü hesaplanabilir ve işletmeler kendilerine uygun depolama ve nakliye kararlarını alabilirler (Qi vd., 2014 : 23).

Soğuk zincir lojistiğinin önemli bir uygulama alanı ise aşı ve ilaç lojistiğidir. İlaçlar özel ürünlerdir ve lojistik süreçleri genel lojistikten oldukça farklıdır. İlaçların soğuk zincir lojistiği sürecindeki herhangi bir yanlış işlem, ilaçların kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir ve ilaç kullanımının güvenliğini tehlikeye atabilir. Çoklu ve küçük partilerle sevkiyat, kesin zamanlama gereksinimi, yüksek işletme maliyetleri, soğuk zincirdeki tüm bağlantıların yüksek koordinasyonu, öngörülemezlik, ticari işletmelerin sıkı yeterlilik muayeneleri, ilaç kalite standartları için yüksek gereksinimler ve süreç takibinin zorluğu soğuk zincir lojistiğini diğer lojistik süreçlerden ayıran temel farklılıklardır (Wen vd., 2019).

Aşı soğuk zincir yönetiminde parti ve teslimatlar daha küçük miktarlarda olmaktadır. Ayrıca aşı lojistiğinde tercih edilen ısı genelde 2°C ile 8°C aralığındadır. Aşının soğuk zincir yönetimi ise üretim merkezinde başlayıp, aşının uygulanacağı noktada sona ermektedir. Aşıların temel soğuk zincir ekipmanları; aşılarda saklamak için bir buzdolabı, günlük sıcaklık okumasını kaydetmek için dijital, elektronik veya civalı termometre, aşılarda taşımak ve saklamak için soğuk kutular ve aşılarda serin tutmak için buz paketleridir. Ayrıca soğuk kutuları kullanırken buz paketlerini aşılardan ayıran

malzemelerde kullanılmaktadır (Centers for Disease Control and Prevention, 2003). Aşılarda ısı rejimi içine yerleştirildikleri ekipmanlar ile kontrol altında tutulmaktadır. Bu ekipmanlar standart bir taşıma aracı ile varış noktasına taşınmaktadırlar. Aşı veya ilacın ısı rejiminin bozulmaması için yapılması planlanan taşımanın süresi doğru hesaplanmalı ve ekipmanların seçimi bu süreye göre gerçekleştirilmelidir.

3. Türkiye'de Soğuk Zincir Lojistiği

Türkiye'de lojistik sektörü son yıllarda hızlı bir büyüme yaşamaktadır. Her geçen yıl artan dış ticaret rakamları ve buna paralel olarak sektörde faaliyet gösteren işletmelerin artan yatırımları ile birlikte Ulaştırma ve Depolama Sektörü hizmet sektörü içerisinde ciroda en çok payı alan sektör durumundadır (TÜİK, 2020). Özellikle artan gıda ihracatı sayesinde işletmelerin soğuk zincir yatırımları da artış göstermektedir. Ülkemizde soğuk zincir lojistiğinin uygulamaları gıda sektörü başta olmak üzere ilaç ve aşı lojistiğinde görülmektedir. Tarımın ülke ekonomisinde büyük bir yer tutması ve yoğun nüfus, gıda taşımalarına sebep olan başlıca etmenlerdir. 2020 yılının 11 aylık verilerine göre Türkiye 18,55 milyar dolarlık tarım ihracatı gerçekleştirirken ithalat ise 14,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Tarım ürünlerinin ticareti ise en çok; Irak, Rusya ve Almanya ülkeleri ile gerçekleşmiştir (TGDF, 2020). Tarım ürünlerinin Soğuk zincir lojistiği gıda güvenliği ve gıdanın israfının önlenmesi için de önemli olan bir konudur. Hasattan sofraya ulaşana kadar tarım ürünleri, hayvansal ürünler, et ve süt ürünleri zincirin tüm aşamalarında çeşitli kayıplara uğrayabilmektedir. Bu kayıpların Türkiye için değerinin yılda 214 milyar lirayı bulduğu tahmin edilmektedir (Dünya Gazetesi, 2018). Sadece yaş sebze ve meyve de ise yılda 20 milyar liralık kayıp gerçekleşmektedir. Kayıpların büyük bir kısmı üretim ve tüketim aşamasında gerçekleşiyor olsa da yapılan değerlendirmeler lojistik süreçlerde bu kayıpların %10'unun gerçekleştiği yönündedir (Eldener, 2019).

Soğuk zincirin verimliliği ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, bozulabilir ürünlerin korunması için uygulanan soğutma seviyesi, uygun soğutma ekipmanı, güvenilir elektrik kaynakları, soğutma ile ilişkili yüksek enerji maliyeti ve yetersiz farkındalık nedeniyle gelişmiş ülkelerde uygulanan seviyeden daha düşüktür (Kennedy vd., 2004 : 39). Özellikle gıda alanında soğuk zincir yönetimi birçok paydaşa sahiptir. Üreticiler, araçlar, haller, taşıyıcılar, marketler, restoranlar ve nihayetinde son tüketiciler zincirin halkalarını oluşturmaktadır. Soğuk zincirin toplum ve insan sağlığı için de sahip olduğu önem dikkate alındığında tüm paydaşların bilinçli ve donanımlı olması gerekmektedir. Türkiye'de soğuk zincir uygulamalarında eksiklikler olsa da; *Bozulabilir Gıda Maddelerinin Uluslararası Taşımacılığı ve Taşımalarında Özel Araçların Kullanımı (ATP) Antlaşması*'na 2012 yılında taraf olmuştur. Antlaşmanın tüm hükümlerinin ülke kanun ve mevzuatlarına aktarımı henüz tam olarak gerçekleşmemekle birlikte özellikle gıda taşımalarında kullanılan araçların sertifikalandırılması işlemi Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır (TSE, 2019). Gıda taşımaları ulusal ve uluslararası karayolu taşımalarında kullanılan soğutma üniteli araçlar ile gerçekleştirilmektedir. Ülke geneline yayılmış gelişmiş ve yeterli bir taşımacılık ağ ve alt yapısı bu taşımaların sorunsuz gerçekleşebilmesi için büyük öneme sahiptir (Gallao vd., 2017 : 11) Türkiye'nin ihracatında önemli bir yer tutan gıda ürünleri 2017 yılında 200'den fazla ülkeye taze veya dondurulmuş gıda şeklinde gönderilmiştir. Bu ihracatın büyük bir kısmı Avrupa Birliği ülkelerine olmakla birlikte 2019 yılında 17,96 milyar USD'nin üzerinde tarım ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir (TGDF, 2020).

Son yıllarda gıda güvenliği bilincinin tüketicilerde oluşmaya başlaması gıdanın güvenilir kaynaklardan tedarik edilmesinin önünü açmıştır. Özellikle ülke genelinde faaliyette bulunan zincir marketler gerek gıda güvenliğini sağlamak gerekse de lojistik maliyetlerini doğru yönetebilmek için ürünleri kendi kurguladıkları dağıtım kanallarında ilk aşamadan itibaren soğuk zincir ile edinmek istemektedirler. Bu durum Türkiye'de lojistik sektöründe faaliyet gösteren ve belirli bir finansal olgunluğuna erişmiş işletmelerin depo ve araç yatırımlarında bulunarak bu alanda faaliyet

göstermelerinin önünü açmıştır (Altuntaş, 2019). Bu işletmeler, ayrıca işlenmiş ürünlerinde soğuk zincir süreçlerini yerine getirerek ülke genelinde geniş bayi ağlarına sahip olan farklı gıda zincirlerinin ürün taşınmasını da gerçekleştirmektedirler.

Son yıllarda artan gıda enflasyonunun azaltılmasına yönelik tedbirler kapsamında gıda ürünlerinin soğuk zincir ile taşınması bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle yaz aylarında sıcaklığında etkisiyle hızlı bozulabilen yaş sebze ve meyvelerde kayıplar artmaktadır. Yılda üretilen 49 milyon ton sebze meyvenin %25-%40'ının yetersiz soğuk zincir süreçlerinden ötürü üretim, dağıtım ya da tüketim aşamasında kayba uğradığı tahmin edilmektedir (Dünya Gazetesi, 2018). Soğuk zincirin diğer bir önemli aşaması olan ısı kontrollü depolama hizmetinin önemi de sektörde faaliyet gösteren işletmeler tarafından son yıllarda daha fazla anlaşılmaktadır. Özellikle tarımsal üretimin yoğun olduğu bölgelerde özel sektör tarafından depo yatırımları gerçekleştirilmektedir. Hasat edilen ürünler toplanarak depolara getirilmekte ve burada ön soğutmaya tabi tutulduktan sonra sipariş anına kadar uygun şartlar altında depolanmaktadır.

Tarım ürünlerinin soğuk zincir ile taşınması ve depolanması için Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından; Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Uyulması Gereken Standart Uygulamalara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ 3 Ekim 2017 tarihinde resmi gazete de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2017). Tebliğin amacı üretim aşamasından başlayarak ürünlerin zincir marketlere gelene kadar geçeceği tüm aşamalarda uluslararası standartların uygulanarak gıda zayıatlarını en düşük seviyeye indirmektir. Tebliğ; meyve ve sebzeler için kullanılacak olan; ambalajların standartları, taşıma, depolama süreçlerinin özellikleri ve perakende satış noktalarında sergilenme sürecinde uyulması gereken kuralları içermektedir. Ancak lojistik sektörünün tebliğe uyumu için teşviklere gereksinimi bulunmaktadır.

4. Soğuk Zincir Lojistiğinde Karşılaşılan Problemler

En geniş bakış açısıyla soğuk zincir tarım ürünlerinde hasat, et ve süt ürünlerinde ise işlenmeyle başlar ve tüketicilerin evindeki buzdolabına girene kadar devam eder. Ürünlerin bu yolculuğu esnasında uğrak yaptıkları; depolar, aktarma merkezleri, haller, satış noktaları gibi konumlarda ise hızları sifıra iner. Soğuk zincirin kırılmaya en müsait olduğu zamanlar bu noktalar ile araçlar arasında aktarma yapılan anlardır. Zincir içerisinde bu noktaların sayısı ne kadar artarsa ürün özelliklerinin bozulma ihtimali de o denli artmaktadır. Birleşmiş Milletler her yıl insan tüketimi için üretilen tüm gıdaların yaklaşık 1/3'ünün boşa harcandığını tahmin etmektedir (Gustavsson vd., 2011 : 6). Gunders ve Bloom (2012) ise çalışmalarında bu oranın % 40'lara kadar ulaştığını belirtmişlerdir (Gunders ve Bloom, 2012).

Soğuk zincir tarım ürünlerinde ürünlerin hasat edilmeye başlandığı ilk noktadan itibaren kurulmalıdır. Süreç bu aşamadan başlatıldığında zincirde en çok karşılan sorunların başında ön soğutmanın yetersiz olması gelmektedir. Yapılan çalışmalar yetersiz ön soğutmanın palet içerisindeki ısının dengesiz dağılmasına sebep olduğu gibi, araç içinde paletler arasındaki ısı farkının tüm ürünlerin sıcaklık değerleri üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olduğunu göstermiştir (Nunes vd., 2014 : 3). Ön soğutma daha önce değinildiği gibi ürünün kalitesi, raf ömrü ve besin değeri gibi birçok konuyla ilgili olmakla birlikte uygun soğutma altyapısı eksikliği veya enerjiye erişimdeki zorluklar nedeniyle bozulabilir gıdaların % 20'si kadarı süreç içerisinde kaybedilebilmektedir (Dupont, 2009).

Ürünlerin toplandııkları yerden araçlara, araçlardan depolara, depolardan yeniden araçlara ve perakende noktalarına ulaştırıldığında ise reyonlarına alınması esnasında ısı artışlarına maruz kalması soğuk zincirin bir diğer zorlayıcı sürecidir. Bu aktarımlar esnasında ürünlerin paletlenmiş veya kolilenmiş olsa dahi ısılarını hızlı bir şekilde kaybettikleri gözlemlenmiştir (McKellar vd., 2014 : 192). Ayrıca havayolu taşımacılığında yer operasyonlarının yapısından ötürü uçaklara kargoların yüklenmesi veya uçaklardan boşaltılması esnasında maruz kaldıkları ortam nedeniyle ısılarının hızlı bir şekilde arttığı da bilinmektedir (Shashi vd., 2018 : 813).

Soğuk zincir baştan sona doğru yönetilmesine karşılık perakende noktalarında yeterli önlemler alınmadığı takdirde ürün kayıpları yine de gerçekleşmektedir. Özellikle ürünlerin sergilendikleri alanlarda ısı değişimleri sürecin diğer aşamalarına oranla daha fazla olmaktadır. Marketlerin özellikle çilek gibi ürünlerde tüketicilerin alım dürtülerine hitap edebilmek amacıyla ısı kontrolünü arka plana attıkları gözlemlenmiştir (Pelletier vd., 2011 : 484). Zincirin neredeyse bu son aşamasında gerçekleşen fireler, doğrudan perakende satış fiyatlarına da olumsuz etki yapmaktadır.

Etkin bir soğuk zinciri yönetimindeki önemli zorluklardan biri, bozulabilir gıda ürünü kategorilerinin (süt, yumurta, meyve ve sebzeler, taze kesilmiş meyveler, taze kesilmiş sebzeler, et ve et ürünleri, deniz ürünleri ve balık) her birinin sahip olduğu farklı sıcaklık aralıkları gereksinimleridir (Mercier vd., 2017 : 649). Tek bir ürün grubunun taşınması esnasında doğru ısıyı sürecin başında ayarlayıp kontrol altında tutmak yeterli olmaktadır. Fakat taşımacılık operasyonlarında yaşanan asıl sorun ürünlerin bir market veya perakende noktasına birleştirilerek gönderildiği taşımalarda gerçekleşmektedir. Soğuk zincirde ürünlerin taşınması esnasında genelde farklı türde ürünlerden bir karışım yapılır. Ürünlerin teslim noktalarına göre yapılan bu birleştirmeler doğası gereği birden çok ürün çeşidini barındırır. Fakat ürünlerin bozulmadan taşınabilmeleri için ihtiyaç duyulan ısı rejimleri birbirinden farklıdır. Böyle bir karışım hazırlandığında araç iç ısısına nasıl karar verileceği veya araç içinde farklı ısı derecelerinin nasıl sağlanacağı önemli bir konudur. Farklı ısı rejimleri zaman-sıcaklık ölçümüne dayalı envanter yönetim sistemlerinin uygulanmasını çok daha karmaşık hale getirir. Bu heterojenlik nedeniyle, sıcaklık dağılımının uygun şekilde izlenmesi için çoklu sıcaklık sensörleri veya birleşik bir ölçüm modelleme yaklaşımı gereklidir (Jedermann vd., 2009 : 152). İşletmeler farklı ürün gruplarının yer aldığı bir araçta ısı tercihini genellikle en düşük ısıda taşınması gereken ürünler üzerinden yapmaktadır. Fakat ihtiyaç duyulan ısı rejimleri arasındaki fark arttıkça bu tercih ürünler için zararlı olabilmektedir.

Doğru yönetilmeyen bir soğuk zincirin ekonomik ve ekolojik etkileri sanıldan daha fazladır. ABD'de, gıda atıklarının yaklaşık % 12'sinin dağıtım sırasında, çoğunlukla uygunsuz soğutma nedeniyle meydana geldiği tahmin edilmektedir (Gunders ve Bloom, 2012). Gustavsson ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir çalışmada meyve ve sebze tedarik zincirindeki hasat sonrası kayıp ve atıkların, tüketiciye ulaşmadan önce % 13'den % 38'e kadar çıkabildiğini göstermektedir (Gustavsson vd., 2011 : 6). Ürünlerde meydana gelen bu kayıpların ekonomilere etkisinin ABD'de 218 milyar dolar, Avrupa'da 143 milyar dolar ve Kanada'da 27 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Young, 2012). Buna rağmen gelişmiş ülkelerde kullanılan aynı soğutma seviyesinin gelişmekte olan ülkelere uygulanması halinde, yılda 200 milyon tondan fazla bozulabilir gıdanın kurtarılabilceği, böylelikle ülkelerin yaklaşık % 14 düzeyinde tasarruf edebileceği tahmin edilmektedir (Mercier vd., 2017 : 663).

Soğuk zincirde ısı kontrolünün sağlanması için standart lojistik operasyonlardan daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Soğuk zincir lojistiğinin yer küreye olan etkileri birçok çalışmaya konu olmuş olsa da küresel etkisi çoğu zaman göz ardı edilmektedir (Adekomaya vd., 2016 : 1362). Gıda ve Tarım Örgütü (FAO); gıda endüstrisinde tüketilen tüm enerjinin yaklaşık % 38'inin soğuk zincir süreçlerinde harcadığı belirtmektedir (FAO, 2011). Taşımacılık ve depolama kaynaklı karbon salınımları da düşünüldüğünde soğuk zincirde doğru planlanmadan atılan her adımın gıda endüstrisinin karbon ayak izini büyüttüğü bir gerçektir.

Soğuk zincir sistemlerinin kurulmasını zorlaştıran unsurların başında soğuk zincir yatırımlarının yüksek finansman gerektirmesi gelmektedir. Özellikle baştan sona ısı kontrollü olarak kurgulanan bir soğuk zincir yönetim sürecinin ilk yatırım maliyetleri yüksek düzeyde olmaktadır. Taşımacıya ek olarak farklı depolama sistemleri ve ekipmanları ile güncel teknolojilerin dahil edildiği sistemlerin ilk yatırım maliyetleri her ne kadar yüksek olsa da uzun dönemli getirileri sayesinde işletmeler için daha yüksek kârlılıklar mümkün olmaktadır (Wang ve Zhao, 2021 : 1075).

5. Türkiye Soğuk Zincir Lojistiğinin Swot Analizi

Türkiye her geçen yıl artan nüfusu, gıda üretimi ve ihracatı sayesinde kaynaklarını doğru kullanmak zorunda olan bir ülkedir. Gıda güvenliği ve gıda kalitesinin giderek daha önemli bir hale geldiği günümüzde soğuk zincir kullanımı bir zorunluluk haline almıştır. İlk üretim noktasından evlere ulaşana kadar gıda zincirinin doğru planlanması; ekonomik, çevresel, sosyal ve daha birçok alan ile yakından ilgilidir. Soğuk zincir lojistiği gündelik yaşamın bir parçası olarak görülmeli ve süreçleri; gıda, insan ve çevre odaklı yönetilmelidir. Bu nedenle ülkelerde soğuk zincirin yapısı analiz edilerek geliştirilmenin yolları aranmalıdır (Laguerre, 2013).

Türkiye için soğuk zincir lojistiğinin SWOT analizi ilgili kurumlar ve tüm paydaşlar nezdinde ortaya konarak daha iyiye ulaşmak için devamlı geliştirilmelidir. Bu çalışmada dünya üzerindeki soğuk zincir lojistiği uygulamalarına detaylı olarak yer verilmiş ve ülkemizdeki durumu üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan Türkiye’de soğuk zincir lojistiğinin swot analizi, yazın taraması esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmanın devam eden bölümlerinde ilgili bölümlerden yapılan çıkarımlardan hareket ederek swot analizinin dört aşaması açıklanacaktır.

Güçlü Yönler

- Lojistik sektöründeki toplam cironun sürekli olarak büyümesi ve artan yatırımlar,
- Türkiye’nin konum itibarıyla yakın coğrafyasında bulunan ülkeler ile yoğun olarak gerçekleştirdiği gıda ürünleri ticareti,
- Son yıllarda hızla artan sertifikalı, iyi ve organik tarım çalışmaları ve üretimi (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020),
- Ülke geneline yayılan geniş taşımacılık ağı,
- Türkiye’nin uluslararası kural ve düzenlemelere taraf olması (ATP, ve HACCP),
- Gıda taşımalarında uluslararası standartlara uyumlaştırılmış araçlarla taşımaların gerçekleştiriliyor olması,
- Türkiye’nin birçok farklı ülkeye gıda taşıması gerçekleştiriyor olması,
- Gıda taşımacılığına yönelik yapılan ulusal düzenlemeler,
- Gıda sektörünün farklı kollarında faaliyet gösteren işletmelerin çatı derneklerinin bulunması (TGDF, 2020).

Zayıf Yönler

- Gıda ürünlerinin topraktan sofraya ulaşana kadar geçirdiği aşamalarda gıda kayıplarının yüksek olması,
- Soğutma ekipmanlarının yeterli seviyede olmaması,
- Soğutma için gereken enerjinin yüksek maliyetli olması,
- Kanun ve yönetmeliklerin uluslararası standartlarla henüz tam anlamıyla uyumlaştırılmamış olması,
- Mevcut düzenlemelerin tam olarak uygulanamaması,
- Paydaşların soğuk zincir farkındalıklarının yeterli seviyede olmaması,
- Sektördeki teknoloji yatırımlarının yeteri seviyede olmaması.

Fırsatlar

- Çevre ülkelere yapılan yoğun gıda ihracatı,
- Doğru yönetilen bir soğuk zincir sürecinin gıda enflasyonunu olan azaltıcı etkisi,
- Türkiye’nin dünya üzerindeki konumu sayesinde gıda talebinin yüksek olduğu ülke ve bölgelere yakın olması,
- Devlet politikaları ile tarımın desteklenmesi,
- Coğrafi koşulların bazı bölgelerde ısı kontrolü ve iklimlendirme sağlayabilen yer altı depolarını inşa edilebilme kapasitesi,
- Tarım-gıda alanındaki Ar-Ge çalışmalarının artması.

Tehditler

- Soğuk zincir yatırımlarının yüksek bütçeler gerektirmesi,
- İhracat pazarlarında yaşanabilecek olumsuzlukların sektöre hızla etki etmesi,
- Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri,
- Toplam tarım ve kişi başına düşen tarım alanlarının her yıl giderek azalması (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017),
- Tarım-gıda alanındaki rakip ülkeler.

Sonuç ve Öneriler

Soğuk zincirin uygulama alanları tarım sektöründe daha yoğun olsa da dondurulmuş olarak satılan her ürün grubunda geçerlidir. Örneğin Norveç’in ünlü somon balığı dünyanın birçok farklı coğrafyasına dondurulmuş olarak ulaştırılmaktadır. Oslo Limanı’ndan şoklanmış balıkların konteynere doldurulup büyük limanlara taşınmadan önce ulaştığı aktarma limanında konteynerin güç kaynağına takılmayı unutulduğunu düşünün. Durum fark edildikten sonra büyük olasılıkla tüketilemeyecek duruma gelmiş olan balıklar tüm paydaşları etkileyecektir (Simpson vd., 2012). Balıkların bozulmasından doğan zarar, bozulmuş olan balıkların imhasının bedeli, göndericinin alamadığı ürün bedeli, liman işleticisi ve armatör arasında yaşanacak diyalog ve tüm bu süreçte taraflar arasında köprü vazifesi görecek olan taşıma işleri organizatörünün kaybedeceği zaman, sarf edeceği çaba ve tüm sürecin ekonomik bedeli... Anlaşıldığı üzere süreç içerisinde yapılacak en küçük hata zincirleme olarak tüm paydaşlar üzerinde olumsuz etkiye sebep olabilme kapasitesine sahiptir (Qin vd., 2019 : 3).

Soğuk zincirin bir diğer kullanım alanı olan aşı ve ilaç lojistiği de insan hayatı için kritik bir öneme sahiptir. İnsanlık tarihinde yer alan birçok ölümcül hastalık, bugün doğumdan itibaren insanların aşılmasından ötürü artık yerküre üzerinde ya görülmemekte ya da nadiren görülmektedir. Bu aşuların laboratuvar ortamından alınıp aşının yapıldığı sağlık kuruluşuna kadar ısı rejiminin korunarak ulaştırılması çok önemlidir. Zincir içerisinde ısı rejiminin kırılması aşının özelliğini yitirip etkisini kaybetmesine ve yıllar sonra toplumsal sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olabilir (Kartoğlu ve Miltien, 2014 : 849). Yine soğuk zincir ile hastalara ulaştırılması gereken ilaçlar ve organlar insan ve toplum sağlığı için büyük önem taşımaktadır. Görüldüğü gibi soğuk zincir lojistiğinin insan hayatı üzerine doğrudan ve dolaylı olarak birçok etkisi bulunmaktadır.

Çalışma ile birlikte açıkça görülmüştür ki soğuk zincir yönetimi teknoloji yoğun bir hizmet olduğu gibi farklı çalışma alanları ile de iç içedir. Bu durum yapılan akademik çalışmaların gıda başta olmak üzere birçok alanla birlikte ortaya konmasını sağlamıştır. Çalışmalar ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkarken Türkiye’de gerek akademik literatürde, gerekse de saha uygulamalarında birçok eksiklik bulunmaktadır. Buna rağmen ülkemizin sahip olduğu potansiyel ise oldukça fazladır. Soğuk zincirin tarımdan sofraya gelene kadar her aşamasında derinlemesine çalışmalar yapmak mümkündür. Yapılacak çalışmalar ile soğuk zincir sektörünün gelişmesi sağlandığında önlenecek olan gıda atıkları ve yaratılacak katma değer ülke ekonomisine büyük katkıları olacaktır (Rauth vd., 2019).

Türkiye için yapılan SWOT analizi göstermiştir ki Türkiye’de soğuk zincir uygulamaları henüz gereken düzeye erişememiştir. Türkiye konuyla ilgili uluslararası anlaşmalara taraf olmuş fakat tam uyum sürecini henüz tamamlayamamıştır. Bu durum ürünlerde topraktan sofraya ulaşana kadarki süreçte yoğun kayıplara neden olmaktadır. Yine de var olan lojistik alt yapının şu anki düzeyi ve gelişime açık lojistik sektörü birer fırsat olarak değerlendirilmiştir. Türkiye başta yakın coğrafyasındaki ülkeler olmak üzere dünyanın birçok bölgesindeki ülke ile gıda ticareti yapmaktadır. Soğuk zincir süreçlerinde yapılacak iyileştirmeler gelecekte Türkiye’nin bu alanda daha rekabetçi bir konuma yükselmesini sağlayacaktır.

Soğuk zincir konuyla ilgilenen araştırmacılar için geniş bir çalışma alanı sunmaktadır. Özellikle gıda alanında her bir ürünün birbirinden farklı özellikler barındırmasından ötürü ürün bazlı olarak çalışmalar gerçekleştirilebilir. Ürünlerin ön soğutma özellikleri, ambalaj ve taşıma

gereksinimleri, perakende noktalarında sergilenme süreçleri ayrı ayrı çalışmalara konu olabilir. Taşıma araçlarının özellikleri, güncel teknolojiler, taşıma esnasındaki sıcaklık takibine yönelik kullanılan teknolojiler de farklı çalışmaların konusu olabilir (Óskarsdóttir ve Oddsson 2019 : 156). Soğuk zincirin ekonomik ve çevreyle ilgili etkilerinin ölçülmesi ve gıda ürünlerinin taşınmasına yönelik ulusal ve uluslararası konvansiyon ve kanunlar da çalışmalarda ele alınabilecek konulardır. Soğuk zincirde karbon emisyonunun azaltılmasına yönelik teknolojiler, araç rotalama problemleri, depo yönetimi çözümleri üzerine çalışılabilecek güncel konulardır. Ayrıca aşı ve ilaç lojistiği de detaylarına inildiğinde çeşitli araştırmaların yapılabileceği geniş ve henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş bir çalışma alanıdır (Kartoğlu ve Milstien, 2014 : 847). 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ve etkileri 2021 yılında da devam eden Covid-19 virüsü bazı sektörlerin insanlık için ne kadar kritik öneme sahip olduğunu anlaşılmasını sağlamıştır. Lojistik ve gıda bu sektörlerin başında gelmektedir. Soğuk zincir lojistiği ise her iki alanı da kapsayan ve gelecekte üzerinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulacak özel bir alandır.

Kaynakça

Adekomaya, Oludaisi - Tamba, Jamiru - Rotimi, Sadiku - Zhongjie, Huan, (2016), “Sustaining The Shelf Life of Fresh Food in Cold Chain - A Burden on the Environment”, **Alexandria Engineering Journal**, 55(2), s.1359–65.

Al Theeb, Nader - Smadi, Hazem - Al-Hawari, Tarek - Aljarrah, Manar, (2020), Optimization of Vehicle Routing with Inventory Allocation Problems in Cold Supply Chain Logistics, **Computers & Industrial Engineering**, 142, 106341.

Altuntaş, Mehmet (2019), "Türkiye’de Soğuk Zincir Lojistiği", <http://www.lojistikhatti.com/haber/2019/07/turkiyede-soguk-zincir-lojistigi> (Erişim Tarihi: 13.05.2020).

Arduino, Giulia - David Carrillo Murillo - Francesco Parola (2015), “Refrigerated Container Versus Bulk: Evidence from the Banana Cold Chain”, **Maritime Policy and Management**, 42(3), s. 228–245.

Aung, Myo Min - Chang, Yoon. Seok (2014). Temperature Management for The Quality Assurance of a Perishable Food Supply Chain. **Food Control**, 40, s. 198-207.

Baxter, Glenn, ve Kyriakos, Kourousis (2015), “Temperature Controlled Aircraft Unit Load Devices: The Technological Response to Growing Global Air Cargo Cool Chain Requirements”, **Journal of Technology Management and Innovation**, 10(1), s. 157-172.

Bogataj, Marija - Bogataj, Ludvik - Vodopivec, Robert (2005), “Stability of Perishable Goods in Cold Logistic Chains”, **International Journal of Production Economics**, 93, s. 345-356.

Boyer, Kenneth K - Prud’homme, Andrea M. - Chung, Wenming (2009), “The Last Mile Challenge: Evaluating The Effects of Customer Density and Delivery Window Patterns”, **Journal of Business Logistics**, 30(1), s. 185-201.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017), **Kişi Başına Tarım Alanı**, (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

C. McKellara Robin - LeBlanc Denyse I. - Rodríguez Fernando Pérez - Delaquis Pascal (2014), “Comparative simulation of Escherichia coli O157:H7 behaviour in packaged fresh-cut lettuce distributed in a typical Canadian supply chain in the summer and winter”, **Food Control**, 35(1), s. 192-199.

Calanche, J. - Samayoa S. - Alonso, V. - Provincial L. - Roncalés P. - Beltrán, J. A. (2013), “Assessing the Effectiveness of a Cold Chain For Fresh Fish Salmon (*Salmo Salar*) and Sardine (*Sardina Pilchardus*) in a Food Processing Plant”, **Food Control**, 33(1), s.126–135.

Centers for Disease Control and Prevention, (2003), “Guidelines for Maintaining and Managing The Vaccine Cold Chain”, **Morbidity and Mortality Weekly Report**,

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14574279> (Erişim Tarihi: 11.05.2020).

Chen, Yu Yi - Yao, Jen Wang - Jinn, Ke Jan (2014), "A Novel Deployment of Smart Cold Chain System Using 2G-RFID-Sys", **Journal of Food Engineering**, 141, s. 113–121.

Defraeye, Thijs - Cronjé, Paul - Berry, Tarl - Opara, Umezurike Linus - East, Andrew - Hertog, Maarten - Verboven, Pieter - Bart, Nicolai (2015), "Towards Integrated Performance Evaluation of Future Packaging for Fresh Produce in The Cold Chain", **Trends in Food Science and Technology**, 44(2), s. 201–25.

Deniz Ticaret Odası, (2019), "Denizcilik Sektör Raporu", https://www.denizticaretodasi.org.tr/Media/SharedDocuments/sektorraporu/2019_sektor_tr.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

Dünya Gazetesi, (2018), "Her yıl 214 milyar liralık gıda çöpe gidiyor", (<https://www.dunya.com/iyilik-saglik/her-yil-214-milyar-liralik-gida-cope-gidiyor-haberi-431220>) (Erişim Tarihi: 11.05.2020).

Eldener, Emre (2019), "Gıda ve Soğuk Zincir Lojistiği İçin Eğitime Yatırım Şart". <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/25410/gida-ve-soguk-zincir-lojistigi-icin-egitime-yatirim-sart> (Erişim Tarihi: 12.05.2020).

Food and Agriculture Organization, (2011). "Energy-smart" Food for People and Climate: Issue Paper, **Food and Agriculture Organization of the United Nations**.

Gallo, Andrea - Accorsi, Riccardo - Baruffaldi, Giulia - Manzini, Riccardo, (2017), Designing Sustainable Cold Chains for Long-Range Food Distribution: Energy-Effective Corridors on the Silk Road Belt. **Sustainability**, 9(11), 2044.

Gunders, Dana ve Bloom, Jonathan (2017), "Wasted: How America is losing up to 40 percent of its food from farm to fork to landfill".

Güngör, Şenay, ve Uysal, Ahmet (2017), "Postyapısalcı Coğrafyalarda İlişkisel Bir Mekân Olarak Nevşehir'in Kavak Beldesi'ndeki Doğal Soğuk Hava Depoları". **Marmara Coğrafya Dergisi**, (36), s. 218-231.

Gupta, Vishal Kumar - Chaudhuri, Atanu ve Tiwari - Manoj Kumar. (2019), Modeling for Deployment of Digital Technologies in The Cold Chain. **IFAC-Papers OnLine**, 52(13), s. 1192-1197.

Gustavsson, Jenny - Cederberg, Christel - Sonesson, Ulf - Emanuelsson, Andreas (2013), The Methodology of the FAO Study: Global Food Losses and Food Waste-extent, Causes and Prevention"- **FAO**, 2011.

Hariga, Moncer - As' ad, Rami - Shamayleh, Abdulrahim (2017), "Integrated Economic and Environmental Models for a Multi Stage Cold Supply Chain Under Carbon Tax Regulation", **Journal of Cleaner Production**, 166, s. 1357–1371.

Heap, R. D. (2006), "Cold Chain Performance Issues Now and in the Future", **Bulletin of the IIR**, 4.

Hoang, H. M. - Brown, T. - Indergard, E. - Leducq, D. - Alvarez, G. (2016), "Life Cycle Assessment of Salmon Cold Chains: Comparison Between Chilling and Superchilling Technologies". **Journal of Cleaner Production**, 126, s. 363–372.

Jedermann, Reiner - Ruiz-Garcia, Luis - Lang, Walter (2009), "Spatial Temperature Profiling by Semi-Passive RFID Loggers for Perishable Food Transportation". **Computers and Electronics in Agriculture**, 65(2), s. 145-154.

Simon Jol - Kassianenko Alex - Wszol Kazimierz - Oggel Jan, (2007), "The Cold Chain, One Link in Canada's Food Safety Initiatives", **Food Control**, 18(6), s. 713-715.

Kartoglu, Ümit ve Milstien, Julie (2014), Tools and Approaches to Ensure Quality of Vaccines throughout the Cold Chain, **Expert Review of Vaccines**, 13(7), s. 843-854.

Kennedy Gina - Nantel Guy - Shetty Prakash, (2004), "Globalization of food systems in developing countries: a synthesis of country case studies." **Globalization of Food Systems in Developing Countries: Impact on Food Security and Nutrition**, 83 (1), s. 1-26

Korucuk, Selçuk. (2018), "Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3pl Firma Seçimi: İstanbul Örneği", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16, s. 341-365.

Laguerre, O. - Hoang, H. M. - Flick, D. (2013), "Experimental Investigation and Modelling in The Food Cold Chain: Thermal and Quality Evolution", **Trends in Food Science & Technology**, 29(2), s. 87-97.

Luning, Pieternel ve Marcelis, Willem (2006), "A Techno-Managerial Approach in Food Quality Management Research", **Trends in Food Science and Technology**, 17(7), 378-385.

Mai Nga Thi Tuyet - Margeirsson Björn - Margeirsson Sveinn - Bogason Sigurdur Grétar - Sigurgísladóttir Sjöfn - Arason Sigurjón, (2012), "Temperature mapping of fresh fish supply chains-air and sea transport". **Journal of Food Process Engineering**, 35(4), 622-656.

Meneghetti, Antonella, ve Monti, Luca (2015), "Greening the food supply chain: An optimisation model for sustainable design of refrigerated automated warehouses", **International Journal of Production Research**, 53(21), s. 6567-6587.

Mercier Samuel - Villeneuve Sebastien - Mondor Martin - Uysal Ismail, (2017), "Time-Temperature Management Along the Food Cold Chain: A Review of Recent Developments", **Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety**, 16(4) s.647-667.

Ndraha Nodali - Hsiao, Hsin I - Vlajic Jelena - Yang Ming Feng - Lin Hong Ting Victor, (2018) "Time-Temperature Abuse in The Food Cold Chain: Review of Issues, Challenges, and Recommendations", **Food Control**, 89, s.12-21.

Ndraha Nodali - Sung Wen Chieh - Hsiao Hsin I. (2019), "Evaluation of the cold chain management options to preserve the shelf life of frozen shrimps: A case study in the home delivery services in Taiwan", **Journal of Food Engineering**, 242, s. 21-30.

Nunes M. Cecilia do Nascimento - Nicometo Mike - Emond Jean Pierre - Melis Ricardo Badia - Uysal İsmail, (2014), Improvement in Fresh Fruit and Vegetable Logistics Quality: Berry Logistics Field Studies, **Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences**, 372(2017), 20130307.

Óskarsdóttir, Kristin, ve Oddsson, Gudmundur Valur (2019), Towards a Decision Support Framework for Technologies used in Cold Supply Chain Traceability, **Journal of Food Engineering**, 240, s. 153-159.

Pelletier, William - Brecht Jeffrey K. - do Nascimento Nunes Maria Cecilia - ve Émond Jean Pierre (2011), "Quality of Strawberries Shipped by Truck from California to Florida as Influenced by Postharvest Temperature Management Practices", **Hort Technology**, 21(4), s. 482-493.

Qi, Lin - Xu Mark - Fu Zetian - Mira Trebar - Zhang Xiaoshuan, (2014), "C2SLDS: A WSN-based perishable food shelf-life prediction and LSFO strategy decision support system in cold chain logistics" **Food Control**, 38(1) s. 19-29.

Qin, Gaoyuan - Tao, Fengming - Li, Lixia (2019), A Vehicle Routing Optimization Problem for Cold Chain Logistics Considering Customer Satisfaction and Carbon Emissions, **International Journal of Environmental Research and Public Health**, 16(4), 576.

Raut, Rakesh - Gardas, B. Bhaskar - Narwane, S. Vaibhav - Narkhede, Balkrishna (2019), Improvement in the Food Losses in Fruits and Vegetable Supply Chain - Perspective of Cold Third-

Party Logistics Approach, **Operations Research Perspectives**, 6, 100117.

RESMÎ GAZETE, (2017), “Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Uyulması Gereken Standart Uygulamalara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/10/20171003-9.htm> (Erişim Tarihi: 14.05.2020)

Ruiz-Altisent M. - Ruiz-Garcia L. - Moreda G. P. - Lu Renfu - Hernandez Sanchez N. - Correa E. C. - Diezma B. - Nicolai B. - Garcia-Ramos J., (2010), “Sensors for Product Characterization and Quality of Specialty Crops-a Review”, **Computers and Electronics in Agriculture**, 74(2), s. 176-194.

Shashi - Cerchione, Roberto - Singh Rajwinder - Centobelli Piera - Amir Shabani, (2018), “Food Cold Chain Management: From a Structured Literature Review to a Conceptual Framework and Research Agenda”, **International Journal of Logistics Management**, 29(3) s. 792–821.

Shih Chih Wen ve Chih Hsuan Wang (2016), “Integrating Wireless Sensor Networks with Statistical Quality Control to Develop a Cold Chain System in Food Industries”, **Computer Standards and Interfaces**, 45, s. 62–78.

Simpson, R. - Almonacid S. - Nuñez H. - Pinto M. - Abakarov A. - Teixeira A., (2012), “Time-Temperature Indicator to Monitor Cold Chain Distribution of Fresh Salmon (Salmo Salar)”, **Journal of Food Process Engineering**, 35(5) s. 742–50.

Smith Alison - Watkiss Paul - Tweddle Geoff - McKinnon Alan - Browne Mike - Hunt Alistair - Treleven Colin - Nash Chris - Cross Sam (2005), “The Validity of Food Miles as an Indicator of Sustainable Development: Final report”, http://library.uniteddiversity.coop/Food/DEFRA_Food_Miles_Report.pdf (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Tarım ve Orman Bakanlığı, (2020), İstatistikler <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>, (Erişim Tarihi 20/01/2020).

TÜİK, (2020), <https://data.tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 20/01/2020)

TÜRK STANDARTLARI ENSTİTÜSÜ, (2019), “Bozulabilir Gıda Maddelerinin Uluslararası Taşımacılığı ve Bu Taşımacılık Faaliyetinde Kullanılacak Özel Ekipmana İlişkin Anlaşma (Atp) Kapsamında Yapılan Faaliyetlerin Usul ve Esasları”, <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/7815/27082019122502-2.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu, (2020), “**Türkiye Gıda ve İçecek Sektörleri Dış Ticaret Verileri**”, İstanbul, <https://www.tgdf.org.tr/turkiye-gida-ve-icecek-sektorleri-dis-ticaret-verileri> (Erişim Tarihi: 13.05.2020)

Thakur, Maitri ve Eskil, Forâs (2015), “EPCIS Based Online Temperature Monitoring and Traceability in a Cold Meat Chain”, **Computers and Electronics in Agriculture**, 117, s. 22–30.

United Nations Economic Commission for Europe, (2018), IoT and Blockchain Combined Impact on Trade and Supply Chains, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/cf_forums/2018_Geneva/PPTs/IoT_PPTs/13_-_Ravi_Shankar_-_UN-CEFACT-IoT_and_Blockchain.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2020)

Wang, Min ve Zhao, Lindu (2021), Cold Chain Investment and Pricing Decisions in a Fresh Food Supply Chain, **International Transactions in Operational Research**, 28(2), s. 1074-1097.

Wang, Songyi - Tao Fengming - Shi Yuhe, (2018), “Optimization of Location–Routing Problem for Coldchain Logistics Considering Carbon Footprint”, **International Journal of Environmental Research and Public Health**, 15(1), 86.

Wen, Zhi - Liao Huchang - Ren Ruxue - Bai Chunguang - Zavadskas Edmundas Kazimieras - Antucheviciene Jurgita - Al-Barakati Abdullah, (2019), “Cold Chain Logistics Management of Medicine with an Integrated Multi-Criteria Decision-Making Method”, **International Journal of Environmental Research and Public Health**, 16(23), 4843.

Xiao, Xinqing - Fu Zetian - Zhu Zhiqiang - Zhang Xiaoshuan, (2019), “Improved Preservation Process for Table Grapes Cleaner Production in Cold Chain”, **Journal of Cleaner Production**, 211, s. 1171–79.

Young, Lesley (2012), “Our biggest problem? We’re wasting food”, <http://www.canadiangrocer.com/top-stories/what-a-waste-19736> (Erişim Tarihi: 26.04.2020)

Zhao Xiaoxiao - Xia Ming - Wei Xiaopeng - Xu Changjie - Luo Zisheng - Mao Linchun, (2019), “Consolidated cold and modified atmosphere package system for fresh strawberry supply chains”, **LWT**, 109, s. 207-215.

Zhu, X. - Zhang R. - Chu F. - He Z. - Li J., (2014), “A Flexsim-Based Optimization for the Operation Process of Cold-Chain Logistics Distribution Centre”, **Journal of Applied Research and Technology**, 12(2), s. 270–278.

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

14/12/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ŞANVERDİ

Süleyman Demirel Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

halilibrahimsanverdi@gmail.com

ÇEVİRİDE EŞDEĞERLİK BAĞLAMINDA NECİB EL-KİLÂNÎ'NİN 'EN-NİDÂU'L-HÂLİD' ADLI ROMANININ TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Çeviri, çeşitli kültürlerin buluşmasına imkân veren en önemli etkinliklerden biridir. Kültürleri buluşturan ve kültürlerarası ortak bir dil oluşturan çeviri etkinliği sonucunda ortaya çıkan hedef metinden beklenen, kaynak metni en yakın şekilde yansıtabilmesidir. Çeviride kaynak ve hedef metnin yakınlık durumu eşdeğerlik kavramıyla ifade edilmektedir. Edebi çeviride eşdeğerlik sağlamadaki amaç, kaynak metnin okuyucusunda bıraktığı etkinin bir benzerini hedef metin okuyucusunda bırakmaktır. Şüphesiz her dil birbirinden farklı özelliklere sahiptir ve her anlam farklı şekillerde oluşturulur. Diller arası farklılığı gidermek yani eşdeğerliği oluşturabilmek için çevirmene önemli bir görev düşmektedir. Özellikle edebi çeviride çevirmenin hem kaynak hem de hedef dil kültürüne hâkim olması iki dil arasında eşdeğer bir çeviri metin oluşturulması açısından önemlidir. Modern Arap edebiyatı yazarlarından Necib el-Kilânî'nin bugüne dek on üç romanı Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmada yazarın Arapçadan Türkçeye çevrilmiş olan 'en-Nidâu'l-hâlid' romanından seçilen örnek metinler, iki farklı çevirmen tarafından ortaya konulan hedef metinlerle karşılaştırmalı olarak çeviri eşdeğerliği bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arapça-Türkçe çeviri, Çeviride eşdeğerlik, Edebi çeviri, Necib el-Kilânî, en-Nidâu'l-hâlid.

EVALUATION OF THE TURKISH TRANSLATIONS OF THE NOVEL NAJIB AL-KILANI'S NAMED 'EN-NIDAU'L-HALID' IN THE CONTEXT OF EQUIVALENCE IN TRANSLATION

Abstract

Translation is one of the most important activities that allow various cultures to meet. As a result of the translation activity that brings together cultures and creates a common intercultural language, what is expected from the target text is to reflect the source text as closely as possible to the target text. The proximity of the source and target text in the translation is expressed with the concept of equivalence. The purpose of providing equivalence in literary translation is to create a similar effect on the reader of the source text on the target text reader. Of course, every language has different features and every meaning is formed in different ways. An important task falls on the translator in order to eliminate the difference between languages that is to create equivalence. Especially in literary translation, it is important for the translator to have a command of both the source and target language culture in terms of creating an equivalent translation text between two languages. Najib el-Kilânî who is from the writers of modern Arabic literature and his thirteen novels were translated into Turkish so far. In this study, the sample texts selected from the author's novel "en-Nidâu'l-halid" translated from Arabic into Turkish were evaluated in terms of translation equivalence in comparison with the target texts produced by two different translator.

Keywords: Arabic-Turkish translation, Equivalence in translation, Literary translation, Najib al-Kilani, en-Nidâu'l-halid.

Giriş

Geçmişten günümüze çeviri etkinliği, bilimin, sanatın ve edebiyatın gelişiminde önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Her çeviri bir anlamda başka bir zamana, mekâna ya da kültüre yapılan bir yolculuktur. Çok sayıda olumlu yönünün yanında çeviri etkinliği günümüz dünyasında neredeyse zorunlu bir etkinlik haline gelmiştir. Çevirinin günümüz şartlarında vazgeçilemeyecek bir etkinlik olduğu üzerinde duran Stolze (2013: 17), insanlar farklı diller kullandıkları sürece çeviri etkinliğinin var olacağını, siyasi, toplumsal ve kültürlerarası iletişimde olduğu gibi, huzurlu seyahat ortamında, özellikle de felsefenin, bilimin, edebiyatın ve dinin aktarımında dil engelinin aşılmasında insanın vazgeçilmez etkinliklerinden biri olacağını belirtmektedir.

Arap ve Türk toplumların arasındaki tarihi bağların yanında uzun yıllar bu iki toplumun bir arada yaşamış olması kültür alışverişini zorunlu kılmıştır. Farklı dilleri konuşan her iki toplum siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda birbirinden istifade etmiştir. Buna bağlı olarak da Arapça ve Türkçe arasındaki çeviri hareketliliği oldukça eskiye dayanmaktadır. 13. ve 14. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yazılı çeviriler Arapça ve Farsçadan yapılmıştır. Bu çeviriler Osmanlı'nın gelişimine katkı sağlamış, edebiyatta Farsça önde gelse de dini metinlerle tıp ve fen bilimleri alanındaki çevirilerde Arapça, kaynak dil olarak kullanılmıştır (Gürçağlar, 2016: 18). Önceleri Arapça ile Türkçe arası çeviri hareketliliği klasik dönem eserleri ve dini eserler ile sınırlı iken son zamanlarda modern dönem edebi eserlerin de Türkçeye aktarılma çabası artmıştır. Dağbaşı (2017: 181), Araplar ve Türkler arasındaki kültürel bağın oluşmasında en önemli faktörlerden birinin çeviri olduğunu ve günümüzde edebi çevirilerin önemli bir yer teşkil ettiğini belirtir. Bu iki kültür arasındaki çeviri hareketliliği, Mısırlı yazar Necîb Mahfûz'un 1988 yılında Nobel edebiyat ödülünü almasıyla ivme kazanmıştır denilebilir. Yıldız (2009: 17-28; 2017: 81-82)'ın Mahfûz'un eserleri ve çevirmenleri hakkında bilgi verdiği çalışmasında, Mahfûz'un Türkçeye aktarılan romanlarının çoğunluğunun, Arapça dışında başka bir dil aracılığıyla genellikle İngilizceden dilimize çevrilmiş olduğu görülmektedir. Bu da doğal olarak yazılı eserin bir ara dil aracılığıyla çevrilmesinden ötürü çeviri kayıplarına sebep olmuştur. Bir bakıma ara dil aracılığıyla yapılan çevirilerde anlam kayıplarının olması kaçınılmazdır denilebilir. Özcan (2017: 622), çalışmasında Arapçadan önce İngilizceye sonra da Türkçeye aktarılan romanlarda ifade değişikliklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Yıldız ve Kurt (2018: 1-34)'un, Necîb Mahfûz'un hem Arapça hem de İngilizceden Türkçeye çevrilmiş eserini inceledikleri çalışmaları da, ara dille yapılan çevirilerde yaşanabilecek kayıpları örneklerle ele almıştır.

Her ne kadar Arapçadan Türkçeye yapılan edebi çevirilerin ivme kazanmış olduğu söylenebilse de Arapçadan diğer yabancı dillere yapılan çeviri eserlerle kıyaslandığında Türkçeye çevrilen edebi eserlerin sayıca az olduğunu söylemek mümkündür. Suçin (2014: 207), Arapçadan dilimize yapılan çevirilerde ilk sırayı romanın aldığını, ardından klasik eserlerin geldiğini ve üçüncü sırada da şiirin çevrildiği bilgisini vermektedir. Modern Arap edebiyatından Türkçeye çevrilen isimlere bakıldığında Abdulhamid Cûde es-Sahhâr, Corcî Zeydân, Halîl Cibrân, Mahmûd Dervîş, Necîb el-Kilânî, Necîb Mahfûz ve Nizâr Kabbânî gibi edebiyatçılar öne çıkmaktadır. Arapçadan Türkçeye yapılan özellikle roman, öykü ve şiir çevirilerinde Adem Yerinde, Ali Nar, Erdinç Doğru, Erkan Avcı, Halim Öznurhan, Hülya Afacan, Hüseyin Yazıcı, İbrahim Demirci, Mehmet Hakkı Suçin, Metin Fındıkçı, Muammer Sarıkaya, Musa Yıldız, Rahmi Er ve Selahattin Hacıoğlu gibi isimlerle karşılaşmaktadır (Şanverdi, 2019: 89).

1. Çeviri

Kültürlerarası buluşmanın en önemli araçlarından biri olan çeviri, kaynak bir dilde yazılmış metnin başka bir hedef dile eşdeğerlik çerçevesinde aktarılması işlemidir. Yalçın (2015: 9-11), çeviriyi, toplumlar için hayatî bir rol üstlenen, aralarındaki bilgi alışverişinde vazgeçilmez bir etkinlik ve bir dildeki bildirilerin anlam ve biçim yönünden eşdeğerlik sağlamak suretiyle bir başka dile aktarılması işlemi sonucunda ortaya çıkan ürün olarak tanımlar. Göktürk de (2016: 15), başka dillerin tanımladığı, başka dünyaların tanıtılması ve farklı toplulukların, ulusların, bilim, sanat,

düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yolu olan, diller ötesinde bir ortak dil, dillerin dili olarak tanımlamaktadır. Çeviri hareketliliğine geçmişten günümüze dek üstlenmiş olduğu işlevi itibarıyla ihtiyaç olduğu bundan sonra da ihtiyaç olacağı açıktır. Bilim ve teknolojinin gelişimiyle gittikçe küçülen dünyada çeviri olgusu hem dil içi hem de diller arası düzeyde iletişimin ayrılmaz bir parçası olarak önemini ve güncelliğini korumaktadır (İşler ve Yıldız, 2018: 17).

Çeviri etkinliği, bize bilmediklerimizi açıklayan bir rehber niteliğindedir. Nasıl bilgi sahibi olmadığımız bir ürünü aldığımızda kullanım kılavuzuna bakıyorsak bilmediğimiz herhangi bir dilde yazılmış bir metni anlamak için de metnin bildiğimiz dillerde bir çevirisinin olup olmadığını araştırarak ona ulaşmaya çalışırız. Aksi halde ulaşmak istediğimiz bilgiye ulaşmak için metnin yazıldığı dili öğrenmek epey zaman alacaktır. Yaklaşık yedi bin dilin var olduğu (Ethnologue Languages of The World, 2018) bilgisine dayanarak, aslında çevirinin çok önemli bir görev üstlendiği söylenebilir. Dil öğretiminde de önemli bir yere sahip çeviri etkinliği toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gelişiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan edebi bir tür olarak romanın da farklı kültürlerle çeviri aracılığıyla yerleştiğini söylemek mümkündür. Çeviri işlemi sırasında en zor görevi üstlenen kişi de çevirmendir. Çevirmen, kaynak ve hedef dil metinleri arasında her iki dile hâkim olan ve bu diller arasında eşdeğerlik kurma hedefini üstlenen bir uzmandır. Çeviri sırasında çevirmen hem kaynak hem de hedef dil inceliklerine hâkim olarak hedef metni eşdeğer bir şekilde ortaya koymakla yükümlüdür.

2. Edebi Çeviri

Edebi çeviri, dilsel ve kültürel birçok etkeni içinde barındırdığından diğer çeviri türlerinden ayrı bir yere sahiptir. Çeviri türleri arasında ayrı bir yere sahip olan edebi çevirinin sahip olduğu üslup ve anlam özellikleri bu tür metinlerin çevirisini bir hayli zorlaştırmaktadır. Mansûr (2006: 31), çeviriyi bilimsel çeviri, edebi çeviri ve dini çeviri olmak üzere üçe ayırır ve öykü, roman, tiyatro ve çevirisi en meşakkatli olan şiir çevirisini edebi çeviri içerisine alarak edebi çevirinin anlamdan çok sözün etkisine ve üslubun derinliğine odaklandığını vurgular. Bu tür metinlerde sözcükler ve cümleler sahip oldukları ilk anlamlarının ötesinde anlam taşıyabilmektedir. Edebi metinler, gizli ve açık, gerçek ve mecazi anlamlarla birlikte çeşitli anlatımlarla doludur. Metinlerin yalın ve karmaşık olarak ayırma gitmesi söz konusu olsa en karmaşık, çevirisi en çok sorun çıkaran, çevirmeni en çok zorlayan ve onu ele veren metinler edebi metinlerdir (Göktürk 2016: 104-105). Aksoy (2002: 57), yazın çevirisinde çevirmenin bazen metni çeviremeyecek duruma düştüğünü, bunun da yazın dilinin günlük dil ve konuşmalardan çok farklı anlamlar ve yapılar içerdiğiyle yakından ilişkili olduğunu belirtir. Gürçağlar (2016: 36) da, kaynak kültürde, o kültüre, dile ait olan insanların yorumlarıyla var olan edebi yapıtı başka bir dile çevirmenin, yapıtı bir ağaç gibi köklerinden sökerek yeni bir toprağa dikmek, yeni bir bağlam içinde, onu farklı okurlardan oluşan yeni bir topluluğun karşısına çıkarmak olduğunu belirtir. Bu yüzden edebi çevirilerde çevirmenden edebi yapıtın kaynak metin okuyucusunda bıraktığı etkiye benzer bir etkiyi hedef dil okuyucusunda oluşturması beklenmektedir. Edebi çevirinin yaygın olduğu günümüzde bu türde çeviri yapan çevirmenler zor bir görev üstlenmektedir. Schleiermacher (akt. Snell-Hornby, 2006: 10), edebi metin çevirilerinde iki yaklaşımın varlığından bahseder ve çevirmenin çeviri metni okura götüreceğini yani yerelleştirebileceğini ya da okuru metne götüreceğini yani metni yabancılaştırabileceğini vurgular.

Levy (akt. Tanrikulu, 2010: 81), özellikle edebi metin çeviri işlemlerinde üç temel öğenin göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler. Birincisi çevrilecek eserin yazarının üslubu, ikincisi yazınsal özelliği ve hitap ettiği okuyucu, üçüncüsü de estetik ve yazınsal değerdir. Levy, çevirmenin amacının çevirdiği eserin sanatsal ve estetik değerini korumak olduğunu savunur ve bunu yaparken içeriğin okur tarafından anlaşılması gerektiğini belirtir. Çevirmen, kendine has estetik ve üslup özelliklerine sahip edebi metinleri okumaktan zevk alan okura kaynak metnin bu özelliklerini çözümleyerek hedef metne eşdeğer olarak aktarmakla yükümlüdür. ‘Enânî (2003: 6), edebi çeviri yapan bir çevirmenin, dikkatini metindeki sözlerin anlamına yoğunlaştırması gerektiğini, yani asıl metin yazarının eserinde kastetmiş olduğu anlamı okuyucuya ya da dinleyiciye aktarmakla görevli olduğunu vurgulamaktadır. Bilimsel ve teknik metinler ile diğer metinlerin çevirisinde öncelikli olan

çevirinin doğruluğu, özgün metne eşdeğerliği, yani anlam bütünlüğüdür. Ancak edebi çeviride bunlarla birlikte kaynak dil metni ile hedef dil metni arasında sanatsal eşdeğerliği sağlamak, yapıtın estetik ölçüsüne dikkat etmek büyük önem taşımaktadır (Aktaş, 1999: 44).

Edebi çevirinin, dilsel ve kültürel olarak çeşitli yararlar sağlayacağı aşikârdır. Çevirmenin yabancı bir dilde yazılmış olan edebi eseri hedef dile çevirirken aynı etkiyi bırakmak için gösterdiği çaba, çevirmeni kendi dilinde de geliştirecektir. Ayrıca çevrilen eser hedef dilin gelişimine de yarar sağlayacaktır. Goethe (akt. Grossman, 2017: 27), bir edebiyatın yabancı edebiyatın etkilerine ve katkılarına kapalı olması durumunda o edebiyatın tükeneceğini, kaynaklarının zayıflayıp azalacağını iddia eder. Bu da edebi çevirinin aslında ne denli önemli olduğunu özetleyecek niteliktedir.

3. Çeviride Eşdeğerlik

Çeviri tanımlarında ve çeviriye dair söylemlerde eşdeğerlik kavramıyla sıkça karşılaşmaktadır. Eşdeğerlik, kaynak ve hedef metin arasında oluşturulması beklenen bir olgudur. Yani kaynak dil metni içeriğinin belirli ölçütler ışığında hedef dilde oluşturulmasıdır. Aktaş (1996: 94), eşdeğerliğin kaynak ve hedef dil metni arasında dilbilgisi yönünden yeterli ölçüde denklik kurma ve bununla birlikte kaynak dildeki bir mesajın anlam, işlev, üslup, iletişim ve kültürel bakımdan hedef dilde en doğal biçimde yansıtma anlamına geldiğini vurgular. Nida ve Taber (1982: 24)'e göre çevirmen, kaynak metnin öncelikle içeriğini sonra da biçimini göz önüne alarak yani 'biçimsel eşdeğerliği', sonra da alıcıya yönelip hedef dilde iletinin doğallığını yani 'dinamik eşdeğerliği' sağlamalıdır. Çeviride anlamsal ve iletişimsel çeviri kavramlarını kullanan Newmark (1988: 83; akt. Özyön, 2014: 33) da, çeviri sürecinde eşdeğerliği yakalamak için metin türü ve içeriğinin yanında okur kitlesinin özelliklerini göz önünde bulundurmak gerektiğini vurgular. Çeviribilim alanında ismine sıkça rastlanılan Gideon Toury, eşdeğerliği tarihsel, değişken ve soyut bir kavram olarak niteler. Bu durumda da yeterlik ve kabul edilebilirlik kavramları ortaya çıkar. Toury'e göre kaynak kültür normları önemsenerek yapılmış olan çeviri yeterli, hedef kültür normları önemsenerek yapılmış olan çeviri ise kabul edilebilir çeviridir (Toury, 1980: 49; akt. Kurt, 2019: 38-39). Eşdeğerlik kavramı, edebi çeviri için önemlidir ve bu kavramın doğru kullanılması çeviri sürecinde tercih edilen bazı işlemlerin betimlenmesi için önem arz etmektedir (Göktürk 2016: 55). Karavin (2016: 142) de, eşdeğerliğin ampirik bir kavram olarak kullanıldığında çeviri süreci değerlendirmelerinde nesnel betimlemeler yapılmasına yardımcı olabileceğini belirtmektedir.

Çeviride kaynak dildeki mesajı hedef dile aktarırken çevirmenin birçok zorlukla karşılaşması gayet doğal bir durumdur. Kaynak ve hedef dil arasındaki doğal farklılıklardan kaynaklı durumları farklı yöntemlerle çözmek ve kaynak dildeki iletinin etkisinin bir benzerini yani kaynak metnin eşdeğerini hedef dilde oluşturmak çevirmenin görevlerindedir. Kaynak ve hedef dil arasında ne kadar çok farklılık olsa da kaynak metnin belirli stratejiler kullanılarak büyük oranda eşdeğer bir şekilde hedef dile çevrilmesi mümkündür. Eşdeğerlik (equivalence) kavramı, kaynak ve hedef dilin aynı durumu dilsel farklılıklardan kaynaklı olarak farklı üslup ve yapıyla vermesiyle ilgili olarak kullanılan bir kavramdır. Eşdeğerlik özellikle her dile has özelliklere sahip deyim ve atasözü çevirilerinde de dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Bir dilde var olan deyim ya da atasözünün çevrilecek dilde nasıl ifade edildiğini bilmek bu açıdan önemlidir. Arapça 'اختلط الحابل بالنابل' deyiminin sözlük anlamının 'ağ kuran kişi ile ok atan birbirine karıştı' olduğunu ancak bunun Türkçe deyimsel ifadesi olan 'sapla saman birbirine karıştı' olarak çevrilmesi çeviri metinde doğru bir tercih olacaktır (Doğru 2011: 73). el-Farahaty (2015: 62) de, İngilizcedeki 'Birds of a feather flock together' atasözünün Arapçaya eşdeğer olarak 'الطيور على أشكالها تقع' şeklinde çevrilmesinin aynı etkiyi bırakacağını vurgular. Lahlali ve Abu Hatab (2014: 38) ise, İngilizcede 'Their story reminds you of Romeo and Juliet' cümlesinin eşdeğer çevirisi oluşturulurken iki farklı yöntem kullanılabileceğini ifade eder. Yerelleştirme stratejisi ile Arapçaya 'تذكرك قصتهم بـقيس ويلي' şeklinde aktarılacakken, yabancılaştırma stratejisi ile 'تذكرك قصتهم بروميو وجولييت' olarak çevrilebileceğini örnek verir.

Çeviri, kaynak dil iletilisine en yakın doğal karşılığın hedef dilde öncelikle anlamın sonra biçimin ön plana alınarak yeniden üretilmesiyle oluşur. Önemli olan iletinin, çeviride kaynak dile en yakın doğal karşılığıyla aktarılmasıdır. Buna göre de çevirmen kaynak metnin öncelikle içeriğini sonra da biçimini göz önüne alarak yani ‘biçimsel eşdeğerliği’, ardından da alıcıya yönelip hedef dilde iletinin doğallığını yani ‘dinamik eşdeğerliği’ sağlamalıdır (Nida ve Taber 1982: 12).

Nida (2000: 129)’nın biçimsel eşdeğerliğinde mesajın doğru ve eksiksiz aktarımı ve kaynak metne oldukça yakın bir çeviri tercih edilmesi istenir. Dinamik eşdeğerlikte ise önemli olan içeriğin okur ya da alıcının üzerinde bıraktığı etkidir. Böyle bir eşdeğerliği tercih eden çevirmen, kaynak metin ile okuru arasında var olan ilişkinin bir benzerini hedef metin ve okuru arasında oluşturmaya çalışır. Nida (1964: 156), biçimsel eşdeğerlikte hem içeriğe hem de kaynak metnin biçimine dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Yani kaynak metin şiirse şiir olarak, cümle ise cümle ve bir kavramsa kavram olarak çevrilmesi gerektiğini savunmaktadır. Dinamik eşdeğerlik için ise Nida (akt. Snell-Hornby, 2006: 25), Hz. İsa için İncil’de geçen ‘Tanrı’nın Kuzusu’ ifadesinin Eskimolar için bir anlam ifade edemeyeceğini ve bunun ‘fok balığı’ şeklinde çevrilmesi gerektiğini örnek olarak vermektedir. Prunc da ‘*bize günlük ekmeğimizi getir*’ ifadesinin balık ve pirincin temel gıdalar olduğu kültürlerde, ‘*ekmek*’ sözcüğünün bu temel gıdalarla karşılanmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir. Kısaca Nida’nın üzerinde durmuş olduğu biçimsel eşdeğerlik kaynak metnin içeriği ve yapısının hedef dile doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarılmasını gerekli kılarken, dinamik eşdeğerlikte kaynak metnin okuru ile arasında olan ilişkinin bir benzerinin hedef metin ile okuru arasında oluşturulması istenmektedir.

4. Kaynak Eser النداء الخالد (en-Nidâu’l-hâlid) Adlı Romanın İncelenmesi

Çalışmada ele alınan roman iki farklı çevirmen tarafından Türkçeye aktarılmıştır. İlki, 1996 yılında Ahmet İyibildiren tarafından ‘Hürriyet Çılgılığı’; diğeri de 2004 yılında Ramazan Ege tarafından ‘Özgürlük Çağrısı’ başlığıyla çevrilmiştir.

Romanda, Mısır halkının I. Dünya Savaşı sırasında çektiği sıkıntılar, İngilizlerin hâkimiyeti ele geçirmesi, ülkenin yöneticilerini emirleri altında tutmaları ve Mısır halkına uyguladıkları baskı anlatılmaktadır. Bunun yanında Mısır halkının baskı rejimine karşı gerçekleştirmeye çalıştığı demokratik devrim ele alınmaktadır.

Modern Arap edebiyatı dönemi yazarı el-Kîlânî, romanlarında genellikle tarih içinde yaşanan olayları, Müslümanların dünya üzerindeki durumunu, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanların maruz kaldığı sıkıntıları ve Mısır toplumunu konu olarak işlemeye gayret göstermiştir. Hayatı boyunca çeşitli edebi ödüller almaya hak kazanan Kîlânî, İslami edebiyat kavramı çerçevesinde adına sıkça rastlanılan bir isimdir. Kîlânî, 1 Haziran 1931’de Mısır’ın kuzeyinde yer alan Şerşâbe köyünde doğmuştur. Kîlânî (2016: 18-19), ilkökul eğitimini köyünde aldığını belirtir. Henüz küçük yaşlarda edebi yönünü etkileyen Menfalûtî, Rafî’î, Şevki’nin divanı ve tiyatrolarını, Tâhâ Huseyn’in eserlerini okumaya çalıştığını ifade eder. Kîlânî, 1951 yılında Kahire’de Tıp Fakültesi’ne kaydolsa da üniversite okurken eğitimi sırasında siyasi davalar sebebiyle hapse mahkûm edilmiştir. Bu süre zarfında ‘Eğâni’l-Ğurebâ’ adlı şiir koleksiyonunu toplamış ve Eğitim Bakanlığı tarafından ödüllendirilen ‘et-Tarîku’t-Tavîl’ adlı romanını kaleme almıştır (Abdulhâlik, 2010: 68-69). Üniversite eğitiminin kalan kısmını serbest kaldıktan sonra tamamlayarak doktorluk görevini ifa eden ve 1967’de Kuveyt’e, sonra da Dubai’ye giden Kîlânî, sağlık müdürlüklerinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve son olarak da Birleşik Arap Emirliklerinde Sağlık Bakanlığında Sağlık-Kültür müdürü olarak görev yapmıştır (el-‘Arîni, 2005: 14). İslami edebiyatta adından söz ettiren ve başta edebi türler olmak üzere çeşitli konularda yazılar kaleme alan Kîlânî, 6 Mart 1995’te Kahire’de vefat etmiştir.

5. Kaynak ve Hedef Dil Metinlerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde kaynak ve hedef dil metinlerinden örnekler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İnceleme sırasında Nida’nın sınıflandırmış olduğu biçimsel ve dinamik eşdeğerlik

anlayışı dikkate alınmıştır. Kaynak metinden örnekler hedef metinlerdeki karşılıklarıyla birlikte verilerek çevirmenlerin çevirileri sırasında biçimsel ve dinamik eşdeğerlik anlayışlarından hangisine yakın bir çeviri tercih ettikleri üzerinde durulmuştur.

İnceleme sırasında Necîb el-Kîlânî (1981)'nin النداء الخالد (en-Nidâu'l-hâlid) adlı romanı, 'kaynak metin' olarak yer almıştır. Ramazan Ege (2010)'nin 'Özgürlük Çağrısı' adıyla çevrilen eseri hedef metin-1 (H.M.1) olarak; Ahmet İyibildiren (1996)'in 'Hürriyet Çığılığı' başlığıyla çevrilen eseri de hedef metin-2 (H.M.2) olarak yer almaktadır.

Hedef metin yazarları, kaynak eserin النداء الخالد (Sonsuz/Ebedi Çağrı) şeklindeki başlığını farklı çevirmişlerdir. H.M.1 yazarı, 'Özgürlük Çağrısı' olarak tercih etmişken, H.M.2 yazarı ise 'Hürriyet Çığılığı' başlığını tercih etmiştir. Arapçada 'نداء' sözcüğü 'seslenme, çağrı, bağırma' gibi anlamlara gelmektedir. Romanın olay örgüsünden kaynak metnin başlığının, halkın ulaşmak istediği özgürlüğe ve buna ulaşmak için ortaya koyduğu devrim çağrısına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Türkçede hedef metin yazarlarının tercih etmiş olduğu 'hürriyet ve özgürlük' sözcükleri aynı anlamı taşıyorken 'çağrı ve çığılık' sözcükleri arasında anlam farkı vardır. 'Çağrı' sözcüğü 'davet, seslenme' anlamı taşırken, 'çığılık' sözcüğünde 'feryat etme' anlamı vardır. Hedef metin yazarları, çevirilerinde kaynak metin başlığını belirlerken romandaki olay örgüsünden etkilenerek ve dinamik eşdeğerliği sağlama düşüncesiyle böyle bir tercihte bulunmuş olabilir.

Örnek 1:

	Kaynak Metin
	ران على الجميع صمت رهيب، وشل الخوف ألسنتهم عن النطق، وأوقف أعضاءهم عن الحركة، وتسمروا في أماكنهم كتماثيل من حجر (s.8).
H.M.1	Topluluğun üzerini korkunç bir sessizlik kapladı ve sanki dilleri tutuldu, uzuvları felç oldu, taştan heykeller gibi yerlerine çakılıp kaldılar (s.9).
H.M.2	Hepsinin üzerine korkunç bir sessizlik çökmüştü. Korkudan dilleri tutulmuş, bütün azaları hareketsiz kalmıştı. Sanki taştan heykeller gibi yerlerinde çakılıp kalmışlardı (s.7).

Her iki çevirmen çeviri sırasında benzer bir çeviri anlayışı tercih etmiştir. İlk cümlede geçen 'ران على الجميع الصمت' herkes sessizliğe büründü' anlamındaki cümle için, H.M.1 yazarı, 'sessizlik kaplamak' ifadesini, H.M.2 yazarı da benzer anlama gelen 'sessizlik çökmek' ifadesini tercih ederek dinamik eşdeğerliği sağlamaya çabalamıştır. Kaynak metinde 'korkudan dilleri felç oldu' gibi bir anlam içeren cümleyi de, her iki çevirmen dinamik eşdeğerliği sağlamak için 'dilleri tutulmak' deyimini ifade etmiştir. Ancak her iki çevirmen, أعضاء 'uzuv, organ' anlamındaki sözcüğü ilk anlamıyla çevirmiştir. Fakat kaynak metinde ardından gelen cümleden anlam olarak, 'vücutlarının hareketsiz kaldığının' ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bu örnek cümlede hedef dildeki 'taş kesilmek' deyimini kullanılarak dinamik eşdeğerlik oluşturulabilirdi. Metnin son cümlesinde geçen ve Arapçada 'تسمروا في مكانه' hareketsiz kalmak' anlamına gelen ifadeyi de, çevirmenler hedef dilde uzun süre bir şey yapmadan beklemek anlamındaki 'çakılıp kalmak' deyimini çevirerek dinamik eşdeğerliği oluşturmaya çalışmışlardır. Bu örnekte çevirmenler genel olarak biçimsel eşdeğerliği gözeterek dinamik eşdeğerlik anlayışıyla çeviri yapmaya çalışmışlardır.

Örnek 2:

	Kaynak Metin
	إن منظر العمدة بعوده القصير، وهو يتدحرج كالكرة، بين أقدام اللاعبين منظر يبعث على الضحك فعلا. لماذا لا يضحك الناس جميعا (s.24)؟
H.M.1	Muhtarın, kısa bastonuyla ve oyuncuların ayaklarının önündeki top gibi yuvarlanması fiilen gülünç bir manzara arz ediyor. Fakat diğer insanlar niçin gülmüyor (s.19)?
H.M.2	Muhtarın, kısa bastonu ile ve sanki bir top gibi oyuncuların ayaklar arasında yuvarlanırken görünümü insanı gülmeye teşvik edici bir görünümdür. Peki, niçin herkes gülmüyor (s.19)?

Her iki çevirmen de kaynak metin örneğini biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak çevirmiştir. Ancak çevirmenlerin tercihlerinden dolayı hedef dil metnin okunabilirliği olumsuz etkilenmiştir. Kaynak metinde geçen durumda ‘*muhtarın kısa bastonuyla sanki futbolcuların ayakları arasında yuvarlanan bir top gibi yuvarlanmasının gülünç bir durum olduğu*’ anlatılmaktadır. Ancak H.M.1 yazarının ‘*fiilen gülünç bir manzara arz ediyor*’ ifadesi, H.M.2 yazarının da ‘*insanı gülmeye teşvik edici bir görünümdür*’ çevirisi hedef dil normlarını dikkate alan bir çeviri olmamış ve dinamik eşdeğerlik sağlanamamıştır. Kaynak metinde geçen فعلا sözcüğü Türkçede ‘*gerçekten*’ anlamında kullanılan bir durum zarfıdır. H.M.1 yazarı, bunu ‘*fiilen*’ olarak çevirmiş, H.M.2 yazarı da, bu sözcüğü çevirisinde kullanmamıştır. Kaynak metin cümlelerindeki üslup ve içerik hedef metinlere yansıtılmamış ve bu yüzden dinamik eşdeğerlik sağlanamamıştır.

Örnek 3:

	Kaynak Metin
	كان الشيخ عنبة لا يترك مناسبة تمر دون أن يعلق عليها، ولم يكن التعليق من بنات أفكاره، فقد كان يحفظ كلمات الشيخ جمال الدين الأفغاني ومقالاته عن ظهر قلب لطول ملازمته إياه أيام أن كان طالبا في الأزهر، وكانت يطلق على الأفغاني كلمة "حبيبي" فما أن سمع ما قاله أحمد حتى شحب وجهه وارتعشت شفته وتمتم: - يقول حبيبي: إن الأزيمة تلد الهمة (s.10).
H.M.1	Şeyh Anbe, meydana gelen herhangi bir hadise hakkında yorum yapmadan duramıyordu. Bu yorumların kaynağı kendisi değildi. Ezher’de öğrenci iken kendisiyle uzun süren münasebetleri sırasında sözlerini ezberlediği Şeyh Cemaleddin el-Afgâniye aitti. Kendisi için dostum sözünü kullanırdı. Ahmet’in dediklerini yeni duymuştu ki yüzü sarardı, dudakları titredi ve kekeledi: - Dostum der ki: Bunalım, himmeti doğurur (s.10).
H.M.2	Şeyh Anbe, yakaladığı her fırsatı değerlendirir, açıklamalarda bulunurdu. Onun açıklamaları kendi fikirleri değildi. Ezher Üniversitesi’nde öğrenci olduğu günler uzun müddet kendisiyle beraber bulunduğu için Şeyh Cemaleddin Afgâni’nin sözlerini ve makalelerini ezberlemişti. Afgâni için ‘dostum’ kelimesini kullanırdı. Şeyh Anbe, Ahmet’in sözlerini işitir işitmez yüzünün rengi soldu, dudakları titredi ve aceleyle şu sözleri kekeledi: - Dostum, der ki: Sıkıntı ve şiddetler, azim ve gayretleri doğurur (s.8).

Çevirmenler, kaynak metinde geçen ‘*Şeyh Anbe her duruma yorum yapardı, ancak yorumlar kendi düşünceleri değildi*’ cümlesini değiştirerek dinamik eşdeğerliği sağlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden hedef metinlerde ‘*yorum yapmadan duramamak*’, ‘*yakaladığı her fırsatı değerlendirmek*’ ifadeleri yer almıştır. H.M.1 yazarı, ‘*bu yorumların kaynağı kendisi değildi*’ cümlesi ile kaynak metnin anlamına benzer şekilde anlam vermek istemiştir. H.M.2 yazarının ‘*sözlerini ve makalelerini*

ezberlemiştir' cümlesindeki *makale* sözcüğü bağlam açısından uygun bir tercih olmamıştır. Arapçadaki 'مغالات' sözcüğü aynı zamanda 'öğreti, fikir' anlamlarına da gelmektedir. Çevirmenlerin bu sözcüğün farklı anlamlarını göz önüne alarak çeviri yapmaları biçimsel ve dinamik eşdeğerlik açısından daha uygun olabilirdi. Ayrıca 'Ahmet'in dediğini duyunca beti benzi attı, dudakları titreyerek şöyle dedi' anlamındaki cümleyi, iki çevirmen de sözcüklerin ilk anlamlarını çevirerek yani biçimsel eşdeğerliği sağlayarak aktarmıştır. Burada dinamik eşdeğerlik sağlanarak hedef metinde daha anlaşılır bir çeviri tercih edilebilirdi. Arapçada bir veciz söz gibi ele alınabilecek olan örnek metnin son cümlesini de H.M.1 yazarı, sözcüklerin anlamlarını vererek çevirmiş, H.M.2 yazarı da hedef dilde birbirine yakın anlamlı sözcükleri vererek yorumlamıştır. Aslında çevirmenler, kaynak metnin durum bağlamını düşünerek ve dinamik eşdeğerliğe dayanarak hedef dil kültüründe benzer bir duruma uygun düşecek 'her karanlık gecenin bir sabahı vardır' 'sıkıntılı zamanlar kahramanlar doğurur' ya da 'her sıkıntıdan sonra bir ferahlık vardır' ifadelerini tercih ederek eşdeğerliği oluşturabilirlerdi. Bunun sonucunda da hedef dilde daha okunabilir ve anlaşılabilir bir metin ortaya çıkmış olurdu.

Örnek 4:

	Kaynak Metin
	أخذ الضابط الإنجليزي يرمي بنظراته هنا وهناك، ويدقق البصر في الوجوه التي تقبع خلف النوافذ والأبواب النصف مغلقة وفي الصبایا الواقفات فوق الأسطح على أكاداس الأحطاب الجافة. ويستمتع إلى خوار الثيران ونهيق الحمير ونباح الكلاب. وكان جميع الحيوانات في مظاهر عدائية (s.23).
H.M.1	İngiliz zabiti oraya buraya göz gezdiriyor, yarı kapalı kapı ve pencerelerin arkasına gizlenen yüzlerle kuru odun yığınları üzerinde bekleşmekte olan çocukların gözlerini inceliyordu. Öküzlerin böğürmesi, eşeklerin anırması ve köpeklerin ulumasına kulak veriyordu. Adeta bütün hayvanlar saldırgan bir tavır içindeydiler (s.18).
H.M.2	İngiliz subayı oraya buraya göz gezdirmeye başladı. Çatıların üstünde, kuru odun yığınlarının tepesinde dikilmiş çocukları, yarı açık kapıların ve pencerelerin arkasına sinmiş yüzleri, dikkatli bir gözle tetkik ediyordu. Öküzlerin böğürmesine, merkeplerin anırmasına ve köpeklerin ulumasına kulak veriyordu. Sanki bütün hayvanlar bir resmi geçit yapıyorlardı (s.18).

Her iki çevirmen bu metinde genel itibariyle biçimsel eşdeğerliği sağlamaya çalışmasına rağmen H.M.1 yazarının 'kuru odun yığınları üzerinde bekleşmekte olan çocukların gözlerini inceliyordu' cümlesindeki 'gözlerini incelemek' ifadesinin kaynak metinde yer almadığı anlaşılmaktadır. H.M.2 yazarı da, metnin son cümlesinin anlamını farklı bir yapıyla çevirmiştir. Çünkü kaynak metinde 'hayvanların resmigeçit yapması' gibi bir ifade yer almamaktadır. Ayrıca bu çeviri, hedef dilde de bağlam içerisinde anlaşılabilir değildir. Kaynak metindeki olay örgüsünde 'subayın hayvanların seslerine kulak kesildiği ve sanki tüm hayvanların düşmanca bir tavır takındığına' dair bir izlenim olduğu anlatılmaktadır. Bu örnekte her iki çevirmenin biçimsel eşdeğerliği sağlamaya çalıştığı görülse de dinamik eşdeğerliği tam olarak sağlayamadığı görülmektedir.

Örnek 5:

	Kaynak Metin
	ولا يعتلي منبر المسجد إلا ويحدث الفلاحين عن الإنسان الحر، وعن قوله عمر رضي الله عنه "متي استبعدتم الناس وقد ولدتهم أمهاتهم أحرارا". ويحدثهم عن صفات المؤمن الحق وعن وجوب المساواة والعدالة والمحبة وسيطرتها على علاقات بني البشر (s.45).
H.M.1	Mescidin minberine çıktığında çiftçilere özgür insandan ve Hz. Ömer'in insanları ne zaman köleleştirdiniz, hâlbuki Allah onları hür kişiler olarak dünyaya getirmişti. Sözüdenü tekrarlar; onlara hakiki müminin niteliklerinden. Eşitlik, adalet ve sevgi ile bunların insanlar arası ilişkilerde hâkim olmasının gerekliliğinden bahsederdi (s.32).
H.M.2	Mescidin minberine çıktığı zaman, insan özgürlüğünden; Ömer (r.a)'in 'Anaları kendilerini hür doğurduğu halde insanları siz ne zaman köleleştirdiniz' sözüden; gerçek müminin vasıflarından, eşitlik, adalet ve sevgiden ve sevginin insan ilişkileri üzerindeki hâkimiyetinden mutlaka bahsederdi (s.36).

Her iki çevirmen örnek metinde biçimsel eşdeğerliği sağlamayı tercih etmiştir. Ancak H.M.1 yazarı, kaynak metinde 'anneleri onları özgür olarak doğurduğu halde' ifadesini 'Allah onları hür kişiler olarak dünyaya getirmişti' şeklinde çevirmeyi tercih ederek cümlenin anlamını değiştirmiştir. H.M.2 yazarı da, kaynak metinde 'özgür insan' olarak geçen ifadeyi yakın anlama gelecek şekilde 'insan özgürlüğünden' olarak çevirerek biçimsel eşdeğerliği sağlayamamıştır. Ayrıca kaynak metnin cümlelerini birleştirme yoluna gitmiştir. Burada H.M.1'de yer alan 'sözüdenü' sözcüğünün anlamsız bir kelime olduğu için bir yazım yanlışı olduğu düşünülmektedir. Metnin son cümlesindeki anlamı da, H.M.2 yazarı farklı şekilde aktarmıştır. Kaynak metinde geçen anlamda 'eşitlik, adalet ve sevgi ile bunların insan ilişkilerinde hâkim olmasının gerekliliğinden bahsedildiği' anlatılmaktadır. Ayrıca H.M.2 yazarı, kaynak metinde سيطرتها sözcüğündeki ها zamirinin sadece sevgi kelimesini kastetmiş olacağını düşünerek 'sevginin insan ilişkileri üzerindeki hâkimiyeti' gibi bir anlam vermiştir. Çevirmenlerin tercih etmiş oldukları yöntemlerden dolayı hedef metinlerde biçimsel eşdeğerlik ve dinamik eşdeğerlik sağlanamamıştır.

Örnek 6:

	Kaynak Metin
	لست إلهيا يا حضرة العدة. - يمكنني الإيذاء والانتقام من أي معارض. - ولم لا تكون مجلبة للنفع والخير؟ - لأنك يا عنية تعترض سلطاتي (s.45).
H.M.1	Sen ilah değilsin muhtar hazretleri. - Kim olursa olsun karşı çıkandan intikamımı alabilir ve onu işkence edebilirim. - Niçin fayda ve iyilik kaynağı olmuyorsun? - Çünkü sen benim yetkilerime saldırıyorsun, Anbe (s.32).
H.M.2	Sen ilah değilsin Muhtar Bey. - Herhangi bir muhalif benden intikam alabilir ve bana eziyet edebilir.

	- Benim sözlerimde ne gibi bir muhalefet görüyorsun? - Çünkü sen benim idareme karşı çıkıyorsun (s.37).
--	--

H.M.1 yazarı kaynak metnin anlamını sözcüğü sözcüğüne çevirerek biçimsel eşdeğerliği sağlamaya çalışmıştır. Kaynak metinde '*benim karşımda duran kim olursa ondan intikam alabilir ve onun canını yakabilirim*' anlamında bir cümle mevcuttur. H.M.1 yazarı, bu cümlelerin ilk kısmını yakın anlamda çevirmiş olsa da, ardından gelen kısmı, hedef dile anlaşılacak şekilde çevirmiştir. Yani ilk kısımda biçimsel eşdeğerliği sağlama çabasını güdülmüşken ikinci kısımda biçimsel ve dinamik eşdeğerliği sağlanamamıştır. H.M.2 yazarı ise aynı cümleyi, tamamen yanlış anlamış olmalı ki hedef metne bambaşka bir anlamda aktarmış ve biçimsel ve dinamik eşdeğerlik sağlanamamıştır. Bu da kaynak metnin hedef dilde anlaşılmasına sebep olmuştur. İki roman kahramanı arasında geçen diyalogda birebir çeviri ile '*neden hayra ve iyiliğe sebep olmuyorsun*' anlamına gelen cümleyi, H.M.1 yazarı yakın anlamda çevirmiştir. H.M.2 yazarı ise kaynak metinde yer almayan bir cümle eklemiş, anlamı tamamen değiştirerek biçimsel eşdeğerliği sağlayamamıştır. Çevirmenin iki cümleyi de tamamen değiştirmesi sebebiyle biçimsel ve dinamik eşdeğerlikten uzak bir çeviri oluşturulmuştur. Metnin '*sen benim yetkilerime müdahale ediyorsun*' gibi bir anlam içeren son cümlesini de, H.M.1 yazarı, kaynak metin anlamını yansıtarak aktarmışken, H.M.2 yazarı anlamı değiştirerek çevirmiş ve biçimsel eşdeğerliği sağlayamamıştır.

Örnek 7:

	Kaynak Metin
	وما هي إلا ساعة أو بعض ساعة حتى غصت الدار بهم. وامتألت الرحبة الواسعة وكذلك المصاطب أمام البيت بالأهالي، ولم تزد كلمات التحية عن "حمدا لله على سلامتك" ولم يكن رد الشيخ يخرج عن "الله يسلمكم" (s.54,55).
H.M.1	Yaklaşık bir saat içinde ev gelenlerle doldu. Geniş avlu da doldu. Aynı şekilde evin önündeki sekiler de insanlarla dolmuştu. 'Kurtuluşundan dolayı Allah'a hamdolsun', sözü devamlı söylenip duruyordu. Şeyhin de bunlara cevabı Allah da sizi selamette kılsın şeklinde oluyordu (s.39).
H.M.2	Çok değil bir saatte hatta daha da az bir sürede evin içi ve geniş avlusu gelen misafirlerle doldu, taştı. Evin önünde alçak binaların üstünde de halk birikmişti. Selam faslına 'elhamdülillah kurtuldun' sözlerinden başkası ilave edilmiyor; Abdulaziz Şelebi'nin cevabı da 'Allah sizi de kurtarsın'dan öteye geçmiyordu (s.46).

Her iki çevirmen kaynak metni, biçimsel eşdeğerliği temel alarak çevirmiştir. '*Birkaç saat içinde ev gelenlerle doldu*' anlamındaki cümleyi, H.M.1 yazarı '*yaklaşık bir saat içinde*' olarak, H.M.2 yazarı da aynı cümleyi, '*bir saatte hatta daha az bir sürede*' ifadesiyle çevirerek metinde yer almayan bir ifadeyi eklemeyi tercih etmiştir. Sonraki cümle, H.M.1 tarafından biçimsel eşdeğerlik dikkate alınarak çevrilmiştir. H.M.2 yazarı ise kaynak metindeki aynı cümleyi, '*evin önündeki alçak binaların üstünde de halk birikmişti*' şeklinde çevirmiş ve anlamı değiştirmiştir. Kaynak metinde yer alan bu cümle '*evin geniş avlusu dolmuştu hatta evin dışında da oturacak bir yer kalmamıştı*' gibi bir cümle ile anlatılarak dinamik eşdeğerlik sağlanmaya çalışılabilirdi. Örnek kaynak metnin son cümlesinde, gelen ziyaretçilerin esirlikten kurtulan birine söyledikleri sözler yer almaktadır. Burada çevirmenler biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak birebir çevirmişlerdir. Çevirmenlerin bu cümle ile kaynak dil kültürünü yansıtmaya amacı olabileceği varsayılsa dahi hedef metinlerin okunabilirliği olumsuz yönde etkilenmiştir. Dinamik eşdeğerlik dikkate alınarak bir çeviri tercih edilmiş olsaydı kaynak metindeki '*seni kurtaran Allah'a hamdolsun*' cümlesi; '*geçmiş olsun*' şeklinde aktarılabilirdi. Bunun karşılığında da '*teşekkür ederim ya da Allah sizleri düşürmesin*' gibi ifadeler

yer alabilirdi. Böylelikle çeviri metin hedef dil kültürüne daha uygun şekilde ve dinamik eşdeğerlik sağlanarak bir çeviri tercihinde bulunulmuş olurdu.

Örnek 8:

	Kaynak Metin
	للخواجة بني وكيل أعمال يشرف على أرضه التي يملكها والتي استولى عليها من الفلاحين بأثمان زهيدة في ظروف مريبة. حقا إن الطيور على أشكالها تقع. إذ أن وكيل الخواجة -يدعى الحاج إبراهيم- يتفق مع رئيسه في كثير من الصفات (s.62).
H.M.1	Hoca Yanni'nin bir iş takipçisi vardı. Bu adam, Yanni'nin çiftçilerden yok pahasına aldığı borçlarına karşılık saydığı veya bir takım hilelerle işgal ettiği arazilerine bakıyordu. Vakıa, kıratın yanında duran ya huyundan ya suyundan kapar. Hoca Yanni'nin vekili -Hacı İbrahim diye de anılmaktadır- birçok nitelikleriyle patronuna benzemekte idi (s.46).
H.M.2	Havaceyani'nin bir kâhyası vardır. Bu kâhya, sahibi bulunduğu arazilerin ve çiftçilerden az bir para karşılığı elde edip kullanım süresi şaibeli arazilerin işletilmesini kontrol eder. Gerçekten kuşlar kendilerine benzeyen yerlere konarmış. Çünkü Havaceyani'nin kâhyası Hacı İbrahim de pek çok niteliklerinde patronu ile ittifak halindedir (s.54).

Kaynak metinde 'Yanni Bey'in sahip olduğu ve şaibeli durumlarda çiftçilerden yok pahasına el koyduğu arazilerin işlerini yürüten bir yardımcısı vardı' anlamındaki cümle, H.M.1 yazarı tarafından dinamik eşdeğerlik dikkate alınarak hedef dilde daha anlaşılır ifadelerle aktarılmaya çalışılmıştır. 'Yardımcı, vekil, temsilci' gibi anlamlara gelen sözcüğü, 'iş takipçisi' olarak vermesi de hedef dil kültüründe kaynak metindeki durumu yansıtmak istemesi amacından olabilir. Dinamik eşdeğerliği sağlamak için olsa gerek, kaynak metinde bulunmayan 'borçlarına karşılık saydığı, birtakım hilelerle' ifadelerini de hedef metne eklemiştir. H.M.2 yazarı da dinamik eşdeğerliği sağlamak için, özellikle çiftliklerde her türlü işi takip eden kişiyi niteleyen 'kâhya' sözcüğünü kullanmıştır. Çevirmenler, metindeki bir Arap atasözü için farklı tercihlerde bulunmuştur. Birebir çeviri olarak 'kuşlar kendilerine benzeyenin yanına konar' gibi bir anlam içeren ifadeyi, H.M.1 yazarı, dinamik eşdeğerliği sağlamak için 'kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan' atasözüyle çevirmiştir. Belki burada 'körle yatan şaşı kalkar, üzüm üzüme baka baka kararır' gibi atasözleri de kullanılabilirdi. H.M.2 yazarı ise bu ifadeyi, biçimsel eşdeğerliğe dikkate alarak kaynak metinde geçtiği şekliyle aktarmıştır. Çevirmenin bu tercihi kaynak dil kültürünü hedef dilde vermek olsa da bu cümle hedef dil kültüründe tam olarak aynı etkiyi bırakamamıştır. Burada dinamik eşdeğerlik dikkate alınarak bir çeviri tercih edilmesi okunabilirlik açısından daha uygun olurdu. Örnek metnin son cümlesinde iki çevirmen de biçimsel eşdeğerliği dikkat almıştır. Fakat H.M.2 yazarının 'Yanni'nin yardımcısı Hacı İbrahim birçok özelliğiyle patronuna benzemektedir' anlamındaki cümleyi, 'ittifak halindedir' ifadesiyle aktarması, kaynak metinde kastedilenden farklı bir anlamın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Örnek 9:

	Kaynak Metin
	في لمح البصر كان الخنجر يلمح في يد أبي المعاطي وجمد الخواجة لحظة. ثم وثب كقط بري عن مكانه فوقعت الزجاجة وتحطم الكأسان وانقض عليه أبو المعاطي كثور هائج. ورفع يمناه ليغرس الخنجر في قلبه. ولكن الخواجة أخذ تصرخ ويستغيث ويتلوى (s.86).
H.M.1	Bir anda Ebulmuati'nin elinde hançer parlamıştı. Hoca bir an için durakladı. Sonra yerinden fırlayan kaz gibi sıçradı. Şişe devrildi. Kâseler devrildi. Ebulmuati, kan görmüş boğa gibi üzerine çullandı. Hançeri kalbine saplamak için sağ elini kaldırdı. Fakat Hoca bağırarak yardım istedi ve kaçmaya başladı (s.63).
H.M.2	Bir anda Ebül Meâti'nin elinde hançer parlayıverdi. Havaceyani bir an dondu kaldı. Sonra vahşi bir kedi gibi yerinden sıçradı. Şişe devrildi. Kadehler kırıldı. Ebül Meâti azgın bir boğa gibi üzerine atıldı. Hançeri kalbine saplamak için elini havaya kaldırdı. Fakat Havaceyani ardı ardına bağırıyordu ve imdat istemeye başladı (s.76).

İki çevirmen de biçimsel eşdeğerliğe dikkat ederek çeviri yapmayı tercih etmiştir. Ancak bazı tercihler kaynak metnin durum bağlamını oluşturmaktan uzak kalmıştır. Hem biçimsel eşdeğerlik hem de dinamik eşdeğerlik tam olarak sağlanamamıştır. H.M.1 yazarı, 'Bir kedi gibi yerinden sıçradı' anlamındaki cümleyi, 'yerinden fırlayan kaz gibi sıçradı' şeklinde değiştirerek aktarmıştır. 'Şişe devrildi, kadehler kırıldı/düştü' cümlesindeki 'كأس' sözcüğünü, H.M.1 yazarının 'kâseler' olarak çevirmesi hedef dil kültürü açısından uygun olmamıştır. Ardından gelen cümlede geçen 'vahşi bir boğa gibi' ifadesi, H.M.2 yazarı tarafından 'azgın bir boğa' ve H.M.1 yazarı tarafından da 'kan görmüş boğa' şeklinde aktarılması dinamik eşdeğerlik sağlama isteğindedir. Son cümlede de H.M.2 yazarı 'ardı ardına' ifadesini ekleyerek dinamik eşdeğerliği sağlamaya çalışmıştır. Çevirmenlerin kaynak metindeki ayrıntıları ve betimlemeleri hedef metne yansıtmaktan zaman zaman uzak kalmaları sebebiyle hedef metinlerle kaynak metinler arasında biçimsel ve dinamik eşdeğerliğin tam olarak sağlanamadığı söylenebilir.

Örnek 10:

	Kaynak Metin
	قالت أمها متمثلة بالحكمة الشعبية: - من خرج من داره قل مقداره. - أما أنا يا أمي فأعتقد أن من خرج من داره في فترات قليلة. ينعم بالهواء الجميل وتغيير المناظر، والترويح عن النفس (s.92).
H.M.1	Bir halk vecizesi söyleyerek annesi karşılık verdi: - Kim evinden çıkarsa değeri azalır. - Bana gelince anne, kim kısa sürelerle evinden çıkarsa onun güzel hava, değişik manzaralar ve gönül huzuru gibi nimetlerden yararlandığına inanırım (s.69).
H.M.2	Annesi bir atasözünü temsil getirerek şöyle dedi: - Evinden dışarı kim çıkarsa, onun sayısı azalır. - Ama anneciğim, ben inanıyorum ki kısa aralıklarla evinden dışarı çıkan bir kimse temiz hava alır, değişik manzaralar görür ve ruhunu dinlendirir (s.83).

Bu örnekte iki çevirmen de biçimsel eşdeğerliği sağlamayı tercih etmiştir. H.M.1 yazarı, Arap atasözünü metinde geçtiği şekliyle hedef metne aktarmıştır. H.M.2 yazarı ise, ‘مقدار’ sözcüğünün ilk anlamını kullanarak hem biçimsel hem de dinamik eşdeğerlikten uzak bir çeviri tercihinde bulunmuştur. Oysa kaynak metindeki bağlama uygun gelecek hedef dil kültüründe benzer bir atasözü vardır. Çevirmenler, hedef kültürde gerekli gereksiz her yere girip çıkan kadın hakkında dedikodu yapılır anlamını içeren, ‘çok gezen tavuk, ayağında pislik getirir’ atasözünü çevirilerinde kullanarak biçimsel ve dinamik eşdeğerliği sağlayan bir çeviri anlayışı benimseyebilirlerdi.

Bunun yanında H.M.1 yazarının ‘bana gelince anne’; H.M.2 yazarının ise ‘ama anneciğim, ben inanıyorum ki’ gibi ifadelerle örnek metni çevirmesi, burada çevirmenlerin biçimsel eşdeğerliği dikkate aldıklarının göstergesidir. Ancak edebi çevirilerde beklenen çevirmenlerin biçimsel eşdeğerlik yanında dinamik eşdeğerliği sağlamalarıdır. Biçimsel eşdeğerliği sağlamak uğruna dinamik eşdeğerliğe yeteri kadar önem verilmediği takdirde hedef metinde kabul edilebilirliği düşük çeviri metinler ortaya çıkacak ve bu durumda metinlerin okunabilirliği azalacaktır. Edebi çevirilerinde kaynak metnin etkisini hedef metinde oluşturabilmek yani dinamik eşdeğerliği sağlamak da önemlidir.

Örnek 11:

	Kaynak Metin
	خفاجة لم يستجب لكلمة الحق، ولم ينصع لحكمة الله. لقد مات قلبه ولم يبق منه إلا اللحم والعظم يجرهما الشيطان كيف شاء. والآن تصبحون على خير. سلام عليكم (s.122).
H.M.1	Hafface, hakka icabet etmemiş Allah’ın hikmeti için yapılan nasihati kabul etmemiştir. Onun kalbi ölmüştür. Ondan sadece et ve kemikler kalmıştır ki onları da şeytan istediği gibi oynatıyor. Şimdi sizlere iyi geceler. Selam aleyküm (s.89).
H.M.2	Haydar hakkın sesine kulak vermedi ve ilahi hikmetin gereğini yerine getirmedi. Onun kalbi artık ölmüştür. Ondan geriye sadece şeytanın dilediği şekilde hareket ettirdiği bir et ve kemik yığını kalmıştır. Şimdi hayr üzere sabaha erişiyorsunuz. Selam üzerinize olsun (s.108).

İki çevirmen de kaynak metindeki anlamı farklı bir şekilde vermiştir. ‘Ondan geriye şeytanın istediği gibi hareket ettirdiği bir et ve kemik yığını kaldı’ anlamındaki cümlede biçimsel eşdeğerliği temel alarak çeviri yapan çevirmenler, hedef dil kültüründe kullanılan ‘şeytanın oynacağı olmak’ ifadesiyle dinamik eşdeğerliği dikkate alarak bir çeviri tercihinde bulunabilirlerdi. Çevirisinde biçimsel eşdeğerliği tercih eden H.M.1 yazarının kaynak metnin ilk cümlesi, ‘Allah’ın hikmeti için yapılan nasihati kabul etmemiştir’ çevirisi hedef dilde anlaşılabilir değildir. ‘Haffâce hak söze karşılık vermedi’ anlamındaki cümle de, H.M.2 yazarı tarafından ‘Hakkın sesine kulak vermedi’ şeklinde aktararak dinamik eşdeğerlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Örnek metnin son cümlesindeki ‘تصبحون على خير’ ifadesi H.M.1 yazarı tarafından dinamik eşdeğerlik dikkate alınarak çevirile de, H.M.2 yazarının aynı ifadeyi biçimsel eşdeğerliği temele alarak ‘şimdi hayr üzere sabaha erişiyorsunuz’ şeklinde çevirmiş olması eşdeğerlik bakımından uygun olmamıştır. Çevirmenler dillerin kültürlerine ait bazı ifadeleri çevirirken hedef dilde eşdeğer ifadeleri oluşturmak için hangi yöntemleri tercih etmesinin daha uygun olacağına karar vermelidir. Bu örnekte çevirmenin kaynak kültürün ‘iyi geceler’ karşılığında söylemiş olduğu ‘hayırla sabahlayasınız’ ifadesini vermek istemiş olabilme ihtimali olsa da, bu çeviri tercihi hedef metnin okunabilirliğini etkilemektedir.

Örnek 12:

	Kaynak Metin
	لم يكن غيبا. فقد أدرك أنها تريد أن تلمح له إلى موضوع الزواج. ومع ذلك فقد لزم الصمت. لكنها قالت: - وكيف لا أنزعج. وقد جاء يطلب يدي. ويلج في سرعة إتمام الزواج (s.141).
H.M.1	Ahmet geri zekalı biri değildi. Sabrin'in evlilik konusuna temas etmek istediğini anladı. Bununla beraber susmayı yeğledi. Kız konuşmasını sürdürdü ve: - Nasıl rahatsız olmam. Bana evlilik teklifi için gelmişti. Ve çarçabuk evlenmekte ısrar ediyordu (s.103).
H.M.2	Ahmet anlayışsız biri değildi. Kendisine evlilik konusunu ima etmek istediğini anladı. Bununla beraber susmayı tercih etti. Fakat kız devam etti: - Nasıl rahatsız olmam ki... Elimi istemeye gelmiş. Evliliğin süratle tamamlanmasında ısrar ediyor (s.125).

Her iki hedef metin yazarı, kaynak metin örneğinin çevirisinde biçimsel eşdeğerliği tercih etmiştir. Bu örnekte özellikle dikkat çekilmek istenen ifade kaynak kültürde yer alan 'طلب يد المرأة' kadına evlilik teklif etmek ya da 'طلب اليد' kız istemek' ifadesini çevirmenlerin farklı çevirmesidir. H.M.1 yazarı, 'bana evlilik teklifi için gelmişti' çevirisiyle kaynak metnin anlamını yakalamışken, H.M.2 yazarı 'elimi istemeye gelmiş' çevirisiyle biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak kaynak kültürü olduğu gibi hedef kültüre yansıtmıştır. Kaynak metinde geçen anlam 'beni istemeye gelmişti' şeklindedir. H.M.2 yazarının biçimsel eşdeğerliği tercih ederek yapmış olduğu çeviri hedef dilde tam olarak anlaşılabilir. Çünkü hedef dil kültüründe 'elini istemek' ifadesi okuyucu için herhangi bir şey ifade etmemektedir. Nida'nın çeviri eşdeğerliğine dair ortaya koymuş olduğu biçimsel ve dinamik eşdeğerlik sağlanabilmesinin çevirmenlerin iki dile hâkim olmasının yanında iki dilin kültürel özelliklerine de hâkim olması gerektiğini göstermektedir.

Örnek 13:

	Kaynak Metin
	عندما انفرد الزوج بزوجه في وقت متأخر من الليل طرحا الموضوع على بساط البحث، تتوالاه من كل زواياها. والتقت وجهات نظرهما عند عدة نقط. أولاها أن صابرين مخطئة وقليلة الأدب إذ أنها كشفت برقع الحياء، وتكلمت بوقاحة (s.197).
H.M.1	Gecenin ilerleyen saatlerinde karı koca baş başa kaldıklarında konuyu masa üzerine yatırıp meseleyi her açıdan ele aldılar. Birçok noktada aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Bunlardan birincisi Sabrin'in hayâ perdesini yırttığı ve arsızca konuştuğu için hatalı ve edepsiz biri olduğu (s.142).
H.M.2	Gecenin ilerleyen saatlerinde karı koca yalnız başlarına kaldıkları zaman konuyu enine boyuna ortaya koydular. Onu her yönüyle ele aldılar. Her ikisinin görüşleri pek çok noktada birleşiyordu. Birincisi Sabriye hata etmişti ve edepsizlik yapmıştı. Çünkü hayâ perdesini açmış, utanmazca konuşmuştu (s.168).

Her iki çevirmen kaynak metinde geçen 'طرح مسألة/موضوع على بساط البحث' konuyu tartışmaya açmak' anlamındaki ifadeyi, dinamik eşdeğerliği sağlamak için hedef dil kültüründeki yakın anlamlı ifadeler ile çevirmişlerdir. H.M.1 yazarı, Türkçede bir konuyu enine boyuna araştırmak anlamında kullanılan 'masaya yatırmak' deyimini ile çevirmiştir. H.M.2 yazarı ise 'her yönüyle, eksiksiz' anlamında kullanılan 'enine boyuna' deyimini çevirisinde tercih etmiştir. Çevirmenlerin bu tercihleri biçimsel ve dinamik eşdeğerlik açısından uygun bir tercih olmuştur. Ancak H.M.2 yazarı, örnek metnin son cümlesini farklı bir yapıyla çevirmeyi tercih etmiştir. Kaynak metinde 'Sabrin, küstahça konuştuğu ve hayâ perdesini yırttığı için, saygısız ve hatalıydı' anlamında bir cümle mevcuttur. Çevirmen bu cümleyi, farklı ifadelerle aktarmıştır. Fakat 'hayâ perdesini açmak' ifadesi hedef dilde mevcut olmadığı için anlaşılabilir değildir.

Örnek 14:

	Kaynak Metin
	ويقبل مارس عام 1921، ويؤلف "عدلي" وزارة جديدة. تكون مهمتها التفاهم مع الإنجليز من أجل نيل الاستقلال، ويشترط الإنجليز ضمان مصالحهم – وهو تعبير مطاطة قبل بدء المفاوضات، ويطلقون على الوزارة الجديدة "وزارة الثقة" وتمر فترة قصيرة من الهدوء النسبي (s.231).
H.M.1	1921 yılında Mart ayı gelmiş, adli işlerle ilgilenecek yeni bir bakanlık oluşturulmuştu. Bu bakanlığın işi bağımsızlık için İngilizlerle anlaşma sağlamaktı. İngilizler ise kendi menfaatlerini görüşmeler başlamadan önce güvence altına almayı şart koşuyorlardı. Bu elastiki bir ifade idi. Yeni bakanlığa da Vezâratü's-sika adını koymuşlardı. Kısa bir dönem için de olsa nisbî bir sükûnet mevcuttu (s.165).
H.M.2	1921 yılı Mart ayı gelir ve Adliye Bakanlığı diye yeni bir bakanlık kurulur. Bu bakanlığın en önemli görevi bağımsızlığı elde etmek için İngilizlerle anlaşmaktır. İngilizler, görüşmeler başlamadan önce kendi maslahatlarını –ki bu lastikli bir ifadedir-garanti altına almayı şart koşarlar ve bu bakanlığa Güvenlik Bakanlığı ismini verirler. Kısa bir nisbi sükûnet dönemi yaşanır (s.197).

Her iki çevirmen de kaynak metni biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak çevirmeyi tercih ettiğinden hedef dilde anlaşılması zor metinler ortaya çıkmıştır. Çevirmenlerin, 'وهو تعبير مطاط' ifadesini aktarırken tercih ettikleri ifadeler hedef dilde tam olarak anlaşılammamaktadır. Hedef dil Türkçede 'elastiki bir ifade ya da lastikli bir ifade' gibi söylemler kullanılmamaktadır. Bunun yerine metnin durum bağlamını hedef dilde çağrıştırabilecek olan, 'esnek bir ifade' ya da 'bu ucu açık bir ifade' gibi bir tercih dinamik eşdeğerlik sağlanabilmesi açısından daha uygun olabilirdi. Ayrıca H.M.1 yazarı, örnek metinde geçen bakanlık ismini 'Vezâratü's-sika' olarak aktarmıştır ancak bu ifadenin hedef dile çevrilmesi daha uygun olurdu. H.M.2 yazarının son cümle çevirisi ise anlaşılammamaktadır. Çevirmenlerin tercihinden dolayı bu örnekte biçimsel ve dinamik eşdeğerlik tam olarak sağlanammamıştır.

Örnek 15:

	Kaynak Metin
	يؤكد لهم أحمد أنه لن ينساهم لأنه ابنهم جميعا، ولا يعقل أن ينسى الابن أهله، وينقض عليه الشيخ عنة لا يدري من أين أتى، ويقول: - ولا يمكن أيضا أن ينسى أصهاره. بلدك فين يا جحا قال اللي فيها مراتي. وضحك الجميع (s.231).
H.M.1	Ahmet köylülere onları asla unutmayacağını çünkü kendisinin onların hepsinin evladı olduğunu, evladın ise ailesini unutmasının düşünülemediğini teyit etti. Nereden geldiğini bilmediği Şeyh Anbe ona karşı geldi ve dedi ki: - Aynı şekilde dünürlerini de unutamaz. Herkes güldü (s.166).
H.M.2	Ahmet onları unutmayacağını üstüne basa basa söylüyor, çünkü kendisinin hepsinin evladı olduğunu, bir evladın kendi ailesini unutmasının düşünülemediğini ifade ediyordu. Nereden geldiğini bilmediği Şeyh Anbe aniden ortaya çıkıyor ve şöyle diyordu: - Hısımlarını da unutması mümkün değildir. 'Nasreddin Hoca'ya; Nerelisin ey hocam, dediklerinde, karımın köyündenim' demiş. Hepsi gülüşüler (s.197).

Örnek metinde H.M.1 yazarının kaynak metnin ilk cümlesini biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak çevirmesi ve 'أكد' fiilini ilk anlamıyla çevirmesi sebebiyle cümle tam olarak anlaşılammamaktadır. Hedef dilde 'teyit etmek' fiili bir şeyi doğrulamak anlamında kullanılır. Oysa kaynak metinde fiil, 'ifade etmek, vurgulamak' anlamında kullanılmıştır. H.M.2 yazarı ise aynı cümlede anlamı pekiştirmek amacı ile eşdeğer etki bırakmak için 'üstüne basa basa söylemek' ifadesini tercih etmiştir. Kaynak metinde 'hısımlarını da unutmaz' cümlesi, H.M.1'de 'dünürler', H.M.2'de 'hısımlar' olarak çevrilmiş. Burada 'dünürler' kelimesi hedef dil kültürü açısından daha doğru bir tercih olmuştur. Ancak bunun ardından gelen cümle, H.M.1 yazarı tarafından çevrilmemiş,

çıkartılmıştır yani biçimsel eşdeğerlik sağlanamamıştır. Örnek metinde geçen 'جا' ismi Arapçada mizahi bir karakter için kullanılmaktadır. H.M.2 yazarı, kaynak metinde geçen, 'Nerelisin Cuhâ, karımın memleketindenim' anlamındaki cümlede dinamik eşdeğerliği sağlamak için 'Nasreddin Hoca' kahramanını tercih etmiştir. Hedef dil kültüründe de bu cümlenin çevirisine eşdeğer etki oluşturabilecek bir nükte yer almaktadır: 'Hoca'ya nerelisin diye sormuşlar. Henüz evlenmedim' demiş. Belki de bu tercihle biçimsel ve dinamik eşdeğerlik sağlanmış olabilir.

Sonuç

Çevirmenlerin genel olarak en-Nidâu'l-hâlid adlı romanın çevirisinde dinamik eşdeğerlikten çok biçimsel eşdeğerliği dikkate alan bir çeviri anlayışı tercih ettikleri söylenebilir. Diğer bir ifadeyle hedef metinlerde kaynak metin odaklı çeviri anlayışı öne çıkmaktadır. Çevirmenlerin kaynak metni genellikle birebir yani sözcüğü sözcüğüne çevirme endişesi sebebiyle hedef metinlerde yer yer tam olarak anlaşılmasını bazı ifadeler ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bir hedef metnin oluşmasını sağlayan bir kaynak metnin varlığı olsa da çevirmenlerin iki kültür arasında tercih etmiş oldukları yöntemler hedef metinlerin okunabilirliği üzerinde oldukça etkilidir. Bu yüzden çevirmenlerin çevirileri sırasında bir çeviri anlayışı tercihinde bulunmaları önem arz ederken bunun çeviri metni ne yönde etkileyeceği de önemli bir noktadır.

Çevirmenler, romanda geçen kahramanları aktarırken farklı tercihlerde bulunmuşlardır. H.M.2 yazarı, kaynak metindeki kahramanların isimlerini hedef metinde karşılayacak farklı isimlerle vereceğini belirtmesine rağmen romandaki bazı kahramanları Türkçe isimlerle, bazılarını kaynak metindeki şekliyle vermiştir. Örnek olarak 'خواجه يني' 'Yanni Bey' olarak geçen kahraman, anlaşılacak şekilde 'Havaceyani' olarak hedef metinde yer almıştır. H.M.1 yazarı da aynı kahraman için 'Hoca' sözcüğünün romanın geçtiği Mısır'da saygı ifadesi olarak gayrimüslimler için kullanıldığını belirterek hedef metninin genelinde 'Hoca ya da Hoca Yanni' şeklinde aktarmıştır. Ancak hedef dil kültüründeki 'Hoca' sözcüğünün taşıdığı ve okuyucunun zihninde oluşturduğu anlam farklı olduğundan çevirmenin farklı bir yöntemle bu ifadeyi çevirmesi daha uygun olabilir.

Hedef metin yazarları kaynak metin yazarının gayet sade ve anlaşılır üslubunu hedef metinlerinde oluşturamamışlardır. Bazen hedef metinlerde anlaşılacak cümlelerle karşılaşmıştır. Ayrıca kaynak metinde geçen bazı detaylı betimlemeler hedef metinlerde tam olarak oluşturulamamıştır. Bu durum da hedef metnin okunabilirliğini etkilemiştir. Edebi metin içerisinde oluşturulan betimlemelerin hedef metne yansıtılabilmesi çevirinin ne denli eşdeğer etki bırakma çabasının bir göstergesi olabilir. Çevirmenler kaynak metinde geçen deyim, atasözü gibi bazı kültürel ifadeleri çevirirken de belirli bir yöntemi tercih etmemiştir. Bu ifadeleri yer yer kaynak metinde geçtiği şekliyle biçimsel eşdeğerliği dikkate alarak bazen de dinamik eşdeğerliği yani hedef dilde eşdeğer etki bırakacak şekilde çevirmişlerdir. Buna benzer ifadelerin çevirilerinde hedef dil okuyucusunda kaynak metnin benzer etkisini oluşturmak için dinamik eşdeğerliğin dikkate alınması gerekmektedir. Böyle bir çeviri anlayışının tercih edilmesi hedef metinlerin okunabilirliğini olumlu yönde etkileyecektir. Aksi halde kaynak metnin kültürüne hiçbir şekilde yakın olmayan okuyucuların çeviri metinlerde karşılaştığı kültürel ifadeleri anlamlandırması bir hayli zor olacaktır. Bu yüzden iki dil çifti arasında çeviri yapan çevirmenlerin her iki dile tam olarak hâkim olmasının yanında özellikle edebi çevirilerde her iki dilin kültürüne de hâkim olması önem arz etmektedir. Özellikle çeviri etkinliği içerisinde önemli bir yere sahip edebi çeviri sırasında çevirmenlerin tercih etmiş oldukları çeviri anlayışlarının hedef metnin okunabilirliği ve anlaşılabilirliği üzerinde oldukça etkili olduğunu açıklar. Bu yüzden çevirmenler, özellikle edebi çevirilerinde Nida'nın eşdeğerlik bağlamında belirtmiş olduğu biçimsel eşdeğerlikle birlikte dinamik eşdeğerliği de sağlama çabasıyla hareket etmelidir. Bu şekilde yapılacak olan çeviri metinlerin okunabilirliği artacaktır ve hedef dilde yazılmış bir eserden farksız olacaktır.

Kaynakça

- Abdülhâlik, Nadir Ahmed (2010), **eş-Şahsiyetu'r-Rivâiyye Beyne Ali Ahmed Bâkesîr ve Necîb el-Kîlânî**, Dâru'l-'ilm ve'l-îmân, Disûk.
- Aksoy, N. Berrin (2002), **Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi**, İmge Yayınları, Ankara.
- Aktaş, Tahsin (1996), **Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış**, Orsen Yayıncılık, Ankara.
- Aktaş, Tahsin (1999), "Yazın Çevirisi, İşlevi ve Özellikleri", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.19(13), s. 41-51.
- Dağbaşı, Gürkan (2017), "Arapçadan Türkçeye Yapılan Şiir Çevirilerinde Nitelik Sorunu", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.6(16), s. 177-195.
- Doğru, Erdinç (2011), **Dilin Derin Devleti Deyimler**, Fecr Yayınları, Ankara.
- el-'Arînî, Abdullah bin Salih (2005), **El-İtticâhu'l-İslâmî fi e'mâl Necîb el-Kîlânî el-Kasasiyyâ**, Dâr Kunûz İşbilyâ, Riyad.
- el-Farahaty, Hanem (2015), **Arabic-English-Arabic Legal Translation**, Routledge Press, New York.
- el-Kîlânî, Necîb (1981), **en-Nidâu'l-Hâlid**, Muessetu'r-Risâlâ, Beyrut.
- el-Kîlânî, Necîb (2010), **Özgürlük Çağrısı**, (Çev. Ramazan Ege), İzmir.
- el-Kîlânî, Necîb (1996), **Hürriyet Çılgığı**, (Çev. Ahmet İyibildiren), Uysal Yayıncılık, Konya.
- el-Kîlânî, Necîb (2016), **Muzekkiratu'l-Kîlânî**, Dâru's-Sahvâ, Kahire.
- 'Enânî, Muhammed (2003), **et-Tercemetu'l-edebiyeye beyne-nazariyye ve't-tatbîk**, Dâru Nübâr, Kahire.
- Göktürk, Akşit (2016), **Çeviri: Dillerin Dili**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Grossman, Edith (2017), **Çeviri Neden Önemlidir?**, (Çev. Ayşe Ece,), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- How many languages are there in the world? (2018), "Ethnologue Languages of The World", <https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- İşler, Emrullah ve Yıldız, Musa (2018), **Arapça Çeviri Kılavuzu**, Akdem Yayınları, İstanbul.
- Karavin, Harika (2016), "Çeviri Kuramları Bağlamında Eşdeğerlik Kavramının İzini Sürmek", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.12, s.125-144.
- Kurt, Gülfem (2019), **Necîb Mahfûz Romanlarının Arapçadan Türkçeye Çevirilerinin Ereğ Odaklı Çeviri Kuramı ve Çeviri Stratejileri Açısından İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Lahlali, el-Mustafa. ve Abu Hatab, Wafa (2014), **Advanced English-Arabic Translation A Practical Guide**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Mansûr, Muhammed. Ahmed (2006), **et-Terceme Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk**, Dâru'l-Kemâl, Kahire.
- Newmark, Peter (1988), **A Textbook of Translation**, Shanghai Foreign Language Education Press, New York.

Nida, Eugene (1964), **Toward A Science of Translating**, E. J. Brill, Leiden.

Nida, Eugene (2000), "Principles of Correspondence", **The Translation Studies Reader**, (Ed. Lawrence Venuti), Routledge Press, New York, s. 126-140.

Nida, Eugene ve Taber, Charles (1982), **The Theory And Practice of Translation**, E. J. Brill, Leiden.

Özcan, Murat (2017), "Nobel Ödüllü Mısırlı Yazar Necip Mahfuz'un el-Kahiretu'l-Cedide Adlı Romanının Türkçe Çevirisindeki Dil Oyunlarının Eşdeğerlik Açısından İncelenmesi", **Journal of Turkish Studies**, S.12 (7), s. 619-632.

Özyön, Arzu (2014), "Çeviride Eşdeğerlik Kavramının Yeniden Tanımlanması ve Eşdeğerlik Kavramı ile İlgili Sorunlar", **International Journal of Languages Education and Teaching**, S.2, s.29-38.

Snell-Hornby, Mary (2006), **The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?**, John Benjamins Publishing, Amsterdam.

Stolze, Radegundis (2013), **Çeviri Kuramları: Giriş**, (Çev.Emra Durukan), Değişim Yayınları, İstanbul.

Suçin, Mehmet Hakkı (2014), "el-Edebu'l-'Arabî fi'l-lugati't-Turkiyye", **Kitâbu'l-'Arabî**, S.97, s.194-221.

Şanverdi, Halil İbrahim (2019). *Necîb el-Kilânî'nin Türkçeye çevrilen eserlerinin çeviri stratejileri açısından değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2016), **Çevirinin ABC'si**, Say Yayınları, İstanbul.

Tanrıkulu, Lokman (2010), *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" romanının Almanca çevirisi ("Seelenfrieden") örneğinde edebi çeviri eleştirisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yalçın, Perihan (2015), **Çeviri Stratejileri: Kuram ve Uygulama**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Yıldız, Musa (2009), "Necîb Mahfûz (Hayatı, Eserleri ve Türkçe Çevirileri)", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.29, s.17-28.

Yıldız, Musa (2017), "Türkiye'de Necip Mahfuz Literatürüne Genel Bir Bakış" **Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih ve Edebiyat)**, Ankara, 30-31 Ekim 2017, c.2, s.78-87.

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

11/08/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Yaşar ÖZRİLİ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi ABD/ Doktora Öğrencisi
yozrili@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Oktay BAŞAK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk ve İslam Sanatları ABD
okbasak@gmail.com

HAFIZA ODASI MÜZELER VE KÜLTÜREL KİMLİK

Öz

Kültür, merkezinde insanın olduğu, her türlü eylemdir. Kültürel unsurları maddi (nesne, obje), manevi (efsane, ritüel, destan, öykü), olgu, olay, ve varlıkları himaye ederek sergileyen, koruyan, tanıtan müzeler aynı zamanda birer hafıza mekanları olarak tasavvur edilebilmektedir. Topluma karşı daha sorumlu bir imajla biçimlendirilen müzeler ulusal kimliğin temel dinamikleri olarak kültürel belleğin hizmetinde önemli bir pozisyona sahiptir. Sosyo ekonomik durumlar, etnik, dil, inanç farklılığı, demografik yayılım, aile yapısı ulus kimliğinin parametreleridir. İsyenlar, devrimler, istilalar, işgaller, doğal afetler vb. olaylar, toplumsal hafızanın müzelerde ifade edildiği tarihi perspektifi sergilemektedir. Farklılıkların ortadan kaldırıldığı aitik duygusu ile "biz" kavramının anlam kazandığı çağdaş dünyaya senkronize olabilme kabiliyeti artık birer ihtiyaçtır. Bugünkü yaşam tarzımız, bakış açımız, isteklerimiz, tercihlerimiz, duygularımız bir anda mı oluştu ya da yoktan mı var oldu sorularının cevabı müzelerdedir. Bu çalışmada kültürel kimliğin, ulusu meydana getiren bileşenlerinin müzelerdeki yansımalarına kent müzelerinden Eskişehir Kent Belleği Müzesi ve Somut Olmayan Kültürel Miras Müzeleri örnekleri ekseninde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Müze, Müzecilik, Kültür, Hafıza, Kimlik

MEMORY ROOM MUSEUMS AND CULTURAL IDENTITY

Abstract

Culture is all kinds of actions with people at the center. Museums that exhibit, protect and promote cultural elements by protecting material (object, object), spiritual (legend, ritual, epic, story), phenomena, events and assets can also be conceived as places of memory. Shaped with a more responsible image towards society, museums occupy an important position in the service of cultural memory as the basic dynamics of national identity. Socio-economic conditions, ethnic, language, belief differences, demographic spread, family structure are the parameters of the national identity. Revolts, revolutions, invasions, occupations, natural disasters, etc. events exhibit the historical perspective in which social memory is expressed in museums. The sense of belonging, where differences are eliminated, and the ability to synchronize with the modern world, where the concept of "we" makes sense, is now a necessity. The answer to the questions of whether our life style, perspective, wishes, preferences, feelings came into existence suddenly or did not exist is in museums. In this study, the reflections of the components of cultural identity that make up the nation in museums are evaluated in the axis of the examples of Eskişehir Urban Memory Museum and Intangible Cultural Heritage Museums.

Keywords; Museum, Museology, Culture, Memory, Identity

Giriş

Çeşitli uygarlıklara ait kültürel zenginlikleri muhafaza ederek sonraki kuşaklara ulaştırabilme çabası müzelerin ortak görevlerinden bir kaçıdır (Başak,2018:138). Modern çağda müzeler aynı zamanda halkevleridir (Onur, 2012: 17). Uluslararası Müzeler Komisyonu (ICOM) sık sık müze ile ilgili tanım güncellemeleri yapmaktadır. Müzenin toplumun gelişiminde daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği vurgusu müzenin bir bilgi deposu olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Bugünkü siyasal, toplumsal, ekonomik bir takım problemlerin altında yatan temel sorunların bir anda oluşmadığı bir süreç meselesi olduğu gerçeği, tarih biliminin önemini ortaya koymaktadır. Müze, geçmişte yerel ya da kitlesel problemlerine ilişkin toplumun çözüm üretme kabiliyetinin ilham kaynağının, somut verilerini de kanıtlar nitelikte bir pozisyona sahiptir. Bugün artık geniş yelpazede hizmet veren sayıları ve çeşitleri artan müzelerin, faaliyet alanları hem insan eylemlerini hem de doğanın farklı dönemlerine ilişkin değişimlerini de sergileyebilmektedir. Günümüzde yaşamayan nesli yok olmuş canlı türlerini de konu edinen müzeler arkeoloji, etnografya, sanat, dokunulabilir, sanal, mobil ve tematik nitelikli hemen hemen her alanla ilgili içeriğe sahip, eserleri barındıran, koruyan, işleyen, arşivleyen mekânlara dönüşmüşlerdir. Kültür, bir yaşam merkezinde, bireylerin hayatı algılama ve yorumlama neticesinde meydana getirdiği tüm faaliyetlerdir. Batılı devletler, ülkedeki eğitim ve kültür bakanlıkları ile kültür çalıştayını düzenleyerek bir program belirlemişlerdir. Buna göre;

- Devlet, müzenin toplumu eğitmek gibi bir görevi olduğunu ve bunu nasıl düzenleyeceğini koordine etmek zorundadır.
- Tüm müzelerde eğitim faaliyetleri başlatılmalıdır. Eğitim faaliyetlerinin yıllık hareket formlarının dokümantasyonunu hazırlamak gerekmektedir.
- Halkın kültürlenmesi adına yeni müze çeşitlerinin sağlanması ve bunun teşvik edilmesi sağlanmalıdır.
- Halkın müzelere olan yaklaşımlarını ölçmek adına sosyal araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır.
- Müzelerin halkla bütünleşmeleri adına toplumun hassasiyetleri doğrultusunda geçici sergiler düzenlenmesi gerekmektedir.
- Müzelerde tasarım atölyelerinin oluşturulması ve halkın sergilenen eserlerin replikalarını bu atölyelerde yeniden meydana getirmeye çalışmaları gerekmektedir.
- Çağdaş müzelerin tıpkı üniversite gibi düşünülerek bilimsel araştırma olanakları sağlayan bir yapıya kavuşturulmasına fırsat tanımak ivedilikle halledilmesi gereken müzecilik politikalarındandır (Onur, 2013: 37).

Kültürel belleğin simgesel temsilcileri müzeler, sanatın, geçmiş ve gelecek arasında köprü kurabilme potansiyeliyle özel bir konuma sahiptir (Çalış, 2015: 249). İnsanın üyesi olduğu toplumun bilgi, inanç, ticaret, hukuk, sanat, değer yargıları, kendi düşünce yapısının yansımalarıdır (Karadeniz, 2018: 16). Bugünkü anlayışla ele alınan kültür ve hafıza kavramları, akademik çevrelerde 1980'lerde, özellikle 1990'larda incelenmeye başlanmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda, herşeyden önce bellek ve özellikle kültürel bellek faaliyetlerinin göreceli olarak yeni bir alan olduğunu belirtmek ve bir bilim dalı olarak disiplinler arası, hatta disiplinler ötesi (transdisipliner) bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamak bir gerektir. Ayrıca, uzun vadeli bakılırsa hâlen oluşma sürecinde yeni bir paradigmayı ifade etmektedir. Değişik görüşlerin ve terimlerin, kültürel bellekle ilgili literatürde henüz tam olarak "oturmamış" şekilde var olduğu da bir gerçektir (Pultar, 2019: 34). Bellek, genel manada istendiği anda bilince getirme yeteneği olarak tasavvur edilse de daha karmaşık bir mekanizmaya sahiptir. Müzenin, toplumsal yaşama dair tüm eylemlerin zaman makinası gibi tarihi devirlere seyahat edebileceği türünden algılanabilmesini düşündürmektedir.

Müzeler, modern çağın geçmişten günümüze kadar izlerini barındıran hafıza odalarıdır. Geçmişle kurulan bir bağlantı noktasıdır. Bunun yanı sıra kültürlerarası etkileşimin sağlanması,

kültürel çeşitliliğin benimsenmesi ve sürdürülmesi için en etkili yollardan biridir (Karadeniz, 2015: 49). Müzelerin bu bağlantısı çağdaş dönemin konjonktürel tutumunun geçmişle kurduğu ilişkinin niteliğine bağlıdır (Shaw, 2004: 8). Bugün gelinen noktadaki dönüşümler, geleneksel olan ile yeni arasındaki ilişkiyi önemli kılan çabalarıdır. Eskiye olan saygısını bugünde gösterebilme yeteneği, kültürel hafıza ya da somut olmayan tartışmalar ekseninde değerlendirildiğinde geçmiş ve bunu aktarabilme özelliği niteliğindedir. Bilginin bağlamından kopartılarak işlenmesi suni bir araştırma olacaktır. Geçmiş araştıran birey, o anı görebilmek için öznel bakış açısı dışında nesnel kavrama ulaşmaya çalışmalıdır. Somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan söz kalıplarının doğal enstrümanları, insanların bir araya geldikleri ortaklaşa hareket ettikleri yerlerdir. İnsanların hayatlarını sürdürdükleri faaliyet alanlarındaki duygusal, psikolojik dönüşüm sürecinde toplum tarafından büyük oranda geçerli görülmediğinden ötürü kaybolmaya yüz tutmuş bir takım kültürel olguların geri dönüşümü zor olabilmektedir. Kısacası eski kavramının, toplumun hafıza odası niteliğinde algılandığındaki öneminin, olumlu etkisinin kavranabilmesi arzu edilen bir tavrıdır. Sanat eseri ve sosyal yaşamdan izole olmuş kültürel miras ile olan köprüyü güçlendirmek fevkalade mühimdir. Kültürün, ulusal birliktelik için herkesi bağlayan bir davası, yaşanmışlıkları ve hafızası olmalıdır. Halk kitlesinin sahip çıkabileceği değer yargıları niteliğinde maddi ve manevi varlıkları bulunmuyorsa “Biz” kavramına zemin oluşturacak ve sonraki kuşaklarına iletebileceği önemli bir özelliğinden mahrum kalacağı düşünülebilir. Bu gerekçeyle geçmişteki politik liderler, kültürel aitlik motivasyonunu yaratmak adına eski ile ilgili verileri biriktirerek, milli bir tarih birlikteliği meydana getirmek gayesinde hareket etmişlerdir. Kültürel birliktelik bilinci yaratma ve sürdürme gayesi ile oluşturulan ve bunu koruyarak sürdürülebilir kılmak görevi müzelerindir. Dünya Kültür Politikaları Konferansı’nda alınan en önemli karar şudur: Toplumdaki tüm kültürlerin zenginlik olduğu ve eşit derecede saygı görmeleri gerektiği hususudur. Ayrıca bu kültürel çeşitlilik sonraki yıllara aktarılmalıdır (Topuz, 1998: 30).

Müzeler, bir toplumun temel değerlerini objeler, nesnelere ya da somut olmayan kavramlar yoluyla katılımcılarına teşhir etmektedir. Kültürel hafızanın muhafazası, düzenlenmesi, işlenmesi (tasnif) halkın eğitimine sunulması, bilimsel araştırmalar için doküman olarak kullanılması ve bilinçli bir toplum yaratma amacına doğrudan hizmet etmesi ile müzeler, tüm bu ve benzeri verileri zamanın hışmından korumak için somut adımlarla izleyiciye sunmaktadır (Tezel, 2007: 142).

1. Çalışmanın Kapsamı ve Amacı:

Bu çalışmada disiplinler arası yeni nesil çalışmalardan biri olan müzebilim faaliyetlerinin kültürel mirasın belleği niteliğinde bulunan müzeler yoluyla sonraki kuşaklara sağlıklı aktarımına ve kültürel kimlik kavramının önemine vurgu yapılmaktadır. Transdisipliner özelliği gereği birçok bilim dalına hizmet edecek verilerle dolu olan müzelerin birer hafıza odası şeklinde anımsanmasının nasıl sonuçlar doğuracağı ve önemini ortaya koymak hedeflenmiştir. Türkiye’den kent müzeleri ve somut olmayan kültürel miras müzeleri örnekleriyle bu çalışmaya yönelik kapsam belirlenmiştir. Bu anlamda müzelerde her yaşta bireyin sergilenen nesnelere temas geçerek etkileşimde bulunmasının önemine vurgu yapılmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi:

Bu çalışma, doküman analizi, veri toplama yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen, özellikle yeni neslin kültür, uygarlık, sanat, estetik vb. gibi soyut kavramların, toplumsal bellek kavramı doğrultusunda neden önemli olduğu bilgisine değinmektedir. Ayrıca, müze kavramı ekseninde bilgi toplamayı sağlayan özellikle çevrimiçi platformlarda yazılı materyallerin ve kaynakların analizini kapsamaktadır. Toplumun entelektüel birikimine katkı sağlayan ve bilgilendirme sorumluluğu bulunan müzeler, katılımcı deneyimlerine duyulan önem ile ziyaretçiyi bilgi çağına hazırlayan birer hafıza odası pozisyonunda beklendik kazanımlarla donatarak ilerlemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla informal öğrenme mekânlarından en önemlisi olan müzelerin, eğitime olan katkısını yeni neslin, kendi geçmişini öğrenerek, ilgi

alanları, merakı, keşif duygusu vb. amaçlarını araştırarak ortaya koyacak bir bilimsel yöntem kullanmak gerekmektedir.

3. Ulus olma serüveni ve Müzelerin Etkisi

Avrupa’da 18 -19. yüzyıllarda başlayan sanayi hareketleri, yeni, hızlı, çeşitli ve bol üretim ile lojistik faaliyetlerdeki (deniz ve kara taşımacılığı) gelişmelerle malların intikali gibi çalışmalar maliyetleri düşürünce kıta Avrupa’da bir takım değişimler meydana gelmeye başlamıştı. Bu sebeple küreselleşme denilen olgu haberleşme, ticaret, taşımacılık vb. unsurlarla sıklıkla dile getirilen bir yeni kavram olarak ortaya çıkmıştı. Dünyada iyice yayılan endüstrileşme insanların hayatlarını kolaylaştırmaya yarayacak yeni keşiflerinde artmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda sanayi ihtilalleri tarihin akışını değiştirmekteydi. 20.yüzyılın ortalarında elektronik sektöründe kullanılmak üzere üretilen daha küçük ve daha işlevsel ara elemanlar 20. yüzyılın sonlarına doğru dijitalleşmenin temellerini atmaktaydı. Uydu çalışmaları, mikroçipler, internet bu çağa damgasını vuran gelişmelerdi. Bu yenilikler tüm dünyayı etkisi altına alacak global ilerlemelerdi (Kızılcı, 2004: 9). Ancak bu gelişmeler toplumsal çözülmeye ve milli bir birliktelik ruhuna olumsuz sonuçları da beraberinde getirmekteydi. Ülke otoriteleri uluslarının dilini, inancını vb. kültürel alt yapısını korumak, dış etkilerin yıpratıcı olumsuz sonuçlarını en aza indirmek amacıyla eğitim ve medya yoluyla mücadele etmeye başlamışlardı. Siyasal ve kültürel birliğini sağlayarak milli bir birliktelik yaratmak için simgesel ve kavramsal somut ve somut olmayan bir bellek yaratmak için müzeler inşa etmişlerdir. Dolayısıyla bu yöntemle halkına mesaj vermek gayesiyle koleksiyonlar geçici ve kalıcı sergilerle bir kültürel hafıza odasına bürünen müzecilik faaliyetleri hızlanmıştır. Otoriteler barındırdıkları kültürel değerleri teşhir ederken bilinçli bir kurgulama yoluyla koleksiyon yönetimi sağlamaya çabalamışlardır (Kaplan, 1994). Milli müzeler eserlerini tematik vurgularıyla işleyerek gerekli mesajı vermekte gecikmemişlerdir. Milli müzelerin gelişmesi sürecinde sömürgeciliğin sonu ile dünyada geniş aile yapısı diye de tanımlanan küreselleşme yanlısı fikirlerin artması sınırların ortadan kalkmaya başlaması gibi büyük çaplı değişimlerin etkilerini düşünmek gerekmektedir. Müzeler küresel yapılanmaların odağında, ulus devlet fikirleri nezdinde boyut değiştirmişlerdir. Günümüzde kültürel çeşitlik hassasiyeti çerçevesinde politikalar hazırlanmaktadır. Toplumdaki tüm çevrelerin, grupların hakları, ihtiyaçları gözetilerek hareket edilmektedir. Teknolojinin yarattığı yeni düşünce dünyası bireylerin gereksinimlerinde bir takım beklentilere yol açmıştır. Uzak coğrafyalarda ki çok farklı kültürler, teknoloji destekli sosyal iletişim mekanizmaları sayesinde birbirlerine benzemeye başlamışlardır. Bu olayların toplumda yaratacağı istenmedik davranışların uluslar tarafından önlenmesi de bir takım çareler aramalarına yol açmaktadır. Bu anlamda yerel müzeler vazgeçilmez birer kültürel araç olmaktadır (Tezel, 2007:143). 19. yüzyılda Avrupa ülkeleri kamu müzelerinin acil birer ideolojik ihtiyaç olduğunu hissetmeye başlamışlardı (Artun, 2017: 77). Louvre müzesi, Fransa’daki 1789 ihtilalinden sonra halkın hizmetine sunulan ulusun simgesi niteliğinde kültürel hafıza mekanlarına dönüştürülmüştür. Egemenlik ve yenilik konusunda en ihtiraslı ülke ABD idi. Ulusal kimliğini henüz tanımlayan bu gücün, yeni çağda en çok ihtiyaç duyduğu şey ulusal kimlik bilinci oluşturmak ve bu maksatla bir büyük evrensel müze yaratmaktı (Artun, 2018: 119).

Kimlik, tarihi bir süreç içerisinde meydana gelmektedir. Ritüeller, inanç birliği, sanat, bilgi birikimi, gelenekler ve toplumsal değer yargısı niteliği olan fiili veri öğelerinden meydana gelmektedir. Toplumun dil yapısı, örfi sistemi, etnik yapısı yani kültürel çeşitlilik duygusu, kimlik yapısını belirleyen temel dinamiklerdir (Tok, 2003: 22). Göç eden gruplara kucak açma ve tarihsel boyut içerisinde kendi bünyesine entegre edebilme kabiliyeti, uygarlaşmada önemli atılımlardır. Müze sergi ve koleksiyonlarında ötekileştirmeden aidiyet duygusu ile farklı etnik azınlıkları ortak bir gaye uğruna “biz” diye anlatabilmek bugünkü izleyicilere hatırı sayılır oranda mesajlar verebilmektedir. Zevklerimizi, arzularımızı, bakış açılarımızı, fikirlerimizi ve inançlarımızı kendi başımıza yoktan yaratamayız, belirli bir kültür ortamında gerçekleştirebiliriz. Bu kültürel kimliğin tanımlanması ve ifade edilmesinin ön koşuludur. Küreselleşmenin kültürel boyutunda kimlik sorunu öne çıkan bir değerdir. Zira bugün dünyanın her köşesinde insanlar etnik, dini ve ulusal

kimliklerinin bilincine, giderek daha fazla varmaktadırlar. Kimliklerinde daha ısrarcı olabiliyor ve kültürel kimlikleri adına çeşitli taleplerde bulunabilmektedirler. Kültürlerinin korunmasını, çocuklarını kendi anadillerinde eğitme hakkını, kendi özel gün ve sembollerinin ulusal gün ve sembolleri olarak tanınmasını, içerisinde yaşadıkları toplumlara kültürel ve tarihi katkılarının gözetilmesini talep edebilmektedirler (Tok, 2003: 22). Çağdaş müzeler, dezavantajlı gruplar, çocuklar, kadınlar, farklı etnik kesimden insanlar, farklı cinsel tercihi olan insanlara daha çok hitap etmektedir. Tüm bu farklı grupların eğitimden, sanattan, kültürlenmeden eşit oranda faydalanmaları gerektiğini sık sık dile getirmektedir. Bu ise, küreselleşmenin kültürel görüntülerinden biri olan çok kültürlü bir dünya anlayışının sonucudur. O halde kültür ve kültürel kimliğin daha iyi ve tam olarak anlaşılmasının gereği açıktır.

Postmodern yenedünya, sanatta, sosyal hayatta, edebiyatta, moda ve yaşam tarzındaki değişmelerle toplumda yeni değerler mekanizmasının ortaya çıkmasını ve bunun yasalarla korumasının da gerekliliğini dayatmaktadır. Kitle kültürü hiçbir şey arasında hiçbir şeye karşı bir ayrımcılık yapmaz, kültür, yapıtları metaya dönüştürür. İşlevi eğlendirmek, saptırmak ve bilinci topyekûn edilgenlik noktasına indirgemektir. Küreselleşen dünyada emperyalist kültürler, geleneksel kültürleri uygarlaştırmak yerine, onları modern teknolojinin pratik değerlerinin kölesi durumuna dönüştürmektedir. Geniş çaplı standartlaşma, duyguları zayıflatırken, pazarlama ve yeni iletişim yöntemleriyle küresel tarzda sanal bir dünya da insanın ruhunu erozyona uğratmaktadır. Kültürel bir kimlik olarak bireyin kendini gerçekleştirme ve özel olma çabası bireyci kültürün başarısı iken, küreselleşen kültürün homojenleştirici etkisi ile ussallaştırarak ve tüketici bir topluma dönüştürerek yok etmeye zorlamaktadır. Zira küreselleşmede kültürel kimlik kitleleşme eğilimindedir. Bu eğilimde ideal duyguların yerini fiili olgular, amaçların yerini araçlar almaktadır. Bireyler, toplumsal değerlerden siyasi ve kültürel katılımdan yabancılaşma olgusuna geçer. Bireyler çeşitli güç odakları tarafından hazırlanan yönlendirmelerle; eğlence kültürüne (sınırsız arzu ve istekler) geçmeye zorlanmaktadır. Okuma yerine, yeni argümanlara, yani; popüler kültürün hışmına uğramaktadır. Böylece kitleleşen insan kozmopolit kültür pazarında kendini bulmaktadır (Aydın, 2002: 7-13).

Uluslararası sermayeli güçlü finansal örgütlerin elinde bulunan, çok etkili bir silah olan yeni medya organları popüler kültür dayatması ile dezenformasyona devam etmektedir. Suni bir kültür endüstrisi, tek tip ve kolay yönlendirilebilen tamamen ticari menfaatlere kurban edilmeye hazır bir sınıf üretmeyi amaç edinmişlerdir. Medyanın temel taşıyıcılığını üstlendiği kitle kültürü dezenformasyonu toplumu ayırıştırıp parçalamakta ve kendi geleneksel kültürüne yabancılaştırmaktadır. Toplumsal çözülme, bireyleri birbirine bağlayan ortak değerlerin, törelerin, geleneklerin, göreneklerin çarpıtılması ya da aşırı abartılarak eğlencelik hale getirilmesi, erozyona uğraması, içinin boşaltılması ile kendini göstermektedir (Nora, 2008: 5).

4. Kent Müzelerinin Kültürel Hafızaya Katkıları

Kent veya kent tarihi temalı müzeler, bir bölgedeki en eski dönemden itibaren ilkel hayat verilerinden modern faaliyetlere kadarki siyasal örgütlenmelerdir. Bunun yanı sıra sosyal ve ekonomik hayata, gündelik yaşama dair her türlü nesne, obje, belge, yazılı kaynak verilerini, bulgularını korumak, depolamak, tasnif etmek ve sergilemek görevlerini ifa etmek adına oluşturulan müze çeşididir. 1880'li yıllarda ortaya çıkan kent müzeleri, günümüzde koleksiyonlarını ve faaliyetlerini geliştirerek hizmet sunduğu kenti, geçmişten günümüze kadar hikâyesiyle temsil etmektedir. Kentin hafıza odası durumunda olan kent müzelerine birçok ülkenin ilgi duyması sonucu önemi artmıştır. ICOM tarafından Kore'deki oturumunda CAMOC diye nitelendirilen uluslararası kent müzeleri, faaliyet, amaç ve çalışma politikalarını belirlemiştir. 2004 yılındaki bu kararlardan sonra, ICOM'un program hedefleri doğrultusunda Antik dönem ve Ortaçağa ait eserleri sergilemek halk kültürünü ve folklorünü temsil etmek amaçlarından biridir. Kentteki en erken yaşam verilerinden günümüze kadar ki buluntuları, toplamak, muhafaza etmek, sergilemek ve gelecek kuşaklara intikalini sağlamaktır. Toplumda milli bir kimlik inşasına katkıda

bulunarak şehrin kültürel gelişimini destekleyecek etkinliklerine ön ayak olmak en temel amaçlardandır¹.

Kent müzeleri, son yıllarda çağdaş müzebilim alanında önemli gelişmeler kaydetmektedir. Müzelerin performanslarını arttırması, en başta müzelerin profesyonel yönetim yaklaşımına ve politikaları belirleyecek kültür yönetiminin dünyayı algılama yeteneğiyle doğrudan ilintilidir (Boylan, 2006: 232). Hitap ettiği toplumu analiz ederek sosyal mühendislik çerçevesinde tahlil etmeye çabalamaktadır. Kentteki yoğun göç hareketliliği, kırsal kesimdeki değişim ve bunun sonucunda meydana gelen sorunlara eğilerek hassasiyet göstermektedir. Kent müzeleri, sergilerinde, koleksiyonlarında, dönemsel olarak düzenlediği proje, yarışma, konser, bienaller gibi aktivitelerle bir kimlik vurgusu yapmaktadır.

Müzeler bir anlamda geçmiş i fşa ederek, geleceği inşa etme uğraşı vererek tarihi bir atmosferde dolaylı veya doğrudan toplumsal odaklı mesajlar iletmektedir. Kent müzesi yapılanmaları diğer bir çok müze türünde olduğu gibi tarihi binalarda anlatmak istediği hikayesini daha etkili bir silah haline getirmektedir. Kültürel mirasın hafıza odası müzelerin somut, nesnel ve fonksiyonel iletişim sunma arayışları bir planlama stratejisi ile organize edilmektedir. Ülkemizde 20.yüzyılın sonlarına doğru belirtileri başlayan kent müzeleri 21. yüzyılda müzecilik faaliyetlerindeki artışla birlikte daha sonraları yaygınlaşmaya başlamıştır. Kent Tarihi, Kent Müzesi vasıflarıyla birçok müzenin kurulması tasarlanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de müzebilim, uzman bireylerce daha fazla gündeme taşınmaktadır. Bu sebeple diğer müze türlerindeki gelişmelere paralel olarak kent müzeciliği nitelik ve nicelik olarak ivme göstermektedir. Türkiye’deki kent müzelerinin en güzel örnekleri İzmir, Mardin, Konya, Bursa, Kayseri, Gaziantep, Kastamonu, şehirlerinde aktif halde hizmet etmektedir (Keskin, 2014: 5).

Kent müzeleri, diğer müzelerden ayırt edici özelliğini amaç ve fonksiyonel duruşu gereği sergilemektedir. Bu konuda geçmişin serüveninin bu mekanlar yoluyla bilinmesi ve yaşatılması mesajlarıyla dile getirilmektedir. Bir hafıza odası olarak kendini konumlandırması öncelikli argümanlarıdır. Teknolojideki ilerlemelerin negatif yönünün yarattığı sosyal deformasyon, göç, değer yargılarındaki değişim, kentlerde kendi özünden, geçmişinden koparıma endişeleri, bireyi, kentte yeni kimlik arayışları ile yüz yüze bırakmaktadır. Bu bakımdan kentin hafızası olan kent müzeleri, bu etkili problemlerle mücadele etme görevini yaşayan müzeler sloganlarıyla haklı mücadelesine güçlü bir düzlemde devam etmektedir. Kültürel belleğin müzeler aracılığıyla ulusal kimlik inşasına katkılarını, şehrin sembol merkezleri konumunda olan kent müzeleridir (Keskin, 2014: 3). Toplumda ortak dava uğruna bazı simgelere ya da objelere anlam yükleyerek kolektif organizasyonlarla kültürel hafızaya sahip çıkılması alternatif gayretlerden bir diğeridir. Müzeler birer hatırlama simgesi veya kurumları gibi tasavvur edilebilmektedir. Bu mekânlar, hatırlatma gücü oranında etkide bulunabilirler. Şöyle ki insanların hayatlarının bir kesitine ait anılarının ya da geniş bir zaman dilimine ait yaşanmışlıklarının izlerini, onların, hayalleri ile süslü duygusal hazlarını deneyimlenebileceği bir atmosfer yaratabilmektedir (Keskin, 2014: 5).

Bilinçli organizasyonların hafıza odası olarak görülen hatırlama unsuruna yönelik uygulamaların en etkin olanlarından biri de mekân bilgi ilişkisidir. Hatırlama eylemi sergi nesnelere vasıtasıyla elde edildiğinde “kuruluş” hafızaya yönelik bir enformasyon merkezi hüviyetine bürünmektedir. Buradaki veriler (öğrenme, bilgilenme vb.) hafıza odasına referans olan kanıtlardır. Bir insanın ömrü sonlandığında sonlanmayan bellek unsurları olarak tanımlanan kültürel belleğin de oluşumunda rolü bulunan bu mekân ve bilgi ilişkisini kentsel bellek olarak da isimlendirmemiz mümkündür. Kültürel ve kentsel belleğin birbirinden ayrı ele alınması da düşünülemez. Bu amaçla kültürel ve kentsel belleği oluşturan unsurların daha detaylı açıklanması gerekmektedir. Venedik Tüzüğü’nün 1. Maddesi’nde de belirtildiği üzere (1964) “Tarihi Kültür

¹ [http:// www.camoc.icom.museum/about/index.php](http://www.camoc.icom.museum/about/index.php) (Erişim Tarihi:05.10.2020)

Varlığı” kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz. Bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil; ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla kentsel belleğin oluşumunda kültürel varlıklar ve kültürel bellek önem kazanmaktadır (Demiraslan, 2018: 910).

5. Eskişehir Kent Belleği Müzesi

“AB-Türkiye Kültürler Arası Diyalog Müzeler Hibe Programı” kapsamında (2012) yılında desteklenerek, Eskişehir’in merkez ilçelerinden Odunpazarı’nda, tarihi bir dokuda oluşturulan Kent Müzeleri Kompleksi içerisinde, tarihi bir konutta hayata geçirilen müzede, sözlü tarih çalışmaları dijital ortamda gösterilmektedir. “Müzeler toplumların hafızasıdır” bilinciyle yola çıktıklarına değinen Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen başka toplumların müzelerine erişilebildiği ölçüde onların şimdiki halini anlamının kolaylaştığını, böylece kendi geçmişinin onların geçmişi ile benzer yanlarını fark edip ayırışan yanlarının ise insanlığın zenginliği olarak değerlendirmeye başlanacağını belirtmektedir. Büyükerşen, bu yaklaşım ile “Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ortaklıkların keşfedilmesini, farklılıkların Avrupa’nın zenginliği olarak değerlendirilebilmesini sağlayabilmek için müzeleri desteklemenin önemli bir adım olduğuna değinmekte ve Avrupa Birliğinin bu bilinçle ayırdığı kaynakları, aynı bilinçle değerlendirerek Eskişehir Kent Müzesini hayata geçirdiklerini” ifade etmektedir (Fidangenç, 2016: 944).

Web sitesinde misyonunu “Kentın Belleğini Yaşatmak” olarak ifade eden Kent Belleği Müzesi, tarihin başlangıcından günümüze kadar Eskişehir’in kentsel gelişiminin kaydını tutmak, korumak ve gelecek nesillere kentli olma bilincini kazandırmayı görev edindiğini belirtmektedir. Ayrıca, “Vizyon ve Misyon,” “İyi bir Ev Sahibi” olarak yerel, ulusal ve uluslararası tüm kişi, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak projeler üretmeyi, sözlü tarih çalışmalarının yapılmasını, kentın belleğine yönelik sanat çalışmalarını müzede sergilemeyi, kentın belleğini oluşturan yazılı ve görsel arşive sahip bir kütüphane hizmeti vermeyi, gezici sergilere, konferans, eğitim ve atölye çalışmalarına ev sahipliği yapmayı da vizyon olarak benimsemektedir. Bu hedeflerle yola çıkan müzenin sergi içeriği “Tarih, Kültür Mirası, Etnik Kültür, Eğitim, Sanat, Spor, Ekonomi, Genetik Miras ve Benim Eskişehir’im” başlıklı 9 farklı temada 98 anlatımın yer aldığı sözlü tarih arşivinden oluşmaktadır. Binanın zemin katında 2007 yılında açılmış olan Çağdaş Cam Sanatları Müzesi yer alır. Birinci katta bulunan Kent Belleği Müzesi üç salondan oluşmaktadır. 1. Salonda Tarih, Kültür Mirası (Mimari Anıtlar, Anıt Kişiler, Turizm), Etnik Kültür, Eğitim, Kültür ve Sanat (Kültür, Sanat, Edebiyat, Tiyatro, Sinema, Müzik, El Sanatları), 2.Salonda Benim Eskişehir’im, Spor, Ekonomi (Sanayi ve Ticaret, Tarım, Maden), Genetik Miras (Flora, Fauna) ve 3. Salonda Sendeki Eskişehir Yarışma Eserleri sergilenmektedir.²

6. Somut Olmayan Kültürel Miras Müzeleri

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin 2003 yılında yürürlüğe girmesinden bugüne kadar geçen zaman sürecinde miras kavramının neleri kapsayıp kapsamadığı hususu ile ilgili tartışmalar baş göstermiştir. Sözleşme gereği miras kavramı yaşatma, aktarma, koruma ve sürdürülebilirlik gibi birbiri ile bağlantılı fakat farklı stratejiler gerektiren alanların hepsi ile birlikte düşünülür olmuştur. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) sözleşmede bahsedilen tüm konulara eşit yaklaşılması hassasiyetine rağmen teorik ve uygulamaya yönelik yaklaşımların çoğu mirasın muhafazasına yönelik biçimlenmiştir. Bu “SOKÜM” sözleşmesinin “Mirasın Ulusal Çapta Korunması” başlıklı 3. bölümünün “Korumanın Diğer Süreçleri” başlığında, somut olmayan kültürel mirasın eğitimi ve idaresi ile ilgili kurumların oluşturulmasını özendirmek ve bu mirasın sunum ve anlatımına ayrılmış yerlerde geleceğe iletilmesini sağlamak; Somut olmayan kültürel miras konusunda dokümantasyon merkezleri kurmak ve buralara ulaşılmasını kolaylaştırmak

² <http://www.kentbellegi.org/dosyalar/plan.pdf>. (Erişim Tarihi:05.10.2020)

maddeleri bulunmaktadır. Bugüne değin somut olmayan kültürel miras envanterinin çıkartılması, arşivlerin oluşturulması, kataloglarının basılması gibi pek çok koruma yaklaşımı hükümetler ve sivil toplum inisiyatifleri tarafından benimsenmiştir. Bu bağlamda müzeler ve müzecilik alanı da somut olmayan kültürel mirasın korunması için envanter çalışmalarından sonra gelen popüler alanlardan birine dönüşmüştür. Bunun nedenlerinden biri de müzelerin aslında sözleşmede önerilen koruma, aktarma, yaşatma, yeniden canlandırma, sürdürülebilirliğini sağlama gibi farklı stratejiler gerektiren pek çok alana bütünsel bir yaklaşım getirebilmesidir (Özünel, 2013: 65).

Avrupa'da somut olmayan kültürel miras müzeleri fikri, modern müzebilim faaliyetlerine somut olmayan kültür miras ile müze kavramının nasıl bir düzlemde hangi şartlarda entegre olabileceği tartışmaları sonucunda netleştirilmiştir. Bir proje ile hayata geçirilmesi yönünde hareket etmek noktasında kararlaştırılmıştır. Bazı Avrupa ülkeleri, proje için hazırlanan belgeleri çevrimiçi yayınlamış ve Belçika'nın başkentinde ki oturumda yapılan görüşmeler neticesinde bu belgeleri sempozyumdan sonra dijital ortamda muhafaza ederek sosyal medyadaki çeşitli sayfalara yüklemişti. Söz konusu Avrupa ülkeleri (AB, Fransa, İtalya, İsviçre, Belçika ve Hollanda) somut olmayan kültürel mirasın sergilenmesine dair örnekleri belgeleyip hangi metodolojiyle ilerlenmesi gerektiğine dair önerileri üretmeyi amaçlamaktadır. 2003 tarihinde, somut olmayan kültürel mirasın, müzelerle buluşma olanakları ve işlevselliği konularını Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim teşkilatı (UNESCO) bir program dahilinde ele almıştır. Yüzyılın son çeyrek döneminde gündeme gelen halk edebiyatında sık konu edinilen masallar, efsaneler, öyküler, destanlar, ritüeller, sosyal aktiviteler, festivaller bu kategoriye girmektedir. Bu sebeple miras kavramı ile ilgili yaygın kanaatin aksine yeni bir tanım gereksinimi doğmaktadır. Genellikle yer altı ve yer üstü taşınmaz veya taşınabilir tarihi eserleri çağrıştıran kültürel miras algısı, toplumdaki kültürel çeşitliliği (azınlıklar, dezavantajlı gruplar vb.) ve nitelikli grupların yaşamsal pratiklerini de bu geniş tanım içinde değerlendirmeye davet etmektedir (Özünel, 2013: 66).

SOKÜM müzeleri, bilginin fiziksel sınırlarının olmadığını, yeniden üretilebildiğini, sürekli işlenerek yaşatılabilecek geleneklere dönüşmesinin önemini ortaya koymaktadır. Değişen insan ihtiyaçları, beğenileri ve yeni bakış açıları yeni yaşam tarzını da yaratmaktadır. Kültürel hafızanın sürekli güncellendiği bir çağda müzeler, bu verileri yaşatacak yegâne sosyal kurumlar olarak daha çok sorumluluk üstlenmektedir. Toplumda bilinçli bir örgütsel yapı olarak kendini konumlandırmaktadır.

Sonuç

İnsanlığın kültür birikiminin nesiller arası aktarımında görev alan müzeler, eserlerin manevi ve maddi değerlerini barındıran, koruyan görevlerinin yanı sıra bilgi sağlamaya da hizmet etmektedir. Bu anlamda kültürel kimlik inşası yaratmak ve bu köprüyü güçlendirmek davası adına müzeler, izleyici katılımını sağlamak zorundadır. Topluma verilmek istenen mesaj ziyaretçi sayısının artırılmasıyla daha çok amacına ulaşabilmektedir. Geçmişe dair yaşanmışlıkların sergilenen eserler ile izleyiciye aksettirilmesi yaklaşımı, giderek sergilenen nesnenin etiket bilgisinden ziyade arka plandaki hikâyesini, düşünsel boyutta işlenmesinin sağlanması ile geleceğe yönelik bir yeni bakış açısı kazandırması, müzelerin hedefleri arasındadır. Bireyin kendisini halk, etnik yapı, cinsel kimlik ve inanç faktörleriyle ortaya koyması onun kültürel kimliğinin tanımını yansıtmaktadır. Müzedeki kültürel dinamiklerin kişiyi yaşanan olayın geçtiği an ile buluşturarak motivasyonunu artırması bilinçli bir kurgudur. Bireyin düşünmeye ve hafıza odası diye adlandırılan müzedeki nesne ile iletişim kurmaya geçmesi, müzenin kültürel bellek ifadesindeki tanımlama ile ne kastedildiğini açıklayabilecek argümanları ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra müzeler, belleğinde barındırdığı bilgiyi işlemek tasnif etmek tekrar kullanılmak üzere depolamak mecburiyetindedir. Müzecilikteki yeni gelişmelerle, topluma karşı sorumluluk bilinci yüksek bir motivasyonla özellikle genç kuşakların ilgisini çekebilecek sergiler, koleksiyonlar ve aktiviteler (festival, yarışma, bienal, panel, konferans, konser, bilimsel çalışmalara destek sağlama vb.) düzenleyerek cazibe merkezleri olmak durumundadır.

Müzenin kültürel tanımı, hizmet verdiği şehrin halkını temsil eden, birliktelik mesajları veren; bilime, eğitime, sanata, yer açan, toplumsal eylemlerin kayıtlarını tutan, girift, emsalsiz ve içtimai bir kurumdur. Sayıları son yıllarda iyice arttan ve özellikle kendi finansal gerçeği ile hareket etmek zorunda olan kent müzeleri ve somut olmayan kültürel miras müzeleri gibi özerk statülü müze yapılanmaları ise fikir odaklı, ziyaretçiye katılımcı diye hitap eden, daha aktif çalışan, geniş olanaklar sunan müzecilik yapılanmalarıdır. Bu sayede kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve halkın entelektüel yönüne katkı sağlanmaktadır. Ayrıca kültürel kimlik vurgusu ile ön planda olan bu müzeler, kent bazında ulusun temel değer yargılarını, kutsallarını, varoluş süreçlerini, kimlik bilinçlerini tanıtmak ve sergilemek adına meydana getirilen kurumlardır. Aynı zamanda kentin hafıza odası konumunda bir misyon ile yaşamış ve yaşamakta olup halkına karşı sorumlu bir perspektiften mesajlar iletmektedir. Kentteki demografik yapıyı iyi analiz ederek çok sesli, katılımcı, eşit ve bütünleştirici tutumuyla sergi ve koleksiyonlarının yönetimini gerçekleştirmektedir. Günlük, haftalık, aylık ve yıllık programları ile güncel aktiviteler kurgulayarak sanatsal, kültürel faaliyetler sunmaktadır. Kentin kimliğini korumak ve bir dava birlikteliği ortaya koymak kent müzelerindeki amaçlardan biridir. Kentin hafıza mekanları olarak yeni nesillere ulus, vatan, halk gibi değerlerin bir tarihi kronoloji düzleminde sunma gayreti içinde davranmaktadır. Bu bağlamda kent müzelerinin en güzel örneklerden birisi Eskişehir Kent Belleği Müzesi örnek gösterilebilir. Dünyada sınırların kalkması, uzakların yakın olması, farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle sanal, dijital mecralarda buluşabilmek kolaylaştığı için olgunlaşma çağındaki bireylerin bu platformların negatif etkisinden korumak adına girişilen çabalardan biri kent müzeleridir. Uluslararası kültürlerin de buluşma noktası olarak bilinen müze kavramını aşan, kapsamını genişleten bir diğer müze yapılanması somut olmayan kültürel miras müzeleridir. Somut olmayan kültürel mirasın sözlü geleneğe, ritüellere, halk edebiyatına mensup korunması ve aktarılması gerekli değerlerin yaşatıldığı müzelerdir. Toplumsal hafızanın kültürel miras ifadesi sadece somut nesnelere kabul edilmesi artık yetersiz bir yaklaşım tarzıdır. Dolayısıyla ulusların mitolojileri, sözlü anlatıya dayalı geleneği, folklorü ve her türlü fiili iletişim kanalıyla bugünlere kadar kanalize olarak var olan soyut kültürel mirasın belleği, yeni dönem somut olmayan kültürel miras müzeleridir.

Küreselleşme etkilediği coğrafyalara özellikle yeni nesillere faydalı ya da faydasız nüfuz etmektedir. Yeni yaratılan dijital kültürel unsurlar çok çeşitli etnik azınlıkların olduğu toplumlarda yeni eğilimler ve davranışlara davetiye çıkartmaktadır. Metropollerde milli kimlikler erozyona uğramaya başlamaktadır. İnançın korunması, farklılıklara saygı gösterilmesi giderek azalma eğilimi göstermektedir. Bunun yanı sıra ülke bazında kültürel mirasın korunması ve etkili bir iletişim mekanizması halinde topluma faydalı bir metaya dönüştürülmesi, bireylerin kültürel kimlik aitlik ve değerlerini korumaya, sergilemeye, toplumun homojen yapısını muhafaza etmeye katkı sunan müzeler bu çağda çok önemli kurumlardır. Bu sebeple müzelerde kendi paylarına düşen görevleri yerine getirmekte gerekli hassasiyeti gösterebilmektedir. Kültürel kimlik bilincinin geliştirilmesi ve korunması kültürel mirasın hafıza odası müzelerle, toplumsal dejenerasyona karşı mücadelede çok önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

Artun, Ali, (2017). **Müze ve Eleştirel Düşünce, Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri, 2.** İstanbul, İletişim Yayınları.

Artun, Ali, (2018). **Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri, Müze ve Modernlik,1.** İstanbul, İletişim Yayınları.

Aydın, Mehmet S., (2002). **Küreselleşmeye Genel Bir Bakış, Küreselleşme,** İstanbul: Ufuk Kitapları.

Başak, Oktay, (2018). "Halime Hatun Kümbeti Işığında Tarihi Eser Restorasyonlarında Yapılan Bazı Hatalar ve Nedenlerine Dair Bir Gözlem," **Social Science Development Journal**, vol.3, pp.137-145

Boylan, Patric, (2006). Museums; Targets Or Instruments Of Cultural Polices, **Museum International**. Volume58, Issue4, December, Pages 8-12, Erişim: <https://doi.org/10.1111/j.1468-003.200600577.x>

Çalış, Ercan, (2015). "Kars Müzesi'ndeki Mutfak Eşyalardan Birkaç Sini Örneği," **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi**, vol.29, pp.249-270,

Demir, Sema, (2012). Kültürel Bellek, Gelenek ve Halk Bilimi Müzeleri, **Millî Folklor**, 24 Sayı, s.95-105.

Demirarslan, Deniz, (2018). Kentsel ve Kültürel Bellek Bağlamında Tarihi Bir Şehir ve Yakın Çevresi: Gelibolu, January, **International Journal of Social Humanities Sciences, Research, (JSHSR)** 5(22), 910-932.

Fidangenç, Şenel, Ayşenur, (2016). Yereli Korumak ve Türkiye’de Kent Müzeleri, İdeal Kent, **Kent Araştırmaları Dergisi**, Pamukkale Üniversitesi, Cilt 7, Sayı 20, Sayfalar s.936 – 965.

Keskin, Necat, (2014). Kentlerde Yeni Bellek Mekânları: Kent Müzeleri, **Folklor/Edebiyat**, Cilt 20, sayı:79 3-5.

Karadeniz, Ceren, (2018). **Müze Kültür Toplum**, Ankara, İmge Yayınevi.

Karadeniz, Ceren, (2015). Güzel Sanatlar Eğitimi Bilim Dalı, Çağdaş Müze ve Kültürel Çeşitlilik: Arkeoloji Müzesi Uzmanlarının Kültürel Çeşitliliğe İlişkin Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Kızılçelik, Sezgin, (2004). **Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Ankara, Anı Yayınları.

Mora, Necla, (2008). Medya ve Kültürel Kimlik, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, (Bağlantıda), 5: 1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>.

Onur, Bekir, (2012). **Çağdaş Müze Eğitim ve Gelişim, Müze Psikolojisine Giriş**, Ankara, İmge Yayın evi.

Onur, Bekir, (2013). **Müze ve Oyun Kültürü**, Ankara, İmge Yayın evi.

Özçelik, Ceyda, (2007). Ulusal Kimliğin Oluşumunda Müze ve Toplum İlişkisi: Singapur, **Elektronik, Sosyal Bilimler Dergisi**, ISSN:1304-0278 Bahar, C.6, S.20, s.133-155, Erişim www.e-sosder.com.

Özünel, Ö. Evrim, (2013). **Camekândan Canlı Performansa Somut Olmayan Kültürel Miras ve Müzeler, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi**, Erişim: 05.10.2020, file:///C:/Users/admin/Downloads/ Camekandan_Canli_Performansa_Somut_Olmay.pdf

Ünal, Deniz, (2012). **Müze Katılım ve Yurttaşlık** , Hanzade Uralman vd., (Ed.), Müzeciliğin ABC’si, (s.13-25), İstanbul, Efe Yayınları.

Pultar, Gönül, (2019). Antik Bellek Tekniğinden Bellek Çubuğuna Doğru Kültürel Belleğin Kavramsal Temelleri, Pelin Şahin Tekinalp vd., (Ed.) **Kültürel Bellek** 2016, s.350-381. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Shaw, Wendy M. K. (2004). **Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, Soğancılar, E.(Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları.

Tok, Nazif (2003). Kültür, Kimlik ve Siyaset, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
[http:// www.camoc.icom.museum/about/index.php](http://www.camoc.icom.museum/about/index.php), (Erişim Tarihi:05.10.2020).
<http://www.kentbellegi.org/dosyalar/plan.pdf>, (Erişim Tarihi:05.10.2020).

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

02/10/2020

Dr. Aziz ŞEKER
Amasya Üniversitesi
Sağlık Kültür ve Spor Daire Bşk.
shuaziz@gmail.com,

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Gör. Emre ÖZCAN
Başkent Üniversitesi
Sosyal Hizmet Programı
emreozcan8747@gmail.com,

YAŞAR KEMAL'İN “DAĞIN ÖTE YÜZÜ”NDE ERMİŞ MİTİNİ VAREDEN SOSYO-PSİŞİK TEMELLERİ ERİL TAHAKKÜM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK

Öz

Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinde yer alan *Ortadirek*, *Yer Demir Gök Bakır* ve *Ölmez Otu* romanları, genel olarak Çukurova'nın yoksul dağ köylerinden biri olan Yalak'ta yaşayan insanların yer edindiği olaylardan oluşmaktadır. Pamuk toplama zamanı geldiğinde Çukurova'ya inen köy halkının sosyal ve ekonomik durumu çok kötüdür. Köy topraklarının verimsizliği, tarım ve hayvancılığın gelişmemiş olması, eğitimsizlik, gelir yetersizliği ve bunun yanında toplumsal yapıda güçlü bir eril tahakkümün hüküm sürmesi köy insanının yaşamını sınırlandırmıştır. Köylünün, kasaba tüccarı Adil Efendi'den aldıkları ihtiyaç maddelerinin karşılığını ödeyecek bir geliri olmadığı için Adil Efendi'nin yapacaklarından korku duyması ve köyün Muhtarı Sefer'in köylü üzerindeki amansız baskısı beraberinde bir arayışı getirir. Bu arayış, doğanın zor koşulları altında yaşama tutunmaya çalışan köylüleri, kıtlık ve salgın zamanlarında çıkarılan ermiş yaratma örneğinde olduğu gibi yeni bir ermiş ortaya çıkarma sürecine yönlendirir. Köylüler, sorunlar karşısında mücadele stratejilerini bir umutla yarattıkları ermiş miti üzerinden somutlaştırarak geçici de olsa sorunlarından kurtulmaya çalışırlar. Köylülerin bulunduğu psiko-sosyal ortam da buna olanak sağlar. Bu çalışmada köylülerin kolektif tutumuyla yaratılan bir mitin (Taşbaş Memet), çeşitli halk anlatıları etrafında nasıl büyütüldüğünü ve sonrasında nasıl yıkıldığının dinamiklerini irdeleyeceğiz. Halk anlatılarında sıkça rastladığımız mit olgusuna eril tahakküm açısından sosyo-psişik temelleriyle yaklaşacağımız incelemenin, edebiyatta mit oluşturma süreçleri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, *Dağın Öte Yüzü*, mit, köy, edebiyat sosyolojisi, eril tahakküm.

IN THE CONTEXT of MALE DOMINANCE EVALUATING SOCIO-PSYCHIC FOUNDATIONS THAT CREATES SAINT MYTH in YASAR KEMAL'S “DAGIN OTE YUZU”

Abstract

Ortadirek, *Yer Demir Gök Bakır* and *Ölmez Otu* novels that rank among Yasar Kemal's trilogy *Dagin Ote Yuzu* generally consists of events in which people that live in Yalak, one of Cukurova's poor mountain villages, take part in. When the time to harvest cotton comes, social and economical situation of the village people who descend onto Cukuroava is awful. Infertility of village soils, underdevelopment of agriculture and stock breeding activities, lack of education, inadequacy of earned income as well as a strong male dominance reigning in social structure limits village people's lives. Villagers fearing what Adil Efendi, the town merchant, might do because of them not being able to earn enough income to pay back for the essential supplies they got from him, Sefer the Town Chief's relentless pressure upon village people brings a search to life. This search leads villagers that are trying to cling to life under the harsh elements of nature to a process of having a saint emerge as in the example of creating a saint in times of famine and plague. As like defining a survival strategy against the problems they are having, villagers try to be free of their troubles by embodying this over a myth of saint with a strain of hope they are attached to. And, the psycho-social environment the villagers are in enables this. In this study, we will evaluate how a myth that is created with collective attitude of villagers (Tasbas Memet) evolved around various folk tales and broke down in the end. It is thought that the study where we will approach myth concept that we usually see in folk tales from the angle of socio-psychic principles under the influence of male dominance, will contribute to studies that will be about myth creation processes in literature.

Keywords: Yasar Kemal, *Dagin Ote Yuzu*, myth, countryside, sociology of literature, male dominance.

Giriş

Toplumsal yaşamın bir unsuru olarak ermiş ve ermişlik edebi metinlerde ele alınış biçimine göre diğer pek çok konuda olduğu gibi edebiyat sosyolojisinin de ilgi alanına girer. Yapılan çalışmalar, “anlatı türlerinde ermişliğin iki farklı şekilde yer aldığını göstermektedir: Bunlardan birincisi anlatıda, halk arasında ermiş olarak bilinen kişilere yer verilmesidir. İkincisi ise anlatı içerisinde, kurgu düzleminde bir ermiş ortaya çıkarmaktır. Bir başka deyişle dış gerçeklikte karşılığı olmayan bir ermiş yaratmaktır” (Yürek, 2013: 194). Ermiş yaratma süreciyle ilişkili olarak modern edebiyatta ise kurmaca yapı oluşturulurken, sosyo-psişik ve kültürel değerler yüklenen mitoslar ya da mitik unsurlar bilinçli olarak sanatçının kaleminden geçer. Söz konusu unsurlar, anlatılarda bazen bir benzetme ögesi biçiminde bazense doğrudan yer alarak karşımıza çıkar. Sanatçı, bu unsurları yeniden yazma ya da metinlerarası ilişki kurma tekniklerini kullanarak yazın dünyasına taşıyabilmektedir. Dolayısıyla mitoslara getirilen farklı yorumlar, anlatıları zenginleştirdiği gibi sosyolojik araştırma konusu da yapılabilmektedir (Arslan, 2017: 209).

Türk romanında mit ile ilgili kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Dağ'ın yaptığı *Türk Romanında Mitin Görünümleri (1961-1970)* isimli, Türk romanlarındaki mitik öğelerin varlığını ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, on yedi eserde mit varlığı saptanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, ilgisini Anadolu köylüsüne ve toplumun sorunlarına yönelten yazarların eserlerinde mitik inanışlar, ritüeller, Türk, Yunan ve Roma mitolojisine ait öğeler yer alır. Romanlarda mit; benzetme, sembol ya da bir inanış olarak yer tutar. Yazarların miti kullanım amacı ve biçimi, romanlara göre değişmekle birlikte; mitin yapıtın iletisini aktarma ve ideolojiyi yansıtmaya amacına hizmet etme, sembolik değer taşıma, mitik bilincin mit üretim sürecini gözler önüne serme, mit yıkımı ve buna neden olan etmenleri gösterme biçiminde eserde varlık kazandığı gözlenmiştir. Kimi romanlarda, kurtarıcı bekleyen bir halkın kahraman oluşturması ve bunu hazırlayan süreci yakalamak mümkündür. Kimi romanlar ise mit üretimi ve mit yıkımını anlatırken aynı zamanda buna götüren süreci işlemesi bakımından dikkate değerdir (Dağ, 2016: 299). Kurtarıcı beklentisinden kastedilen şey, insanların içinde yaşadıkları sorunlarla baş edemeyeceklerini kanıksadıklarında psiko-sosyal gerginlik halinden bir beklenti psikolojisiyle çıkmayı denerken var ettikleri mit oluşturma dinamiklerine bir gönderme yapılmasıdır. Yaşam koşullarının zorlaştığı zamanlarda bir umuda sarılma ihtiyacı, insanın psiko-sosyal gereksinimleri arasında yer aldığı gibi manevi birliği beslemek adına toplum olmanın koşulları içinde de gösterilmektedir. Bu dinamiği mit yaratmayla anlamlandıran Yaşar Kemal'e göre: “...bir karanlıktan gelip öbür karanlığa gittiğimiz dünyaya niçin bu kadar sarılıyoruz? *İlyada*'da Homeros diyor ki, en acı çeken yaratık, yaratıklar içinde, insandır. Çünkü yaratıklar içinde bir tek yaratıktır ki, o, öleceğinin bilincinde. Öyleyse bu dünyada, ölüme nasıl dayanabiliyoruz? İşte bizi yaşama bağlayan dünyamızdaki bu büyü değil mi? Bu yaşama sevinci değil mi? Bu yaşama sevincinin kaynağı yaratmak zorunda olduğumuz bu mitler değil mi biraz da? Epopeler, mitler birer sevinç çığlıkları da değil mi? Yaşadığımız bu büyü, yarattığımız bu büyülü mit dünyaları olmasaydı, insan soyu bu kadar acıya, böylesine bilinçlenmişken, dayanabilir miydi? İnsan soyu mit yaratan bir yaratık da değil midir? Şu kurumuş dünyamızda bile, bizi kurtaran her gün yarattığımız mitler değil midir?” (Kemal, 1999: 167). Bu soruların yanıtlarını, *Dağın Öte Yüzü* üçlüsünde Yalak köyünün insanların doğru sözlü Taşbaş Memet'e duydukları saygının ve korkunun etkisiyle onu ermiş statüsüne taşımasının temelinde bulmaktayız. Bu süreçte Taşbaş, hiçbir suçu olmayan, ama topluluğun yaşaması için ölmesi gereken tragedya kahramanının yazgısına örnek oluşturur (Brandabur, 2003: 65).

Yaşar Kemal, mit üreten ve mit yıkan bir sanatçı kimliğiyle insanın gizemine varmak ister. Bu yolda düş gücünü yitirmeyen, umut dolu insanları ele alır. Ona göre umut, düş gücünün yarattığı ve insanoğlunun sahip olduğu en büyük değerlerden birisidir. “İnsan umut yaratmadan yaşayabilir mi?” sorusu onun romanlarında umut ve gizemde bütünleşir. Yazdığı romanlarda

ulaşamadığını düşleyerek yaşayan insanları, gerçeği arama çabası içinde olan karakterleri bilinçli olarak oluşturmuştur. Ayrıca sanata, özellikle romana kesin kurallar koymayarak romanlarını yazmıştır (Kemal, 1999: 80-81-123). Bu özelliğiyle Kundera'nın, "romanın tek varoluş nedeni, sadece romanın söyleyebileceği şeyler söylemektir" tezini büyük ölçüde doğrular (Kundera, 2014: 44).

Eleştirel bir parantez açmak gerekirse, uzun bir dönem anlatılarda, reel toplumsal yapıda olduğu gibi ermişlik çok büyük oranda erkekle özdeş tutulmuştur. Halk anlatılarında olduğu gibi edebiyat da buna sadık kalmıştır. Bu durumun eril tahakküme dayalı toplumlarda daha sık yaşandığına dair çok farklı gerekçeler ileri sürülebilir. Bu açıdan; "kadın bedeni, mitolojik anlatımların başladığı Adem-Havva döneminden günümüze kadar bir korku kaynağı olarak algılanmasının yanı sıra ataerkinin yorumuyla bir nesne, bir gösteren olarak 'kullanılagelmiştir'. İlkel dönemlerde korku kaynağı olarak algılanan, yaratımın gizemli dünyası olarak tapınılan ve sayısız yücelik atfedilen kadın bedeni daha sonraki dönemlerde özellikle erkeğin giderek güçlenmesi ve yine erkeğin bu yaratım/doğum olayına katkısının anlaşılmasıyla birlikte gitgide önemsizleştirilmeye, açık ve kirli olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Ataerkin kültür tarihi boyunca anlatıla gelen hemen hemen tüm mitlerde ve destanlarda vurgulanan, duygulara/erosa karşı aklın/logosun üstünlüğüdür. Kadın daima duygularıyla hareket eden ve bu yüzden birçok soruna yol açan bir roldedir" (Akmaz, 2019: 149-153).

Yazarlar açısından bakılacak olursa, kültürel olarak belirlenmiş cinsiyet rollerinin toplum yaşamının her alanında olduğu gibi yaratıcılıkta da çok önemli bir rol oynadığı, hayal gücünün bilinçaltlarından bağımsız olamayacağı, bilinçaltının ise toplumsal olarak kısıtlanmış ve belirlenmiş yapılardan bağımsız olamayacağı varsayılır. Bu sebeple edebiyatta kadın imgesi etrafında dönen tartışmalara sıkça rastlanır (Parla, 2014: 20). Bu anlamda Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanındaki Anacık Sultan ermişi dışında, romanlarında çoğunlukla erkeklerin görünürde ermişlik vasfıyla ödüllendirildiği görülür. Kuşkusuz bu sonucun ortaya çıkmasında, yazarın toplumcu gerçekçi bir gelenekten gelmesi her ne kadar cinsiyetçi tahakküm üzerine kurulan toplumun temel taşlarını eleştirmesine neden olsa bile kadının sosyal konumunu vermektan imtina etmemesi gözetilmelidir. Öte yandan Yaşar Kemal'de mitsel öğeler verilerek toplumun önüne çıkarılanlar erkek olmakla birlikte, onları var eden süreçlerin belirleyeni kadınlardır.

Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* üçlemesi Çukurova bölgesinde geçen diğer romanlarla beraber, sosyolojik dokusu nedeniyle sıklıkla Türk köy romanı türüyle bilinen bir alt janra ait olarak sınıflandırılmıştır. Köy romanları gibi Yaşar Kemal'in romanları da kırsal yaşamın koşullarını yansıtır; ancak, köy romanlarının aksine, Yaşar Kemal'in doğal mekânları, yoksul köylüleri ve zalim ağaları, büyük edebiyatın işareti olan evrensel bir insanlık durumunu yansıtır. Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* üçlemesi, bizim janr hakkındaki normal beklentilerimizi yeni bir şeye ulaştırarak aşar ve dönüştürür (Tharaud, 2017: 181).

Dağın Öte Yüzü üçlüsünün ilk cildi *Ortadirek* 1960 yılında yayımlandı. İlk ciltte Çukurova dağlarında yoksul bir köyün yaşam mücadelesi içinde bir aile merkeze alınarak olaylar yapılandırılırken, ailenin yaşadığı sosyal çevre, köy mekânı, köy halkının yaşam niteliği, kırsal kültür, yaşam beklentisi, muhtarlık kurumu üzerinden değişen iktidarın insan ilişkilerine yansımaları, yoksulluk gibi birçok konu roman içeriğinde malzeme olarak kullanılmıştır. Özellikle kasabadaki tefeci Adil Efendi ile değişen iktidarı muhtarlık kurumu aracılığıyla öznelştiren Muhtar Sefer'in köylülerde oluşturduğu psikolojik baskının boyutları, roman kahramanları arasında yer alan Taşbaş Memet özelinde okuru birçok tartışmanın içine çeker.

Dağın Öte Yüzü'nün 1963'te yayımlanan *Yer Demir Gök Bakır* isimli ikinci cildi, pamuktan dönen Yalak köylülerinin kış mevsiminde yoksulluk içinde yaşarken Muhtar Sefer'in çeşitli dalavereleri karşısında ayakta durmaya çalışmaları, gelir elde edemedikleri pamuk hasadı sonrasında Adil Efendi'ye olan borçlarını ödeyemedikleri için saplandıkları korku, psikolojik çaresizlik, yoksulluk, Çukurova'da Koca Halil'in öldüğü varsayılarak mevlit okutulmasına tepki

gösteren Meryemce'nin köye döndükten sonra kimseyle konuşmaması, Adil Efendi'nin yapabilecekleri ve Muhtar Sefer'in baskısı karşısında bunalan köylünün doğru sözlü Taşbaş Memet'i ermiş yapması ve ona sığınmasını konu edinir. Köylünün ermiş miti oluşturma sürecini; yaşadıkları karşısında içine düştükleri sosyo-psişik arayışları desteklemekle birlikte eril tahakkümün kurguladığı bir hiyerarşinin köylüde ortaya çıkardığı sosyal yığınlığın etkisinin olduğu da belirtilebilir. Kuşkusuz köylünün kültürel biyografisinde ermiş olgusuna dair çok çeşitli rivayetler yer alır. Mitlerin geçmişten beri, birincil ilişkilerin hâkim olduğu kırsal eril tahakküme dayalı geleneksel toplumlarda bir ağırlığı vardır. Ayrıca çoğu "ritüellerin kökeninde yer alan mitlerin sosyal yaşamı düzenleme gibi bir işlevi bulunmaktadır. Kültürlenme sürecine giren insan, ilişkilerini ve içinde bulunduğu faaliyetleri düzene sokmak için mitlere başvurur ve ritüellerin devamlılığını sağlar" (Arslan, 2016: 220).

Dağın Öte Yüzü üçlüsünün 1968 yılında yayımlanan son cildi *Ölmez Otu*'nda muhtarın ikinci kez şikâyeti üzerine, Taşbaş Memet kasabaya karakola götürüldüğünde, etrafına toplanan köylülere seslenerek muhtarla konuşmalarını tembihler. Köylüler, Taşbaş'ın dileğini yerine getirecektir. Taşbaş Memet ve beraberindeki jandarmalar yoğun yağın kar nedeniyle bir mağaraya girerler. Taşbaş buradan sessizce kaçır. Jandarma onbaşısı sorumluluğu üzerinden atmak için, çevre köylerin genel inancına ters düşmeyecek şekilde Taşbaş'ın ışıklar içinde çıkıp gittiğini söyler. Pamuk toplama zamanına kadar Taşbaş köylerde dolaşır, çalışır. Bu arada ermişliğini duyan yanına gelir. Köyü, Çukurova'ya pamuk toplamaya indiğinde ise onları görmeye gider. Zayıflamış, bitmiştir. O yıl pamuk ırgatının istemediği bir yağmur yağır. Buna rağmen pamuk hasadı verimli geçer. Ne var ki, eşi dâhil olmak üzere köylüler bu kişiyi ermiş Taşbaş olarak kabul etmezler. Taşbaş kendisini ispatlamaya çalışır. Oysa köylüler kararını çoktan vermiştir. Taşbaş, köylünün, muhtarın ve civardakilerin aşağılamalarına katlanamaz, bedenini Ceyhan suyuna bırakır. Ölümü üzerine köylüler ağıtlar yakarlar. Bedeni bir tepeye gömülür. Mezarıysa bir ermiş yeri kabul edilir. Mezar yeri artık zor zamanlarda insanların sığındığı bir ermişin gömülü olduğu kutsal bir toprak parçası olur. Ayrıca romanda, ikinci ciltte Muhtar Sefer'in ve Ömer'in şiddetine maruz kalan avcı Memidik, kendisini bekleyen Zeliha'yı hak ettiğini göstermek için Muhtar Sefer'i köylünün önünde öldürür. Öncesinde Muhtar Sefer, diğer hasmı Uzun Ali'nin yaşlı annesini köyde bıraktığını bildiği için, adamı Ömer'i, onu öldürmeye göndermiştir. Meryemce, Ömer'i görünce yalnızlığın açtığı boşlukta bir insanla konuşmaya özlem duyarken, bütün sevgisini vermesine karşın ne acıdır ki, Ömer tarafından öldürülür.

1. *Dağın Öte Yüzü* Üçlüsünde Halk İnanışlarının Sosyo-Psişik İşlevi

Ortadirek'te yoksul köylüler sonbaharın başlangıcına doğru Çukurova'ya pamuk ırgatlığına giderler: "Köylülerin Çukurovada çalışmaları bir, bir buçuk ay sürer. İşleri de bitince, gene toptan, indikleri gibi köylerine dönerler. Bu, eskiden beri böyledir. Yani Uzunyaylanın bu yan insanlarının gelirlerinin çoğu, Çukurovadandır. Tarlamdaki ekinimden, kapımdaki koyunlarımdan keçilerimden, sığırlarımdan gelecek şu kadar der gibi, Çukurova'dan gelecek şu kadar gelirim derler" (Kemal, 2000a: 23).

Köyde bir gelenek gibi bozkırda savrulmaya başlayan döngüle çalılarının kurumuş olmasını dikkate alan Yemen savaşından kaçmış, eski namlı at hırsızlarından seksenini geçmiş Koca Halil, hasat zamanını köye bildirmeyi görev edinmiştir. Ancak köylüler farkındadır ki, muhtarın belirlediği şekilde yola çıkılır. Her seferinde muhtar, anlaşmalı olduğu ağaların pamuğu zor toplanan verimsiz tarlalarına köylüleri götürür. Böylece köylüler yeterli parayı alamaz, kıraç topraklarda pamuk toplayacak ırgat bulamayan ağaların da işi görülürdü. Bunun karşılığında ağalardan Muhtar Sefer rüşvet alırdı. Tıpkı bütün köylüyü kasabada dükkân işleten Adil Efendi'den alış veriş yapmaya zorlayarak, karşılığında ondan komisyon alması gibi.

Muhtar Sefer, köylülerle ilişkisinde, ülke genelinde değişen iktidarın bir üyesiye yerelde de kanunları kendi gücünü tesis etmek için kullanan bir karakterdir. Köylüye göre ekonomik durumu iyidir. Dönemin kırsal yapısında yaşayan ağalarda, beylerde, çiftlik sahiplerinde görüldüğü üzere Muhtar Sefer de çok eşlidir. Köylüyü tehdit etmek ve onları türlü oyunlarla yanına çekmekte üstüne yoktur. Örneğin romanda köylüler Çukurova'ya giderken, Meryemce, eşi İbrahim'in arkadaşı Koca Halil ile yaşlı ata birlikte bindirilir. At yolda tökezleyip yıkıldığında Koca Halil, Meryemce'nin kendisiyle gelmemesi üzerine onu ormanda bırakıp köylülere durumu haber vermek için gider. Burada Meryemce, oğlu Uzun Ali, gelini Elif ve torunları Hasan ile Ummahan'ın gelmesini inatla bekler. Muhtar Sefer, haber iletmeye gelen Koca Halil'in elini cinayet işlediği şüphesiyle bekçiye bağlatır. Öteden beri muhtar, köyde kendi aleyhine çalışanlar arasına bu yaşlı adamı da yerleştirmiştir. Bu ve buna benzer haksız davranışlara maruz kalmak köylüler ile Muhtar Sefer arasında manevi bir boşluk oluşturur. Köylülerin büyük bir kısmı muhtarın yaptıklarının farkında olarak karşısında olsa dahi yüzyüze geldiklerinde muhtarın yanında istemeyerek yer alırlar. Çünkü geri planda siyasal iktidara sırtını dayamış bir muhtarın kendisine güveni tamdır.

Yaşlı atın ölümü Uzunca Ali'nin ailesinin köylülerden geride kalmasına neden olur. Meryemce'nin yürümekte zorlanması ise aradaki mesafeyi daha çok açar. İnatçı Meryemce, oğlu Uzunca Ali tarafından yer yer sırtında taşınır. Köylü giderek uzaklaşmıştır. Atın ölümü annenin oğlu ile arasını bozmuştur. Meryemce bir daha oğluya konuşmaz. Söyleyeceklerini ağaç, taş, değnek vb şeylerle konuşarak oğluna iletir. Zorlu yolda, Meryemce yalnız kaldığı zamanlarda kendi kendine konuştuğu konularda köylülerin toplumsal belleğinde ve anlatılarında yer etmiş bazı inanışları aktarır. Örneğin Peri böceği adıyla bilinen uğur böceğine toplumun yüklediği değeri dile getirir. Uğur getirdiğine inanılan böceğin toplum yaşamı üzerindeki etkilerini romanın sayfalarından çıkarmak mümkündür. Meryemce'nin peri böceği olarak tabir edilen uğurböceğine yaklaşımında bu gözlemlenir. Yazarın oluşturduğu anlam dünyasında, Meryemce için uğurböceğinin insanlara müjde getirdiği düşünülür. Yaşlı kadın, onu kaybolmayacak şekilde giysisine saklar.

İlk ciltte yol boyunca köylülerin konakladıkları yerlerden bir diğeri *Ziyaret cevizi*dir. Ziyaret ağacının altına pisleyen, dallarını kıran, gövdesine çivi sokanların çarpıldığı belirtilir. Ağaca zarar verilmediğinde bu kutlu ağaçların uğur getirdiğine inanılır. İnsana güven veren ağacın huzurunda dualar edilir, adaklar adanır. Ziyaret cevizi imgesinin roman karakterlerinin üzerinde derin bir etkisi vardır. Bu anlamda romanlarının merkezine insanı, insan-doğa ilişkisini, feodal düzen karşıtı temleri koyan Yaşar Kemal, kolektif bilinç dışının ürünleri olan arketipleri, mitik imge ve simgeleri kullanarak kurmaca yapıyı zenginleştirme yoluna gider. İnsanın ve insanlığın gerçeğini ince bir nakış gibi işler. Bunu yaparken insan-doğa ilişkisini gözler önüne serer (Arslan, 2017: 210). *Ortadirek*'de merkez simgeçiliğinin önemli unsurlarından biri olan Ziyaret cevizi (*kozmetik ağaç*) imgesinin kullanımı ve roman kahramanlarının hayatındaki sosyal işlevi verilir. Roman boyunca Çukurova'ya ister pamuk toplamaya giderken ister köy yerinde umutsuzluğa düşen insanların içsel yolculuğunda açlık savaşını kazanma dileklerinin ışıklarla bezenmiş Ziyaret cevizine edilen dualar, onun altında kılınan namazlar ve ona adanan adaklar sayesinde gerçekleşeceğine inanılır. Denebilir ki, tarıma bağlı hayat sürdüren toplumlarda inanç, güçlü bir unsurdur. Ziyaret cevizi mitik varoluş mücadelesi sergilenen romanda kahramanlara uğur getirecek bir unsurdur (Arslan, 2017: 214).

Ziyaret cevizine bu değin sahiplenen köylü yol üzerindeki Körmezar'dan ise korkar. Mezarın bulunduğu yerden geçmek yaşlı Meryemce'nin çok korktuğu anlardan biridir. Ona göre, "...Körmezarın önünden, yapayalnız, ödü kopmadan kimsecikler geçemez. Karanlık sulardan, kaplan kayasından, cin mağarasından geçilir. Körmezarın yanına yaklaşılmaz" (Kemal, 2000a: 134). Körmezar imgesinin bu kadar güçlü olmasının nedeni mezar taşlarının eski tarihsel dönemlerden kalmasıyla ilişkilendirilebilir. Farklı yapıdaki mezar taşlarına yüklenen anlam dünyasıyla, mezar yerinin sahipsizliği bilinmeze yönelen korkuyu her daim tetikler. Korkunun bireylerde oluşturduğu gerilim, kötü şeylerin başlarına geleceğine dair bir kaygıyı beraberinde

getirir. Baş edilmez olan bu duyguya karşı köylü tarafından verilen en rasyonel tepkiyse biran önce mezar yerinin yanı başından sessizce geçip gitmektedir.

İkinci cilt *Yer Demir Gök Bakır*'da Taşbaş'ın adının büyüdüğü aylarda Yağmur Dede'nin yatırından kısaca söz edilir. Bu yatıra keramet bulmaya gidenlere rastlanır. Yağmur yağmadığı yıllar köylülerin horoz kurban edip yağmur diledikleri "Yağmur Dedenin çok işleri, efsaneleri vardı. Yağmur Dede bütün işlerinde bir başka Hızır'dı. Doğadaki bütün güçler onun elindeydi. Karı o yağdırır, fırtınayı o geri gönderir, yağmuru o dindirirdi. Suları o taşıırdı. Bir de bütün bozkırın bereketini o gönderirdi..." (Kemal, 2000b: 281). Bu ciltte ayrıca Hasan ile kız kardeşi Ummahan, ormana odun toplamaya giderlerken, kendi aralarında Koca Halil'in, mavi yanardöner kuşu nasıl tuttuğundan söz ederler. Su kıyılarında yarların derinliklerine yuva yapan yanardöner kuşların toplumsal yaşamdaki anlamı romanda Hasan aracılığıyla şöyle verilir: "Kuşun kara, pırlıtlı içinde, upuzun, güzel bir gagası vardır. Koca Halil o kuşun başını çocukların omzuna nazarlık olarak takar. Bu kuşun başından nazarlık takan çocuğa hiç mi hiç, nazar değmez. Nazar dediğin onun yanına bile yaklaşamaz. Omzuna bu kuşun başı takılmış çocuğun kısmeti bol olur. Hiçbir zaman o çocuk yok yoksulluk bilmez. Atalardan kalma bir sözdür bu..." (Kemal, 2000b: 13). Halk inanışlarına bir başka örnek, yanardöner kuşun başının ağaçlara asılmasının ve tarlalara atılmasının bereket getireceği yönündedir.

Uğurböceğinin sembolik özelliğine dönecek olursak, köylüler büyük bir çabadan sonra Çukurova'ya indiklerinde, girdikleri tarlada hiçbir şeye aldırmadan Meryemce, beline soktuğu ak başörtüsündeki düğümden çıkardığı kurumuş uğurböceğini bir çiçeğin üzerine bırakır. Yaşlı Meryemce sonunda yetiştirilmiştir. Bereketli topraklara gelinmiştir. Bazen oğlu Uzun Ali'nin sırtında bazen değneğe yaslanıp yürüyerek, yoldan dönmeyen Meryemce her gelişlerinde yaptığı gibi yeşil başörtü, pırlıtlı küpeler, boğazında boncuklar, kolunda sırça bileziklerle süslenmiştir (Kemal, 2000a: 336). Geldikleri tarlaların pamuksuz oluşu umurunda değildir. Gelmeyi başarmıştır. Toprağa çömelir: "İndik ya geldik ya" der.

Sonuçta romanda köylülerin Adil'in korkusu ve muhtarın baskısından bunalmalarının etkisiyle yarattıkları bir mite sığınma pratikleri ne kadar yoğun işlense bile köylünün kültürel yaşamında önemsenen; sosyo-psişik etkisi güçlü birçok mitik imgeyi yakından görmek mümkündür.

2. Adil Efendi'nin Korkusundan Taşbaş Memet Ermişine Giden Yolun Sosyolojisi

Dağın Öte Yüzü'nde köylüler, kasabadaki dükkâncı Adil Efendi'den veresiye alışveriş yaparlar. Yaşar Kemal'in anlatımı ile Adil Efendi, köylüler arasında aile üyelerinin pamuk toplayan sayısına göre "insan başına bir şeyler verir. Sarı deftere yazar. Bilir ki, millet Çukurova'dan dönünce, bir ölüm kalım olmamışsa, bir tanesi köyden, topluluktan tezikip başını alıp gitmemişse sarı deftere yazılılar eksiksiz avucunun içindedir" (Kemal, 2000a: 23). Adil Efendi, köylüyü kendisine muhtaç ederken tefecilik yaparak sömürür. Köylü, Adil Efendi'ye olan borcundan dolayı hep tedirgindir. Pamuk toplama zamanında istedikleri geliri elde edemeyince, borçları katlanarak artardı. Buna bağlı olarak Adil Efendi'nin bir gün gelip köyde ne var ne yok alıp götürüleceğinden korkan köylüler bu psikolojik ortamı elbirliği ile büyüttü. Örneğin *Ortadirek*'te bindikleri yaşlı atın ölmesiyle, yaşlı Meryemce'yi bir yandan sırtlayan diğer yandan öteberileri taşıyan Uzun Ali, çukura varmak için yoğun çaba sarf eder. Geride kalışın telaşıyla birlikte Adil Efendi'yi anımsar: "Olmaz, olmaz! Ulaşamazsam, onlar gideli çok oldu, ulaşamazsam çoluk çocuğum aç, çıplak kalır. Borcumu da ödeyemezsem, Adil Efendi de ağzıma sıçar..." (Kemal, 2000a: 88). İnatçı, yiğit, iyi ve konur Meryemce bile oğlunun üzerine Adil Efendi'den gider. Koca Halil'i bindirdiği atın ölümünden sorumlu tuttuğu Uzun Ali'yi, gelini Elif'e şikâyet ederken Adil Efendi kurtarıcı olur: "Sen de onunla birlik olma! Beter olsun, beter! Sürünsün. İnşallah bu yıl pamuğa yetişmesin de, akılcığı başına gelsin. Adil Efendi de onu boğazlasın" (Kemal, 2000a: 111). İlerleyen sayfalarda

Çukurova'ya gidişleri uzadıkça Adil Efendi daha çok konuşulur. Uzun Ali: “El beni bekler mi? Gireler pamuğa. Gireler de bir toplarlar ki... Adil Efendi Müslümanım demez, evin kapısını söker de borcunun yerine alır götürür. Tarladaki yanık sabanı bile alır. Evdeki unu, çuvaldaki bulguru bile alır...” (Kemal, 2000a: 144). Adil Efendi adeta her umutsuzluk anında ileri sürülen, her taşın altında bir korku objesi olarak bekletilendir.

Ortadirek'te Taşbaşoğlu karakteri doğru sözlü, köylünün haklarını savunan, Muhtar Sefer'in yanlışlarını ve yalanlarını yüzüne vuran onurlu bir kişidir. Köylüleri, verdikleri sözleri tutmayınca kendileriyle yüzleştirir. Ona karşı bir saygı duyulur. Muhtar Sefer bunun bilincindedir. Pamuk toplamaya giderken Sefer'in oyunlarına karşı birlik olmaya karar veren köylüler, zamanla verdiği karardan döndüğünde Taşbaşoğlu onları toplayarak: “Sizden bıktım. Yüzüme gelince benimle birlik olup, Sefere söver, onun yoluna gitmeyeceğinize avrat boşarsınız. Sonra da karşınıza geçer iki laf eder, ona doğru hiç düşünmeden kayar gidirsiniz... bu adam yıllar yılı kanımıza ekmek doğradı...” diye konuşur (Kemal, 2000a: 254). Serinin ilerleyen ciltlerinde Muhtar Sefer ile Taşbaş arasında gidip gelen köylüler en sonunda Adil Efendi'nin korkusuna ve Muhtar Sefer'in baskılarına dayanamayarak umut ve bir sığınma gereksinimiyle Taşbaş'tan bir mit yaratırlar. Köylülerin başka birini değil de Taşbaş'ı seçmelerinin nedeni, büyük olasılıkla Taşbaş'ın toplumsal adalete önem vermesidir (Brandabur, 2003: 69).

Olayların kronolojik dökümünden hareketle şöyle de bakılabilir: İlk cildin sonunda köylüler Çukurova'da verimsiz bir tarlaya düşünce gelir elde edememişlerdir. Köye döndüklerinde ise her günü tedirginlik ve korku içinde geçirirler. Çocukların dahi dilinde ailelerin borçlarını ödeyemedikleri kasaba tüccarı Adil Efendi dolaşır. Adil Efendi, Muhtar Sefer'e ilk başlarda köye gelip, borcunu ödemeyen köylünün her şeyini alacağını söyler. Adil Efendi'nin korkusu her gün yeniden üretilen ve elle tutulan bir korku haline gelir. Ne zaman geleceği belirsizliğini korurken, her an gelme olasılığı, köylüyü delirtecek hale getirir. Karın yağması, kara bulutların köyün göğünü sarması, boran ve ortaya çıkabilecek her felaket hepsi de Adil Efendi nedeniyledir. Zalaca, köy kadınlarıyla tartışırken Adil Efendi için “bu yıl zaten ürün olmadı. Sığırı, sıpayı, arpayı, buğdayı alacaktı, kabı kacağı, yorganı yastığı, hasırını çulu alacaktı” der (Kemal, 2000b: 264).

Adil Efendi, köy muhtarlarına komisyon vererek yöredeki köylülere, borçla öteberi satardı. Pamuk sonrası çevre köylerden sattıklarının parasını beklerdi. Yalak köylüleri bu yaz bir şey kazanamadıkları için gelenekleri bozmuş ve Adil Efendi'ye borçlarını ödeyememişlerdir. Köyün borcunu ödeyememesi onursuzluk olarak kabul edilir. Bu süreçte Taşbaş Memet, köylünün yanlışlarını yüzüne vuran, Muhtar Sefer'in köylü üzerinde kurduğu tahakküme karşı gelen bir karakterdir. Köylüler hayranlık duydukları Taşbaş Memet'ten hem çekinir hem de ona saygı gösterirlerdi. Diğer yandan Adil Efendi'nin korkusu her geçen gün büyür. Bir ara köylü neleri varsa gizler. Taşbaş Memet sessizlik içinde olanı biten izler. Köylünün yaptıklarına katılmaz. Köylü her gün Adil Efendi'nin gelmesini bekler. Köylüler yönünü kasabaya dönerek: “Hep onu konuşuyorlardı. Ha geldi, ha gelecekti. Az sonra Adil Efendinin köye gireceğine öylesine inanmışlardı ki...” Bekleyiş öyle bir hâl alır ki, “köyün üstünü kurşun geçmez bir karanlık gibi Adil Efendi örtmüş. Köyün sevgisinde, korkusunda, ağdında, ekmeğinde aşında, oyununda yalnız Adil Efendi var”dı (Kemal, 2000b: 97-105). Çocuklar Adil Efendi'nin gelip, köyü ateşe vereceğinden söz ederler. Köylüler psikolojik olarak hazırladıkları senaryonun artık inanmış birer oyuncularını olmuşlardır.

Muhtar Sefer, Taşbaş Memet üzerinde istediği yönlendirmeyi yapamadığı için onu köylüler karşısında küçük düşürmeye çalışır. Ancak köylüler Muhtar Sefer'e de çok tepkiliydi. Pamuk tarlalarında başlarına gelenlerin sorumlusu olarak gördükleri muhtara karşı her geçen gün öfkeleri artmaktaydı. Bunu bilen Muhtar Sefer, köylülerin beraber hareket ederek kendisini öldürebileceği kaygısını yaşamaktaydı. Kuşkusuz köy halkında biriken öfkenin kasabaya kadar ulaştığı ve Adil Efendi'nin bundan çekindiği ortadaydı. Adil Efendi eskiden malı mülkü az olduğu zamanlarda rahatlıkla gelip parasını isterken, şimdi servet sahibi olmuştu. Köye gelip kötü bir sonuca

katlanmak istemiyordu. Köylünün, kendisine vereceği zarardan çekinir. Yörede bu tür olayların örnekleri çokça yaşanmıştı. Zulüm yapan ağaları, toplanıp parça parça eden köylüler vardı. Özellikle kadınların başını çektiği grup eylemleri ölümle sonuçlanmaktaydı. Bu sebeple şimdilik borcunu ertelemek Adil Efendi'nin düşündüğü bir çareydi.

Adil Efendi'yi köylüler roman boyunca korkuyla, öfkeyle, yorgun argın, yılmış bir şekilde duygudan duyguya geçerek beklemeyi sürdürürler. Taşbaşoğlu, Muhtar Sefer'in evirip çevirdiği hukuksuzluklara, köylülere yapmış olduğu dalaverelere rağmen köylülerin onun yanında yer almasını hazmedemiyordu. O da biliyordu ki, köylülerin sırtından geçinen Sefer'di. Taşbaş bazen köylülerin yüzüne karşı köyün bereketsizliğinin, verimsizliğinin, doğurganlığının olmayışının, ürün vermeyişinin, hayvanlarının doğurmayacağına, kadınların kısır kalacağına nedeni olarak köylünün ikiyüzlü tutumlarını gösterir. Bunun karşısında, "köylüler ne söylerse söylesin, Taşbaş hak veriyorlar. Öfkeleniyorlar, canını almak istiyorlar. Onu boğmayı, öldürmeyi içlerinden geçiriyorlar..." Adil Efendi'nin korkusu bir yana köylü yavaş yavaş "kutsal bir yaratıktan ürker gibi ürktükleri" Taşbaş'ın söylevlerine eğilim göstermeye başlamışlardı (Kemal, 2000b: 153). Bir gece köyün delisi Vurgun Ahmet'in kar tipisinde köyde ev ev gezip köylülerin yanlışlarını bir bir yüzlerine söylemesi, ancak Taşbaş'ın evine gelince saygıda kusur etmemesi, köy eğer ayaktaysa Taşbaş'ın yüzün suyu hürmetine olduğunu dillendirmesi ve sonrasında ortadan kayboluşunu köylü yakından izlemiştir. Artık peri padişahının iç güveyisi olarak nitelenen Vurgun Ahmet'in sözlerinden sonra mitos oluşumu hızlanır. Köylülerden Zalaca'nın, Taşbaş'la ilgili gördüğü düş ve bu düşü yarıda keserek devamını köylüye anlatmaması, merak ögesini ön plana çıkarır. Köylüler, düşün devamını eklemelerde bulunarak tamamlar ve kolektif bilinç dışında yer tutan destansı kahramanlarla ilgili anlatımları Taşbaş için dillendirmeye başlarlar (Dağ, 2017: 73). Taşbaş, köylüde kendisine yönelik hareketliliğin nerelere varabileceğini kuşkuyla beklemektedir. Taşbaş yavaş yavaş köylünün sorularının karşılığı olmaya başlamıştı. Bir anda Taşbaş'a ilişkin anlatılar çoğalır. Dağ başında taş olma macerasının sahibi Molla Ahmet'in hikâyesi Taşbaş Memet'in soyundan gelenlerin yaşadıkları bir şeymiş gibi anlatılır. Lokman Hekim'in efsanesi Taşbaş Lokman şeklinde değiştirilir. Lokman Hekim'i, Taşbaş'ın dedesi olarak gösterirler. Toroslarda Geyikler ermişi Ulu Taşbaş ile Kazdağı'nda kuşların ermişi Sarı Kız'ı Antalya Yanartaş'ta birleştirirler. Avcı Memidik, Muhtar Sefer ve adamı Ömer'in sabaha kadar süren işkencesine rağmen, Karacadağ'ın ışıklar evliyasını Taşbaş'a yorarak, Taşbaş'ı Tekeç dağında arkasında ışıklar içinde gördüğünü söylemekten vazgeçmeyecektir.

Diyebiliriz ki Yaşar Kemal, *Dağın Öte Yüzü*'nde halk anlatılarından ve eski destanlardan yararlanır. Bozkır insanının anlatım biçimlerini anlatımına çok yardımcı olduğu için kullanır. *Dağın Öte Yüzü* üçlüsünde kullandığı bu teknikle ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Ben, gençliğimde ve yaşadığım sürece mitlerin yaratılmasının tanığı oldum. Bir miti bir kişi, bir toplum hangi koşullarda yaratıyor, o kişileri tanıdım, o toplumların içinde bulundum. *Yer Demir Gök Bakır*'da mit yaratılması anlatılırken eski ozanlardan, yaratılmış mitlerden bol bol faydalandım" (Kemal, 1999: 167). Yukarıda bir kısmını verdiğimiz mitlerden yola çıkılarak bakıldığında, yazar *yaratılmış mitlerle, yaratılmakta olan mitin yaratılışını* destekleyerek bir Taşbaş mitini başarıyla ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle, mitler daha çok zihnin kanalları aracılığıyla ve imgeler yoluyla insanı hedeflerken, bir takım kolektif değerleri bireye yükler. Bu psikososyal süreçte hakikat kutsallığa dönüşebilmektedir. Dolayısıyla mitoloji hakikati yorumlayarak, yanılsamalara imkan vererek, çoğu zaman da anlam yükleyerek ve bilinçli sistemli manipülasyon sayesinde insanları örgütleyip motive edebilmekte ve yönlendirebilmektedir (Öztürk, 2019: 32-43).

Muhtar Sefer'e göre ise "köylü adamı yavaş yavaş, gün geçtikçe ermişliğe itiyor. Bunun bir tek müsebbibi Adil. Köylü böyle anlarda sarılacak dal arar. Türlü türlü dala sarılır, bırakır. En sonuncu sağlam sandığı bir dala sarılır, sarıldık sarılır, her biri şeyini dalın gücüne verir, dala sığınır. Bir dal bulamazsa, kendisi dalı yaratır, sonra da sarılır. Köylü dalsız edemez" (Kemal,

2000b: 172). Sıkıntılı günlerde birden bire çıkan ermiş olaylarında Muhtar Sefer için “bittecrübe sabitti ki bütün ermişler ortalığa kıtlık yılları, salgın yılları çıkarılmışlardır” (Kemal, 2000b: 186). Muhtar Sefer bunu Taşbaş Memet’e şöyle anlatır: “Taşbaş kardaş, bugünler köyün sıkıntılı, ölüm kalım günleri. Sana tutunacak dal diye sarılıyorlar. Seni yüceltirler, başları sıkıntıdan kurtulup, aydınlığı bulunca, ta yukarıdan ayaklarının dibine, çamurun içine atarlar...” (Kemal, 2000b: 198). Her ne kadar Muhtar Sefer’in, otoritesini sarsan ve köylü nazarında onu güçsüz düşürecek bu durumdan dolayı Taşbaş’ın yükselişini hazmedemese de arka planda parmak bastığı nokta gerçektir. Savaş, salgın ve kıtlık yıllarında Anadolu’da ermiş yaratma olaylarına sıkça rastlanır. Konuyla ilişkisi olması yönüyle Özünel’in şu saptamasına bakmakta fayda var: “Mit ve gelenek arasında bir bağ olduğu; bu bağın da mitlerin, geleneğin meşrulaşma sürecinde araçsallaştırılarak kurulduğudur. Geleneğin sürekliliğini sağlama misyonundaki tamamlayıcı unsurlardan olan mit, her şeyin ilksel nedenini açıklayarak, birçok toplumsal olgunun ya da davranış biçiminin neden şu an olduğu şey olması gerektiği konusunda insanları ikna edici işleve sahiptir” (Özünel, 2010: 198).

Taşbaş’ı, köylülerin karşısında küçük düşürmek amacıyla Muhtar Sefer aklına yatan her oyunu çevirir. Taşbaş’ın aleyhine ahlaki olmayan sözler çıkartıp yayar. Adamlarıyla öldürmeye yeltenir, ancak başaramaz. Her davranışı köylüler açısından Taşbaş’ı yüceltir. Adil Efendi’yi çağırma adam gönderir. Köylülerin biriken öfkesini bilen Adil hakkını köylüden alacağını, ancak şimdilik gelemeceğini hatta gelecek pamukta borçlarını ödemek koşuluyla köylülerin alış verişe gelebileceklerini söyler. Köylüler bütün bu gelişmelerin Taşbaş Memet’in gücünden kaynaklandığına inanmıştır. Duyduklarından ürken Taşbaş Memet evden çıkmamaya başlar. Meryemce ve Uzun Ali dışında kimseyle görüşmemeyi tercih eder. Karısı ve çocukları bile onu ermiş olarak kabul ederler. Hatta eşi bir gece onun birlikte olma isteğini ermiş olduğu için geri çevirir. Köylüler ise diğer taraftan yarattıkları miti alabildiğine büyütürler. Evinin üstünde geceleri ışık olduğu, her gün ona Bağdat’tan bir hurma geldiği, Bingöl dağlarına çıktığı, Köroğlu’nun Kıratını bularak hayat pınarından su içtiği, Tekeç dağında perilerin yaptığı saraya konuk olduğu anlatıları kulaktan kulağa yayılır. Sonunda evinin önünde hastalar birikir. Taşbaş’ın elini başlarına sürmesini bekleyen hastalar çoğalır, tepkili olan Taşbaş yalvarmalara yakarmalara dayanamayarak, ermiş olmadığını ısrar etse dahi en sonunda söylenenleri yapmak zorunda kalır. Günahkâr bir kul olduğunu, ermiş olmadığını bağıra bağıra söylemesi fayda etmemiştir. Böylece “Taşbaş’ın evi ve evin eşiği kutsal olmayan öteki yerlerden soyutlanarak *kozmetik mekâna* dönüşür. Burası gök, yer ve yer altının birleştiği mekân olarak *merkez simgeçiliğini* oluşturur. Bu yolla halk tarafından kutsalın üretimi sağlanmış olur. Kutsal olarak görülen bu mekânda gerçekleştirilecek ritüellerle arketipsel zaman ve mekâna dönülerek yenilenme gerçekleşir. Bu nedenle köylü, bolluk getirmesi amacıyla Taşbaş’ın evinin eşiğinden toprak alır ve tarlalarına serper. Taşbaş’ın canlılığın, yaşamın ve bolluğun simgesi konumunu aldığı söylemek olanaklıdır. Köylü, kolektif bilinç dışında bulunan öğelerle Taşbaş’a kerametler yükler ve Taşbaş mitleşir. Zamanla halk, kendi yarattığı mitten yardım dilemeye başlar. Tüm söylenenler ve Meryemce’den duyduğu çeşitli sağaltma yöntemleriyle hastaların bir bölümünün iyileşmesi Taşbaş’ın da zihnini kurcalamaya başlar. Kendi kendisine ermiş olup olmayacağını sorgular” (Dağ, 2017: 81).

Öte yandan köylünün nefret ettiği Muhtar Sefer bir gün Meryemce liderliğinde köylü kadınların taşlı saldırısına uğrar. Evi basılır. Son anda tepkisiz kalarak kurtulur. Köylü kadınların yenilgisi bu kez Sefer’e yeni bir hayat vermiştir. Bunun üzerine Muhtar Sefer kasabaya giderek Adil Efendi’den kararını değiştirmesini ısrarla ister. Ayrıca yalancı peygamber, Mehdiyi zaman diyerek Taşbaş’ı karakola şikâyet eder. Şikâyet üzerine jandarmalar Taşbaş’ı alıp götürürler. Taşbaş, yüzbaşıya başına gelenleri anlatınca affedilir. Dine aykırı bu davranışları bir daha yapmaması tembih edilir. Söz veren Taşbaş köyüne geri döner. Ne var ki, dönüşü etrafta büyük hareketliliğe neden olur. Köylerden insanlar gelmeye devam eder. Hasta, hayvanı yiten, karnı ağrıyan, duymayan, toprağı ürün vermeyen, yatalaklar, dili tutulmuşlar, görme engelliler vb evinin önünde dolup taşar. Bir ara Taşbaş anlatılardan etkilenerek kendisini ermiş olduğuna inandırmak ister. Bunları ne kadar zorlasa da bir türlü kendi hayatında doğrulayamaz. Köylülerin korkuları,

saygıları büyür. Ermiş olduğundan beri kapısında günde yirmi otuz horoz kurban ediliyor, horoz başları evin duvarına asılıyordu. Baş edemiyordu Taşbaş, hastaların ardı arkası kesilmiyordu. Taşbaş ermiş olduğunu bilse köylüden istediği nettir: "...Hak, adalet üzere yürümelerini isterim. Çoğun aza eklenmesini isterim. Kimse kimseyi ezmesin, soymasın, hak yerini bulsun isterim" (Kemal, 2000b: 329).

Muhtar Sefer, Taşbaş Memet'i kendi yanına çekememiştir. Köylü de karşısındadır. Bir şikâyette daha bulunur. Jandarmalar gelip götürdüğünde, Taşbaş etrafındaki köylü kalabalığından tepki vermemelerini ister. Her iki götürülüşünde olduğu gibi Muhtar Sefer göstermelik olarak köylünün saygısını kazanmak için Taşbaş'ın etrafında pervane olur. Onun yanında olduğunu söyler. Taşbaş, köylü ile vedalaşır. Köylüden bir dileği olduğunu yüksek sesle dile getirir. Bu dilek yerine gelmediğinde, köyün başına her türlü belanın geleceğini belirtir: "Dileğim şudur ki, içinizde uygunsuz, dört kitapta katli vacip birisi var. İşte, şimdi ben onun ihbarı üstüne karakollara götürülüyorum. Bütün gözler Sefere çevrildi. Dileğim şudur ki, bu dört kitapta katli vacip kişiyi, dört kitapta katli vacipse de öldürmeyeceksiniz. Bu dört kitapta katli vacip murtat, yalancı, bin beş yüzlü adam kim? Muhtarınız Sefer Efendi. İşte şurada duruyor. Kalabalıktan kinli homurtu yükseldi. Sizden dileğim şudur ki, ölünceye kadar bu köyün karıncası bile, köpeği kedisi bile onunla konuşmayacak" (Kemal, 2000b: 340). Buna köyün bütün insanlarını ve diğer köyleri dâhil eder. Artık herkes ölümden kaçır gibi Muhtar Sefer'den uzak durmaya çalışır. Taşbaş, boran başladığında jandarmalarla sığındığı mağaradan, jandarmaların uyuması üzerine, ardı sıra gelen köpekle birlikte kaçır. Cumali Onbaşı ise kendini kurtarmak için, karda yürürken önlerinde sesli bir ışık patladığını ve Taşbaş'ın dağlara doğru akıp gittiğini anlatır.

Adil Efendi'nin korkusu sürerken köylüler yeni bir pamuk hasadı zamanına ulaşmıştır. Uzunca Ali tarlalara inmeden eski dostu Taşbaş'ı anımsatır: "Hele beklesin Taşbaş. Hele gelsin Taşbaş köye. Gelsin de bet bereket getirsin. Sağlık esenlik getirsin. Hele bir gelsin efendimiz" (Kemal, 2000c: 25). Zor zamanlarda dayandıkları ermiş mitosu, köylülerin imdat çıkışı olurken, yoksullukla ve diğer baskı unsurlarıyla mücadelede bir yaşam stratejisi geliştirmek dışında bir şey değildir. Taşbaş Ermiş, çocukların günlük yaşamında erişilmez bir yerde olmayı sürdürür. Örneğin Uzun Ali'nin oğlu Hasan'la ilgili bir durum şöyle verilir: "Vardı, eğildi Taşbaşın evinin eşliğini öptü" (Kemal, 2000c: 40). Diğer yandan *Ölmez Otu*'nda kırklara karıştığını iddia ettiği Taşboğlu yüzünden, Muhtar Sefer ve adamı öksüz Ömer'den dayak yiyen avcı Memidik, öcünü almak için günden güne kendisini bilir. Önce yanlışlıkla bir gece Sefer diye çiftlik sahibi Şevket Bey'i öldürür. Şevket Bey cinayetinin üç atlı tarafından araştırılması, polis ve jandarmanın olaya el koyması bu esnada köylü ile süren diyaloglar *Ölmez Otu*'na polisiye bir roman havası katar. Avcı Memidik bazen düşünle gerçek arası gördüklerini, üzerine kata kata köylülere anlatır. Anlattıklarına onları inandırır da. Örneğin Muhtar Sefer'i öldürmesi gerektiğini kendisine söylediğini ifade eder, ışık gibi güldüğünü betimler. Taşbaş'ın köylülere iletmek istediklerini şu şekilde dile getirir: "Beni gördüğünü istersen herkese söyle. Ama Sefer için elimi sana verdiğimi, onu öldüreceğini kimseye söyleme. Köylüme söyle ki bir gün köyüme geleceğim. Bet bereket, mutluluk getireceğim köye. Hastalıklar, sayrılıklar olmayacak. Yoksulluklar, ayrılıklar olmayacak. Zulümler olmayacak. Kimse kimseyi aşağılamayacak. Kardeşlikler getireceğim. Köylüme söyle bir gün böyle geleceğim köyüme. Bir gün geleceğim, bir gün geleceğim, bir gün... Hele azıcık bekleyin... Bu dünyası cennet olmayanın, öteki dünyası da cennet olmaz. Var git söyle köylüme bir gün geleceğim, ben geldikten sonra da insanoğlu yok yoksulluk görmeyecek..." (Kemal, 2000c: 201-207). Taşbaş'ın intihar ettiği gün ise Memidik, Muhtar Sefer'i pamuk tarlasında bütün köylünün gözü önünde öldürür. Öncesinde köylü, köyde yaşlı annesini bırakıp gelen Uzun Ali'nin çok fazla pamuk toplayıp bir an önce köye dönmesi düşüncesi karşısında öfkelenir, annesini öldürüp bıraktığını söyleyerek onu linçe kalkıştır. Sonra da onunla ilgilenir. Bunu fırsat bilen Muhtar Sefer yakın adamı Ömer'i Yalak köyüne göndererek *ölmez otu* Meryemce'yi öldürtür. Sonuçta köylüler köye vardığında Meryemce'nin ölümünü Uzun Ali'den bileceklerdir. Uzun Ali, köylülerden gelecek her

şeye karşı Taşbaş'a sığınmaya devam eder: "Taşbaş kardaş belki de erişmiştir. Belki de şimdi Kırklar mağarasında Kırk ölümsüzün içindedir. Belki de başında güneş gibi balkıyan ışıktan bir taç. Belki de şimdiye kadar sakalı ağarmış, uzamıştır. Işık gibi göğsüne yağıyordur sakalı. İnşallah Taşbaş Efendimiz Meryemce Anasını kanatları altına almıştır. Şimdi onu koruyordur. Benim şu halimi de biliyordur inşallah... İnşallah... İnşallah ermiş olmuştur kardaşım Taşbaoğlu" (Kemal, 2000c: 123). Taşbaş Memet, yokluk içindeki umutsuz köylüye umut olur. Taşbaş, Toros köylerinde de anlatılara konu yapılır, "ışık dağının dibinde zümrüt yeşili bir adam" olur (Kemal, 2000c: 220) ak libaslar içinde Kırk Ölmezler arasında Kırklar dağında görünür, yeri gelir Taşbaş adına yağmur duasına çıkılır.

Son cilde dönecek olursak, Taşbaş ortaya çıkıp köyünün pamuk topladığı tarlaya uğrar. Köylüleri tarafından görmezden gelinir. Taşbaş Ermişi'nin kendi tasvirini gönderdiği dillendirilir. Kendisi olduğunu ispatlayamaz. Dalga geçilir, aşağılanır, dayak atılır, bu süreçleri yakından takip eden kimselerin konuşmadığı Muhtar Sefer, kendi adamları aracılığıyla daha bir acımasızlaşır. Köylülerden Vicikvicik'in köylü önünde hakaret ederek tekmelediği Taşbaş'a yanaşır: "Eeee, Taşbaşzadem," dedi kinle, "ben sana demedim miydi bu kış? Demedim mi ki bu köylü insana böyle yapar? İşine gelince başına taç eder geçirir, ermiş yapar, peygamber yapar, işi bitince de vurur götüne tekmeyi işte böyle rezil rüsvay yapar. Ermiş kardaşım, daha yeni başlıyor senin belan..." (Kemal, 2000c: 278). Yaşatılanlar karşısında Taşbaş Memet gerilese de büyü bozulmaz. Bolluk zamanı belki çok az anımsanır, ama yokluk zamanlarında sarıldıklarıdır o. Sonuçta ona bir ermişlik verilmiştir. Taşbaş Memet insanlarla baş edemeyince, "Bana yer demir oldu, gök bakır. Gök bakır. Gök bakır" diyerek çekilir yaşamdan (Kemal, 2000c: 245). Yerlerin göklerin ermişi Taşbaş'ı, öldüğünde, köylüler bir ermişin cenaze merasimini yapar gibi toprağa verirler. Cenaze töreninde imamlık yapan Kel Aşık'ın söylediği dualardan sonra son sözü şu olur: "Onun bedeni burda, kendi Kırklar dağında. Bunu böylece bilesiniz kardaşlar" diye gürlüdi tok sesiyle (Kemal, 2000c: 329). Gömüldüğü tepeye türbesinin yapılmasına karar verilir. Bu noktada Taşbaş'ın yazgısının karanlık yönü, kendi yazgısını kendisi hazırlayan hatalı kahramanın ölümünden çok, kurban seçilen temiz kişinin ölümüymüş gibi görünmektedir (Brandabur, 2003: 83).

Cenaze merasiminden sonra Yaşar Kemal, romanda Taşbaş Efsanesi'ni şu şekilde bitirir: "Ve geceydi, çok karanlık vardı. Kurşun işlemez, göz gözü görmez, taş gibi. Ötelerden, uzaklardan çığlık çığlığa kuşlar geldi, küçücük küçücük, her birisi bir başparmak iriliğinde. Milyonlarca milyonlarca ışıktan kuş. Çığlık çığlığa geldiler, gökyüzünü, geceyi tuttular, pul pul ışıktan, milyonlarca, Taşbaşın türbesine, tepeye döküldüler. Gökyüzünde, gecede sabaha kadar balkıldılar, yağdılar, ışık seli, pul pul sağıldılar. Sabaha kadar" (Kemal, 2000c: 331).

Sosyolojik bağlamda, olması gereken ile olan arasındaki ayrımı bilinçli bir şekilde konu edinen Yaşar Kemal, sosyal-ekonomik ve siyasal alanda bireyin tüm haklarının elinden alındığını, *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinde detaylıca ortaya koyar. Siyasi ve sosyal düzen her şeyden önce tüm edinimlerini mantıklı bir tutarlılık içinde birleştirmeli, tüm bireylere aynı açıdan bakmalı ve insanca yaşama hakkı tanımalıdır. Ancak romanlarda siyasi yönetimin ağa/muhtar/efendi kimliklerine verdiği toplumsal ayrıcalıklar ve ataerkil güç insana doğuştan verilen ve evrensel bir hak olan yaşama hakkını elinden alır. Böyle bir toplumsal ortamda konumlanan her birey, kendi geleceğini bağımsız bir biçimde kurgulama ve belirleme olanağına sahip rasyonel bir birey olmaktan oldukça uzaktadır. Hem siyasi hem de sosyal varlıklar tarafından cezalandırılan bu insanlar yaşama, refah, mülkiyet ve özgürlük hakkı elinden alınarak toplum-insan, yönetim-insan arasında ciddi bir kopukluk yaratır; çünkü realite, insana kendini gerçekleştirecek mekân ve zamanı tanımaz. Böylelikle evrensel bir anlamdan yoksun olan devlet; otoriter, baskıcı, kişiye yönelik imtiyazlarıyla olması gereken yerden uzaklaşarak varlık alanını yok eder (Şahin ve Topdaş, 2016: 475). Bourdieu'dan hareketle bakıldığında da, belli bir alana hâkim olanlar, onu kendileri için elverişli olacak şekilde işletecek konumdadırlar; ama ezilenlerin direnişini, muhalefetini, hak iddialarını, "siyasal" olan ya da olmayan iddialarını her zaman hesaba katmak zorundadırlar. Örneğin Muhtar

Sefer'in devletin ideolojik aygıtı olarak kendisini konumlandığı alanda, hiyerarşi ilişkilerini kendi lehine eril bir tahakkümle dayattığı görülür (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 86-87). Bu sosyolojik değerlendirme karşısında ise Yaşar Kemal yukarıda incelediğimiz romanlarında bize özgürlüğün bir türünün, bireyin yaratıcı imgelem yoluyla umutlar ve hayaller yaratma yeteneğine ve böyle hayalleri gerçekleştirmek amacıyla eyleme geçme yeteneğine dayandığını gösterir (Tharaud, 2017: 208).

Sonuç

Türk siyasi tarihinde 07 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri kazanmasıyla Tek Parti Dönemi kapanır. Kurucu parti demokratik bir seçimle iktidarını devreder. Tek parti yönetiminin baki kalacağına inananlar açısından adeta bir mit yıkılmıştır. İleriki yıllarda gerçekleşmesi zor süreçlerle ilerleyen yeni mit "demokrasidir." Yaşar Kemal'in Çukurova'da geçen romanlarında bu siyasal dönüşümde ekonominin tarihe ve topluma etkisini ölçebilen Çukurova ağaları da bir gecede partilerini değiştirerek, yeni kurulan partiye geçerler; çünkü yeni mit çok güçlüdür. Gömlek değiştiren ağalar sermayenin yasalarına uyarak yeni ilişkiler içindeki yerlerini alırlar. Roman özelinde bakıldığında ise *Dağın Öte Yüzü*'nde Muhtar Sefer'in İsmet Paşa'yı hedefine oturttuğunda eleştirdiği bir nokta var ki, bu sürecin pek de olumlu gitmeyeceğinin öngörüsünü taşır, "iktidarı neden verdin ki? Seçim boşuna, iyi oldu sana" diyerek. Farkındadır ki, ona göre yaşadığı coğrafyada "halkın" demokratik katılım dendiğinde çoğunlukla birçok sorunla karşı karşıya kaldığıdır. Bu durum, seçimlerin iktidardaki siyasal elitlerin yerine yenilerini taşıdığına siyaset sosyolojisi açısından bir değerlendirme kabul edilebilir. Muhtar Sefer, köylüleri yakından tanıdığı için artık her düşüncesini belirteni, hakkını aramaya çalışan demokrasi düşmanı, hükümete hainlik yapan biri olarak gösterir. İşi o kadar büyütür ki, örneğin Uzun Ali'yle baş edemediğinde açık açık onu "İsmet Paşanın diktatur adamı" (Kemal, 2000a: 54) diyerek tehdit eder. Diğer yandan değişen siyasal dönemde bile kasabada dükkancı Adil Efendi'nin köylüleri muhtarla bir olup sömürmesi ve borca bağlaması yeni sosyal gerçekliğin konturlarını içinde taşır. Köylüler açısından değişen pek bir şey olmamıştır. Köylü kesimi çevrede kalarak, bağımlılık ilişkilerini sürdürmek dışında bir olanağa sahip değildir. Yeni dönemde de baskın güç eril tahakkümdür. Romanda köylüler için bir ermişin yaratımı ve bitirilişinin sosyolojik öyküsü bu eril tahakküm etrafında çatışa çatışa oluşur. Sosyal sıkıntılardan kurtulmak için sarılacak bir dal olur Taşbaş miti. Acımasız doğa koşulları, yoksulluk, insanı görmeyen güçlü ve geleneksel bir eril tahakküm, kötülerin adaletsizlikleriyle baş edememe, saygı, korku, inanç vb... hepsi bir bütün halinde düşünüldüğünde tam da karşısında yorulmuş, yılmış, dayak yemiş, aç kalmış, hasta olmuş, bedeni zayıf düşmüş aşağılanmış bir Taşbaş Memet'in köy halkında bıraktığı güçlü imge biraz da Godot'yu anımsatır. Bu anlamda Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* üçlüsü, eril tahakkümün egemen olduğu toplum yapısında köylülerin yaşamında umut, mit oluşturma, düş ve inanış ekseninde sosyo-psişik dokusu güçlü örülmüş romanlardır.

Köylülerin içinde yer aldığı olaylar Taşbaş Memet'te simgeleşir. Çukurova toplumsal yapısının zorlukları içinde kız kaçırmaların, eşkıyalığın, sömürünün, şiddetin, rüşvetin, hırsızlığın, cinayetin, adam kayırmanın, yoksulluğun ve yaygın bir eril tahakkümün kol gezdiği köyleri sosyal-ekonomik yönüyle ele aldığımızda, erkeğin yoksulluğu yanında kadının sosyal konumunun çok daha aşağılarda olduğunu söylemek mümkündür. Kırsal yoksulluk açmazında başvuru, sığınılan Çukurova'da Deliktaşın Evliyası, Ziyaret Cevizi, Yağmur Dede yatırı vb çok sayıda kutsal mekân bulunur. Bunların çoğu gelenek ve göreneklerde, inanışlarda yer etmiştir. İnsanlar zor zamanlarında bunlardan yardım isterler.

Sonuç olarak kasaba tüccarı Adil Efendi'ye ödeyemedikleri borçlarının kendilerinde meydana getirdiği kaygı, Muhtar Sefer'in güçlüleri arkasına alarak sergilediği despot tutumuyla köylüyü ezmesi, yoksulluk, pamuk ırgatlığı zamanında aralarındaki sürtüşmeler, toprak sahiplerinin davranışları karşısında köylü, Taşbaş üzerinden her gün yeniden üretilen, eski halk anlatılarıyla

beslenen “ermişliği” bir umut kaynağı haline getirir. Bu sebeple mitler, toplumların yaşamlarında önemli bir yer işgal ederler. Bir toplum için önemli olan mitlerden yola çıkılarak, o toplumun sosyal-kültürel yaşamına, yaşam felsefesine, korkularına, yaşam beklentilerine, gelenek ve göreneklerine, inanç sistemlerine, iktidarla kurmuş oldukları etkileşim biçimlerine kadar birçok veriye ulaşılır. Ayrıca Yaşar Kemal’in romanına konu aldığı toplumsal yapılarda, halkın mit üretme sürecinin, kurulu baskın ilişkileri yeniden üretmediği ve ona karşı olduğunu burada bir farklılık olarak belirtmek gerekir. Toplumsal değişme bağlamında ise bir yandan Çukurova’da Toros’un uzak yoksul dağ köylerinin insanları pamuk ırgatlığı yapmaya devam ederken diğer yandan pamuk tarımı kendi sermayedarlarını oluşturmuş, kamyonlar, traktörler, endüstri bitkileri, çeltik tarımı Çukurova’da bir toplumsal değişimin maddi temelini görünen yüzünü beraberinde getirmiştir. Bu meyanda köylülerin, son model araçlarından inen iyi giyimli, bakımlı toprak sahiplerine hayretler içinde bakışlarının toplumsal yansımaları ise roman malzemesi olmaya devam edecektir.

Kaynakça

Akmaz, Gökhan, (2019), *Mitoloji ve Cinsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Ataerkil Dönüşüm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Arslan, Ebru Vural, (2016), *Türk Romanında Mitolojik Unsurlar (1923-1960)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Arslan, Ebru Vural, (2017), “Yaşar Kemal’in Ortadirek Adlı Romanında Kozmik Ağaç İmgesi: Ziyaret Cevizi”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 9, C.17, s. 207-215.

Brandabur, Clare (2003), “Dağın Öte Yüzü’nde İlkörneksel Kahramanlık Çevrimi”, **Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal**, (Çev. Yurdanur Salman), (Editör: Süha Oğuzertem), Adam Yayınları, İstanbul, s. 65-84.

Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic (2014), **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, (Çev. Nazlı Ökten), (7.bs.), İletişim Yayınları, İstanbul.

Dağ, Pınar, (2016), *Türk Romanında Mitin Görünümleri (1961-170)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Dağ, Pınar, (2017), “Yer Demir Gök Bakır ve Ölmez Otu Romanlarında Mitik Ögeleri Kahramanının Yolculuğu Bağlamında Okuma Denemesi”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.9, C. 17, s. 65-87.

Kemal, Yaşar, (1999), **Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor/Alain Bosquet İle Görüşmeler**, Adam Yayınları, İstanbul.

Kemal, Yaşar, (2000a), **Ortadirek/Dağın Öte Yüzü 1**, Adam Yayınları, İstanbul.

Kemal, Yaşar, (2000b), **Yer Demir Gök Bakır/Dağın Öte Yüzü 2**, Adam Yayınları, İstanbul.

Kemal, Yaşar, (2000c), **Ölmez Otu/Dağın Öte Yüzü 3**, Adam Yayınları, İstanbul.

Kundera, Milan, (2014), **Roman Sanatı**, (Çev. Aysel Bora), (5. bs.), Can Sanat Yayınları, İstanbul.

Parla, Jale, (2014), “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?”, **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, (Editörler: Sibel Irzık ve Jale Parla), (5. bs.), İletişim Yayınları, İstanbul, s.15-33.

Öztürk, Ali, (2019), “Mitolojik Bilginin Sosyo-Politik Temelleri ve İmge-Epistemik Modellenmesi: Mitoloji İmajolosine Giriş”, **Mitoloji Araştırmaları**, (Editör: İbrahim Gümüş), Genel Satış Pazarlama ve Yayınevi, İstanbul, s.19-47.

Özünel, Evrim Ölçer, (2010), *Türk Anlatı Geleneğinde Kahraman, Mitoloji ve İktidar İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Şahin, Veysel ve Topdaş, Fatma, (2016), "Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Yaşar Kemal'in 'Dağın Öte Yüzü' Üçlemesi", **Journal of Turkish Language and Literature**, S.2, C.1, s. 463-482.

Tharaud, Charles Barry, (2017), **Çukurova Yaşar Kemal Edebiyatının Temelleri**, (Çev. Tahsin Çulhaoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Yürek, Hasan, (2013), "Ermişlik ve Dağın Öte Yüzü Üçlemesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 49, s. 193-202.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

09/10/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Resul ÖZAVŞAR

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
rozavsar@gmail.com

ÖLÜMÜ KAVRAMSALLAŞTIRMA YA DA ANLAMLANDIRMA: ÖLÜMLE İLGİLİ DEYİMLERDE KAVRAMSAL METAFOR VE METONİMİLER

Öz

Ölmek ve öldürmek anlamındaki deyimler toplumsal ve kültürel belleğin önemli bir unsuru olarak incelendiğinde deyimleri meydana getiren kelimelerin gerçek/literal anlamlarından çok mecazi/figüratif anlamlarıyla ön plan çıktıkları ve deyimlerin genel olarak metaforik ve metonimik bir yapıda oldukları anlaşılmaktadır. Bu yapı insanın düşünce dünyasını ve davranış biçimini şekillendiren kavramsal metaforların yansımasıdır. Genellikle dil ve edebiyat incelemelerinde söz konusu metaforik ve metonimik yapıya sadece retorik gösteriş endişesiyle şair ve ediplerin başvurdukları birer söz sanatı olarak yaklaşılır; ancak bu yapı gündelik dilde, düşüncede yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse kavram sistemimizin metaforik yapısının incelenmesinde dil ve zihin ilişkisinin dikkate alınması kaçınılmazdır. İncelediğimiz deyimlerin çoğunun arka planında insan zihninde var olan kavramsal metaforlar yatmaktadır. Bunlar ölüm, bir yolculuktur; yaşam, değerli bir ticari metadır; ölüm, bir hesaptır; ölüm, bir uykudur; ölüm, bir düşmandır; beden, bir binadır; dünya hayatı, bir yiyecektir; ölüm, hiçliktir. Tespit edebildiğimiz metonimiler ise ölmek ve öldürmek yerine ölümü işaretleyen haller, ölünün kazandığı imajlar, ölüm biçimleri, ölünün bulunduğu mekanlarla ilgisi, ölümün engel oldukları, ölümün sahibinin fiilleri, ölüm sebepleri, ölünün taşınma biçimleri; neredeyse ölmek yerine kullanılan deyimler. Bu çalışmada bilişsel dil bilimi incelemelerinde ön plana çıkan kavramsal metafor kuramına göre ölmek ve öldürmek anlamındaki deyimler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, deyimler, kavramsal metafor ve metonimi, kavramsallaştırma.

CONCEPT OR SIGNIFICANCE OF DEATH: CONCEPTUAL METAPHORES AND METHONYMICS IN DEATH İDOMS

Abstract

When the idioms meant to die and kill are examined as an important element of social and cultural memory, it is understood that the words that make up the idioms come to the fore with their figurative meanings rather than their literal meanings and they are generally metaphorical and metonymic structure. This structure is the reflection of the conceptual metaphors that shape the world of thought and behavior. Mostly in language and literature studies, the metaphorical and metonymic structure in question is treated as a rhetorical art that poets and scholars resort to only with the concern of rhetorical display; however, this structure appears intensely in everyday language and thought. Therefore, it is inevitable to consider the relationship between language and mind in examining the metaphorical structure of our concept system. The conceptual metaphors that exist in the human mind underlie many of the idioms we have studied. These; *death is a journey, life is a valuable commodity, death is a judgment, death is a sleep, death is an enemy, body is a building, the life of the world is food, death is nothing*. Metonymies we can detect: Situations that mark death, images of the dead, forms of death, relationship of the dead to places, things that death hinders, actions of the owner of the death, causes of death, transport modes of the dead instead of dying and killing; idioms used instead of almost dying. In this study, idioms that mean dying and killing according to the conceptual metaphor theory that comes to the fore in cognitive linguistics studies will be examined.

Keywords: Death, idioms, conceptual metaphor and metonym, conceptualization.

Giriş

1980’de Lakoff ve Johnson, insanın kavram sistematığı, dil gelişimi ile metafor arasındaki ilgiyi içeren çalışmalarıyla bir çağır açmışlardır (Yaylagül 2010: 112). Bu çalışmada ise Türkiye Türkçesinde kullanılan ölümlle ilgili 250’den fazla deyim Lakoff ve Johnson’a ait kavramsal metafor teorisi çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Sosyal hafızada bir kavrama çizilen sınırların belirlenmesi ve sınırların oluşum sürecini tespit etmek için incelenebilecek malzemelerden biri deyimlerdir; hatta toplumsal hafıza ya da kültürel belleğin önemli bir unsuru olarak dile ait deyimlerin incelenmesi kültürel dilbilim açısından bir zorunluluktur.

Dünyanın hiçbir dilinde sözcükler yalın bir şekilde kullanılarak iletişim sağlanmaz. Bütün dillerde muhtelif duygu, düşünce ve mesajları iletmek üzere birden fazla sözcüğün bir araya getirilmesiyle oluşan deyimler vardır (Aksan, 2009: 83). İşte duygu ve düşünce kaynaklı deyimlerde sözcüklerin gerçek anlamlarından ziyade mecazi anlamları ve figüratif bir dil ön plandadır.

Metaforlar (aktarmalar) çokanlamlılığı doğuran temel sebeptir ve birçok dilbilimciye göre dillerin ana özelliklerinden sayılmaktadır. Aksan (2009: 62) metaforu “Anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır; böylece gösterge yeni bir anlam kazanır.” şeklinde tanımlamaktadır. Genellikle dil ve edebiyat incelemelerinde metaforlar ve metonimler sadece retorik gösteriş endişesiyle şair ve ediplerin başvurdukları birer söz sanatı olarak kabul edilir. Bir edebiyat sanatı olarak görülen metafor “bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi manası dışında kullanmak” olarak tanımlanır; metonimi ise “bir sözün, arada gerçek manasını düşünmeğe bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılması” olarak tanımlanır (Bilgegil, 1989: 154). Klasik anlayışta bu yüzden metaforlar bir dil meselesi olarak görülür. Ancak Lakoff ve Johnson’a göre kavram sistemimiz büyük oranda metaforiktir. Kavramlar hem düşüncemize hem de günlük faaliyetlerimize yön verir; dünyayı algılayış tarzımızı, insanlarla ilişki kurma biçimimizi yapılandırır. Öyleyse düşünme tarzımız, tecrübe ettiğimiz şey ve günlük faaliyetlerimiz bir metafor sorunudur. Hem dil hem de kavramın kendisi metaforik olduğuna göre; iletişim, düşünme ve eylemde bulunurken kullandığımız kavram sistemini keşfetmenin biricik yolu dili incelemektir (Lakoff ve Johnson, 2015: 27-28). Dilde yansımalarını gördüğümüz metafor ve metonimlerin kullanımları insanın bilinenden hareketle bilinmeyeni tanımlama çabası olarak görülebilir; doğumla birlikte başlayan, insanın çevresini anlamlandırma sürecinde ilk defa karşılaştıklarını zihninde var olanla eşleştirecek kendine mal etme çabası olarak da ifade edilebilir.

Esasında dilbilim de insanın zihinsel yeteneklerinin doğasını ve bu yeteneklerin işletilme biçimini belirlemeye çalışan ruhbilimin altında bir dal olarak görülür (Chomsky, 2001: 155). İnsan zihni, çevresini algılayıp dile aktarırken çok yönlü olarak işler ve karmaşık ilişkiler kurar. Nesnelere ve durumlar arasında ilişkiler kurarken aktarmaları kullanır; böylece dil gelişir ve işlevsellik kazanır (Şerifoğlu, 2012: 125). Dil ve zihin arasındaki ilişkiye bu açıdan baktığımızda Lakoff ve Johnson’ın (2015) metaforlarla ilgili olarak klasik yaklaşıma itiraz ettikleri temel noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Klasik anlayışta metaforlar kelimelerle ilgili özelliklerdir, dolayısıyla dilbilimsel bir olaydır; Lakoff ve Johnson ise metaforları kavramların nitelikleri olarak görür, öyleyse metaforlar düşünceyle ilgili bir olaydır; düşünce sistemini keşfetmenin yolu dili incelemektir.
2. Klasik anlayışta metaforlar bazı sanatsal ve retorik amaçlarla kullanılır; Lakoff ve Johnson ise metaforun amacını sanatsal ve estetik kaygılardan ziyade bazı kavramları daha iyi anlamlandırma olarak düşünür.
3. Klasik anlayışa göre metafor yapmak için retorik bir yetenek gerekir; Lakoff ve Johnson’a göre özel bir yeteneğe gerek duyulmaksızın günlük hayatın doğal akışı içinde kullanılır.

4. Klasik anlayışa göre metafor figüratif bir unsurdur, gündelik dilde çok da gerekli değildir; Lakoff ve Johnson ise onu düşünce tarzını belirleyen olmazsa olmaz bir unsur olarak görmekteyiz.

İnsan zihni, bir kavram alanının çıkarım modellerini bir diğer kavram alanı hakkında akıl yürütmek için metaforik eşleştirmeler yaparak sistemli bir şekilde kullanmaktadır; ya da zihin, bir tür kavramı başka bir tür kavrama göre anlar ve tecrübe eder. Söz konusu metaforik eşleştirmeler, rastgele değil dünyadaki bedensel ve zihinsel tecrübelerimizle şekillenir. Lakoff ve Johnson, bu fenomeni kavramsal metafor ve bu tür alanların sistematik karşıtlıklarını metaforik eşleştirme şeklinde adlandırmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2005: 27-39).

Düşünce tarzımızı ve faaliyetlerimizi yapılandıran kavramların metaforik yapısı hakkında fikir edinmek için dilde metaforik ifadelerin yapısını incelemek kaçınılmazdır. Örneğin ZAMAN PARADIR¹ kavramsal metaforunun dildeki yansımaları; zamanı *heder etmek*, boşuna zaman *harcamak*, zamanı *çarçur etmek*, zamanı *zayi etmek*, ... saatine/gününe *mâl olmak*, zaman *tüketmek*, zaman *ayırarak*, zamanı *verimli kullanmak* vb. şeklinde sıralanabilir. Zamanı kısmen para terimleriyle kavramlaştırmamız zamanla ilgili deyimlerin şeklini ve bizim bunları ifade ediş tarzımızı şekillendirir (Lakoff ve Johnson, 2015: 31-32). Bedenlerimizin fiziksel çevrede fonksiyon icra etmesinden doğan yönelim metaforları diye adlandırılan bir metafor çeşidi daha vardır. Örneğin MUTLU OLAN YUKARIDADIR kavramsal metaforu *kendini hafif hissetmek*, *mutluluktan havalara uçmak*, *ayakları yerden kesilmek* gibi ifadeleri; KEDERLİ OLAN AŞAĞIDADIR kavramsal metaforu ise *derde düşmek*, *dibe vurmak*, *dertlerin altında ezilmek*, *hayatı tepetakla olmak* gibi ifadeleri doğurur (Lakoff ve Johnson, 2015: 40-41). İnsanın düşünce yapısını ve davranış biçimini şekillendiren kavram metaforları farkında olmasak da bizimle yaşarlar. TARTIŞMA SAVAŞTIR, ZAMAN PARADIR, ZİHİN MAKİNADIR, MUTLULUK YUKARIDADIR, HÜZÜN AŞAĞIDADIR (Lakoff ve Johnson, 2015: 27-62).

Tespit edilen kavramsal metaforlar evrensel midir ya da bütün dillerde müşterek midir? Kövceses, metafor yapısındaki kavramlaştırmalarda evrensel olmayan durumları dile getirir ve metaforları kültürün asli bir unsuru olarak görür (2005: 1-2). Değerlerimiz beraber yaşadığımız metaforik kavramlardan bağımsız değildir. Bir kültürde var olan temel değerlerin çoğunluğuyla kavramların metaforik yapısı arasında bir tutarlılık vardır. Ancak farklı kültürlerdeki kavramsal metaforlar karşılaştırıldığında ortak kavramsal metaforlar bulunabileceği gibi tersine işleyen metaforlar da bulunabilir. Örneğin bir kültürde AKTİF OLAN YUKARIDA, PASİF OLAN AŞAĞIDADIR şeklinde olan kavramsal metafor başka bir kültürde tersine işleyebilir (Lakoff ve Johnson, 2015: 50-53).

Kavramsal metafor teorisine göre, kültürel değerleri de dikkate alarak ölümle ilgili deyimleri² incelediğimizde Türk toplumunun ölümü nasıl, neye göre kavramsallaştırdığı ortaya çıkmıştır.

1. Ölümle İlgili Kavramsal Metaforlar

1.1. ÖLÜM, BİR YOLCULUKTUR Kavramsal Metaforu

Ölüm, tüm insanlığın yanı başında cereyan eden açık bir gerçeklik alanıdır. Hayat kavramına göre anlam kazanan ve bütünlünen, dünya gerçeğinin bir boyutudur. Ölüm hakkında bilgimiz tecrübe kaynaklı değildir; çünkü ölüm, bilimsel anlamda her tür tecrübenin sonudur. Yani ölümü yalnızca, insanların onu tasavvur ettikleri ve başkasının ölümü karşısında etkilendikleri tarzda az ya da çok tanımak mümkündür (Hökekleli, 1991: 151-152). Türkiye Türkçesinde ölümle ilgili

¹ Kavramsal metaforların büyük harfle yazımı bir gelenektir.

² Bu çalışmada ölümle ilgili deyimlerin tespitinde *Türkçe Sözlük (2011)*, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü (2012)*, *Örnekleleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü (2010)* kullanılmıştır.

deyimler ele alındığında en dikkat çekici kavramsal metaforun ÖLÜM, BİR YOLCULUKTUR olduğu anlaşılıyor; Türk toplumu ölümü kavramsallaştırmada en çok *sefer/yolculuk* kavramını tercih etmiş; ölümü *yolculuk* kavramına göre anlamlandırmaya çalışmıştır.

Hayatın öbür yüzü olarak nitelendirilen ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki algılama, inanış ve uygulamalar kültürden kültüre, devirden devire değişmektedir. Günah, sevap ve hesap kavramlarıyla birlikte düşünülen ölüm fikri ve ölüm korkusu, kurtuluş ve ölümsüzlük ümidi dinin ve felsefenin en tartışmalı konularından olmuştur. Ölümü algılayış; ilgili kültür, inanç ve felsefenin hayata yüklediği mana ile bağlantılı biçimde şekillenmiştir. Ölümün bir geçiş olarak görüldüğü, bedenın ya da ruhun çeşitli biçimlerde hayatını sürdürdüğü çok yaygın bir inanıştır (Gürkan, 2007: 32). Bu durum bize söz konusu kavramsal metaforun kültürel arka planında dinî referansların yattığını gösteriyor.

İslam inancında ölüm bir son değil, bir araçtır. Hayat sınav ve hesap olmak üzere iki devreye ayrılmıştır. İlk devredeki amellere göre ikinci devre şekillenir ve ebediyet süreci başlar. Ölüm hayatın bu iki dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedileştiren bir araçtır. Bu sebeple ölüm yaklaşık yirmi âyette “likā” (Allah’la buluşmak) kavramıyla ifade edilmiştir (Topaloğlu, 2007: 34). Muteber hadis kaynaklarında geçen “*Dünyada tıpkı bir garip, hattâ bir yolcu gibi davran! Kendini ölümlerden ve kabir ehlinden say.*” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013: C.1/344) hadisi de hayatı ve onun bir parçası sayılan ölümü bir *yolculuk* olarak algılayışın göstergesidir. Bir başka hadise göre insanın ölümüyle birlikte ebedî hayat başlamıştır; kabir ise bu hayatın ilk durağıdır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013: C.7/567).

İslamiyet’ten önce de Türklerde ölümün bir son olmadığı inancı vardır. Budizm ve Manihaizm inancını benimseyen Uygurların *ölüm* kavramına ilişkin yaklaşımlarında “ölüm, hiçbir canlı için bir son değildir” anlayışı vardır. Budizm ve Manihaizm’de de ölümden sonra ceza ve mükafat vardır (Tokyürek, 2009: 69-71). Köktürklerde *ölmek* fiili için *uçmak*, *uç* *barmak* (uçup gitmek) fiilleri kullanılmıştır (Tekin, 2010: 180). Köktürkler *ölmek* kavramını, yerden gökyüzüne bir hareketi bildiren *uçmak* kavramına göre anlamlandırmaya çalışmışlardır. *Uçmak*, *uçup gitmek* de bir yok oluş ifade etmez; bir yerden başka bir yere hareketi, bir çeşit yolculuğu ifade eder. Ayrıca iyi insanların vardığı yerin adı kalıplaşarak “uçmak: cennet” olmuştur.

Kültürümüzde insanın düşünce ve inanç sisteminde var olan ÖLÜM, BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforunun dil bilimsel örneklerini şiirimizde de görürüz. Ziya Osman Saba, ölüm yolcuğunu *sefer hali*; Behçet Necati, ölümü *dolu dizgin bir yolcu*; Tanpınar, ölüyü *ömrün çemberinden kurtulan yolcu* olarak dile getirir (Törenek, 2005: 129-143). Yahya Kemal’in “Sessiz Gemi” şiiri ÖLÜM, BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforunun çok çarpıcı bir örneğidir:

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.

Rıhtımda kalanlar bu seyâhatten elemli,
Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli.
Biçare gönüller! Ne giden son gemidir bu.
Hicranlı hayatın ne de son mâtemidir bu.

Dünyada sevilmiş ve seven nâfile bekler;

Bilmez ki, giden sevgililer dönmeyecekler.

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,

Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden. (Beyatlı, 1992: 83)

Söz konusu olan metaforun özü, *ölümü yolculuğa* göre anlamak ve tecrübe etmek olarak özetlenebilir. Elbette iki kavram arasında var olan metaforik eşleştirme, parçası olduğumuz toplumun kültürel birikim ve değerlerinden bağımsız olarak düşünülemez. Şiirin tamamında “*demir almak günü, liman, gitmek, kalkmak, yolcu, yol almak, kalkış, kol sallamak, mendil sallamak, rıhtım, kalanlar, seyahat, ufuk, gemi, beklemek, dönmek, sefer*” gibi *yolculuk* kavramına ait göstergeler hakimdir; ancak bunların hepsi *ölüm* kavramına ait göstergelerin yerine birer metafor olarak kullanılmıştır. Eğitim düzeyi ne olursa olsun bu toplumun parçası olan her birey söz konusu şiiri dinlediğinde zihninde ölümle ilgili tasarımlar oluşur.

ÖLÜM, YOLCULUKTUR kavramsal metaforunun dildeki yansımalarını toplumsal hafızanın taşıyıcılarından olan deyimlerde de bulmak mümkündür. *Ölüm* kavramını *sefer/yolculuk* kavramına göre anlamlandırmaya çalıştığımız deyimler bir şemada şu şekildedir:

Tablo 1: ÖLÜM YOLCULUKTUR Kavramsal Metaforuyla ilgili Deyimler

Gitmek	Ahrete <i>gitmek</i> , gürültüye <i>gitmek</i> , ikisini bir tahtada <i>alıp gitmek</i> , bok yoluna <i>gitmek</i> , imansız <i>gitmek</i> , kim vurduya <i>gitmek</i> , kuş gibi <i>uçup gitmek</i> , tantuna <i>gitmek</i> , taşlı köye dana yaymaya <i>gitmek</i> , <i>göçüp gitmek</i> , gözü/gözleri açık <i>gitmek</i> , güme <i>gitmek</i> , gürleyip <i>gitmek</i> .
Boylamak	Ahreti <i>boylamak</i> , cehennemi <i>boylamak</i> , eşek cennetini <i>boylamak</i> , tahtalı/taşlı köyü <i>boylamak</i> , öteki dünyayı <i>boylamak</i> .
Kavuşmak	Mevlâsına <i>kavuşmak</i> , ölmüşlerine <i>kavuşmak</i> , rahmeti rahmana <i>kavuşmak</i> , Allah’ın rahmetine <i>kavuşmak</i> , Tanrı’nın rahmetine <i>kavuşmak</i> , hakkın rahmetine <i>kavuşmak</i> .
Değişmek/ Değiştirmek	<i>Adres değiştirmek</i> , <i>dünyası değiştirmek</i> , dünyasını <i>değiştirmek</i> , kalıbı <i>değiştirmek</i> .
Yollamak/ Göndermek	Cehenneme <i>yollamak</i> , eşek cennetine <i>yollamak</i> , cehenneme <i>göndermek</i> , eşek cennetine <i>göndermek</i> , tahtalı köye <i>yollamak</i> .
Binmek	Dört kolluya <i>binmek</i> , imamın kayığına <i>binmek</i> , imamın dört çiftesine <i>binmek</i> , üç ayaklıya <i>binmek</i> .
Diğerleri	Cihandan <i>geçmek</i> , dünyaya <i>veda etmek</i> , teneşire <i>gelmek</i> , temize <i>havale etmek</i> , irtihali dâri bekâ <i>eylemek</i> , Tanrı’ya en yakın yola <i>sapmak</i> , aramızdan <i>ayrılmak</i> , ahiret <i>yolculuğu</i> , son <i>yolculuk</i> , <i>biletini kesmek</i> , <i>caddeyi tutmak</i> , <i>göç etmek/eylemek</i> , <i>uçurmak</i> .

Söz konusu metaforda kaynağın kavram alanı *yolculuk*, hedefin kavram alanı ise *ölümdür*. İki kavram alanına ait göstergeler bağdaştırılarak deyimler meydana getirilmektedir. Kaynağın kavram alanında; *yolcu, yol, adres, menzil, binek, kayık, amaç, veda, göç, bilet, gitmek, boylamak, ayrılmak, geçmek, binmek, değiştirmek, kavuşmak, sapmak, gelmek, havale etmek* gibi göstergeler bulunmaktadır. Hedefin kavram alanında ise; *insan, hayat, mezar, iki alem, iki cihan, öteki dünya, cennet, cehennem, dari beka, tabut, rahmeti Rahman, Tanrı’nın rahmeti, ölüm merasimi, ahiret,*

imam, imansız, Mevla, Allah, teneshir gibi göstergeler yer almaktadır. Kaynak ve hedef kavram alanlarındaki eşleştirmelerin tablodaki durumları şu şekildedir:

Tablo 2: Kaynak ve Hedefin Kavram Alanları

<p>YOLCULUK Kaynağın kavram alanı: Yolcu, yol, han (dinlenme), tahtalı köy, taşlı köy, cadde, adres, menzil, binek, kayık, amaç, veda, veda edilenler, göç, bilet, gitmek, boylamak, ayrılmak, geçmek, binmek, değiştirmek, kavuşmak, sapmak, gelmek, havale etmek, uçurmak.</p>	<p>ÖLÜM Hedefin kavram alanı: İnsan, hayat, mezar, iki alem, cihan, öteki dünya, cennet, cehennem, dâri bekâ, tabut, rahmeti Rahman, hakkın rahmeti, Tanrının rahmeti, ölüm merasimi, hayattakiler, ahiret, imam, imansız, ölümler, mevla, Allah, teneshir.</p>
--	---

Söz konusu kavramsal metafor içerisinde değerlendirilebilecek deyimlerde insanın, iki menzil (bu alem ve öteki alem) arasındaki mekân değişikliği “ölmek” manasındadır: *Adres değiştirmek, ahrete girmek, ahreti boylamak, dünyası değişmek, irtihali darı beka eylemek, göç etmek* gibi...

“Ölmek” anlamında; insanın yaşamının birinci aşamasındaki hal ve tavırlarına göre varacağı menzil veya varış şekliyle ilgili olanlar: *Cehennemini boylamak, bok yoluna gitmek, eşek cennetini boylamak, güme gitmek, gürültüye gitmek, hakkın rahmetine kavuşmak, imansız gitmek, kim vurduya gitmek, rahmeti Rahmana kavuşmak* gibi...

Ölen kişiyle ilgili bakış açımızı da gösteren, alay yollu ölümü hafife alma ifade eden deyimler; *dört kolluya binmek, üç ayaklıya binmek, eşek cennetini boylamak, eşek cennetine yollamak, imamın dört çiftesine/kayığına binmek, tahtalı/taşlı köyü boylamak, tahtalı köye yollamak* gibi...

Kullandığımız metaforlar bizim hayata, çevreye bakış açımızı da yansıtmaktadır; deyimi kullanan kişilerin ölen kişiye karşı tutumunu, yaşamışlıklardan kaynaklı olumlu-olumsuz bakış açısını da dile getirmektedir. Hakkında olumlu düşünceler beslenenler için *rahmeti Rahmana kavuş-*, olumsuz düşünceler beslenenler için *cehennemini boyla-* gibi.

1.2. YAŞAM, DEĞERLİ BİR TİCARİ METADIR; ÖLÜM, BİR HESAPTIR Kavramsal Metaforu

İnsanın, kavramların sınırlarını belirlemesinde dikkat çeken bir husus da bir kavramın zıt sayılabilecek kavramlar üzerinden anlamlandırılmasıdır. Bu kavramsal metafor da ölümün zıddı sayılabilecek *hayat* kavramı üzerinden *ölüm* kavramıyla ilgili göstergeler türetilmiş ve *ölüm* kavram alanı belirlenmiştir. Yaşam, insana cenneti kazanmak üzere bahşedilmiş bir sermayedir. Verilen bu sermayenin nasıl kullanıldığı ölümden sonraki hayatta insanın karşısına çıkarılacak ve ondan hesap sorulacaktır.

İslam’ın kitabı Kur’an terminolojisine göre hesap kavramı dünya hayatındaki iyi ve kötü davranışlara göre ahirette cezalandırmayı veya mükafatlandırmayı içermektedir (Yüksel, 1998: 240). Söz konusu durumla ilgili ayet ve hadisler şunlardır:

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (Mülk Suresi 67/2).

“Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölümler. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da kesin olarak va’detmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.” (Tevbe Suresi 9/111).

Kendisine “*Hangi mümin daha akıllıdır?*” diye sorulduğunda Hz. Muhammed (SAV) “*Ölümü en çok hatırlayanlar ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananlar*” diye cevap vermiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013: C.7/545).

Proto-Türk, Hun, Köktürk, Uygurlarla ilgili yapılan arkeolojik kazılara göre Türkler ölümden sonraki bir hayatın varlığına ve insanın dünyadaki durumuna göre gökteki cennete veya yeraltındaki cehenneme gittiğine inanıyorlardı (Çoruhlu, 2002: 121). Bu da bize İslamiyet’ten önce de Türk toplumlarında ölümden sonra bir hayatın olduğunu dair inancın varlığını işaret etmektedir.

Bazı deyimlerde ticari göstergeler ölüm metaforu olarak doğrudan kullanılmıştır: *Defterini dürmek, hesabını görmek, işini bitirmek, ifadesi tamam olmak, kârını tamam etmek, kaydını görmek, sıfırı tüketmek* gibi...

İnsana cenneti kazanması için verilen hayat sermayesi *can, kan, ömür, nefes, ruh, baş, kelle, hayat, yaşam* gibi göstergelerle ifade edilmiş; bu ticari sermayeyi temsil eden kavramların kaybedilmesi *ölümü* ifade etmektedir: *Canıyla ödemek, kanıyla ödemek*, son nefesini vermek, son nefes, *can borcu*, ruhunu/canını *teslim etmek*, *baş vermek*, *başını vermek*, *can baş vermek/koymak*, *can/ baş feda etmek*, *candan/baştan geçmek*, *candan el çekmek*, *canından geçmek/olmak*, *kelleyi vermek*, *hayatını kaybetmek*, *hayatından olmak*, *yaşamını yitirmek*.

Bazen doğumdan ölüme kadar olan *zaman dilimi*yle ticaret kavramındaki *vade* arasında bir eşleştirme söz konusudur: *Ömrü tükenmek*, *vadesi yetmek/dolmak*, *vakti gelmek*, *günü yetmek* gibi...

Söz konusu iki temel kavramsal metaforun dildeki yansımaları olan deyimler şu şekildedir:

Tablo 3: YAŞAM, DEĞERLİ BİR TİCARİ METADIR; ÖLÜM, BİR HESAPTIR
Kavramsal Metaforuyla ilgili Deyimler

<i>Canıyla ödemek</i>	<i>Ruhunu/canını teslim etmek</i>
<i>Kanıyla ödemek</i>	<i>Baş vermek, başını vermek</i>
<i>Ömrü tükenmek</i>	<i>Can baş vermek/koymak</i>
<i>Sıfırı tüketmek</i>	<i>Can/ baş feda etmek</i>
<i>Son nefesini vermek</i>	<i>Candan/baştan geçmek</i>
<i>Son nefes</i>	<i>Candan el çekmek</i>
<i>Vadesi yetmek/dolmak</i>	<i>Candan geçmek</i>
<i>Vakti gelmek</i>	<i>Canından geçmek/olmak</i>
<i>Günü yetmek</i>	<i>Kelleyi vermek</i>
<i>Can borcu</i>	<i>Hayatını kaybetmek</i>
	<i>Hayatından olmak</i>
	<i>Yaşamını yitirmek</i>

Tablo 4: Kaynak ve Hedefin Kavram Alanları

TİCARET Kaynağın Kavram Alanı: Vade, vakit, borç, defter, hesap, İş, kâr, kayıt, teslim etmek, tükenmek, tüketmek, ödemek, vermek, teslim etmek, el çekmek, geçmek, kaybetmek, ...dan olmak, yitirmek.	HAYAT Hedefin Kavram Alanı: Can, kan, ömür, nefes, ruh, baş, hayat, yaşam, kelle.
--	---

1.3. ÖLÜM, BİR UYKUDUR Kavramsal Metaforu

Türkler, tecrübe edilemeyen *ölüm* kavramını bir de *uyku* kavramına göre anlamlandırmaya çalışmışlardır. Türk milletinin parçası olan bireyin kavram sisteminde *ölmek*, *uykunun* kavram alanında sayılan alt kavramlarla eşleştirilmiştir.

Psikologlar ve psikiyatristlerin uykunun tanımıyla ilgili öne çıkardıkları özellikler; dış uyaranlara karşı bilincin uyuşması, duyarlılık ve farkındalığın asgariye inmesi, bilinçsizlik halinin ortaya çıkması, gerçek bilincin askıya alınması, algısal etkinliğin kaybolması, çevreyle iletişimin kesilmesi şeklinde özetlenebilir (Kasapoğlu, 2004: 47). Öne çıkan bu özellikler sebebiyle *uyku* kavram alanına ait göstergeler *ölüm* kavram alanına ait göstergelerin yerine kullanılmıştır. Ayrıca dinî referanslarda uyku da bir çeşit ölüm olarak sunulmuştur:

“Allah, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.” (Zümer suresi 39/42).

“O’dur ki, geceleyin sizi öldürür (gibi uyutur), gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş bir süre geçirilip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir.” (Enam 6/60).

İnsan genel anlamda bilinç ve irade sahibi bir varlık olarak bilinir. Oysa insana verilen can ve insandan alınan can, insana rağmen, o istese de istemese de verilebildiği ve alınabildiği gibi, insan hayatta olduğu süre içerisinde de zaman zaman kendisini insan yapan irade ve bilinç gibi temel niteliklerinin sahibi olmaktan çıkmaktadır. Ölüm, insana sahip olduğu “can”ın sahibinin kendisi olmadığını öğretirken, uyku da canlılığın en temel fonksiyonlarından irade ve bilincin mutlak sahibinin kendisi olmadığını hatırlatıyor. Allah, insanın idrak ve temyiz potansiyelini bünyesinde bulunduran “nefs”ini vefat ettirerek onu uyutur. Algı ve bilinç uyku esnasında askıya alınır (Kasapoğlu, 2004: 61-62). Bahsi geçen hem kültürel hem de psikolojik nedenler insanı iki kavram arasında metaforik eşleştirmeye götürmüş; böylece insan, *ölüm* kavramını *uyku* kavramına göre anlamlandırmaya çalışmıştır.

ÖLÜM, UYKUDUR kavramsal metaforunu tespit edebildiğimiz örnekleri şöyle sıralayabiliriz: *Dünyaya göz/gözlerini yummak/kapamak/kapatmak, ecel yastığına baş koymak, gözü kapanmak, gözünü kapamak, gözünü yummak, yatıp dinlenmek, ebedî akşam, ebedî istirahatgâh, ecel uykusu* gibi...

Tablo 5: Kaynak ve Hedefin Kavram Alanları

UYKU Kaynağın Kavram Alanı: Göz yummak/kapamak/kapatmak, gözünü kapamak, yastık, baş koymak, yatıp dinlenmek, akşam, istirahatgah, uyku.	ÖLÜM Hedefin Kavram Alanı: Ecel, ebedî, bu alem, öteki alem, mezar, mezarlık.
--	---

1.4. ÖLÜM, BİR DÜŞMANDIR Kavramsal Metaforu

Evrensel bir gerçek olan ölüm gelip çattığında her insanda belli bir tepkiyi açığa çıkarır. Başkaları için doğal bir olay gibi görünse de böyle bir gerçek karşısında insanın kendisini kolayca teslim etmesi beklenemez. Her insanda içgüdüsel olarak hayatını koruma ve sonsuza kadar yaşama arzusu vardır; bu içgüdü ölüme karşı gösterilen tepkilerin ilk ve derin kaynağını teşkil eder (Hökelekli, 1991: 152).

Bu kavramsal metaforun temelinde psikolojik nedenler yatmaktadır. İnsanın ölümü içselleştirmemesi, ölüm sonrası belirsizlik; buna karşın sonsuza kadar yaşama arzusu ölümün bir düşman olarak görülmesine neden olmuştur; yani insan için ölüm, saldırmak üzere onun gafil bir anını bekleyen amansız bir düşmandır. Ölüm hiç beklenmedik bir yerde, beklenmedik bir anda, geri döndürülemeyecek şekilde gelir, hayatı ve ilişkileri bitirir. Böyle bir şey ancak bir düşmandan beklenir. Burada dolaylı olarak ölüme sebep olan hastalıkların da düşman olarak görülmesini bu kavramsal metafor kapsamında değerlendirmek gerekir. Çünkü hastalık ve ölüm arasında sebep-sonuç (kavramsal metonimi) ilgisi vardır. Söz konusu nedenlerle insan bazı deyimlerde ölüm kavramını düşman kavramına göre anlamlandırmıştır. Bu deyimleri şöyle sıralayabiliriz: *Can çekişmek, ölümlle pençeleşmek, ölümlle karşı karşıya gelmek, ölümlle burun buruna gelmek, yere serilmek, (ölümcül bir hastalık) kanseri alt etmek / yenmek: Ölümden kurtulmak, kansere yenik düşmek: ölmek gibi*

Tablo 6: Kaynak ve Hedefin Kavram Alanları

DÜŞMAN Kaynağın Kavram Alanı: Çekişmek, atmak, pençeleşmek, karşı karşıya gelmek, burun buruna gelmek, sermek, serilmek, alt etmek, yenilmek, yenik düşmek.	ÖLÜM Hedefin Kavram Alanı: Ölüm, kanser gibi öldürücü hastalıklar.
---	--

1.5. BEDEN BİR BİNADIR Kavramsal Metaforu

Semavi dinlerdeki canlılığın işareti ruh ve beden ilişkisine bakış tarzı bu kavramsal metafora kaynaklık etmektedir; ayrıca ölümü müşahede sırasındaki ölümlle ilgili bilgiyi kavramsallaştırmada insana kolaylık sağlamıştır. Yaratıcının bedeni bir bina gibi yaratması, ruhu ona üflemesi hakkındaki referanslar kavramsal metaforun temelini oluşturmuştur. Bu bakış tarzında ruh, bedene bir ev gibi girip çıkmaktadır. Kavram sistemimizde yıkmak, çıkmak, kopmak, sökmek, parçalamak, imha etmek, kırıp geçirmek, kaldırmak, kitlenmek gibi *bina* kavramının alanı içinde sayılabilecek alt kavramlar *beden* kavramıyla eşleştirilmiştir: *Can evinden vurulmak, Allahın binasını yıkmak, canı çıkmak, canı yerinden kopmak, ciğerini/yüreğini sökmek/parçalamak, imha etmek, kırıp geçirmek, ortadan kaldırmak, vücudunu ortadan kaldırmak, çenesi kitlenmek, al kanlara boyamak, adres değiştirmek gibi...*

Tablo 7: Kaynak ve Hedefin Kavram Alanları

BİNA Kaynağın Kavram Alanı: Ev, bina, çıkmak, yerinden kopmak, sökmek, parçalamak, imha etmek, kırmak, ortadan kaldırmak, kitlenmek, boyamak, adres değiştirmek.	BEDEN Hedefin Kavram Alanı: Beden, vücut, çene, ciğer, yürek.
--	---

1.6. DÜNYA HAYATI, BİR YİYECEKTİR Kavramsal Metaforu

Bazı kavramların alanlarının belirlenmesinde zıt kavramların etkili olduğunu daha önce belirtildi. DÜNYA HAYATI, BİR YİYECEKTİR kavramsal metaforunda da ölüm hayat ve hayatın idamesinde gerekli olan yemek kavramı üzerinden anlamlandırılmıştır. Canlılar için doğumdan ölüme hayatın belirli aşamaları vardır; özelde insan için bu aşamalar bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve ihtiyarlık olarak adlandırılır. Her aşamanın maddi manevi kendine has özellikleri vardır. İşte yaşanamayan/tadılmayan her özellik veya evre o kadar önemli ki *ölüm* onun eksikliği üzerinden adlandırılmıştır. İhtiyaçlar hiyerarşisinde ilk sıralarda gelen yeme içme ile ölüm arasında metaforik bir eşleştirme vardır: *Duvağına doymamak, teline duvağına doymamak, dünyasına doymamak, gönlü kalmak, gözünde kalmak.*

1.7. ÖLÜM HIÇLIKTİR Kavramsal Metaforu

Ölüm kavramının *yokluk/hiçlik* kavramına göre anlamlandırıldığı deyimler oldukça azdır. Türk toplumunun kültürel kodlarında olan inanç sistemi söz konusu kavramsal eşleştirmeye neredeyse hiç yer verilmemesine neden olmuştur. Bu deyimler: *Fena bulmak, bir avuç toprak olmak.*

2. Ölümle İlgili Metonimler

Metaforlar kadar olmasa da Bilişsel dil bilimcilerin üzerinde durdukları bir diğer konuda metonimlerdir. Metaforlar ve metonimler gündelik olağan düşünme ve konuşma tarzımızın bir parçasıdır; bu yönüyle aynı amaca hizmet etmektedirler (Lakoff ve Johnson, 2015: 68) Metaforlarda bir kavramı başka bir kavrama göre anlamlandırma söz konusu iken metonimlerde ilgi, aynı kavram alanı içerisinde gerçekleşir. Metaforların temelinde farklı kavramlar arasında benzetmeler/metaforik eşleştirmeler vardır; metonimlerde ise benzetme dışında bir ilgi vardır.

Metonimler de metaforlar gibi geliş güzel ya da keyfi oluşumlar değildir. Onlar düşüncelerimizi ve eylemlerimizi kendilerine göre organize ettiğimiz sistemli metonimik kavramlardır. MEMUR YERİNE AMİR metonimisi bize sadece söylediklerimizi sanatlı söylememizi sağlamaz. “Hanoi’yi Nixon bombaladı” dediğimizde Nixon’a karşı düşüncelerimizi ortaya koyarız (Lakoff ve Johnson, 2015: 69-72).

Metonimler bir şeyi onunla ilişkili bir diğer şeye atıfta bulunmak için kullanılır; temelde referans ve anlamı sağlama fonksiyonuna sahiptir. Örneğin BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisinde kişinin hangi parçayı tercih edeceği, bütünü hangi özelliğine odaklanacağımızı da belirler. Projede iyi kafalara ihtiyacımız olduğunu söylediğimizde “iyi kafalar”ı “insanların zekileri”ne atıfta bulunmak için kullanırız (Lakoff ve Johnson, 2015: 67-68).

KİŞİ YERİNE YÜZ metonimisi sadece bir dil meselesi değildir. Kültürümüzde kişinin karakteriyle ilgili ipuçlarına yüzü vasıtasıyla ulaşırız. Kişilerle ilgili algımız yüz ve kişinin eylemlerine göre oluşuyorsa metonimiye göre iş görüyoruz demektir (Lakoff ve Johnson, 2015: 69). Ölen bir kişinin ardından “rahmetlik oldu, cennete uçtu, cehennemin dibini boyladı, niyazi oldu, nalları dikti” gibi deyimler bizin çevremiz hakkındaki düşünce ve bakış tarzımızı da yansıtmaktadır.

Ölmek Yerine Ölümü İşaretleyen Haller

1. İncelediğimiz deyimlerde *ölmek* fiilinin gerçekleşmesinden sonra bedende zuhur eden hallerin fiil yerine kullanılması olarak da ifade edilebilir: *Çenesi kilitlenmek, eli iki yanına gelmek, iki eli yakasına gelmek, iki seksen uzanmak, cansız kalmak, kuyruğu titremek* gibi... 2. Bedende canlılık belirtisi olarak kabul edilen hallerin ölümlle birlikte son bulmasıyla ilgili ifadeleri bu kısımda sayabiliriz: *Nabızı durmak, nefesi durmak, gözünü yummak, gözünü kapamak* gibi...

Ölmek Yerine Kazanılan İmajlar

Ölmek fiilinin gerçekleşmesinden sonra kişinin davranışlarına göre manevi kazanımlarının fiil yerine kullanılmasıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri kullandığımız deyimlerin bizim ölenle ilgili bakış açımızı da yansıttığıdır. *Cehenneme gitmek, cehennem dibini boylamak, eşek cennetini boylamak, çukur doldurmak, Hakkın rahmetine kavuşmak, güme gitmek, gürültüye gitmek, imansız gitmek, kim vurduya gitmek, kurda kuşa yem olmak, mevlasına kavuşmak, nalları dikmek, niyazi olmak, ölmüşlerine kavuşmak, rahmetle anılmak, rahmetli olmak, rahmetlik olmak, tahtalı köyü boylamak, şehadet şerbetini içmek* gibi...

Ölmek/Öldürmek Yerine Ölüm Biçimleri

Ölmek fiilinin gerçekleşme biçiminin fiil yerine kullanılması olarak gerçekleşir. “Nasıl öldü veya öldürdü?” sorusuna verilen bütün cevaplar/ölümün gerçekleşme biçimi *ölmek* fiilinin kendisini ifade etmektedir: *Bıçağa düşmek, cansız düşmek/kalmak, cartayı/cavlağı/zartayı çekmek, gürleyip gitmek, harakiri yapmak, idam et/edilmek, intihar etmek, kendi canına kıymak, kim vurduya gitmek, kurban etmek/ edilmek/ gitmek/olmak, kurda kuşa yem olmak, kurşuna dizilmek, kuş gibi uçup gitmek, nalları dikmek, şehit düşmek, yere yapışmak, yüreğine inmek, masada kalmak, suikasta uğramak* gibi...

Ölmek/Öldürmek Fiilinin Mekân İlgisi

Ölmek anlamındaki bazı deyimler ölüm kavramının mekânlarla ilişkisinden kaynaklanmakta; ölüm sonrası ölünün bulunduğu mekânlarla kurulan deyimler *ölmek* fiili yerine kullanılmıştır: *Teneşire gelmek, mezara girmek, kara yere girmek, toprağa düşmek, çukur doldurmak, tabuta girmek* gibi...

Ölmek/Öldürmek Yerine Ölümün Engelledikleri

Ölümlle ilgili gerçeklerden biri de ne zaman geleceği hakkında bilgi sahibi olamamaktır. Hiç beklenmedik zamanda insanı yakaladığında dünya hayatına dair bazı duyguları insana yaşatmıyor. Bu durum öyle önemli bir hal alıyor ki *ölmek* kavramını söz konusu duygular üzerinden ifade ediyoruz: *Gözleri açık gitmek, dünyaya doymamak, duvağına doymamak, teline duvağına doymamak, gönlü kalmak, gözünde kalmak* gibi...

Ölmek/Öldürmek Yerine Ölümün Sahibinin Fiilleri

Semavi dinlerde ölümün ve hayatın sahibi Allah olarak görülür; hayat ve ölüm onun ol emriyle gerçekleşir. O, emrettiğinde ölüm ne bir adım ileri ne bir adım geri gerçekleşir. Genel anlamda bu inanç *ölüm* kavramının şu şekillerde ifade edilmesine neden olmuştur: *Allahın emri olmak, eceli erişmek, eceli gelmek, eceliyle ölmek, emri hak vaki olmak* gibi...

Ölmek/Öldürmek Yerine Ölüm Sebepleri

İncelediğimiz deyimlerde ölüme sebep olacak fiillerin *ölmek/öldürmek* yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. “Niçin öldü veya öldürdü?” sorusuna verilen bütün cevaplar/ölüm sebepleri *ölmek* fiilinin kendisini ifade etmektedir: *Kalbi durmak, bağırsağını deşmek, başını kesmek/almak, başını ezmek/uçurmak, boynunu vurmak/uçurmak, ciğerini sökmek/parçalamak, çarpmıha germek, ipe çekmek, kanını dökmek, kafasını/kellesini kesmek/vurmak/uçurmak, kazığa oturtmak, linç etmek, sehpaye çekmek, ümüğünü sıkıvermek, yere vurmak, postu deldirmek* gibi...

Ölmek Yerine Ölünün Taşınma Biçimi

Ölüm merasimi sırasında ölünün taşınma biçimiyle ilgili olan bazı deyimlerin *ölmek* fiili yerine kullanıldığı da vardır: *Üç ayaklıya binmek, imamın dört çiftesine/kayığına binmek* gibi...

Neredeyse ölmek yerine kullanılan bazı deyimler de vardır. Buradaki metanomiler olarak kullanılan deyimler ölüm vaktinin yakın olduğuna dair boyutu ön plana çıkarmıştır: *Bir ayağı çukurda olmak, can boğaza gelmek, gözleri toprağa bakmak, gün saymak, ölümle burun buruna gelmek, ölümle pençeleşmek* gibi...

Sonuç

1. Deyimlerdeki kavramsal metaforlar incelendiğinde Türk toplumunun *ölüm* kavramını en çok *yolculuk* kavramına göre anlamlandırıldığı ortaya çıkıyor; buna karşın *ölümün yokluk/hiçlik* kavramına göre anlamlandırılması iki deyimde karşımıza çıkmıştır. Bu da bize ölüm kavramının alanını büyük oranda şekillendiren kültürel unsurun Türk insanının ölümünden sonra bir hayatın varlığına dair inancıdır.

2. Bazı kavram alanlarının belirlenmesinde zıt kavramlardan faydalanılmıştır. *Ölüm* ifade eden bazı deyimlerde *ölümün* zıddı *hayat* ile ilgili kavramsal metaforların olduğu anlaşılmıştır.

3. *Ölüm* hakkındaki sınırlı bilgilenme, *ölümün* tecrübe edilemeyişi, insanın *ölüm* karşındaki çaresizliği *ölümün* amansız bir düşman olarak görülmesine neden olmuştur.

4. Kutsal kitaplardaki referanslardan kaynaklı olarak Türk toplumunda ölüm bir de uyku kavramına göre anlamlandırılmıştır.

5. Türk toplumu ölümü ifade ederken kendi düşünce dünyasını metonimilerle dile getirmiştir. Bunlar; *ölmek yerine ölümü işaretleyen haller, ölmek yerine kazanılan imajlar, ölmek/öldürmek yerine ölüm biçimleri* gibi.

Kaynakça

Aksan, Doğan (2009), **Anlambilim**, Engin Yayınevi, Ankara.

Beyatlı, Yahya Kemal (1992), **Kendi Gök Kubbemiz**, MEB Yayınları: 371, Ankara.

Chomsky, Noam (2001), **Dil ve Zihin**, (çev. Ahmet Kocaman), Ayraç Yayınları, Ankara.

Çetinkaya, Bayram (2006), Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

..... (2017), “Kutadgu Bilig’de Kavramsal Metaforlar”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.29, s. 377-399.

Çoruhlu, Yaşar (2002), **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi: 169, İstanbul.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2013), **Hadislerle İslam**, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.10. 2020).

Diyanet İşleri Başkanlığı (2013), **Kur’an-ı Kerim**, <https://kuran.diyaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.10. 2020).

Gökçe, Faruk (2015), “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme”, *Türkbilig* S. 29, s. 59-76.

Gürkan, Salime Leyla (2007), “Ölüm”. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, *İstanbul*.

Hökelekli, Hayati, (1991) “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, s.151-165.

Kasapoğlu, Abdurrahman (2004), “Kuran’ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, s. 45-77.

- Kövecses, Zoltan (2005), **Metaphor in Culture**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015), **Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil** (çev. Gökhan Yavuz Demir), İthaki Yayıncılık, İstanbul.
- Özavşar, Resul (2020), “Türkiye Türkçesindeki Bazı Deyimlerde Kavramsal Metafor Olarak Yük/ Ağırılık” **2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi**, Osmaniye, 18-20 Kasım 2020, s. 89.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010), **Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şerifoğlu, Yasin (2012), “Dil-Zihin İlişkisi Çerçevesinde Metaforlar”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.2, s. 123-131.
- Topaloğlu, Bekir (2007), “Ölüm”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, *İstanbul*.
- Tekin, Talat (2010), **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tokyürek, Hacer (2009), “Eski Uygur Türkçesinde “Ölüm” Kavramı ile İlgili İfadeler”, *bilig Dergisi*, S.50, s. 169-198.
- Törenek, Mehmet (2005), “Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.28, s. 129-143.
- Türkçe Sözlük** (2011), 11. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaylagül Özen (2005) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.1, s. 17-51.
- Yunusoğlu, Mağfiret Kemal (2020), **Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1175, Ankara.
- Yurtbaşı, Metin (2012), **Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü**, Excellence Publishing, İstanbul.
- Yüksel, Emrullah (1998), “Hesap”, TDV İslâm Ansiklopedisi’nin 17. cildinde, 240-242.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

21/10/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Davut DAĞABAKAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu
Temel İngilizce Eğitimi
ddagabakan@agri.edu.tr

MESUT ÖZİL OLAYI

(Almanya'da Ebedi “Yabancı”, Türkiye'de Ebedi “Almanca”)

Son günlerde Almanya’da özellikle de Alman Milli takımının Rusya’da gerçekleşen Dünya şampiyonasında başarısız olup da evine erken dönmesiyle kötü oynadığı yönüyle ve Türkiye’deki başkanlık seçimlerinden bir ay önce Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’la İngiltere’de görüşüp, ona formasını hediye etmesiyle bir günah keçisi olarak seçilen Mesut Özil’in örneğinde Almanya’da üç kuşak boyunca entegrasyonun başarılı olup olmadığını tartışmaya açmak istiyoruz. Mesut Özil gibi bir oyuncunun Real Madrid’de, Arsenal’de, bir başka ifadeyle dünya devi takımlarda oynadığı göz önüne alınacak olursa, onun futbolculuğunu siyasi ya da kişisel nedenlerle inkâr etme durumu söz konusu olabilir mi? Üç kuşak Almanya’da kalmış bir neslin entegrasyonunda Almanya’da hala sorunlar var mıdır, yok mudur? Bunun için neler yapılmalıdır? Entegrasyon süreci ve multi kültürel bir yapılanmaya sahip olma inancı boşuna bir umut mudur. Bu mümkün müdür? Bu makale, 1961 yılında iş gücü olarak kara trenle Almanya’ya giden ve Almanca bilmeyen bir nesilden üçüncü kuşağa, orada doğup, orada büyümüş, oranın topraklarında kendini huzurlu hissedilen üçüncü neslin entegrasyon sürecinin başarılı olup olmadığını kendisine araştırma konusu edinmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mesut Özil, Göçmenlik, Alman Milli Takımı, Recep Tayyip Erdoğan, Angela Merkel

THE CASE OF MESUT ÖZİL

(In Germany forever “Foreigners”, in Turkey forever “Almanca”)

Recently, the case of Mesut Özil has been at the center of public debate in Germany. The football player has been chosen as the scapegoat by the media following the failure of the German national team during the World Championship in Russia, forcing them to return home early. A month preceding the presidential elections, the player met with Tayyip Erdogan in England and gifted the president his sports uniform. Looking at the example of Mesut Özil, we would like to discuss whether the integration program in Germany has been successful for the past three generations. Considering that a footballer like Mesut Özil, who plays in Real Madrid, Arsenal, that is, in world-class teams, is facing the dire situation when his footballing career might be terminated for political or even personal reasons, several questions arise. Are there still integration problems in Germany even for those that have lived in the country for three generations? What should be done about this situation? Is the integration process and belief in having a multi-cultural society a futile dream? Is that possible? This article explores whether the integration process of the third-generation members, who grew up in the country and felt at home in its territory, while stemming from a generation that went to Germany by train as a labor force in 1961 without even being able to speak German, was a success.

Keywords: Mesut Özil, Immigration, German National Team, Recep Tayyip Erdoğan, Angela Merkel

Es ist schon über 60 Jahren vergangen, dass die Türken im Jahre 1961 nach Deutschland kamen, um Deutschland von den ökonomischen Krisen des zweiten Weltkrieges zu retten. Wir wissen, dass zu der Zeit viele Ausländer aus ihren Ländern einfach in die Fremde gingen, nicht mal wussten, was sie dort erwartet. Viele der Türken, die aus Anatolien kamen, hatten ihre Wurzeln dort gelassen und kamen in ein Land, in welchem sie nicht mal die Sprache beherrschten, nicht mal verstehen konnten, was dort im Alltag geschieht. Max Frisch hatte diese Situation mit dem sehr berühmten Satz „Wir riefen Arbeitskräfte und es kamen Menschen“ sehr gut beschrieben (Tanrikulu, 2018: 93). Wie Karin Hunn es auch geschrieben hat, kamen die Türken mit der 1961 mit der Türkei abgeschlossenen Anwerbeabkommen nach Deutschland und sie wurden auch mit Toleranz empfangen und eine tolerante Haltung der damaligen Deutschen gegen die Muslime konnte man auch sehen, dass in Kölner Dom der Ramazan-Feier gemacht wurde (Hunn 2011:4). Erste Generation mit vielen Problemen, zweite Generation, die eigentlich in Deutschland geboren wurde, die gut Deutsch sprechen auch verstehen kann. Die zweite Generation in Deutschland hatte damals auch viele Probleme. Die konnten zwar gut Deutsch verstehen und auch reden, mussten in die deutschen Schulen, wenn auch häufig Hauptschule, aber sie hatten sich besser integriert als die erste Generation. Wenn man für eine Generation zwanzig Jahre misst, dann kann man in Deutschland jetzt von der dritten Generation reden. Die haben sich auf jeden Fall besser integriert. Ihre Vorfahren, die erste Generation, konnten nicht mal Deutsch reden und sie mussten hart arbeiten, aber die dritte Generation hatte jetzt Geld und wurde auch mit der Zeit Arbeitsgeber. Die erste Generation war Arbeiter, musste in Fabriken hart arbeiten. Die dritte Generation konnte nicht mal ihre Muttersprache reden. In diesen sechzig Jahren hatte sich sehr vieles geändert. Die erste Generation träumte Türkisch, konnte nicht die Deutsche Sprache, die dritte träumte Deutsch und konnte nicht Türkisch reden.

In der türkischen literarischen Zeitschrift *Varlık* gab es mal eine Umfrage für die Ausländer. Dort sah man die Ausländer, die nach 1960 ohne Deutschkenntnisse nach Deutschland kamen und sie befragte, ob sie sich mit der Zeit der Deutschen Kultur angepasst haben oder nicht. Da waren Rumänen, Italiener, Croaten, Jugoslawen. Serbier, Araber. Die Integrationszustand dieser Länder war schnell. Die hatten sich sehr schnell integriert. Aber für die Türken war es nicht der Fall. Die Integration für die Türken war nicht der Fall. Wenn wir uns nicht falsch erinnern, gab es auch in dieser Zeitschrift eine Aussage und die sagte: die „Türken kann man nicht assimilieren“ (Varlık 2011:35). Also Türken konnte man nicht assimilieren.

Integration oder Assimilation, das ist die Gretchen-Frage. Wir erinnern uns noch, weil wir auch in deutschen Fußballvereinen sogar mit sechs Jahren systematisch Fußball gespielt haben, an die türkischen Fußballspieler, die in Deutschland lebten aber bis zur zweiten Generation sich für die türkische Nationalmannschaft entschieden. İlyas Tüfekçi, Erhan Önal, Erdal Keser, Uğur Tütüneker, Yıldırım Baştürk, Brüder Altıntop sind berühmte Fußballspieler, die in verschiedenen Vereinen in Deutschland spielten und wenn es um Nationalmannschaft ging, die türkische Nationalmannschaft wählten.

Unseres Erachtens nach hat die dritte Generation gesehen, dass die Türkei im Fall Fußball nicht so stark und diszipliniert wie Deutschland ist, dass die Deutschen in Europacup und auch im Weltcup mindestens Semifinal oder Final spielten. Dass man in deutscher Nationalmannschaft eigentlich einen besseren Ruhm hat. Wir haben gesehen, dass wir seit Jahren, ist ja egal, ob es wegen Fatih Terim oder wegen anderen Gründen, nicht in Weltcup teilnehmen konnten. Deswegen sah man in der dritten Generation Fußballspieler, die eigentlich Türken waren aber nicht in der türkischen Nationalmannschaft spielen wollten. Die hatten sich für die deutsche Nationalmannschaft entschieden. Die waren auch gute Fußballspieler. Mesut Özil, İlkay Gündoğan etc.

Was uns hier in unserer Rede interessiert ist natürlich die Frage, ob also die Integration von deutschen Sportlern mit türkischen Wurzeln wie Özil noch möglich ist oder nicht? Obwohl er als dritte Generation die deutsche Nationalmannschaft gewählt, und zu der Zeit auch von Türken scharf kritisiert wurde, warum er als Türke nicht für die türkische Nationalmannschaft spielt. Wenn er sich ausgesehen von so vielen Beschimpfungen der Türken für die deutsche Nationalmannschaft

entschieden hat, und sich als Deutscher fühlt, kann man ihn auch nicht kritisieren. Wir erinnern uns noch an eine Reportage mit İlkay Gündoğan. Der Journalist hatte İlkay gefragt, für welche Nationalmannschaft er spielen würde. Ob ein Paar Fußballexperten der türkischen Nationalmannschaft ihn angerufen oder mit ihm gesprochen hätten, dass er für die türkische Nationalmannschaft spiele. İlkay hatte gesagt, ein paar Experten der türkischen Nationalmannschaft hätten mit seiner Mutter oder mit seinem Vater am Telefon gesprochen aber für ihn gelte nur das deutsche Team und die Nationalmannschaft. Er sei in Deutschland geboren, er sei dort aufgewachsen, er habe sich dort ausgebildet. Er lebe wie Deutscher, er fühle sich wie Deutscher.

Obwohl Mesut Özil sich für die deutsche Nationalmannschaft entschieden hat, obwohl er in vielen Spielen für deutsches Team Tore geschossen hat, obwohl es gute Zeiten für Mesut Özil waren, wo er die deutsche Nationalmannschaft gerettet hat, gibt es jetzt Vorwürfe oder Spekulationen, dass er ein schlechter Spieler, dass er der Grund für das schlechte Spielen der deutschen Nationalmannschaft sei. Er sei ein Sündenbock. Uns fällt die Frage auf, ob seit über sechzig Jahren die Emigration in Deutschland nicht gelungen ist. Dabei sah Merkel, Mesut Özil als Beispiel für eine erfolgreiche Integrationspolitik.

Was in der dritten Generation und auch in den Aussagen von Mesut Özil immer noch Wert zu denken ist, ist, dass er gesagt hat, wenn er gut spielt und Tore schießt, ist er ein guter Spieler, wenn er schlecht spielt, ist er ein schlechter Immigrant. „Wenn wir gewinnen, bin ich Deutscher, und wenn wir verlieren, bin ich ein Migrant!“ (ND Magazin 2018:2) Das hatte als ein französischer Nationalspieler, der algerische Wurzeln hat, Karim Benzema auch gesagt. „Treffe ich, bin ich Franzose. Treffe ich nicht, bin ich Araber“ (Süddeutsche Zeitung 2018: 1). Ein in dem weltbesten Team in Real Madrid spielender Fußballspieler Benzemas Fussballtalent ist nicht zu besprechen. Als Frankreich in den letzten fünf Jahren das Europa Cup oder Weltcup früh verlassen musste, sah man Benzema auch als ein Sündenbock, obwohl heute viele der Fußballspieler von Frankreich auch Emigranten sind. In der jetzigen französischen Nationalmannschaft gibt es über neun Spieler, die aus Senegal, Tunesien, Marokko kommen. Wir haben auch im letzten Weltcup gesehen, wie erfolgreich sie waren. Die Emigranten hatten den Weltcup gewonnen. Ohne Ihnen wäre Frankreich schon früh aus dem Weltcup ausgeschieden. Das gleiche gilt auch für den belgische Nationalspieler und WM-Teilnehmer Romelu Lukaku. In einem Sportportal hat er mal geschrieben: „Wenn es gut lief, las ich Zeitungsartikel und sie nannten mich Romelu Lukaku, den belgischen Stürmer. Wenn es nicht gut lief, nannten sie mich Romelu Lukaku, den belgischen Stürmer kongolesischer Herkunft.“ (Süddeutsche Zeitung 2018:1)

Was für uns schwer fällt, ist zu sehen, dass man nach sechzig Jahren, dass man über drei Generationen immer wieder diese rassistischen Vorwürfe gemacht wurden. 50 Jahre sind gute Zeiten,

vieles zu bauen und zu beweisen. Vieles zu vergessen. Ein multi-kulturelles Volk und eine Nation zu schöpfen. Da müssten solche kleinen Sachen, fast ein halbes Jahrhundert führende Politik nicht in die Seite schieben. Wenn Özil es nicht schafft, wer soll es denn schaffen. Was die Menschen, die eigentlich nur ein Herz haben, die nur aus einer Nation stammen, und nicht zweistämmig, doppelnational, zweisprachig sind nicht wissen und auch nicht wissen werden ist, dass diese Menschen einfach zwei Herzen für beide Kulturen, Nationen und Volk haben. Wie kann ein Mensch, der ein Herz für nur ein Vaterland hat, eigentlich denjenigen Menschen verstehen, der doppelte Nationen hat und der durch zwei Kulturen gebunden ist. Man muss nur denken, dass es immer verschiedene Nationen und verschiedene Arten von Menschen sind. Somit können sie auch ihren Mitmenschen Respekt zeigen. Özil, Başdoğan oder andere Türkisch-stämmige deutsche Fußballspieler sind einfach Türkisch stämmig. Sie stammen aus der Türkei. Sie können ihre Wurzeln nicht vergessen. Der Mensch kann es nicht machen. Die Mutter, der Vater, ihre Verwandten, die sind Türken und dieses Dilemma wird bis zum Ende ihres Lebens führen.

Ist egal, ob die dritte Generation sich gut entwickelt hat; ist egal, ob sie nicht mehr wie die erste Generation hart arbeiten muss, sondern sich intellektuell weiterbildet; ist egal, ob sie politisch aktiv ist, ist egal ob sie in der letzten fünfzig jährigen Literatur nützlich und hilfreich ist; ist egal ob sie wie Nazan Eckes mit Deutschen verheiratet und auch in deutschen Medien aktiv ist; in kleinen Zuständen taucht das rassistische Gesicht der Medien einfach auf. Die Fremdenfeindlichkeit wächst wie ein giftiger Pilz auf, nicht nur in der Sache Fußball, sondern in allen alltäglichen Gebieten. Dem Rassismus wird im Europacup und auch in Weltcup keine Toleranz gezeigt, aber wie gesagt, nicht nur in Deutschland beim Fall Mesut Özil, sondern auch bei anderen WM-Teilnehmern ist Fremdenfeindlichkeit ein Thema geworden. In kurzem haben wir gesehen, dass Schweden nach Attacken gegen Jimmy Durmaz Zusammenhalt demonstrierten. Jimmy Durmaz, der türkischstämmige Mittelfeldspieler hatte bei der Weltmeisterschaft in Russland gegen Deutschland einen Fehler gemacht. In den sozialen Medien wurde er heftig beleidigt. Er erhielt gegen sich und seine Kinder sogar Morddrohungen. Er erhielt immer Hassmails, Drohanrufe, und Beleidigungen. Aber die Schwedische Nationalmannschaft hat sich geeinigt und Jimmy Durmaz nicht alleine gelassen. Nach so viel Hetze an Jimmy Durmaz war die ganze schwedische Nationalmannschaft für Durmaz da und sagten auch mit vollem Herzen vor vielen Kameras und öffentliche Medien “Fuck Racism” (Ruiz, 2018: 3).

Was macht einen Türken einen vollen Türken, oder was macht einen Deutschen einen vollen Deutschen. Blut, äußeres Aussehen, wie groß man ist, wie klein man ist, Genealogie, Rasse, Nation, dort gebürtig sein, in der Sprache träumen zu können? In der türkischen Sprache gibt eine Ausrede und dies sagt: *Dein Heimatland ist nicht wo du geboren bist, sondern wo du satt bist* (Teksan 2013:320). Wo du dich ernährst. Wo du nicht hungrig bist und wie alle Menschen es auch verdienen, sehr gut leben kannst. Drei Generationen in Deutschland sein und als letzte Generation immer noch in Deutschland ihre Loyalität ständig auf dem Prüfstand stehen sehen. Immer und jeden Tag wieder merken, dass ihre Zugehörigkeit hinterfragt wird. Ständig beweisen, dass man Deutschland liebe empfindet, und keinen erzählen können, dass man ewig zwei Herzen hat, die nicht nur für Deutschland, sondern auch für das Land der Vorfahren, Eltern schlägt.

Was noch Mesut Özil vorgeworfen wurde war, dass er bei der Nationalhymne nicht mitgesungen hatte. Wir haben in YouTube die alten und früheren Nationalspiele Deutschlands recherchiert. Bis zur Zeit von Gert Müller, Paul Breitner, Hoeness oder Hrubesch. Breitner oder viele anderen Fußballspieler hatten auch die Hymne nicht mitgesungen. Das Mitsingen der Hymne kann nicht ein Zeichen deutscher Nationalität sein. Özil hatte sich geäußert, dass er bei der Nationalhymne ein eigenes Ritual hat und das wäre beten für sich und für das deutsche Team. Er sagte auch noch: „Ich bin sicher, dass diese Einkehr mir und damit auch meiner Mannschaft Kraft und Zuversicht gibt, um den Sieg nach Hause zu fahren.“ Özil habe schon als Kind vor dem Spiel auf Türkisch gebetet. Dass er dafür von manchen Fans kritisiert werde, bedauere er sehr.

Was klar ist, ist dies: Das Foto (13. Mai 2018) von Mesut Özil, İlkay Gündoğan und Cenk Tosun mit Erdoğan fand vor der WM statt. Die Deutschen wussten, dass nach einem Monat (26 Juni 2018) in der Türkei einen Wahlkampf geben wird. Vor der WM (14 Juni 2018) konnten die Deutschen Mesut Özil aus dem Team rauswerfen. Damals hatte die WM noch nicht begonnen. Da man nicht wusste, ob das deutsche Team in Russland erfolgreich sein wird oder nicht, bräuchte man Mesut Özil, weil er, wie Löw es auch sah, ein toller Spieler ist. Aber als Deutschland in Russland ein Fußball-Desaster erlitt, bräuchte man Sündenböcke. Man sagt auch zu diesem Thema, wenn das deutsche Team wie immer bis in die Semifinale oder Finale gekommen wäre, hätte der Fall Özil nicht gegeben. Da hätte man das Foto mit Erdoğan längst vergessen. Einen Fußballspieler wie Mesut Özil als einen schlechten Spieler zu bezeichnen, bringt den Fußballkritikern auch nicht viel, weil es nicht eine ehrliche, wahre Äußerung ist. Als ein Spieler, in Schalke, Werder Bremen, Real Madrid, immer noch in Arsenal spielen und ein schlechter Spieler sein ist ein Dilemma.

Wir haben auch gemerkt, dass die deutsche Nationalmannschaft im Kürzen gegen Frankreich beim UEFA Nations Leaguespiel hatte und dort am Anfang des Spieles jeder Fußballspieler auch Boateng die deutsche Nationalhymne nicht gesungen hatte. Dass man die Nationalhymne singen muss hatte der ehemalige DFB-Präsident Gerhard Mayer-Vorfelder auch noch gefordert. Er sagte auch noch, dass es eine Sangspflicht geben müsste. Wer dieser nicht nachkomme, habe in der Nationalelf nichts zu suchen. Wir wissen auch, dass vor der WM 2014 auch der damalige Bundesinnenminister Thomas de Maiziere mehr Gesangseifer bei der Nationalhymne forderte. „Schon ein bisschen“, störte es ihn, dass nicht alle Nationalspieler die deutsche Hymne vor Länderspielen mitsingen. Der CDU Politiker: „Die Spieler treten für Deutschland an. Ich würde mich freuen, wenn sie sich mit der Hymne zu ihrem Land bekennen.“ (NWZ Online 2014: 2)

Es gibt natürlich in diesem Prozess wie gesagt Gewinner und Verlierer. Eine Kolumne von Jean Mikhail von *Die Welt* hat den Verlierer und Gewinner von dem Rücktritt Mesut Özils als eine Analyse gegeben. Recep Tayyip Erdoğan, F.C. Arsenal, Joachim Löw, Phillip Lahm hat man als Gewinner, Joachim Grindel als den Verlierer gezeigt.

So was nun?

Müssen die Deutschtürken in Deutschland mit dem Fall Özil einen Neustart beginnen und von vorne anfangen. Oder heißt es: dieses Fall hat uns gezeigt, dass das faschistische Virus immer bereit ist, eine demokratische, multi-kulturelle Kultur niederzulegen. Was nun? Soll die Brücke, die

seit drei Generationen in Deutschland gegründet ist, mit einem Schubser zerstört werden oder muss man merken, dass nicht nur Deutschland, sondern auch ganzes Europa nicht nur Flüchtlinge, sondern auch Menschen aus anderen Sitten, Völkern, Gebräuche, Kulturen in sich einnimmt und daraus eine multi-kulturelle Gesellschaft bildet. Wir haben auch gesehen, dass Afd als eine gewählte Partei nicht ruhig bleibt und provokatorische Sachen macht. In diesem Fall profitiert nur eine Partei, die rechtsradikalischen Wurzeln hat. Afd hat auch im Wahlkampf erklärt, dass der Islam nicht Europa gehört. Dass der Islam nicht zu Deutschland gehört. Dass man die Islamisierung stoppen muss. Dass man dem Islam keine Chancen geben müsse. Dass der Islam nicht zur deutschen Küche passe.

Die Deutschen sind auch im Begriff, was geschehen wird, wenn sie harte, feindliche Politik bevorzugen. Vor 80 Jahren hat man gesehen, was passiert, wenn man nationalsozialistische Politik ausübt. Millionen Menschen kamen ums Leben. Eine ganze Welt litt unter dieser Politik. Wieder in so eine Politik hineinzufallen ist nicht logisch. Wir müssen nach einer Politik streben, die die Vielfalt der Nationen begrüßt, und dafür die Toleranz zeigt. Wir müssen begreifen, dass Ethnik oder Religion tolerierbare Sachen sind. Wir müssen wissen, dass wir nur mit Toleranz und Humanismus, mit Liebe an Menschheit, mit Liebe an die Anderen, Liebe an verschiedene Kulturen, Sitten, Gebräuche ein richtiger, toleranzfähiger Mensch sein können. Dass verschiedene Kulturen und Völker und Nationen in unserem Land für uns nicht schlecht, sondern ein Weg sich kennenzulernen ist, eine Art sich kennenzulernen ist. Nur so, mit Toleranz und Liebe der Anderen können wir eine gemeinsame, friedliche Kultur bilden.

Schlussfolgerung

“Ist die Immigration in Deutschland gelungen oder nicht?” Das ist eine Gretchenfrage. Wir wissen, dass schon über fünfzig Jahren vergangen sind und dass die Türken in Deutschland als Gastarbeiter immer noch arbeiten. In dieser Zeit gab es natürlich kleine, lokale, rassistische Vorfälle. In Solingen wurden neun Türken verbrannt. Nicht nur Türkenhass, auch Ausländerhass hatte sich mit der Zeit in lokalen Bereichen gezeigt. In einer entwickelten Gesellschaft sind die Einzelnen, die auch Ausländer sein können, mit ihrer eigenen Kultur gesichert. Eine multi-kulturelle Gesellschaft hat die Pflicht, an verschiedenen Kulturen und Gebräuche Respekt zu zeigen. Man sieht aber, dass mit der Zeit oder in verschiedenen Fällen die Geduld der Nation überlaufen ist. Neo-nazistische Bewegungen herrschen immer noch in Europa. Fünfzig Jahre genügen eigentlich, das Recht zu haben, in einem Land als Bürger zu leben. Beim Fall Mesut Özil haben wir gesehen, obwohl er alles für die deutsche Nationalmannschaft geopfert hat, Tore geschossen, gute Flanken gemacht hat, obwohl er half, Tore zu erzielen, schließlich als Sündenbock ernannt wurde. Im Fall Mesut Özil haben wir gesehen, dass die Feindseligkeit gegenüber Ausländern nie weggeht. Irgendwie im Inneren bleibt und nach fünfzig Jahren wieder von Neuem auftaucht. Darum kann man auch sagen, dass die Migration nicht gelungen ist, dass die Migration nicht gelungen wird. Im neuen Fall in Neuseeland haben wir auch gesehen, dass ein Terrorist fünfzig Muslime beim Freitagsgebet erschossen hat. Diese Feindseligkeit wird in Europa mit der Zeit immer schärfer. Geduld an andere Religionen, an andere Kulturen und Gebräuche nahm mit der Zeit ab. Wie es in der Zukunft sein wird, ist ein Fragezeichen.

Quellenverzeichnis

Hunn, Karin, (2011), „Arbeitsplatz Deutschland, Heimat Türkei? Die Anwerbung von Arbeitskräften aus der Türkei im Kontext der bundesdeutschen Ausländerbeschäftigungspolitik, Ein Policy Paper mit Empfehlungen für die künftige Gestaltung der Zuwanderung”, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.

Faik, Tanrıkuulu, (2018) „Yaşlanan Alman Nüfusu ve Artan Göçmen İhtiyacı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Yükselen Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Ayrımcılık, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 2, Sayı 75.

Tekşan, Keziban (2012) Atasözlerinin Dil Bilgisi Öğretiminde Kullanılabilirliği, Journal of Türklük Bilimi Araştırmaları, 17/31.

Frisch, Max, „Wir riefen Arbeitskräfte und es kamen Menschen“, Frankfurter Allgemeine, „Wir riefen Arbeitskräfte und es kamen Menschen“, <https://www.fazschule.net/project/die-welt-in-bewegung2011/897> (Erişim Tarihi: Erişim tarihi 22.08.2020).

Varlık Dergisi, Almanya’da Göçün 50.Yılı, „Biz İşçi Çağırdık, İnsanlar Geldiler“ Ekim 2011, sayı:1249.

ND (E-Paper), (2018) „Deutscher, wenn wir gewinnen, aber Immigrant, wenn wir verlieren“, <https://www.neues-deutschland.de/artikel/1095096.mesut-oezil-deutscher-wenn-wir-gewinnen-aber-immigrant-wenn-wir-verlieren.html>, (Erişim Tarihi 22.08.2020).

Süddeutsche Zeitung, (2013) „Parallelen zwischen Ozil, Lukaku und Benzema“, <https://www.sueddeutsche.de/sport/fussball-parallelen-zwischen-oezil-lukaku-und-benzema-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-180723-99-257280>, (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

Ruiz, Michelle, (2018) Vogue, „The Swedish World Cup Team Has The Right Idea About How To Handle Racism“, <https://www.yahoo.com/lifestyle/swedish-world-cup-team-idea-161536501.html>, (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

NWZ Oline, (2014) Nationalspieler sollen sich mit Hymne bekennen, https://www.nwzonline.de/fussball/nationalspieler-sollen-sich-mit-hymne-bekennen_a_15,0,217304991.html, (Erişim Tarihi. 22.08.2020).

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

02/10/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN

Sinop Üniversitesi

Boyabat İİBF

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ccan@sinop.edu.tr

VİJİLANTİZM: BİR ŞİDDET VEYA BASKI TÜRÜNÜN KAVRAMSAL ANALİZİ¹

Öz

Çağımızın en yaygın şiddet ve baskı türlerinden biri olan vijilantizm, neredeyse tüm dünyada görülen bir olgudur. Vijilantizme yönelik çalışmalar, dünya genelinde oldukça ilgi çekmesine rağmen, kavram Türkiye’de yeterli ilgiyi bulamamıştır. Vijilantizm literatürü içerisinde olguya sosyolojik, politik, hukuksal gibi birçok açıdan incelemenin yürütüldüğü çalışmalar yer almaktadır. Bu farklı epistemolojilere dayanan yaklaşımlar da kavramın anlaşılmasını muğlaklaştırmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında; literatürdeki farklı yaklaşımlar çerçevesinde ‘vijilanti kimdir?’, ‘vijilantizm nasıl bir eylemdir?’, ‘vijilantizmin farklı türleri nelerdir?’ ve ‘vijilantizm ne zaman/hangi durumlarda gerçekleşir?’ soruları üzerinden kavramın neye işaret ettiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nihayetinde bu kavramsal sorgulama Türkçe vijilantizm literatürüne bir katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Şiddet, Kolektif Şiddet, Vijilanti, Vijilantizm.

CONCEPTUAL ANALYSIS OF A TYPE OF VIOLENCE OR COERCION: VIGILANTISM

Abstract

Vigilantism which is the most common form of violence and coercion has almost visible in today’s world. Vigilantism studies has been attracted the attention of the World although this subject has been ignored in the Turkish literature. In the literature of vigilantism, there are many studies in which the subject is handled in terms of sociological, political, legal etc. The approaches based on these different epistemologies also ambiguate the understanding of the concept. In this study, therefore, these questions will be answered: ‘who is vigilante?’, ‘what kind of an act is vigilantism?’, and ‘which condition lead to vigilantism’. In such a scientific research it eventually aims to provide contribution to the Turkish literature of vigilantism.

Keywords: Violence, Collective Violence, Vigilante, Vigilantism.

¹ Vijilantizm ve vijilanti terimleri, İngilizce “vigilantism”, “vigilante” terimlerinin Türkçe telaffuza uyumlu hale getirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bilindiği üzere İngilizceden kaynaklı kelime türetmelerde “g” harfi genel olarak “j” harfiyle, “-ism” kökü ise “-izm” olarak Türkçe literatüre sunulmaktadır. [İdeoloji (ideology), dijital (digital), liberalism (liberalizm) vb.] Söz konusu terimleri Türkçe’de tam olarak karşılayacak bir terim ya da terim dizisinin olmadığı kanısıyla transkripsiyon yapıma yoluna gidilmiştir. Terimlerin Türkçe literatürdeki kullanımı hususu, çalışma içerisinde değerlendirilmiştir.

Giriş

İnsanlık tarihi bireysel ya da kolektif şiddetin pek çok türüne sahne olmuştur. Bu şiddet bazen salt bir bireye, bazen bir toplumsal gruba ve bazen de doğrudan rejime yöneltilmiştir. Şiddetin kim ya da kimler tarafından ve hangi amaçlarla gerçekleştirildiği gibi sorulara verilecek cevaplar, farklı şiddet adlandırmalarını gerektirmektedir. Çoğu zaman herhangi bir şiddet türüne yönelik yürütülen çalışmalarda, ilgili şiddet türünün tanımlanmasında bile önemli tartışmaların bulunduğu görülebilmektedir. Şiddet literatüründe önemli bir yere sahip olan vijilantizm (*vigilantism*) konusunda da bir takım ihtilafli konular dikkat çekmektedir. Kavramsal bir sorgulama doğrultusunda yürütülen bu çalışma, aslında temel olarak sözü edilen tartışmalar etrafında şekillenmektedir.

Vijilantizm etimolojik olarak Latince kaynaklıdır ve bu dildeki ‘uyanık, tetikte ve gözlemci-gözcü’ (*watchful, wakeful, awake, observant*) gibi anlamlara gelen *vigil* kelimesinden türetilmiştir. Yine bu kökten türeyen *vigilance* uyanık veya tetikte olma durumunu (*watchfulness, wakefulness*), *vigilant* ise uyanık veya tetikte olan kişiyi (*watchful, wakeful*) betimlemek için kullanılmaktadır (Abrahams, 1998: 4-5; Johnston, 1996: 222). Oldukça basit açıklamak gerekirse uyanık veya tetikte olan bireyler, şiddet veya baskı eylemine giriştiklerinde vijilanti (*vigilante*), bu eylemin kendisi de vijilantizm olarak ifade edilmektedir. Bu bireylerin tam olarak hangi konuda uyanık veya tetikte oldukları hususu, çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Dünyada kayda değer bir nitelik ve niceliğe sahip olmakla birlikte, vijilantizm literatürünün Türkiye’de oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Daha çok linç üzerine çalışmaların içerisinde yer verilmiş olan terimin ‘toplum bekçiliği’ (Gambetti, 2007: 7) veya buna yakın anlamlarda çevrildiği dikkat çekmektedir. Diğer bazı çalışmalarda terim, İslam hukuku terminolojisinde yer alan ‘ihkak-ı hak’ olarak çevrilmiştir (Yildiz, 2007: 617; Kubat, 2017: 693,716; Koçak, 2017: xii). Bu çalışmada ise terimin transkripsiyon yoluyla kullanılması tercih edilmiştir, çünkü toplum bekçiliği veya ‘ihkak-ı hak’ gibi karşılıkların kavramsal düzeyde yetersiz kalacağı düşünülmüştür.² Bazı yazarların terimi, İngilizcedeki haliyle kullanmayı tercih etmeleri de (Bora, 2014: 70-71; Koçak, 2017: 141) kuvvetle muhtemel bu yönde bir yaklaşımla ilintilidir.

Vijilantizm, hem bireysel hem de kolektif kapsamda ortaya çıkabilecek bir şiddet veya baskı türü olarak, ilk bakışta Amerikan toplumsal ve tarihsel pratiğinin bir ürünü olarak görülse de özellikle son yıllarda birçok ülke çerçevesinde incelenmiş bir konudur. Nitekim vijilantizm ABD (Fritz, 1994; Cohen, 2007) başta olmak üzere, İsrail (Pedahzur ve Perliger, 2003), Nijerya (Pratten, 2008), Hindistan³ (Sundar, 2010), Türkiye⁴ (Dönmez, 2008) ve İngiltere (Johnston, 1996) gibi ülkelerdeki

² İslam hukukunda “kişinin kendi hakkını bizzat kendi kuvvetiyle elde etmesi ve koruması” olarak tanımlanan ihkâk-ı hakkın uygulanması, oldukça istisnai hükümlerle sınırlı tutulmuştur (Bardakoğlu, 1997: 149). Türk hukuk sisteminde de yer alan ihkak-ı hak, daha çok alacağın tahsil edilememesi gibi durumlarda, malın veya paranın korunması çerçevesinde değerlendirilen bir konudur (Şen, 2012: 347). Bu bağlamda ihkak-ı hak ile vijilantizm arasında ‘kişinin hakkını kendi kendine araması’ yönünden şekli bir benzerlik bulunsa da vijilantizm, oldukça farklı uzanımları olan bir eylem türüdür. Aynı şekilde vijilantizmin ‘toplum bekçiliği’ olarak Türkçeleştirilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Zira çalışma kapsamında irdeleneceği gibi, vijilantizm sadece bir bekçilik değil, aynı zamanda yargıçlık ve infazcılık niteliklerini de içerebilecek genişlikte bir toplumsal pratiktir.

³ ‘İnek vijilantizmi’ (*cow vigilanctism*), Hindistan politik gündeminde önemli bir yer işgal etmektedir. Bilindiği üzere Hinduizm inancında ineklere önemli bir kutsiyet atfedilir ki Hinduların inekleri öldürmeleri ve tüketmeleri yasaklanmıştır (Agoramoorthy ve Hsu, 2012). Bu nedenle ülkede yaşayan Müslümanlar, ineklerin kesim ve satışını engellemek amacıyla bir araya gelen Hindu vijilanti grupların şiddet ve tehditleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Right Watch) için hazırlanan 2019 tarihli rapora göre, 2015 Mayıs ayından beri inek vijilantizmi kapsamında 36 Müslüman öldürülmüştür. Yine rapor kapsamında edinilen bilgilere göre bu şiddet; yoğunluk sırasıyla Dalit, Hindu ve kabile gruplarına da yöneltilmektedir (Bajoria, 2019: 16).

⁴ Türkiye’deki vijilantizme yer verilen çalışmalarda, konunun genel olarak linç eylemi ile birlikte ve/veya aynı değerlendirildiği görülmektedir. Ancak vijilantizm, linç ve daha farklı pratikleri içerisine alabilecek genişlikte bir eylem türüdür. Bu noktada Rasim Özgür Dönmez’in (2013) “*Vigilantism in Turkey: Totalitarian Movements and Uncivil Society in a Post-9/11 Democracy*” adlı çalışmasında genel eğilimin aksine vijilantizm olgusu, belirli bir tarihsel metodoloji ekseninde farklı açılardan da değerlendirilmiştir. 2000’li yılların konu edildiği çalışmada, Türk milliyetçisi vijilanti

şiddet veya baskı pratikleri çerçevesinde incelenmiştir. Sayısı daha da arttırılabilecek bu vijilantizm incelemeleri, bu eylemin evrensel bir olgu olduğunu da göstermektedir.

Tarihsel açıdan vijilantizm, modern devletin şekillendiği ve tüm dünyaya yayıldığı 19 yy. ve sonrası tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmektedir. Bu yönüyle de vijilantizmin geleneksel devlet biçimlerinden modern devlete geçiş sürecinin bir ürünü ve günümüzde halen görülen bir olgu olarak bu sürecin bıraktığı patolojik bir eylem olduğu ifade edilebilir. Bu süreçte ortaya çıkan otorite boşluğuyla, adalet ve sosyal kontrolün sağlanma görevinin bazı durumlarda sivil topluma yüklenmiş olduğu söylenebilir (Berg, 2017: 121-25). Klasik Amerikan pratiğindeki vijilanti kovboylar ve vijilans komitelerin (*Vigilance Committee*) gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinin dönemin siyasal otoriteleri tarafından çoğunlukla meşru görüldüğü ve bu eylemlerin bazı durumlarda desteklendiği düşünüldüğünde, bu ifadeler daha anlamı bir hal alır.⁵

Vijilantizm literatürü içerisinde; tarihsel, politik ve sosyal analizler yaygın olmakla birlikte (Weisburd, 1988: 138), oldukça farklı disiplinler çerçevesinde yürütülen çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Birbirinden çok farklı düzlemde yürütülen ilgili çalışmalar, mutabık olunan bir vijilantizm tanımlaması yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında peşinen bir tanımlama girişiminin aksine, vijilantizmin kavramsal haritasında yer aldığı düşünülen unsurlar sorgulanmaktadır. Nitekim ‘*Vijilanti kimdir?*’, ‘*Vijilantizm nasıl bir eylemdir?*’, ‘*Vijilantizmin farklı türleri nelerdir?*’ ve ‘*Vijilantizm ne zaman/hangi durumlarda gerçekleşir?*’ sorularına verilebilecek cevapların, bir kavramsal netleştirmeye yardımcı olacağı düşünülmektedir.

1. Vijilanti: Şiddet veya Baskının Faili

Vijilanti terimi, 19. yy Amerika’ında yaygınlık kazanmıştır ve tabi ki bu yaygınlığın nedeni, birer asayiş sağlama örgütü olarak kurulmuş olan ‘*vijilans komiteleri*’dir (Abrahams, 1998: 4-5). Terimin günümüze değin yazılı ve görsel basından sinema ve çizgi roman üretimine kadar birçok alanda kullanıldığı görülmektedir. Hatta çağımız kültür endüstrisinin (Adorno, 2011) en popüler öznelerinden olan ‘*Batman*’ ve ‘*Superman*’ gibi pek çok süper kahraman aslında birer vijilantidirler (Coogan, 2006). Bu kahramanlar, mitik bir kurguyla hukuki yetkileri olmadıkları halde pek çoğu farklı nedenlerle ‘iyi yurttaşlar’ olarak suçluları cezalandırır ve böylece asayiş sağlarlar.

Erik Mortensen (2018: 22) vijilanti teriminin hukuk dışı şiddet uygulayanları meşrulaştırmak amacıyla sıklıkla olumlu bir biçimde kullanıldığına dikkat çekmektedir. Nitekim Mortensen’e göre (2018: 22) vijilantizm incelemelerinin önemli bir kısmında, özellikle tarihi anlatılarda, vijilantiler her ne kadar tarafsız bir tavırla betimlense de bu yaklaşım tarzı, okuyucunun onlar hakkında olumlu bir intiba edinmesine neden olmaktadır; ayrıca vijilantiyi bir şiddet suçlusu olarak kınayan tarihi anlatılar oldukça sınırlıken, kurgusal anlatılarda da vijilanti figürü neredeyse daima sempatik olarak işlenmiştir. Vijilanti öznesinin nötr veya eleştirel bir biçimde ele alındığı sosyal bilimsel çalışmalarda (bkz. Haas, 2010: 31-35; Johnston, 1996: 221-32) ise temel olarak şu niteliklerin vurgulandığı görülmektedir:

- Vijilanti, bir sivil yurttaştır.
- Vijilanti, otonomdur.
- Vijilanti, gönüllüdür.

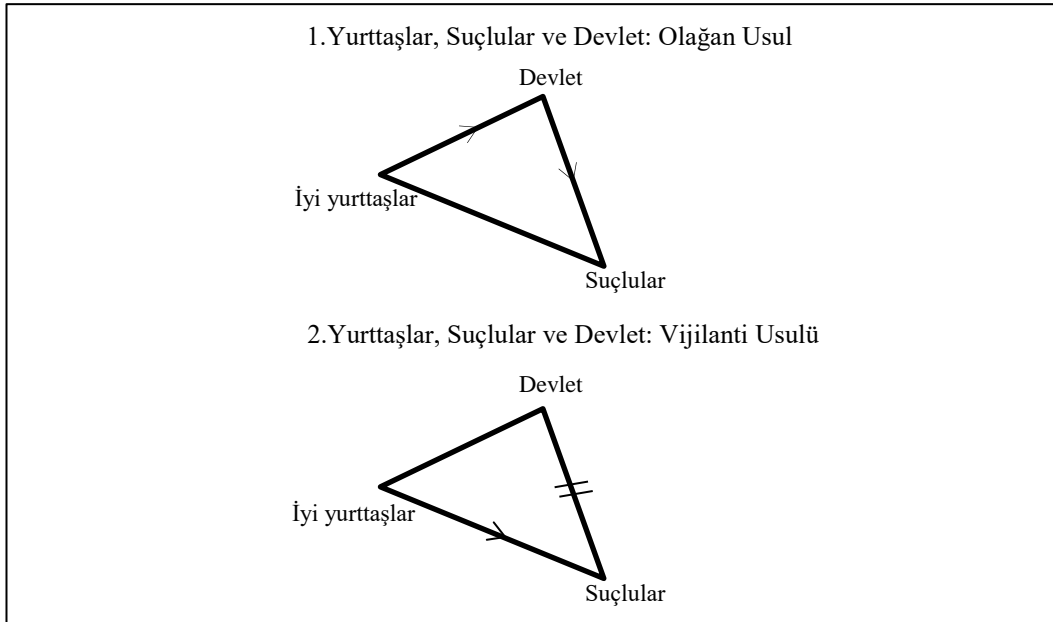
grupların ideolojik formasyonları ve bazı söylemleri, bu çalışmada ifade edilecek olan farklı vijilantizm türleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

⁵ Kathleen Belew (2014) ‘Birleşik Devletlerde Linç ve İktidar: Güneyli, Batılı ve Ulusal Vijilanti Şiddeti’ (*Lynching and Power in the United States: Southern, Western, and National Vigilante Violence*) adlı çalışmasında, ‘bilhassa Amerikan’ olan linç eyleminin Amerikan pratiğinde devlet iktidarıyla olan ilişkisini tarihsel bir çerçevede ele alır. Belew’e göre (2014: 95) vijilanti şiddetini devlet destekli bir eylem olarak ele almak, iktidarın özel toplulukları nasıl oluşturmuş-düzenlemiş olduğunu ve belirli topluluklara nasıl boyun eğdirdiğini ve onları nasıl sindirdiğini kavramayı mümkün kılmaktadır.

- Vijilanti, adaleti kendi eliyle sağlamaya çalışır.

Bu temel nitelikler, birbirleriyle yakından ilintilidir. Bu yüzden hepsini bütünlüklü bir biçimde değerlendirmek, daha somut bir vijilanti portesinin ortaya çıkmasında yarar sağlayabilir. Öncelikle vijilantinin bir “sivil yurttaş” olduğuyla ilgili genel bir mutabakatın olduğu söylenebilir de (Haas, 2010: 34) bazı çalışmalarda devletin ya da devlet görevlilerinin hukuk dışı şiddet eylemine giriştikleri zaman da vijilantizm çerçevesinde değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Ancak konunun ‘resmi vijilantizm’ (*official vigilantism*) (Rosenbaum ve Sederberg, 1974: 554) ya da ‘polis vijilantizmi’ (*police vigilantism*) (Kotecha ve Walker, 1976; Kreuzer, 2016) kavrayışı çerçevesinde ele alındığı bu çalışmalar, vijilanti öznesini anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü kamu görevlileri hukuk dışı bir şiddet eylemine giriştiklerinde, hukukun kendilerine çizdiği görev ve yetki sınırlarını aşacaklardır ve bu şiddet, meşruluk açısından bir sivil yurttaşın uyguladığı şiddetten farksız olacaktır. Dolayısıyla vijilanti öznesini her koşulda bir sivil yurttaş olarak değerlendirmek önemlidir. Bir hukuk düzeninde olağan veya olması gereken cezalandırma usulü ile vijilanti usulü arasındaki ayrımı izah edebilmek noktasında, Ray Abrahams’a ait aşağıda yer alan şekil oldukça faydalı görünmektedir:

Şekil 1: ‘İyi’ Yurttaşlar, Suçlular ve Devlet Arasındaki İlişkilerin Yapıları

(Abrahams, 1998: 8)

Şekilde görüldüğü gibi; olağan usulde yurttaşlar suçluların cezalandırmasında devlete başvurma metodunu tercih ederlerken, vijilanti usulünde devlet veya hukuk düzeni baypas edilerek, yurttaşlar suçluların cezalandırılmasını doğrudan kendi eliyle gerçekleştirmek niyetindedirler. Nitekim olağan ve vijilanti usulleri arasındaki en bariz farklılık, vijilantinin otonom ve gönüllü bir yurttaş olarak hareket etmesinde yatmaktadır (Johnston, 1996: 226). Çünkü şiddet veya baskı eylemine girişen vijilanti, suçlu ya da tehdit olarak gördüğü kişilerin cezasını veya gözetlemesini devlet mercilerine başvurmaksızın bizzat kendi eliyle gerçekleştirmek ister (Abrahams, 1998: 9). Vijilantinin yaptırım türleri; gözdağı verme, yaralama, öldürme veya linç etme olabilir. Tüm bu yaptırım biçimleri dikkate alındığında, vijilantinin adaleti kendi eliyle sağlamaya çalışan (Cohen, 1989: 1272) biri olduğu söylenebilir ki bu yolla sağlanmaya çalışılan adaletle ‘vijilanti adaleti’ (*vigilante justice*) denilmektedir (Mortensen, 2018).

Görüldüğü gibi vijilantinin nasıl tanımlanacağı hususunda, ilgili literatürde hemen hemen bir fikir birliğinden söz edilebilir de eylemin kendisi için aynı durumu ifade etmek oldukça güçtür. Sözgelimi vijilantizm tanımlamaları arasındaki bir takım farklılıklar, olgunun anlaşılmasını ve de

diğer şiddet ve baskı türlerinden farkı yanlarının ortaya konabilmesini zorlaştırmaktadır. Bu açıdan vijilantizmin ne tür bir eylem olduğu ile diğer şiddet ve baskı türlerinden hangi nitelikleriyle ayrıldığı sorularına tutarlı cevaplar sunabilmek oldukça önemlidir.

2. Vijilantizmin Temel Nitelikleri

Vijilantizm, hem vijilanti olan bir öznenin eliyle *bireysel* olarak hem de vijilanti gruplar aracılığıyla *kolektif* bir biçimde gerçekleşebilecek bir eylem türüdür. Eylemin bireysel biçimleri; intikam, kan davası, şahit olunan bir şiddetin engellenmesi vb. gibi birçok nedenden kaynaklanabilir ve neredeyse her bir örnek olay kendi içerisinde bir özgünlük barındırır. Sözü edilen bu özgünlük de bireysel vijilantizm teşebbüslerinin genel bir değerlendirmesini yapmayı neredeyse imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde daha çok vijilantizmin kolektif biçimleri sorgulanmaktadır.

Kolektif şiddet türlerine ilişkin tanımlamalar, birbirlerinin içerisine geçebilecek ve hatta birbirlerinin yerine kullanılacak derecede karmaşıklıklar barındırmaktadır. Bu yönüyle vijilantizmi diğer yaygın şiddet türleriyle birlikte değerlendirmek, bu eylemin bütüncül bir biçimde kavranması noktasında oldukça önemlidir. Kolektif şiddet literatüründe en geniş yere sahip olan çalışmaların, Roberta Senechal de la Roche'nin incelediği; linç, isyan (*rioting*), terörizm ve vijilantizm türlerine ait olduğu söylenebilir. Senechal de la Roche (1996: 102) bu şiddet türlerinin, sorumluluk kapsamı ve örgütlenme dereceleri açısından ayırt edilebileceğini ifade etmektedir. Senechal de la Roche'ye göre (1996: 103) linç ve vijilantizm eylemlerinde kişisel sorumluluk esastır, yani sadece suçlu olduğu iddia edilen kişiler cezalandırılır ya da sorumlu tutulur; isyan ve terörizm eylemlerinde ise kolektif sorumluluk anlayışı hâkimdir, yani cezalandırmanın okları sadece suçlu olduğu iddia edilen kişilere yöneltilmez ve sorumluluk genelleştirilir. Yine bu ayırmda vijilantizm ve terörizm eylemleri birer örgütlü şiddet biçimleriyle, linç ve isyan eylemleri örgütlü olmayan bir grubun şiddet eylemlerini ihtiva etmektedir.

Bu noktada sosyal olgu ve olayların sınıflandırılmasındaki zorluklardan Senechal de la Roche'nin de nasibini aldığı ifade etmek mümkündür. Zira bu tür sınıflandırmalar yoğun bir genelleştirme içerebilirler ve bazı spesifik olay ve durumları bu çizilen çerçevelere dahil etmek oldukça zorlaşabilir. Bu açıdan Senechal de la Roche'nin ilgili sınıflandırması da bir takım açmazlar taşımaktadır. Örneğin Senechal de la Roche'nin ifade ettiği gibi tüm vijilantizm eylemlerinin kişisel sorumluluk anlayışına göre gerçekleştirildiğini ifade etmek, bazı vijilantizm olaylarının anlaşılmasını imkânsız kılar. Yine vijilantizmin her zaman ve her durumda organize bir eylem olduğunu ifade etmek de oldukça iddialıdır, keza ilgili literatürde "spontane vijilantizm" (Shotland, 1976; Sederberg, 1978) kavramsallaştırması çerçevesinde birçok incelemenin yapıldığı görülmektedir.⁶

Sadece vijilantizm özelinde ileri sürülen bu eleştiriler, kolektif şiddete ilişkin her bir biçim kapsamında öne sürülebilir. Bu noktada şiddetin kime yöneltildiği sorusuna karşılık verilebilecek cevapların bir şiddet sınıflandırması denemesinde faydalı olabileceği söylenebilir. Nitekim isyan ve terörizm eylemlerinde şiddet, doğrudan rejime veya rejimin ontolojik alanına yöneltilmekteyken; linç ve vijilantizm eylemlerinde şiddet, genellikle sivil bir yurttaşa ya da yurttaşlar grubuna yöneltilir.

Böyle bir ayırmda dahi bu ikiliklerin kendi aralarındaki farkları net bir biçimde ortaya koymak konusunda bir takım kısıtlar bulunmaktadır. Örneğin linç ve vijilantizm arasında keskin bir ayırım yapabilmek çok da mümkün değildir. Linç bir kolektif şiddet biçimiyken, vijilantizm, ifade edildiği gibi, bireysel ya da kolektif bir biçimde cereyan edebilir ve hatta onun kolektif biçimiyle linç arasında net bir ayırım çizmek oldukça zordur ki linç zaten pek çok çalışmada 'vijilanti adaleti' çerçevesinde

⁶ Les Johnston (1996: 222-223), vijilantizmin Latin kökenlerindeki (*vigil*) uyanık (*awake*) veya gözlemci-gözcü (*observant*) anlamlarına işaret ederek, spontane vijilantizmin dahi belirli bir planlama ve hazırlama içerdiğini ifade etmektedir. Bu oldukça iddialı bir önermedir, çünkü vijilantizmin linçe vardığı durumlarda bu eyleme katılanların önemli bir kısmı galeyana gelmiştir. Dolayısıyla böyle bir kitlenin planlı, hazırlıklı ve örgütlü olduğunu ifade etmek oldukça güçtür.

değerlendirilmiş bir konudur. Sözelimi bu çalışmalardan birinde Mortensen (2018: 21) bütün linçlerin, vijilanti adaletinin bir metodu olduğunu ifade etmektedir.

Vijilantizmin hangi şiddet eylemlerini kapsadığı hususu oldukça tartışmalıdır. Bazı çalışmalarda vijilantizm, basitçe ‘kurulu düzeni sürdürmeye yönelik bir şiddet’ olarak ele alınırken (Rosenbaum ve Sederberg, 1974), bazı çalışmalarda ise ‘meşru müdafaa’ (*self-defence*) halinde uygulanan şiddetin bile vijilantizm olarak değerlendirilebileceğine yönelik oldukça kapsayıcı bir yaklaşım (Johnston, 1996: 222) ortaya konulmaktadır.⁷ Vijilantizmi basitçe tek bir çerçeveden ele almak, bu eylemin farklı biçimlerini incelemeyi olanaksız kılma potansiyeli taşıırken; oldukça farklı şiddet eylemlerini bile vijilantizm içerisinde değerlendirmek, bu eylemin özgül niteliklerini muğlaklaştırır. Tüm bu kısıtlarla birlikte, vijilantizmin aşağıda ifade edilen 4 temel önerme çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür:

a. Vijilantizm, planlı-plansız ve örgütlü-örgütsüz şiddet eylemlerinin tümünü içerebilecek genişlikte bir eylemdir: Vijilantizm, genel olarak planlı bir eylem olarak nitelendirilir (Johnston, 1996: 222; Haas, 2010: 32). Ancak özellikle bir suç eylemine şahit olanlar tarafından gerçekleştirilen vijilantizmin planlı olduğunu ifade etmek oldukça güçtür. Aynı şekilde daha önce ifade edildiği gibi, vijilantizm bazı çalışmalarda örgütlü bir şiddet eylemi türü olarak değerlendirilmektedir. Ancak birçok örnek olayda olduğu gibi bu eylem, bazı durumlarda galeyana gelmiş bir kalabalığın şiddeti de olabilir. Bu nedenle tüm vijilantizm vakalarını planlı ve örgütlü olarak değerlendirmek oldukça genelleyci olacaktır.

b. Vijilantizm, legal ya da illegal bir biçimde gerçekleşebilir: Vijilantizmin illegal bir eylem olduğu yönünde de yaygın bir eğilim mevcuttur (Haas, 2010: 32). Ancak bazı örneklerde vijilantizmin legal biçimlerinin de tecrübe edildiği görülmektedir. Örneğin İngiltere Herefordshire’da hırsızlık karşıtı ‘the Eardisley Neighbourhood Watch Group’ adlı oluşum, sokak devriyeleri atarak ve gözetleme yaparak hırsızlık eylemlerini polislere bildirmişlerdir (Johnston, 1996: 223-27). Herhangi bir şiddet eylemine gidilmemiş olması, bu grubun bir vijilanti grup olmadığı anlamına gelmez. Bu yönüyle de vijilantizmi, salt şiddet eylemleriyle tanımlamaktan ziyade onun şiddete dayanmayan türlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda vijilantizmi ‘şiddet ya da şiddet kullanma tehdidi’ olarak betimleyen Johnston (1996: 227) oldukça yerinde bir saptamada bulunmuştur.

c. Vijilantizm, tek-taraflı (unilateral) bir eylemdir: Herhalde vijilantizm konusunda tartışılmayan hususların başında, bu eylemin tek-taraflı olması gelmektedir (Senechal de la Roche, 1996: 102). Vijilantizm, vijilantilerin suçlu ya da suçlu olduğu iddia edilen kişiye yönelik uyguladıkları tek-taraflı bir şiddet veya baskı eylemi türüdür. Şiddet veya baskının yöneltildiği kişi(ler) genellikle savunmasızdır.

d. Vijilantizm, devletin şiddet tekeline meydan okumaktır: Modern devletin kurumsal olarak en belirleyici niteliklerinden biri, onun şiddet tekeline sahip olmasıdır (Bayrak, 2019: 59). Bir ülkede devletten özerk kişi veya grupların da şiddet uyguladıkları görülebilir, ancak devletin uyguladığı şiddeti bunlardan ayıran temel nitelik bu şiddetin bir meşruiyete dayanmasıdır.⁸ Aslında vijilantizm eylemine girişen kişilerin nazarında da bu eylem meşrudur, çünkü bu yolla suçlu veya

⁷ Meşru müdafaa halinde uygulanan şiddetin vijilantizm çerçevesinde ele alınması, bu eylemi anlamada önemli bir bulanıklık meydana getirmektedir. Bu noktada Lloyd R. Cohen’in (1989) vijilantizm ve meşru müdafaa arasında çizdiği ayrıma değinmek gerekir. Cohen’e göre (1989: 1272) meşru müdafaa halindeki kişi sadece kendisini korur. Ancak vijilanti kendisini korumakla kalmaz, o ayrıca suçluyu cezalandırma fırsatından da yararlanır.

⁸ Bu noktada Marksist siyaset teorisine ayrı bir parantez açmak gerekir. Liberal ve Muhafazakâr yaklaşımlar başta olmak üzere birçok yaklaşımda devlet; adaleti, güvenliği ve toplumsal düzeni sağlamak adına meşru şiddet uygulama erkini elinde tutan yegâne güçtür. Marksist devlet teorisi ise devletin bu şiddetini salt burjuvazinin alt sınıflar üzerinde uyguladığı bir baskı aracı olarak değerlendirir (Eroğul, 2014) ve dolayısıyla bu şiddeti meşru olarak görmez. Ancak devlete yönelik bu yaklaşımda dahi modern-kapitalist siyasette devletin şiddet tekeline elinde tuttuğu kabul edilir. Hatta Hannah Arendt’e göre (2018: 46) “siyasal iktidarın ‘şiddetin örgütlenmesiyle’ eşitlenmesi, ancak Marx’ın, devletin, egemen sınıfın elindeki tahakküm aracı olduğu yönünde tahmini desteklenirse anlamlı olabilir.”

sapkın davranışları olan kişilere ‘hak ettikleri’ ders verilmiştir. Ancak tüm kolektif şiddet biçimleri gibi, vijilantizm de devletin şiddet tekelinin çiğnenmesi veya ona meydan okunması anlamına gelmektedir (Berg, 2017: 122).

Bu meydan okumayı, Abrahams’ın anarşizm ve vijilantizm arasında çizdiği ayırım üzerinden okumak gerekir. Nitekim Abrahams’ın belirttiği gibi (1998: 16), anarşizm devletin ilkelerine karşı olmayı ihtiva etmekten, vijilantizm çoğunlukla devletin yetersizliğinden yakınma eğilimini içermektedir. Yani buradaki meydan okuma, adaletin ve/veya kontrolün ‘devlete rağmen’ sağlanması düşüncesine dayanmaktadır ve dolayısıyla eylemin sonucunda devlet iktidarının zayıflatılması veya ortadan kaldırılması gibi amaçlar söz konusu değildir.

Buraya kadar öne sürülen tespitler doğrultusunda, vijilantizmin sivil yurttaşlar aracılığıyla (i), tek-tarafli olarak gerçekleşen (ii) ve adaletin devletten özerk bir biçimde sağlanma düşüncesine dayanan (iii) bir şiddet veya baskı eylemi olduğu ifade edilebilir. Eylemin bu nitelikleri genel bir çerçevenin çizilmesini mümkün kılabilir, ancak onun kriminal, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik vb. yönlerini kavramak için vijilantizmin farkı türlerine daha yakından bakmak gerekebilir.

3.Vijilantizm Türleri

Sosyal teoride tipolojiler, olguların farkı biçimlerini sistematik bir biçimde inceleme noktasında oldukça işlevseldirler. Bu anlamda vijilantizm tipolojileri, her şeyden önce bu eylemin neden gerçekleştiği sorularına verilebilecek birden fazla cevabın verilebilmesini mümkün kılmaktadır. Vijilantizme ilişkin en yaygın tipolojilerden biri, H. Jon Rosenbaum ve P. C. Sederberg’e aittir. Vijilantizmi, tüm spesifik olaylar genelleştirildiğinde basitçe ‘kurulu düzen/müesses nizam şiddeti’ (*establishment violence*) olarak tanımlayan Rosenbaum ve Sederberg (1974: 542), vijilantizmin üç farklı şekilde ortaya çıktığını ifade ederler ki bunlar ‘suç kontrolü vijilantizmi’ (*crime-control vigilantism*), ‘sosyal grup kontrolü vijilantizmi’ (*social-group-control vigilantism*) ve ‘rejim kontrolü vijilantizmi’ (*regime-control vigilantism*) dir. Bu tipoloji, olgunun birçok açıdan ele alınabilmesini sağlamaktadır.

3.1. Suç Kontrolü Vijilantizmi

Suç kontrolü vijilantizmi, hukuk sistemince suç sayılan eylemleri işlemiş ya da işlemiş olduğuna inanılan kişilere yöneltilir (Rosenbaum ve Sederberg, 1974: 548). Rosenbaum ve Sederberg (1974: 549) bu vijilantizm türünün, devletin kişileri ve mülkiyeti koruma hususunda etkisiz olduğuna inanıldığı her toplumda meydana gelebileceğini ve en meşhur örneklerinden birinin Brezilya’da 500 ile 1200 arası kişiyi infaz ettikleri tahmin edilen ‘Ölüm Mangası’ (*Esquadrao da Morte*) adlı vijilanti grubun eylemleri olduğunu ifade etmektedirler. Bu vijilantizm türü Richard M. Brown’un tarihsel sınıflandırmasındaki ‘klasik vijilantizm’ (*the old vigilantism*) dediği türe karşılık gelmektedir. Brown (1975: 127) 19. yy. Kuzey Amerika’daki klasik vijilantizmin; at hırsızları, kalpazanlar, haydutlar ve de şüpheli ve alt tabakadan kişilere yöneltildiğini ifade etmektedir.

Rosenbaum ve Sederberg, her ne kadar sadece vijilanti grupların eylemlerine odaklanmış görünseler de bu vijilantizm türünün bireysel sergilenişlerine de değinmek gerekir. Nitekim birçok olayda vijilantiler, işlenen bir suçun kurbanları ve/veya yakınları, olaya şahit olan görgü tanıkları ve başkalarının yararına eyleme geçen kişilerdir (Haas, 2010: 31). Bunlardan sonuncusunun da özellikle sinema/dizi endüstrisinin birçok yapımında kahramanca bir kurguyla işlendiği görülmektedir.

3.2. Sosyal Grup Kontrolü Vijilantizmi

Rosenbaum ve Sederberg’in tipolojisinde (1974: 551) sosyal grup kontrolü vijilantizmi; bir toplumdaki değer dağılımının muhafazasını savunan gruplar tarafından, değerlerin yeniden bölüşümünü talep eden ‘öteki’ gruplara karşı yöneltilen şiddet veya baskı eylemlerini içermektedir. Yazarlara göre bu vijilantizm türü; yaygın olarak toplumsal (ırk, din, kast, kabile vb. farklılıklar kaynaklı) olmak üzere, ekonomik ve siyasal anlamda ‘öteki’ olan diğer bir gruba da yöneltiler ve

suç kontrolü vijilantizmine nazaran, bu vijilantizm türünde devletin ihmalkârlığı ya da resmi çözüm yollarındaki yetersizlikler çok daha az etkilidir.

Sosyal grup kontrolü vijilantizminin en bilinen örneği; ABD'nin yeniden yapılanma döneminde (*Reconstruction*), yukarı hareketliliklerinden rahatsızlık duyulan siyahileri hak ettikleri konuma geri göndermek amacıyla kurulan 'Ku Klux Klan'dır (Rosenbaum ve Sederberg, 1974: 552). ABD'de 19. yüzyılın sonlarında başlayan bu vijilantizm dalgasının, 20. yüzyılda da etkisinin artarak devam ettiği söylenebilir. Söz gelimi Brown (1975: 127), 20. yüzyılda vijilantizmin oklarının Katolikler, Yahudiler, göçmenler, siyahiler, işçiler ve işçi liderleri, siyasi radikaller ve insan hakları savunucularına yöneltilmiş olduğunu ifade eder ve bu durumu 'neovijilantizm' veya 'yeni vijilantizm' olarak adlandırır.

3.3. Rejim Kontrolü Vijilantizmi

Rosenbaum ve Sederberg'in tipolojisinde (1974: 556-57) rejim kontrolü vijilantizmi, başarısızlık ya da verimsizliğiyle kurulu düzeni tehdit eden rejime bir uyarı verilmek amacıyla başvuru bir şiddet biçimine karşılık gelmektedir. Yazarlara göre, bu vijilantizm türü sivil yurttaşlar eliyle olabileceği gibi bazı devlet görevlileriyle ittifak kurularak da gerçekleştirilebilir ki bu şiddet genellikle siyasal suikastlar olarak ortaya çıkarken, bazı devlet görevlilerinin desteği alındığında da bir 'muhafazakâr darbeye' (*conservative coups d'état*) dönüşebilir. Örneğin Türkiye'de 'post-modern darbe' olarak etiketlenen '28 Şubat Darbesi' bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim bu darbenin ardından dönemin darbecileri tarafından demokrasiye 'balans ayarı' yapıldığı ifade edilmiştir (Akın, 2016: 42). Burada 'balans ayarı' verilmek istenen şeyin, demokrasinin tam aksine belirli vesayet ilişkileri ve çıkarlarını maskeleyen 'kurulu düzen' olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yukarıda açıklanan vijilantizm tipolojisi, vijilantizm eyleminin neden veya hangi amaçlarla gerçekleştirildiğine yönelik genel bir çerçeve sunmaktadır. Rosenbaum ve Sederberg'in vijilantizme ilişkin 'kurulu düzen şiddeti' yaklaşımı her ne kadar genelleştirici görünse de vijilantizmin çoğu zaman kurulu düzenin kriminal, ahlaki, politik, kültürel, iktisadi vb. unsurlarının muhafazasını sağlama amacıyla olanlar tarafından gerçekleştirilen bir eylem türü olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu yaklaşım belki de sadece anlık ya da "spontane" bir biçimde gerçekleşen vijilantizm biçimlerini dışlamaktadır. Çünkü bu eylemlerin pek çoğunda anlık refleksler, öç alma duygusu, şiddete yatkınlık vb. etkenler belirleyici olabilmektedir. Dolayısıyla 'vijilantizm ne zaman/hangi durumlarda gerçekleşir?' sorusuna, her bir vijilantizm türü çerçevesinde ayrı cevaplar sunmak gerekir.

4. Vijilantizmin Çanları: 'O'nu veya 'Onlar'ı Yok Edin!

Vijilantizm, potansiyel olarak her toplumsal ortamda aniden gerçekleşmeye müsait bir eylemdir. Fakat bazı durumlar vijilantizmin meydana gelme ihtimalini arttırabilir. Bu durumların etkisi vijilantizm türlerinin her birinde farklılıklar gösterir. Şöyle ki 'suç kontrolü vijilantizmi' genel olarak kolluk güçlerinin suçlu ya da suçlu olduğu iddia edilen kişinin yakalanmasında ihmalkâr davrandığına veya hukuk sisteminin bu kişiye hak ettiğinden daha az bir ceza verdiğine yönelik bir inancın hâkim olduğu zaman ortaya çıkar. Bu vijilantizm türünde mutlaka bir 'tetikleyici olay' vardır (Haas, 2010: 35-36) ve sivil yurttaşlar kontrolü ellerine alarak adaleti sağlamaya kalkışır. Johnston'ın ifadesiyle (1996:227) bu 'sorumlu yurttaşlıktan özerk yurttaşlığa' geçiş aşamasıdır.

Suç kontrolü vijilantizminin ortaya çıktığı durumları tespit etmenin, sosyal ve politik kapsamlı vijilantizmlere (sosyal grup-rejim kontrolü vijilantizmi) nazaran daha kolay olduğu söylenebilir. Zira vijilantizmin sosyal ve politik biçimlerinde 'tetikleyici olayın' ne olduğu hususu, genellikle çok daha muğlaktır. Bu türlerin birçok örneğinde belki de net bir tetikleyici olay dahi yoktur. Özellikle sosyal grup kontrolü vijilantizminde bir olaydan ziyade, belirli bir sürecin sonucu olarak kemikleşen 'hâkim grup-öteki grup' kutuplaşması, şiddet veya baskının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Kolektif şiddet biçimlerini genel bir çerçevede ele alan Ted Gurr'a göre (1974: 22) bir grubun toplumdaki değer bölüşümünde hissettiği 'görelî yoksunluk' (*relative deprivation*) şiddetin itici gücünü oluşturur. Gurr (1974: 21) görelî yoksunluğu, bireylerin değer beklentileri ile değer kapasiteleri arasında algıladıkları bir çelişki olarak tanımlar. Gurr'a göre (1974) bu yoksunluğun etki alanı ve yoğunluğunun genişlemesi, kolektif şiddetin ortaya çıkma ihtimalini arttırır. Nihayetinde bu yoksunluğa son vermek için politik şiddetin 'normal' ve 'faydalı' olduğuna yönelik bir meşrulaştırma, şiddetin ortaya çıkmasına müsait bir toplumsal ortam oluşturur (Gurr, 1974: 156-59).

Gurr'un bu yaklaşımı çerçevesinde sosyal ve politik vijilantizm türlerinin ne zaman ortaya çıktığına yönelik bir takım saptamalarda bulunabilir. Buna göre bir sosyal grup, herhangi bir alanda (kültürel, iktisadi, siyasal vb.) hissettiği görelî yoksunluğa son vermek için vijilantizmi normal ve faydalı bir yöntem olarak meşrulaştırdığı zaman, aniden bir vijilanti grubuna dönüşebilir. Görelî yoksunluğun nedeni olarak rejime de pay çıkarılırsa, bu durum rejim kontrolü vijilantizminin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Vijilantizmin sosyal ve politik biçimlerine zemin hazırlayan toplumsal ortamın, sadece bir sosyal grubun algıladığı 'görelî yoksunluk' nedeniyle oluşabileceğini iddia etmek fazlasıyla indirgemeci olacaktır. Bu eylemin hangi zamanlarda/durumlarda ortaya çıkabileceğini kavramak için sosyal gruplar arası ilişkilere odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda Donald Black (1993: 27-46) gibi sosyal kontrol amacıyla başvurulmuş şiddeti bir 'kendi kendine iş görme' (*self-help*) biçimi olarak gören Senechal de la Roche'nin kolektif şiddet yaklaşımı, vijilantizmin bu biçimlerini anlama konusunda oldukça faydalı olabilir.

Senechal de la Roche (1996: 106) kolektif şiddeti, bir toplumda yer alan grupların aralarındaki 'ilişkisel mesafe', 'kültürel mesafe', 'fonksiyonel bağımsızlık' ve 'eşitsizlik' değişkenleri çerçevesinde değerlendirmektedir.⁹ Buna göre bir toplumda gruplar arası ilişkisel ve kültürel mesafe azaldıkça, o toplumda kolektif şiddetin ortaya çıkma ihtimali de azalır. Daha açık bir ifadeyle bireylerin gündelik ve resmi ilişkilerde birbirlerini tanımaları ve kültürel olarak aynı ya da benzer değerleri paylaşmaları kolektif şiddetin bir nevi panzehridir (Senechal de la Roche, 1996: 106-11). Yine Senechal de la Roche'ye göre (1996: 111-15) bir toplumda sosyal gruplar arası fonksiyonel birlikteliklerdeki (ekonomik, politik, askeri vb.) artış, şiddetin ortaya çıkma ihtimalini düşürmektedir ve gruplar arasındaki eşitsizliğin artması, şiddete müsait bir toplumsal ortam inşa etmektedir.

Dolayısıyla vijilantizm, görelî yoksunluk haricinde de toplumsal ortamın farklı karakteristikleri kaynaklı ortaya çıkabilecek bir eylem türüdür. Sözelimi vijilantiler, bir yoksunluk hissine sahip olmadan da 'öteki' olarak algıladıkları gruplara şiddet veya baskı uygulayabilirler. Nitekim bir kişi/grup sırf farklı yaşam biçiminden veya dünya görüşünden olması nedeniyle bile, vijilanti grup tarafından 'öteki' olarak etiketlenebilir ve bu kişi/grup hiç de suç teşkil etmeyen eylem ve/veya söylemleri gerekçe gösterilerek vijilantizmin muhatabı olabilir. Türkiye'de son yıllarda sıkça tartışılan Şerif Mardin'e ait 'mahalle baskısı' kavramsallaştırmasının bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür. Burada mahalle, Rossenbaum ve Sederberg'in sözünü ettiği kurulu düzenin mekânlarından biri olarak görülürse, Mardin'in kavramsal ve düşünsel katkıları ile vijilantizm arasında bir bağlantı kurulabilir.

Mahalle, Türkiye sosyolojisinde hâkim kültüre ait değer ve normların yeniden üretildiği önemli mekânlardan birini oluşturmaktadır. Mardin (2013), Kemalist modernleşmenin 'iyi, doğru ve güzel' olanı detaylandıramadığını ve mahallenin ise 'iyi, doğru ve güzel' olanı İslami değerlerle doldurmaya devam ettiğini izah ederek, Türk Modernleşmesinin paradoksal yönünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kurulu düzenin bir mekânı olarak mahallenin 'iyi, doğru ve güzel' belirlenimleri dışında kalan kişi ya da grupların karşı karşıya olduğu baskının, şiddete varmasa bile

⁹ Senechal de la Roche, bu değişkenlerin belirlenmesi hususunda Donald Black'ın "*The Elementary Forms of Conflict Management*" adlı çalışmasından yararlandığını ifade etmektedir. Black'ın bu çalışmasında (1993: 76) vurguladığı değişkenler; *eşitlik, sosyal mesafe, hareketsizlik, fonksiyonel bağımsızlık ve örgütlenme*'dir.

bir vijilantizm biçimine karşılık geldiği söylenebilir. Mardin'in mahalle baskısının 'göz' veya 'bakış' ile gerçekleştiği yönündeki tespiti de (Mardin, 2013) mahalle baskısı ve vijilantizm olguları arasında kurulmak istenen bu ilişkiyi güçlendirmektedir.

Bu saptamalar üzerinden, vijilantizmin özellikle sosyal ve politik biçimlerini anlamak için sosyal gruplar arası ilişkilere ve gündelik hayat ilişkilerine odaklanılmasının önemli olduğu söylenebilir. Çünkü yok edilmesi veya sindirilmesi istenen kitle, hâkim grupla sınırlı bir aidiyet bağı kurabilen ya da kurulması istenmeyen bir topluluğa karşılık gelmektedir. Örgütlü veya örgütsüz kalabalıklar ise ya doğrudan 'öteki' gruba ya da 'rejim temsilcilerine' karşı şiddet veya baskı uygulayarak, konumlarını ve düzeni muhafaza etmek istemektedirler.

Nihayetinde çalışma kapsamında birçok açıdan ele alındığı şekliyle kavramsal düzeyde vijilantizm; bir suçluyu cezalandırmak veya suçun işlenmesini önlemek, 'öteki' grubun herhangi bir eylem ve/veya söyleminden duyduğu rahatsızlığı sona erdirmek veya bu grubun herhangi bir alandaki yükselişini önlemek ve 'fabrika ayarlarından' çıkmış rejime bir uyarı vermek amacıyla sivil yurttaşlarca gerçekleştirilen tek-tarafli şiddet veya baskı eylemlerini ihtiva etmektedir.

Sonuç

Modern devletin şiddet üzerindeki tekeli, bazı zamanlarda sivil toplum alanından gelen eylemler vasıtasıyla çığnır. Çalışma kapsamında irdelenen vijilantizm, tam olarak bu çığneme usullerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü bu şiddet veya baskı eylemine yönelenler, hukuki bir yetkileri olmadığı halde adaleti ve/veya kontrolü kendi kendilerine sağlamaya çalışırlar. Neredeyse her örnekte, bu kişiler giriştikleri eylemin hukuk-dışı olduğunu bilseler de eylemlerini gerekli ve meşru görürler. Çünkü kendilerine göre rahatsızlık duydukları olay veya durumun düzeltilmesinde, kamu görevlileri ihmalkâr ya da fazlasıyla hoşgörülü davranmaktadırlar. Rahatsızlığın nedeni, kriminal bir olay veya olaylar zinciri (*suç kontrolü*), öteki olarak algılanan bir grubun eylem ve/veya söylemleri ile bu grubun herhangi bir alandaki yükselme süreci (*sosyal grup kontrolü*) ve rejimin kuruluş ayarlarına uymadığı düşünülen iktidar politikaları (*rejim kontrolü*) olabilir.

Bu çalışmada büyük ölçüde Rosenbaum ve Sederberg'in vijilantizm tipolojisi esas alınmıştır. Her ne kadar fazlasıyla genelleştirici görülse de onların ifade ettiği gibi, vijilantizm kabaca 'kurulu düzen şiddeti'dir. Vijilantiler, çoğunlukla kurulu düzenin bekçileri gibi hareket ederek bir şiddet veya baskı eylemine girerler. Ayrıca vijilantizm tek-tarafli bir şiddet eylemidir, yani onun kurbanları tarihsel ve toplumsal olarak farklı nedenlerle seçilmiş olsalar da savunmasızdırlar. Kurbanlarının linç yöntemi ile öldürülmesi, vijilantizmin en tipik ve en ağır ya da şiddetli örneğini oluşturmaktadır.

Vijilantizm evrensel bir olgudur, yani adaleti ve/veya kontrolü kendi eliyle sağlamaya çalışan sivil yurttaşlar tüm toplumlarda mevcuttur. Ancak vijilantizmin bazı toplumsal ortamlarda ortaya çıkması, diğerlerine nazaran daha mümkündür. Özellikle sosyal ve politik vijilantizm biçimleri siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanlarda homojenliğini sağlayamamış, yani sosyal gruplar arası kamplaşmanın kemikleştiği toplumlarda ortaya çıkmaya daha elverişlidir. Bu nedenle de vijilantizmin panzehri olarak, 'hoşgörü' temelli bir toplumsal inşanın önemli bir işleve sahip olabileceği söylenebilir. Günümüzde özellikle sosyal ve politik vijilantizm biçimlerinin neredeyse hiç görülmediği toplumların alametifarikası da burada yatmaktadır.

Bu çalışmada vijilantin kim olduğu, vijilantizmin temel nitelikleri, türleri ve vijilantizmi ortaya çıkaran durumlar sorgulanmış ve çalışma kavramsal bir incelemeyle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılıklar nedeniyle, günümüzde önemli bir tartışma alanı oluşturan 'dijital vijilantizm' konusuna değinilememiştir. Sanal gerçekliğin nesnel gerçekliği sarmaladığı günümüz dünyasında, kurulu düzeni muhafaza etmek adına şiddet veya baskı eylemine geçen vijilantilerin birçoğu artık klavye başındadır. Özellikle sosyal medya ortamlarında şahit olunan linç kültürü, aslında vijilantizmin yeni bir yöntemi olarak görünmektedir. Bu durumun, örnek olay incelemelerine dayanan başka bir çalışmanın konusu olabilecek derinlikte olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abrahams, Ray (1998), **Vigilant Citizens: Vigilantism and the State**, Polity Press, Malden, MA.
- Adorno, Theodor W. (2011), **Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Agoramoorthy, Govindasamy, ve Minna J. Hsu (2012) “The Significance of Cows in Indian Society between Sacredness and Economy”, **Anthropological Notebooks**, V. 18 (3), s. 5-12.
- Akın, Şeyma (2016), “Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 21(84), s. 35-56.
- Arendt, Hannah (2018), **Şiddet Üzerine**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bajoria, Jayshree (2019), **Violent Cow Protection in India: Vigilante Groups Attack Minorities**, Human Rights Watch, New York.
- Bardakoğlu, Ali (1997), “Hak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, s.139-51.
- Bayrak, Emek (2019), “Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 68(1), s. 57-82, doi: 10.33629/auhfd.553895.
- Belew, Kathleen (2014), “Lynching and Power in the United States: Southern, Western, and National Vigilante Violence: Lynching and Power in the United States”, **History Compass**, V. 12(1), pp. 84-99, doi: 10.1111/hic3.12121.
- Berg, Manfred (2017), “Linç: Küresel Bir Bakış Açısıyla, Amerika’nın ‘Ulusal Suçu’”. **Kitleleri Yeniden Düşünmek: Hukuk Şiddet Demokrasi**, (Editör: Z. Koçak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.117-130.
- Bora, Tanıl (2014), **Türkiye’nin Linç Rejimi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brown, Richard Maxwell (1975), **Strain of Violence: Historical Studies of American Violence and Vigilantism**, Oxford University Press, Newyork.
- Cohen, Lloyd R. (1989), “The Legitimacy of Vigilanteism”, **BYU Law Review**, V. 4, pp. 1261-76.
- Cohen, Michael (2007), “‘The Ku Klux Government’: Vigilantism, Lynching, and the Repression of the IWW”, **Journal for the Study of Radicalism**, V. 1(1), ss. 31-56.
- Coogan, Peter (2006), **Superhero: The Secret Origin of a Genre**, MonkeyBrain, Austin, Texas.
- Dönmez, Rasim Özgür (2008) “Vigilantism in Turkey: Totalitarian Movements and Uncivil Society in a Post-9/11 Democracy”, **Totalitarian Movements and Political Religions**, V. 9(4), pp. 551-73, doi: 10.1080/14690760802436183.
- Eroğul, Cem (2014), **Devlet Nedir?**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Fritz, Christian G. (1994), “Popular Sovereignty, Vigilantism, and the Constitutional Right of Revolution”. **Pacific Historical Review**, V. 63(1), pp. 39-66, doi: 10.2307/3640668.
- Gambetti, Zeynep (2007), “Linç Girişimleri, neoliberalizm ve güvenlik devleti”, **Toplum ve Bilim** S.109, s. 7-34.
- Gurr, Ted Robert (1974), **Why Men Rebel**, Princeton Univ. Press Princeton.

Haas, Nicole Eveline (2010), **Public Support for Vigilantism**, Doctoral Thesis, Leiden University.

Johnston, Les (1996), “What is Vigilantism?”, **The British Journal of Criminology**, V. 36(2), pp. 220-36, doi: 10.1093/oxfordjournals.bjc.a014083.

Koçak, Zeynep (2017), **Kitleleri Yeniden Düşünmek: Hukuk Şiddet Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kotecha, Kanti C., and James L. Walker (1976), “Police Vigilantes”, **Society**, V. 13(3), pp. 48-52, doi: 10.1007/BF02693881.

Kreuzer, Peter (2016), **“If They Resist, Kill Them All”: Police Vigilantism in the Philippines**. Peace Research Institute Frankfurt.

Kubat, Aydın (2017), “İslam Ceza Hukuku Bağlamında Ehliyet”, **İslam Ceza Hukuku**, C.1, (Editörler: Abdurrahman Eren, M. Refik Korkusuz), s. 693-717, Lale Yayıncılık, İstanbul.

Mardin, Şerif (2013), **Mahalle Baskısı, Ne Demek İstedim?**, SORAR (Sosyal Sorunları Araştırma ve Çözüm Derneği) Toplantısı (23/05/2008), Söyleşi yapan: Ruşen Çakır (B. Toprak, A. Y. Sarıbay, F. Keyman, N. Subaşı & H. Ş. Tuksal ile). <http://www.rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-Baskisi-Ne-Demek-Istedim/2028> (Erişim Tarihi: 02.10.2020).

Mortensen, Erik (2018), “The Mode of Lynching: One Method of Vigilante Justice”. **Canadian Review of American Studies**, V. 48(1), pp. 20-39, doi: 10.3138/cras.2017.014.

Pedahzur, Ami, ve Arie Perliger (2003), “The causes of vigilante political violence: The case of Jewish settlers”, **Civil Wars**, V. 6(3), pp. 9-30, doi: 10.1080/13698240308402542.

Pratten, David (2008), “The Politics of Protection: Perspectives on Vigilantism in Nigeria”. **Africa**, V. 78(1), pp. 1-15, doi: 10.3366/E0001972008000028.

Rosenbaum, H. Jon, and Peter C. Sederberg. (1974), “Vigilantism: An Analysis of Establishment Violence”, **Comparative Politics**, V. 6(4), pp. 541-70, doi: 10.2307/421337.

Sederberg, Peter C. (1978), “The Phenomenology of Vigilantism in Contemporary America: An Interpretation”, **Terrorism**, V. 1(3-4), pp. 287-305, doi: 10.1080/10576107808435415.

Senechal de la Roche, Roberta (1996), “Collective Violence as Social Control”, **Sociological Forum** V. 11(1), pp. 97-128, doi: 10.1007/BF02408303.

Shotland, R. Lance (1976), “Spontaneous Vigilantes”, **Society**, V. 13(3), pp. 30-32. doi: 10.1007/BF02693877.

Sundar, Nandini (2010), “Vigilantism, Culpability and Moral Dilemmas”, **Critique of Anthropology**, V. 30(1), pp. 113-21, doi: 10.1177/0308275X09360140.

Şen, Ersan (2012), “Hırsızlık Suçları”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 3, s. 321-57.

Weisburd, David (1988), “Vigilantism as Community Social Control: Developing a Quantitative Criminological Model”, **Journal of Quantitative Criminology**, V. 4(2), pp. 137-53, doi: 10.1007/BF01062870.

Yıldız, Sevil (2007), “Suçta Araç Olarak İnternetin Teknik ve Hukuki Yönden İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, V. 1(17), s. 609-23.

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

10/08/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Doç. Dr. Selçuk KORUCUK

Giresun Üniversitesi

Bulancak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Lojistik Yönetimi Bölümü

skorucuk@hotmail.com

ORDU VE GİRESUN İLLERİNDE KENTSEL LOJİSTİK PERFORMANS UNSURLARINA YÖNELİK KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Öz

Ekonomik büyüme ile birlikte artan kentleşme olgusu tüm dünyada karmaşık bir yapıya bürünmüş kentlerdeki lojistik unsurları hayati derecede önemli hale getirmiştir. Kentlerin hızla büyümesi ile bu uygulamaların başarısı ve sürdürülebilir olmasını sağlamanın bir yolu da şüphesiz kentsel lojistik ve kentsel lojistik performans unsurlarından geçmektedir. Yani sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel faaliyetlerin bütünlük olarak yürütüldüğü kentlerde; kaliteli yaşam standartlarının artırılması, çevresel etkilerin azaltılması, trafik yoğunluğu ve tıkanıklığının azaltılması ve enerji verimliliğinin sağlanması gibi unsurlar kentsel lojistiği ve kentsel lojistik performans unsurlarını önemli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada temel olarak kentsel lojistik performans unsurlarında dikkate alınacak kriterlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ordu ve Giresun illerinde yapılan çalışmada lojistik performans unsurlarının önem dereceleri tespit edilmesi ve iki şehrin kentsel lojistik performans unsurlarına göre kıyaslaması hedeflenmiştir. Buna yönelik olarak literatür taramasından elde edilen unsurlar, Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden CRITIC yöntemi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; kentsel lojistik performans unsurlarında Giresun ili için en yüksek ağırlığa sahip unsur "Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları" olmuştur. Kentsel lojistik performans unsurları için en az ağırlığa sahip olan unsur ise "Perakende Satın Alma İmkânları" olduğu belirlenmiştir. Ordu'da kentsel lojistik performans unsurlarında en yüksek ağırlığa sahip unsur "Limana ve Havaalanına Mesafe" olmuştur. Kentsel lojistik performans unsurları için en az ağırlığa sahip olan unsur ise "Engel Etkisi" olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kentsel Lojistik, Kentsel Lojistik Performans Unsurları, CRITIC Yöntem.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF URBAN LOGISTICS PERFORMANCE FACTORS IN ORDU AND GİRESUN PROVINCES

Abstract

The phenomenon of urbanization, increasing with economic growth, has made the logistics factors in whole cities that have a complex structure all over the world vitally important. With the rapid growth of cities, one of the ways to ensure the success and sustainability of these practices is undoubtedly through urban logistics and urban logistics performance factors. So, factors such as increasing the quality of living standards, reducing environmental impacts, reducing traffic density and congestion, capacity and energy efficiency in cities where social, cultural, economic and environmental activities are carried out in an integrated manner make urban logistics and urban logistics performance factors important. In this direction, it is aimed to investigate the criteria to be considered in urban logistics performance factors. In this study which conducted in Ordu and Giresun cities, it was aimed to determine the importance levels of logistics performance factors and to compare the two cities according to the urban logistics performance factors. For this aim, the factors obtained from the literature review were evaluated with the CRITIC method, one of the Multi Criteria Decision Making methods. According to the results, the factor with the highest weight for Giresun in urban logistics performance factors was "Traffic Congestion and Traffic Accidents". On the other hand, it has been determined that the factor with the least weight for urban logistics performance factors is "Retail Purchasing Opportunities". The factor with the highest weight for Ordu in urban logistics performance factors was "Distance to Port and Airport". In addition, it has been determined that the factor with the least weight for urban logistics performance factors is the "Barrier Effect".

Keywords: Urban Logistics, Urban Logistics Performance Factors, CRITIC Method

Giriş

Lojistik faaliyetlerin çok fazla etkin olduğu kentlerde lojistik fonksiyonların planlanması, kontrolünün sağlanması ve koordine edilmesi faaliyetleri sürdürülebilir yaşam standartlarına ulaşmada ve kentlerin sosyo-ekonomik unsurlarına katma değer sağlamada hayati derecede öneme sahiptir. Çünkü kentsel lojistik uygulamaları toptancılar, perakendeciler, ticari işletmeler, lojistik hizmet alanlar ve lojistik hizmet verenler, dağıtım firmaları ve kamu kurumları gibi farklı paydaşları kapsayan uygulamalardır. Özellikle maliyet avantajı sağlamaya odaklanan kentsel lojistik performans unsurları aynı zamanda lojistik fonksiyonlarının daha etkili, daha etkin ve daha ekonomik olması ile sürdürülebilir çevre standartlarına ulaşmadaki anahtar bileşenlerden bazılarıdır. Öyle ki, küreselleşen trendlere göre hareket edildiğinde belirtilen hususlar ile birlikte kentleşmede üzerinde durulması gereken ve aynı zamanda planlaması gerekli olan hususlardan biri de şüphesiz kentsel lojistik uygulamalarıdır.

Bu kavramı Taniguchi ve Van derHeijden (2000), çalışmalarında kentleşmiş bölgelerdeki trafik yoğunluğu ve çevresini aynı zamanda enerji verimliliğini dikkate almak kaydıyla özel firmalarca yürütülen lojistik, taşıma ve dağıtım unsurlarının pazar ekonomisine göre optimize edilmesi olarak tanımlamışlardır. Aynı zamanda kentsel lojistik, şehirlerdeki yük ve yolcu taşımacılığını iyileştirmesinin yanında maliyet avantajı sağlamayı ve sürdürülebilir çevresel faaliyetleri artırmak üzere şehir lojistiği paydaşları arasında uyum ve ilerleme sağlanmasını ortaya koyan faaliyetlerdir (Kiba-Janiak, 2017: 23-25).

Kentsel lojistik, yurttaşların hayat kalitesinin artması için önemli olmasının yanında kompleks ve dinamik olan tedarik zinciri hattında birçok paydaşı olan, aktörler için fayda sağlayan ekonomik bir rol oynayan göstergelerden biridir (Sousa ve Moreira, 2015: 89). Büyüközkan vd., (2012), araştırmalarında kentsel lojistiğin hedefinin genel lojistikte olduğu gibi dağıtım ve ulaşımın planlanması ve yönetilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Kentsel lojistiğin başlıca amaçlarının etkinlik, çevrenin korunması, trafiğin azalması, güvenlik ve enerji tasarrufu olduğunu ve bunların kentsel lojistiğin üç yapıtaşı olan sürdürülebilirlik, hareketlilik ve yaşanabilirlik kavramları ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Durand ve Gonzalez-Feliu, (2015), göre bu kavram konunun paydaşları açısından hizmet ve taşıma verimliliğini artıran ve kamu idaresi tarafından desteklenen entegre lojistik uygulamalarıdır.

Bütün bu tanımların ışığında kentsel lojistik, sürdürülebilirlik için kentsel alanlarda ulaşım, taşıma ve yüke ilişkin rahatsızlıkları azaltmayı, buna karşılık ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmayı desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda kararlar vermek ve entegre bir lojistik sistemi kurmak kentsel lojistiğin ana hedefini oluşturmaktadır (Erdir, 2013: 42).

Belirtilen bu hedeflerin gerçekleşmesinde ise kentsel lojistik performans unsurları kilit rol oynamaktadır. Bu unsurlar genel olarak; Lojistik Mod Türü (Goldberg, 1996 ve Erdir, 2013), Limana / Havaalanına Mesafe (Cracknell, 2000, Erdir, 2013 ve Haque vd., 2013), Nüfus / İstihdam / İşletme Sayısı (Hoyle, 1992, Handoko, Russo, ve Comi, 2010 ve Lau 2016), Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları (Wangapisit vd., 2014), Depolama Alanı / Alan Kullanımı (Hoyle, 1992, Hesse, 2004 ve Silva vd., 2008), Tek Seferde Taşıma Kapasitesi / Toplam Yükleme Kapasitesi (Hoyle, 1992, Goldberg, 1996, Vascancellos, 2001 ve Handoko, Russo, ve Comi, 2010), Perakende Satın Alma İmkânları (Vascancellos, 2001), Çevresel Etkiler (Hava/ Su/ Gürültü Kirliliği ve Atıklar, Vascancellos, 2001, Lau 2016 ve Kasımoğlu, 2018), Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri (Zannin vd., ve Silva vd., 2008), Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri (Nixon ve Jean, 2003 ve Benk, 2007) ve Engel Etkisi (Zunder, Aditjandra ve Carnaby, 2014) olarak belirtilmiştir.

Bu doğrultuda yukarıda sayılan kentsel lojistik performans unsurlarının kentlerde yaşayan tüm paydaşlar için son derece önemli olduğu ve kentlerde maliyet optimizasyonu oluşturduğu

aşıkârdır. Bu çerçevede çalışmanın amacı ise vurgulanan öneminden dolayı kentsel lojistik performans unsurlarında dikkate alınacak kriterlerin değerlendirilmesidir. Ordu ve Giresun illerinde yapılan çalışmada kentsel lojistik performans unsurlarının önem dereceleri tespit edilmesi ve iki şehrin kentsel lojistik performans unsurlarına göre kıyaslaması hedeflenmiştir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC yönteminden yararlanılmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla; kentsel lojistik ve kentsel lojistik performansı ile ilgili literatür araştırmasına yer verilmiş, çalışmanın yöntemlerini oluşturan CRITIC yönteminin teorik açıklamaları ortaya konmuş, yöntemin Giresun ve Ordu illerindeki uygulanması gerçekleştirilerek bulgular sunulmuş ve sonuç ile gelecek çalışmalara ilişkin önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Literatür Taraması

Literatürde, kentsel lojistik ve kentsel lojistik performans unsurları konusunda yapılan bazı çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Hesse, (1995), kentsel lojistik üzerine yaptığı çalışmada, ekoloji ve sürdürülebilirlik anlamında özellikle kentsel lojistik performans unsurlarındaki çevresel etkilere yönelik lojistik stratejiler için temel hedefleri ortaya koyan kavram ve uygulamaları incelemiştir.

Seik (2000), 1998 yılında yaptığı çalışmada ulaşım, altyapı ve hizmet maliyetleri ile araçların taşıma ve yük kapasitesine yönelik olarak elektronik yol fiyatlandırması sisteminin gelişim düzeyini tespit etmiş ve özellikle Singapur'daki trafik tıkanıklığı ve trafik kazalarına ilişkin yani trafik problemlerine yönelik unsurları incelemiştir.

Munuzuri, vd., (2004), yerel yönetim kuruluşlarının kentsel lojistik unsurlarını (özellikle ulaşım, altyapı ve hizmet maliyetleri ile nüfus, istihdam ve işletme sayısına yönelik) geliştirmek için yapabilecekleri ve uygulayabilecekleri girişimlerden ve çözüm yollarından bahsetmişlerdir.

City Ports (2005), Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen, kentsel yük dağıtım ve depolama alan kullanımı ile lojistik mod türüne ilişkin araçları ve politikaları incelenmişlerdir. Aynı zamanda kentsel lojistik unsurlarına yönelik çözüm önerileri sunmuş ve birçok farklı paydaşı içeren bir proje üzerine çalışmışlardır.

Van Duin ve Quak (2007), donanım, yük akışı ve politika olmak üzere kentsel lojistik çözümlerinde üç ana bölüm tespit etmişler ve ulaşım ile hizmet maliyetlerine yönelik çözüm önerilerinde bulunmuşlardır.

Silva vd., (2008), Brezilya'da lojistik mod türü ve mod türlerine göre en ideal mesafenin oluşturulmasında yani sürdürülebilir kentsel mobilitenin sağlanmasında Çok Kriterli Karar Verme yöntemiyle araştırma yapmışlardır.

Skowron-Grabowska, (2009), lojistik merkezlerde gerçekleştirdikleri çalışmada nüfus, istihdam ve işletme sayısı ile çevresel etkiler özelinde lojistik performans ölçme yöntemleri ve ölçüleri üzerinde araştırma yapmışlardır.

Tennoy, (2010), taşımacılık probleminin nasıl ve hangi faktörlere göre (engel etkisi, perakende satın alma imkânları, limana mesafe, çevresel etkiler gibi) şekillendiği üzerinde durmuş ve taşımacılık probleminin kentsel planlamaya olan etkisini incelemiş aynı zamanda çözüm önerilerinde bulunmuşlardır.

Lindholm (2012), İsveç'te küçük ve orta ölçekli şehirlerde yerel yönetimlerin; ulaşım ve altyapı maliyetleri ile istihdam ve nitelikli personel gibi kentsel lojistik performans unsurlarını

incelemişler ve yerel yönetimlerin kentsel lojistik sorunlarına olan yaklaşımı ile bu sorunlara nasıl çözüm yolu bulduklarını araştırmışlardır.

Souza vd., (2014), Singapur'da kentsel lojistik unsurlarındaki (toplam yükleme kapasitesi, çevresel etkiler, trafik kazaları vb.) yenilikçi hizmetlerin, tedarik zinciri tasarımların, süreçlerin ve işlemlerin etkin bir biçimde koordine edilmesini araştırmışlardır.

Groß vd., (2015), trafik tıkanıklığı ve trafik kazalarını önlemek için güvenilir yönlendirme noktasında altyapı ve hizmet ile birlikte ulaşım alanında maliyet avantajı sağlamak için kentsel alanlarda aralıklı seyahat sürelerinin kullanımını tavsiye etmişlerdir.

Savelsbergh ve Van Woensel, (2016), yapmış oldukları çalışmada kentsel lojistik performans işlemlerinin verimliliğini ve görünürlüğünü; otomatik araç konum sistemleri ve ulaşım altyapısı sensörlerinin artırdığını söylemişlerdir.

Cattaruzza vd., (2017), kentsel lojistik performans kapsamında özellikle lojistik mod türleri üzerine araç rotalama problemini araştırmışlar ve bu problemi zamana, bilgiye ve dağıtımın karmaşıklığına göre incelemişlerdir.

Masson vd., (2017), Fransa'da orta büyüklükteki bir şehirde yapmış oldukları araştırma kapsamında matematiksel bir model kullanarak karma yolcular ve mallar için kentsel lojistik ulaşım sistemlerinin optimizasyonunu çalışmışlardır.

Akben ve Bahçeci, (2018), kentlerin gelişimi ve sürdürülebilirliği için kentsel lojistik alanının önemini vurgulamış ve disiplinler arası bir yaklaşım ile Gaziantep ilinin durumunu inceleyerek çözüm önerilerinde bulunmuşlardır.

Erturgut vd. (2018), Lojistik Performans İndeksi sıralamasında üst sıralarda yer alan Singapur'un başarısındaki kentsel lojistik faaliyetlerin etkisini incelemişlerdir.

Widodo vd., (2018), Endonezya'da kentsel lojistik planlamasındaki sorunları ve zorlukları kapsayan aynı zamanda kentsel lojistik ve özelliklerini açıklayan araştırmalarında, kentsel lojistik sorunlarına etkin çözüm önerileri sunan bir çalışma yapmışlardır.

Karlı vd., (2019), akıllı kentler, büyük veri ve kentsel lojistik kavramlarını incelemişlerdir. Akıllı kentler büyük veri ve kentsel lojistik arasındaki bağlantıyı ortaya koymuşlardır.

Matusiewicz, (2019), sürdürülebilir kentsel lojistik ile uyumlu olacak şehirler için politikalar belirlemeye çalışmıştır. Araştırmasında şehirler için sürdürülebilir kentsel lojistik planı belgesi oluşturmuştur.

Rubio, vd., (2019), tersine lojistik, çevresel etkiler ve kentsel lojistik arasındaki potansiyel bağlantıları analiz etmişler ve her iki araştırma alanı arasındaki işbirliği fırsatlarını inceleyerek önerilerde bulunmuşlardır.

Öyle ki yapılan ayrıntılı literatür taramasında kentsel lojistik performans unsurlarının önem derecelerinin belirlenmesine ilişkin yeterli düzeyde çalışmanın olmaması konu üzerinde durulması gereken ve aynı zamanda gözden kaçan bir husus olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kullanılan yöntem ve uygulama alanı itibarı ile çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Giresun ve Ordu illerindeki kentsel lojistik performans unsurlarının önem derecelerinin tespit edilmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan CRITIC'den faydalanılmıştır. Çünkü ÇKKV yöntemleri; istatistiksel analiz tekniklerinden farklı bir biçimde uygulanmakta yani nesnel ve nesnel olmayan faktörlerin beraber değerlendirildiği yöntemlerdendir. Uzman görüşleri

çerçevesinde analizler gerçekleştirilmekte aynı zamanda tek uzman görüşüne ya da bir grup uzman görüşüne göre çalışma şekillenebilmektedir.

Bu bölümde kentsel lojistik performans unsurları için belirlenen kriterlerin değerlendirilmesi kullanılan CRITIC yöntemi anlatılmıştır.

3. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. tarafından 1995 yılında geliştirilen yöntem objektif önceliklendirmenin belirlenmesi yöntemlerinden birisidir. Yöntemin en önemli özelliği ise uzman görüşlerinden yola çıkılarak elde edilen öznel sonuçlar değil, kriterlerin standart sapmalarının ve kriterler arası korelasyonun birlikte kullanılarak objektif bir ağırlıklandırma gerçekleştirmesidir (Demircioğlu ve Coşkun, 2018:187). Yöntemin uygulama adımları aşağıda verilmiştir (Diakoulaki vd., 1995:765, Jahan vd. 2012: 413, Demircioğlu ve Coşkun, 2018,188 ve Akbulut, 2019: 253-254).

Adım. 1. Karar Matrisinin Oluşturulması

Başlangıç karar matrisinden Denklem (1)'de gösterilen (X), problem çözmeye yönelik karar vericilerin m adet alternatif ve n adet kriterden oluşturulan matristir.

$$X = x_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad \text{Denklem (1),}$$

Adım. 2. Normalize Matrisin Oluşturulması

Fayda kriteri için Denklem (2) ve maliyet kriteri için Denklem (3)'ten faydalanılarak karar matrisinin X_{ij} elemanları normalizasyon sonrası r_{ij} şekline dönüştürülür.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \quad \text{Denklem (2),}$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \quad \text{Denklem (3),}$$

Adım. 3. Korelasyon Katsayı Matrisinin Oluşturulması

Normalize edilmiş matris sonucu oluşan r_{ij} değerleriyle Denklem (4)'ten faydalanarak P_{jk} değerleri bulunur. Yani herhangi j kriteri ile k kriteri arasında meydana gelen korelasyon değeridir.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^n (r_{ij} - r_j)(r_{ik} - r_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (r_{ij} - r_j)^2 \sum_{i=1}^n (r_{ik} - r_k)^2}}, \quad \text{Denklem (4),}$$

Adım. 4. C_j Değerlerinin Hesaplanması

Denklem (5) ve Denklem (6) yardımıyla C_j değerleri hesaplanır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (r_{ij} - r_j)^2}{m}}, \quad \text{Denklem (5),}$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk}) \quad (j=1,2,\dots,n), \quad \text{Denklem (6),}$$

Adım. 6. W_j Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Yöntemin son aşamasında belirlenen kriterlere ait önem düzey değerleri Denklem (7) kullanılarak hesaplanır.

$$W_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k}, \quad j, k=1,2,\dots,n, \quad \text{Denklem (7)}$$

4. Uygulama

Bu başlık altında Ordu ve Giresun illerindeki kentsel lojistik performans unsurlarına yönelik CRITIC yöntemi uygulanarak elde edilen bulgulara ve bu bulgulara yönelik değerlendirmelerin sunumu yapılacaktır.

Bu unsurlar genel olarak; Lojistik Mod Türü (Goldberg, 1996 ve Erdir, 2013), Limana / Havaalanına Mesafe (Cracknell, 2000, Erdir, 2013 ve Haque vd., 2013), Nüfus / İstihdam / İşletme Sayısı (Hoyle, 1992, Handoko, Russo, ve Comi, 2010 ve Lau 2016), Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları (Wangapisit vd., 2014), Depolama Alanı / Alan Kullanımı (Hoyle, 1992, Hesse, 2004 ve Silva vd., 2008), Tek Seferde Taşıma Kapasitesi / Toplam Yükleme Kapasitesi (Hoyle, 1992, Goldberg, 1996, Vascancellos, 2001 ve Handoko, Russo, ve Comi, 2010), Perakende Satın Alma İmkânları (Vascancellos, 2001), Çevresel Etkiler (Hava/ Su/ Gürültü Kirliliği ve Atıklar, Vascancellos, 2001, Lau 2016 ve Kasımoğlu, 2018), Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri (Zannin vd., ve Silva vd., 2008), Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri (Nixon ve Jean, 2003 ve Benk, 2007) ve Engel Etkisi (Zunder, Aditjandra ve Carnaby, 2014) olarak belirtilmiştir.

Tablo. 1: Kentsel Lojistik Performans Unsurları Karar Kriterleri

Kentsel Lojistik Performans Unsurları
Lojistik Mod Türü (K ₁)
Limana / Havaalanına Mesafe (K ₂)
Nüfus / İstihdam / İşletme Sayısı (K ₃)
Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları (K ₄)
Depolama Alanı / Alan Kullanımı (K ₅)
Tek Seferde Taşıma Kapasitesi / Toplam Yükleme Kapasitesi (K ₆)
Perakende Satın Alma İmkânları (K ₇)
Çevresel Etkiler (Hava/ Su/ Gürültü Kirliliği ve Atıklar) (K ₈)
Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri (K ₉)
Engel Etkisi (K ₁₀)

5. Giresun İli İçin Kentsel Lojistik Performans Unsurları Ağırlıklarının Hesaplanması

Bu bölümde önce Giresun ili için belirlenen kentsel lojistik performans unsurları CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Bu kapsamda Giresun'daki yerel yönetim kuruluşlarına; Giresun Belediyesi yetkilileri (3) ve Giresun İl Özel İdaresi yetkilileri (2) ayrıca Giresun üniversitesinde işletme alanında çalışan akademisyenlere (2) toplamda 7 uzmana anket sunulmuştur. Aşağıda verilen Tablo 2' de uzman görüşlerini içeren Karar Matrisi sunulmuştur.

Tablo 2: Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	Mak.	Min.	Mak.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.	Min.	Min.	Min
K ₁	3	5	4	3	4	3	3	5	4	3
K ₂	4	2	3	2	3	3	4	3	3	4
K ₃	4	5	3	3	4	4	5	4	2	5
K ₄	4	4	2	3	3	4	3	2	3	2
K ₅	2	3	3	2	5	2	2	1	4	3
K ₆	4	3	2	3	1	4	3	3	2	4
K ₇	3	2	2	3	2	3	3	4	2	4
K ₈	3	4	3	3	3	2	1	2	3	5
K ₉	3	3	3	3	2	2	2	3	5	2
K ₁₀	3	1	3	2	4	1	2	4	4	2

İkinci adımda belirlenen her bir unsurun maliyet ve fayda özelliğine göre başlangıç karar matrisi Denklem (2) ve Denklem (3) yardımıyla normalize edilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3. 'de aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3: Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
K ₁	0,500	0	1	0	0,750	0,667	0,500	0	0,667	0,333
K ₂	1	0,250	0,500	1	0,500	0,667	0,750	0,500	0,333	0,667
K ₃	1	0	0,500	0	0,750	1	1	0,750	1	0
K ₄	1	0,750	0	0	0,500	1	0,500	0,250	0,333	1
K ₅	0	0,500	0,500	1	1	0,333	0,250	1	0,667	0,333
K ₆	1	0,500	0	0	0	1	0,500	0,500	1	0,667
K ₇	0,500	0,250	0	0	0,250	0,667	0,500	0,750	1	0,667
K ₈	0,500	0,750	0,500	0	0,500	0,333	0	0,250	0,333	0
K ₉	0,500	0,500	0,500	0	0,250	0,333	0,250	0,500	0	1
K ₁₀	0,500	1	0,500	1	0,750	1	0,250	0,750	0,667	1

Aşağıda verilen Tablo 4.de ise araştırmada kullanılan değerlendirme unsurlarına yönelik aralarındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon katsayısı Denklik (4) aracılığıyla hesaplanmıştır.

Tablo 4: Kriterler Arası Korelasyon Katsayı Değerleri

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
K ₁	1	-0,175	-0,364	-0,307	-0,454	0,696	0,667	-0,316	0,095	0,128
K ₂	-0,175	1	-0,320	0,280	-0,056	0,018	-0,700	0,085	-0,359	0,466
K ₃	-0,364	-0,320	1	0,218	0,616	-0,361	-0,062	-0,264	-0,238	-0,394
K ₄	-0,307	0,280	0,218	1	0,519	-0,079	-0,081	0,519	-0,089	0,178
K ₅	-0,453	-0,056	0,616	0,519	1	-0,117	0,016	0,225	0,018	-0,377
K ₆	0,696	0,019	-0,361	-0,079	-0,117	1	0,581	-0,011	0,516	0,252
K ₇	0,667	-0,699	-0,062	-0,081	0,016	0,581	1	0,098	0,436	-0,135
K ₈	-0,316	0,085	-0,264	0,519	0,225	-0,011	0,098	1	0,378	0,024
K ₉	0,095	-0,360	-0,238	-0,089	0,018	0,516	0,436	0,378	1	-0,334
K ₁₀	0,128	0,466	-0,394	0,178	-0,377	0,252	-0,135	0,024	-0,334	1

Her bir unsura ait C_j değerleri Denklem (5) kullanılarak hesaplanmış ve aşağıdaki Tablo5.’te ifade edilmiştir.

Tablo 5: C_j Değerleri

C _j	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	3,048	2,884	3,216	3,814	2,577	2,191	2,321	2,473	2,954	3,553

Denklem (7) ‘den yararlanılarak kentsel lojistik performans unsurlarının ağırlık değerleri aşağıdaki Tablo 6.’ da verilmiştir.

Tablo 6: W_j Değerleri

W _j	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	0,105	0,099	0,111	0,131	0,089	0,076	0,080	0,085	0,102	0,122
Sıralama	4	6	3	1	7	10	9	8	5	2

Tablo 6.’dan faydalanarak CRITIC yöntemine göre Giresun ili için kentsel lojistik performans unsurlarında en yüksek ağırlığa sahip unsur (0,131) düzeyindeki ağırlığı ile “Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları” olmuştur. Diğer önemli unsurlar ise sırasıyla (0,122), (0,111), (0,104) ve (0,102) ağırlıklarına göre “Engel Etkisi”, “Nüfus / İstihdam / İşletme Sayısı”, “Lojistik Mod Türü” ve “Ulaşım Altyapı ve Hizmet Maliyetleri” olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan kentsel lojistik performans unsurları için en az ağırlığa sahip olan unsur ise (0,076) düzeyindeki ağırlığı ile “Perakende Satın Alma İmkânları” olduğu belirlenmiştir. Diğer en az ağırlığa sahip unsurlar ise sırasıyla (0,080), (0,085), (0,089) ve (0,099) ağırlıklarına göre “Tek Seferde Taşıma Kapasitesi / Toplam Yükleme Kapasitesi”, “Çevresel Etkiler (Hava / Su/ Gürültü

Kirliliği ve Atıklar)”, “Depolama ve Alan Kullanımı” ve “Limana / Havaalanına Mesafe” olduğu görülmüştür.

6. Ordu İli İçin Kentsel Lojistik Performans Unsurları Ağırlıklarının Hesaplanması

Bu bölümde önce Ordu ili için belirlenen kentsel lojistik performans unsurları CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Bu kapsamda Ordu ilindeki yerel yönetim kuruluşlarına; Ordu Büyükşehir Belediyesi yetkilileri (3), Ordu İl Özel İdaresi yetkilileri (2) ayrıca Ordu üniversitesinde işletme alanında çalışan akademisyenlere (2) toplamda (7) uzmana anket sunulmuştur. Aşağıda verilen Tablo 7.’de uzman görüşlerini içeren Karar Matrisi sunulmuştur.

Tablo 7: Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	Mak.	Min.	Mak.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.	Min.	Min.	Min
K ₁	2	6	3	5	3	4	7	4	4	3
K ₂	4	4	3	3	3	3	2	1	1	5
K ₃	5	3	4	3	2	5	4	3	2	1
K ₄	5	3	3	3	4	2	3	5	2	3
K ₅	3	3	5	6	3	3	3	3	2	2
K ₆	5	3	3	5	4	2	5	3	4	3
K ₇	6	2	4	4	3	3	3	3	4	4
K ₈	4	1	4	5	3	3	3	5	2	3
K ₉	4	1	2	7	3	3	4	3	4	2
K ₁₀	3	5	3	4	4	4	3	4	3	4

İkinci adımda belirlenen her bir unsurun maliyet ve fayda özelliğine göre başlangıç karar matrisi Denklem (2) ve Denklem (3) yardımıyla normalize edilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 8.’de aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 8: Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
K ₁	0	0	0,333	0,500	0,500	0,667	1	0,750	0	0,500
K ₂	0,500	0,600	0,333	1	0,500	0,333	0	1	1	0
K ₃	0,750	0,400	0,667	1	0	1	0,400	0,500	0,333	1
K ₄	0,750	0,400	0,333	1	1	0	0,200	0	0,333	0,500
K ₅	0,250	0,400	1	0,750	0,500	0,333	0,200	0,500	0,333	0,250
K ₆	0,750	0,400	0,333	0,500	1	0	0,600	0,500	0	0,500
K ₇	1	0,200	0,667	0,250	0,500	0,333	0,200	0,500	0	0,750
K ₈	0,500	1	0,667	0,500	0,500	0,333	0,200	0	0,33	0,500
K ₉	0,500	1	0	0	0,500	0,333	0,400	0,500	0	0,250
K ₁₀	0,250	0,800	0,333	0,250	1	0,667	0,200	0,750	0,667	0,750

Aşağıda verilen Tablo 9.'da ise araştırmada kullanılan değerlendirme unsurlarına yönelik aralarındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon katsayısı Denklik (4) aracılığıyla hesaplanmıştır.

Tablo 9: Kriterler Arası Korelasyon Katsayı Değerleri

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
K ₁	1	-0,034	0,067	0,111	-0,029	-0,323	-0,373	-0,372	-0,177	0,321
K ₂	-0,034	1	-0,271	-0,323	0,085	-0,088	-0,485	-0,216	0,311	-0,234
K ₃	0,067	-0,271	1	0,353	-0,376	0,172	-0,260	-0,212	0,052	0,229
K ₄	0,111	-0,323	0,353	1	-0,198	0,034	-0,227	-0,063	0,496	-0,068
K ₅	-0,029	0,085	-0,376	-0,198	1	-0,650	-0,050	-0,141	0,036	-0,152
K ₆	-0,323	-0,088	0,172	0,034	-0,650	1	0,222	0,388	0,146	0,524
K ₇	-0,373	-0,485	-0,260	-0,227	-0,050	0,222	1	0,126	-0,653	0,204
K ₈	-0,372	-0,216	-0,212	-0,063	-0,141	0,388	0,126	1	0,60	-0,231
K ₉	-0,177	0,311	0,052	0,496	0,036	0,146	-0,653	0,360	1	-0,290
K ₁₀	0,321	-0,234	0,229	-0,068	-0,152	0,524	0,204	-0,231	-0,290	1

Her bir unsura ait C_j değerleri Denklem (5) kullanılarak hesaplanmış ve aşağıdaki Tablo 10.'da ifade edilmiştir.

Tablo 10: C_j Değerleri

C _j	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	2,936	3,377	2,601	3,150	3,313	2,627	2,977	2,844	2,711	2,511

Tablo 11: W_j Değerleri

W _j	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀
	0,101	0,116	0,090	0,109	0,114	0,091	0,102	0,098	0,093	0,086
Sıralama	5	1	9	3	2	8	4	6	7	10

Tablo 11.'den faydalanarak CRITIC yöntemine göre Ordu ili için kentsel lojistik performans unsurlarında en yüksek ağırlığa sahip unsur (0,116) düzeyindeki ağırlığı ile "Limana ve Havaalanına Mesafe" olmuştur. Diğer önemli unsurlar sırasıyla (0,114), (0,109), (0,102) ve (0,101) ağırlıklarına göre "Depolama Alanı / Alan Kullanımı", "Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları", "Perakende Satın Alma İmkânları" ve "Lojistik Mod Türü" olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan kentsel lojistik performans unsurları için en az ağırlığa sahip olan unsur (0,086) düzeyindeki ağırlığı ile "Engel Etkisi" olduğu belirlenmiştir. Diğer en az ağırlığa sahip unsurlar sırasıyla (0,090), (0,091), (0,093) ve (0,098) ağırlıklarına göre "Nüfus / İstihdam / İşletme Sayısı", "Tek Seferde Taşıma Kapasitesi / Toplam Yükleme Kapasitesi", "Ulaşım Altyapı Hizmet ve Maliyetleri" ve "Çevresel Etkiler (Hava/ Su / Gürültü Kirliliği ve Atıklar)" olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

2000’li yıllarda önemi ve değeri hızlı bir biçimde anlaşılan kentsel lojistik olgusu; şehir içerisindeki üretim ve tüketim ağlarını bütünleştiren, daha yaşanabilir bir çevre, sürdürülebilirlik, kalite ve ticaret unsurlarının etkili, ekonomik ve etkin olarak yapılmasına büyük katkılar sağlayan hayati derecedeki önemli uygulamalardır. Özellikle tedarik zinciri yönetimindeki kopmaların önlenmesinde, müşteri tatminin sağlanmasında ve maliyetlerin düşürülmesine etki eden bu uygulamalar, marka olarak şehirlerin ticaret ve kültür merkezi olmaları yolunda önemli bileşenlerdendir. Gerek kamu gerekse özel sektör kentsel lojistik unsurlarının önemini son dönemde oldukça kavramış ve şehirlerdeki kentsel lojistik performans uygulamalarına yönelik çeşitli çözüm önerileri sunmuştur.

Bu araştırmada ise şehirlerde yaşayan tüm kesimler için son derece önemli olan kentsel lojistik performans unsurlarının birbirlerine çok yakın mesafede olan hem Ordu hem de Giresun ili için CRITIC yöntemi ile karşılaştırılması yapılmıştır. Çünkü kentsel lojistik performans unsurları karmaşık bir karar verme sorunu olduğu için Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden faydalanmayı gerektirmektedir.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre Giresun ili için kentsel lojistik performans unsurlarından en yüksek ağırlığa sahip unsur “Trafik Tıkanıklığı ve Trafik Kazaları” olmuştur. Bu kentsel lojistik performans unsurunun ilk sırada yer alması Giresun ilinin coğrafi konumu ve engebeli arazi varlığından dolayı olduğu düşünülebilir. Ordu iline göre daha mikro ölçekte arazi ve nüfus sayısına sahip olan Giresun ilinde istihdam açısından işletme sayısı ve büyüklüğü önemli olmakla birlikte nitelikli personel sayısının az olması diğer önemli çıkan kentsel lojistik performans kriterleri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda nüfus sayısına göre gelen gelirler, altyapı ve hizmet maliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Nüfus sayısının azlığı ve işletme sayısının istenilen düzeyde olmaması beraberinde perakende satın alma imkânları, taşıma kapasitesi, depo alan kullanımı ve çevresel etkilerin daha az önem düzeyine sahip olan kentsel lojistik performans unsurları olarak karşımıza çıkmasına sebep olmuştur.

Ordu ili için ise, kentsel lojistik performans unsurlarında en yüksek ağırlığa sahip olan unsur “Limana ve Havaalanına Mesafe” olmuştur. Bu lojistik performans unsurunun en önemli görülmesinin sebebi maliyet avantajı olarak düşünülebilir. Büyükşehir statüsünde olan ilde, nüfus ve işletme sayısının fazlalığı gibi sebeplerden ötürü taşıma, depolama, dağıtım gibi lojistik faaliyetlerin etkin bir biçimde yapıldığı, alan kullanımı ve trafik sıkışıklığının fazla olduğu aynı zamanda perakende satın alma imkânlarının yeterli görüldüğü şehir olarak düşünülebilir. Tek seferde taşıma ve toplam yükleme kapasitesi lojistik fonksiyonların etkin bir biçimde işletilmesinden ötürü az önem düzeyine sahip olmakla birlikte ulaşım, altyapı ve hizmet çeşitliliği ve yeterliliğindedeki katkıda bulunmuştur. Ayrıca yeşil şehir niteliğine sahip olan Ordu çevresel etkilerden az etkilenen bir yapıda olduğu değerlendirilmektedir.

Yukarıda sayılan hususlara ek olarak iki şehir karşılaştırıldığında kentsel lojistik performans unsurlarının önem düzeylerinde belirgin farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların nedenin çeşitli unsurlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Bu unsurlar birbirine çok yakın mesafede olan bu iki şehrin; statülerinden (Ordu’nun Büyükşehir olması), nüfus yapılarından, lojistik mod türleri kullanma kapasite düzeylerinden, ticaret olanakları ve işletme sayılarından, üretim ve tüketim süreçleri ve bütünleşme düzeylerinden, şehirde yaşayanların bakış açılarından, kamu ve özel sektördeki davranış biçimlerinden, ulaştırma altyapısı ve ekipmanlarından, sürdürülebilir uygulamaların şehirdeki algılanma ve bilinç düzeyinden, depolama ve alan kullanım farklılığı ve kapasitelerinden, coğrafi konumlarından, şehirleşme düzeylerinden, iş gücü çeşitliliğinden, tedarik zinciri yönetimi süreçlerinden, entegre lojistik ve kombine taşımacılık uygulamalarından, depolama, taşıma ve hizmet maliyet düzeylerinden, inovatif yönetim şekillerinden, talep karşılama oranlarından, atık yönetim sistemlerinden, sağlık hizmetleri düzeylerinden, paydaşların

iletişiminden, tesislerin lokasyonlarından, yakıt tüketimlerinden, park alan yönetimlerinden, araç doluluk düzeyi ve yolculuk etkinliklerinden, güvenlik ve risk seviyelerinden, akıllı ulaştırma sistemleri kullanım düzeylerinden, yenilikçi iş modellerinden, talep yönetim stratejilerinden, e-ticaret düzeylerinden, kaza sayılarından vb. uygulamalardan kaynaklanabilmektedir.

İlgili literatür tarandığında kentsel lojistik performans unsurlarında herhangi iki şehrin karşılaştırılmasına yönelik bir çalışmaya rastlanmamış olması farklı açılardan mukayese edilmeye örnek nitelikte düşünülebilir. Ayrıca kullanılan yöntem itibari ile her iki ili kıyaslayan başka bir çalışmanın da olmaması konunun önemini artıran diğer önemli bir husustur. Dolayısıyla çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte araştırmada uzman gruplar ile görüşülmüş ancak zamandan kaynaklı kısıtlar sebebi ile uzman sayısı artırılmamıştır. Öte yandan, araştırmada ulaşılan sonuçların uzman gruplar ile yapılan görüşmelerde karar vericilerin beklentilerini desteklediği tespit edilmiştir. Fakat insan kararları, beklentileri ve yargıları net olarak sayısal bir şekilde ortaya konulamadığından ve belirsiz olmasından dolayı gerçek durumu modellemek hem çok zor hem de çok karmaşıktır. Bu olgudan yola çıkarak gelecek çalışmalar için, bulanık Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden ve istatistiksel analizlerden yararlanılarak sonuçlar karşılaştırılabilir.

Kaynakça

Akben, İbrahim ve Bahçeci, Pekmez, Ayça (2018), “Kentsel Lojistik Gaziantep Örneği”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 5 (6), s. 211-229.

Akbulut, Yavuz, Osman (2019), “CRITIC ve EDAS Yöntemleri İle İş Bankası’nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, 4(2), s. 249-263.

Benk, Serkan, (2007), *Kent İçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

Büyüközkan, Gülçin, Soncul, Murat ve Tanyaş, Mehmet (2012), “Kentsel Lojistik Yapısının Modellenmesi ve Analizi”, **1.Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi**, Konya, 10-12 Mayıs 2012, s. 587-595.

Cattaruzza, Diego, Absi, Nabil, Dominique, Feillet and Feliu, Gonzales, Jesus (2017), “Vehicle Routing Problems for City Logistics”, **EURO Journal on Transportation and Logistics**, 6, p. 51-79.

Cracknell, James, Adam (2000), **Experience in Urban Traffic Management and Demand Management in Developing Countries**, World Bank Urban Transport Strategy Review–Background Paper, Washington.

City Ports (2005), **City Ports – Project Interim Report**, Emilia-Romagna, Bologna, Italy.

De Souza, Robert, Goh, Mark, Lau, Hoong. Chuin, Ng, Wee-Siong, and Tan, Puay- Siew (2014), “Collaborative Urban Logistics Synchronizing The Last Mile A Singapore Research Perspective”, **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, 125, p. 422-431.

Demircioğlu, Mert ve Çoşkun, Tolga, İbrahim (2018), “Critic-Moosra Yöntemi ve Ups Seçimi Üzerine Bir Uygulama,” **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 27 / 1,s.183-195.

Diakoulaki, Danae, Mavrotas, Georges and Papayannakis, Lefteris (1995), “Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method”, **Comput Oper Research**, 22, p. 763-770.

Durand, Bruno and Gonzalez-Felhu, Jesus (2015), “City Logistics And Sustainability In A Vision Of Organizational Efficiency”, **Logistique & Management**, 23 / 2, p. 3-5.

Erdir, Aylin, (2013), *Kentsel Lojistik İzmir İli İçin Bir Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Erturgut, Ramazan, Ustalı, Koç, Nesrin ve Bolat, Selin (2018), Kentsel Lojistik ve Singapur Örneği, **International Academic Research Congress**, INES 2018.

Goldberg, Leonard (1996), “Local Government Highway Finance Trends”, **Public Roads**, 60 (1), p. 27.

Groß, Patrick-Oliver, Ulmer, Marlin. W, Ehmke, Jan. Fabian and Mattfeld, Dirk (2015), “Exploiting Travel Time Information for Reliable Routing in City Logistics”, **Transportation Research Procedia**, 10, p. 652-661.

Handoko, Stephanus, Daniel and Lau, Chuin, Hoong (2016), “Enabling Carrier Collaboration Via Order Sharing Double Auction: A Singapore Urban Logistics Perspective”, **Transportation Research Procedia**, 12, p. 777-786.

Haque, Md, Mazharul, Chin, Hoong, Chor and Debnath, Ashim, Kumar (2013), “Sustainable, Safe, Smart—Three Key Elements of Singapore’s Evolving Transport Policies”, **Transport Policy**, 27, p. 20-31.

Hesse, Markus (1995), “Urban Space and Logistics: On The Road to Sustainability ?”, **World Transport Policy & Practice**, 1 (1), p. 39-45.

Hesse, Markus (2004), “Logistics And Freight Transport Policy in Urban Areas: A Case Study of Berlin-Brandenburg/Germany”, **European Planning Studies**, 127, p.1035-1053.

Hoyle, Brians, S and Knowles, Richard, D, (1992), **Modern Transport Geography**, Belhaven Press, London.

Jahan, Ali, Mustapha, Faizal, Mustapha, Sapuan, S. M, Ismail, Md, Yusof and Bahraminasab, Marjan (2012), “A Framework For Weighting of Criteria in Ranking Stage of Material Selection Process”, **The International Journal of Advanced Manufacturing Technology**, 58 (1), p. 411-420.

Karlı, Halil, Öztaş, Gizem, Rukiye ve Aydın, Hatice, (2019), Akıllı Kentlerin Kentsel Lojistik Üzerindeki Etkileri, **Çukurova Üçüncü Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi**, Adana, 3-6 Ekim, 2019.

Kasımoğlu, Suzan, Beril, (2018), *Kentsel Lojistik Performans Endeksi Belirleme ve Buna Yönelik Bir Uygulama*, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Kiba-Janiak, Maja (2017), “Opportunities and Threats For City Logistics Development From A Local Authority Perspective”, **Journal of Economics & Management**, 28, p. 23-39.

Koç, Çağrı, Bektaş, Tolga, Jabali, Ola and Laporte, Gilbert (2016), “The Impact of Depot Location, Fleet Composition and Routing on Emissions in City Logistics”, **Transportation Research Part B: Methodological**, 84, p. 81–102.

Lindholm, Maria (2012), “How Local Authority Decision Makers Address Freight Transport in The Urban Area”, **Procedia – Social and Behavioral Science**, 39, p. 134-145.

Masson, Renaud, Trentini, Anna, Lehuédé, Fabien, Malhéné, Nicolas, Péton, Olivier and Tlahig, Houda (2017), “Optimization of A City Logistics Transportation System With Mixed Passengers And Goods”, **EURO Journal on Transportation and Logistics**, Springer, 6 (1), p. 81-109.

Matusiewicz, Maria (2019), “Towards Sustainable Urban Logistics: Creating Sustainable Urban Freight Transport on the Example of a Limited Accessibility Zone in Gdansk”, **Sustainability**, 11 (14), p. 3879-3899.

Munuzuri, Jesus, Larreneta, Juan, Onivea, Luis and Cortes, Pablo (2004), “Solutions Applicable By Local Administrations For Urban Logistics Improvement”, **Cities**, 22, p. 15-28.

Nixon Hilary and Saphores, Jean- Daniel (2003), “The Impacts of Motor Vehicle Operation on Water Quality: A Preliminary Assessment”, **University of California Institute of Transportation Studies**, Working Paper No. 03-1, p.671-688.

Rubio, Sergio, Jiménez-Parra, Beatriz, Chamorro, Antonio and Miranda, F, Javier (2019), “Reverse Logistics and Urban Logistics: Making a Link”, **Sustainability**, 11 (20), p. 5684-5695.

Russo, Francesco and Com, Antonio (2010), “A Classification Of City Logistics Measures And Connected Impacts”, **Procedia – Social and Behavioral Science**, 2, p. 6355-6365.

Savelsbergh, Martin and Van T, Woensel (2016), “City Logistics: Challenges And Opportunities”, **Transportation Science**, 50 (2), p. 579–590.

Seik, Foo, Tuan (2000), “An Advanced Demand Management Instrument in Urban Transport: Electronic Road Pricing in Singapore”, **Cities**, 17, (1), p.33-45.

Silva, Antonio, Nelson, da Rodrigues, Costa, Marcela, da Silva, and Macedo, Helana, Marcia (2008), “Multiple Views of Sustainable Urban Mobility: The case of Brazil”, **Transport Policy**, 15, p. 350-360.

Skowron-Grabowska, Beata (2009), “Performance Measurement in Logistics Centers”, **Advanced Logistic Systems** 3 / 1, p. 213-218.

Sousa, Freire de, Jorge and Moreira, Mendes, Joao (2015), “Urban Logistics Integrated in A Multimodal Mobility System” **18th International Conference On Intelligent Transportation Systems**, p. 89- 95.

Taniguchi, Eiichi and Van Der Heijden, Robert (2000), “An Evaluation Methodolgy For City Logistics”, **Transport Reviews**, 20, (1), p. 65-90.

Tennoy, Aud (2010),” Why We Fail To Reduce Urban Road Traffic Volumes: Does it Matter How Planners Frame The Problem?”, **Transport Policy**, 17, p. 216-223.

Van Duin, Ron, and Quak, Hans (2007), “City Logistics: A Chaos Between Research and Policy Making? A Review”, **Urban Transport and The Environment in The 21st Century**, (Editor Carla, Brebbia), WitPress, Southampton, U.K, p.111-120.

Vascancellos, Alcantara, Eduardo, (2001), **Urban Transport, Environment and Equity: The Case for Developing Countries**, 180, Earthscan.

Wangapisit, Ornkamon, Tanuguchi, Eiichi, Teo, S,E, Joel and Qureshi, Gul, Ali (2014), “Multi-Agent System Modelling For Evaluating Joint Delivery Systems”, **Procedia – Social and Behavioral Science**, 125, p. 472-483.

Widodo, Kuncoro, Harto, Parikesit, Danang, Purwoto, Hengki and Eriadi, Soemardjito, Joewono (2018), “Issues and Challenges in Urban Logistics Planning in Indonesia” **City Logistics 3: Towards Sustainable and Liveable Cities**, (Editor(s): Eiichi Taniguchi, ve Eiichi,Thompson), Wiley Online Library, p. 317-327.

Zannin, Trombetta, Henrique, Paulo, Diniz, Belisario, Fabiano and Barbosa, Alwes, Wiliam (2002), “ Environmental Noise Pollution in The City Of Curritiba, Brazil. **Applied Acoustics**”, 63, p. 351-358.

Zunder, H, Thomas, Aditjandra, T, Paulus and Carnaby, Bruce (2014),” Developing A Local Research Strategy For City Logistics On An Academic Campus”, **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, 125, p. 226 – 238.

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

27/07/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Seval AKBULUT BEKAR

Trabzon Üniversitesi
Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
sevalakbulut@trabzon.edu.tr

TÜRKİYE'DE HARBERGER-LAURSEN-METZLER YAKLAŞIMININ VARLIĞI

Öz

İktisat literatüründe, dış ticaret haddinde meydana gelen olumlu (olumsuz) değişimlerin dış ticaret dengesi üzerinde olumlu (olumsuz) etkileri olduğunu ileriye süren Harberger-Laursen –Metzler yaklaşımı yer almaktadır. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1987-2018 dönemi Harberger-Laursen-Metzler (HLM) yaklaşımının varlığı, Granger ve Yoon ile Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünleşme testleri yardımıyla araştırılmıştır. Saklı eşbütünleşme testlerinden elde edilen bulgular, dış ticaret dengesi ile dış ticaret haddi arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ve Türkiye ekonomisi için HLM yaklaşımın geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Dengesi, Ticaret Haddi, Harberger-Laursen-Metzler Yaklaşımı, Saklı Eşbütünleşme Testi

THE PRESENCE OF HARBERGER-LAURSEN-METZLER APPROACH IN TURKEY

Abstract

In the economics literature, there is the Harbergrer-Laursen Metzler approach, which suggests that the positive (negative) changes in the terms of trade have positive (negative) effects on the foreign trade balance. This study investigates the existence of Harberger-Lursen-Metzler Approach in Turkey economy during 1987-2018 by using Granger ve Yoon ile Hatemi-J ve Irandoust hidden cointegration tests. The findings from hidden cointegration tests show that there is a relationship between the foreign trade balance and the terms of trade and the HLM approach is valid for the Turkish economy.

Keywords: Trade Balance, Terms of Trade, Harberger-Laursen-Metzler Approach, Hidden Cointegration Test.

Giriş

Dış ticaret haddi değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini fiyat ve miktar değişimleri ile açıklayan teorilerin yanında gelir etkisinin de dikkate alınması gerektiğini savunan yaklaşımlar iktisat literatüründe yer almaktadır (Harberger (1950), Laursen ve Metzler (1950), Sachs (1981), Obstfeld (1982)). İktisat literatüründe dış ticaret haddi ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi inceleyen gelir etkisini dikkate alarak açıklayan önemli yaklaşımlardan birisi de Arnold Harberger (1950)¹ ile Svend Laursen ve Lloyd Metzler (1950)² tarafından yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan Harberger-Laursen-Metzler yaklaşımıdır.

Laursen ve Metzler (1950) ile Harberger (1950) çalışmalarında dış ticaret haddi ve dış ticaret dengesi (cari hesap dengesi) ilişkisini Keynesyen Temel Psikoloji Yasasına³ dayandırarak açıklamaktadır. Bu yasaya göre, reel gelirdeki düşüşü düzeltmek için bireyler tasarruflarını harcamaları kadar azaltarak tüketim yapılarını düzenlemektedir (consumption-smoothing). Dış ticaret haddindeki bozulma nedeniyle reel gelirin düşmesi bu yasaya göre tasarrufları azaltarak dış ticaret dengesini bozmaktadır (Obstfeld, 1982: 251-252). HLM etkisine göre, ticaret hadlerinin bozulmasıyla ithal malların fiyatları artar ve bu durum reel gelirin buna bağlı olarak tasarrufların azalmasına ve gelirin harcanabilir kısmının artmasına neden olur. Diğer şartların (ulusal yatırımlar ve kamu tasarrufu) değişmemesi koşuluyla ulusal tasarruflardaki azalma, dış ticaret dengesinin kötüleşmesine neden olmaktadır. HLM etkisi, aynı varsayımlar altında dış ticaret hadlerindeki artışın da dış ticaret dengesini iyileştireceğini ifade etmektedir. HLM etkisi gelir hareketleri ile dış denge arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu varsaymaktadır.

Laursen ve Metzler (1950)’e göre, dalgalı döviz kuru rejiminde iki ülkeden birisinde, döviz kurunda değer kaybı yaşanır; diğer şartlar sabitken değer kaybının yaşandığı ülkede ithalat fiyatları yükselirken reel gelir düşer. Bu durumda gelirin mal ve hizmetlere harcanan kısmının yükselmesiyle istihdam ve gelir değer kaybı yaşanan ülkede artma eğilimindedir. Bunun sonucunda ithalat talebi yükselir. İthalat fiyatlarının düştüğü ikinci ülkede ise gelirin mal ve hizmetlere harcanan kısmı azalır; çıktı seviyesi düşer ve istihdamdaki azalışla birlikte ithalat talebi de azalır. Sonuç olarak, gelir hareketleri nedeniyle, değer kaybının yaşandığı ülkenin ithalatında bir artış, ihracatında ise bir azalış ortaya çıkar.

Döviz kurundaki değer kaybının ilk etkisi, değer kaybının yaşandığı ülke için ödemeler dengesini etkilemesede, gelir hareketlerinin etkisi bu ülkenin dış dengesinde açığa yol açacaktır. Bu öngörüğü gerçekleştirirken, gelirin harcanan kısmının yani marjinal harcama eğiliminin, reel gelirdeki azalışlarla artma, reel gelirdeki artışlarla ise azalma eğiliminde olduğu varsayımı yapılmaktadır. Bu varsayım tasarruflar için yorumlanırsa; marjinal tasarruf eğiliminin reel gelirdeki azalışlarla azalma, reel gelirdeki artışlarla ise artma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılır (Korkmaz; 2004: 4; Oktar ve Dalyancı, 2012: 4). Ayrıca Laursen ve Metzler (1950)’e göre, dış ticaret haddindeki bozulma, örneğin yerli paranın değer kaybetmesi, birbirine zıt iki etkinin, gelir ve ikame etkilerinin, ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Birinci etki, dış ticaret haddindeki fiyat bozulmalarının gelirden azalışa neden olan, ulusal emilimi (massetmeyi) negatif etkileyen gelir etkisidir. İkame etkisi ise ithal mallarının fiyatlarındaki artıştan dolayı pahalı ithal malı yerine ucuz yerli malının yer değiştirmesine

¹ A.C.Harberger (1950), “Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade”, Journal of Political Economy, Sayı:58, s:47-60.

² S. Laursen, L.A. Metzler (1950), “Flexible Exchange Rate and The Theory of Employment”, The Review of Economics and Statistics, Sayı: 32(4), s: 281-299.

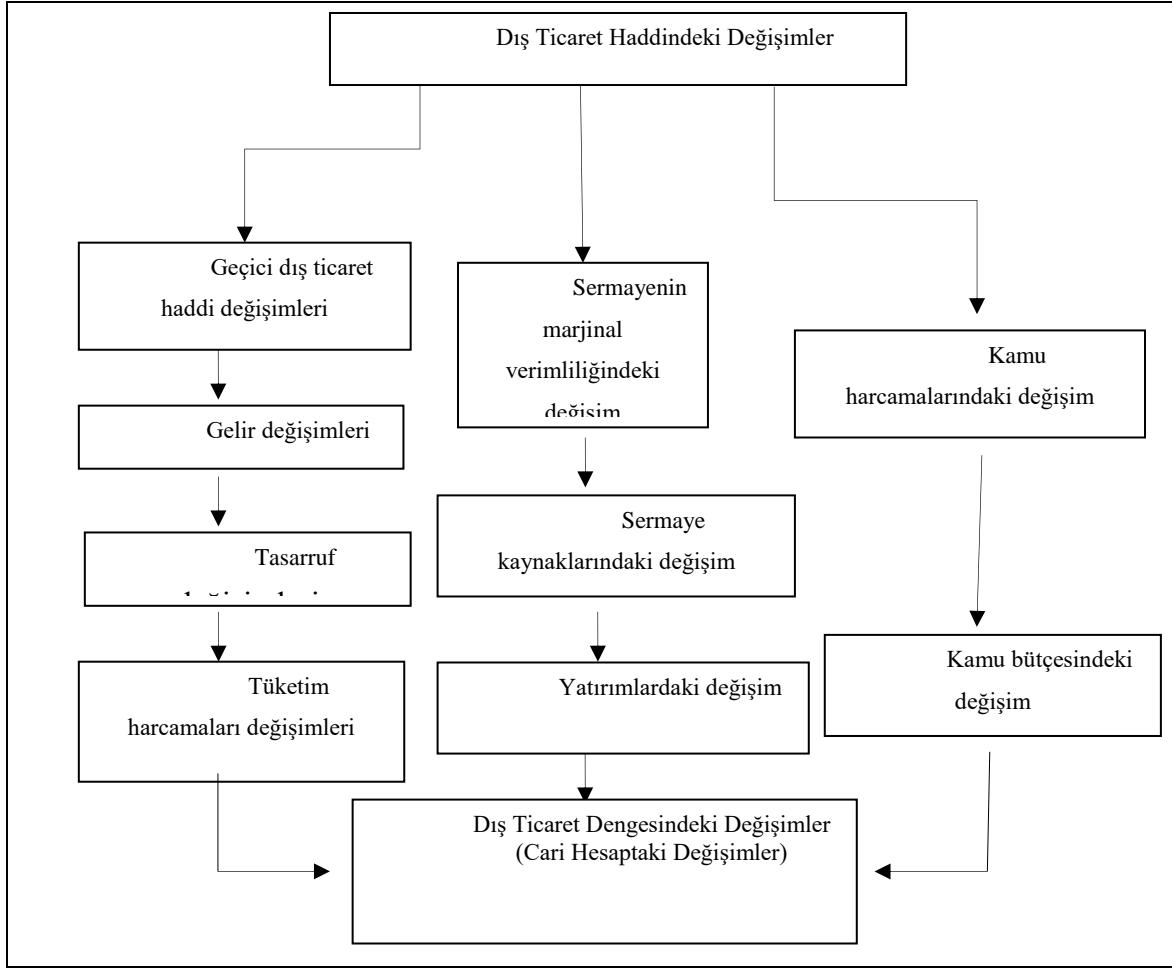
³ Keynesyen Temel Psikoloji Yasası, cari tüketimin cari gelire bağlı olduğunu, gelir artışı zaman tüketimin gelir artışı kadar olmasa da artışı ve marjinal tüketim eğiliminin sıfır ile bir arasında olduğunu kabul eder.

neden olan, ulusal emilimi artıran etkidir. Bu nedenle dış ticaret haddindeki değişimin dış ticaret dengesi üzerindeki nihai etkisi, bu iki etkinin büyüklüğüne bağlıdır. Gelir etkisi ikame etkisinden daha büyük ise, dış ticaret haddindeki bozulma dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olur. İkame etkisi gelir etkisinden büyük ise dış ticaret haddindeki bozulma dış ticaret dengesinin iyileşmesine neden olur. Bu açıdan HLM etkisi, ulusal parada yaşanan değer kaybının ticaret dengesi ve ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinde, esneklik ve masnetme yaklaşımının önemi üzerine yapılan değerlendirmelerde özellikle önemli bir rol oynamaktadır. (Misztal, 2010: 130-131). Daha açık bir ifadeyle; dış ticaret haddindeki bozulma dış ticaret dengesini kötüleştiriyorsa (pozitif yönlü etki) gelir etkisinin daha baskın olduğu (HLM etkisini geçerli olduğu), dış ticaret haddindeki bozulma dış ticaret dengesini iyileştiriyorsa (ters yönlü etki) ikame etkisinin daha baskın olduğu kabul edilmektedir.

Dış ticaret haddinin dışsal bir şokla değişiminin tasarruf, yatırım ve devlet harcamaları olmak üzere üç farklı kanaldan dış ticaret dengesi üzerinde etkisi vardır. Dış ticaret haddindeki değişimin dış ticaret dengesine veya cari hesap dengesine etkilerini Aktarma kanalları ile Şekil 1'de gösterilmiştir.

HLM etkisini araştıran iktisatçılar, bu aktarma kanallarından dolayı üç gruba ayrılmışlardır:

1.grupta yer alanlar (Laursen ve Metzler. 1950; Harberger,1950; Sachs,1981; Obstfeld, 1982); dış ticaret haddindeki değişimlerin dış ticaret dengesinde (cari hesapta) değişime neden olmalarını ülkedeki toplam tasarruf düzeyinde yaşanan değişim kanalıyla açıklamışlardır. Tasarruf kanalını savunan iktisatçılara göre, dış ticaret haddi değişimleri toplam tasarruf düzeyi üzerinde negatif veya pozitif etkiye neden olmaktadır. Eğer ekonomik birimler ticaret haddi iyileşmesinin sürekli olacağını beklerse, satın alma gücünün artış oranında sürekli gelirini yukarı doğru revize eder. Tasarrufta bir artış olmaz. Ancak ticaret haddindeki iyileşmenin geçici olacağı bekleniyorsa, cari gelir artışı, sürekli gelir artışından daha büyük olacak ve tasarruflarda artacaktır. HLM yaklaşımına göre, ticaret haddindeki iyileşmelerin geçici iyileşmeler (kötüleştirmeler) olacağı beklentisi tasarruf artışı (azalışı) sağlayacak ve dış ticaret dengesini iyileştirici (kötüleştirmeci) etkide bulunacaktır.

Şekil 1: Aktarma Kanalları (Dış ticaret haddinin cari hesap üzerindeki etkileri)

Kaynak: Mısztal, P. (2010), “The Harberger Laursen Metzler Effect. Theory and Practice in Poland”, The Romanian Economic Journal, No:38, s.132.

2.grupta yer alanlar (Persson ve Svensson, 1999; Sen ve Turnovsky, 1989; Serven, 1999); dış ticaret haddindeki değişimlerin ulusal tasarruf ve yatırımları değiştirerek dış ticaret dengesinde değişime neden olacağını ileriye sürmüşlerdir. Tasarruf-yatırım kanalını savunan iktisatçılara göre; dış ticaret haddi değişimleri sermayenin marjinal verimliliğini artırarak sermaye stokunun ve yatırımların artmasına ve cari hesabın kötüleşmesine neden olmaktadır. Ticaret haddindeki değişim hem tasarrufları hem de yatırımları negatif veya pozitif etkilemektedir. Bu etkiler, sermaye stokunun ticaret haddi şoklarına karşı verdiği uzun dönemli tepkiye bağlıdır. Bu tepki, pozitif bir gelir etkisiyle negatif bir ikame etkisine dayanır. HLM etkisinin varlığı, bu etkilerden hangisinin baskın olduğuna bağlıdır. Gelir etkisi, ikame etkisine baskınsa HLM etkisi ortaya çıkar.

İkame etkisinin baskın olması durumunda, sürekli bir ticaret haddi kötüleşmesi sonucu sermaye stokunda uzun dönemli bir azalışa yol açar. Bu durum, yatırımlarda kısa dönemli bir azalışa, cari işlemlerde ise kısa dönemli bir fazlaya neden olur. İkame etkisinin baskın olması halinde HLM yaklaşımı reddedilir. Uzun dönem gelir etkisi baskınsa, ticaret haddi kötüleşmesi sermaye stoğunda uzun dönemli bir birikime neden olur. Bu birikim, cari işlemlerde kısa dönemli bir açığın eşlik ettiği

kısa dönemli bir yatırım patlamasına yol açar. Gelir etkisinin baskın olması durumunda ise HLM etkisi mevcuttur (Sen ve Turnovsky, 1989: 250).

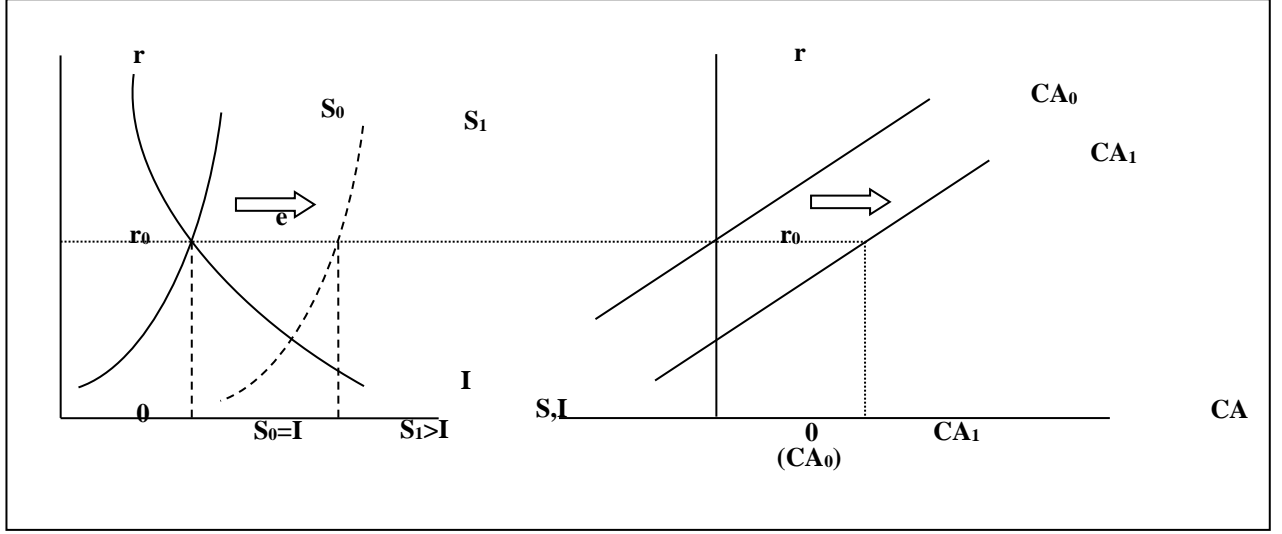
3.grupta yer alanlar: Tornell ve Lane (1999)'a göre, dış ticaret dengesinde değişimler kamu harcamalarının büyüklüğünü etkileyerek kamu bütçesinde değişimlere neden olup, dış ticaret dengesini (cari hesabı) etkiler. Kamu harcamaları kanalını savunan iktisatçılara göre: dış ticaret haddindeki değişim kamu harcamalarını negatif veya pozitif etkileyerek kamu bütçelerinin fazla veya açık vermesine neden olarak dış ticaret dengesi iyileştirmekte veya kötüleştirmektedir (Duncan, 2003:1-2; Misztal, 2010: 131).

Misztal (2010)'a göre; dış ticaret haddindeki bozulma özel tasarrufları üç yolla etkilemektedir. Birinci yol; dış ticaret haddindeki bozulma, bugünkü geliri, gelecekteki gelire göre azaltmaktadır. Bu durum ulusal tasarruflar azalmaktadır (HLM etkisi). İkinci yol; dış ticaret haddindeki değişim, bugünkü ithalat fiyatlarını gelecekteki ithalat fiyatlarına göre artırarak, tüketim harcamalarının ertelenmesine ve eş zamanlı olarak tasarrufların artmasına neden olmaktadır. Üçüncü yol; ticarete konu olmayan malların fiyatları karşısında ithalat mallarının fiyatlarının artmasına neden olur. Böylece ulusal paranın reel olarak değerlendirilmesine katkıda bulunur. Bu durum sonunda faiz oranlarının artmasına ve bugünkü tüketimin ertelenmesine ve ulusal tasarrufların artmasına neden olur.

HLM etkisine göre, geçici dış ticaret haddindeki bozulma ulusal tasarrufları azaltmakta dolayısıyla dış ticaret dengesi (cari hesap) bozulmaktadır. Dış ticaret haddindeki bozulma reel gelirin azalmasına neden olmakta ve reel geliri azalan bireylerin belirli standartlarda hayatını sürdürmek için marjinal tüketim eğilimlerini arttırmaları (marjinal tasarruf eğilimlerinin azaltmaları), ulusal tasarrufların azalmasına ve dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan dış ticaret haddindeki geçici iyileşme, ulusal tasarrufların artmasına ve dış ticaret dengesinin (cari hesabın) iyileşmesine neden olmaktadır. Dış ticaret haddindeki iyileşme reel geliri artırmaktadır. Tüketicilerin reel gelir artışı karşısında bugünkü tüketim harcamalarını azaltıp tasarruflarını artırma davranışlarının sonucu olarak dış ticaret dengesi iyileşmektedir (Misztal, 2010: 130).

Dış ticaret haddindeki bozulmanın (iyileşmenin) cari işlemler dengesinde açığa (fazlaya) yol açacağını ileriye süren HLM Etkisi, Şekil 2’de yer alan Metzler Diyagramı yardımı ile de gösterilebilir⁴.

Şekil 2: Metzler Diyagramı

Ticaret haddinde meydana gelecek pozitif bir şok, reel geliri artırır. HLM Yaklaşımına göre reel gelir artışları, ekonomideki tasarruf meylini yükselteceği için, veri faiz oranı seviyesindeki tasarruflar artacaktır. Tasarruflarda meydana gelecek bu artış, (S-I) şeklinde tanımlanan Cari İşlemler Hesabı’nda (CA) bir fazlaya neden olacaktır. Negatif bir ticaret haddi şoku ise ters etkilere neden olmaktadır. Ticaret haddi ve Cari İşlemler Hesabı arasındaki bu etkileşim mekanizması; HLM Etkisi olarak adlandırılmaktadır. Özetle, dış ticaret dengesinin sağlandığı bir ekonomide, dış ticaret haddindeki negatif (pozitif) hareketlerin, diğer şartlar sabitken reel geliri azaltacağı (arttıracığı) ve reel gelirin azalan (artan) her seviyesinde küçülen (büyüyen) marjinal tasarruf eğiliminin, sabit bir yatırım ve bütçe dengesi seviyesinde dış ticaret açığına (fazlasına) neden olacağı yaklaşımı, İktisat literatüründe “HLM Yaklaşımı” olarak bilinmektedir (Korkmaz; 2004: 6).

Çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde 1987-2018 dönemi HLM yaklaşımının varlığını araştırmak ve dış ticaret haddi ile dengesi arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu amaçla çalışmanın giriş kısmında teori sunulmuş, takip eden kısımda literatür özetine yer verilmiştir. İkinci kısımda veri seti, yöntem, üçüncü kısımda ise bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Literatür Özeti

Arnold Harberger (1950) ile Svend Laursen ve Lloyd Metzler (1950) tarafından yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan HLM yaklaşımı ile ilgili yabancı ve yerli bazı çalışmalar ele alınarak irdelenmiştir.

Harberger (1950), gelir seviyesinin talep tarafından belirlendiği Keynesyen bir modelde devalüasyonun ticari dengeye etkisini, Laursen ve Metzler (1950), yine benzer bir Keynesyen model içerisinde esnek kur rejiminin ülkeleri dışarıdan gelen şoklara karşı koruyup koruyamayacağını,

⁴ HLM Etkisi, grafikte Küçük Açık Ekonomi Varsayımı altında gösterilmektedir. Bu varsayımına göre; söz konusu ülkedeki herhangi bir makroekonomik değişim, dünya standartlarını etkilememektedir. Metzler Diyagramı için anlamı; veri ülkenin tasarruf yapısındaki değişimlerin dünya faiz oranlarını etkilememesidir (Korkmaz, 2004:6).

diğer bir deyişle reel iş döngüsü'nün (Real Business Cycle) aktarımını, iki ülkeli bir model içerisinde araştırmıştır. Bu makalelerden ortaya çıkan ortak sonuç, HLM etkisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Harberger-Laursen-Metzler'in 1950 yılında ortaya attığı bu etki, değışik dönemlerde farklı modeller içerisinde hem teorik hem de uygulamalı olarak araştırılmıştır (Korkmaz, 2004: 4-26).

Obstfeld (1982), deterministik model varsayımı altında anlık ve sürekli dış ticaret haddi değışimlerinin cari hesap dengesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Analiz sonucu, anlık dış ticaret haddi değışimlerinin cari hesap dengesi üzerinde aynı yönlü etkisi olduğunu ve HLM etkisinin bu durumda geçerliliğı ortaya konulmuştur.

Sen ve Turnovsky (1989) çalışmasında, dönemler arası optimizasyon varsayımına dayalı model kapsamında, ilk kez sermaye birikiminin rolü ile çalışıp-çalışmama tercihinin rolünü araştırılmıştır. Cari işlemler dengesi üzerinde, anlık ticaret haddi bozulmasının olumsuz etkisi olduğunu, sürekli dış ticaret haddi bozulmalarının hiçbir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca HLM etkisinin varlığını, dış ticaret haddi değışimindeki pozitif bir gelir etkisiyle negatif bir ikame etkisine dayandırarak açıklamışlar, gelir etkisinin ikame etkisinden büyük olması durumunda HLM etkisinin var olduğu tespit etmişlerdir.

Mendoza (1995), G7 ülkeleri ve 23 GOÜ için HLM etkisini araştırmıştır. Analiz G7 ülkeleri için 1955-1990 dönem ve 23 gelişmekte olan ülkelerde 1961-1990 dönem yıllık veriler kullanılarak Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonu ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, ticaret haddi ile ticaret dengesi arasında pozitif ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Böylece, HLM etkisinin var olduğu ortaya konulmuştur.

Kıpıcı (1996), Türkiye ekonomisi için Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Analiz 1988:I-1995:III dönem çeyrek veriler ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye ekonomisi için bu hipotezin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Masson ve diğerlerinin (1998) çalışmasında, 21 gelişmiş ülke ve 40 gelişmekte olan ülkenin, özel tasarruflarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Analiz, gelişmiş ülkeler için 1971-1997 dönem ile gelişmekte olan ülkeler için 1982-1993 dönem verileri kullanılarak EKK ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, gelişmiş ülkelerin dış ticaret haddinin özel tasarrufları anlamlı ve pozitif etkilediğı ve HLM etkisinin geçerli olabileceğı sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret haddi şoklarının özel tasarruf oranı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Cashin ve McDermott (2002) çalışmasında, Avustralya, Kanada, Yeni Zeland, İngiltere ve ABD ülkelerinin cari işlemler açığının belirleyicileri araştırılmıştır. Analiz, 1970-1997 dönem (Avustralya: 1970: II-1997: II, Kanada: 1970: II-1997: IV, Yeni Zeland: 1980: II-1997: II, İngiltere: 1970: II-1997: IV, ABD: 1970: II-1997: IV) kullanılarak VAR modeli ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, Avustralya ve Yeni Zeland'da, HLM etkisinin var olduğu, Kanada, İngiltere ve ABD ülkelerinde ise bu etkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Otto (2003), 16 OECD ülkesi ile 40 gelişmekte olan ülkenin dış ticaret haddi ile ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz, 1960-1996 dönem yıllık veriler kullanılarak SVAR ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, dış ticaret haddindeki beklenmeyen bir iyileşmenin ticaret dengesini iyileştirdiğı diğer bir ifadeyle pozitif ilişkinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Analizde yer alan 15 OECD ülkesi ile 40 gelişmekte olan ülkelerde, HLM etkisinin var olduğu ortaya konmuştur.

Yamak ve Korkmaz (2006) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisi için Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin geçerliliğı araştırılmıştır. Analiz 1991:IV-2003:III dönem çeyrek veriler ile Granger nedensellik testi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda dış ticaret haddinden dış ticaret dengesine tek yönlü, kısa dönemli negatif bir nedensellik ilişkisi tespit edildiğinden dolayı Türkiye için bu etkinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bouakez ve Kano (2008), Avustralya, Kanada ve İngiltere için HLM etkisinin varlığını araştırmıştır. Analiz, Avustralya için 1972:I-2001:IV, Kanada için 1962:II-2001:IV ile İngiltere için 1971:I-2001:IV dönemleri çeyrek veriler kullanılarak VAR modeli ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucuna göre, dış ticaret haddindeki değişimlerin cari açık üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiş ve HLM etkisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Miształ (2010), Poland ekonomisi için geçici ve sürekli dış ticaret şoklarının cari açık üzerindeki etkileri ile HLM etkisinin varlığını araştırmıştır. Analiz 1995:I-2009:III dönem çeyrek veriler kullanılarak VAR modeli ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, geçici dış ticaret haddi şoklarındaki iyileşmenin (bozulmanın) cari açığı iyileştirdiği (kötüleştirdiği) ve HLM etkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Sürekli ticaret haddi şokları ile cari açıklar arasında negatif ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011) tarafından yapılan çalışmada, 19 gelişmekte olan ülkenin cari işlemler açığının belirleyicileri incelenmiştir. Analiz 1980-2006 dönem yıllık veriler kullanılarak tek yönlü sabit etkiler ve tesadüfi etkiler panel veri modeli ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, bu ülkelerde büyüme oranı, yatırımlar ve kamu harcamalarındaki artışın cari işlemler açığını artırdığı, dış ticaret hadlerindeki iyileşme, dışa açıklık oranı, dünya faiz oranlarındaki artışın ise cari işlemler açığını azaltıcı yönde etkide bulunduğu tespit edilmiş ve HLM etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Oktar ve Dalyancı (2012), Türkiye ekonomisi için dış ticaret haddi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz 2004:1-2011:11 aylık veriler kullanılarak Johansen eşbütünleşme yöntemi, Granger nedensellik testi, VEC ve VAR modelleri ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, dış ticaret haddinden cari işlemler dengesine yönelik uzun dönemde aynı yönde koentegrasyon ilişkisi tespit edilmiş olup, dış ticaret haddinde meydana gelen iyileşmelerin hem cari işlemler dengesini hem de ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği ortaya konulmuştur. Türkiye için HLM etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aquino ve Espino (2013) tarafından yapılan çalışmada, Peru’daki dış ticaret haddi ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkide HLM etkisinin varlığını araştırılmıştır. Analiz, 1950-2009 dönem yıllık veriler kullanılarak VAR modeli ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucu, beklenmeyen sürekli dış ticaret haddindeki pozitif (negatif) şoklar cari hesap dengesini pozitif (negatif) etkilediği ve HLM etkisinin var olduğu tespit edilmiştir.

Küçükaksoy ve Çifçi (2014) çalışmada, Türkiye’de çalışma 2003:01 ve 2014:04 dönemi HLM Hipotezin geçerliliği, Johansen koentegrasyon, Granger nedensellik ve VAR yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular şöyle sıralanmıştır: a) Johansen koentegrasyon yöntemine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişki söz konusudur. b) Granger nedensellik testi sonuçlarına göre dış ticaret dengesi dış ticaret hadlerinin nedenidir. c) VAR modeli sonuçlarına göre, dış ticaret hadlerinde meydana gelen bir şoka karşılık dış ticaret dengesi başlangıçta kötüleşirken dokuz dönem (ay) sonra iyileşmeler görülmekte olup, bu durum Türkiye için HLM Hipotezinin geçerliliğini ispatlamaktadır.

Tekgül (2017), Türkiye’de 1982:1-2015:2 döneminde hem mal ticaret hadleri hem de gelir ticaret hadlerindeki değişmelerin uzun dönem ticaret dengesi üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda, gelir ticaret hadlerinden dış ticaret dengesine doğru aynı yönde pozitif bir ilişki bulunurken, mal ticaret hadlerinden dış ticaret dengesine doğru negatif yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de 1982:1-2015:2 döneminde HLM etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Shafiullah vd. (2018), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgüt (SAARC) üyelerinden olan Bangladeş, Pakistan, Nepal, Sri Lanka ve Hindistan ülkeleri için 1980-2015 dönemi HLM etkisinin geçerliliğini ARDL ve Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, Hindistan hariç diğer ülkelerde HLM etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Kaplan ve Ünal (2019) çalışmada, Türkiye’de 2003:1-2018:12 döneminde dış ticaret haddinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini ARDL yöntemi ile araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, uzun dönemde dış ticaret haddi ile dış ticaret dengesinin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, 1987-2018 dönemi Türkiye’de dış ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin araştırılmasında kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Veri Seti

Kısaltmaları	Değişkenler
DTD	Dış ticaret dengesi = $\frac{(\text{İhracat Değeri}/\text{İhracat Birim değer endeksi})}{(\text{İthalat değeri}/\text{İthalat Birim değer endeksi})}$
DTH	Mal (Net Değişim) Ticaret Haddi = $\frac{\text{İhracat Birim değer endeksi}(2000 = 100)}{\text{İthalat Birim değer endeksi}(2000 = 100)}$
GTH	Gelir Ticaret Haddi = $\frac{\text{İhracat Değeri}}{\text{İthalat Birim Değer Endeksi (2000 = 100)}}$

Not: Değişkenlerin hesaplanmasında kullanılan ihracat ve ithalata ait veriler (dolar cinsinden ihracat-ithalat değerleri ve ihracat-ithalat birim değer endeksleri) Dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir. Net değişim ticaret haddi hariç dış ticaret dengesi ve gelir ticaret haddi yazar tarafından hesaplanmıştır.

Değişkenler logaritmik düzeyde analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın amacı, dış ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi, değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayırıştırarak araştırmaktır⁵. Dış ticaret hadlerini temsilen mal ve gelir ticaret hadleri olmak üzere iki değişken kullanılmıştır.

Çalışmada, değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinde Ng-Perron birim kök, değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişkinin araştırılmasında Granger ve Yoon (2002) ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testleri kullanılmıştır.

2.1. Ng-Perron Birim Kök Testi

Ng-Perron (2001) birim kök testi gözlem sayısı az olan serilerde ADF, DF-GLS ve PP birim kök testlerine göre daha tutarlı ve etkin sonuçlar sağlamaktadır (Terzi ve Pata, 2016: 53).

Ng-Perron birim kök testinde MZ_a ve MZ_t , MSB ve MPT olmak üzere hesaplanan dört test istatistiği vardır. Ng-Perron (2001) birim kök testinde hesaplanan MZ_a ve MZ_t testlerinde H_0 hipotezi değişkenin birim köke sahip olduğu; MSB ve MPT testlerinde ise H_0 hipotezi, değişkenin birim köke sahip olmadığı şeklinde kurulmuştur. Değişkenlere ait hesaplanan MZ_a ve MZ_t test istatistiklerinin mutlak değerleri, Ng-Perron (2001) tarafından hesaplanan kritik mutlak değerlerden büyük; MSB ve MPT test istatistiklerinin mutlak değerleri tablo kritik değerlerden küçük olması durumunda serilerin birim kök içermediği yani durağan olduğu kabul edilir.

⁵ Değişkenlere ait pozitif ve negatif bileşenlerin nasıl elde edildiği yöntem kısmında verilmektedir.

MSB ve MPT testlerinin sıfır hipotezleri KPSS testindeki gibi serinin seviyede durağan olduğu, MZa ve MZt sıfır hipotezi PP ve ADF testlerinde de olduğu gibi serinin birim kök içerdiği varsayımına dayanarak kurulmuştur. Bu dört test istatistiği Phillips-Perron (1988) Za, Zt, Bhargava (1986) R1 ve Elliot, Rotherberg ve Stock (1996)’un test istatistiklerinin geliştirilmiş halidir (Terzi ve Pata, 2016: 53).

2. 2. Granger ve Yoon ile Hatemi-J ve Iradosut Saklı Eşbütünleşme Testleri

Granger ve Yoon (2002) doğrusal olmayan ayarlama mekanizmasının uzun dönem dengeyi herhangi bir bilgi kaybı olmadan kolayca doğrusal bir düzeye indirgeyebileceğini göstermiştir. Serilerin bileşenleri zaman serisinin hem pozitif hem de negatif değişikliklerini içerir. Granger ve Yoon (2002) iki serinin bileşenleri birlikte entegre bir şekilde hareket ediyorsa o zaman serilerin saklı bir eşbütünleşmeye sahip olma ihtimalinin olduğunu vurgulamaktadır (Akkuş ve Durmaz, 2019: 59).

X_t ve Y_t gibi rassal yürüyüş sürecine sahip seriler arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında öncelikle seriler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrıştırılmaktadır.

X_t ve Y_t serileri 1 ve 2 nolu denklemdeki gibidir.

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i \quad (1)$$

$$Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i \quad (2)$$

1 ve 2 no’lu denklemlerde X_0 ve Y_0 başlangıç değerlerini, ε_i ve η_i sıfır ortamalı beyaz gürültülü hata terimlerini temsil etmektedir.

X_t ve Y_t gibi serilere ait pozitif ve negatif bileşenler (şoklar) Granger ve Yoon (2002: 7) çalışmalarında 3 no’lu denklemdeki gibi tanımlanmaktadır.

$$\begin{aligned} \varepsilon_i^+ &= \max(\varepsilon_i, 0), \quad \varepsilon_i^- = \min(\varepsilon_i, 0) \\ \eta_i^+ &= \max(\eta_i, 0), \quad \eta_i^- = \min(\eta_i, 0) \end{aligned} \quad (3)$$

1 ve 2 no’lu denklemlerde yer alan hata terimleri $\varepsilon_i = \varepsilon_i^+ + \varepsilon_i^-$ ve $\eta_i = \eta_i^+ + \eta_i^-$ şeklinde tanımlanarak denklemlerde yerine konulduğunda 4 ve 5 no’lu denklemler elde edilir.

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^- \quad (4)$$

$$Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i^+ + \sum_{i=1}^t \eta_i^- \quad (5)$$

Granger ve Yoon (2002: 7), X_0 ve Y_0 sabit olduğunu, $X_t = X_0 + X_t^+ + X_t^-$, $X_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+$, $X_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-$; $Y_t = Y_0 + Y_t^+ + Y_t^-$, $Y_t^+ = \sum_{i=1}^t \eta_i^+$, $Y_t^- = \sum_{i=1}^t \eta_i^-$ varsayımı yapmışlardır. Bu varsayımlar doğrultusunda $\Delta X_t^+ = \varepsilon_t^+$, $\Delta X_t^- = \varepsilon_t^-$; $\Delta Y_t^+ = \eta_t^+$, $\Delta Y_t^- = \eta_t^-$ şeklinde ifade edilebilir.

4 ve 5 no’lu denklemler yardımıyla elde edilen pozitif ve negatif bileşenlere (şoklara), Engle-Granger eşbütünleşme testi uygulama suretiyle Granger ve Yoon (2002); Johansen eşbütünleşme

testi uygulama suretiyle ise Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testleri uygulanmış olur (Şener vd., 2013: 239). Pozitif ve negatif bileşenlere uygulanan eşbütünleşme testleri sonucunda değişkenler eşbütünleşik ise, X_t ve Y_t değişkenleri arasında saklı eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılır.

3. Ampirik Bulgular

Dış ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ait Ng-Perron birim kök testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Pozitif ve Negatif Bileşenlerin Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviyesinde I(0)							
	Sabit				Sabit ve Trend			
	MZa	MZt	MSB	MPT	MZa	MZt	MSB	MPT
DTD+	0.87	0.74	0.84	50.02	-7.09	-1.83	0.26	13.04
DTH+	2.10	1.91	0.91	71.26	-4.84	-1.48	0.30	18.36
GTH+	0.28	0.18	0.67	30.69	-4.32	-1.29	0.29	19.49
DTD-	1.00	1.18	1.17	93.65	-4.17	-1.26	0.30	19.96
DTH-	1.44	1.45	1.00	76.49	-10.35	-2.26	0.21	8.84
GTH-	-1.28	-0.66	0.51	15.26	-5.76	-3.42	0.14	4.03
1.Farkında I(1)								
Değişkenler	Sabit				Sabit ve Trend			
	MZa	MZt	MSB	MPT	MZa	MZt	MSB	MPT
DTD+	-14.66*	-2.70*	0.16*	1.69*	23.91*	-3.58*	0.13*	3.86*
DTH+	-13.79**	-2.61**	0.18**	1.80**	-14.18**	-2.63***	0.17***	6.58***
GTH+	-9.69**	-2.11**	0.21**	2.85**	-28.44*	-7.69*	0.06*	0.77*
DTD-	-14.88*	-2.71*	0.18*	1.68*	-21.22**	-3.24**	0.15**	4.33**
DTH-	-14.98*	-2.73*	0.18**	1.64*	-14.99***	-2.72***	0.18***	6.12***
GTH-	-14.98*	-2.73*	0.18**	1.63*	-14.94***	-2.73***	0.18***	6.09***

Not: Sabit model için tablo kritik değeri; 1%: MZa (-13,8), MZt (-2,58), MSB (0,174), MPT (1,78), 5%: MZa (-8,10), MZt (-1,98), MSB (0,233), MPT(3,17), 10%: MZa (-5,70), MZt (-1,62), MSB (0,275), MPT (4,45); sabit+trendli model için tablo kritik değeri 1%: MZa (-23,8) MZt (-3,42) MSB (0,143) MPT(4,03), 5%: MZa (-17,30), MZt (-2,91), MSB (0,168), MPT (5,48), 10%: MZa (-14,20), MZt (-2,62), MSB (0,185), MPT (6,67); *: %1, **:%5, ***:%10 seviyesinde anlamlıdır.

Değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerinin birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

Dış ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişkinin araştırılmasında kullanılan Granger ve Yoon (2002) ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testleri sonuçları sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 3: Granger ve Yoon Saklı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Sabit terimli	Trendli
DTD ⁺	DTH ⁺	-1.73 (0.40)	-1.94 (0.60)
DTD ⁻	DTH ⁻	-3.54 (0.01)	-4.569 (0.00)
DTD ⁺	GTH ⁺	-4.33* (0.00)	-3.79** (0.00)

DTD ⁻	GTH ⁻	-1.45 (0.53)	-2.12 (0.51)
------------------	------------------	-----------------	-----------------

Not: Engle-Yoo Tablo kritik değerleri %1: 4.32, %5: 3.67, %10: 3.28, 'dir. * %5, ** %10 anlamlılık seviyesinde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Granger ve Yoon testini sonucunda dış ticaret dengesi ile gelir ticaret haddi değişkenlerinin pozitif bileşenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme sonuçları Tablo yer almaktadır.

Tablo 4: Hatemi-J ve Irandoust Saklı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İncelenen İlişki	Temel ve alternatif Hipotez (H_0 ve H_1)	Özdeğer	İz (Trace) istatistiği (Kritik değer %5)	Özdeğer (Max-Eigen) İstatistiği (Kritik değer %5)	Bulgu
DTD ⁺ DTH ⁺	Eşbütünleşme yoktur ($H_0=r=0$; $H_1= r\geq 1$)	0.41	20.84* (20.26)	16.24** (15.89)	1 eşbütünleşme ilişkisi vardır.
	Eşbütünleşme vardır ($H_0=r\leq 1$; $H_1= r\geq 2$)	0.14	4.60 (9.16)	4.60 (9.16)	
DTD ⁻ DTH ⁻	Eşbütünleşme yoktur ($H_0=r=0$; $H_1= r\geq 1$)	0.45	26.06* (20.26)	18.11* (15.89)	1 eşbütünleşme ilişkisi vardır.
	Eşbütünleşme vardır ($H_0=r\leq 1$; $H_1= r\geq 2$)	0.23	7.95 (9.16)	7.95 (9.16)	
DTD ⁺ GTH ⁺	Eşbütünleşme yoktur ($H_0=r=0$; $H_1= r\geq 1$)	0.53	27.02* (25.87)	22.70* (19.38)	1 eşbütünleşme ilişkisi vardır.
	Eşbütünleşme vardır ($H_0=r\leq 1$; $H_1= r\geq 2$)	0.13	4.31 (12.51)	4.31 (12.51)	
DTD ⁻ GTH ⁻	Eşbütünleşme yoktur ($H_0=r=0$; $H_1= r\geq 1$)	0.51	27.21* (20.26)	21.99* (15.89)	1 eşbütünleşme ilişkisi vardır.
	Eşbütünleşme vardır ($H_0=r\leq 1$; $H_1= r\geq 2$)	0.15	5.21 (9.16)	5.21 (9.16)	

Not: Uygun gecikme uzunluğu Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre elde edilmiş, kurulan VAR modelleri istikrar koşullarını sağlamıştır. Uygun model türüne Pantula prensibiyle karar verilmiştir. * :%1, **: %5 anlamlılık seviyesinde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testi sonucuna göre dış ticaret dengesi ile mal ve gelir dış ticaret hadleri değişkenlerinin pozitif ve negatif bileşenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Dış ticaret haddi değişkeni temsil eden net değişim ve gelir ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şener vd. (2013: 244) çalışmalarında ifade edildiği gibi; Granger ve Yoon(2002) ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testi sonuçlarının farklı olmasının sebebi, Johansen eşbütünleşme testinde eşbütünleşme vektörlerin tahmini En Çok Benzerlik yöntemine dayanmakta ve kısa dönemli ekonomik değişimlerin eşanlı yapılması nedeniyle tahminin etkinliği artmaktadır.

Bu nedenle, Johansen eşbütünleşme testine dayanan Hatemi-J ve Irandoust (2012) eşbütünleşme testi sonuçlarına güvenmek daha doğru kararlar alınmasını sağlayacaktır (Şener vd., 2013: 244).

Granger ve Yoon (2002) ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testlerinden elde edilen bulgular, dış ticaret dengesi ile dış ticaret haddi arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada, Türkiye’de 1987-2018 dönemi arasında Harberger-Laursen-Metzler (HLM) hipotezinin geçerliliği Granger ve Yoon (2002) ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testleri yardımıyla araştırılmıştır.

Granger ve Yoon testini sonucunda dış ticaret dengesi ile gelir ticaret haddi değişkenlerinin pozitif bileşenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testi sonucuna göre dış ticaret dengesi ile mal ve gelir dış ticaret hadleri değişkenlerinin pozitif ve negatif bileşenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, dış ticaret dengesi ile dış ticaret haddi arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, analizlerden elde edilen bulgular Türkiye ekonomisinde dış ticaret hadlerinde yaşanan olumlu gelişmelerin dış ticaret dengesini iyileştireceğini; olumsuz gelişmelerin ise kötüleştirileceğini göstermektedir. Türkiye ekonomisinde ihracat ve ithal fiyatlarında yaşanan değişimlerin dış ticaret haddinde meydana getirdiği olumsuz etkiler, ithal girdilerine dayalı ihracat yapımızdan dolayı dış ticaret dengesini bozmaktadır. Türkiye ekonomisinde üretim ve sanayimizdeki dışa bağımlılıktan ithalat ihracata göre daha yüksek olmakta; dolayısıyla dış ticaret hadleri kötüleşmeye devam ederek, dış ticaret açığımız giderek artmasına neden olmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisi için HLM hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir. Uygulanacak olan dış ticaret politikalarında ithalat bağımlılığını sınırlandıracak, üretim ve sanayimizde dışa bağımlılığı azaltacak politikalar önem kazanmalıdır.

Kaynakça

Aquino Juan Carlos ve Espino Freddy (2013), “Terms Of Trade And Current Account Fluctuations : A Vector Autoregression Approach”, **Serie De Documentos De Trabajo Working Paper Series**, s.1-17.

Akbulut Bekar, Seval (2014), *Dış Ticaret Dengesi-Dış Ticaret Haddi İlişkisi: Türkiye Örneği (2002-2012 Dönemi)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Trabzon.

Akkuş, Ömer ve Durmaz, Atakan (2019), “Türkiye’de Bütçe Açığının Sürdürülebilirliği: Saklı Eşbütünleşme İlişkisi”, **Maliye Dergisi**, 176, s. 52-71.

Bayraktutan, Yusuf ve Demirtaş, Işıl (2011), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (22) 2011 /2, s.1-28.

Bouakez, Hafedh, Kano Takashi (2008), “Terms of Trade and Current Account Fluctuations: The Harberger-Laursen-Metzler Effect Revisited”, **Journal of Macroeconomics**, 30, s. 260–281.

Duncan Robert (2003), “The Harberger Laursen Metzler Effect Revisited : An Indirect- Utility Function Approach”, **Central Bank Of Chile Working Papers**, s.1-23.

Elliott, Graham- Rothenberg, Thomas-Stock, James H. (1996), “Efficient Tests For An Autoregressive Unit Root”, **Econometrica**, 64(4), s.813-836.

Granger, Clive W. J. ve Yoon, Gawoon (2002), “Hidden Cointegration”, **Department of Economics Working Paper**, San Diego: University of California, s.1-28.

Harberger, Arnold C. (1950), “Currency Depreciation, Income, And The Balance Of Trade”, **The Journal Of Political Economy**, 58 (1), s.47-60.

Hatemi-J, Abdunnasser ve Irandoust, Manuchehr (2012), “Asymmetric Interaction Between Government Spending and Terms of Trade Volatility: New Evidence from Hidden Cointegration Technique”, **Journal of Economic Studies**, 39 (3), s.368-378.

Kaplan, Fatih ve Ergin Ünal, Ayşe (2019), “Dış Ticaret Dengesi ile Dış Ticaret Hadleri Arasındaki İlişkinin Türkiye için Yeniden İncelenmesi”, **2.Uluslararası Akdeniz Sempozyumu**, Mersin, 23-25 Mayıs 2019, s.309-320

Kıpıcı, Ahmet N. (1996), “Terms of Trade and Economic Fluctuations”, **The Central Bank of The Republic of Turkey Discussion Paper**, 9615, s.1-13.

Korkmaz, Abdurrahman (2004), *Harberger- Lauresen- Metzler Etkisi: Türkiye Uygulaması*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Küçükaksoy İsmail ve Çiftçi, İsmail (2014), “Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 1(2), s.103-129.

Laursen, Svend ve Metzler, Lloyd A. (1950), “Flexible Exchange Rates And The Theory Of Employment”, **The Review Of Economics And Statistics**. 32 (4), s. 281-99.

Masson, Paul R.- Bayoumi, Tamim - Samiei, Hossein (1998), “International Evidence on the Determinants of Private Saving”, **The World Bank Economic Review**, 12(3), s.483-501.

Mendoza, Enrique (1995), “The Terms Of Trade, The Real Exchange Rate, And Economic Fluctuations.” **International Economic Review**, 36(1), s.101-137.

Misztal, Piotr (2010), “The Harberger-Laursen-Metzler Effect: Theory and Practice in Poland”, **The Romanian Economic Journal**, 38, s.129-146.

Ng, Serena ve Perron, Pierre (2001), “Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power”, **Econometrica**, 69(6), s.1519-1554.

Obstfeld, Maurice (1982), “Aggregate Spending and The Terms of Trade: Is There A Laursen-Metzler Effect?”, **The Quarterly Journal of Economics**. 97 (2), s.251-270.

Oktar, Suat ve Dalyancı, Levent (2012), “Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 33(2), s.1-18.

Otto, Glenn (2003), “Terms Of Trade Shocks And The Balance of Trade : There Is A Harberger –Laursen- Metzler Effect , *Journal Of International Money And Finance*, 22,155-184.

Persson, Torsten ve Svensson, Lars E.O. (1985), “Current Accounts Dynamics and The Terms of Trade: Harberger-Laursen-Metzler Two Generations Later”, **Journal of Political Economy**, 93(1), s.43-65.

Phillips, Pierre. C. ve Perron, Peter (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrika**, 75(2), s.335-346.

Sachs, Jeffry (1981), “The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970’s.” **Brooking Papers on Economic Activity** 1, s.201-68.

Sen, Partha ve Turnovsky, Stephen (1989), “Deterioration of the Terms of Trade and Capital Accumulation: A Re-examination of the Laursen-Metzler Effect”, **Journal of International Economics**, 26, s. 227-50.

Servén, Luis (1995), “Capital Goods Imports, the Real Exchange Rate and the Current Account.” **Journal of International Economics** 39,s.79-101.

Shafiullah, Muhammad-Islam, Faridul- Navaratnam, Ravinthirakumaran (2018), “The Harberger–Laursen–Metzler effect: evidence from five SAARC countries”, **Empirical Economics**, s.1-29.

Şener, Sefer-Yıllancı, Veli-Tıraşoğlu, Muhammed (2013), “Petrol Fiyatları ile Borsa İstanbul’un Kapanış Fiyatları Arasındaki Saklı İlişkinin Analizi”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 26, s.231-248.

Tekgül Yelda Bugay (2017), “Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 24 (2), s.650-662.

Terzi, Harun ve Pata, Uğur Korkut (2016), “Türkiye’nin İktisadi Büyümesinde Turizm Sektörünün Katkısı”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 48, s. 45-64.

Tornell, Aaron ve Lane., Philip (1994), “Are Windfalls a Curse? A Non-representative Agent Model of the Current Account and Fiscal Policy”, **NBER Working Paper**, 4839, 1-44.

Yamak Rahmi ve Korkmaz Abdurrahman (2006), “Harberger Laursen-Metzler Etkisi: Literatür Ve Türkiye Örneği”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(1), s.57-69.

düsbed

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

05/09/2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Doç. Dr. Hakan Murat ARSLAN

Düzce Üniversitesi
İşletme Fakültesi
muratarслан@duzce.edu.tr

Ece YAVUZYILMAZ

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü/YL Öğrencisi
eceyavuzyilmaz@gmail.com

SEYAHAT İŞLETMELERİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE OPTİMUM GÜZERGÂHIN BELİRLENMESİ

Öz

Seyahat işletmeciliği sektöründe asıl hedef, müşteri memnuniyeti ve en az maliyetle yolcunun ulaştırılmasıdır. Müşterilerin memnuniyetini sağlamak için seyahat işletmeleri ulaşım rotalarına yeni güzergâhlar eklemek durumundadırlar. Ancak optimum güzergâhların belirlenmesinde bilimsel yöntemler esasına dayalı Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılabilir. Böylelikle ilgili işletmeler en az hata ile karar verebilirler. Çalışmanın temel amacı Düzce ilinde faaliyet gösteren bir seyahat işletmesine müşteri taleplerini dikkate alarak yeni ulaşım güzergâhlarının belirlenmesine yardımcı olmaktır. Çalışmada, müşteri talepleri dikkate alınarak Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri kullanılarak ilgili seyahat işletmesine optimum güzergâhının belirlenmesi modeli önerilmiştir. Bu yönü ile çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın kriterlerine ait ağırlıklar Entropi Yöntemi ile belirlenmiştir. Alternatiflerin öncelikleri Gri ilişkisel ve MOORA Yöntemleri ile ayrı ayrı değerlendirildiğinde; A3 (Mersin) birinci ve A1 (Çanakkale) ikinci sıradadır. Ayrıca gerçekleştirilen analiz sonuçları ilgili seyahat işletmesi ile paylaşılmıştır. Gelecekte yapılacak benzer çalışmalarda önerilen modelin yapısında bir kısım değişiklikler yapılarak seyahat işletmelerin diğer karar problemlerine uygulanabilir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat İşletmeleri, Ulaşım Rotası Belirleme, Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri

DETERMINATION OF OPTIMUM ROUTE BY MULTI CRITERIA DECISION MAKING METHODS IN TRAVEL BUSINESSES

Abstract

The main goal in the travel management industry is customer satisfaction and transportation of passengers with the least cost. Travel companies have to add new routes to their transportation routes to ensure customer satisfaction. However, Multi Criteria Decision Making (MCDM) methods based on scientific methods can be used in determining the optimum routes. Thus, relevant enterprises can make decisions with the least error. The main purpose of the study is to assist a travel business operating in Düzce province to determine new transportation routes by taking customer demands into account. In the study, a model for determining the optimum route for the relevant travel business is proposed by using Gray Relational Analysis and MOORA Methods, taking into account customer demands. In this respect, it is thought that the study will make a significant contribution to the literature. Weights of the criteria in the study were determined by the Entropy Method. When the priorities of alternatives are evaluated separately with Gray Relational Analysis and MOORA (Multi-Objective Optimization Method by Ratio Analysis) methods; A3 (Mersin) is in the first row and A1 (Çanakkale) is in the second row. In addition, the analysis results were shared with the relevant travel company. In the similar studies to be carried out in the future, some changes can be made in the structure of the model and applied to other decision problems of travel businesses.

Keywords: Travel Businesses, Transportation Route Determination, Gray Relational Analysis and MOORA Methods

Giriş

Seyahat işletmeciliğinde yolcu taşımacılığına ait sabit ve değişken maliyetlerin diğer maliyetlere göre çok daha yüksek olduğu bilinmektedir. Taşımacılık ile ilgili maliyetlerin gereğinden fazla yüksek olmasının en büyük nedenleri arasında; yolcu taşımacılığının temel unsurları olan araçların, personelin, sarf malzemelerinin ve müşteri istekleri doğrultusunda ulaşım rotasının en verimli şekilde belirlenmemiş olması yatmaktadır.

Son yıllarda meydana gelen bilimsel gelişmeler, seyahat işletmesi yöneticilerini özellikle zorlu rekabet şartları altında daha karmaşık hale gelen karar ve strateji problemleri karşısında doğru, yerinde ve en az hata ile karar vermek durumunda bırakmıştır. Genellikle seyahat işletmeleri, yönetsel veya stratejik karar problemleri karşısında sadece üst yönetimin sezgilerine dayalı karar verme yolunu takip ettikleri izlenmiştir. Hâlbuki günümüzün ağır ekonomik koşullarında en az hata ile karar verebilmek, işletmelerin hayatlarının devamı ile yakından ilgilidir. Bunun için öncelikle karar problemine ait doğru ve kesin veriler toplanmalı ve bu veriler bilimsel karar verme teknikleri ile değerlendirilmelidir.

Her geçen gün çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin daha fazla gündeme gelmesinin nedeni; basit ve kısa zamanda optimum sonuçlar elde ederek yöneticilere en uygun kararın verilmesi hususunda olabildiğince yardımcı olmasındandır. Aslında ÇKKV yöntemleri karar vericilerin kriterler ve alternatifler hakkındaki sözel değerlendirmelerini sayısal verilere dönüştürerek kıyaslanabilir hale getirme amacını temel almaktadır. Böylelikle muhtemel çözüm arasından en uygun alternatif kolaylıkla belirlenebilir.

Çalışmanın temel amacı, Düzce merkezli bir seyahat işletmesinin yolcuların talepleri doğrultusunda yeni ulaşım güzergâhları belirlemesine yardımcı olmaktır. İlgili işletmenin yöneticileri karar vericiler olarak kabul edilmiştir. Karar vericiler ve ilgili literatür taranarak kriterler tespit edilmiştir. Yolcu talep oranları dikkate alınarak en fazla talepten başlanarak ilk beş sıradaki yerleşim yerleri alternatifler güzergâhları olarak kabul edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda Gri ilişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri kullanılarak alternatifler önceliklerine göre sıralanmıştır.

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde; seyahat işletmelerinin müşteri istekleri doğrultusunda en uygun ulaşım rotasının tespit edilmesinde, ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu yönü ile çalışma literatürdeki derin bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca çalışmanın özgün değeri açısından; Gri ilişkisel Analiz ve MOORA yöntemlerinin uygulamalarına bakıldığında bu konuda yapılmış spesifik bir çalışma yoktur.

Çalışmanın ikinci bölümünde seyahat işletmeciliğinin genel sorunları ve ÇKKV yöntemleri ile yapılmış ulaştırma problemleri ve çözümüne dair araştırmalar sergilenmiştir. Üçüncü bölümde seyahat işletmeciliğinin tanımı, Türkiye’de seyahat işletmeciliği, seyahat işletmeciliğinin önemi ve seyahat işletmeciliğinin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatları ifade edilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmanın yöntemi ve çalışmada geçen ÇKKV yöntemleri ifade edilmiştir. Beşinci bölümde ise uygulama ve gerçekleştirilen analizlerin yorumlarına yer verilmiştir. Altıncı ve son bölümde ise bir önceki bölümde gerçekleştirilen analiz sonuçları ve ileride yapılacak benzer çalışmalara ait akademik ve sektörel öneriler belirtilmiştir.

1. Literatür Taraması

Seyahat işletmeleri belirli zaman aralıkları ile müşterilerin ihtiyaçları doğrultusunda yolcu nakil rotalarında değişiklikler yapmak durumunda kalabilirler. Bu değişikliğe aşağıda ifade edilen nedenler yol açmış olabilir;

- a) Yolcu taşımacılığına ait sabit ve değişken maliyetlerin en aza indirilmesi gerekliliği,
- b) Müşterilerin belli yerleşim yerlerine ek ulaşım hizmeti talebinde bulunmaları,
- c) Diğer seyahat işletmeleri ile rekabet edebilirliğin sağlanması,
- d) Karayolu bağlantılarının artması neticesinde ulaşım ağlarının genişlemesi,

Yukarıda açıklanan nedenler ile seyahat işletmeleri yolcu ulaşım hatlarında ve nihai ulaşım merkezlerinde değişikliğe gidebilirler. Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde; ÇKKV yöntemleri ile seyahat işletmelerinin müşteri talepleri doğrultusunda yolcu taşıma rotalarının belirlenmesi ile

ilgili yapılmış çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak seyahat işletmelerinin ihtiyacı olan araçların optimum belirlenmesi ve en uygun güzergahın belirlenmesi ile ilgili bir kısım çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bir kısmı gelen paragraflarda ifade edilmiştir;

Brauers vd. (2008), ilgili karar analizine ait değerlendirmelerini farklı oranların yer aldığı MOORA yöntemini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında, optimum karayolu güzergahının belirlenmesinde ÇKKV yöntemlerinin kullanılabilirliğini göstermişlerdir. Temel verileri ayrık değerli kriterlerden oluşmaktadır. Bu veri grubu ile gerçekleştirilen analizlerin neticesinde optimum güzergahı tespit edebilmişler ve yetkililerle alternatiflerin sıralanmış sonucunu paylaşmışlardır.

Groer vd. (2010) çalışmalarında, belirli araçlara ait optimum rotanın bulunması probleminin zor-kombinatorik problem yapısında olduğu düşüncesi ile kendi karar problemlerinin çözümü için Tam Sayılı Sezgisel Arama temelli bir model önermişlerdir. Analizlerini yüksek kalitede çözüm standartları kullanarak çözümlenmişlerdir. Yani 129 adet işlemci aynı anda bu modelin çözümü için kullanılmıştır. Alternatif sayısının çok fazla olduğu karar problemini yerel arama yapabilen Tam Sayılı Sezgisel Arama yöntemi ile gerçekleştirmişlerdir.

Soba (2012) çalışmasında, altı ticari araç arasından en uygun aracın belirlenmesine ait bir karar probleminde altı kritere göre Promethee yöntemi kullanılarak alternatiflerin önceliklerine göre sıralamasını gerçekleştirmiştir.

Yavaş vd. (2014) çalışmalarında, müşterilerin en uygun araç seçimi ile ilgili bir karar probleminde satış firmasının verileri kullanılarak optimum kararın değerlendirilmesini AHP ve ANP yöntemleri ayrı ayrı uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemlerle gerçekleştirilen analiz sonuçları karşılaştırılmış ve en uygun araç belirlenmiştir.

Ghaderi ve Pahlavani (2015) çalışmalarında, Benzetim Tavlama ve Bulanık AHP yöntemleri kullanılarak en uygun nakliye araçlarının belirlenmesini sağlamışlardır. Oluşturdukları çözüm modelinin analizinde kriter ağırlıkları AHP yöntemi ile tespit edilmiştir. Kriterlerin daha az hata ile karşılaştırılmasında Bulanık Mantık anlayışının daha uygun olacağı düşüncesi ile bulanık sayıları kullanmışlardır. Alternatif nakil araçları arasından en uygun olanını Benzetim Tavlama Optimizasyon Yöntemi kullanarak belirlemişlerdir.

Ferreira vd. (2015) çalışmalarında, geri dönüşüme gidecek atık malzemelerin en kısa yoldan ve en kısa sürede gidilebilmesini sağlayacak alternatif rotalar arasından en uygun olanını Hüresel Genetik Algoritma diye adlandırdıkları bir modelle çözümlenmişlerdir. Oluşturdukları modelde kapasite ve zaman kısıtları dikkate alınarak AHP ve SMART yöntemleri ile de analiz edilmiştir. Çok farklı optimizasyon yöntemleri ile elde edilen analiz sonuçları karşılaştırılarak ilgili sonuçlar karar vericilere sunulmuştur.

Wodecki vd. (2015) çalışmalarında, ulaştırma problemlerinin optimizasyonu için paralelleştirme şeklinde adlandırdıkları bir yöntemin uygun olacağını düşünmüşler bu doğrultuda yol yapım aşamasında oluşan maliyetin minimum olması için oluşturulan çözüm modelini paralelleştirme yöntemi ile değerlendirmişlerdir.

Küçükpehlivan ve Doğru (2017) çalışmalarında, Bursa ilinin Nilüfer İlçesine ait bisiklet yolu güzergahı için en uygun rotanın belirlenmesini Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) veri tabanı kullanılarak analiz etmişlerdir. Oluşturulan karar analizi modelini AHP Yöntemi ile de değerlendirmişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarını ilgililerle paylaşmışlardır.

Hamurcu ve Eren (2017) ulaştırma problemlerinin maliyet, zaman, işgücü ve teknik alt yapı gibi temel unsurlarını kriterler olarak kabul ettikleri karar problemlerinin çözümlenmesinde Analitik Ağ Süreci (AAS) ve AHP Yöntemlerini kriter ağırlıklarının tespitinde ayrı ayrı kullanmışlardır. Alternatiflerin öncelik sıralamasını ise Hedef Programlama (HP) yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Uygulamalarını, İstanbul'da oluşturulacak raylı sistem projeleri arasından en uygun olanının tespit edilmesinde yapmışlardır. Geliştirdikleri çözüm modeli ilk olarak AHP sonra ise sıra ile AAS, AHP-HP ve AAS-HP hibrit yöntemleri ile ayrı ayrı analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar HP ile gerçekleştirilen sonuçlar ile karşılaştırılmıştır. Tutarlık görülmüştür. Bu kayda değer sonuçlar yetkililerle paylaşmıştır.

2. Karayolu Seyahat İşletmeciliği Tanımı

Karayolu seyahat işletmeleri, ulaşım sektörü içerisinde yolcuların nakil ihtiyaçlarına yönelik hizmet veren kurumlardır (Koçoğlu, 2012: 285-298). Karayolu şehirlerarası yolcu taşımacılığı, yolcu ve yüklerin bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine taşınması olarak ifade edilmektedir (Öcal ve Korkmaz, 2019: 1823-1852). Seyahat işletmeciliği, çok hızlı gelişen sektör olması sebebiyle ulaşım hizmetlerinde yoğun rekabet yaşanmaktadır. Türkiye’de karayolu seyahat ulaşımı; ekonomik, seri ve yolcu ihtiyaçlarına daha hızlı cevap vermesi açısından daha çok tercih edilmektedir.

2.1. Türkiye’de Karayolu Seyahat İşletmeciliği

Ülkemizde karayolu seyahat işletmeciliği diğer ulaşım hizmetlerine oranla insanlar tarafından oldukça yoğun talep gören bir hizmet sektörüdür. Seyahat işletmeleri ulaşım sektörü içerisinde yolcu taşımacılığı hizmetlerinin yürütülmesinde önemli bir yere sahiptir (Deniz, 2016, s. 135-156). Yolculara daha güvenli, kaliteli, rahat hizmet sunulması açısından mevcut hizmetlerin müşteri memnuniyetine uygun ve yenilikçi olması gerekmektedir (Deniz, 2016, s. 135-156). Bu sebeple günümüz de daha kaliteli ve müşteri taleplerine yönelik hizmetler sunulması önem kazanmıştır.

2.2. Türkiye’de Karayolu Seyahat İşletmeciliğinin Yeri ve Önemi

Türkiye’de yolcu taşımacılığında yaygın olarak kullanılmakta olan karayolu seyahat işletmeciliğinde sunulan yenilikçi ve teknolojik hizmetler ile müşteri memnuniyetinin artırılması hedeflenmektedir. Karayolu seyahat işletmeleri, insanların şehirlerarası yolculuklarda daha uygun fiyatlarla seyahat edebilmeleri imkânını sağlamaktadırlar. Türkiye’de karayolu yolcu taşımacılığının diğer ulaşım hizmetleri arasındaki payı 2018 yılında %88,8 oranında gerçekleşmiştir ve yıllara göre artış göstermiştir (Ulaştırma Bakanlığı, 2020: 68).

İnsanların karayolu seyahat işletmelerine yönelik talebinin artması, otobüs firmaları sayılarının artmasına ve rekabet ortamının oluşmasına neden olmaktadır (Türkmen ve Bildik, 2015, s. 12). Dolayısıyla gelişen sektör ile birlikte son yıllarda rekabet açısından kaliteli hizmet verebilmek ve müşteri taleplerini karşılayabilmek önemli hale gelmiştir.

Karayolu seyahat işletmeciliğinin iyileştirilmesi açısından yolculuk süresi, araç içerisinde sunulan teknolojik hizmetler, servis ve ikramlara önem verilmektedir. Bunun yanı sıra müşterilerin seyahat öncesinde ve sonrasında yaşadığı sorunları ve talepleri karşılamak, müşteri devamlılığı sağlamak açısından önemlidir.

Bu çalışmada özellikle müşteri talepleri göz önünde bulundurularak karayolu seyahat işletmelerinde hizmetlerin iyileştirilmesi amacıyla otobüs işletmelerinin sefer yaptıkları illere dâhil edilebilecek en uygun yeni güzergâh seçimi üzerinde durulmuştur.

2.3. Karayolu Seyahat İşletmeciliğinin Güçlü, Zayıf Yönleri ve Fırsatları

Karayolu seyahat işletmeciliğinin güçlü, zayıf yönleri ve fırsatları aşağıda sıralanmıştır (Keçeci, 2006: 31-40 ; Depe, 2019: 52 ; Öcal ve Korkmaz, 2019: 1823-1852);

Güçlü Yönler

1. Diğer yolcu taşıma hizmetlerine oranla yolcu taleplerine daha hızlı cevap verilebilmektedir.
2. Ulaşım sektörü içerisinde yolculara daha ucuz hizmet sunmaktadır.
3. Karayolu bağlantılarındaki artış ile birlikte ulaşım ağı genişlemiştir.
4. Yolcu taleplerine ve beklentilerine yönelik hizmet esnekliğinin olması müşteriler tarafından daha fazla tercih etmesini sağlamaktadır.

5. Seri ve sık sefer imkânı sağlamaktadır.

Zayıf Yönler

1. Yüksek kaza riski taşıması,
2. Kullanılan yakıt türüne bağlı olarak CO₂ emisyonu nedeniyle çevre kirliliğine neden olması,
3. Sektörde yoğun rekabet yaşanması,
4. Otobüslerin yakıt maliyetlerindeki artışlar,
5. Sektörde teknolojik açıdan yetersiz araçların kullanılması,
6. Günümüz şartlarına bağlı olarak müşteri talep ve isteklerinde yaşanan değişimler,

Fırsatlar

1. Türkiye’de yolcu taşımacılığının giderek gelişmesi daha geniş yelpazede hizmet olanağı sağlanmasına olanak tanımaktadır.
2. Hizmet ağının genişlemesi, karayolu seyahat işletmelerinin büyüyerek daha fazla müşteriye ulaşmasına ve marka değeri oluşturmasını sağlamaktadır.
3. Türkiye’de karayolu otobüs işletmelerinin diğer ulaşım hizmetlerine oranla daha fazla rağbet görmesi önemli bir pazar payı oluşturmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

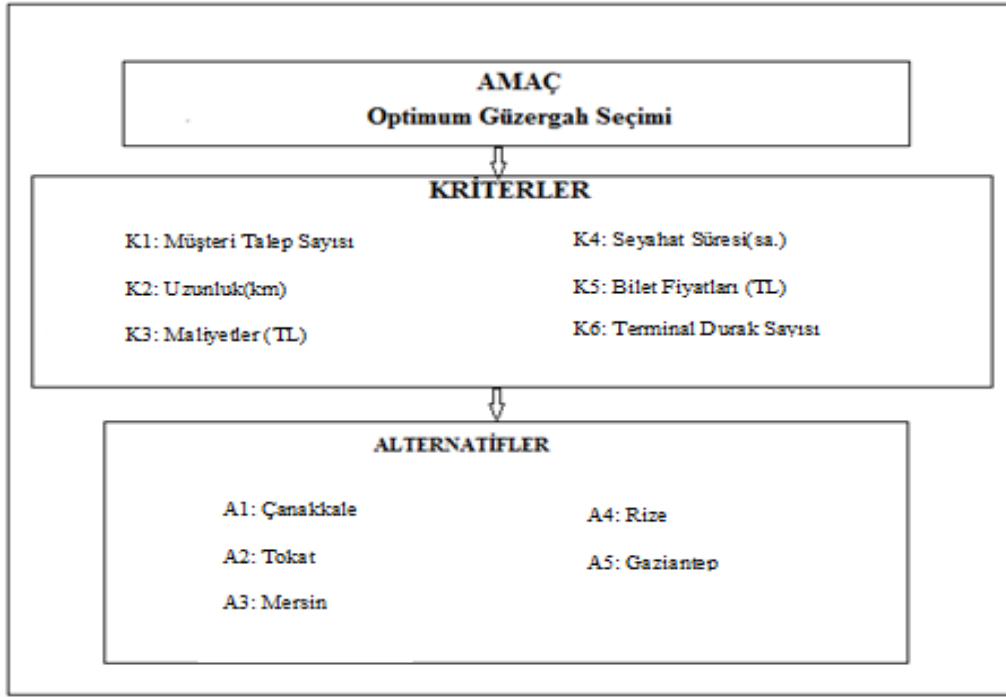
Şehirlerarası karayolu yolcu taşımacılığı yapan işletmelerin yolcuların taleplerine cevap verebilecek yenilikçi hizmetler sunması rekabet açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada ilgili seyahat işletmesinin yöneticileri ve işletmenin çağrı merkezi verilerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Düzce’de faaliyet gösteren bir seyahat işletmesinde, müşteri talepleri dikkate alınarak belirlenen beş farklı alternatif güzergâh arasından en uygun olanının belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Belirlenen güzergâhlar arasından yolcuların en çok talep ettiği beş yeni güzergâh araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmada karar verici olarak ilgili seyahat işletmesinin yöneticileri uygun görülmüştür. İlgili işletmenin yönetim kademesi ve çağrı merkezinde vazifeli on kişi ile ikili görüşmeler neticesinde veriler elde edilmiştir. Araştırma konusu, ilgili seyahat işletmesinde oluşabilecek dolaylı maliyetler de göz önünde bulundurularak müşteri taleplerine uygun yeni güzergâhların eklenmesinde zaman, güvenilirlik ve çıktılarının anlaşılmasında kolaylık sağlayan Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri ayrı ayrı kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde ise Entropi Yöntemi kullanılmıştır. En uygun güzergâhın belirlenmesine ait karar probleminin çözümünde Excel paket programının ara yüzleri kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli

İlgili seyahat işletmesinin çağrı merkezine sıklıkla gelen çağrılardan yola çıkılarak yeni güzergâhların ulaşım ağına eklenmesi amaçlanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda ilgili işletmeye optimum güzergâhın belirlenmesi için ÇKKV yöntemlerinden yararlanarak bir model önerilmiştir. İlgili karar probleminde ait çözüm modeli Microsoft Excel paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu modelde amaç, kriterler ve alternatifler hiyerarşik yapıda ifade edilmiştir. Bu model Şekil 1’ de belirtilmiştir.

Şekil 1: En Uygun Güzergâhın Belirlenmesi Modeli

3.4. Karar Vericilerin Tespiti

İlgili seyahat işletmesinin bir yöneticisi ve işletmenin çağrı merkezi yetkilileri en uygun güzergâhın belirlenmesinde karar verici olarak kabul edilmişlerdir.

3.5. Kriterlerin ve Alternatiflerin Belirlenmesi

Çalışmada, müşterilerin ilgili işletmenin çağrı merkezine yapmış oldukları taleplerden yola çıkılarak en fazla talebin olduğu beş yerleşim yeri alternatifler olarak kabul edilmiştir. Kriterler ise ilgili işletmenin yöneticilerinden oluşan karar vericilerin görüşleri ve ilgili literatür taranarak belirlenmiştir. Belirlenen kriterler ve alternatifler Tablo 1’de ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Alternatifler ve Kriterler

<i>Alternatifler</i>	<i>Kriterler</i>
A1: Çanakkale	K1: Müşteri Talep Sayısı
A2: Tokat	K2: Uzunluk(km)
A3: Mersin	K3: Maliyetler (TL)
A4: Rize	K4: Seyahat Süresi(sa.)
A5: Gaziantep	K5: Bilet Fiyatları (TL)
	K6: Terminal Durak Sayısı

3.6. Gri İlişkisel Analiz

Gri İlişkisel Analiz yönteminin temelinde Gri Sistem Teorisi vardır. Gri Sistem Teorisi (GST), Ju Long Deng tarafından 1982 yılında “*The Control Problems of Grey Systems*” adlı makale ile ortaya konmuş bir karar verme tekniğidir (Yıldırım, 2018, s. 229-244). Küçük örneklem ve az miktarda bilgi içeren modeller üzerinde kullanılabilen bir yöntemdir (Liu, Forrest, ve Yang, 2012, s. 89 - 104). Gri sistem teorisi, bilgiyi beyaz (tamamen bilinen), siyah (hiç bilinmeyen) ve gri (kısmen bilinen) renklerde ifade ederek alternatifler arasındaki belirsizliklerin ve bilgi eksikliklerinin karşılaştırılmasını sağlamaktadır (Senger ve Albayrak, 2016, s. 235-258). Bu siyahtan beyaza geçişteki bir kısım farklar Tablo 2’de ifade edilmiştir.

Tablo 2: Gri Sistem Teorisine Göre Renklerin Karşılaştırılması

Kavram	Siyah	Gri	Beyaz
Bilgi	Bilinmiyor	Eksik	Tamamen Bilinen
Görünüş	Karanlık	Gri	Açık
Süreç	Yeni	Geçiş Dönemi	Eski
Özellik	Düzensiz	Karmaşıklık	Düzenli
Yöntem	Negatif	Değişken	Olumlu
Tutum	Müsamahalı	Toleranslı	Sert
Sonuç	Sonuç Yok	Birden Fazla Çözüm	Tek Çözüm

Kaynak: Liu, Forrest, ve Yang (2012: 89-104); Senger ve Albayrak (2016: 235-258)

Gri İlişkisel Analiz, Gri sistem teorisine bağlı olarak geliştirilmiş, alternatifler arasındaki korelasyon derecesini analiz eden karmaşık ilişkilerin olduğu problemlerde bir sınıflama ve karar verme tekniği olarak kullanılmaktadır. (Camelia, Emil, ve Liviu-Adrian, 2013, s. 19-30).

Gri İlişkisel Analiz Yöntemi, farklı normalleştirme formülleriyle alternatifler arasında mukayese yapılabilmesini sağlayan altı adımdan oluşmaktadır (Bilişik, Özcan, ve Esnaf, 2011, s. 843-852). Bu adımlar şu şekildedir;

- 1.Adım:** Karar matrisinin oluşturulması
- 2.Adım:** Referans serisinin ve karşılaştırma matrisinin oluşturulması
- 3.adım:** Normalizasyon matrisinin oluşturulması
- Adım 4:** Mutlak değer tablosunun oluşturulması
- Adım 5:** Gri ilişkisel katsayı matrisinin oluşturulması
- Adım 6:** Gri ilişkisel derecelerin hesaplanması

Gri ilişkisel derecelerin hesaplanmasının ardından her bir alternatife karşılık gelen değerler büyükten küçüğe sıralanarak en iyi alternatif tespit edilir.

3.7. MOORA Yöntemi

MOORA Yöntemi, çok kriterli optimizasyon tekniklerinde karmaşık karar verme problemlerinin çözümünde kullanılmaktadır. (Gadakh, Shinde, ve Khemnar, 2013: 2031-2039). Farklı alanlarda, zorlu karar verme süreçlerinde karı maksimize etmek ve maliyetleri azaltmak için kullanılan çok kriterli yöntemlerden biridir (Karande ve Chakraborty, 2012: 317-324). MOORA Yöntemi, uygulaması kolay ve güvenilir bir yöntemdir ve karar vericiler belirlenen kriterlere göre en iyi alternatifleri rahatlıkla yorumlayabilmektedirler (Ertuğrul ve Deniz, 2018: 247-255).

MOORA Yöntemi, Brauers ve Zavadskas tarafından “*The MOORA Method and Its Application to Privatization in A Transition Economy*” adlı makale ile 2006 yılında “Oran Metodu ve Referans Noktası Yaklaşımı” olarak ele alınmıştır (Önay, 2018: 245-257). Oran metodu birden fazla alternatif arasından faydalı ve faydalı olamayan kriterlerin seçilmesini sağlayan, referans nokta yaklaşımı ise karşılaştırma yaparak en iyi alternatifin belirlenmesini sağlayan yaklaşımlardır (Karande ve Chakraborty, 2012: 317-324). Brauers ve Zavadskas 2010 yılında geçiş ekonomilerinde proje yönetimi konusuyla ele aldıkları makalede ise “Tam Çarpım Yöntemi ve Multi- MOORA Yaklaşımını” kullanmışlardır (Brauers ve Zavadskas, 2010: 5-24).

4. Uygulama: Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri ile En Uygun Güzergâhın Belirlenmesi

4.1. Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Çalışmada ilk olarak kriter ağırlıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde literatürde sıklıkla kullanılan Entropi Yönteminden yararlanılmıştır. Ağırlıkların belirlenmesi ve analizlerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan temel karar matrisi Tablo 3’de ifade edilmiştir.

Tablo 3: Temel Karar Matrisi

	K1: Müşteri Talep Sayısı	K2: Uzunluk (km)	K3: Maliyetler (TL)	K4: Seyahat Süresi (sa.)	K5: Bilet Fiyatları (TL)	K6: Terminal Durak Sayısı
A1: Çanakkale	11	584	1173	7	130	11
A2: Tokat	10	596	1120	8	120	12
A3: Mersin	14	720	1475	8	100	5
A4: Rize	23	956	1869	15	140	20
A5: Gaziantep	5	1050	1930	12	150	7

4.1.1. Entropi Değerlerinin Hesaplanması

Entropi değerlerinin hesaplanmasında Entropi hesabı temel formülü kullanılmıştır. Alternatif sayısına bağlı olarak (n=5) alınmıştır. Normalize edilmiş karar matrisinin ln değerleri ve sonrasında kendi değerleriyle çarpımı Tablo 4’te ifade edilmiştir.

Tablo 4: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Ln Değerleri ve Kendileri İle Çarpımı

<i>Alternatifler</i>	Müşteri Talep Sayısı	Uzunluk(km)	Maliyetler (TL)	Seyahat Süresi(sa.)	Bilet Fiyatları(TL)	Terminal Durak Sayısı
A1: Çanakkale	-0,30	-0,28	-0,29	-0,28	-0,32	-0,32
A2: Tokat	-0,29	-0,29	-0,28	-0,29	-0,31	-0,33
A3: Mersin	-0,33	-0,31	-0,32	-0,29	-0,29	-0,22
A4: Rize	-0,37	-0,34	-0,35	-0,36	-0,33	-0,37
A5: Gaziantep	-0,20	-0,35	-0,35	-0,34	-0,34	-0,26
Toplam	-1,50	-1,58	-1,58	-1,57	-1,60	-1,50

4.1.2. Entropi Değerlerinin İfade Edilmesi

Entropi değerlerinin hesaplanabilmesi için öncelikle kriterlere ait e_j ve $1-e_j$ değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. İlgili formüller aracılığı ile bu değerler belirlenmiş ve Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Entropi Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
e_j	0,932	0,981	0,984	0,972	0,994	0,933
$1 - e_j$	0,068	0,019	0,016	0,028	0,006	0,067

4.1.3. Entropi Yöntemine göre Kriter Ağırlıklarının İfade Edilmesi

Kriterlere ilişkin ağırlık değerlerinin hesaplanmasında kullanılan Entropi Yönteminin nihai işlemleri neticesinde Tablo 6'de ifade edilen değerlere ulaşılmıştır.

Tablo 6: Entropi Yöntemine göre Kriter Ağırlıkları

Kriter Ağırlıkları	K1	K2	K3	K4	K5	K6
w_j	0,33	0,09	0,08	0,14	0,03	0,33

4.2. Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile En Uygun Güzergâhın Belirlenmesi

Çalışmada, en uygun güzergâhın belirlenmesinde kullanılan Gri İlişkisel Analiz Yönteminin altı aşamadan oluşan işlem sırası bulunmaktadır. Bunlardan referans serisinin oluşturulması, mutlak değer matrisinin ifadesi ve alternatiflere ait gri ilişkisel derecelerin belirtilmesi gibi üç önemli aşamada gelen başlıklarda ayrıntılı olarak verilmiştir.

4.2.1. Referans Serisinin ve Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması

Gri ilişkisel Analiz yönteminde referans serisi oluşturulurken kriterlerin sağlayacağı fayda veya maliyet durumlarına göre belirlenen en ideal değerler alınmaktadır. Çalışmanın önerilen modeli için belirlenen referans değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Referans Serisi Matrisi

	Max	Min	Min	Min	Max	Min
	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
<i>Referans</i>	23	584	1120	7	150	5
A1: Çanakkale	11	584	1173	7	130	11
A2: Tokat	10	596	1120	8	120	12
A3: Mersin	14	720	1475	8	100	5
A4: Rize	23	956	1869	15	140	20
A5: Gaziantep	5	1050	1930	12	150	7

4.2.2. Mutlak Değer Matrisinin Oluşturulması

Temel karar matrisindeki veriler normalize edildikten sonra her sütunda yer alan en büyük değerden diğerlerinin çıkartılması ile oluşturulan mutlak değer matrisi Tablo 8'de belirtilmiştir.

Tablo 8: Mutlak Değer Matrisi

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
A1: Çanakkale	0,667	0,000	0,065	0,000	0,400	0,400
A2: Tokat	0,722	0,026	0,000	0,125	0,600	0,467
A3: Mersin	0,500	0,292	0,438	0,125	1,000	0,000
A4: Rize	0,000	0,798	0,925	1,000	0,200	1,000

A5: Gaziantep	1,000	1,000	1,000	0,625	0,000	0,133
----------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

4.2.3. Alternatiflere Ait Gri İlişkisel Derecelerinin Hesaplanması

Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlıklar dikkate alınarak her bir alternatifte ait gri ilişkisel dereceler hesaplanmış ve değerler Tablo 9’da ifade edilmiştir. Örneğin; **A3: Mersin** alternatifi 0.714 değeri ile birinci sırada yer almıştır. Böylelikle Gri İlişkisel Analiz Yöntemine göre alternatiflerin öncelik sıralaması gösterilmiştir.

Tablo 9: Alternatiflere Ait Gri İlişkisel Dereceler ve Nihai Sıralama

W_i	0,33	0,09	0,08	0,14	0,03	0,33		
Alternatifler	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	Γ_{oi}	Sıralama
A1: Çanakkale	0,429	1,000	0,884	1,000	0,556	0,556	0,640	2
A2: Tokat	0,409	0,951	1,000	0,800	0,455	0,517	0,595	3
A3: Mersin	0,500	0,631	0,533	0,800	0,333	1,000	0,714	1
A4: Rize	1,000	0,385	0,351	0,333	0,714	0,333	0,574	4
A5: Gaziantep	0,333	0,333	0,333	0,444	1,000	0,789	0,519	5

4.3. MOORA Yöntemi ile En Uygun Güzergâhın Belirlenmesi

MOORA Yönteminde alternatifler kriterlerin ağırlıkları dikkate alınarak oran metodu, referans nokta yaklaşımı ve tam çarpım yöntemlerine göre ayrı ayrı analiz edilerek sonuçlar gelen başlıklarda belirtilmiştir.

4.3.1. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

MOORA yönteminin analiz aşamalarının uygulanabilmesi için öncelikle Tablo 3’te belirtilen temel karar matrisinin verileri normalize edilmelidir. Bu normalize edilmiş değerler Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Karar Matrisinin Normalize Edilmiş Değerleri

Alternatifler	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆
A1: Çanakkale	0,353	0,325	0,338	0,300	0,450	0,405
A2: Tokat	0,321	0,332	0,323	0,342	0,416	0,441
A3: Mersin	0,449	0,401	0,425	0,342	0,346	0,184
A4: Rize	0,738	0,532	0,539	0,642	0,485	0,736
A5: Gaziantep	0,160	0,584	0,557	0,514	0,519	0,257

4.3.2. Oran Metoduna Göre Alternatiflerin Sıralanması

Kriterlerin maksimum veya minimum nitelikte olup olmama durumlarına göre alternatiflere ait normalize edilmiş değerler kriterlerin ağırlık değerleri ile tek tek çarpılır ve nihai ağırlıklı oran değerleri (y_i) belirlenir. Örneğin; **A3: Mersin** alternatifi -0,016 ile en büyük değere sahiptir. Bu doğrultuda alternatiflere ait değerler ve sıralama Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: Alternatiflerin Oran Metoduna Göre Sıralanması

Alternatifler	Max	Min	Min	Min	Max	Min	y_i^*	Oran Metodu Sıralama
	K1	K2	K3	K4	K5	K6		
A1: Çanakkale	0,118	0,030	0,027	0,041	0,014	0,133	-0,098	2
A2: Tokat	0,107	0,030	0,025	0,047	0,013	0,145	-0,127	3
A3: Mersin	0,150	0,036	0,034	0,047	0,011	0,060	-0,016	1
A4: Rize	0,247	0,048	0,042	0,088	0,015	0,241	-0,158	4
A5: Gaziantep	0,054	0,053	0,044	0,070	0,016	0,085	-0,182	5

4.3.3. Referans Nokta Yaklaşımıyla Alternatiflerin Sıralanması

Öncelikle her bir alternatifin referans değerleri belirlenmiştir. Her bir alternatifin ağırlıklı kriter değerlerini dikkate alarak referans değerlerden uzaklıkları ilgili formüller altında belirlenmiştir. Örneğin; A3: *Mersin* alternatifi 0,097 ile referans nokta yaklaşımına göre birinci sırada yer almıştır. Hesaplanan değerler Tablo 12’de ifade edildiği gibidir.

Tablo 12: Alternatiflerin Referans Nokta Yaklaşımına Göre Sıralanması

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	Maksimum Değerler	Referans Nokta Yak. Sıralama
A1: Çanakkale	0,129	0,000	0,001	0,000	0,002	0,072	0,129	2
A2: Tokat	0,140	0,001	0,000	0,006	0,003	0,085	0,140	3
A3: Mersin	0,097	0,007	0,008	0,006	0,005	0,000	0,097	1
A4: Rize	0,000	0,019	0,017	0,047	0,001	0,181	0,181	4
A5: Gaziantep	0,193	0,024	0,018	0,029	0,000	0,024	0,193	5

4.3.4. Tam Çarpım Yaklaşımına Göre Alternatiflerin Sıralanması

Tam çarpım yaklaşımında temel karar matrisinde yer alan her bir alternatife ait maksimum amaçlı kriter değerleri çarpımının, minimum amaçlı kriter değerleri çarpımına oranlanması ile elde edilen tam çarpım değerleri sonucu belirlemektedir. Örneğin; A3: *Mersin* alternatifi 0,000033 ile Tam Çarpım yaklaşımına göre birinci sırada yer almıştır. Tam çarpım yaklaşımına ait alternatiflerin nihai sıralaması Tablo 13’de ifade edilmiştir.

Tablo 13: Tam Çarpım Yaklaşımına Göre Alternatiflerin Sıralaması

Alternatifler	Max	Min	Min	Min	Max	Min	Değerler	Tam Çarp. Sıralama
	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆		
A1: Çanakkale	11	584	1173	7	130	11	0,000027	2
A2: Tokat	10	596	1120	8	120	12	0,000019	3

A3: Mersin	14	720	1475	8	100	5	0,000033	1
A4: Rize	23	956	1869	15	140	20	0,000006	4
A5: Gaziantep	5	1050	1930	12	150	7	0,000004	5

4.3.5. Multi MOORA Yöntemine Göre Sıralama

Multi MOORA yaklaşımında MOORA yönteminin analiz aşamalarında elde edilen tüm yöntemlerin sonuçları ayrı ayrı ifade edilir. Bu ifade edilen alternatiflere ait sıralamalar karşılaştırılır. Her bir alternatif ayrı değerlendirilerek en çok kaç kez aynı sıralama değerini almışsa o sırada kabul edilir. Örneğin; **A2: Çanakkale** alternatifi Multi MOORA yöntemine göre ikinci sırada yer almaktadır. Çalışmada yer alan farklı MOORA Yöntemlerine göre alternatif sıralamaları Tablo 14’te belirtilmiştir.

Tablo 14. Multi MOORA Yöntemine Göre Alternatiflerin Öncelik Sıralaması

<i>Alternatifler</i>	Ağırlıklı Oran Metoduna Göre Sıralama	Ağırlıklı Referans Nokta Yak. Göre Sıralama	Oran Metoduna Göre Sıralama	Referans Nokta Yak. Göre Sıralama	Tam Çarpım Yön. Göre Sıralama	Multi MOORA
A1: Çanakkale	2	2	2	2	2	2
A2: Tokat	3	3	3	3	3	3
A3: Mersin	1	1	1	1	1	1
A4: Rize	4	4	4	4	4	4
A5: Gaziantep	5	5	5	5	5	5

4.4. Bulgular ve Yorumları

Tablo 9’da yer alan Gri İlişkisel Analiz Yöntemine göre elde edilen alternatiflere ait sıralama ile Tablo 14’te MOORA Yöntemine göre bulunan alternatiflere ait sıralama birbirleri ile örtüşmektedir. Bu birbirini destekleyen sonuçlara göre A3 (Mersin) birinci sırada, A1 (Çanakkale) ikinci sıradadır. İlgili sonuçlar çalışmaya konu olan işletme yöneticileri ile paylaşıldığında, beklenen sonuçlar olduğunu dile getirdiler. Çünkü uzun süredir müşteri taleplerinde oluşan istek sayıları dikkate alındığında bu yerleşim yerlerinde yoğunluk olacağı beklenmektedir şeklinde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca kriter ağırlıkların bakıldığında K1 (Müşteri Talep Sayısı) 0,33 ve yine K6 (Güzergâh Üzerindeki İstasyon Sayısı) 0,33 olduğundan, alternatiflerin sıralamasında birinci ve ikinci sırada olan alternatiflerin bu kriterler ve nitelikleri çerçevesinde yüksek değerlere sahip oldukları görülmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sürekli gelişen hizmet sektörünün artan rekabet koşullarında, müşterilerin istek ve taleplerini dikkate alarak geleceğe yönelik stratejik kararlar almak çok önem kazanmıştır. Şehirlerarası karayolu seyahat işletmeciliği de hizmet sektörü içinde her geçen gün daha da önem arz eden ulaşım hizmetlerinden biridir.

Farklı kültürlerle iletişim kurmanın en hızlı yollarından biride seyahat araçları ile ulaşım yapmaktır. Diğer seyahat vasıtalarına göre güvenli olarak kabul edilen otobüslerin daha hızlı, güvenli ve konforlu hale gelmesi ile tercih edilebilirlikleri artmıştır. Bu alanda literatürde ki çalışmalar incelendiğinde Türkiye’de halkın otobüslerle seyahat etmeyi benimsediği gözlemlenmiştir. Örneğin, planlı bir seyahat programı ile dört saat gibi bir sürede Ankara’dan İstanbul’a ulaşılabilir. Özellikle seyahat işletmeleri ulaşım hatlarına yeni güzergâhları

ekleyerek müşteri memnuniyetini arttırmaktadırlar. Ayrıca yeni güzergâhlar üzerinde bulunan yerleşim merkezlerinin sosyoekonomik açıdan olumlu yönde gelişebildiği bilinmektedir.

Özellikle yolcu taşımacılığına yönelik seyahat işletmelerinde rekabet üstünlüğü sağlamak için müşterilerin istek ve taleplerini dikkate alarak faydalı hizmet sunabilmek temel amaçtır. Bu tür amaçların birer karar problemi olarak tasarlanıp değerlendirilmesi ÇKKV problemlerinin konuları arasındadır.

Çalışmada, müşteri taleplerini dikkate alarak yeni güzergâhların belirlenmesinde Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri ayrı ayrı kullanılarak en uygun rotan belirlenmiştir. İlgili literatür incelendiğinde, ÇKKV yöntemleri kullanılarak seyahat işletmelerinde müşteri talepleri doğrultusunda en uygun güzergâhın belirlenmesine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışmanın özellikle bu boşluğu gidermeye yönelik bir çalışma olması amaçlanmıştır.

Küçük veri setleri için uygulanması basit ve kısa sürede sonuca ulaşmanın mümkün olduğu Gri İlişkisel Analiz ve MOORA Yöntemleri çalışmada ayrı ayrı kullanılmıştır. Ayrıca sonuçların karar vericiler ve ilgili işletmenin yöneticileri tarafından kolay ve anlaşılır olması bakımından da bu yöntemler tercih edilmiştir.

Gerçekleştirilen analiz sonuçları karar vericilerle ve ilgili işletmenin yöneticileri ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirilen sonuçlara göre; A3 (Mersin) birinci sırada, A1 (Çanakkale) ikinci sıradadır.

Gelecekte yapılacak benzer çalışmalarda önerilen modelin yapısında bir kısım değişiklikler yapılarak seyahat işletmelerin diğer karar problemleri çözüme kavuşturulabilir.

Kaynakça

Bilişik, Onur Gülgen - Özcan, Tuncay - Esnaf, Şakir (2011), “Tesis Yerleşim Düzenlemesi Alternatiflerinin TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile Değerlendirilmesi”, **XI. Üretim Araştırmaları Sempozyumu**, 843-852.

Brauers, Willem K. M. - Zavadskas, Edmundas K. - Peldschus, Friedel - Turskis, Zenonas (2008), “Multi Objective Decision Making for Road Design”, **Journal of Transport**, 23(3):183-193.

Brauers, Willem K. M. ve Zavadskas, Edmundas K. (2010), “Project Management by Multi MOORA as an instrument for Transition Economies”, **Technological and Economic Development of Economy**, 16(1), 5-24.

Camelia, Delcea - Scarlat, Emil - Cotfas, Liviu Adrian (2013), “Grey Relational Analysis of the Financial Sector in Europe”, **The Journal of Grey System**, 4, 19-30.

Chen, Pengyu (2019), “Effects of Normalization on the Entropy-Based TOPSIS Method”, **Expert Systems with Applications**, 33-41.

Deng, Ju Long (1982), “Control Problems of Grey Systems”, **System ve Control Letters**, 1(5), 288-294.

Deniz, Taşkın (2016), “Türkiye’de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 21(36), 135-156.

Depe, Nevzat (2019), “Türkiye’de Kombine Taşımacılık: SWOT Analizi, Stratejiler ve Hedefler”, **Mezuniyet Projesi**, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisans Programı, s. 52.

Ecer, Fatih ve Günay, Fatih (2014), “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 25(1), 35 - 48.

Ertuğrul, İrfan ve Deniz, Gözde (2018), “Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi’ndeki İllerin Ekonomik Değişkenlerinin Multi-MOORA Yöntemiyle Analizi”, **IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress Proceeding Book**, 247-255.

Ferreira, João A. - Costa, TeresoJosé, Miguel Anabela - Oliveira A. (2015), “A multi-criteria decision support system for a routing problem in waste collection”, **Springer International Publishing**, Part II, p. 388–402, Switzerland.

Gadakh, V. S., Shinde, V. B. ve Khemnar, N. S. (2013), “Optimization of Welding Process Parameters Using MOORA Method”, **Int J Adv. Manuf. Technology**, (69), 2031–2039.

Ghaderi, Fazel ve Pahlavani, Parham (2015), “A New Multimodal Multi-Criteria Route Planning Model by Integrating a Fuzzy-AHP Weighting Method and A Simulated Annealing Algorithm the international archives of the photogrammetry”, **Remote Sensing and Spatial Information Sciences**, Volume XI-1/W5.

Groër, Chris - Golden Bruce - Wasil, Edward (2010), “A parallel algorithm for the vehicle routing problem”, **Inform Journal on Computing**, 23(2), 1-32.

Hamurcu, Mustafa ve Eren, Taner (2017), “Raylı sistem projeleri kararında AHS-HP ve AAS-HP Kombinasyonu”, **Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi**, 3(3): s. 1-13.

Jati, Handaru ve Dhanapal, Durai Dominic (2017), “A New Approach of Indonesian University Webometrics Ranking Using Entropy and PROMETHEE II”, **Procedia Computer Science**, p. 444-451.

Karami, Amin ve Johansson, Ronnie (2014), “Utilization of Multi Attribute Decision Making Techniques to Integrate Automatic and Manual Ranking of Options”, **Journal of Information Science and Engineering**, p. 519-534.

Karande, Prasad ve Chakraborty, Shankar (2012), “Application of Multi-objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) Method for Materials Selection”, **Materials and Design**, p. 317-324.

Keçeci, Adnan (2006), “Türkiye’de Karayolu Taşımacılığı”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi** (20), 31-40.

Koçoğlu, Duygu (2012), “Seyahat İşletmeciliği Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Değerlendirilmesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, s. 285-298.

Küçükpehlivan Gizem ve Doğru, Ahmet Özgür (2017), “Bisiklet yolu güzergâhlarının AHP ile kullanıcı odaklı olarak belirlenmesi”, **Harita Dergisi**, Sayı 157.

Liu, Sifeng - Forrest, Jeffrey - Yang, Yingjie (2012), “A Brief Introduction to Grey Systems Theory”, **Grey Systems: Theory and Application**, 2, p. 89 - 104.

Liu, Sifeng - Lin, Yi (2010), “Grey Information Theory and Applications”, Verlag Berlin Heidelberg Almanya: Springer, p.1-55.

Öcal, Mehmet ve Korkmaz, Ahmet (2019), “Otobüs Şoförlerinin Çalışma Koşulları Üzerine Bir Araştırma”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 1823-1852.

Önay, Onur (2018), “MOORA”, **Operasyonel Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri** (Editörler: Bahadır. Fatih Yıldırım, ve Ender Önder), Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa, s. 245-257

Senger, Ötügen ve Albayrak, Özlem Karadağ (2016), “Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile Personel Değerlendirme Üzerine Bir Çalışma”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**(17), 235-258.

Soba, Mustafa (2012), “Promethee Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama”, **Journal of Yaşar University**, 28(7) 4708 - 4721

Taşkın, Ercan ve Kara, Hakan (2004), “Üniversite Öğrencilerinin Otobüs İşletmelerinin Hizmet Kalitesini Algılamaları: Servqual Yöntemli Bir Araştırma”, **Sosyal Bilimler E-Dergisi**, s. 1-16.

Türkmen, Mevhibe Ay ve Bildik, Tamer (2015), “Şehirlerarası Yolcu Taşımacılığında Bulanık Vikor Uygulaması”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(2), s. 1-15.

Ulaştırma Bakanlığı, (2020), Temel Ekonomik Göstergeler. Ankara: T.C. Ulaştırma Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Veri Seti, s. 68.

Wodecki, Mięczyślaw - Bożejko, Wojciech - Jagiełło, Szymon - Pempera, Jarosław (2015), “Parallel cost function determination on GPU for the vehicle routing problem”, Springer International Publishing, Part II, LNAI 9120, p. 778–788, Switzerland.

Yavaş, Mustafa - Ersöz, Taner - Kabak, Mehmet - Ersöz, Filiz (2014), “Otomobil Seçimine Çok Kriterli Yaklaşım Önerisi”, **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, s.110-118, ISSN:2147-804X.

Yıldırım, Bahadır Fatih (2018), “Gri İlişkisel Analiz”, **Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri** (Editörler: Bahadır Fatih Yıldırım, ve Ender Önder), Dora Basım-Yayın Dağıtım, Bursa, s. 229-244

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

13/09/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Orhan KILIÇARSLAN

Düzce Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili Edebiyatı Bölümü
orhankilicarslan@duzce.edu.tr

18. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ ZÂRÎ VE ŞİİRLERİ

Öz

Şiir mecmualarının edebiyat tarihine katkıları düşünüldüğünde çok yönlü işlevleri olduğu söylenebilir. Mecmua derleyicilerinin şahsi beğenileri aynı zamanda bir dönemin genel şiir algısının ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu derlemeler manzum mensur karışık eserlerin bir araya toplanması yahut bir kısmının sonradan eklenmesi biçiminde de meydana getirilmiştir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde manzum mensur eserler derlenmiş ve manzum kısımlar içerisinde de Zârî mahlası ile yazılmış 35 manzume kaydedilmiştir. Bu mahlası kullanan şairlerin edebiyat tarihi kaynaklarında geçen manzumelerinin karşılaştırılması yapılmış ve yapılan karşılaştırmada bu şairin 18. yüzyıl şairlerinden Diyarbakırlı Zârî olduğu tespit edilmiştir. Mecmuada şiirleri olan diğer şairler arasında dikkat çeken bir isim de Nâbî'dir. Zârî'nin Nâbî'nin bir gazelini tahmis ettiği şiiri de mecmuaya kaydedilmiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde mecmuadaki Zârî mahlasını kullanan şairin bir Nâbî muakkibi olan Zârî Ali Efendi olduğu tespiti güçlenmiştir. Bu çalışmada 18. yüzyıl şairlerinden Zârî'nin kaynaklarda olan 1 gazeli ve 1 beytine 31 gazel, 1 musammat (tahmis), 1 kıta ve 1 müfredi daha eklenmiş, bütün şiirleri üzerinden şairliği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Ali Zârî Efendi, şiir, 18. yüzyıl, Diyarbakır.

18TH CENTURY DİVAN POET ZÂRÎ AND HIS POEMS

Abstract

Considering the contributions of poetry macmuahs to the history of literature, it can be said that they have multifaceted functions. The personal tastes of the macmuah compilers are also important in terms of showing what the general poetry perception of a period is. These compilations have also been created in the form of collecting prose mixed works of verse or adding some of them later. In a macmuah registered at number 06 Mil Yz A 3975/2 in the National Library Manuscripts Collection was compiled and 35 poems written with the pseudonym Zârî were recorded in the verse sections. The poets of the poets who use this pseudonym have been compared and it has been determined that this poet is Zârî of Diyarbakır in the 18th century. Another remarkable name among the other poets who have poems in the macmuah is Nâbî. Zari's poem in which Nâbî predicted an ode to Nâbî was also recorded in the macmuah. When this information was evaluated, it became stronger to find out that the poet who used the Zari pseudonym in the macmuah was Zari Ali Efendi, a Nabi muakki. In this study, 31 ghazals, 1 musammat (tahmis), 1 verse and 1 mufredi were added to 1 ghazal and 1 couplet of Zârî, one of the 18th century poets, and all his poetry were evaluated in terms of his poetry.

Keywords: Macmuah, Ali Zârî Efendi, poem, 18th century, Diyarbakır.

Giriş

Klasik edebiyat geleneği içerisinde şairlerin hayatları, şiirleri, diğer şairler ile olan münasebetlerine ilişkin değerlendirmelerin topluca görülebildiği eserler arasında en başta şair tezkireleri gelmektedir. İlk örneğinden itibaren tezkirelerde belli usuller tercih edilmiş ve bu usullere göre biyografik bilgiler farklı üsluplar ile verilmiştir. Tezkirelerin ortak özelliği olarak bir şaire ait genel bilgiler yanında şiirleri ve şairliğine dair genel bir değerlendirme de yapılır. Bu değerlendirmelerden sonra şairin meşhur yahut tespit edilen şiirlerinden bazı örnekler kaydedilebilir. Tezkirelere kaydedilen bu şiirler gelenek içinde sıklıkla karşılaşılan ortak mahlas problemlerinin hem çözümü hem de bir yanlısın ilk kaynağa atfen tekrar edilmesi konusunda eşit derecede etkilidir denilebilir. Tezkirelerin dikkatli müellifler elinde şairlerin kimliği konusunda vazgeçilmez kaynaklar olduğu yadsınamaz. Özellikle eserleri hakkında bilgi verilmemiş şairlerin kaydedilmiş birkaç şiiri, sonraki tespitlere yol gösterici olması bakımından kıymetlidir. Bu sınıf şairler için her ne kadar verilen şiirlerinden hareketle kesin sonuçlar elde edilemese de özellikle ortaklıklardan hareketle belirli tasnifler yapılabilmektedir. Tezkirelerde ve biyografik eserlerde şairin şiirlerinin derlendiğine dair bir bilgi yok ise mecmualarda sıralı şiirlerin ortak şiirlerden hareketle belirlenmesi, genel anlamda bir eser şair eşleştirmesini mümkün kılmaktadır. Gelenekte şiirlerin bir divan, divançe biçiminde tertip edilmese bile mecmualar arasına şair ve şiir ilişkileri bağlamında diğer şairlerin şiirleriyle beraber kaydedildiği örnekler vardır.

Mecmualar arasında şiirlerine rastlanan şairlerden biri de 18. yüzyıl divan şairlerinden Zârî mahlaslı Ali Efendi'dir. Biyografik kaynaklarda eserlerine ilişkin bir bilgi bulunmayan Zârî'nin bir mecmuada yer alan 32 gazel, 1 tahmis, 1 kıta ve 1 müfredi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu şiirler arasında şairin yalnızca 1 gazeli kaynaklarda kayıtlıdır. Zârî hakkında bilgi veren kaynaklar arasında Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'inde şaire ait gösterilen gazel¹, sonraki çalışmalara da aktarılan yegâne gazeldir. Mecmua içerisinde kayıtlı diğer şiirler arasında Zârî'nin bu gazeli de vardır.

1. Zârî Ali Efendi

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Zârî'nin asıl adı Ali'dir. Memleketi hakkında tezkire yazarı Râmiz *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında onun Mardinli olduğunu "*Medîne-i Diyâr-ı Bekr muzâfâtından Mardin nâm kasaba-i güzînden...*" (Erdem, 1994: 143) ifadeleriyle söylerken Ali Emîrî ise *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de şairi övdükten sonra ona dair tek bilgiyi Râmiz'in *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında bulunduğunu söyleyerek Râmiz'in Mardin kaydına karşı çıkar. Ali Emîrî'ye göre Zârî mahlaslı Ali Efendi Diyarbakırlı Sürgüculü aşiretine mensuptur; "*Râmiz Efendi şu ibâresinde her ne kadar Mardin kasabasından zuhûr eylediğini gösteriyor ise de müşârun-ileyh Zârî Efendi'nin bir gazelini mu'âsîrîninden ve havâss-ı ahîbbâsından 'Abdulgafûr Lebîb-i Âmidî hazretleri tahmîs eylemiş ve derûn-ı dîvânında tahmîsin bâlâsına da 'aynen şu 'ibâreyi kaydetmiştir: Zâreli-zâde Feyzullâh Paşa'nın kâtib-i dîvânları Sürgüculü 'Alî Zârî Efendi'nin inşâd ettikleri gazele olan tahmistir*" (Kadioğlu, 2018: 496). Ali Emîrî'nin Diyarbakırlı Lebîb'in tahmis ettiğini söylediği gazel, aynı zamanda *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'ine de aldığı gazeldir.

Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi, tahsilini Mardin'de tamamladıktan sonra memleketi Diyarbakır'a dönmüş, burada çeşitli görevlerde bulunmuştur. Zârî, Sivas Valisi Zâreli Osman Paşa-zâde Muhammed Paşa'nın divan kâtibi olarak Trabzon, Vodin ve sonrasında Paşa'nın ikinci kez Sivas valiliği sırasında da hizmetinde bulunmuştur. Paşa'nın vefatından sonra Zârî, Lebîb Divanı'ndaki kayıta da adı geçen Zâreli-zâde Feyzullah Paşa'nın kâtiplik hizmetine geçmiş ve onunla birlikte bir süre Sivas'ta bulunmuştur. Feyzullah Paşa'nın Diyarbakır valisi olması üzerine

¹ İlgili gazel için bkz. İdris Kadioğlu (2018), *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* (e-kitap). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 496-497.

Zârî'de memleketine dönme imkânı bulmuştur. Feyzullah Paşa'nın yanında Van, Sivas, Diyarbakır, Konya gibi şehirler yanında son olarak Dimetoka'da görev almıştır. (Kadioğlu, 2018: 494-495). Zârî'nin hizmetinde bulunduğu kimselerden uzaklaşmadığı, gerek Osman Paşa-zâde Muhammed Paşa'nın yanında gerekse de Zâreli-zâde Feyzullah Paşa'nın yanında hâzır olduğu görülmektedir. Hizmetlerinde bulunduğu paşalardan ayrılması, bu kişilerin vefatları üzerine gerçekleşmiştir. Şairin çoğunlukla memleketi Diyarbakır ve çevresindeki illerde görev yaptıktan sonra yine memleketinde vefat ettiğini Ali Emîrî şöyle ifade eder; “1174/1761 senesinde paşasının vukû'-ı vefâtı üzerine artık vüzerâ hizmetine sûret-i temâyül göstermeksizin girye vü zârî ile Âmid şehrine gelmiş ve üdebâ-yı memleketle evkât-güzâr-ı mu'âşeret olduğu hâlde 1190/1776 hudûdunda 'âzim-i semt-i bekâ olmuştur.” (Kadioğlu, 2018: 495).

2. Zârî'nin Şiirleri Hakkında Genel Bilgiler

Zârî'nin tespit edilen şiirleri, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı bir mecmua içinde Fuzûlî, Nef'î, Nâbî, Veysî vd. şairlerin şiirleri ile beraber kaydedilmiştir. Mecmuanın katalog bilgilerinde tasavvuf ağırlıklı şiirlerden oluştuğu bilgisi vardır. Mecmuanın 1b-9b varakları arasında Abdülkerim bin Mehmed'in *Nesâyihü'l-Ebrâr* isimli nasihatnamesi vardır. *Nesâyihü'l-Ebrâr*'ın kenarında Hicâbî mahlaslı bir şairin *Pend-i Saîd* mesnevisi kaydedilmiştir.² Mecmuanın devamında “Semâî, beste, şarkı, devr-i revân, segâh konulu şiirler” yanında “Câmî, Derviş, Veysî Efendi, Nâbî, Fuzûlî, Bâkî”den gazel ve diğer nazım şekillerinde şiirler vardır. Mecmua genel olarak semâî, şarkı vd. olduğu kısımlar ile Nâbî, Fuzûlî vd. şairlerin şiirlerinin kaydedildiği iki kısım üzerinden değerlendirilebilir. Mecmuada Zârî dışında en fazla şiiri olan şairler 24 gazel ile Bâkî, 10 gazel 1 kaside ile Nâbî, 2 gazel ile Fuzûlî'dir. Zârî'nin gazellerinden bir kısmı mecmuanın 111b-115b varakları arasına, diğer gazelleri ise Hâmî-i Âmidî'nin Tebriz'in fethi üzerine yazdığı kasideden sonra 122a-125a varakları arasına kaydedilmiştir. Mecmuaya Zârî'nin şiirlerinin bulunduğu ilk kısımdan sonra Nâbî'nin, ikinci kısımdan sonra ise Bâkî'nin şiirleri ile devam edilmiştir.

Divan şairleri arasında Zârî mahlasını -tespit edilebildiği kadarıyla- 16. yüzyılda üç, 17. yüzyılda iki, 15. 18. ve 19. yüzyıllarda ise birer şair olmak üzere sekiz şair kullanmıştır. Bu mahlası kullananlar arasında 18. yüzyıl şairlerinden Zârî Ali Efendi'nin Ali Emîrî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'ine aldığı gazeli mecmuada mevcuttur. Ali Emîrî Efendi Zârî'nin bu gazelini, Lebîb-i Âmidî'nin *Dîvân*'ındaki bir musammattan çıkarmış ve aynı zamanda şairin memleketine ilişkin değerlendirmesini de yine bu şiirin başlığını delil göstererek tezkiresine kaydetmiştir. Mecmuada III. Selîm'in doğumuna düşürülmüş bir tarih de yine Zârî Ali Efendi'nin yaşadığı dönemi işaret eden bir başka kayıttır. Zârî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'e kaydedilen gazelinin matlaı şöyledir;

‘Alâyıkdur ‘ikâl-i pây-i seyri merd-i dānānuñ
Reh-i pervāzına sed oldu bir sūzen Mesîhānuñ (G16/1)

Eserleri hakkında bilgi bulunmayan Zârî'nin yukarıda matla beyti verilen beş beyitlik gazeli dışında Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* 'inin telhisi olan *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eserinde de şairin şiirlerine iki beyit örnek verilmiştir. Bu iki beyit de matla beyti verilen gazelin 4 ve 5. beyitleridir;

² *Pend-i Saîd* adlı bu pend-nâme'nin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 7875/2 ve 06 Mil Yz A 7875/3 numarada kayıtlı iki nüshası daha vardır ki her iki nüsha da aynı cilt içindedir. Katalog bilgilerinde Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî (1113-1175/1701-1762)'ye ait gösterilen eser, bu müellife ait olmayıp eserin hem kendi nüshaları hem de yukarıda verilen numarada kayıtlı mecmua-i eş'ârın ilgili varaklarında tespit edilen diğer nüshasındaki bilgilerden hareketle Hicâbî mahlaslı bir şaire ait olduğu düşünülmektedir.

Şebâti mün‘adim esbâba baş koşmaz mücerredler
Nedür rüçhâni keçkül-i gedâdan tâc-ı Kısranuñ

Hıdjı-yi ins ü cin³ u bād iken mülkinden ey Zârî
Yed-i hükminde âhir bir ‘aşâ kaldı Süleymānuñ (G16/4-5)

Zârî’nin bilinen şiirleri dışında mecmuada 31 gazel, 1 musammat, 1 kıta ve 1 müfredi daha vardır. Mecmuada şairin gazellerinin bütünüyle olmamakla birlikte kafiye harflerine göre sıralandığı görülmektedir. 32 gazel içinde (ج) râ harfi ile 14, (ع) yâ harfi ile 5, (ك) kef harfi ile 3 ve sonrasında (ه) he, (ن) nûn ve (ز) zâ harfleri ile de 2’şer gazel yazılmıştır. Gazellerden 18’i müreddef, kullanılan rediflerden 15’i ise Türkçedir. Şiirlerde tercih edilen redifler tabloda gösterilmiştir;

Tablo 1: Gazelerde Tercih Edilen Redifler

redifler	
ister	sensüz
vardur	çıkamaz
virür	bilemem
olur	üzre
olur	şimdi
yeri var	gayrı
gör	bigânedür
çeker	kalmadı
zedeler	yer

Mecmuada Zârî’nin 32 gazelinden yalnızca bir gazeli dışında geri kalan 31 gazeli tek sayılı beyitlerle yazılmıştır. Gazellerden 17’si 5, 12’si 7, 2’si 9 ve 1’i de 6 beyitten oluşmaktadır. Beyit sayılarından hareketle gazellerin genellikle gelenekte uyulan/takip edilen tekli sayılar ile yazıldığı görülmektedir.

Şiirlerde kullanılan vezinler incelendiğinde çoğunlukla remel ve hezec bahirlerindeki kalıpların tercih edildiği görülmektedir. Remel ve hezec bahirlerine ait vezinler ile toplam 32 manzume yazılmıştır. Bu iki bahre ait vezinlerle yazılan manzume sayısı birbirine eşittir. Bunlar dışında muzârî bahrine ait bir kalıp ile de 3 manzume yazılmıştır. Bütün manzumelerde kullanılan vezinlerin detayları tabloda gösterilmiştir;

Tablo 2: Vezin İstatistikleri

vezin	sayı	nazım şekli
mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün	15	14 gazel/1 müfred
fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	8	8 gazel
fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün	8	8 gazel
mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün	3	3 gazel
mef‘ülü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ülün	1	1 tahmis

Şiirlerinde kullandığı vezinler incelendiğinde Zârî’nin de genel temayüle uygun olarak remel bahrine ait vezinleri daha fazla tercih ettiği söylenebilir. Bu vezinlerin tercih edilmesi, genel bir değerlendirmeden ziyade şair hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir.

³ Mecmuada “ins ü cân”.

3. Zârî'nin Şiiri ve Şairliği

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Zârî'nin şiirlerine ilişkin genel değerlendirmeler yapmak, şairliği konusunda belli tespitlerin ortaya konulabilmesine imkân sağlayacaktır. Şairin elde olan gazellerinden hareketle onun belli bir üslubunun oluştuğunu söylemek mümkündür. Şiirlerine genel olarak klasik üslup özelliklerinin hâkim olduğu görülen Zârî'nin mecmuaya kaydedilen ilk gazelinde bu üslubun kalıplaşmış söyleyişleri ile karşılaşmaktadır. Bu ilk gazelin makta beytinde şair “*Ey Zârî, bu gazelin sevgilinin ayrılığı üzerine, galiba giriş/başlangıç için pek de uygun değil*” diyerek klasik bir tavır içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu gazelde işlenen genel söyleyişlerin ortaklığı yanında kelimeler ve terkiplerde de klasikleşmiş söyleyiş ve yapılarla bir paralellik söz konusudur. Zârî'nin mecmuadaki bu ilk gazelinin matlasında kullandığı ifadelerden şiirlerinin derlenmesi noktasında bir müdahalesi olduğu da düşünülebilir.

Zâriyâ bu gâzelün firkat-i dildâr iledür
Ġâlibâ pek de degül şafha-i takriže seza (G1/9)

Ca‘d-ı gîsûdan olup hâl-i siyeh rûy-nümâ
Dânelendi yine murğ-ı dile bir dâm-ı belâ (G1/1)

Atma her zaħme tayanmazlara tîr-i müjeyi
Çillesizlik sana lâyıķ degül ey kaşları yâ (G1/2)

Şiirlerde sevgilinin yüzünde yeni yeni çıkmaya başlayan ayva tüylerinin ayna üzerindeki toz ve izleri hatırlatması yahut sevgilinin vefasız olup aşıklara ihsan ve bağışının olmaması gibi klasik söyleyişlere tesadüf edilmektedir. Sevgilinin zülûflerinin gümüş teni üzerine uzanmış bir yılan benzetilmesi gibi teşbihlere de başvurulmuştur.

Geldi ‘izâr-ı yâre dilâ hatt-ı sebz-reng
Âyinenün yüzünde yir itdi ğubâr-ı jeng (G18/1)

O mehûn zümre-i ‘uşşâka vefâsın bilemem
Müstahakķ-ı kereme cûd u ‘aťâsın bilemem (G22/1)

Görince şine-i şimjini üzre zülfünü şandum
Siyeh ef‘î uzanmış daħme-i Efrâsiyâb üzre (G25/4)

Zârî'nin şiirlerinde feleğe ilişkin söyleyişlerde de bir benzerlik görülmektedir. Olumsuz ifadeler ve serzenişlerle anılan feleğin kişiyi şâd etmediği, mesrur olanları dahi sonunda baş aşağı ettiği düşüncesi işlenmiştir. Felek meşrepli olan sevgilinin de yüz gösterip, iltifat etmesi beklenemez.

Ķanķı bir nâ-kâm senden oldu şâdân ey felek
Var mı hiç devründe olmuş kâmdan şâhib-nişâb (G2/4)

İltifât-ı dehre mesrûr olma ey dil kim felek
Bâde virmiş devlet ü dârâtını kayşerlerün (G17/4)

Hüsnine dil vireli yâr-ı felek-meşrebimün
Baña bir kerre habîbâne edâsın bilemem (G22/2)

Şairin bazı gazellerinde tasavvufî söyleyişlerde bulunduğu da görülmektedir. Hak dergâhına içtenlikle bağlananların yüzlerinin ak olacağından söz eden şair, bütün mahlûkatın bir noktadan temayüz edip belirdiğinden bahseder.

Fecr-veş enfâs-ı kudsîden olur rûyî sefîd
Kim iderse dergah-i Hakk'a derûnî intisâb (G2/5)

Cüd-ı ebr-i feyzden bir reşhadur seyyâreler
Kâbzâ-i kudretde bir pejmürde güldür âfitâb (G2/6)

Zârî'nin şiirlerinde yer yer kâmil bir mürşidin feyzinden nasiplenme vurgusuyla da karşılaşılmaktadır. Bu feyzden nasiplenmelerin keramet gösterileri peşinde koşmayacağı, asıl ile ilgilenip teferruatın uzak kalacağı fikri üzerinde durulmuştur. Şiirlerinde vahdet konusuna da vurgu yapan şair, vahdet ve varlık meselelerini yorumlayarak varlık fikrini tecrîd, kanaat gibi tasavvufî istilâhlar ile yorumlamıştır.

Feyz-âşinâ-yı mürşid-i kâmil-'ayâr olan
Virmez hârîkâ hırkasını âba şâlini (G28/2)

Tenhâ-nişîn-i küşe-i vahdet olan gedâ
Bir 'ad ider güzâriş iden mâh u sâlini (G28/3)

Fikr-i hestî eylemez merd-i kanâ'at-âşinâ
Hâtır-ı aşhâb-ı tecrîde elem bigânedür (G31/2)

Şiirlerinde tok gözlülük vurgularında da bulunan şair için bu mevzuları işlemek sıradan bir durum, bir söyleyiş değil, üzerinde düşünülerek dile getirilmiş duygulardır. Bu duygu yanında şiirlerde vefâ, sadâkat, dostluk kavramlarına ilişkin değerlendirmeler de vardır.

Ya şoksuñ çeşmine engüştüñi ya mûm-veş yaksuñ
Vefâsızlar katında birbirinden fark yok birdür (G11/2)

Şadâkat ehline tercîh iderler hâ'in-i mahfî
Bilinmez meşreb-i yârân-ı 'aşruñ böyle bir sırdur (G11/3)

Hakîm-i muṭlak-ı dâñadan iste merhem-i feyzî
Zamân ahbâbı Zârî derdi fehm itmekte kâşırdur (G11/5)

Zârî'nin şiirlerinde değerlendirilmesi gereken bir unsur da onun söz, şiir ve şairliğe ilişkin ifadeleridir. Söz beğendirmenin güç bir iş olduğunu düşünen şair, bunun için sağlam bir yaradılışın gerekliliğinden bahseder. Şiir erbabı ile ilgili de değerlendirmelerde bulunan Zârî, şairler için gazellerinin ceplerinde taşıdıkları altın değerinde olduğunu vurgular.

Ne mümkündür o yâre her sühân-ver söz beğendürmek
Edâ-yı hüsn-i ta'birâta bir ṭab'-ı selîm ister (G3/2)

Erbâb-ı şî'r 'âdet idinmiş ağız şatar
Ceybinde zer bulunmaz ise bir gâzel virür (G5/3)

Şiire ve kendi şairliğine dair değerlendirmelerini yaptığı beyitlerde Zârî, evvel gelen söz ustalarının eskimiş/unutulmuş hayallerini yeni bir üslupla canlandırmak ile eser sahibi olabileceğinden bahseder.

Sa‘y kıl âşârını tecdide ol şâhib-eşer
Zârî evrâkı kühenlenmiş sühan-perverlerüñ (G17/7)

Zârî, mahlas beyitlerinde “câm-ı mül, kand-i mükerrer” gibi sık kullanılan teşbihlerle şiirini anlatırken şiirlerinin “ta‘bîrât-ı şıdķ-âmîz” olduğunu ve bu özelliğiyle şiirinin basiret sahiplerinin başları üzerinde yer edindiğini söyler.

Her kelâmuñ âdemi mest-i rahîķ-i vecd ider
Câm-ı müldür gūyiyâ Zârî femüñ bî-irtiyâb (G2/7)

Sühan-sence nüvâziş sükkeri pâ-bestedür Zârî
Anuñçündür ki tūti her zamân kand-i mükerrer yer (G33/5)

Haķ bu kim Zârî bu ta‘bîrât-ı şıdķ-âmîz ile
Bu ğazel cā-kerde-i şab‘-ı ulü’l-ebşâr olur (G6/7)

Zârî’nin ğazellerinde dikkat çeken bir başka özellik meseller ile deyim/kalıp ifadelere sıkça yer vermesidir. Özellikle bazı ğazellerinin hemen bütün beyitlerinde bu tarz kullanımların örnekleri vardır. Nasihat üslubu ile söylenen bu şiirlerde bir deyim yahut kalıp ifade vasıtasıyla örneklendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

Kâmile cem‘iyyet-i esbâb-ı hâtırdur nizâm
Tîz perîşânlık bulur şîrâzelenmezse kitâb (G2/2)

Ķavl-i leyyinle girer çeşmine ‘ârif halkuñ
Rište nerm olmağile çeşm-i güherde yeri var (G8/4)

Tîz-şab‘ olsa da yabana atılmaz kâmil
Deşne şattâl iken âğüş-ı kemerde yeri var (G8/6)

Mecmuada Zârî dışında şiirleri bulunan diğerk şairler özelinde de karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılabilir. Şairin takip ettiği veya şiirlerine nazire yazdığı diğerk şairlere ilişkin değerlendirmeler, şiirinin anlaşılması noktasında önemli çıkarımlarda bulunmaya yardım edebilir. Ali Emîrî’nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*’ine aldığı ğazelin yine Diyarbakırlı olan Lebîb tarafından tahmis edilmiş olması, bu çıkarımların yapılması açısından en önemli tespitlerden birisidir. Zârî’nin şiirleri arasında Lebîb’i andığı başka mısraları da vardır. Bir ğazelinde şiir meclislerinin müdaviimlerinden olan Lebîb’e vereceği “taze mazmun”dan bahseden Zârî, onun kendisini tebrik için başına çeleng takacağını söyleyerek Lebîb ile aralarında olan ilişkiye bir göndermede bulunmuştur.

Virsüñ Lebîbe Zârî bu mazmün-ı tâzeyi
Taşın için şokardı senüñ başına çeleng (G18/7)

Zârî'nin şiirlerinin yer aldığı mecmuada Nâbî'ye ait gazellerin de kaydedilmiş olması, onun bu şair ile bir ilişkisi olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.⁴ *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de Zârî'nin yanı sıra Koca Râgıp Paşa, Kubûrî-zâde Rahmî, Fethî-zâde Sadullah, Ali Emîrî ve Yenişehirli Avnî'nin aynı zemin şiire yazdıkları nazirelerden örnekler kaydedilmiştir. Mecmuada Nâbî'nin kaydedilen 10 gazeli ile karşılaştırıldığında Zârî'nin bu şiirlere yazdığı bir nazire tespit edilmemekle birlikte mecmuada olan tek tahmisini Nâbî'nin “değmez” redifli gazeline yapmıştır.

“Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez
El irmedi hayfâ diyü âh itmege degmez” (Bilkan, 2011: 661-662)

Zârî bu ne teşviş ü ne tekdîr-i tabî‘at
Kim mâye-i ilzâm idemez şi‘r ü naşîhat
Bî-câ ne içündür bu telâş u bu meşakkat
Nâbî o perî itmeyicek nâmeñe rağbet
Ruhsâre-i evrâkı siyâh itmege degmez (T-21/I/1)

Mecmuada tespit edilen şiirler de dâhil edildiğinde bir Nâbî muakkibi olan Zârî'nin Nâbî'nin başka şiirlerine de nazireler yazmış olabileceği düşünülebilir. Zârî'nin şiirleri arasında başka şiirleri çağrıştıran ve belki de devrinde sıkça kullanılan mısralar da vardır. Zârî'nin Şeyh Gâlib'in “âteş” redifli gazelini hatırlatan beytinde benzer söyleyiş ve ifadelerin olduğu da söylenebilir.

Libâs âteş ten âteş üstühân âteş nefes âteş
Semender-veş derûnum murğ-ı âteş-hârdur sensüz (G15/3)

Şiirlerin tespit edildiği mecmuada Zârî dışında Lebîb, Hâmî gibi diğer bazı Diyarbakırlı şairlerin şiirlerine de tesadüf edilmesi, mecmuanın özel bir tercih üzerine derlenmiş olabileceğini de akla getirmektedir.

4. Zârî'nin Şiirleri⁵

[11a]

1.

Târîh-i Zârî

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Haylî dem bir muktezâ-yı gerdiş-i gerdün-ı dün
Er toğurmağdan ‘arûs-ı dehr olmuşdı ‘aķım

İtdi aşdâf-ı ‘inâyât-ı ilâhîden zuhûr
Çeşm-i âfâka ziyâ-bahşende bir dürr-i yetim

Dideler rûşen eyâ şâhenşeh-i Dârâ-ħaşem
Ĥaķ budur kim oldu erkân-ı ĥilâfet müstaķım

Feyz-i iķbâl-i veliyyü‘n-ni‘metümle ĥâtırâ
Geldi bir târiħ-i tab‘um-veş rekâketden selim

Zârî rûĥâniyyet-i İsnâ ‘aşerle söyledüm

⁴ Nâbî özelinde Diyarbakırlı şairler arasındaki ilişkiler için bkz. Ekrem Bektaş (2018), “Nâbî Muakkibi Diyarbakırlı Şâirler”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20): 733-761.

⁵ Şiirlerin mecmuadaki yerleri muhafaza edilmiş, yalnızca sıra numaraları eklenmiştir.

Oldu sa'd-efzā-yı mehd-i meymenet Sultān Selīm
1175

[111b]

2.

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Ca'd-ı gisūdan olup hāl-i siyeh rū-nümā
Dānelendi yine murğ-ı dile bir dām-ı belā

Atma her zaḥme tayanmazlara tır-i müjeyi
Çillesizlik saña lāyık degül ey kaşları yā

Bü'l-heves destine teslim-i dil ü hūş itmek
Yazuvirmek gibidür geşt-i kerāna güyā

Beni dildāre güle bülbülü meftūn itmiş
Böyle düşmüş rakam-ı hāme-i takdīr-i Hūdā

Bı-vaq[i]t çāk-i girībāne heves sūd itmez
Perde-i 'işmeti çāk itdi Züleyhā bı-cā

Degül elbette tehī gerd-i elemden ṭab'ı
Kaḅkı ferzāne ki ḥāk-i vaṭanın itdi celā

Kāmilüñ olmaya kālā-yı kemāl [ü] kādri
Raḥne-dār-ı dem-i miḅrāz-ı gurūr-ı cühelā

Ṭarz-ı te'lif-i süḥan mevhibe-i Bārīdür
Niçe her nāṭıqadan zāhir olur ḥüsn-i edā

Zāriyā bu gāzelüñ firḅat-i dildār iledür
Ġālībā pek de degül şafḥa-i takriḅe sezā

3.

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Hūş-mend ol merdüm-i nādāndan it ictināb
Şaḥş-ı bı-endişeye 'ayn-ı ḥatādur bir ḥitāb

Kāmile cem'iyet-i esbāb-ı ḥatırdur nizām
Tiz perişānlık bulur şirāzelenmezse kitāb

Sūziş oldu mihr-i bı-mihr-i ruḥundan kısmetüm
Sūy-ı yāre dönmede ḥirbā-veş itdükce şitāb

Kaḅkı bir nā-kām senden oldu şādān ey felek
Var mı ḥiç devründe olmuş kāmıdan şāḥib-nişāb

Fecr-veş enfās-ı kudsiden olur rūyu sefid
Kim iderse dergeh-i Ḥākka derünı intisāb

Cūd-ı ebr-i feyzden bir reşhadur seyyâreler
 Kabza-i kudretde bir pejmürde güldür âfitâb

Her kelâmuñ âdemi mest-i rahîk-i vecd ider
 Câm-ı müldür güyiyâ Zârî femüñ bî-irtiyâb

[112a]

4.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Küşâd-ı gönçe-i dil bülbül-âsâ bir nedîm ister
 Gül-i şâh-ı ter-i Tûr-ı tecellîdür Kelîm ister

Ne mümkündür o yâre her sühan-ver söz begendürmek
 Edâ-yı hüsn-i ta'birâta bir tab'-ı selîm ister

Degül bed-hüy-ı maqbül-i enâm erbâb-ı irfânuñ
 Dükân-ı ma'rifet kâlâ-fürüşânı halîm ister

Virür kâm on beşinde mâha otuz rûze irdürmez
 Sipihri-i bî-kerem hürşide beñzer bir le'im ister

Dehân-ı hâme-i mu'ciz-beyânum dür döker Zârî
 Nukûd-ı luţfa kâdir bir harîdâr-ı kerîm ister

5.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Felekden gerçi ey dil câ-be-câ âzârımız vardur
 Huşulü muhtemel ammâ ki haylî kârımız vardur

Binâ-yı hâtırıñ bir semtin âbâd itse bir rüknin
 İder vîrâne bir erkânsız mi'mârımız vardur

Ne gam çarhuñ gehî târîki vü gâhî ziyâsından
 Derûna nûr-bağşâ kâsım-ı envârımız vardur

Virür elbet şeb-i deycür-ı hecre bir şafak âhîr
 Cenâb-ı Hâlîku'l-eşbâh ile esrârımız vardur

Sipihri âteş saçarsa yok hirâsı ehl-i halâşuñ
 Şihâba dest-i merd bir nâle-i derkârımız vardur

Giderse böyle iklim-i merâmuñ fetihî kâbildür
 Veliyy-i ni'met-âsâ Hayder-i Kerrârımız vardur

Felek tefriğ idince hâtır-ı aħbâba ey Zârî
 Bizi ihtâra bâ'is nîk u bed âşârımız vardur

6.

mef'ülü fâ 'ilâtü mefâ 'ilü fâ 'ilün
 Bahtum baña müsâ'id ise fırsat el virür
 Dâmân-ı yâre el yetecek bir maħal virür

Seylâbdan gelür mi hâlel sedd-i âhene
Cânâ hülûşa şamma ki cevruñ hâlel virür

Erbâb-ı şî'r 'âdet idinmiş ağız şatar
Ceybinde zer bulunmaz ise bir ğazel virür
[112b]

Dirsem ki yâri zîver-i bezm-i şafâ idem
Fikr-i firâkı hâtıruma bir kesel virür

Zârî ne dem ki vaşlını istersem ol mehûñ
Ol kâr-ı hâşa baht-ı siyeh bir 'amel virür

7.

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün
Merdüm-i dün olıcağ hoş-hâl-i merd âzâr olur
Aña devlet mücib-i hâlât-ı istikbâr olur

Cild-i segdür(?) zâbı iden ferrârı bulsa iltifât
Tâs-ı zerde istemez ârâmını ferrâr olur

Bâde beñzer bâde eylerse gülistândan güzer
Neşr ider hoş-bü eserse cîfeden murdâr [olur]

Ẓillet eyyâmında dünuñ lâbe-gerlikdür işi
'İzzeti derk eyledikçe ğadre hâhiş-kâr olur

Şaḥş-ı maġrûruñ Hüdâ bergeşt ider iḳbâlini
Yâd-ı raht-ı 'ömrine dest-i ḳazâ neccâr olur

Çekse kâmil hecr-i gerdünü bulur baş üzre yer
Târ-ı zer bārîk olunca zîver-i destâr olur

Hâḳ bu kim Zârî bu ta'birât-ı şıdḳ-âmîz ile
Bu ğazel câ-kerde-i ṭab'-ı ulü'l-ebşâr olur

8.

fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün
Ḳurî taş üzre yatur devleti yabanda olur
Şaplanur mermere her kim ki saña bende olur

Nev-ḥaṭânuñ bu da hâşiyet-i maḥşûşasıdur
Vaşlı kâlâsın ucuz şatsa da nâzende olur

'Uḳde-i müşkilenuñ kimseden umma ḥallin
Nâḥun-ı dest-i 'inâyetle küşâyende olur

Ḳande bir dilber-i gül-rüya muḳârin olsam
'Andelîb-i sühenüm anda serâyende olur

Yârdan kesb-i nüvâzişle hoş olsa hâtır
Zâriyâ nazm-ı terûñ böyle hoş-âyende olur

[113a]

9.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Şanemâ şüretiñüñ dîde-i terde yeri var

Neşve-i firqatiñüñ sâgar-ı serde yeri var

Tâb-ı süzân-ı hayâlünle dilüm rüşendür
Sûzişi olsa da şem‘ün ki fenderde yeri var

Ehl-i hâlün nefesinden şakın ey Yûsuf-ı hüsn
Tîr-i âhuñ siper-i saht-ı kaderde yeri var

Qavl-i leyyinle girer çeşmine ‘ârif halkuñ
Rište nerm olmağile çeşm-i güherde yeri var

Revnağı zâ’id olur başına dönsem yârün
Hâlenün ‘âdetidür devr-i kamerde yeri var

Tîz-ıtab‘ olsa da yabana atılmaz kâmil
Deşne kıttâl iken âğüş-ı kemerde yeri var

Yâre nâz itse de Zârî çekilür kim zîrâ
Defter-i münteħab-ı ehl-i hünerde yeri var

10.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Dehen-i haşm-ı bedi rıfık ile ebkemle de gör

Bahye-i zaħmını kâfür ile merhemle de gör

Sahtî-i kevne taħammül sebeb-i ‘izzetdür
Tab‘-ı pâki sühen-i hâside hâzımla da gör

Bârdur ferve-i rûbeh ten-i ehl-i hâle
Ba‘d-ez-în düş-ı mubâhâtiñi kaķımla da gör

Kem olur tâcir-i kâlâ-yı ma‘ârif şanma
Bender-i hâtır-ı nâ-şâdiñi mevsimle de gör

Olamam behre-ver-i feyz dime ey Zârî
Şıdkıñı dergeh-i Feyyâza mülâzımla da gör

11.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Hâtırım Qays gibi vahdeti şahrâda çeker

Ârzü-yı gam-ı hicrâniñi tenhâda çeker

Eyledi gerdenüme zülf-i siyeh-kârı kemend
Tâlib-i mübtediyem halka-i irşâda çeker

[113b]

Merd-i ‘anķā-sıfat itmez olur olmazlara meyl
Çekse āgūşına bir dilber-i āzāda çeker

Kilk-i şūhum çekicek şafha-i kırtāsa raķam
Şanki āb-ı siyehi dīde-i hussāda çeker

İftirā ehl-i kemāle olagelmiş Zārī
Ko disün zümre-i hussād saña bāde çeker

12.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Tanın-i gūş-ı hasret lutf-ı zıkr-i yāri muhbirdür
Zuhūr-ı ihtilāc-ı dīde zevķ vuşlatı müş’irdür

Ya şoksuñ çeşmine engüştini ya mūm-veş yaksuñ
Vefāsızlar katında birbirinden fark yok birdür

Şadāķat ehline terciħ iderler hā’in-i mahfī
Bilinmez meşreb-i yārān-ı ‘aşruñ böyle bir sırdur

Zer-i kāmil-‘ayāra naķz virmez pūte-i sūziş
Felek cevr itse de ehl-i kemālün ķadri zāhirdür

Hakīm-i mutlak-ı dānādan iste merhem-i feyzi
Zamān aħbābı Zārī derdi fehm itmekte ķaşırdur

13.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Temennā-yı ğam-ı hicrān-ı dilber dil-nişinümdür
Girer mi özge hālet ķalbe cāy-ı nāzeninümdür

Nifāķ erbābına itmem mūdārā pāymāl olsam
Umūrumda cenāb-ı hāzret-i Mevlā mu’inümdür

Habīb-i kibriyānuñ himmetinden müstemiddüm ben
Benüm ol ser-firāz-ı hıttā-i ‘ālem eminümdür

Cenāh-ı ihtimāmyla kişi pervāz ider ancak
Bu cüz’i rağbetüm hayşiyetüm kedd-i yeminümdür

Hakīķi āşinālar ķalmamışdur Zāriyā hergiz
‘Adem iklimine rū-gerde olmuşlar yakınümdür

14.

fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün
Zahm-ı hemvār-ı dil[-]i ‘aşıkı merhem zedeler
Merhemün minneti bārın çekemez ğam-zedeler

Sifle-perver felekün ‘ādet-i me’lūfesidür

Zedeler kāmili kem-māyeleri kem zedeler

[114a]

Bir kez āh eyleyemem yāre muḳābil zıṛā
Şafḫa-i āyinenüñ şafvetini dem zedeler

Şıǵmaz üftādelerüñ ḫavşala-i erkāma
‘Ad olunmaz ser-i kūyındaki berhem-zedeler

Zāriyā var iken ol zāviye-i tenhāyı
İstemez ‘işret-i gülşen-gehi mātem-zedeler

15.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Şikāyetden dil-i ğam-perverüm bir çāmdur çemdür
Ḥayāl-i i‘tidāl-i çarḫ fikr-i ḫāmdur ḫemdür

Beni bîḫüde tekdîr itmegi mu‘tād idinmişdür
Raḳîb-i dil-siyeh aşlında bir bed-nāmdur nemdür

Seni bir bû sevād-ı zülfe meftün eylemiş ey dil
Ezelden sevdevişin kār u bāruñ şāmdur şemdür

‘Abeşdür ol ğazālî şayda dām-ı ḫile-i zāhid
Kalan destinde āḫir bir tehjce dāmdur demdür

Temennā-yı ğinā ṭab‘uñ mükedder itmesün Zārî
Şebāt-ı devlet-i dehr-i denî nā-rāmdur remdür

16.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Şafā-yı ḫātırum āşüfte-i ekdārdur sensüz
Ten-i bî-tāb u bî-ṭākatde şıḫḫat bārdur sensüz

Olaldan cā-yı ārām-ı ḫayālün ḫāne-i ḫātır
Ḥaḳîkatde vücūdum güyiyā aǵyārdur sensüz

Libās āteş ten āteş üstühān āteş nefes āteş
Semender-veş derūnum murǵ-ı āteş-ḫārdur sensüz

Ğıyāb-ı pertev-i ruḫsār-ı āl-i dil-küşāyeñle
Şu‘ā-ı şems cānā çeşmüme mismārdur sensüz

Ḥayālün olmasa bir laḫza yokdur şabr u ārāmum
Ten-i zārumda müyuñ her biri bir ḫārdur sensüz

O deñlü ḫaste-i merg-āşinā-yı nā-ümîdüm kim
Dem-i pāk-i Mesîḫā nefḫa-i bî-kārdur sensüz

Ḳasem-i çeşm-i siyāḫ dil-rubūduñla bu ḫāletde
Ḥayāt ābı daḫi Zārîye zehr-i mārdur sensüz

[114b]

17.⁶

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 'Alâyıkdur 'ikâl-i pâ-yi seyri merd-i dānānuñ
 Reh-i pervāzına sed oldu bir süzen Meşîhānuñ

Olur mı şâf-tiyet dil-firîb-i râğbet-i dünyā
 Meh-i Ken'āna geldi leke 'aşkından Züleyhānuñ

Delîli Hızır olursa kem naşîbüñ behre-dār olmaz
 Nişānın bulmadı ey dil Sikender āb-ı hayvānuñ

Şebâtı mün'adim esbāba baş koşmaz mücerredler
 Nedür rüçhānı keçkûl-i gedādan tēc-ı Kısırānuñ⁷

Hıdıv-i ins ü cān u bād iken mülkinden ey Zārî
 Yed-i hükminde āhîr bir 'aşā kaldı Süleymānuñ

18.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün
 Rāst-rûluğdur nişān-ı 'izzeti rehberlerüñ
 Ol sebebden hat çekerler üstine mıstarlaruñ

Meyl iderler aña her kimde bulunsa sîm ü zer
 Yok vefāya ülfeti dellāl ile birbirlerüñ

Vefret-i hālūñ virür ruhsāra başka i'tibār
 Mihri efvün olsa artar râğbeti mahzarlaruñ

⁶ Gazel için bkz. İdris Kadioğlu (2018), *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 496-497; Orhan Kurtoğlu (2017). *Lebib Divânı* (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 166-167.

⁷ Mecmuada gazelin bu beytinden sonra mahlas beytine kadar şu dört beyit kayıtlıdır;

Fehîmüñ 'ālem-i hayretde şevki ıztırîdür
 Kafesde nağmesi āzārdandır murğ-ı şeydānuñ

Felek çekdi beni biñ kerre seftāhenc-i kurbetden
 Haķîrūñ sevdiğüm bir tār fehîm it cism-i nālānuñ

Hulūşumdur cenāb-ı hāzret-i Hayrî Efendiye
 Sebeb elfāzını inşāda bu nazm-ı perişānuñ

Li'āmuñ ittiḥādı hedm-i rûkn-i 'ömre bādîdür
 Huşuşā devr-i bî-cān-sûzı emcād-ı aḥibbānuñ

İltifât-ı dehre mesrûr olma ey dil kim felek
Bâde virmiş devlet ü dârâtını kayşerlerüñ

Ğirre olma reng-i gün-â-güna ey tāvūs-ı kıuds
Aç gözün dest-i kazâ bir gün döker şeh-perlerün

Ğâlib olmuş zen-şifatlar nerlere devrâna bak
Farkı yokdur şimdilik destârdan mi‘cerlerün
[115a]

Sa‘y kıl âşârını tecdide ol şâhib-eşer
Zârî evrâkı kühenlenmiş sühan-perverlerün

19.

mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün
Geldi ‘izâr-ı yâre dilâ haţt-ı sebz-reng
Âyinenün yüzinde yir itdi ğubâr-ı jeng

Renciş virür mi ta‘n-ı ‘adü tab‘-ı ‘ârife
Tekdir ider mi bahri meger şad hezâr seng

‘Aql u zekâyı cürm ü haţâ ‘ad ider felek
Cürm-i cihâni itdi anuñçün lebjbe teng

Rızık oldı çünkü *nahnu kasemnâdan*⁸ âşikâr
Bihüde çarha ya ne içündür ‘itâb u ceng

Faħr itme câh u kuvvet ile baht olursa yâr
Eyler sütüde pertevini hirrenün peleng

Âh ...⁹ vekâr-ı bezirgâni pest ider
Bir lafza vâlih itdi Süleymâni mür-ı leng

Virsün Lebjbe Zârî bu mazmün-ı tâzeyi
Taşın için şokardı senün başuña çeleng

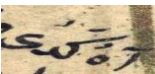
20.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Ĥâtır-ı âzâdeye şiklet virür şey-i kalil
Bârdur erbâb-ı tecride semâ‘-ı kâl u kıl

Çünkü sen yapduñ gönül virânesin yıkmağ neden
Hedm ider mi Ka‘beyi dest-i nedâmetle Ĥalil

Cilve-gerdür kâmilün âyine-i tab‘ında kim
Ger siyeh-mest olsa da ĥabţ eylemez merd-i aşil

⁸ “Biz taksim ettik” Zuhruf/32.

⁹

Bî-ta‘ab bir kızb ile manzûr-ı ehl-i cûd olur
 Toğrısı şimdi sühan-cünbân-ı ‘aşr olmuş muhîl

Yâr eger tevbiḥ iderse Zâriyâ söyle añâ
*Ḳad meza‘l-mâzi ḥabîbi f‘aşfiḥu‘l- şafḥu‘l-cemîl*¹⁰

[116a]

21.

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün
 Nişân-gâh-ı merâma tîr-i ikbâl-i ‘adû çıkmaz
 İcâbet-cây-ı şıdḳa medd-i âh-ı kîne-cû çıkmaz

Felek ser-çeşme-i maḳşûduma şehâb vezîr olmuş
 Eger Ferhâda ḥafr itdürseler bir ḳatre şu çıkmaz

Kederle tünd-ḥüyum gerçi ben âmâde-rev sensin
 Çıkar benden bu ḥüy ey bî-vefâ senden bu ḥü çıkmaz

Şu rütbe sedd-i gayret ḥâyil-i şekl-i tenezzüldür
 Aḳar yüz kerre günde âb-ı dîde âb-ı rû çıkmaz

Huzûr-ı ma‘nevîde keşf-i esrâr ile ey Zârî
 Şabâḥ-ı ḥaşre dek dilden ‘azâb-ı güft ü gû çıkmaz

[122a]

22.

mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ülün
 Her nâ-ḥalefi cây-ı penâh itmege degmez
 Bîḥûde yire ‘ömri tebâh itmege degmez
 Âzâde seri daḡdaḡa-gâh itmege degmez
 Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez
 El virmedi ḥayfâ diyü âh itmege degmez

El virmedi fırsat o mehi idemedüm râm
 Yokdur dil-i ḥasret-zedede zerrece ârâm
 Ḥâhiş-ger iken ‘aksine devr itmese eyyâm
 Ya bâde-i gül-fâm ola ya şûḥ-ı gül-endâm
 Âdem daḥi bir ḡayrı günâh itmege degmez

Ey dil baña yâr eyleme her herze temizî
 Hem ḥalvet-i ‘ayş eyleme her merdüm-i ḥîzi
 Terk eyle daḥi baḥt-ı siyâhuñla sitizi
 Ma‘lûm iken encâm-ı cihân ‘ömr-i ‘azizi
 Tazyî‘-i heves-kârî-i câh itmege degmez

Merd olsa da âşâr-ı kemâlâtta mâhir
 Kârında ider ḥırs u müdârâ anı ḳaşır

¹⁰ “Geçmiş geçmişte kaldı sevgilim bağışla, bağışlamak güzeldi”.

İkbâl-i cihân ile haţâdur bu tefâhür
Mışra meh-i Ken‘âmı ‘azîz eylemek âhîr
Evvel anı üftâde-i çâh itmege degmez

Zârî bu ne teşvîş ü ne tekdîr-i tabî‘at
Kim mâye-i ilzâm idemez şî‘r ü naşîhat
Bî-câ ne içündür bu telâş u bu meşakkat
Nâbî o perî itmeyicek nâmeñe rağbet
Ruhsâre-i evrâkı siyâh itmege degmez

[122b]

23.

fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün
O mehûñ zümre-i ‘uşşâka vefâsın bilemem
Müstahakk-ı kereme cûd u ‘atâsın bilemem

Hüsnine dil vireli yâr-ı felek-meşrebimûñ
Baña bir kerre habîbâne edâsın bilemem

Beni bir kez ide mi dest-res-i nağd-i vişâl
Toğrusı çarh-ı denîñüñ bu sehâsın bilemem

Saña ta‘lîm idenüñ tarz-ı cefâ vü sitemi
Vire mi hâzret-i Hâk sū-i cezâsın bilemem

İrse de devleti pâyânına ehl-i hâsedüñ
Ber-çarâr ide mi Allâh ğınâsın bilemem

Cem‘ iden zull ü le‘âmetle huţâm-ı dehri
Bî-muhabâ süre mi zevk ü şafâsın bilemem

Âzmâyiş ideli Zârî-i ‘anķâ-şıfatı
Kimseye semt-i müdârâ vü riyâsın bilemem

24.

mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün
Dökülmüş gerden üzre kâkülüñ çıkmış yine serden
Şehensâh-ı Hâbeş destin uzatmış taşra kişverden

Umüruñ keşretinden merd-i kâmil inhirâf itmez
Debîr-i mu‘tenâ kîlküñ çıkarmaz hatt-ı mışdardan

Felek bir ‘adl idüp pây-ı raķîbi kesdi küyından
Rehâ-yâb itdi râh-ı Ka‘be-i maķşûdı Hâyberden

Dañi zem‘ân haşma fürce yokdur menba‘-ı feyze
Kesildi kısmet-i şeytân-ı insi havz-ı kevşerden

Bulur merd i‘tibârı ta‘n-ı a‘dâya taħammülden
Alur nâm-ı merâmın faşş-ı hâtem zaħm-ı neşterden

Şakın geçmez dime naqd-i şadâkat şâbır ol ey dil
Bu bir darb-ı meşeldür kim geçer her iş muqadderden

Ne tiz peykân-ı nuţkuñ Zâriyâ te'sîre yüz tutdı
Yeleklenmiş meger kim tîr-i âhuñ bād-ı şarşardan

[123a]

25.

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Luţf-ı cûy olma zebân-ı ta'ne-i mağrûrdan
Nüş çıkmaz niş-i zehr-âlûde-i zembûrdan

İzdilâf-ı yâr ider 'uşşâkı memnûn-ı şebât
Tesliyet-bahş-ı derûn olmaz görüşmek dûrdan

Bir kez âh itsem bedenden biñ şadâ hîzân olur
Nağme-âmûz-ı nevâdir diñlerüm şantûrdan

Mutribûñ cezb-i şadâsın istemez kalb-i ğamîñ
Nevha evlâdur hayrına nağme-i mâhûrdan

Uğramış ser fikr-i sevdâ-yı sevâd-ı çeşmüñe
Hâriq-i 'âdetdür ey sâkı şafâ meshûrdan

Neylesün ârâyîş-i dünyâyı câh u şerveti
Rinde bir pâlûd yegdür ferve-i semmûrdan

Nâmdur pâ-beste-i erbâb-ı himmet Zâriyâ
Bir şadâ kalmışdur ancak devlet-i Fağfûrdan

26.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün

Mekânı pirenmiş güyiyâ kim câme-ğâb üzre
Göründi pâdişâh-ı milket-i hüsni şitâb üzre

Niğâh-ı rağbetinden olmamışdur behre-ver kimse
Yed-i kudret düşürmüş ğamzesin 'ayn-ı 'itâb üzre

Döker çok âb-ı rû üftâdeler ibrâm-ı vuşlatla
Karâr eylerse hüsni ol mehûñ bu âb u tâb üzre

Görince şine-i şimîni üzre zülfüni şandum
Siyeh ef'î uzanmış dahme-i Efrâsiyâb üzre

Cihân beñzer şeb-i deycûra çeşm-i i'tibârumda
Cemâlûñ olsa ger bir lahza ey meh-rû ğiyâb üzre

Göñül ister o hüsñüñ pertev-i nûr-ı tecellîsin
Ki rûz-ı haşre dek hürşîdi koymuş ıztırâb üzre

Selîş olmazsa da kâfîdür inşâd olduğı Zârî
Bu şî'r üslûb-ı nazm-ı râğîb-ı şevket cenâb üzre

[123b]

27.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
Dilâ rabt eyle târ-ı i'tikâduñ luğf-ı Bî-çûna
'Îlâc eyler hâkîm-i muñlak-ı dânende mañzûna

Hüdâ kâdirdür eyler tengî-i vaktin mükâfâtın
Olur elbette esbâb-ı ferec derkâr mescûna

Şikest olmaz yed-i nañvetle kâdr-i gevher-i kâmil
Giren hep hürdelerdür hâven-i eczâ-yı ma'cûna

Lebûnden şevk ile nûş itdigüm zehr-âbe-i hecri
Bedel kılmam şafâsın şerbet-i şehd-i Felâtûna

İder itfâ zebân-ı şu'le-i nîrânı âb ancak
Medâr olmaz tesellî hürkat-ı tab'-ı diğergûna

Küşâd-ı tûgme-i şadr-ı vişâlûñ 'âşîk-ı şeydâ
Değişmez dañme-i Efrâsiyâba genc-i Kârûna

Melâhatde o şûhuñ hûsnine beñzerse ahlâkı
Olur şöhret-şî'âr-ı ser-firâzı rub'-ı meskûna

Felek bir sifle-perver gâdr ger bir bî-mürüvvetdür
Muhaşşîşdür nevâl-i iltifâtı merdüm-i dûna

Saña ol feyz-i mañzûñ himmeti kâfîdür ey Zârî
Karîñ-i feyz olan hiç ser-fürû eyler mi gerdûna

28.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
Nazar bir dilber-i müstağni-i bed-kîşedür şimdi
Hayâl-i vaşl-ı cân-bağşı dile endîşedür şimdi

Miyâmı müy âteş-diğdedür gūyâ letâfetde
'Aceb kimler o meh-rûya nezâket-pîşedür şimdi

Şu deñlü telh-kâm-ı hücnet-i efkâr-ı âmâlüm
Göñül leb-rîz-i zehr-âb-ı keder bir şişedür şimdi

Felek bir şadme urdı târek-i ümmîde Ferhâdı
Niğâh-ı hayretüm berğ-i dehân-ı tîşedür şimdi

Ne mümkün Zâriyâ kaç'-ı ta'alluğ bâğ-ı dünyâdan
Ki nañl-i 'ömrüme tûl-i emel bir rîşedür şimdi

[124a]

29.

mef'ülü fâ 'ilätü mefâ 'ilü fâ 'ilün
 Güş eylemez rakıblerün kı̇l ü kı̇lini
 Söyler habıbe 'aşık olan hasb-i hâlini

Feyz-âşinâ-yı mürşid-i kâmil-'ayâr olan
 Virmez harıka hırkasını âba şâlini

Tenhâ-nişin-i küşe-i vahdet olan gedâ
 Bir 'ad ider güzâriş iden mâh u sâlini

Me'lûf-ı nûr-ı kı̇rb-ı cenâb-ı cemâl olan
 Hiç bildirür mi ğâfil-i maḥza kemâlini

Gör Zâriyâ kerâmet-i pır tarıkinı
 Eyler güzide zümre-i 'aşkuñ ricâlini

30.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Ferâmüş itme dilden eyleme aḥbâbı âzürde
 Ayak başma tarık-i inḥirâfa Ḥaḳkı bil Ḥaḳkı

Hâzâ kitâbu'ş-şevki minni ileykum
 Zârî¹¹

[124b]**31.**

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Yakışmaz gerden-i berrâkuña kâfûrdan ğayrı
 Nazır-i hâcibüñ nâyâbdur semmûrdan ğayrı

Dilâ bigânelerden râz-ı ehl-i 'aşk maḥfidür
 Bilür mi naqd-i genci kimseler gencûrdan ğayrı

Tecellî mevki'inden celb-i nûr-ı feyz ider 'ârif
 Kelîmüñ maḳşadı yok zeyl-i küh-ı Tûrdan ğayrı

'Uḳâb-ı râh-ı şâyân oldu mı bir mürşid-i kâmil
 Nevâ-yı sırrını izhâr iden Maṣşûrdan ğayrı

Bulunmaz ursalar miżân-ı 'aḳla ḥüsnüñe lâyıḳ
 Süḥan-senc-i medâyiḥ Zârî-i mehcûrdan ğayrı

32.

fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün
 Ehl-i istiġnâya esbâb-ı ḥaşem bigânedür
 Rind-i bî-pervâya zıkr ü biş ü kem bigânedür

¹¹ "Bu şevk kitabı benden size. Zârî".

Fikr-i hestî eylemez merd-i kanâ‘at-âşinâ
Hâtır-ı aşhâb-ı tecrîde elem bigânedür

Bî-nefes pervâne sūzân-ı lehîb-i şem‘ olur
Bezm-i sırr-ı vuşlat-ı dilberde dem bigânedür

Fehm ider ehl-i zekâ hem külli sırrın nüktesin
Keşf-i esrâr-ı maḥabbetde qalem bigânedür

Nâm-ı Hâtem zîver-efzâ-yı zebândur ḥaşre dek
Şöhret-i erbâb-ı iḥsâna ‘adem bigânedür

Eylemek mezmûmdur ‘uşşâka teklîf-i yemîn
İ‘tikâd ehli meyânında ḳasem bigânedür

Vaz‘-ı çarḥuñ tâ-be-key maḥzûn olmaḳ Zâriyâ
Bezm-i ḥaş-ı dil-rübâdur bunda ḡam bigânedür

[125a]

33.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Gülsitân-ı ârzûda reng [ü] bûmuz ḳalmadı
Çeşme-i me‘mülde bir reşḥa şumuz ḳalmadı

Dîde-bânân-ı firâset her metâ‘uñ bildiler
Gümrük-i dânişde cânâ cüst ü cûmuz ḳalmadı

Ne miyânuñda ne ḥaṭṭuñda senüñ ey nâzenin
Ḳalmasun şübheñ ki ḳılca ârzûmuz ḳalmadı

Âteş ile âbda mümkün degüldür imtizâc
Ol ḳadar sa‘y eyledüñ kim âb-ı rûmuz ḳalmadı

Keşfi her sırruñ zamânında gerekdür Zâriyâ
Şimdilik de kimseye bir ḡüft ü gûmuz ḳalmadı

34.

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün
İdince şafḥa-i baḥtında tâ bir nâm-ı ḥoş-ter yer
Yed-i ḥakkâḳ-ı ḡamdan faşş-ı ḥâtem ḥaylî neşter yer

Degül noḳşân-ı câh u cāya lâyıḳ ehl-i istiḡnâ
Hüner erbâb-ı isti‘dâdına şâyeste ister yer

Yakışmaz şahş-ı mezmûmü’l-neseb şaffında eşrâfuñ
Şıṭabl-ı şâfinātu’l-ḥayl içinde bulmaz ister yer

Nefes almış o dilber ḡâlibâ kim bir kemân-gerden
Ki dutmuş çehresinde dâ‘imâ iksîr-i aḥmer yer

Sühân-sence nüvâziş sükkeri pâ-bestedür Zârî
Anuñçündür ki tütü her zamân kand-i mükerrer yer

35.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
Virme her rañne-gerânuñ yedine sünbülünü
Şänenüñ dest-i hevâsıyla tağıtma teliñi

Hağ ile hem-ser olup hüsnü düşürdüñ araya
El virür gayrı çek ey perçem-i gaddâr eliñi

O mehüñ şan‘at-ı medhinde hağâdan hazer it
Keserüm ‘âkıbet ey hâme ğalağdan diliñi

İtdüñ ey diğde giribânuñı seyl-i hün-âb
Gün olur huşk ide germiyyet-i vuşlat seyliñi

İrtikâb eyleme teklîf-i küşâduñ gayra
Hal ider nâhun-ı engüşt-i kader müşkiliñi

Pehlivân-ı ğam ile pek de ğüreşme Zârî
Boşla bâzû-yı giribânuñı yorduñ koluñı

Sonuç

Şiir mecmularından hareketle tezkirelerde biyografilerine yahut şiirlerine ilişkin sınırlı bilgiler olan şairlerin yeni şiirleri/eserleri tespit edilebileceği gibi edebiyat sahasındaki ilişkilerine ait bilgilere de ulaşılabilir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı mecmuadaki şiirlerden hareketle 18. yüzyılda Diyarbakır’da yetişmiş olan Zârî Ali Efendi’nin şiirleri tespit edilmiştir. Bu şiirlerin Zârî’ye aidiyeti konusunda çeşitli çıkarımlar ve mecmua özelinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Mecmuada şiirleri bulunan diğer Diyarbakırlı şairler de düşünüldüğünde mecmuanın özel bir tercih ile derlendiği söylenebilir. Bu derleme neticesinde mecmuaya kaydedilmiş en fazla şiir Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi’ye aittir. Gerek şiirlerin belli bir usulde sıralanması gerekse şiirler arasında yer alan kimi ifadeler, mecmuanın derlenmesi noktasında şairin doğrudan müdahil konumda olduğunu da düşündürmektedir. Bu çalışma ile 18. yüzyılda Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi’nin daha önce kaynaklarda yer almamış 31 gazel, 1 tahmis, 1 kıta ve 1 müfredinin metni verilmiş, şiirleri ve şairliği üzerine değerlendirmeler de bulunulmuştur. Bir Nâbî muakkibi olan Zârî’nin daha önce kaynaklarda geçmeyen şiirlerinin ortaya çıkarılmasının önemli sonuçlarından birisi, bu şiirler arasında Nâbî’nin bir gazeline yaptığı tahminin bulunmasıdır. Aynı zamanda eldeki şiirlerinden hareketle şairin kendisi gibi Diyarbakırlı olan Lebîb ile olan ilişkisine dair de yeni değerlendirmeler yapabileceği zemini doğmuştur.

Kaynakça

Ali Emîrî, (2003), **Esâmî-i Şu‘arâ-yı Âmid** (hızl. Galip Güner ve Nurhan Güner) Anıl Matbaa ve Ciltevi. Ankara.

Ali Emîrî, (1328), **Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid**, C. I, Matbaa-i Âmidî.

Bektaş, Ekrem (2018), “Nâbî Muakkibi Diyarbakırlı Şâirler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20): 733-761.

Bilkan, Ali Fuat, (2011), **Nâbî Dîvânı**, C.I-II, Akçağ Yay., Ankara.

Erdem, Sadık, (1994), **Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

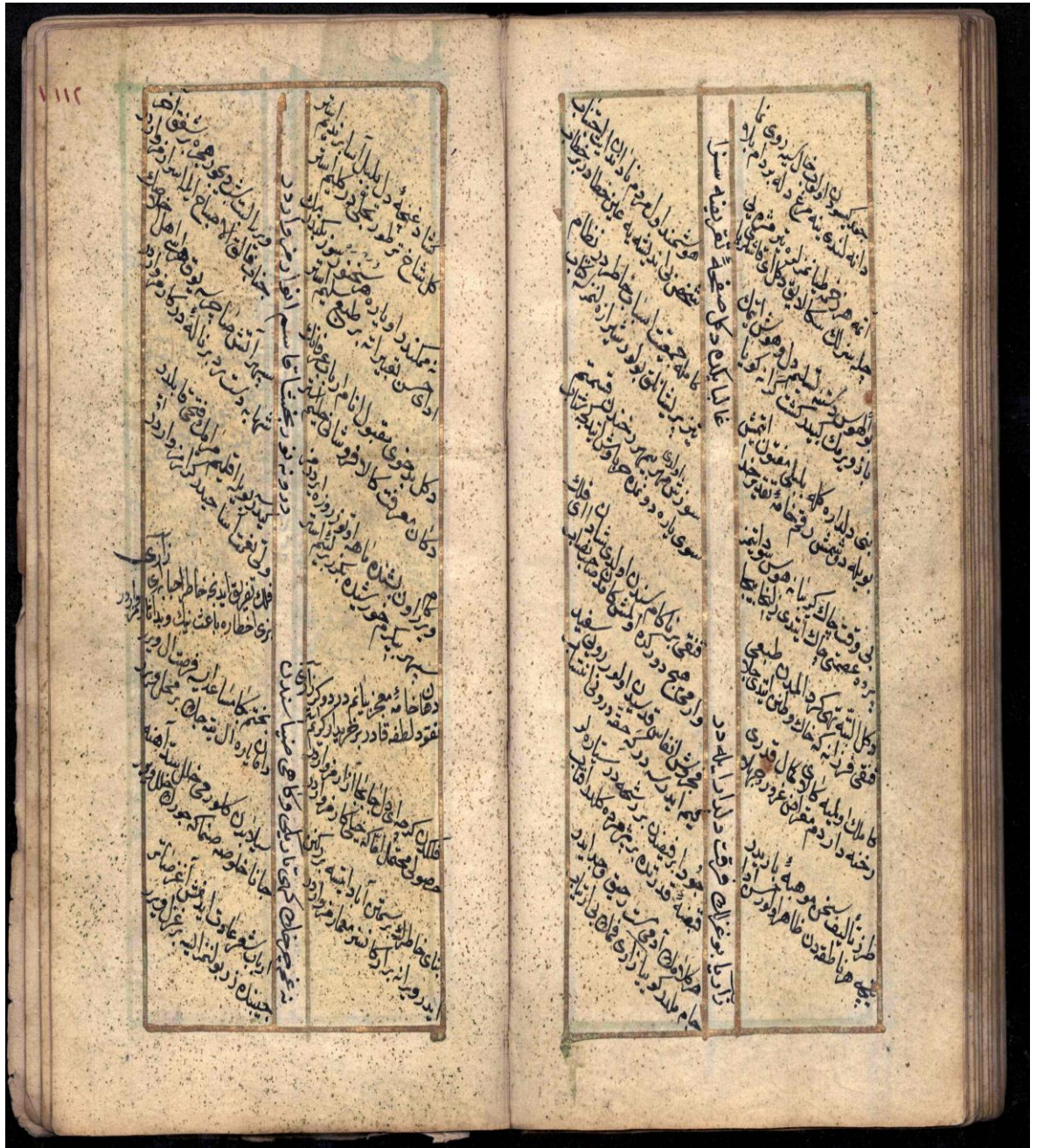
Kadıoğlu, İdris, (2018), **Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid** (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kur'ân-ı Kerîm: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4354/29-32-ayet-tefsiri> (e.t. 02.02.2021).

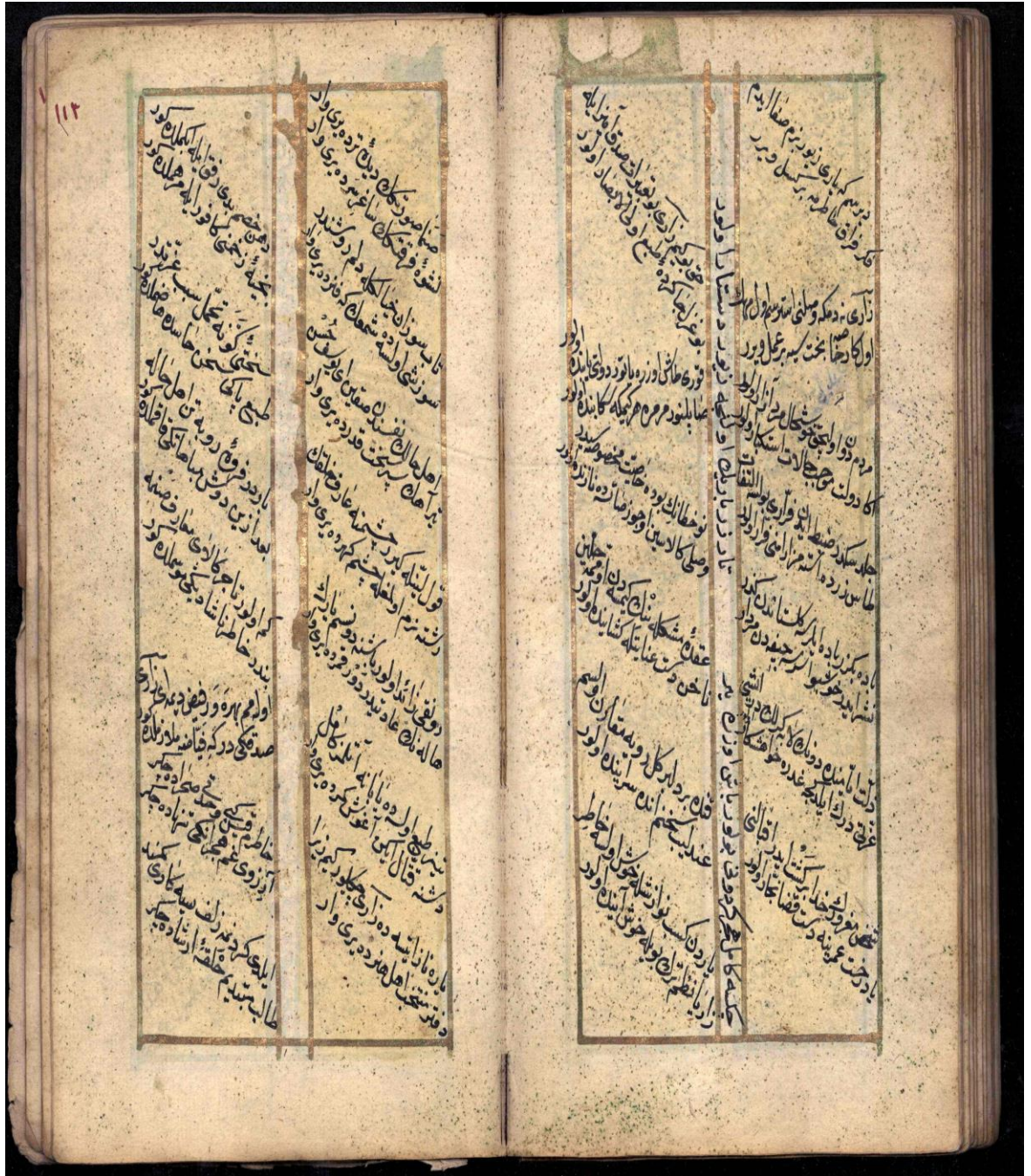
Kurtoğlu, Orhan, (2017), **Lebîb Dîvânı** (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Mecmua-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 Mil Yz A 3975/2.

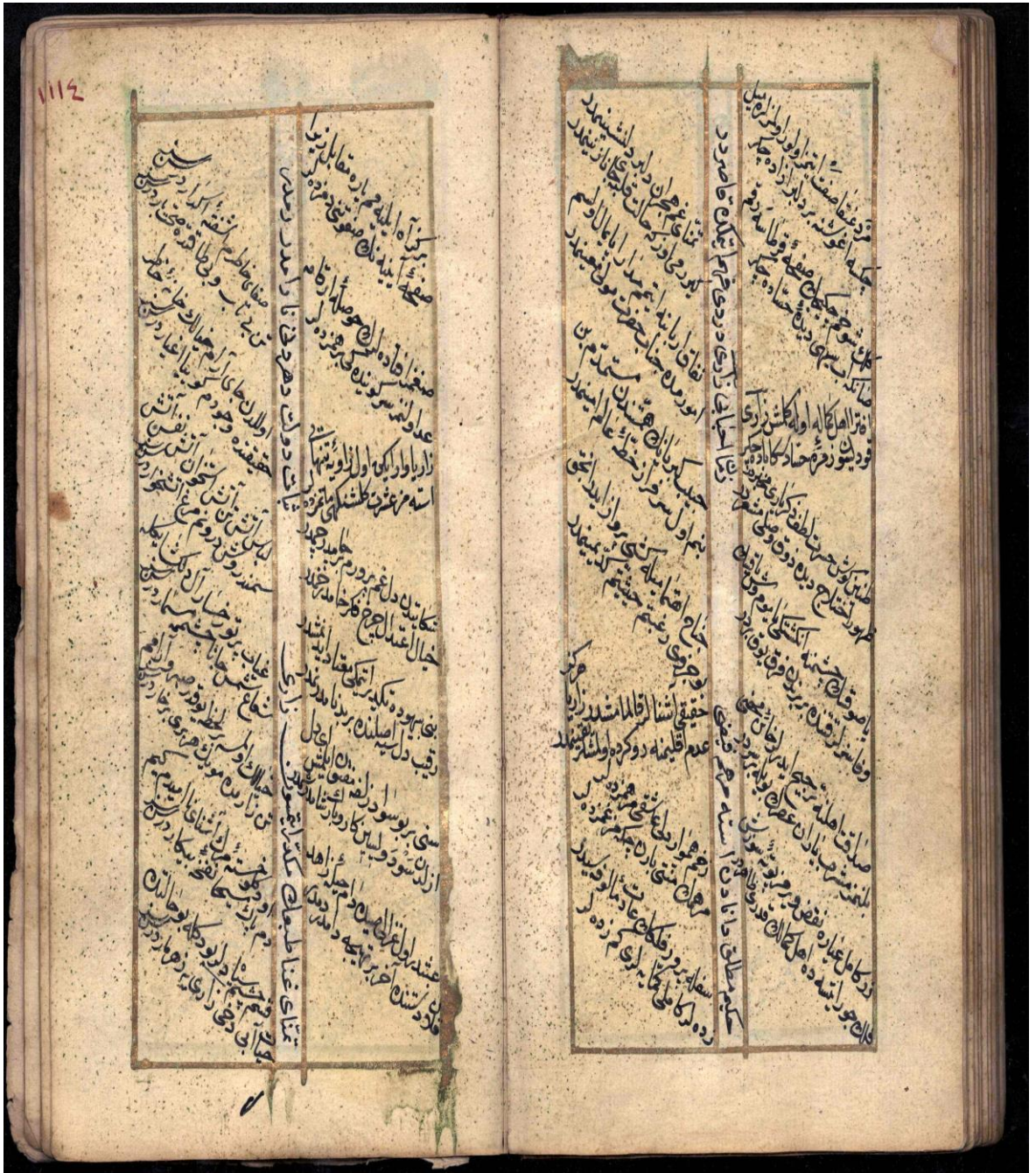
Ek I: Mecmuadan örnek varaklar

v. [111b-112a]

v. [112b-113a]

v. [113b-114a]

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

20/08/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Doç. Dr. Dilek TURAN

Hacettepe Üniversitesi
Mütercim Tercümanlık Bölümü
Almanca Anabilim Dalı
dilekt@hacettepe.edu.tr

Arş. Gör. Didem KAYA SOYKAN

Hacettepe Üniversitesi
Mütercim Tercümanlık Bölümü
Almanca Anabilim Dalı
didemkaya@hacettepe.edu.tr

ALMANCA-TÜRKÇE DİL İKİLİSİNDE ÇEVİRMEN ADAYLARI İÇİN TEMEL BİR ÇEVİRİ SORUNU OLARAK BİRLEŞİK FİİL YAPISI

Öz

İşlevsel bir fiil ve bir isimden oluşan birleşik fiil yapısı, Alman dilinde yaygın olarak kullanılan ve bağımsız dilbilgisel kategorisi olarak kabul edilen dilbilgisel bir olgudur. Bu çalışma Almanca'nın Birleşik Fiil Yapısının (Funktionsverbgefüge) kalıplaşmış yapısı ve aday çevirmenler için çeviri açısından olası çeviri zorlukları üzerine odaklanmaktadır. Bu amaçla, Almanca'nın Birleşik Fiil Yapısı ve erek dil Türkçede karşılama seçenekleri karşılaştırılarak incelenmiştir. Çalışma, çevirmen adaylarının bu yapıyı Türkçeye çevirirken kullanım tercihlerine odaklanmaktadır. Birleşik Fiil Yapısının ayrıntılı bir sunumundan sonra, makalenin ikinci bölümünde incelemede elde edilen sonuçlara dayanarak, Birleşik Fiil Yapısının çevirisinde ne gibi zorlukların ortaya çıktığı, çeviri için çıkarılacak sonuçlar tartışılmıştır. Araştırma, söz konusu yapının her iki dilde de kullanıldığını ve bazı durumlarda Birleşik Fiil Yapısının Türkçeye eşdeğer olmamasına rağmen benzer özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Birleşik Fiil Yapısının Almancadaki kullanım sıklığı ve kalıplaşmış yapısı ile öne çıktığı gözlenirken, Türkçede kalıplaşmış bir yapının bulunmadığı, isim, fiil, sıfat ve zarf gibi farklı dilbilgisel yapılar/kelime türleri kullanılarak karşılandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Almanca Birleşik Fiil Yapısı, kalıplaşmış yapılar, sabit isim-fiil bağlantıları, anlaşma ve sözleşme metinleri, teknik dil.

COMPOUND VERB STRUCTURE AS A FUNDAMENTAL TRANSLATION PROBLEM FOR CANDIDATE TRANSLATORS IN THE GERMAN – TURKISH LANGUAGE PAIR

Abstract

The compound verb structure consisting of a functional verb and a noun is a commonly used grammatical phenomenon which is accepted as an independent grammatical category in the German language. This study focuses on the conventional German compound verb structure and the potential translation challenges that this constitutes for candidate translators. To that end, the German compound verb structure and the options that correspond to these in the target language Turkish have been comparatively studied. The study focuses on the preferences made by candidate translators when translating this structure into Turkish. Following a detailed presentation of the compound verb structure, based on the outcome obtained in the research given in the second chapter of the article, the challenges encountered when translating the compound verb structure and the conclusions to be drawn from this for translation have been discussed. The study demonstrates that the structure in question exists in both languages and that in some cases the compound verb structure has, although not equivalent, similar characteristics in Turkish. While it is observed that the compound verb structure stands out with its common use and conventional structure in German, it has been concluded that there is no conventional structure

for that in Turkish and it is corresponded with the use of various grammatical structures/word types such as nouns, verbs, adjectives and adverbs.

Keywords: German compound verb structure, conventional structures, fixed verbal noun connectives, agreement and contract texts, technical language.

FUNKTIONSVERBGEFÜGE ALS ZENTRALES ÜBERSETZUNGSPROBLEM BEI ANGEHENDEN ÜBERSETZER/INNEN IM SPRACHENPAAR DEUTSCH- TÜRKISCH

Zusammenfassung

Das Funktionsverbgefüge, welches aus einem Funktionsverb und einem Substantiv besteht, ist eine grammatische Erscheinung, die in der deutschen Sprache große Anwendung findet und als eine selbständige grammatische Kategorie abgehandelt wird. Der Beitrag legt den Forschungsschwerpunkt auf die lexikalisierte Struktur der Deutschen Funktionsverbgefüge (FVG) und ihrer möglichen Schwierigkeit bei der Übersetzung für angehende Übersetzer/innen aus translatorischer Sicht. Zu diesem Zweck werden anhand einer kontrastiven Analyse die Deutschen FVG und ihre Wiedergabemöglichkeiten im Türkischen untersucht. Die Untersuchung fokussiert sich auf die Verwendungspräferenzen angehender Übersetzer/innen bei der Übertragung ins Türkische. Nach einer eingehenden Darstellung der FVG und ihrer morphologischen sowie semantisch-kommunikativen Funktionen, werden ausgehend von den gewonnenen Ergebnissen im zweiten Teil des Beitrags aus translatorischer Sicht Überlegungen angestellt, welche Schwierigkeiten bei der Wiedergabe von FVG festzustellen sind und es werden allgemeine Schlussfolgerungen in Bezug auf mögliche Übersetzungslösungen für diese Konstruktionen in der Übersetzung ins Türkische formuliert. Am Ende dieser Untersuchung wurde festgestellt, dass die betreffende Struktur in beiden Sprachen Anwendung findet und ähnliche Merkmale aufweist. Auch stellte sich heraus, dass die FVG im Deutschen eine lexikalisierte Struktur aufweisen, während FVG im Türkischen durch verschiedene Wortarten wie Verben, Nomen, Adjektive und Adverben ersetzt werden.

Schlüsselwörter: Funktionsverbgefüge, Lexikalisierung, Feste Nomen-Verb-Verbindungen, Deutsch-Türkisch, Abkommens-und Vertragstexte.

Einleitung

In der deutschen Gegenwartssprache gibt es eine Gruppe von festen Nomen-Verb-Verbindungen, die man in der deutschen Fachliteratur als Funktionsverbgefüge (nachstehend FVG) bezeichnet. Dieses sprachliche Phänomen wurde lange Zeit kontrovers¹ diskutiert. Es handelt sich hierbei um feste Nomen-Verb-Verbindungen, die in anderen Sprachen oft keine direkte Entsprechung finden und nach ihrer Bedeutung und Struktur unterschiedlich eingestuft werden.

Der Begriff Funktionsverb (nachstehend FV) wurde zum ersten Mal von Peter von Polenz (1963, 1987) verwendet und in seinem Aufsatz (1963) zum ersten Mal ins Blickfeld der linguistischen Untersuchung (vgl. Helbig / Buscha 1996) gestellt. Er bezeichnet das Verb, das mit einer bestimmten Gruppe von Nomen kombinierbar ist. Der Begriff FVG wiederum wurde später von Engelen (1968) geprägt und steht für das ganze Verb-Nomen-Gefüge und bezeichnet eine feste Verbindung von einem Verb mit einem nominalen oder präpositionalen Bestandteil (Polenz 1987: 170, Eisenberg 2013).

Obwohl diese festen Nomen-Verb-Verbindungen lange Zeit unter Kritik standen und als schlechter Stil abgewertet wurden (Polenz 1963: 10-11, Götze / Hess-Lüttich 2005: 96), vertritt Helbig (1967: 273, 1979: 273) die Meinung, dass FVG die Ausdrucksmöglichkeiten der deutschen Sprache bereichern würden.

Seit den 60er Jahren wurden FVG erstmals zum Gegenstand linguistischer Untersuchungen und mittlerweile gibt es umfangreiche Studien, die ihre semantische, syntaktische, morphologische und kommunikative Leistungen untersuchen (vgl. Rösch 1994: 17).

Obwohl es keine klare und allgemeingültige Definition für FVG in der Fachliteratur gibt, ist davon auszugehen, dass über die Definition von Helbig/Buscha Einigkeit herrscht. Helbig/Buscha (1996) stellen FVG als eine selbständige grammatische Kategorie dar: „die beide zusammen eine semantische Einheit darstellen und als solche das Prädikat bilden“ (Helbig / Buscha 1996: 79, vgl. auch Engel 1996, Detges 1996, Bußmann 2002). Daher werden wir uns in dieser Untersuchung an die Arbeit von Helbig / Buscha (1996) stützen, weil sie die Forschung der FVG heute noch prägen.

Da diese grammatische Besonderheit nicht in jeder Sprache ihre Entsprechung findet, stellt sie für Deutschlernende (die Deutsch als Fremd- bzw. Zweitsprache erworben haben) eine besondere Herausforderung dar und stellen sich als Defizite beim Erwerb der deutschen Sprache heraus. Dies scheint vor allem dann zum Vorschein zu kommen, wenn beispielsweise übersetzt werden soll und es sowohl kommunikativ-semantische als auch morpho-syntaktische Schwierigkeiten auftreten. Die vorliegende Untersuchung befasst sich im Besonderen mit Schwierigkeiten bei der Wiedergabe der Deutschen FVG ins Türkische. Bereits der Erwerb der FVG bereiten Deutschlernenden erhebliche Probleme, denn sie stellen für Muttersprachler des Türkischen eine feste Verbindung dar, die sie sich zumeist einprägen müssen. Das deutsche FV muss nicht völlig seiner wörtlichen türkischen

---

¹ Bei diesen Verbindungen handelt es sich um „feste“ oder „halbfeste“ Prädikatsausdrücke, die zwischen idiomatischen Verbindungen und Kollokationen angesiedelt werden (z.B. in Kauf nehmen). Obwohl mit FVG Berührungspunkte zwischen Phraseologie und Konstruktionsgrammatik auffallen (Dalmas / Gautier 2018: 147) und sie auch als Gegenstand der Phraseologie aufgefasst und als Phraseolexeme eingestuft werden (Burger 1998: 51, 149), grenzte man sich von dieser Ansicht ab, wodurch heute weitgehend die Auffassung herrscht, dass es sich um eine grammatische Erscheinung handelt (Helbig 1982). FVG dürfen „nicht mit den „phraseologischen Verbindungen“ bzw. „phraseologischen Ganzheiten“ (vom Typ „ins Wort fallen“, „schwarz sehen“, „unter den Nagel reißen“) identifiziert werden, die ebenfalls semantische Einheiten darstellen, sich in ihrer Bedeutung nicht oder nicht völlig in die Teilbedeutungen der einzelnen Bestandteile auflösen lassen und sich meist durch ein anderes Lexem (als Wort) paraphrasieren lassen. Während jedoch die Bedeutung der phraseologischen Einheit nur insgesamt faßbar ist (sie verteilt sich nicht auf die einzelnen Teile), bewahrt das FV im FVG eine bestimmte — wenn auch sehr allgemeine — Bedeutung, die zur Reihenbildung führt: in Frage / zum Ausdruck / zum Ausbruch / zur Ruhe / zum Abschluß / zur Anwendung kommen Abstand / Einblick / Einfluß / Rücksicht / in Besitz / in Empfang / zu Hilfe nehmen“ (Helbig / Buscha 1996: 80, 103).

Übersetzung entsprechen und es wird beobachtet, dass unterschiedliche Wiedergabemöglichkeiten möglich sind.² Defizite beim Verständnis dieser grammatischen Struktur, kann besonders beim Übersetzen bzw. Dolmetschen zu Missverständnissen führen. Aus diesem Grunde widmet sich die vorliegende Untersuchung dieser Problematik aus translatorischer Sicht. Da diese grammatische Erscheinung vorwiegend in der Schriftsprache, im Besonderen in Fachtexten (beispielsweise in Rechtstexten) anzutreffen ist, erschien es sinnvoll, die FVG am Beispiel von Vertrags- und Abkommenstexten zu untersuchen. Demzufolge wird die Übersetzbarkeit der FVG in dieser Arbeit anhand von Vertrags- und Abkommenstexten behandelt und anhand von Übersetzungen werden mögliche Äquivalente und Wiedergabemöglichkeiten untersucht. Zu diesem Zweck werden die FVG zunächst aus grammatischer Sicht betrachtet, wobei ihre morpho-syntaktischen und semantisch-kommunikativen Merkmale beschrieben werden. Danach folgt die Beschreibung der Textsorte Vertrag / Abkommen. Da die Nomen bzw. Nominalisierungen wichtige Sprachmittel beim Verfassen eines Fachtextes bilden, wird nachfolgend der Nominalstil (bzw. FVG) als ein Hauptmerkmal der Fachsprache behandelt und danach werden auch weitere linguistische, lexikalische und syntaktische Merkmale der Fachsprache dargestellt. Anschließend werden die Übersetzungen der angehenden Übersetzer von FVG in internationalen Verträgen und Abkommen untersucht und in einem weiteren Schritt werden die offiziellen Übersetzungen bzw. Abkommenstexte mit den Übersetzungen der Student/innen verglichen und diskutiert.

1. Zielsetzung und Problemdarstellung

Während FVG der deutschen Sprache einem Muttersprachler keine Schwierigkeiten bereiten, da sie ein gewöhnliches sprachliches Phänomen sind mit dem sie vertraut sind, stellen sie für Deutschlernende sowie für Dolmetscher und Übersetzer eine wahre Herausforderung dar, da diese grammatischen Strukturen erhebliche Probleme bereiten, die aus den Unterschieden in Sprachsystemen, sowie aus Mangel an direkten Äquivalenten in der Zielsprache folgen.

Da diese festen Wortverbindungen eine erhebliche Herausforderung sind, widmet sich der vorliegende Beitrag dieser Problematik aus translatorischer Sicht. Die FVG im Deutschen sind für türkische Muttersprachler eine Struktur, die sie sich einprägen müssen und deren semantischer Inhalt nicht sofort erkennbar ist, da das Nomen und vor allem das FV der Nomen-Verb-Verbindung nicht in ihrer eigentlichen Bedeutung benutzt werden. Außerdem entspricht das deutsche FVG nicht immer ganz seiner wörtlichen türkischen Übersetzung oder kann sogar im Türkischen anders (beispielsweise mit einem Vollverb oder anderen Wortarten) ausgedrückt werden. Aus diesen Gründen wird davon ausgegangen, dass FVG Verständnisprobleme mit sich bringen (Antonova-Ünlü / Sağın-Şimşek 2015, Antonova-Ünlü 2019) und vor allem auch beim Übersetzen Missverständnisse hervorrufen können. Demzufolge wird im vorliegenden Beitrag die Übersetzbarkeit der deutschen FVG am Beispiel von Vertrags- und Abkommenstexten behandelt, Wiedergabemöglichkeiten untersucht/dargestellt und diskutiert und eventuell werden auch weitere Übersetzungsmöglichkeiten vorgeschlagen. Abschließend sollen anhand einer kontrastiven Analyse mögliche Lösungsansätze aufgestellt werden.

Diese Konstruktionen kommen oft in der geschriebenen Sprache vor, besonders findet man sie in verschiedenen Textsorten in Pressetexten, in Rechtstexten und wissenschaftlichen Texten vor. Wir wollen uns aus Gründen der Vorkommenshäufigkeit in diesem Beitrag auf die Untersuchung der semantischen Leistungen der FVG in der Übersetzung von Vertrag- und Abkommenstexten konzentrieren.

---

² Es gibt zahlreiche Studien im Bereich der kontrastiven Linguistik zum Sprachenpaar Deutsch-Türkisch (vgl. u.a. Düşünceli / Uslu 2017, Uslu 2016, Gündoğdu 2003, 2017, Yılmaz 1995, Uzuntaş 2011).

Auch wenn der Schwerpunkt in der vorliegenden Studie auf der pragma-semantischen Seite in der Übersetzung der FVG liegt, wird im Folgenden neben semantischen, auch eine strukturelle Darstellung gemacht.

2. Begriffsbestimmung zu den FVG

Der Begriff FVG bezeichnet im Deutschen Ausdrücke mit verschiedenen Realisierungsmöglichkeiten. Unter dem Begriff FVG wird eine semantisch-syntaktische Einheit verstanden (vgl. Helbig / Buscha 1996:79), die in der Regel aus einem FV und einer Nominal- bzw. Präpositionalphrase besteht (Entscheidung treffen, zur Verfügung stehen), wobei das FV „in dieser Verwendungsweise als ‚semantisch leer‘ bezeichnet“ (Winhart 2005: 1) wird. Kennzeichnend für diese Kombinationen ist, dass das Nomen die eigentliche Bedeutung besitzt, d.h. das Nomen bzw. Substantiv ist der eigentliche Bedeutungsträger. Zu diesen genannten Verben gehören beispielsweise „bringen, kommen, geben, machen“, die man Funktionsverben nennt und die z.B. in folgenden Verbindungen mit Nomen auftreten:

zum Abschluss
zur Sprache
zur Vernunft → bringen / kommen
ans Licht

Anregung
Versprechen
Erlaubnis → geben
Einwilligung

Andeutung
Ausführungen → machen
Mitteilung (Duden 1995: 113).

Im FVG hat das Verb seine ursprüngliche lexikalische Bedeutung teilweise verloren, ist deshalb dem Hilfsverb im gewissen Maße sehr verwandt, als es das Prädikat nur mit einem anderen sprachlichen Element bilden kann (Duden Grammatik 1998: 113). Die FV üben zwar noch die Funktion eines Verbs aus, sind jedoch nicht mehr isoliert und selbstständig benutzbar. Durch die FV wird eher die grammatische Funktion ausgedrückt, d.h. sie tragen alle Merkmale des finiten Verbs wie Person, Tempus, Genus, Modus und Numerus (vgl. Götze / Hess-Lüttich 2005: 93-94). Jedoch muss man beachten, dass es sich bei FV um keine völlige Bedeutungsentleerung der FV und um keine Reduktion bloßer morphologisch-syntaktischer Funktionen handelt (vgl. Helbig 1979: 274). Hingegen besitzen FV die Fähigkeit, geringe aber sehr allgemeine semantische Informationen in das gesamte FVG einzubringen, somit können die FVG (im Verhältnis zu den ihnen entsprechenden Vollverben) ein Geschehen als dauernd, als beginnend bzw. einen Zustand verändernd oder als bewirkend markieren (Helbig 1979: 274).

Eine weitere Besonderheit der FVG ist ihre Paraphrasierung. Das FVG kann in den meisten Fällen durch das entsprechende Vollverb bzw. durch Kopula+Adjektiv paraphrasiert werden; wie z.B. Man soll das Thema zur Diskussion stellen (FV). Man soll das Thema diskutieren (Vollverb).

Außerdem ist das FV in der Regel nicht durch ein anderes (bedeutungsähnliches) Verb substituierbar, z.B. Er setzte das Kind in Schrecken. Er legte/stellte/führte das Kind in Schrecken.

Ein weiteres Merkmal ist der Artikelgebrauch. Er ist festgelegt: es steht entweder der Nullartikel (a) oder der bestimmte Artikel, der mit der vorangehenden Präposition obligatorisch ist (b):

- (a) Die neue Technik findet Anwendung. Die neue Technik findet eine/die Anwendung.
- (b) Der Lehrer brachte die Angelegenheit zur Sprache. Der Lehrer brachte die Angelegenheit zu der/zu einer Sprache.

Aber, bei den nicht-lexikalisierten FVG sind (vor allem bei Akkusativen) verschiedene Artikel möglich sind: Er nimmt Kontakt mit seinem Verwandten auf. Er nimmt den/einen Kontakt mit seinem Verwandten auf.

Der eigentliche semantische oder lexikalische Inhalt kommt wie erwähnt vom nominalen Bestandteil des zusammengesetzten Prädikats, deren Leistungen im Weiteren näher betrachtet werden.

3. Morphologische und semantisch-kommunikative Leistungen der FVG

Um die semantische Leistung der FVG besser darstellen zu können, werden im Folgenden verschiedene Aspekte dieser Struktur herangezogen, die Helbig / Buscha (1996) aufgestellt haben und die die FV und FVG genau einstufen:

- Die FVG unterscheiden sich je nach ihrem morphologischen Aufbau in zwei Varianten:
  - I) FV mit einer Präpositionalgruppe: z.B. in Angst geraten, zum Ausdruck bringen, unter Kontrolle haben
  - II) FVG mit Akkusativ: den Mut / Angst / Interesse haben, Ordnung machen, eine Rede halten

Diese zwei Hauptklassen der FVG lassen sich nach Helbig/Buscha noch in drei Unterklassen einteilen: FV, die nur mit einer Präpositionalgruppe vorkommen, Funktionsverben, die nur mit Akkusativ vorkommen und letztlich, FV, die sowohl mit einer Präpositionalgruppe als auch mit Akkusativ vorkommen.

1. FV, die nur mit einer Präpositionalgruppe vorkommen: sich befinden, bleiben, bringen, gehen, gelangen, geraten, kommen, liegen, sein, setzen, stehen, treten, versetzen.

2. FV, die nur mit einem Akkusativ vorkommen: anstellen, aufnehmen, ausüben, bekommen, besitzen, erfahren, erheben, finden, erhalten, erteilen, genießen, leisten, machen, treffen, üben, unternehmen.

3. FV, die sowohl mit einem Akkusativ als auch mit einer Präpositionalgruppe vorkommen: führen, geben, haben, halten, nehmen, stellen.

- Ein FVG besteht aus einem FV und einem nominalen Bestandteil (in der Regel Substantiv im Akkusativ oder Präpositionalgruppe), die beide zusammen eine semantische Einheit darstellen und als solche das Prädikat bilden. Das FV kann nicht ohne

den nominalen Teil des FVG vorkommen (und umgekehrt); dieser wird nach seinem Satzgliedcharakter als lexikalischer Prädikatsteil aufgefasst.

Der nominale Bestandteil der FVG ist Verbal- oder Adjektivabstrakta z.B. zum Abschluss (Verbalabstrakta) bringen (Verb: abschließen), in Schwierigkeiten (Adjektivabstrakta) geraten (Adjektiv: schwierig) und er ist obligatorisch; seine Eliminierung führt entweder zur Bedeutungsveränderung oder zu ungrammatischen Sätzen (z.B. Er bringt die Arbeit zum Abschluss – Er bringt die Tasse Kaffee).

Innerhalb des FVG üben die FV vorwiegend eine grammatische Funktion aus und haben ihre lexikalische Bedeutung weitgehend oder vollständig eingebüßt. Die eigentliche Bedeutung des Prädikats ist in die nominalen Glieder außerhalb des FV (vor allem in Präpositionalgruppen und Akkusative) verlagert, die Verbal- bzw. Adjektivabstrakta sind und in der lexikalischen Bedeutung den entsprechenden Basis-Verben bzw. -Adjektiven nahestehen bzw. entsprechen.

- FVG werden nach ihrer Aktionsart in drei Subklassen eingeteilt: durativ, inchoativ und kausativ.

Obwohl das FV im FVG seine ursprüngliche lexikalische Bedeutung verliert, ist es nicht nur Träger von morphosyntaktischen Funktionen, sondern auch Träger von semantischen Funktionen sehr allgemeiner Art; es drückt einen Zustand (durativ), eine Zustandsveränderung (inchoaktiv) oder das Bewirken einer Zustandsveränderung (bzw. eines Zustands) (kausativ) aus — mitunter bei denselben nominalen Bestandteilen im FVG: sich in Abhängigkeit befinden (durativ) in Abhängigkeit kommen /geraten (inchoaktiv) in Abhängigkeit bringen (kausativ) (Helbig / Buscha 1996: 79-81). Die hauptsächliche semantische Leistung der FVG (im Verhältnis zu den ihnen entsprechenden Vollverben) besteht demnach darin, dass sie ein Geschehen als dauernd, als beginnend bzw. einen Zustand verändernd und als bewirkend markieren können. Deshalb sind die FV in ihnen — obwohl sie die lexikalische Bedeutung eingebüßt oder reduziert haben — keineswegs völlig bedeutungslos. Es stehen z. B. nebeneinander: in Bewegung sein (durativ), in Bewegung kommen (inchoaktiv), in Bewegung setzen (kausativ) (Helbig / Buscha 1996: 79-81).

- Es ist zu betonen, dass die FVG die Ausdrucksmöglichkeiten erweitern können, wenn es keine ihnen entsprechende Vollverben gibt. Sie schließen auf diese Weise zufällige Lücken im System der deutschen Verben. Es ist beispielsweise auf nachstehende FVG zu verweisen, die durch bedeutungsmäßige Vollverben nicht paraphrasiert werden können: in Gang kommen zu der Ansicht gelangen, ins Gerede geraten in Verzug geraten, auf den Gedanken bringen zur Vernunft bringen (Helbig / Buscha 1996: 93-94, 103-104).

- FVG können nach ihren semantischen Leistungen entweder in: synonymischen, konversen und regulären Beziehungen stehen:

(I) In Anlehnung an Helbig / Buscha (1996: 95-96) sind innerhalb der FVG einige semantische Beziehungen der FV zu erkennen. Manche FVG können untereinander in synonymischen Beziehungen (bedeutungsgleichend oder -ähnlich) stehen, ohne ihren Verbalaspekt zu ändern:

sich in Abhängigkeit befinden / sein

zur Kenntnis bringen / setzen

die Fähigkeit besitzen / haben

(II) Manche FV können untereinander in konversen Beziehungen stehen und dabei bleiben die Satzbedeutung sowie die Klasse der Aktionsart erhalten. Der syntaktische Status der einzelnen Komponenten wird jedoch verändert – Subjekt wird zum Objekt und umgekehrt:

Die Pläne stehen Ihnen zur Verfügung.

Sie haben die Pläne zur Verfügung.

(III) Manche FV stehen untereinander in regulären Beziehungen der Bedeutungsveränderung zwischen den durch die Aktionsart bestimmten semantischen Klassen [dur], [incho] und [caus].

Bei dieser äußerlich auch als „Umkehrung“ erscheinenden Veränderung wandelt sich nicht nur der syntaktische Status der einzelnen Glieder, sondern auch die semantische Klasse des FV. Im Unterschied zu den durativen und inchoativen FV (kein Agens, das Subjekt drückt etwas anderes aus) tritt bei den kausativen FV ein zusätzliches Glied auf: Das Subjekt drückt das Agens als Veranlasser des Geschehens aus (Helbig / Buscha 1996: 94-96).

- Weiterhin ist es darauf aufmerksam zu machen, dass die FVG nach ihrer semantischen Bedeutung gegliedert werden können: aktivische oder passivische Bedeutung. „Vielfach gibt es Verbaare, die die jeweilige Geschehensperspektive ausdrücken“, wie z. B. zur Anwendung bringen/kommen oder unter Beobachtung stellen/stehen (Engel 2009: 211-213).

Die FVG mit aktivischer Bedeutung (vgl. Helbig / Buscha 1996: 95) lassen sich durch Aktivformen des entsprechenden Vollverbs paraphrasieren. Das Subjekt drückt das Agens als Verursacher des Geschehens aus, deshalb handelt es sich (auch bei den kausativen FV) um die aktivische Bedeutung. Zu den FV mit aktivischer Bedeutung gehören z. B. anstellen, aufnehmen, ausüben, bringen, erheben, erteilen, führen, geben, halten, leisten, machen, nehmen, setzen, stellen, treffen, üben, unternehmen, versetzen, vornehmen, ziehen:

Die Polizei bestraft das Befahren dieser Straße (Vollverb im Aktiv).

Die Polizei stellt das Befahren dieser Straße unter Strafe (FVG - aktivische Bedeutung).

Bei den FVG mit passivischer Bedeutung (vgl. Helbig / Buscha 1996: 94) erscheinen die Paraphrasen zumeist in den Passivformen der entsprechenden Vollverben – das Subjekt des FVG ist nicht das Agens. Zu den FVG mit passivischer Bedeutung zählt man z.B. sich befinden, bekommen, bleiben, erfahren, erhalten, finden, gehen, gelangen, genießen, geraten, kommen, liegen, sein, stehen, sich zuziehen:

Das Befahren diese Straße wird bestraft (Vollverb im Passiv).

Das Befahren dieser Straße steht unter Strafe (FVG - passivische Bedeutung)

- Mit Hilfe der FVG ist es auch möglich, das Passiv zu umschreiben und manchmal auch schwierige Passivkonstruktionen zu vermeiden:

z.B. Das Buch ist allgemein anerkannt worden.

Das Buch hat allgemeine Anerkennung gefunden.

Zu allen FVG mit bringen ist eine Umkehrung mit kommen möglich, bei der der kausative Charakter von bringen verlorengeht, sein inchoativer Charakter jedoch erhalten bleibt:

Er bringt dieses Problem zur Sprache.

Dieses Problem kommt zur Sprache.

Bei dieser Umkehrung wird — ähnlich wie bei einer Passiv-Transformation (zur Sprache kommen = zur Sprache gebracht werden) — das Akkusativobjekt von bringen zum Nominativsubjekt

von kommen. Das eigentliche Agens (der Verursacher des kausativen FV bringen) wird in der Umkehrung mit kommen nicht mehr ausgedrückt.

(2) Zu einigen FVG mit bringen gibt es auch Entsprechungen mit den FV sein oder sich befinden, denen jedoch der kausative Charakter von bringen fehlt und die umgekehrt gerade durativ sind:

Der Sturm bringt das Schiff in Gefahr.

Das Schiff ist (befindet sich) in Gefahr (Helbig / Buscha 1996: 83).

Im Hinblick auf ihre Festigkeit werden FVG auch in zwei Klassen eingeteilt: eigentliche oder lexikalisierte FVG und uneigentliche oder nicht-lexikalisierte FVG:

(1) eigentliche oder lexikalisierte FVG, die einen hohen Grad von Festigkeit haben, sind die Substantive nicht mehr referenzfähig sind, z. B.: zur Durchführung bringen, in Gebrauch haben, Gefahr laufen

(2) uneigentliche oder nicht-lexikalisierte FVG, die nur einen geringen

Grad von Festigkeit haben, sind die Substantive noch referenzfähig sind, z. B.: zum Abschluß bringen, Anspruch erheben, Verhandlungen aufnehmen (Helbig / Buscha 1996: 95).

4. Weitere Funktionen

- Die FVG haben mitunter die Möglichkeit (gegenüber den ihnen entsprechenden Vollverben), Valenz und Rektion in Einklang zu bringen:

Wir klagen ihn an, werfen ihm etwas vor und beschweren uns über ihn.

Wir erheben Anklage, Vorwürfe und Beschwerde gegen ihn.

- Da die FVG eine hohe Informationsdichte besitzen, lässt sich die Mitteilungsperspektive mithilfe der FVG ändern. Während das finite Verb im Aussagesatz an zweiter Stelle steht, besetzt das nominale Glied des FVG aufgrund der Rahmenbildung immer das Satzende, wo normalerweise die neue, wesentlichste Information (d.h. Rhema) ausgedrückt wird:

Er protokollierte bei den Verhandlungen der Regierungsvertreter.

Er führte bei den Verhandlungen der Regierungsvertreter Protokoll.

5. Feste Substantiv-Verb-Verbindungen im Türkischen

Im Türkischen sind auch unterschiedliche Verbzusammensetzungen wie die FVG vorzufinden, wie z.B. *hizmete sunmak* ("in den Dienst stellen") oder *dile getirmek* ("zur Sprache bringen").

Gündoğdu stuft sie wie folgt ein: "Sie stimmen im Hinblick auf ihre Konstruktionen mit den FVG im Deutschen überein, z. B: Sie setzen sich aus einem Verb und aus einem Nomen oder einem Adjektiv / Adverb zusammen, z.B. *yolcu etmek*; *iyi olmak*. Daneben gibt es auch eine Vielzahl von anderen Formen dieser Verbindungen, deren nominale Teile im Stamm nicht einem Verb entsprechen oder einer etymologischen Untersuchung bedürfen, z. B. *katkı sağlamak*, *ileri sürmek*. Sie werden im Türkischen als eine Art verbaler Ausdrücke betrachtet. Aber sie sind keineswegs einheitlich, weil es sich bei vielen derartigen Wortgruppen um unterschiedliche Grade der Idiomatisierung handelt, z. B. *boyun eğmek*, *dile düşmek*, *tadını çıkarmak*. Das führt zum Problem der Abgrenzung der oben erwähnten verbalen Fügungen von den anderen Wortgruppen" (Gündoğdu 2003: 69-70).

Derartige verbale Wortgruppen befinden sich im türkischen Kontext meist unter den zusammengesetzten Verben (tr. anlamca kaynaşmış birleşik fiiller) bzw. Verbalkomplexen (tr. birleşik Fiiller) (vgl. Banguoğlu 1995, Korkmaz 2013, Deniz Yılmaz 2009, Öztürk 2008), (tr. katkısız fiiller) (Uçar 2009). Allerdings ist die Unterscheidung dieser Gruppen eher problematisch, da diese Verbalkomplexe im Türkischen nicht eingehend untersucht worden sind (Yılmaz 1995; Uzuntaş 2011). In den Studien über das Thema FVG und ihren Entsprechungen im Türkischen wurden zum ersten Mal die Begriffe Verbalgefüge (Yılmaz 1995) und Verbalfügung (Gündoğdu 2003) verwendet. Diese grammatische Kategorie der türkischen Sprache ist jedoch ein sehr breites Thema, und diese Kategorie der türkischen Sprache ist bisher noch nicht eingehend untersucht worden (vgl. Öztürk 2008). Das führt im Türkischen natürlich zum Problem der Abgrenzung der Nomen-Verb-Verbindungen von den anderen Wortgruppen. Deswegen ist es im Türkischen noch unklar, welche von Nomen-Verb-Verbindungen gleichwertig mit FVG im Deutschen sind (Gündoğdu 2003: 71-76, Uzuntaş 2011, Düşünceli 2017, Düşünceli / Uslu 2017: 68).

Die größte Herausforderung bei dieser grammatischen Struktur im Deutschen sind für türkische Muttersprachler die Verbindungen, in denen das deutsche Verb als isoliertes Wort keine wortwörtliche Übersetzung des türkischen Verbs darstellt (z. B. Maßnahmen *treffen* - önlem *almak*).

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass es in beiden Systemen strukturelle Ähnlichkeiten gibt, dass für den türkischen Muttersprachler bei dieser grammatischen Struktur beim Verständnis und Gebrauch allerdings Schwierigkeiten bestehen, da es weder eine grammatische noch eine direkte semantische Entsprechung bzw. Äquivalenz im Türkischen zu beobachten ist.³ Von diesen Vorannahmen ausgehend, werden wir die Übersetzungsschwierigkeit von deutschen FVG ins Türkische untersuchen.

6. Abkommens-und Vertragstexte als Anwendungsbereich der FVG

Fachtexte, unter ihnen insbesondere die Textsorte Vertrag/Abkommen, stellen besondere Anforderungen an den Übersetzer, wobei sie schon beim Verständnis (Leseverstehen) sowohl in Lexik als auch Semantik erhebliche Probleme bereiten. Für Lerner der deutschen Sprache als Fremdsprache stellt diese Textsorte eine besondere Herausforderung dar. Die Fachsprache zeichnet sich nämlich durch die häufige Benutzung von Termini auf der einen Seite und den Nominalstil auf der anderen Seite aus. Besonders der Gebrauch der FVG und die dadurch bedingte Nominalisierung (Polenz 1963: 12-30, vgl. Roelcke 2010: 75-76) findet in Fachtexten besondere Anwendung. Da die FVG (als Form des Nominalstils) Formelhaftigkeit und Modellcharakter aufweisen, werden sie typischerweise in Textsorten der Fachsprachen bevorzugt. Polenz spricht in diesem Zusammenhang von der Nominalisierung des Verbalausdrucks als "bürokratischen Sprachstil(s)" (Polenz 1963: 11), das das Verb durch eine Wortgruppe ersetzt, "in der der sachliche Kern durch ein Abstraktsubstantiv ausgedrückt wird (vgl. Polenz 1963: 11). Er suggeriert, dass dieser Substantivstil besonders in der Gebrauchsprosa zu beobachten ist und" formalgrammatisch die Leistung des Substantivs für den Satzbau und Gedankengang im rationalisierten Stil vielseitiger ist als die des Verbums" (Polenz 1963: 12). Auch der Duden (1998: 113-115) sieht den Hauptnutzen der FVG in ihrer Fähigkeit, sich grundsätzlich von einer Aussage zu differenzieren und verschiedene Aktionsarten auszudrücken.

Helbig / Buscha (1996: 103-104) sehen den formelhaften Charakter der FVG als Grund dafür, weshalb sie in der Fach- und Wissenschaftssprache bevorzugt verwendet werden, in denen eine Art Dispositionsdruck vorherrscht. Ein solcher Dispositionsdruck arbeite stärker mit vorgeformten Fertigteilen, die die Denkarbeit erleichtern können. Die Fachsprache bevorzugt folglich eine Ausdrucksweise, die durch Häufung von Substantiven charakterisiert ist. Dieser Nominalstil bringt eine klarere begriffliche Gliederung mit sich und führt zur erhöhten

³ vgl. Aygün 2006.

Satzkomplexität. Zu den Erscheinungen des Nominalstils gehören unter anderem FVG, Komposita, Präpositionalkonstruktionen oder Genitiv- und Attributivreihungen (Duden 1985: 495-496). Zu weiteren syntaktischen Besonderheiten der Fachsprache zählen Infinitiv- und Partizipialkonstruktionen, Ellipsen, Appositionen und Aufzählungen, die wiederum die Satzgliedkomplexität und Satzlänge erhöhen und zugleich die Anzahl an Nebensätzen reduzieren (Roelcke 2010: 84).

Die in dieser Studie analysierten Texte sind der Textsorte “Abkommens bzw. Rechtstexte” zuzuordnen und weisen zahlreiche Merkmale der Fachsprachen (in Bezug auf Lexik sowie Grammatik) auf. Die Rechtssprache zeichnet sich nämlich durch einen umständlichen Stil mit langen Sätzen aus und ihre sprachlichen Mittel wie Passiv und Nominalisierungen weisen einen hohen Grad an Abstraktion auf.

Das Übersetzen von Rechtstexten bzw. von Vertrags- und Abkommenstexten sind insbesondere für Übersetzer eine Herausforderung, da die oben angeführten Eigenschaften der Fachsprache für eine erfolgreiche Übersetzung in die Zielsprache, einen hohen Grad an Sprachkompetenz (Text- und Leseverständnis) abverlangen.

Da der Nominalstil und ebenso die FVG sicherlich zu einem der Merkmale der Fachsprache gehören und die Rechtssprache auch bestimmte Spezifika der Fachsprache aufweist, wird demzufolge vorausgesetzt, dass sich die FVG mehr oder weniger auch in juristischen Texten befinden. Eine der Hauptaufgaben dieser Analyse ist es, gerade das Vorkommen der FVG in Rechtstexten zu untersuchen und nachfolgend die möglichen Übersetzungen der FVG zu beobachten.

7. Methodologische Vorgehensweise und Materialbasis

Das Ziel dieses Beitrags ist die Darstellung von möglichen Übersetzungs- und Wiedergabeschwierigkeiten der FVG bei Deutschlernenden, die durch Defizite beim Erlernen und Verständnis dieser grammatischen Struktur ausgelöst werden. Angesichts des in der vorliegenden Untersuchung gestellten Ziels werden beliebige Rechtstexte, v.a. Vertrags- und Abkommenstexte aus verschiedenen Bereichen und Onlinequellen herangezogen und die erlernten deutschen FVG und deren Übersetzung einem kontrastiven Vergleich unterzogen.

8. Untersuchungsgegenstand und Untersuchungsmethode

Gegenstand der Analyse sind die FVG in Verträgen und Abkommen (Vertragstexte der EU und UN) in deutscher Sprache. Die Verträge und weitere Abkommen wurden Online, von den Webseiten der entsprechenden Institutionen ermittelt.⁴ Zu dieser Untersuchung wurden beliebig zugängliche Internetseiten genutzt, die Online zur Verfügung stehen (wie z. B. das deutsche Bundesgesetzblatt, EU, UN). Es handelt sich insgesamt um fünf Abkommenstexte. Sie bestehen aus der Präambel und Abschnitten, die sich aus Artikeln zusammensetzen, die in Absätze und Sätze unterteilt sind.

Den Untersuchungsgegenstand der vorliegenden Studie bilden demnach Verträge und Abkommen und deren Übersetzungen ins Türkische, die von Studierenden der Abteilung Übersetzen

⁴ <https://www.rassendiskriminierungskonvention.de/internationales-uebereinkommen-zur-beseitigung-jeder-form-von-rassendiskriminierung-3100/> (letzter Zugriff: 11.02.2021).

<https://www.kinderrechtskonvention.info/3-fakultativprotokoll-zur-kinderrechtskonvention-3903/> (letzter Zugriff: 11.02.2021).

<https://www.frauenrechtskonvention.de/fakultativprotokoll-zum-uebereinkommen-zur-beseitigung-jeder-form-von-diskriminierung-der-frau-2243/> (letzter Zugriff: 11.02.2021).

https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/tobacco/docs/dir_2012_9_de.pdf (letzter Zugriff: 11.02.2021).

<http://www.staatsvertraege.de/uno/> (letzter Zugriff: 11.02.2021).

und Dolmetschen (Deutsch - Türkisch) einer türkischen Universität in Ankara durchgeführt wurden. Das untersuchte Material besteht aus Vertrags- und Abkommenstexten, in denen unterschiedliche FVG exerpiert worden sind und für einen Vergleich zwischen AS und ZS festgehalten werden. Als Kontrollgruppe gelten die offiziellen Übersetzungen der Vertragstexte, die ebenfalls (wie die AT) offiziellen Webseiten entnommen wurden.

Mit den Teilnehmer/innen wurden innerhalb eines Semesters unterschiedliche Abkommen- und Vertragstexte übersetzt, bei denen es sich vorwiegend um Texte handelte, die in dieser Studie untersuchten FVG enthielten und exerpiert wurden.

Die Vorgehensweise umfasst die kontrastive Analyse der übersetzten FVG / FV in den Vertrags- und Abkommenstexten. Zunächst wurden alle FVG aus den AT und Übersetzungen der ZT herausgesucht, ganze Sätze sowie ihre Übersetzungen werden verzeichnet und je nach Bedarf kommentiert. Danach folgt eine übersichtliche Auswertung bzw. Zusammenfassung aller Angaben. Anschließend werden in den Übersetzungen, mögliche Übersetzungsäquivalente bzw. Umschreibungsmöglichkeiten der FVG angezeigt, um abschließend Übersetzungsalternativen vorzuschlagen und mögliche Schwierigkeiten bei der Übersetzung von FVG zu überbrücken.

9. Uuntersuchungsgruppe und Teilnehmer/innen

Bei den Teilnehmer/innen handelt es sich um Student/innen⁵, deren Muttersprache Türkisch und Zweitsprache Deutsch ist. Alle Teilnehmer/innen waren zum Zeitpunkt der Studie Studierende im 7. und 8. Semester. Die Versuchsgruppe besteht aus 21 willkürlich ausgewählten Student/innen (14 Studenten, 7 Studentinnen) im Alter von 19 - 25 Jahren, die Deutsch auf dem Gymnasium und an der Universität (Vorbereitungsklasse, zwei Semester und Studium) in der Türkei erworben haben. Diese Gruppe hat Deutsch nur im türkischen Umfeld erlernt und hat kaum Auslandserfahrungen (insbesondere im deutschsprachigen Raum). Die Sprachkenntnisse in der deutschen Sprache weisen in dieser Gruppe Unterschiede auf. Das Sprachniveau befindet sich zwischen B1 und C1 nach dem Gemeinsamen Europäischen Referenzrahmen für Sprachen (GER).

10. Kontrastive Analyse zu den semantisch-kommunikativen Funktionen der FVG

Im Folgenden werden die Wiedergabemöglichkeiten der exerpierten deutschen FVG mit den Übersetzungen der Teilnehmer/innen in die Zielsprache untersucht. Es sollen mögliche Übersetzungsäquivalente der deutschen FVG im Türkischen untersucht werden. Dazu werden die beobachteten Übersetzungen bzw. Defizite besprochen und in einem weiteren Schritt werden Umschreibungsmöglichkeiten bzw. mögliche Entsprichungen eines FVG im Türkischen anhand von offiziellen Vertrags- und Abkommenstexten aufgezeigt. Hierzu werden die exerpierten FVG, die Übersetzungen der Teilnehmer/innen und ihre Entsprechungen in der ZS angeführt.

Bei den untersuchten Übersetzungen waren semantische Defizite der FVG gering, die Übertragung in die Zielsprache erfolgte nur mit geringen Verständnisproblemen der FVG, ohne bemerkenswerte Schwierigkeiten. Anhand der exerpierten FVG des Deutschen⁶ wurden besonders Auffälligkeiten bei der Festigkeit der FVG festgestellt.

Das “Problem” der Festigkeit bzw. Lexikalisierung für die Übersetzung in die ZS

In der deutschen Grammatik lassen sich im Hinblick auf ihre Festigkeit zwei Klassen von FVG unterscheiden:

⁵ Es handelt sich um Student/innen der Hacettepe Universität in Ankara / Türkei

⁶ Aus den untersuchten Abkommenstexten wurden 44 FVG exerpiert. Allerdings wurden für die Untersuchung nur die Beispiele angeführt, bei denen Auffälligkeiten beobachtet wurden.

(1) eigentliche oder lexikalisierte FVG, die einen hohen Grad von Festigkeit haben und in denen die Substantive nicht mehr referenzfähig sind, z. B.: zur Durchführung bringen, in Gebrauch haben, Gefahr laufen (2) uneigentliche oder nicht-lexikalisierte FVG, die nur einen geringen Grad von Festigkeit haben und in denen die Substantive noch referenzfähig sind, z. B.: zum Abschluß bringen, Anspruch erheben, Verhandlungen aufnehmen

(a) Der Grad der Lexikalisierung und der Grad der Referenzfähigkeit (Fähigkeit, sich auf ein Objekt der Wirklichkeit zu beziehen) sind umgekehrt proportional: Wenn die Substantive noch referenzfähig sind, sind die FVG (noch) nicht lexikalisiert und umgekehrt.

(b) Zwischen den Gruppen (1) und (2) besteht lediglich ein gradueller Unterschied.

Er wird bedingt durch die sprachliche Entwicklung, d. h. durch den Prozeß der zunehmenden Grammatikalisierung der FV (ursprünglich lexikalische Wörter verwandeln sich zu grammatischen Wörtern) und der — damit verbundenen — zunehmenden Lexikalisierung (und Stabilisierung) der FVG. Das ist auch der Grund dafür, weshalb die syntaktischen Kriterien für die FV in unterschiedlichem Maße auf die einzelnen Fälle zutreffen. Da diese Entwicklung unterschiedlich weit fortgeschritten ist, gibt es FV (z. B.: stehen für [dur], kommen für [incho] und bringen für [caus]), bei denen der Prozeß sehr weit fortgeschritten oder gar schon abgeschlossen ist und die deshalb in umfangreichen Reihen (Kommutationsreihen) stehen. Daneben gibt es aber auch FV (z. B. setzen, versetzen, unternehmen), deren Grammatikalisierungsprozeß weniger weit fortgeschritten ist, die in ihrer Verbindbarkeit größeren Beschränkungen unterliegen und in weniger umfangreichen Kommutationsreihen stehen.

(c) Setzt man die beiden Gruppen (1) und (2) mit den nach der morphologischen Gestalt der nominalen Glieder unterschiedenen Klassen in Beziehung, so gibt es eine Kreuzklassifizierung: Es gibt sowohl lexikalisierte FVG mit Präpositionalgruppen und mit Akkusativen als auch nicht-lexikalisierte FVG mit Präpositionalgruppen und mit Akkusativen. Allerdings ist ein quantitatives Verhältnis erkennbar: Bei den FVG mit Präpositionalgruppe gibt es mehr lexikalisierte FVG, bei den FVG mit Akkusativ gibt es mehr nicht-lexikalisierte FVG (Helbig/ Buscha 1996: 95-96).

Man kann also davon ausgehen, dass die deutsche Sprache von einer mehr oder weniger lexikalisierten Struktur bzw. Lexikalisierung der FVG ausgeht. Starke spricht von einem "einheitliche(n) Verbal Ausdruck" (Starke 1989: 79). Das FVG wird im Türkischen wiederum nicht nur mithilfe eines der im Wörterbuch angegebenen Äquivalente, sondern darüberhinaus auch anderen mit verschiedenen Entsprechungen wiedergegeben. Die Tabelle stellt die in der Analyse ermittelten Wiedergabemöglichkeiten der Nomen-Verb-Verbindungen im Türkischen dar.

FVG im Deutschen	Übersetzung Teilnehmer/innen⁷	der	Entsprechung im Türkischen⁸
Maßnahmen treffen (1)	tedbir / önlem almak (21)		adımı atacaktır
Mitteilung einreichen	bildirim yapmak / işlem yapmak / başvuru yapmak / ibraz etmek/iletişim/bildiri göndermek/ihbar yapmak (19)		başvurunun yapılması
ins Auge fassen	öngörülen önlemler (Nomen)(19)		öngörülen önlemler (Nomen)
Maßnahmen treffen (2)	önlemlerin alınması (21)		(alınan) önlemler (Nomen)
zur Kenntnis bringen	bildirecektir (21)		dikkatine getirebilir
in Einklang stellen	uygun olarak (21)		uyarınca (Adverb)
zur Verfügung stellen (1)	hizmetlerini sunar / yardımcı olmak / elinden geleni yapacaktır / iyi niyetini sunar / girişimlerde bulunur / yararına sunmak (21)		arabuluculuk yapacaktır
Anspruch haben auf	hakkı / hakkına sahip olduğu (19)		yararlanacakları (Verb)
Rechnung tragen	dikkate alarak (20)		önem verilerek
Berücksichtigung finden	dikkate almak (21)		göz önünde bulundurulması
Anwendung finden	geçerli olmak, kapsamak (19)		uygulanacak
in die Länge ziehen	uzatılırsa (20)		makul bir süreyi aşması
zur Verfügung stellen (2)	sunulacaktır / iletilir (19)		iletilir

Der Tabelle ist zu entnehmen, dass es mehrere Wiedergabemöglichkeiten der deutschen FVG im Türkischen gibt und es keine Entsprechung im Sinne der Lexikalisierung bzw. Festigkeit des FVG im Deutschen gibt. In den Übertragungen in die ZS wurden Unterschiede in dieser Eigenschaft der FVG festgestellt. Die Wiedergabe erfolgte in der semantischen Bedeutung zwar

⁷ An dieser Stelle werden nur die Beispiele der Teilnehmer/innen angegeben, bei denen Gemeinsamkeiten bei der Übersetzung zu beobachten waren. Die Zahlen in den Klammern weisen auf die Anzahl der gleichen Übersetzungen der Teilnehmer/innen.

⁸ Es handelt sich hierbei um die offizielle Übersetzung der FVG in den Vertrags- und Abkommenstexten in die ZS Türkisch:

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/03/20190301-5.htm>

http://www.lebilyalkin.com.tr/mevzuat/mevzuattaki-son-degisiklikler/2017-mevzuattaki-son-degisiklikler_temp_temp-000_2017-aralik_temp_temp-000_2017_08_cocuk-haklarina-dair-soz-nin-bas-usul-ilis-ihiyari-protokol.html

<https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/116-her-turlu-irk-ayrilmgnn-ortadan-kaldrlmasna-iliskin-uluslararası-sozlesme/>

<https://www.ihd.org.tr/kadinlara-kar-her-tlayrimcilin-lenmesuluslararası-slees/>

überwiegend mit geringen Abweichungen, doch die Festigkeit dieser Struktur, wie sie in der AS vorzufinden.

Die Übersetzungen der Student/innen zeigen, dass in ihren Übersetzungen diese feste Verbindung aufgelöst wird und Unterschiede in den Übersetzungen anzutreffen sind. Die Konsequenz für die Übersetzung ist, dass keine einheitliche Struktur in der ZS besteht, wie beim Beispiel “Maßnahmen treffen” zu erkennen ist: Im Türkischen wird das FVG “Maßnahmen treffen” lexikalisch und semantisch unterschiedlich wiedergegeben: *önlem almak* und *adım atmak*. In einem anderen Text wird dasselbe FVG mithilfe eines Nomens (*alınan*) *önlemler* übertragen. Auch die FVG “in Einklang stellen” (*uygun olarak* - Adjektiv und *uyarınca* - Adverb) “ins Auge fassen” (*öngörülen önlemler* - Nomen) und “Anspruch haben auf“ (*yararlanacakları* - Verb) werden mit einer anderen Wortart wiedergegeben.

Auch bei einem anderen Beispiel ist zu beobachten, dass es mehrere Möglichkeiten gibt, das FVG ins Türkische zu übertragen, wie beim FVG “zur Verfügung stellen”: *hizmetlerini sunar/yardımcı olmak / elinden geleni yapacaktır / iyi niyetini sunar / girişimlerde bulunur / yararına sunmak* (Übersetzungen der Teilnehmer/innen) oder *arabuluculuk yapacaktır* (Vertrags- und Abkommenstexte). In einem anderen Vertragstext wird “zur Verfügung stellen” mit *sunulacaktır/iletilir* wiedergegeben.

Bei den Übersetzungen konnte außerdem beobachtet werden, dass sowohl bei unterschiedlichen Übersetzungen der Teilnehmer/innen, als auch in derselben Übersetzung unterschiedliche Wiedergabemöglichkeiten desselben FVGs in der ZS vorzufinden waren. Dies konnte an dem FVG “Mitteilung einreichen” beobachtet werden, die als *bildirim yapmak / işlem yapmak / başvuru yapmak / ibraz etmek / iletişim / bildiri göndermek / ihbar yapmak* wiedergegeben wurde. In der offiziellen Übersetzung des Textes wurde die Struktur mit *başvurunun yapılması* übertragen.

Auch bei den FVG “Anwendung finden” (*geçerli olmak / kapsamak* und *uygulanacak*), “in die Länge ziehen” (*uzatılrsa* und *makul bir süreyi aşması*), “Rechnung tragen” (*dikkate alarak* und *önem verilerek*), “Berücksichtigung finden” (*dikkate almak* und *göz önünde bulundurulması*) und “zur Kenntnis bringen” (*bildirecektir* und *dikkatine getirebilir*) kann man beobachten, dass verschiedene Übersetzungsmöglichkeiten vorzufinden sind.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass es laut der Übersetzungen viele unterschiedliche Möglichkeiten gibt, um die türkische Entsprechung der FVG wiederzugeben und dies kontextabhängig ist. Da es keine FVG im Türkischen gibt, weisen die Übersetzungen keinerlei Festigkeit oder Einheitlichkeit in der ZS auf.

Schlussfolgerungen

Ziel der vorliegenden Untersuchung war die Aufdeckung möglicher Schwierigkeiten bei der Wiedergabe der FVG Struktur des Deutschen in der ZS Türkisch bei angehenden Übersetzern mit Deutsch als Fremd-bzw. Zweitsprache. Aus den Übersetzungen geht hervor, dass die Besonderheiten der FVG in der Übersetzung für die Teilnehmer/innen eine Herausforderung darstellen. Die FVG des Deutschen haben in ihrer grammatischen, morphologischen und auch in ihrer semantisch-kommunikativen Besonderheit keine direkte Entsprechung im Türkischen. Die FVG im Deutschen zeichnen sich durch eine feste formale Struktur aus: Nomen-Verb und eventuell auch Präposition. Die lexikalisierten FVG des Deutschen haben eine feste Struktur. Sie können keineswegs abgeändert (Anaphorisierung) oder erweitert (Negation oder Erweiterung durch adjektivische Attribute) werden. In Türkischen sind sie nicht lexikalisiert und können durch unterschiedliche Strukturen ersetzt werden. Funktionsverbgefüge sind eine grammatische Erscheinung, die nicht in jeder Sprache eine Entsprechung haben und deswegen erhebliche Schwierigkeiten bei der Übersetzung verursachen können. In der vorliegenden Analyse konnte beobachtet werden, dass die in diesem Beitrag untersuchten FVG mithilfe verschiedener sprachlicher Mittel in der ZS wiedergegeben wurden bzw.

wiedergegeben werden konnten. Es konnte festgestellt werden, dass viele verschiedene Wortarten wie Verben, Nomen, Adjektive und Adverben als Wiedergabemöglichkeiten oder Übersetzungsäquivalente der ausgangssprachlichen FVG in der ZS dienten. Es fällt auf, dass die angehenden Übersetzer –trotz Gebrauch von Wörterbüchern- Äquivalente gebrauchen, die zwar lexikalisch-inhaltlich der ausgangssprachlichen FVG entsprechen, aber von der Festigkeit der AS abweichen.

Bei den untersuchten Übersetzungen der angehenden Übersetzer ist festzuhalten, dass wichtige Merkmale der deutschen FVG in der ZS verlorengehen und dies Konsequenzen für die Übertragung hat: weil anstelle der FVG in der AS, andere Strukturen in der ZS benutzt werden, entsteht kein einheitlicher Ausdruck, kein Nominalstil, und vorallem keine Formelhaftigkeit wie es in der AS der Fall ist. Funktionsverbgefüge können mithilfe verschiedener sprachlicher Mittel ins Türkische wiedergegeben werden, was für eine Übersetzungsanalyse spricht und den Vergleich mit den lexikographischen Daten benötigt. Es fällt auf, dass die angehenden Übersetzer/innen bzw. auch die Autoren der Vertrags- und Abkommenstexte Äquivalente gebrauchen, die von den im Wörterbüchern stehenden Entsprechungen lexikalisch und grammatisch abweichen.

Das Hauptanliegen des vorliegenden Beitrags war keine Fehleranalyse, sondern es ging vorwiegend um die Aufdeckung bzw. Darstellung der Auffälligkeiten bei der Wiedergabe der Deutschen FVG in die ZS Türkisch. Mögliche Wiedergabemöglichkeiten und Auffälligkeiten in der Übersetzung von FVG ins Türkische könnten bei der Lösung übersetzerischer Aufgaben sehr hilfreich sein, und vor allem zeigen, dass grammatische Strukturen in einer AS und ZS einer Untersuchung bedürfen, wenn sie Unterschiede aufweisen. In diesem Zusammenhang können Umschreibungsmöglichkeiten für angehende Übersetzer/innen in weiteren Studien diskutiert und vorgeschlagen werden.

Literaturverzeichnis

Antonova-Ünlü, Elena - Sağın-Şimşek, Çiğdem (2015), “The use of verbal morphology in Turkish as a third language: The case of Russian-English-Turkish trilinguals”, **International Journal of Bilingualism** 19 (3), s.347-362.

Antonova-Ünlü, Elena, (2019), **Pinpointing the role of the native language in L2 learning: Acquisition of spatial prepositions in English by Russian and Turkish native speakers**, Applied Linguistics Review, 10 (2), s. 241-258.

Aygün, Mehmet, (2006), **Das Passiv im Deutschen und Türkischen**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-15, s.85-95.

Banguoğlu, Tahsin, (1995), **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Burger, Harald, (1998), **Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen**, Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Bußmann, Hadumod, (1983), **Lexikon der Sprachwissenschaft**, Kröner Verlag, Stuttgart.

Dalmas, Martine und Gautier, Laurent, (2018), **Zur idiomatischen Komponente auffälliger kausativer Konstruktionen im Deutschen**, Linguistik online 90, 3/18. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01801109> (erişim tarihi: 13.02.2020).

Delice, İbrahim (2002), “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 26, sayı 2. Sivas, s. 185-212.

Deniz Yılmaz, Özlem, (2009), **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Detges, Ulrich, (1996), **Nominalprädikate: eine valenztheoretische Untersuchung der französischen Funktionsverbgefüge des Paradigmas ‚etre Präposition Nomen‘ und verwandter Konstruktionen**, Niemeyer Verlag, Tübingen.

Dilmen, İbrahim Necmi, (1930), **Türkçe Gramer**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.

DUDEN, (1995), **Die Deutsche Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch**, 5., völlig neu bearbeitete Auflage, Meyers Lexikonverlag, Mannheim.

Engel, Ulrich, (1996), **Deutsche Grammatik**, 3. korrigierte Auflage, Julius Groos Verlag, München.

Engelen, Bernhard (1968), “Zum System der Funktionsverbgefüge”, **Wirkendes Wort** 18, s. 289-303.

Eisenberg, Peter, (1999), **Grundriss der deutschen Literatur. Band 1: Das Wort**, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart.

Eisenberg, Peter, (2013), **Der Satz. Grundriss der deutschen Grammatik**, 4. Auflage, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart, Weimar.

Gabain, Annemarie Von, (1953), **Türkçede Fiil Birleşmeleri**, Belleten, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gencan, Nejat Tahir, (1979), **Dilbilgisi**, IV. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gündoğdu, Mehmet (2003), “Deutsche Funktionsverbgefüge und Möglichkeiten ihrer kontrastiven Darstellung”, **Germanistische Untersuchungen aus türkischer Perspektive**, Shaker Verlag, Aachen, s. 69-78.

Gündoğdu, Mehmet (2017), **Funktionsverbgefüge als sprachliches und didaktisches Problem**, <https://core.ac.uk/download/pdf/14524560.pdf> (erişim tarihi: 24.09.2019).

Götze, Lutz Ernest- Hess-Lüttich, Ernest W. B. (2005), **Grammatik der deutschen Sprache: Sprachsystem und Sprachgebrauch**, Bertelsmann Lexikon Institut, München.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Heine, Antje (2006), “Funktionsverbgefüge im System, Text und korpusbasierter (Lerner)Lexikographie”, **Finnische Beiträge zur Germanistik** 18, Peter Lang, Frankfurt am Main.

Helbig, Gerhard (1979), “Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen”, **DaF** 5, s. 273-285.

Helbig, Gerhard- Buscha, Joachim, (1996), **Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht**, 17. Auflage, Langenscheidt Verlag, Leipzig.

Kamber, Alain (2006), **Funktionsverbgefüge – empirisch (am Beispiel von kommen)**, <http://www.linguistik-online.de/2806/kamber.html> (erişim tarihi: 10.04.2020)

Kamber, Alain (2008), “Funktionsverbgefüge – empirisch. Eine korpusbasierte Untersuchung zu den nominalen Prädikaten des Deutschen”, **Reihe Germanistische Linguistik** 281, Max Niemeyer, Tübingen.

Uzuntaş, Aysel (2011), “Feste Substantiv-Verb-Verbindungen im Deutschen und im Türkischen am Beispiel des Verbs açmak und seiner diversen Entsprechungen“, **Muttersprache** 121 (2), Gesellschaft für deutsche Sprache e.V, Wiesbaden, s.133-145.

Öztürk, Deniz, (2008), **Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Polenz, Peter von (1963), “Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt”, **Beihefte zur Zeitschrift Wirkendes Wort**, Pädagogischer Verlag, Düsseldorf, s. 5-46

Roelcke, Thorsten, (2010), **Fachsprachen**, Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Rösch, Olga, (1994), **Untersuchungen zu passivwertigen Funktionsverbgefügen im Deutschen der Gegenwart. Ein Beitrag zur funktionalen Valenzgrammatik**, Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Starke, Günter (1975), „Zum Einfluß von Funktionsverbgefügen auf den Satzbau im Deutschen”, **Deutsch als Fremdsprache 12**, s.157-163.

Uçar, Aygöl (2009), *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı.

Uslu, Zeki, (2016), **Türkçe-Almanca Karşılaştırmalı Temel Dilbilgisi. Grundriss der türkischdeutschen kontrastiven Grammatik**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Winhart, Heike, (2005), **Funktionsverbgefüge im Deutschen. Zur Verbindung von Verben und Nominalisierungen**, Dissertation. Universität Tübingen.

Yılmaz, Hüseyin, (1995), **Funktionsverbgefüge im Deutschen und deren Entsprechungen im Türkischen**, Magisterarbeit. Ankara Üniversitesi.

düsbed

DICLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

27/10/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Bilim Uzmanı Hakan TUZUN
hakan_tuzun01@hotmail.com

Dr Öğr. Üyesi Mücahit ÇAYIN
Batman Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
mucahit.cayin@batman.edu.tr

DOĞAL GAZ ENERJİSİ TERCİH NEDENLERİ: BATMAN İLİ İÇİN BİR SAHA ÇALIŞMASI¹

Öz

Bu çalışmada temel amaç; kömür ve petrol gibi enerji kaynaklarına nispeten daha ucuz ve çevre dostu olan ve hem dünyada hem de Türkiye’de kullanımı giderek artan doğal gaz enerjisi tercihini etkileyen faktörleri Batman ili özelinde tespit etmektedir. Bu amaç için Batman merkezdeki 412 hançalkına anket uygulanmış ve anketlerden elde edilen veriler ile istatistiki analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda doğal gazı tercih etmede; banyo (sıcak su), mutfak (tüp) ve ısınmayı aynı anda karşılaması, odun-kömür sobası ve kaloriferli yakıtlara göre çevreyi daha az kirletmesi, diğer yakıt türlerine göre daha güvenilir olması, kül, sis gibi sorunların olmaması gibi faktörlerin büyük oranda etkili olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın doğal gazı tercih etmemede ise, katılımcıların oturdukları binaya doğal gaz enerjisinin gelmemesi, doğal gazı kurmak için gerekli sistemin ve kombinin pahalı olması ve kışlık yakıtın maliyetsiz temin edilmesi gibi faktörlerin etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca doğal gazın daha yaygın hale gelmesi durumunda Batman’ın yerel kalkınmasında etkili olacağı sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğal gaz, Batman, Yerel kalkınma

THE REASONS TO PREFER NATURAL GAS ENERGY: A FIELD STUDY FOR BATMAN CITY

Abstract

Identify factors influencing the increasing use of natural gas energy, which is cheaper and environmentally friendly than energy resources such as coal and oil and increasingly preferred both in Turkey and in the world, preferences in Batman province is the main purpose of this study. For this purpose, a questionnaire was applied to 412 households in the center of Batman and statistical analysis was carried out with the data obtained from the surveys. As a result of the analysis, the following factors have been effective in choosing the use of natural gas: using of natural gas pollutes the environment less than wood-coal stoves and heating fuels, using of natural gas meets bathroom (hot water), kitchen (tube) and heating at the same time, natural gas is more reliable than other fuel types, no problems such as ash and soot as a result of the use of natural gas. On the other hand, it was observed that the factors such as the lack of natural gas energy to the building where the participants lived, the lack of a system to install natural gas, the cost of the boiler and the costless supply of winter fuel were effective in not choosing natural gas. In addition, it has been revealed that if natural gas becomes more widespread, it will be effective in the local development of Batman.

Keywords: Natural gas, Batman, Local development

¹ Bu çalışma, Dr. Öğretim Üyesi Mücahit ÇAYIN danışmanlığında ve Hakan TUZUN tarafından hazırlanan “Doğal Gaz Enerjisi Tercih Nedenleri: Batman İli Üzerine Bir Uygulama” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Dünya ekonomilerinde gerçekleşen dönüşümler, çoğalan nüfus ve teknolojide yaşanan gelişmelere paralel olarak enerjiye olan talep günbegün artmaktadır. Enerji için artan bu talep, enerji açığı problemine neden olmaktadır. Ülkeler, oluşan bu enerji açığına çözüm bulmaya çalışırken, gerek çevreye duyarlı olan ve gerekse daha az maliyetli olan enerji kaynaklarına doğru yönelmek zorundadırlar. Görece daha temiz ve daha az maliyetli olması nedeniyle doğal gaz, bu enerji kaynakları içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle daha temiz ve daha düşük maliyetli olmasından kaynaklı olacak ki doğal gaz kullanımı hem dünyada hem de Türkiye’de giderek artmaktadır (Tuzun, 2020:61). Türkiye’ye bakıldığında; ilk kez 1988 yılında Ankara’da kullanılmaya başlanan doğal gaz enerjisi kullanımı, 1990’lı yıllarla birlikte İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Kocaeli gibi kentlere de getirilmek suretiyle yaygınlaşmıştır (Sarak ve Satman, 2003: 929). 2018 yılı sonunda ise, 81 il merkezinin tamamına doğal gaz verilerek kullanımı çok daha yaygın hale getirilmiştir (EPDK, 2019:34).

Türkiye gibi doğal gaz enerjisinde dışa bağımlı ülkelerde doğal gazın tercih etme veya etmeme nedenlerinin ortaya konulması ülkelerin gelecek için planlayacağı yatırımlar açısından önemli olmaktadır. Diğer bir ifadeyle yapılacak tahminler neticesinde kısa, orta ve uzun dönemde doğal gaz kaynağını temin etme hakkındaki plan ve programların belirlenmesi ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır (Tuzun, 2020:1).

Öte yandan doğal gazın il ve ilçelerde yaygın hale gelmesi ile birlikte doğal gazın tercih etme veya etmeme nedenlerinin belirlenmesi ve doğal gazın tercih edilmeme nedenlerine yönelik çözüm önerilerinin ortaya konulması merkezi ve yerel karar vericiler açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada doğal gazı tercih etme veya etmeme nedenlerinin Batman ili özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Batman ilinin tercih edilmesinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ’nün 2017 yılında yayınladığı rapor etkili olmuştur. Zira rapora göre Batman, Avrupa’da havası en kirli 3 şehir arasında yer almaktadır (www.milliyet.com.tr). Dolayısıyla çalışma, nispeten daha temiz bir enerji kaynağı olan doğal gaz kullanımının daha yaygın hale gelmesi için doğal gaz enerjisinin tercih nedenlerinin tespit edilmesi ve bu noktada merkezi ve yerel karar vericilerin uygulayacağı politikalara yön vermesi bakımından önem ihtiva etmektedir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma dört bölüm olarak şekillendirilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünü müteakip birinci bölümde doğal gaz yatırımlarının gelir, istihdam ve dış ticarete etkisi ele alınırken, ikinci bölümde konuya ilişkin yerli ve yabancı literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde Batman il merkezindeki hanehalkına yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler ile istatistiki analizler gerçekleştirilmiş ve böylece Batman ilinde doğal gaz tercih etme veya etmeme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise bulgulara ilişkin genel bir değerlendirme ve bazı politika önerilerine yer verilmiştir.

1. Doğal Gaz Yatırımlarının Gelir ve İstihdam ve Dış Ticarete Etkisi

Enerji kaynaklarının dünyada eşit bir biçimde dağılmaması ve enerjiye duyulan talebin giderek artması ülkeleri, mevcut enerji kaynaklarını etkin bir biçimde kullanmaya ve alternatif arayışlara yönlendirmiştir. Enerji kaynakları fosil yakıt grubunda yer alan doğal gaz, birçok ülkede elektrik üretimi ve sanayi sektörü için büyük bir yer kaplamaktadır. Zira doğal gaz, diğer fosil yakıtlarına göre daha az karbondioksit salınımına sahiptir ve böylece Kyoto Protokolüne göre belirlenmiş düşük karbondioksit emisyonu hedefine ulaşmak için tüketimi artmaktadır (Tatlı ve Lebe, 2017: 2).

Hal böyle olunca doğal gaz sektörü, birçok ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ’sına büyük katkıda bulunmaktadır. Nitekim ekonomik olarak yer altından çıkarılması büyük oranda istihdam ve bu istihdama bağlı olarak gelir ve vergi gelirleri noktasında üretime, milyonlarca dolar katkı sağlamaktadır. Mesela 2008 senesinde ABD’de üretilen doğal gaz, ülkenin GSYH’ sine 385 milyar \$ katkı sağlamıştır. Hatta bu sektörünün 2035 yılına kadar ABD ekonomisine 231 milyar \$

ek katkı sunması öngörülmektedir (www.igu.org). Konu Türkiye için ele alındığında; örneğin sadece Türk Akım Projesi'nin faaliyete başlaması ile ülkenin GSYH'sine katkısının 546 milyon \$ olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca söz konusu projede, yıllık 4000 kişi (inşaatın kara kısmında), dolaylı ve zincirleme olarak ta 9500 kişi istihdam edilerek toplam 13500 kişiye istihdam olanağı oluşturulacaktır (Sakal, 2018:21).

Türkiye'de son yıllarda tüketimi giderek artan doğal gaz yatırımları ile birlikte binlerce kişiye iş imkanı doğmuştur. Nitekim Tablo 1'de de görüldüğü üzere doğal gaz dağıtım şirketlerinde 2014 yılında 13 binden fazla ve 2015 yılında ise düşüşe rağmen 12 binden fazla kişi istihdam olmuştur. 2015 yılından sonra sektördeki istihdam rakamları 2018 yılında kadar sürekli artarak bu yılda 18 bini geçmiştir.

Tablo 1: Doğal Gaz Sektöründe İstihdam Edilen Personel Sayısı

Yıl	Kadrolu Personel Sayısı	Müteahhit elemanı ve taşeron Firma İşçi Sayısı	Toplam
2014	7539	6309	13861
2015	7345	5390	12735
2016	7861	7932	15793
2017	8379	8082	16461
2018	8803	9288	18091

Kaynak: (EPDK, 2015:44; EPDK, 2016:49; EPDK, 2017:55; EPDK, 2018: 59; EPDK, 2019:54).

Ticari açıdan ele alındığında ise, doğal gazın uzun bir mesafeye taşınması ilk kez 1883 tarihinde boru hatları şeklinde Pitsburg'a iletilmesi ile sağlandığı görülmektedir. 2. Dünya Savaşı'na kadar doğal gaz teknolojisi ABD dışındaki ülkelerde çok yaygın kullanılmazken, sonraki süreçte başta Hollanda olmak üzere Avrupa, Kuzey Afrika, Pakistan ve Sovyetler Birliği'nde değerli kaynaklar keşfedilmiş ve doğal gaz üretim ve tüketimi artmıştır. 2. Dünya savaşı sonrası boru imalatında özellikle kaynak teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile birlikte doğal gaz taşınma kapasitesi önemli miktarda artmıştır (Emeç, 2012:5).

Küresel bazdaki doğal gaz ticaretini gösteren Tablo 2'den de görüldüğü üzere ulusal ve uluslararası alanda yapılan doğal gaz ticareti 2017 yılında 2016 senesine göre %5,8 yükselerek 1.134 milyar metreküp olduğu anlaşılmaktadır. Boru hattı şeklinde gerçekleşen küresel doğal gaz ticareti %3,6 yükselerek, toplamda 741 milyar metreküpe, sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ticareti de %10,3 yükselerek, 393 milyar metreküpe ulaşmıştır. Kaldı ki Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) 2017 yılı sonrasında da doğal gaz ticaretinin yükseleceğini tahmin etmektedir. Ayrıca bölgesel bazdaki doğal gaz ticaretinin genel doğal gaz ticaretinin %31'ine yükseleceğini, özellikle de sıvılaştırılmış doğal gaz oranının %40'a kapasite olarak da 505 milyar metreküpe ulaşacağını öngörmektedir (TPAO, 2018: 26).

Tablo 2: 2012-2017 Dönemi Küresel Bazda Doğal Gaz Ticareti (Milyar m3)

Doğal Gaz/Toplam	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Boru Hattı	705	707	677	709	714	741
LNG	328	325	332	326	357	393
Toplam	1033	1032	1009	1034	1071	1134

Kaynak: (TPAO, 2018: 26)

2. Literatür

Konu ile ilgili literatür irdelendiğinde; literatürdeki çalışmalardan bazıları eski tarihlerde yapılmışsa da özellikle uygulamalı çalışmaların 2000’li yıllardan itibaren arttığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalardan bazıları kronolojik sıralamaya tabi tutularak aşağıda sıralanmıştır.

Verhallen ve Raaij (1981) yaptıkları çalışmada Hollanda’daki Vlaardingen şehrindeki 145 konut sahibinin ısıtma sisteminde doğal gaz kullanımını etkileyen faktörleri 1976-1977 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmanın neticesinde doğal gaz kullanımına etki eden faktörlerin başında; konutların yalıtımı ve rüzgâra karşı konumu gibi evin özellikleri ile sosyo-ekonomik koşulların geldiği tespit edilmiştir.

Liao ve Chang (2002) ABD’de yaş faktörünün ısınma ve sıcak su kullanımı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada yaşlıların ısınma ve sıcak su taleplerinin gençlerden farklılaştığı ve hanelerini ısıtmak için daha çok doğal gaz ve fuel oili tercih ettikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Aynı yılda Aras ve Aras (2002) ise Eskişehir ili için ısıtma zamanına ait aylardaki hanelerin doğal gaz enerji tüketimini ortaya koymak için konutlara ait gözlem verilerini kullanarak zaman serisi modelleri oluşturmuşlardır. Araştırmacılar, doğal gaz talebini etkileyen değişkenler olarak ortalama sıcaklık değerleri, doğal gaz fiyatı, dolar satış kuru ile TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) ele almışlardır. Çalışma sonucunda zaman ve hava değişkenlerin yanı sıra tüketicilerle ilgili ekonomik göstergelerin de konutlardaki doğal gaz talebi üzerinde etkili olduğu bulgulanmıştır.

Sarak ve Satman (2003) doğal gaz boru hatlarının olduğu ve doğal gaz boru hatlarının yapıldığı şehirler örnekleme üzerinden Türkiye’de doğal gaz tüketimini apartmanların ısıtılması çerçevesinde incelemiştir. Örneklem olarak belirlenen şehirlerin günlük sıcaklık değerleri, nüfusları ve yerleşim kayıtlarından hareketle yapılan çalışmada, Türkiye’de konutların %100’ünde ısıtma için doğal gaz kullanılması durumunda, 2023’teki doğal gaz tüketiminin 14.92 Gm³e kadar ulaşabileceği sonucuna varılmıştır.

Koyuncu ve Bakırtaş (2005) Kütahya ili örnekleminde yaptıkları araştırmada 1970 hanehalkına anket uygulamışlardır. Araştırmacılar “*hanehalkı geliri, eğitim düzeyi, ısınma maliyeti, ev sahipliğinin kaloriferli ısınma sistemi talebi üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, müstakil evde yasama, ebeveynlerin her ikisinin de çalışıyor olup olmaması, 7 yaş altı çocuk sayısı, hanehalkı nüfusu, çocukların evde bakılıp bakılmaması ve büyükbaba ve/veya büyükannenin hanehalkıyla beraber yaşıyor olup-olmaması kaloriferli ısınma sistemi talebini pozitif yönde etkilemektedir.*” şeklindeki sonuçlara ulaşmışlardır.

Benzer şekilde Özçomak vd., (2006) Erzurum’da doğal gaz talebine etki eden faktörleri belirlemek için 1000 konut sahibine anket uygulamışlardır. Araştırmada “*Erzurum ilinde, yeni bir ürün olarak potansiyel doğal gaz talebi üzerinde evin müstakil ya da apartman dairesi olması, yıllık toplam ısınma gideri, yaşanan bölgede hava kirliliğinin olup olmaması ve hanehalkının doğal gaz hakkındaki bilgisi önemli etkiye sahiptir. Bunlardan evin niteliği potansiyel doğal gaz talebini negatif yönde etkilerken, geri kalan değişkenler pozitif yönde etkilemektedir.*” şeklinde sonuçlar çıkmıştır.

Yine benzer bir çalışmada Gonzalez vd., (2007) Arjantin’in Patagonya Andean bölgesinde 70 tek kişilik evlerde yaşayan insanlara anket uygulamış ve doğal gaz kullanımını etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda örnekleme alanındaki insanların ortalama doğal gaz enerji tüketiminin Stockholm, İsveç gibi yerlerin neredeyse iki katı kadar olduğu tespit edilmiştir. Aradaki bu farkın yaşam alanı başına düşen ısıtma enerjisi tüketiminden kaynaklandığı ve buna da etki eden faktörlerin de bina yapısı ve ısıtma cihazlarındaki verimlilik olduğu ifade edilmiştir.

Akay (2009) Kırkkale ve Kırşehir kentleri örnekleminde konut ve sanayideki doğal gaz tüketimini incelemiştir. Her iki ilde döşenen doğal gaz hatları, doğal gaz abonelerinin konut ve sanayi dağılımı, tüketilen doğal gaz miktarının sosyo-ekonomik gelişme ilişkisi ile yapılan çalışmanın

sonucunda, hem bağlantı/hane hem de kullanım/hane oranlarının Kırşehir’de Kırıkkale’ye nispeten çok yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Gülcü (2010) tarafından Isparta ili için yapılan çalışmada ise konut sahiplerinin doğal gaz talebini etkileyen iktisadi ve sosyal faktörler incelenmiştir. 233 anketin uygulandığı çalışmada, oturlan konutun alanı, binanın yaşı, evlerin müstakil/apartman olma durumu ve doğal gaz talebi arasında negatif yönlü, buna karşın gelir düzeyi ile doğal gaz talebi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Li vd., (2011) tarafından Çin doğal gaz tüketimin hangi oranda arttığını tespit etmek amacıyla yapılan araştırmada daha temiz ve kömürden daha verimli olması nedeniyle doğal gaz tüketiminin hızlı bir şekilde arttığı ortaya konulmuştur. Çalışmada 2010 yılındaki tüketim miktarı 89,5 milyar m³ olan doğal gaz tüketiminin 2020 yılında 198,2 milyar m³ ve 2030 yılında ise 340,7 milyar m³e ulaşacağını öngörmüşlerdir.

Şengün (2012) Bayburt ili örnekleminde 505 hanehalkına anket uygulamak suretiyle doğal gaz enerji tercihini etkileyen faktörleri araştırmıştır. Lojistik regresyon modelinin kullanıldığı çalışmada evin müstakil/apartman dairesi olma durumu, hanehalkının aylık geliri ve konut sahibi olma durumu doğal gaz talebini pozitif, konutta yalıtım sisteminin olup olmama durumunun ise doğal gaz talebini negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Bu yılda diğer bir çalışma ise Emeç (2012) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı Osmaniye ilinde doğal gaz talebini etkileyen sosyal, iktisadi ve demografik faktörlerin neler olduğunu ve bu faktörlerin yönü ve etki düzeyinin nasıl olduğunu ortaya koymak için 498 hanehalkına anket uygulamıştır. Lojistik regresyon modelinin tahmin edildiği çalışmanın sonucunda apartmandaki daire sayısı, senelik ortalama ısınma masrafı, yaşanan alanda hava kirliliğinin olup olmaması ve hane bireylerinin doğal gaz konusundaki bilgi düzeyinin doğal gaz talebini etkilediği bulgulanmıştır. Yani yaşanan alanda hava kirliliğinin olup olmaması ve hanehalkı liderlerinin doğal gaz konusundaki bilgi düzeyi faktörleri doğal gaz talebini pozitif olarak etkilerken, apartmandaki daire sayısı ve hane bireylerinin yıllık ortalama ısınma masrafları ise doğal gaz talebini negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Topçu (2013) tarafından Mevsimsel Durağan Olmayan Doğrusal Stokastik Modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada Türkiye’nin gelecek yıllardaki doğal gaz tüketim tahminlemeleri yapılmıştır. Ocak 1987-Ekim 2011 dönemindeki aylık verilerin kullanıldığı çalışma sonucunda aylık biçiminde Türkiye doğal gaz ortalama tüketim miktarının, 2012, 2013 ve 2020 yılları için sırasıyla 46,2 bcm, 49,7 bcm ve 78,2 bcm olacağı öngörülmüştür.

Ackah (2014) yaptığı çalışmada iktisadi ve iktisadi olmayan faktörlerin Gana’daki doğal gaz talebine olan etkilerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda her iki başlık altındaki faktörlerin de doğal gaz talebini etkilediği tespit edilmiştir.

Kalaycı (2015) yaptığı araştırmada Uyarlamalı Sinirsel Bulanık Denetim Sistemi (ANFİS)’ni kullanarak Türkiye’nin doğal gaz tüketim tahminini belirlemeye çalışmıştır. GSYH, sıcaklık ve doğal gazı kullanan nüfus oranı değişkenlerine ait 2002-2014 dönemindeki aylık veriler kullanıldığı araştırmanın sonucuna göre; doğal gaz talebini etkileyen birden fazla değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kullanılan yöntem ile 2015 yılı için doğal gaz talep tahmini ortaya konulmuştur.

Oruç ve Çelik Eroğlu (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Isparta şehri örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırmada Mayıs 2016-Aralık 2017 dönemindeki konut sektörü doğal gaz tüketim miktarı tahmin etmek için Ocak 2010-Nisan 2016 dönemindeki aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan dönem için Isparta’da doğal gaz tüketimindeki yükselişinin mevsimsel olarak süreceği sonucuna varılmıştır.

Aynı yıl Eren (2017) 2004-2016 dönemi yıllık doğal gaz tüketim ve nüfus verileri kullanarak Türkiye için 2017- 2030 dönemindeki doğal gaz tüketim miktarını tahmin etmeye çalışmıştır. Çalışmada nüfusun 2020’de 84,28 milyon, 2030’da 96,51 milyon ve doğal gaz tüketiminin ise 2020 yılında 63.613,39 milyon m³, 2030 yılında 104.007,61 milyon m³ olacağı öngörülmüştür.

Ele alınan bu çalışmalarda farklı veri setleri, yöntem ve değişkenlerin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Çalışmalarda daha çok ülkelerin veya illerin doğal gaz talep tahmini ve bazı illerin doğal gazı kullanmada etkili olan faktörleri tespit etmeye yoğunlaştığı görülmüştür. Çalışmalar neticesinde doğal gazı tercih etmede farklı faktörlerin etkili olduğu tespit edilmişse de çalışmaların daha çok birbirini tamamlama niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca incelenen saha çalışmalarının teori ve uygulama bölümlerinde doğal gazın önemi ve genel olarak tüketiminin giderek arttığı vurgulanmış ancak bu çalışmalarda doğal gaz kullanımının bölge/il kalkınmasında olası etkilerinin uygulama olarak araştırılmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla çalışmanın uygulama kısmında örneklem olarak seçilen Batman ili için doğal gaz kullanımının yerel kalkınmaya olası katkıları da incelenmiştir.

3. Uygulama

3.1. Çalışmanın Kapsamı ve Örneklem Büyüklüğü

Çalışmada Batman il merkezine bağlı mahallelerdeki hanehalkına anket uygulanmak suretiyle birinci veriler elde edilmiştir. Batman il merkezindeki 107.302 hanehalkı (TÜİK, 2018) ana kütleli üzerinden yeterli örneklemin 384 olduğu tespit edilmiştir.² Çalışma için kullanılan anket formu, konuya ilişkin literatürde yer alan bazı çalışmalardan [Özçomak vd., (2006), Gülcü (2010), Şengün (2012) ve Emeç (2012)] faydalanarak oluşturulmuştur. Hazırlanan anket formu, 2019 Nisan ve Mayıs aylarında gerekli örneklem 384 olmasına rağmen 412 kişiye uygulanmıştır. Daha sonra anketin bazı bölümleri güvenilirlik testine tabi tutulmuş ve Tablo 3’te de görüldüğü üzere Cronbach’s Alfa Değerleri anketin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermiştir (Kayış, 2008, s.405).

Tablo 3: Anket Formunun Cronbach’s Alfa Değeri

Bölümler	Cronbach's Alfa Değeri
Doğal gaz enerjisini kullananlar (11 soru)	0,80
Doğal gaz enerjisini kullanmayanlar (10 soru)	0,81
Batman'a sağlayacak olası katkılar (6 soru)	0,79

3.2. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmada uygulanan geçerli 412 anketten elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara ait tanımlayıcı özellikler, doğal gaz enerjisi tercih nedenleri ve doğal gaz kullanımının olası katkıları için frekans ile yüzde dağılım analizleri gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Anketin Uygulandığı Mahalleler

Anket katılımcıların ikamet ettiği mahallelerin yer aldığı Tablo 4 irdelendiğinde; katılımcıların daha çok Kültür (%15,3), Belde (%15), Gültepe (%14,6) ve Pınarbaşı (%14,6) Mahallelerinde ikamet ettiği görülmüştür. Buna mukabil en az katılımcının olduğu mahalleler ise, Kuyubaşı Toki (%2,4) Yeni Mahalle (2,4), Çarşı (%1,9) ve Aydınlık Evler (%1,9) olduğu tespit edilmiştir.

Türk (2016) göre Batman ili yeni yerleşim merkezilerinden olan Gültepe, Belde, Kültür ve kentsel dönüşüm ile yenilenen Gap ve Fatih Mahallelerinde lüks ve site şeklinde apartman dairelerin olduğu dolayısıyla bu mahallelerin Batman’ın en iyi mahalleleri olduğunu belirtmektedir. Buna

² Örneklem büyüklüğü tespiti için Şengün (2012: 46) tarafından yapılan çalışmadaki formülden yararlanılmıştır.

karşın Raman, Çarşı, Aydınlık Evler ve Yeni Mahallelerin ise gecekondulaşma oranının yüksek olduğu mahallelerdir.

Tablo 4 genel olarak değerlendirildiğinde; Türk (2016) çalışmasındaki görece daha iyi olan mahallerin daha fazla doğal gaz tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Bir diğer anlatımla görece daha zengin olan mahallelerin daha çok doğal gaz kullandıkları söylenilebilir.³

Tablo 4: Anketin Uygulandığı Mahalleler

Mahalle/Toplam	N	%
Kültür	63	15,3
Belde	62	15,0
Gültepe	60	14,6
Pınarbaşı	60	14,6
Bahçelievler	36	8,7
Gap	30	7,3
Fatih	25	6,1
Şirinevler	24	5,8
Raman	16	3,9
Kuyubaşı Toki	10	2,4
Yeni Mahalle	10	2,4
Çarşı	8	1,9
Aydınlık Evler	8	1,9
Toplam	412	100,0

3.2.2. Konut Sahiplerine Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine ilişkin için frekans ve yüzde dağılımlar Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir. Tablolar irdelendiğinde; 412 katılımcıdan %31,8'inin kadın ve %68,2'sinin ise erkek olduğu görülmektedir. 0-20 yaş aralığındaki katılımcıların (%2,7) en az, 41-65 yaş aralığındaki katılımcıların (%52,9) ise en fazla olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların 84'ü lisans, 31'i ön lisans, 162'si lise, 72'si ilköğretim mezunudur. Katılımcılardan 56 kişi sadece okuyuzar iken, 8 kişi ise okuma yazma bilmemektedir. Tablodan katılımcıların meslek ve çalışma durumu değerlendirildiğinde; en düşük yüzde dağılımına (%3,2) sahip geçici kamu çalışanları buna mukabil en yüksek yüzde dağılımına (%24,3) sahip ev hanımları olduğu gözlenmektedir.

Tablo 5: Konut Sahiplerine Ait Tanımlayıcı Bilgiler-1

Tanımlayıcı Özellikler		N	%
Cinsiyet	Erkek	281	68,2
	Kadın	131	31,8
	Toplam	412	100,0
Yaş	0-20	11	2,7
	21-40	152	36,9
	41-65	218	52,9
	66+	31	7,5
	Toplam	412	100,0
Eğitim	Yok	8	1,9

³ Burayı kısmen teyit eden diğer bir bilgi de Tablo 8'de görülmektedir.

	Okuryazar	56	13,6
	İlkokul	72	17,5
	Lise	162	39,1
	Ön Lisans	31	7,5
	Lisans	84	29,4
	Toplam	412	100,0
Meslek ve Çalışma Durumu	Çalışmıyor	20	4,9
	S.K.Ç	95	23,1
	G.K.Ç	13	3,2
	Özel sektör	87	21,1
	Esnaf	60	14,6
	Emekli	37	9,0
	Ev hanımı	100	24,3
	Toplam	412	100,0

Katılımcıların gelir düzeyleri Tablo 6'ya göre değerlendirildiğinde; en yüksek frekansın (277) 2.501-5000 TL gelir grubuna ve en düşük frekansın (67) ise 0-2500 TL gelir grubuna ait olduğu belirlenmiştir. Katılımcılarından 229'un en yüksek frekans ile 4-6 kişilik ve 2'sinin ise en düşük frekans ile 10-12 nüfuslu bir ailede yaşadığı ortaya çıkmıştır. Katılımcıların çocuk sayıları değerlendirildiğinde; en yüksek yüzde dağılımın (%26,5) 4 çocuk ve en düşük yüzde dağılımın (%3,9) ise 5 ve üstü çocuğa ait olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %29,4'ünde henüz okul yaşına gelmemiş çocuk bulunmazken, %51,5'inde 1, %18,7'sinde 2 ve %0,5'inde 3 çocuk bulunmaktadır. Tablo evde kalan kişi sayısı bağlamında ele alındığında; 201 katılımcıda 2 kişi, 126 katılımcıda 3 kişi, 50 katılımcıda 1 kişi ve 24 katılımcıda 1 kişi gün içerisinde evde kaldığı görülmüştür. Katılımcılardan 11'in evinde ise gün içerisinde evde kalanın olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 6: Konut Sahiplerine Ait Tanımlayıcı Bilgiler-2

Tanımlayıcı Özellikler		N	%
Gelir	0-2500	67	16,3
	2501-5000	277	67,2
	5001-7500	68	16,5
	Toplam	412	100,0
Birey sayısı	1-3 arası	80	19,4
	4-6 arası	229	55,6
	7-9 arası	101	24,5
	10-12 arası	2	0,5
	Toplam	412	100,0
Çocuk sayısı	Yok	34	8,3
	1	61	14,8
	2	97	23,5
	3	95	23,1
	4	109	26,5
	5+	16	3,9
	Toplam	412	100,0
Okul yaşına gelmemiş çocuk sayısı	Yok	121	29,4
	1	212	51,5
	2	77	18,7
	3	2	0,5
	Toplam	412	100,0
	Yok	11	2,7

Gün içerisinde evde sürekli kalan kişi sayısı	1	50	12,1
	2	201	48,8
	3	126	30,6
	4	24	5,8
	Toplam	412	100,0

3.2.3. Doğal Gaz Kullanımına İlişkin Bilgiler

Katılımcıların doğal gaz kullanımına ilişkin sorulara verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımları Tablo 7’de sunulmuştur. Tablodan katılımcıların %4,6’sı 2010-2012 döneminde, %30,6’sı 2013-2015 döneminde, %51,9’u 2016-2018 döneminde ve %3,4’ü ise 2019 yılında doğal gaz kullanımına başladığı anlaşılmıştır. Anketin 2019 yılının ilk aylarında uygulandığı dikkate alındığında doğal gaz kullanımının giderek arttığını ifade etmek mümkündür. Katılımcılardan 39 kişinin (%9,5) ise doğal gaz kullanmadığı ortaya çıkmıştır. Doğal gazı kullanan tüm katılımcıların doğal gazı banyo (sıcak su), mutfak (tüp) ve ısınma amaçlı kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların doğal gaz kullanmadan önceki aylık ortalama giderleri incelendiğinde; %58,5’inin 251-500 TL, %31,6’sının 501-750 TL ve %0,5’inin 0-250 TL ortalama aylık giderinin (yakıt, tüp, sıcak su) olduğu anlaşılmaktadır. Doğal gaz kullanımından sonra aylık ortalama giderleri irdelendiğinde ise %52,2’sinin 0-250 TL, %33,5’inin 251-500 TL ve %4,9’unun 501-750 TL aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında doğal gaz kullanıldıktan sonra doğal gaz ilgili giderlerin (yakıt, tüp, sıcak su) genel olarak düştüğünü söylemek mümkündür.

Tablo 7: Doğal Gaz Kullanımına İlişkin Bilgiler

Sorular	N	%	
Doğal gaz kullanımına kaç yılında başladınız?	2010-2012	19	4,6
	2013-2015	126	30,6
	2016-2018	214	51,9
	2019	14	3,4
	Doğal gaz Kullanmayanlar	39	9,5
	Toplam	412	100,0
Doğal gazı hangi amaçla kullanıyorsunuz?	Tümü (Isınma, Banyo, Mutfak)	373	90,5
	Doğal gaz Kullanmayanlar	39	9,5
	Toplam	412	100,0
Doğal gaz kullanmadan önce aylık ortalama (yakıt, tüp, sıcak su) masrafınız ne kadar? (TL)	0-250	2	0,5
	251-500	241	58,5
	501-750	130	31,6
	Doğal gaz Kullanmayanlar	39	9,5
	Toplam	412	100,0
Doğal gaz kullandıktan sonra aylık ortalama (yakıt, tüp, sıcak su) masrafınız ne kadar? (TL)	0-250 TL	215	52,2
	251-500 TL	138	33,5
	501-750 TL	20	4,9
	Doğal gaz Kullanmayanlar	39	9,5
	Toplam	412	100,0

Mahallelere göre doğal gaz kullanımı Tablo 8’e göre ele alındığında; Kültür Mahallesi’ndeki katılımcıların %95,2’si, Belde Mahallesi’ndeki katılımcıların %87,1’i Gültepe Mahallesi’ndeki

katılımcıların %100'ü doğal gaz kullandığı tespit edilmiştir. Doğal gazı en az kullanan mahallelerin ise aynı oranla (%62,5) Çarşı ve Aydınlık Evler Mahalleleri olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8: Mahallelere Göre Doğal Gaz Kullanımı

Mahalle/Toplam	Doğal gaz Kullanan		Doğal gaz kullanmayan		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Kültür	60	95,2	3	4,8	63	100
Belde	54	87,1	8	12,9	62	100
Gültepe	60	100	0	0	60	100
Pınarbaşı	54	90,0	6	10,0	60	100
Bahçelievler	30	83,3	6	16,7	36	100
Gap	26	86,7	4	13,3	30	100
Fatih	25	100	0	0	25	100
Şirinevler	20	83,3	4	16,7	24	100
Raman	14	87,5	2	12,5	16	100
Kuyubaşı Toki	10	100	0	0	10	100
Yeni	10	100	0	0	10	100
Çarşı	5	62,5	3	37,5	8	100
Aydınlık Evler	5	62,5	3	37,5	8	100
Toplam	373	90,5	39	9,5	412	100

3.2.4. Doğal Gaz Enerjisini Tercih Etme/Etmeme Nedenleri

Doğal gazı tercih etme veya etmeme nedenlerine ilişkin sorulara katılımcılar tarafından verilen cevaplar sırasıyla Tablo 9 ve Tablo 10'da yer almaktadır. Tablo 9 incelendiğinde; katılımcıların doğal gazı tercih etme nedenleri olarak “Kesinlikle Evet” ve “Evet” şeklinde verdiği cevaplar sırasıyla; kül ve sis gibi sorunların olmaması, banyo (sıcak su), mutfak (tüp) ve ısınmayı aynı anda karşılaması, evimde sadece istediğim kısımları yakabilme olanağı sunması, diğer yakıtlara göre çevreyi daha az kirletmesi ve diğer yakıt türlerine göre daha güvenilir olması gibi cevaplar olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil katılımcıların “Kesinlikle Hayır” ve “Hayır” olarak belirttikleri tek cevabın ise evimin bulunduğu apartmandaki diğer dairelerin doğal gazı kullanması biçiminde olduğu görülmüştür.⁴

Tablo 9: Doğal Gaz Enerjisini Tercih Etme Nedenleri

Nedenler	Kesinlik Hayır		Hayır		Kısmen		Evet		Kesinlikle Evet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Elektrikli ısıtıcılar ve klima kullanımına nispeten daha uygun	0	0	0	0	116	31,1	160	42,9	97	26
Odun veya kömür sobasına nispeten daha uygun	0	0	0	0	127	34	144	38,6	102	27,3
Kalorifer yakıtına (kömür, fuel oile)) nispeten daha uygun	0	0	0	0	122	32,7	131	35,4	120	31,9
Diğer yakıt türlerine nispeten daha güvenli olması	0	0	0	0	111	29,8	132	35,4	130	34,9
Diğer yakıt türlerine nispeten daha az çevreyi kirletmesi	0	0	0	0	96	25,7	126	33,8	151	40,5

⁴ Hesaplamalar doğal gazı kullananlar (373) üzerinden yapılmıştır.

Diğer yakıt türlerine nispeten daha kolay ve rahat olması	0	0	0	0	101	27,1	145	38,9	127	34
Konutunun bulunduğu apartmandaki diğer dairelerin kullanması	87	23,3	246	66	40	10,7	0	0	0	0
Isınma, sıcak su ve tüp ihtiyacının birlikte karşılama imkânına sahip olması	0	0	0	0	70	18,8	210	56,3	93	24,9
Evimde sadece istediğim kısımları ısıtma imkânı sunması	0	0	0	0	91	24,4	139	37,3	143	38,3
Sadece kendi maliyetime katlanma imkânı sunması	0	0	0	0	103	27,6	145	38,9	125	33,5
Doğal gaz kullanılırken kül, sis vb. sorunlarının olmaması	0	0	0	0	66	17,7	154	41,3	153	41

Tablo 10'dan görüldüğü üzere doğal gazı tercih etmeme nedenlerine ilişkin sorulara “Kesinlikle Evet” ve “Evet” olarak cevaplayanların sayısı (en yüksek frekansın) sırasıyla; kışlık yakıtımı maliyetsiz olarak temin etmem, doğal gaz için gerekli sistemin ve kombinin pahalı olması, oturduğum binaya doğal gazın gelmemesi, gibi nedenlerde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte tüm sorularda az sayıda da (farklı sayı ve oranlarda) olsa “Kesinlikle Hayır” ve “Hayır” şeklinde cevaplarının olduğu gözlenmiştir.⁵

Tablo 10: Doğal Gaz Enerjisini Tercih Etmeme Nedenleri

	Kesinlikle Hayır		Hayır		Kısmen		Evet		Kesinlikle Evet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
İkamet ettiğim semt/mahalleye doğal gaz gelmediği için	4	10,3	35	89,7	0	0	0	0	0	0
Oturduğum binaya doğal gaz gelmediği için	3	7,7	9	23,1	4	10,3	22	56,4	1	2,6
Kaldığım binadaki konut sahiplerinin Doğal gazı kullanmak istememeleri	3	7,7	16	41	15	38,5	5	12,8	0	0
Doğal gazı kurmak için gerekli sistemin ve kombinin pahalı olması	2	5,1	2	5,1	5	12,8	26	66,9	4	10,3
Kış mevsimi çok şiddetli ve uzun geçmediğinden elektrikli ısıtıcılar ve klima ekonomik açıdan uygun olması	3	7,7	17	43,6	16	41	3	7,7	0	0
Kış mevsimi çok şiddetli ve uzun geçmediğinden odun-kömür sobası ekonomik açıdan uygun olması	3	7,7	12	30,8	11	28,2	13	33,3	0	0
Kış mevsimi çok şiddetli ısıtma için kalorifer yakıtı (kömür ve fuel oile) ekonomik açıdan daha uygun	4	10,3	21	53,8	11	28,2	3	7,7	0	0
Kışlık yakıtımı maliyetsiz temin ettiğim (mısır koçanı yakacağı vb.) için	2	5,1	3	7,7	3	7,7	30	76,9	1	2,6
Evimin çok büyük olması ve doğal gazın ısıtmada yetersiz kalması	3	7,7	24	61,5	9	23,1	3	7,7	0	0

⁵ Hesaplamalar doğal gazı kullanmayanlar (39) üzerinden yapılmıştır.

Oturduğum semt ve mahallede elektriklerin sıkça gitmesi dolayısıyla doğal gazın sık kesilmesi	2	5,1	31	79,5	6	15,4	0	0	0	0
---	---	-----	----	------	---	------	---	---	---	---

3.2.5. Doğal Gaz Kullanımının Batman'a Sağlayacağı Olası Katkıları

Hazırlanan anketin son kısmında doğal gaz kullanımının Batman şehrine sunacağı olası katkıları ölçmek için katılımcılara 6 soru sorulmuştur. İlgili sorulara verilen yanıtlar Tablo 11'e göre değerlendirildiğinde; katılımcılardan 313 (%76,0) kişi doğal gaz kullanımının hava kirliliğini azaltmada etkili olacağını 1.derecede önemli olarak görmüştür. 88 (%21,4) kişi ise bu etkinin 2.derece önemli olduğunu belirtmiştir. WHO'nun 2017 yılındaki raporu da göz önünde bulundurulduğunda Batman'ı daha temiz bir havaya kavuşturmak için doğal gaz kullanımının yaygınlaştırması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Katılımcılardan 198 (%48,1) kişi herkese kendi maliyetine katlanma fırsatı sunacağını, 184 (%44,7) kişi yaşam standartlarının yükselmesi ve 172 (%89,5) kişi ise ekonomik katkı sağlayacağı açısından 1. derecede önemli olduğunu belirtmiştir. Maddi kaynak ve zaman israfını engellemesi faktörünü 147 (%35,7) kişi, ilgili ve yan sektörlerde yatırım ve istihdam olanaklarının artması faktörünü de 89 (%21,6) kişi 1.derecede önemli olduğunu beyan etmiştir. Tablo genel olarak değerlendirmeye tabi tutulduğunda; 4. ve 5.derece şeklindeki cevap sayılarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Batman'da doğal gaz kullanımının daha da artması durumunda Batman'ın kalkınmasında etkili olacağını ifade etmek mümkündür.

Tablo 11: Doğal Gazın Batman'a Sağlayacağı Olası Katkıları

	1.Derece		2.Derece		3.Derece		4. Derece		5.Derece	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Hava kirliliğini azaltmada etkili olacaktır.	313	76	88	21,4	6	1,5	2	0,5	3	0,7
Ekonomik katkı sağlayacaktır.	172	41,7	201	48,6	30	7,3	4	1	5	1,2
Rahat ve kolay olduğu için yaşam standartlarını yükseltecektir.	184	44,7	169	41	46	11,2	10	2,4	3	0,7
Doğal gaz kullanımının artmasıyla beraber gerek ilgili gerekse yan sektörlerde yatırım ve istihdam olanaklarını sağlar.	89	21,6	166	40,3	115	27,9	31	7,5	11	2,7
Maddi kaynak ve zaman israfını engelleyecektir.	147	35,7	193	46,8	57	13,8	12	2,9	3	0,7
Herkese kendi maliyetine katlanma fırsatı sunması nedeniyle insanların daha özgür davranmalarına katkı sağlayacaktır.	198	48,1	158	38,3	40	9,7	8	1,9	8	1,9

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Batman merkezde 412 hanehalkına uygulanan anketlerden elde edilen veriler ile doğal gaz enerjisinin Batman ili özelinde tercih edilmesi ya da edilmemesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Anketlerden elde veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda doğal gazı tercih etmede; banyo (sıcak su), mutfak (tüp) ve ısınmayı aynı anda karşılaması, odun-kömür sobası ve kaloriferli yakıtlara göre çevreyi daha az kirlilemesi, diğer yakıt

türlerine göre daha güvenilir olması, kül, sis gibi sorunların olmaması gibi nedenlerin büyük oranda etkili olduğu anlaşılmıştır. Konutunun bulunduğu apartmandaki diğer dairelerin kullanması sorusuna ise katılımcıların daha çok olumsuz yaklaşıtları sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın doğal gaz enerjisini tercih etmeyenlerin belirttiği en büyük nedenler ise, katılımcıların oturdukları binaya doğal gaz enerjisi gelmemesi, doğal gazı kurmak için gerekli sistemin ve kombinin pahalı olması ve kışlık yakıtın maliyetsiz temin etmesi gibi nedenler olduğu görülmüştür.

Katılımcılar, doğal gazın Batman`da daha yaygın hale gelmesi durumunda Batman`a olası bazı katkılarına yönelik soruları ise çoğunlukla 1.derecede önemli görmüşlerdir. Böylece doğal gazın daha yaygın hale gelmesi ile birlikte Batman yerel kalkınmasında etkili olacağını belirtmişlerdir.

Dünya Sağlık Örgütü`ne göre hava kirliliğinin yüksek olduğu Batman ili için çıkan bu sonuçlar dikkate alındığında doğal gaz kullanımının tüm ildeki mahallelerde yaygınlaştırılması hatta tüm ilin doğal gaza bir an önce geçirmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun için Batman`daki hanehalkı ile birlikte yerel ve merkezi otoritelere de büyük iş düştüğü söylenilebilir. Nitekim ilgili otoriteler, doğal gaz şebekesi gitmemiş mahallelerde alt yapı çalışmalarını hızlandırmalı ve bu mahallelere doğal gazın ulaşımını sağlamalıdır. Bunun yanı sıra doğal gazı tercih etmeme nedenlerinden en önemlileri olarak belirtilen doğal gaz için gerekli sistemin ve kombinin pahalı olması ile ilgili bahse konu aktörlerin sistemin daha ucuza mal etmesi için ilgililere yardım ve destekte bulunarak doğal gaz kullanımının yaygınlaştırması sağlanabilir.

Kaynakça

Ackah, Ishmael (2014), “Determinants of Natural Gas Demand in Ghana”, **OPEC Energy Review**, 38 (3), s. 272-295.

Akay, M. Emin (2009), “Kırıkkale-Kırşehir Bölgesinde Doğal gaz Tüketim Analizi”, Elektrik Mühendisleri Odası-Ankara Şubesi, İçanadolu Yerel Enerji Forumu: Kırşehir.

Aras, Haydar ve Aras, Nil (2002), “Konutsal Doğal gaz Talebinin Tahmini”, http://www.emo.org.tr/ekler/2a2dcc36a08a345_ek.pdf (Erişim Tarihi: 22.8.2020).

Emeç, Abdulkadir Sezai (2012), *Doğal gaz Talebini Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi: Osmaniye Örneği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, .Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

EPDK (2015), “Doğal Gaz Piyasası 2014 Yılı Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

EPDK (2016), “Doğal Gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

EPDK (2017), “Doğal Gaz Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

EPDK (2018), “Doğal Gaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

EPDK (2019), “Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

Eren, Tuğba (2017), *Doğal gaz Tüketim Planlamasında Gri Tahmin Yöntemi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gonzales, A.D., Carlsson-Kanyama, A., Crivelli, E. S. ve Gortari, S (2007), “Residential Energy Use in One-Family Households with Natural Gas Provision in A City of The Patagonian Andean Region”, **Energy Policy**, 35, s. 2141-2150.

Gülcü, Yunus (2010), *Isparta İlinde Doğal gaz Kullanımını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

<http://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/batman/batman-hava-kirliliginde-ilk-ucte-11844890/>, (Erişim Tarihi: 18.9.2020).

<https://www.igu.org/natural-gas-powers-economic-growth>(Erişim Tarihi: 18.9.2020).

Kalaycı, Eylem (2015), *Anfıs ile Türkiye'nin Doğal gaz Talep Tahmini*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Koyuncu, Cüneyt ve Bakırtaş, İbrahim (2005), “Logit Modeller Yardımıyla Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörlerin Mevcut Alternatif Isınma Sistemleri Üzerindeki Etkileri (Kütahya Üzerine Bir Uygulama)”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19 (1), s. 37-54.

Li, Junchen., Dong, Xiucheng., Shangguan, Jianxin ve Höök, Mikael (2011), “Forecasting the Growth of Chinese Natural Gas Consumption”, **Energy**, Vol. 36(3), s.1380-1385.

Liao, Huei-Chu ve Chang, Tsai-Feng (2002), “Spaca-Heating and Water-Heating Energy Demands of the Aged in the US”, **Energy Economics**, 24, s. 267-284.

Oruç, Kenan Oğuzghan ve Çelik Eroğlu, Şeyma (2017), “Isparta İli İçin Doğal Gaz Talep Tahmini”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22(1), s. 31- 42.

Özçomak, Mehmet Suphi., Oktay, Erkan, ve Özer, Hüseyin (2006), “Erzurum İlinde Potansiyel Doğal Gaz Talebini Etkileyen Faktörlerin Tespiti”, **EKEV Akademi Dergisi**, 10(17), s.309-321.

Sakal, Halil Burak (2018), *Türk Akımı ve Mavi Akım projelerinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Rusya-Türkiye İlişkilerinde Enerji Çalıştayı, 26-28 Eylül, Kapadokya Üniversitesi.

Sarak, H. ve Satman, A (2003), “The Degree-Day Method to Estimate the Residential Heating Natural Gas Consumption in Turkey: A Case Study”, **Energy**, 28, s.929-939.

Şengün, Gülden (2012), *Doğal gaz Talep Tahmini Bayburt İli Üzerine Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Tatlı, Halim ve Lebe, Fuat (2017), “Türkiyede Doğal gaz Tüketimi. Sermaye İstihdamın Ekonomik Büyümeyle İlişkisi: Eşbütünsel ve Nedensellik Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 32(1), s. 1-28.

Topçu, Görkem Yusuf (2013). *Türkiye Doğal gaz Tüketim Tahmini*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

TPAO. (2018). “2017 Yılı Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu”, <http://www.tpao.gov.tr/file/2003/sector-raporlari-2017-2725e5d182fd81c3.pdf> (Erişim Tarihi: 15.9.2020).

Tuzun, Hakan (2020), *Doğal Gaz Enerjisi Tercih Nedenleri: Batman İli Üzerine Bir Uygulama*. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.

TÜİK (2018), <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr/> (Erişim Tarihi: 18.9.2020).

Verhalen, Theo M. M. ve Raaij, F.Van. (1981), “Household Behavior and the Use of Natural Gas for Home Heating”, **Journal of Consumer Research**, 8(3), s. 253-257.

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

08/08/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Prof. Dr. Hülya BAKIRTAŞ

Aksaray Üniversitesi
İİBF-Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
hbakirtas@aksaray.edu.tr

Uzman Gönül SEKENDÜR TURGU

Eylül Çeviri ve Danışmanlık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
İnsan Kaynakları Uzman Yardımcısı
gonul.sekendur@gmail.com

LİNKEDİN KULLANIM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Öz

İnternetin ortaya çıkması ve kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal iş ağlarının önemi, her geçen gün hem bireyler hem de işverenler açısından giderek artmaktadır. Bununla birlikte, ulusal literatürde LinkedIn üzerine yapılmış olan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı bireylerin sosyal bir iş ağı olan LinkedIn kullanım alışkanlıklarını ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın evrenini LinkedIn iş ağını kullanan mevcut ve potansiyel işgörenler oluşturmaktadır. Araştırma verileri, Mayıs 2018-Ocak 2019 tarihleri arasında 456 kişiye web tabanlı anket uygulanarak toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre; katılımcıların LinkedIn kullanımı cinsiyetleri açısından farklılık göstermektedir. LinkedIn premium hesabına sahip olup olmaması ve LinkedIn üzerinden iş teklifi alma durumları kullanıcıların yaşları açısından herhangi bir anlamlı farklılık göstermemektedir. Sadece LinkedIn kullanım süresi, katılımcıların eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Meslek açısından incelendiğinde ise, katılımcıların premium hesabının olup olmaması istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ayrıca LinkedIn kullanım süresi ve profil güncelleme sıklığı açısından ise katılımcıların yaşadıkları bölgeye bağlı olarak farklılıklar olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma bulguları, ilgili literatüre paraleldir.

Anahtar Kelimeler: LinkedIn, Sosyal Ağlar, Kullanım Davranışı

A RESEARCH ON LINKEDIN USAGE HABITS

Abstract

With the emergence and widespread use of the Internet, the importance of social business networks have increased day by day for both individuals and employers. However, it is seen that the studies on LinkedIn in national literature are limited. In this research, it was aimed to reveal individuals the usage habits of LinkedIn, which is a social business network. The population of the research is the existing and potential employers using the LinkedIn business network. A web-based survey was conducted on 456 people between May 2018 and January 2019. According to the findings of the research, it is seen that the usage of LinkedIn by participants differs in terms of their gender. Whether one has a LinkedIn Premium account and the offer to get a job on LinkedIn do not differ significantly in terms of the ages of the participants. Only the usage time of LinkedIn usage differs based on the education level of the participants. When examined in terms of that profession, it is not statistically significant whether participants have a premium account or not. In addition, the study found that there are differences in terms of LinkedIn usage time and frequency of profile update depending on the region where the participants live. The research findings are parallel to the related literature.

Keywords: LinkedIn, Social Networks, Usage Behavior

* Bu çalışma, "Bireylerin Sosyal İş Ağlarına İlişkin Algısı: LinkedIn Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Sosyal ağlar, insan kaynakları açısından personel bulma ve personelin seçilmesi bağlamında giderek önem kazanmaktadır. Bu amaçla hizmet eden farklı sosyal ağlar bulunmaktadır. Bu ağlara örnek olarak LinkedIn, Xing, Viadeo, Ryze verilebilir. Çalışma, LinkedIn üzerine gerçekleştirildiği için diğer profesyonel iş ağlarına yönelik açıklama yapılmamıştır. LinkedIn; iş arayanların, çalışanların, işletmelerin ve girişimcilerin kolaylıkla iş bağlantıları kurmalarına yardımcı olan bir platformdur. Aynı zamanda kullanıcılarına hem kurumsal hem de kişisel olmak üzere çift yönlü kullanım olanağı sunmaktadır (Acar, Gürsoy ve Ünsal, 2014: 23). Facebook kadar etkin olmasa da 25 yaş ve üzeri kullanıcılar arasında oldukça popüler bir sosyal medya platformudur (Mayfield, 2008; Yengin ve Bayrak, 2017). Bu platform, iş hayatında yer alan profesyonellerin ağlarını geliştirme, iş bulma, satış trendi takip edebilme ve iş paydaşları ile bir araya gelebilme gibi amaçlarla kullandıkları bir sosyal ağıdır (Del Giudice, Della Peruta ve Carayannis, 2014).

LinkedIn ile detaylı bir özgeçmiş oluşturularak işletmelere ulaşılabilir, bu işletmelerden teklifler alınabilir, bu teklifler değerlendirilebilir ve sektörel pazar araştırması yapılabilir. Bunun yanı sıra mevcut iş ortakları ve yeni kar grupları ile tanışılabilir ve bu ilişkiler geliştirilebilir (Garzarelli, 2013). Öte yandan LinkedIn'de bilgilendirme, hedef edilen kişilere ulaşım sağlama ve onlarla çeşitli fikir alışverişlerinde bulunmaya yardımcı olma imkânı sunulmuştur. Ayrıca diğer sosyal ağlara nazaran LinkedIn, işletmelerin çok düşük maliyetlerle çok yüksek verim elde edebileceği ve pazarda işletmelerin yer edinmesine olanak sağlayabileceği bir platformdur (Vardarlier, 2014). İnsan kaynağı şirketi yerine LinkedIn üzerinden çalışan bulmanın bir diğer avantajı da, insanların LinkedIn'de oluşturdukları özgeçmişlerinde daha dürüst olmalarıdır. Cornell Üniversitesi'nin bu konu üzerine yaptığı bir araştırmaya göre bireylerin LinkedIn özgeçmişlerinde daha az gerçek olmayan bilgi sundukları ortaya konmuştur. Bunun en büyük nedeni ise, özgeçmişlerin açık olması ve gerçek olmayan bilgilerin bireylerin arkadaşları tarafından fark edilebilecek olmasıdır. Kullanıcıların bu nedenle LinkedIn'deki özgeçmişlerinde gerçek olmayan bilgi vermekten kaçındıkları görülmektedir (Cülcüoğlu, 2013b).

Kişiler popüler olan sosyal ağları kullanmak yerine kurumsal ilişkilerinde LinkedIn'i tercih etmektedir. Bunun nedeni ise, LinkedIn'in tamamen amaca yönelik ciddi bir hizmet sunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca LinkedIn, en az işletme çıkarlarını gözettiği kadar, işgören ve ortakların da ihtiyaçlarını ön planda tutmaktadır (Davison, Maraist ve Bing, 2011). LinkedIn'in misyonu; hem bireye değer katabilme hem de bireylerin başkalarına değer katabilmesini sağlayarak bireylerin daha verimli ve başarılı olmalarını sağlamaktır. Küresel işgücü piyasasında tüm bireyler için ekonomik fırsat oluşturmayı vizyon edinen LinkedIn, tanınması ve etkin kullanılması gereken bir araçtır (LinkedIn).

LinkedIn kurulduğu yıldan bu zamana kadar binlerce işletme tarafından tercih edilmiş, yüzlerce insana çeşitli sektörlerde iş imkânı ve yardımlaşma olanağı sunmuştur. LinkedIn hedef piyasaya potansiyel müşterileri en hızlı şekilde ulaştırarak, onlara doğru kurumlarla işbirliği yapmalarında yardımcı olmuştur. Örneğin, Eczacıbaşı Grubu, holding adına bir LinkedIn sayfasını yönetmektedir. LinkedIn'de yer alan bu sayfanın takipçi sayısı 166.277'dir. Eczacıbaşı, aktif iş ilanlarını LinkedIn üzerinden yayınlamakta, farklı pozisyonlarda yapılan işgören seçme ve yerleştirme sürecinde işgören işe alımını LinkedIn aracılığı ile gerçekleştirmektedir (LinkedIn).

2016 yılının Aralık ayında teknoloji şirketi Microsoft tarafından satın alınan LinkedIn'in dünya genelinde 663 milyon kullanıcıya sahip olan LinkedIn'in Türkiye'de 8.4 milyon kullanıcısı bulunmaktadır. ABD'de yer alan Silikon Vadisi'nde genel merkezi bulunan işletmenin 10.000 üzerinde çalışanı vardır (LinkedIn). LinkedIn, dünyanın her yerindeki profesyonelle anında ulaşabilmeyi sağlayan bir ağıdır.

Bu çalışmada, bireylerin sosyal bir iş ağı olan LinkedIn kullanım alışkanlıkları ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde sosyal medya araçlarının hem işletmeler hem de bireyler tarafından kullanımının giderek arttığı görülmektedir. Mevcut çalışmalar incelendiğinde, özellikle ulusal literatürde sosyal iş ağları üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Uluslararası literatürde ise konu, hem işgörenler hem de işverenler açısından incelenmiştir. İşgörenler açısından yapılan çalışmalarda ise daha çok öğrenci örneklemleri üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise, mevcut ve potansiyel işgörenlerin demografik özellikleri temelinde LinkedIn kullanım alışkanlıkları irdelenmiştir. Araştırmada veri edinme yöntemi açısından anket yaklaşımı izlenmekle birlikte, ele alınan süre açısından anlık araştırma yaklaşımı izlenmiştir. Çalışmada ilk önce ilgili literatüre yer verilmiştir. Daha sonra araştırmada kullanılan yöntem, uygulanan analizler, bu analizler sonucunda ulaşılan bulgular hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da ilgili literatür temelinde araştırma bulgularının değerlendirildiği ve gelecek çalışmalara önerilerin yer aldığı sonuç ve öneriler kısmı bulunmaktadır.

1. Literatür

Bu başlık altında sosyal ağ kavramının yanı sıra LinkedIn üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

1.1. Sosyal Ağ Kavramı

Sosyal ağ; internet ortamında farklı kültürden insanların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan, bilgi paylaşımı, sosyal deney ve kültürel aktarımlarının yapıldığı, bu aktarımların farklı sanal ifade, jest ve mimiklerle desteklendiği sanal sosyal ortamdır (Tektaş, 2014 : 852). Kavram aynı düşünce yapısı içerisindeki insanları tek bir çatı altında toplamaya yarayan bir erişim sistemi olarak da ifade edilmektedir (Preeti, 2009). Sosyal ağ adı, ilk defa 1954 yılında James Barnes tarafından kullanılmıştır ve kavram, aynı amaç doğrultusunda toplanan insanların psikolojik ve duygusal aktarımları olarak tanımlanmıştır (Aksüt, Ateş, Balaban ve Çelikkant, 2011: 64). Günümüzde sosyal ağlar her kültürden, her coğrafyadan, her etnik kökenden insanın kişisel bilgilerini, gezip gördüğü yerlerin fotoğraflarını ve videolarını, hemen hemen tüm sosyal hayatını paylaşabildiği ve bu paylaşımların diğer aktif kullanıcılar tarafından beğenilebildiği ve yorum yapılabildiği, insanların hoş vakit geçirdiği ve aynı zamanda sosyalleşebildiği bir ortamdır (Dawley, 2009).

Sosyal ağlar, kişisel kullanımlar haricinde işletmelerin ticari reklam kullanımı içinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İşletmeler, geleneksel kanallar üzerinden reklam vermek yerine sosyal ağları kullanarak daha fazla kullanıcıya hitap etmektedir. Bilgisayar ve internetin tamamen hayatımızda yer edinmesiyle, bilgiye ilk elden ulaşmak ve bilgiyi bir diğerine aktarmak çok basit bir hale gelmiştir. Toplu network ağları, çıkan bir haberi anında kullanıcılara eş zamanlı bir şekilde aktarabilmekte ve birey dünyanın neresinde olursa olsun bilgiye ilk elden anında ulaşabilmektedir. Günümüzde bireyler yalnızca bilgisayar değil aynı zamanda, akıllı telefon ve ipad gibi elektronik android veri cihazlarıyla istenilen yerden bu ağlara bağlanabilmekte ve diğer kullanıcılarla anlık iletişime geçebilmektedir. Bu anlık veri transferi, toplumdaki bireylerin global çevrede olup bitenleri eşzamanlı bir şekilde anlaması ve haberdar olmasını sağlamaktadır. Bu yolla ortak bir dünya bilinci ve sağduyu oluşmaktadır (Hernandez, 2011).

Özellikle Google'da herhangi bir kişinin ismini aratan kullanıcılar, hızlı bir şekilde LinkedInde kişinin profiline ulaşabilmekte, kariyer geçmişini ve güncel durumunu üye olmadan da görüntüleyebilmektedir. Bu nedenle sadece LinkedIn bağlantılarının değil, üye olmayan kullanıcıların da profilleri hakkında saniyeler içerisinde fikir sahibi olabilmektedir. Bireylerin LinkedIn ile kariyerlerinde önemli avantajlar sağlayabilmeleri için LinkedIn'in özelliklerini bilmeleri ve profillerinde bunu etkili bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Çünkü işverenler açısından sosyal medya, adayların tutum ve davranışları açısından pek çok ipucu içermektedir (Broughton, Foley, Ledermaier ve Cox, 2013). Özellikle internet ortamında LinkedIn kullanımıyla ilgili

önerilerde bulunan birçok blog yazısı ve makale olması bunu destekler niteliktedir. Örneğin; Google üzerinden yapılan aşağıdaki "LinkedIn de yapılan hatalar" araması daha önce kullanıcıların arattığı bir konu olup, yaklaşık 20 milyonluk bir arama sonucunu getirmektedir. Bu da söz konusu platformun ciddiyetinin diğer sosyal ağlardan daha yüksek olduğunu göstermektedir (Potentialpark, 2011).

Milyonlarca insan Facebook, Twitter gibi sosyal ağları mesajlaşmak amacıyla kullanmaktadır (Blaschke ve Brindley, 2015). Sosyal ağ siteleri, çok boyutlu uygulamaları sayesinde, kullanıcılara etkili iletişim ve paylaşım olanakları sunmaktadır (Togay, Akdur, Yetişken ve Bilici, 2013). Kullanıcılar, sosyal ağ sitelerini günlük haberleri takip etmek için de kullanmaktadır (Öztürk ve Akgün, 2012: 56). Ayrıca sosyal ağ siteleri; boş vakitleri değerlendirmek, oyun oynamak, video izlemek, hobiler oluşturmak ve özel ilgi alanı sayfalarını takip etmek için de kullanılmaktadır (Şendurur, Şendurur ve Yılmaz, 2015). Sosyal ağ siteleri hem günlük hem de akademik bilgilere erişimde de kullanılmaktadır.

Bugün dünyanın dört bir yanından insanların bilgisayarlarında, tabletlerinde veya mobil araçlarında bir yandan paylaşım yaptığı bir taraftan da yapılan paylaşımları takip ettiği bir platform olan sosyal ağlar insanlar için etkili bir iletişim kanalı olduğu gibi tüzel kişilikler olarak kabul edilen işletmeler içinde kendini anlatabilecekleri paylaşım yapabilecekleri bir alan olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle sosyal ağlar aracılığıyla kişiler birbirleriyle iletişim kurarken bu iletişim işletmeler açısından birçok fırsatın ortaya çıkmasına da olanak sağlamaktadır (Dilmen, 2012). Bu nedenle işletmeler küresel anlamda en hızlı büyüyen alan olan sosyal ağlara kayıtsız kalamamakta ve işletmeler tarafından birçok amaç doğrultusunda aktif olarak kullanılmaktadır. İşletmelerin sosyal ağları aktif bir şekilde kullanmalarının nedenleri ise: kendilerinin tanıtımını yapmak, görünür olmak ve müşterilerle iletişim içerisinde olmaktır (Dağhan ve Yazıcıoğlu, 2012). LinkedIn iş dünyasına ilişkin birçok ipucu vermekte ve hem bireysel kullanıcıların hem de işletmelerin detaylı ve güncel bir şekilde tanıtımına yardımcı olmaktadır (James ve Kitchen, 2012). Bununla birlikte bu ağda hesap sahibi olabilmek için bireylerin 16 yaşında olması gerekmektedir (LinkedIn).

Sosyal ağ siteleri, doğru kullanıldığında müşterinin kültürü, yaşam tarzı, tercihleri, hobileri, iletişim bilgileri, düşünceleri ve sosyal yaşamı hakkında işletmeler bilgi sahibi olabilir. Elde ettikleri bilgileri pazarlama amaçlı olarak kullanabilir (Weinberg, 2009). Dünyada bazı sosyal ağlar diğerlerine göre daha fazla kullanılmaktadır. Bu sosyal ağlar ve kullanıcı sayıları Tablo 1' de gösterilmiştir.

Sosyal ağlar üzerine gerçekleştirilen bir araştırmaya göre; sosyal ağ kullananların % 52'si bir markayı ya da işletmeyi çevrimiçi ortamda takip edip, fan kulübüne katılmaktadır. Ayrıca sosyal ağ kullananların % 46'sı bir işletme ya da marka hakkında olumlu konuşurken, % 23'ü bir marka ya da işletme hakkında olumsuz konuşmaktadır. Sosyal ağ sitelerinde işletmeler hakkında olumlu görüşlerin ifade edilme yüzdesi, olumsuz görüşlerin ifade edilme yüzdesinden daha yüksektir (Grainger, 2010).

Tablo 1: Dünya'da ve Türkiye' de En Fazla Kullanılan Sosyal Ağlar

Sosyal Ağ Siteleri	Facebook	Instagram	Twitter	LinkedIn
Çıkış Tarihi	2004	2010	2006	2002
Kullanım Amacı	Sosyal Paylaşım	Sosyal Paylaşım	Sosyal Paylaşım	İş Bulma ve İş Başvurusu
2020 Dünya' da Kullanıcı Sayıları	2.4 milyar	1 milyar	340 milyon	663 milyon

2020 Türkiye' de Kullanıcı Sayıları	3.7 milyon	38 milyon	11.8 milyon	8.4 milyon
--	------------	-----------	-------------	------------

Kaynak: <https://wearesocial.com/digital-2020>'nin kullanıcı sayıları temelinde tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

1.2. LinkedIn İle İlgili Yapılan Çalışmalar

LinkedIn üzerine farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Cülcüoğlu (2013a); işe alım yapan kurumların, işgörenleri işe almak için sosyal medyayı nasıl kullandıklarını (ne ölçüde, kaç, ne sıklıkta, vb.) incelemiştir. 102 yönetici üzerinde yapılan araştırmada, katılımcıların neredeyse tamamının işe alımlarda LinkedIn kullandığı ve potansiyel adaylarla doğrudan (bazen adayı tanımladıklarında) LinkedIn ile iletişime geçtikleri ortaya konulmuştur.

Archambault ve Grudin (2012) tarafından yapılan çalışmada Microsoft çalışanlarının Facebook, LinkedIn ve Twitter kullanımları değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda işletme çalışanlarının büyük çoğunluğunun LinkedIn profilinin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucu ulaşılan bulgulardan bir diğeri de, Facebook kullanımının LinkedIn kullanımından daha fazla olduğu ve 2008-2011 yılları arasında LinkedIn kullanımında düşüş olduğu yönündedir. Katılımcıların çoğunluğunun günlük Facebook ve Twitter'ı kullanım oranlarının LinkedIn kullanım oranlarına göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan günlük Facebook kullanımının kadınlarda daha fazla olduğu, yine kadınların sosyal ağları daha faydalı bulduğu saptanmıştır.

Öz, Keklik ve Kılıç (2015) çalışmalarında, işletmelerin işe alım süreçlerinde hangi sosyal ağ araçlarını kullandıklarını, bu araçları işe alım sürecinin hangi aşamasında kullandıklarını, bu yöntemin nitelikli adaylara ulaşım oranlarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi amaçlamıştır. 212 katılımcıyla yapılan çalışmada işletmelerin, sosyal medyayı “adaylarla iletişime geçme” faaliyeti için kullananların %97,6'sı kariyer siteleri, %6,6'sı LinkedIn, %1,9'u Facebook, %0,5'i Twitter kullanarak iletişime geçtiklerini ve %0,5'i de sosyal ağlar aracılığıyla adaylarla herhangi bir iletişimi olmadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan işletmelerin sosyal medyayı “iş ilanı yayınlama” faaliyeti için kullananların %99,1'i kariyer siteleri, %5,2'si LinkedIn, %0,5'i Google+ ve Facebook aracılığıyla iş ilanlarını yayınlamış ve %0,5'i bu ağların hiçbirini kullanmamıştır (Öz, Keklik ve Kılıç, 2015). Vardarlier (2014) tarafından yapılan çalışmada ise işletmelerin insan kaynakları fonksiyonlarında sosyal ağ kullanımının etkisi olup olmadığı incelenmek amaçlanmıştır. Türkiye Capital dergisi tarafından 2012 yılında Capital 500 listesinde bulunan 318 işletmenin insan kaynakları yöneticisine veya temsile yetkili çalışanı arasında yapılan değerlendirmede Facebook, Twitter, LinkedIn ve Google+ iş ağları incelenmiştir. Diğer üç ağın yanı sıra LinkedIn'in en sık kullanılan ağ olduğu bulunmuştur. Ayrıca Facebook'un ortalamaya çok yakın olduğu, LinkedIn'in bu araştırmada Facebook'tan daha yüksek bir sonuç vermesinin temel nedeninin, LinkedIn'in ana kullanım amacının insan kaynakları ve profesyoneller arası iletişim açısından hedef kitleye en yakın platform olduğu ifade edilmektedir (Vardarlier, 2014). Tüfekçi (2015), işgören temini (seçme yerleştirme) yapan insan kaynakları profesyonellerinin sosyal ağların işe alım sürecinin çeşitli aşamalarında ne ölçülerde kullandığını ve algılanan etkisinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlamıştır. İnsan Kaynakları uzmanı olup temin/seçim süreçlerinde yer alan kişiler üzerinde yapılan çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğunun LinkedIn'i sosyal ağ olarak kullandıkları ya da kullanmayı planladıkları belirlenmiştir. İnsan kaynakları uzmanları, işgören adayı araştırma, adaylar ile iletişime geçme, aday havuzu yaratma, iş ilanı yayınlama faaliyetleri için LinkedIn'i tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Blank ve Lutz (2017), Büyük Britanya'da (İngiltere, İskoçya ve Galler) altı sosyal medya (Facebook, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Google+ ve Instagram) platformunun kullanıcı özelliklerini analiz etmek üzere 14 yaş ve üzeri 2.000'den fazla kişiyle yüz yüze görüştüğü çalışmasında, kullanıcı özellikleri açısından bu platformları kullanım düzeyleri yaş ve cinsiyet farklılıklarının bulunmadığı

sonucuna varmıştır. Araştırmada kullanıcıların her platformda farklı olduğu ifade edilmiştir. Facebook kullanımı yaş ve cinsiyet açısından farklılaşırken, gelir ve eğitim düzeyi açısından farklılık göstermemektedir. LinkedIn'in benimsenmesinin gelirden etkilendiği, ancak yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinden etkilenmediği görülmektedir. Çalışma, Twitter kullanımının ise yaş, gelir, cinsiyet ve eğitim düzeyinden etkilenmediğini ortaya koymaktadır. Pinterest kullanımı, yaş ve gelire (eğitim ve cinsiyete değil) bağlıyken, hiçbir demografik özellik Google+ ve Instagram kullanımını önemli ölçüde etkilemediği belirtilmektedir. Yaş ve sosyoekonomik durum, bu platformların tümü olmasa da bir kaç için önemli değişkenlerdir (Blank ve Lutz, 2017).

Sorensen (2009), web tabanlı üç sosyal ağ sitesi (Facebook, MySpace ve LinkedIn) için kullanıcı açısından güvenin nasıl ele alındığına ilişkin yaptığı araştırmada, kullanıcıların hem mevcut hem de gelecekteki uygulamalar söz konusu olduğunda kişisel bilgilerini ve gizliliklerini koruma konusunda endişeleri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Çalışma Facebook, MySpace ve LinkedIn'de güvenin ele alınmasındaki farklılıkları göstermektedir. MySpace; kullanıcının kendi kendine yönettiği güven ile ilgili parametreler için çok az olasılığa sahiptir. Ancak Facebook ve LinkedIn' de, kullanıcıların gizliliği belirli bir ölçüde ayarlama olanakları vardır. Çalışmada değişiklik isteyen kullanıcıların, Facebook kullanırken güvenilirlik konusunda sorun yaşayabileceği belirtilmektedir. Sorensen' a göre, profesyonel bir sosyal ağın özgüvenden bahsetmesi, çoğu kullanıcının sosyal ağ sitesine olan güvenilirliğini artıracaktır. Araştırmada, sadece LinkedIn'in güven kavramından özel olarak söz edildiği ve ortak değerlere çok fazla odaklandığı için diğer sosyal ağlara nispeten yüksek bir güven verdiği ifade edilmektedir (Sørensen, 2009). Bal ve Yücel (2018) Capital Dergisi'nin belirlemiş olduğu 20 kriter çerçevesinde, 700' ün üzerinde şirketten 1.602 yöneticisiyle yapmış olduğu çalışmada 36 sektörden görüşme yapılan işletmelerin de en sık kullandıkları sosyal paylaşım sitesinin LinkedIn olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda LinkedIn'in, araştırmaya konu olan tüm işletmeler tarafından kullanıldığı, işletmelerin tamamının LinkedIn'de kurumsal şirket hesabı olmakla birlikte görüşme yapılan kişilerin tamamının LinkedIn üzerinde kendi kişisel hesapları da bulunduğu bulgularına ulaşılmıştır. Görüşülen kişilerin LinkedIn'de en sıklıkla kullandıkları fonksiyonların kendi kişisel hesapları aracılığıyla işgören aday araştırması yapma ve adaylarla iletişime geçme fonksiyonları olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada az sayıda işletmenin LinkedIn üzerinde ilan yayınlama fonksiyonunu da kullandığı, bazı işletmelerin, maliyetli olması ve diğer kaynakların yeterli olması nedeniyle LinkedIn üzerinden ilan yayınlamayı tercih etmediği bulgusuna ulaşılmıştır (Bal ve Yücel, 2018: 897-917).

Nizamoğlu (2018) çalışmasında insan kaynakları yetkililerinin personel işe alım süreçlerinde sosyal ağları ne kadar etkin kullandıklarını tespit etmek amacıyla 186 işletmeyi incelemiştir. İnsan kaynakları yetkilileri ile yapılan araştırmada, işletmelerin sosyal medya ağı olarak %57,5 ile LinkedIn, %25,8 ile Facebook, %10,8 ile Google Plus'ı tercih ettiği görülmüştür. İşletmelerin işe alım sürecinde en sık kullandıkları sosyal ağlarda %70,4 ile LinkedIn ilk sırada, ardından %21,5 ile diğer (kariyer siteleri, Instagram, cv bank) %4,3 ile Facebook gelmektedir. İşletmeler, en çok LinkedIn, Facebook ve kariyer sitelerinde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda insan kaynakları yetkililerinin işe alımda en çok LinkedIn ağını kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Nizamoğlu, 2018). Caersl ve Castelyns (2011) ise, 751 Belçikalı Uzman ile yaptığı araştırmada, işe alım ve seçim prosedürlerinde LinkedIn ve Facebook kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa ne ölçüde kullanıldığını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Küçük, orta ve büyük ölçekli Belçika şirketlerine web tabanlı anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; LinkedIn ve Facebook olmak üzere her iki sosyal ağı da şirketlerin aktif olarak kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Caersl ve Castelyns, 2011).

Bonson ve Bednarova (2013), STOXX Europe 600 endeksinde yer alan Avrupa bölgesindeki 12 ülkede büyük, orta ve küçük ölçekli şirketleri temsil eden 306 şirket ile anket yoluyla yaptıkları çalışmada Euro Bölgesi şirketlerinin LinkedIn'i ne ölçüde kullandığını, çevrimiçi uygulamalarını nasıl yönettiklerini, tipik kitlelerinin ne olduğunu, kapsam ve kitleyi etkileyen potansiyel faktörleri

analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; LinkedIn kullanımının kapsamı, şirket büyüklüğü ve şirketin faaliyet gösterdiği sektör ile pozitif ilişkilidir. Takipçi sayısı, şirket büyüklüğü, LinkedIn kullanımının kapsamı, bir kariyer bölümünün mevcudiyeti ve LinkedIn' deki çalışan sayısı ile pozitif ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Bonsón ve Bednárová, 2013). İlgili literatür temelinde oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Katılımcıların cinsiyetleri açısından LinkedIn kullanımına ilişkin; *a) LinkedIn premium hesabının olması, b) LinkedIn kullanım süresi, c) LinkedIn kullanım sıklığı, d) LinkedIn profil güncelleme sıklığı ve e) LinkedIn'den iş teklifi alma durumu* farklılık gösterir.

H₂: Katılımcıların yaşları açısından LinkedIn kullanımına ilişkin; *a) LinkedIn premium hesabının olması, b) LinkedIn kullanım süresi, c) LinkedIn kullanım sıklığı, d) LinkedIn profil güncelleme sıklığı ve e) LinkedIn'den iş teklifi alma durumu* farklılık gösterir.

H₃: Katılımcıların eğitimleri açısından LinkedIn kullanımına ilişkin; *a) LinkedIn premium hesabının olması, b) LinkedIn kullanım süresi, c) LinkedIn kullanım sıklığı, d) LinkedIn profil güncelleme sıklığı ve e) LinkedIn'den iş teklifi alma durumu* farklılık gösterir.

H₄: Katılımcıların meslekleri açısından LinkedIn kullanımına ilişkin; *a) LinkedIn premium hesabının olması, b) LinkedIn kullanım süresi, c) LinkedIn kullanım sıklığı, d) LinkedIn profil güncelleme sıklığı ve e) LinkedIn'den iş teklifi alma durumu* farklılık gösterir.

H₅: Katılımcıların yaşadıkları bölge açısından LinkedIn kullanımına ilişkin; *a) LinkedIn premium hesabının olması, b) LinkedIn kullanım süresi, c) LinkedIn kullanım sıklığı, d) LinkedIn profil güncelleme sıklığı ve e) LinkedIn'den iş teklifi alma durumu* farklılık gösterir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini; 18 yaşını dolduran LinkedIn iş ağını kullanan mevcut ve potansiyel işgörenler oluşturmaktadır. Araştırma süresi içinde evrene ulaşma imkanı olmadığından kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri web tabanlı anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Web tabanlı anket, internet üzerinde bir web server sayesinde yayınlanan ve kişilerin internet bağlantısı üzerinden her yerden erişim yapabileceği bir anket türüdür. Bu anket türü, diğer anket türlerine nazaran daha çok katılımcıya erişebilme imkanı sağlamakla birlikte daha hızlı ve daha güvenli sonuç elde edilebilme imkanı vermektedir. (Elabiad, 2013). Web tabanlı anket, üç bölümden oluşmakta olup, ilk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 10 soru, ikinci bölümde katılımcıların LinkedIn kullanım alışkanlıklarını ortaya çıkarmaya yönelik 15 soru oluşturulmuştur. Son bölüm ise katılımcıların LinkedIn algısını belirlemeye yönelik 19 sorudan oluşmaktadır. İlk iki bölümde yer alan sorular farklı ölçüm düzeylerini (nominal, ordinal, rasyo) içerirken, son bölümde yer alan sorular aralıklı ölçüm düzeyine sahiptir. Anket ifadeleri Ewing (2016) çalışması temelinde oluşturulmuştur. Mevcut araştırma, anketin ilk iki bölümünde yer alan sorular temelinde gerçekleştirilmiştir. Mayıs 2018-Ocak 2019 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. 456 kişiye anket uygulanmıştır. Ancak yanıtlar incelendiğinde özensiz doldurulan ve çalışma için önemli olan ifadelerin yanıtlanmadığı 51 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. Tüm değerlendirmeler 405 anket üzerinden yapılmıştır.

3. Analiz ve Bulgular

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu %73'nün 30 yaş ve altı yaşa sahip olduğu ve %75'inin bekar olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde, yaklaşık %67'sinin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu oranı %18.8 ile lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılar takip etmektedir. Katılımcıların yaklaşık %61'nin özel sektör çalışanı olduğu, %20'sinin öğrenci olduğu gözlenmektedir. Yaşadıkları bölgeler açısından değerlendirildiğinde ise; %58'inin Marmara Bölgesinde, %18'inin

İç Anadolu Bölgesinde yaşadığı görülmektedir. Ayrıca yaklaşık %68'i ise araştırmanın yapıldığı dönemde herhangi bir işte istihdam edilmektedir.

Katılımcıların LinkedIn kullanımına ilişkin istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılanların tamamının LinkedIn hesabına sahip olduğu görülmektedir. LinkedIn hesabına sahip olanların yaklaşık %96' sının hesabının ücretsiz olduğu, %4' ünün de premium hesaba sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların %83' ünün şimdiye kadar bir premium hesaba sahip olmadıkları %17' sinin şimdiye kadar bir premium hesabına sahip olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların ne kadar süredir LinkedIn hesabına sahip oldukları incelendiğinde, %48' inin 1-3 yıldır bir LinkedIn hesabına sahip olduğu görülmekte olup, bu oranı %31 ile 4-6 yıldır LinkedIn hesabına sahip olanlar takip etmektedir. LinkedIn kullanım sıklığı incelendiğinde katılımcıların %63' ünün günlük olarak LinkedIn'i ziyaret ettikleri %27' sinin de LinkedIn'i haftalık olarak ziyaret ettiği görülmektedir. İş aramak için LinkedIn kullanma oranlarına bakıldığında katılımcıların %60' ının LinkedIn'i iş bulmak için kullandığı gözlenmektedir. LinkedIn sosyal paylaşım ağı üzerinden iş teklifi alma oranları incelendiğinde ise, yaklaşık %49' unun iş teklifi aldığı, %51' nin şimdiye kadar LinkedIn üzerinden herhangi bir iş teklifi almadığı görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların LinkedIn Kullanımı

<i>Katılımcıların Özellikleri</i>	<i>Kategorik Ölçek</i>	<i>Frekans</i>	<i>Oran (%)</i>
LinkedIn hesabı	Evet	405	100.0
	Hayır	0	0
LinkedIn hesap türü	Ücretsiz Hesaplar	388	95.8
	Premium Üyelik	17	4.2
Premium hesabının olması	Evet	69	17.1
	Hayır	336	82.9
LinkedIn kullanım süresi	1 yıldan daha az	46	11.4
	1-3 yıl	195	48.1
	4-6 yıl	126	31.1
	7 yıl üzeri	38	9.4
LinkedIn kullanım sıklığı	Günlük	253	62.5
	Haftalık	107	26.5
	Aylık	35	8.6
	Yıllık	9	2.2
	Diğer	1	0.2
LinkedIn hesabına giriş yapılan cihaz türü	Akıllı Telefon	283	69.8
	Bilgisayar/Laptop	120	29.6
	Tablet	2	0.6
LinkedIn hesabındaki kişi sayısı	0-10	12	3.0
	11-25	9	2.2
	26-50	16	4.0
	51-100	34	8.4
	101-200	27	6.6
	200+	307	75.8
LinkedIn profil güncelleme sıklığı	Günlük	35	8.6
	Haftalık	53	13.1
	Aylık	215	53.1
	Yıllık	70	17.3
	Hiç	32	7.9

LinkedIn'in iş bulmak için kullanımı	Evet	241	59.5
	Hayır	164	40.5
LinkedIn'de iş arama sıklığı	Günlük	38	9.4
	Haftalık	44	10.9
	Aylık	92	22.7
	Yıllık	85	21.0
	Hiç	146	36
LinkedIn' den iş teklifi alma	Evet	197	48.6
	Hayır	208	51.4

3.2. Ki-Kare Analizi

Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslek ve yaşadıkları bölgelere göre LinkedIn kullanımı açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek için Ki-Kare Analizi yapılmıştır. Cinsiyete göre katılımcıların LinkedIn'e ilişkin premium hesabı olup olmaması, kullanım süresi, kullanım sıklığı, profil güncelleme sıklığı ve iş teklifi alma durumlarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Ki-Kare analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde; LinkedIn premium hesabının olup olmaması, kullanım süresi, kullanım sıklığı, profil güncelleme sıklığı ve iş teklifi alma durumlarında katılımcıların cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. Premium hesabına sahip olup olmama açısından değerlendirme yapıldığında, erkeklerin kadınlara göre premium hesaba sahip olma konusunda daha istekli olduğu görülmektedir. Benzer şekilde erkekler kadınlara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta, daha sık profilini güncellemekte ve LinkedIn'den daha fazla iş teklifi almaktadır. Analiz bulgularına göre H_1 hipotezinin tüm alt hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Yönelik Yapılan Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Kadın		Erkek		Toplam	Test Türü	P
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)			
Premium hesabın olup olmaması							
Evet	6	5.4	63	21.4	64	18.690*	0.000
Hayır	105	4.6	231	78.6	336		
LinkedIn kullanım süresi							
3 yıl ve daha az	82	73.9	159	54.1	241	13.099**	0.000
4 yıl ve üstü	29	26.1	135	45.9	164		
LinkedIn kullanım sıklığı							
Günlük	47	42.3	206	70.1	253		
Haftalık	39	35.1	68	23.1	107		
Aylık	16	14.4	19	6.5	35	38.361*	0.000
Yıllık	8	7.2	1	0.3	9		
Diğer	1	0.9	0	0	1		
LinkedIn profil güncelleme sıklığı							
Günlük	4	3.6	31	10.5	35		
Haftalık	11	9.9	42	14.3	53	19.336**	0.000
Aylık	59	53.1	156	53.1	215		
Yıllık	19	17.1	51	17.3	70		

Hiç	18	16.2	14	4.8	32		
LinkedIn'den iş teklifi alma							
Evet	42	37.8	155	52.7	197	7.449*	0.017
Hayır	69	62.2	139	47.3	208		

Tablo 4 incelendiğinde; LinkedIn premium hesabının olup olmaması, iş teklifi alma durumlarının katılımcıların yaşları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı, LinkedIn profil güncelleme sıklığı durumlarında katılımcıların yaşları açısından anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. 31 yaş ve üzeri katılımcıların, diğer yaş grubundaki katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta ve daha sık profilini güncellemektedir. Analiz bulgularına göre H_{2a} ve H_{2e} reddedilirken, diğer alt hipotezler kabul edilmiştir.

Tablo 4: Yaşa Yönelik Yapılan Ki-Kare Analiz Sonuçları

	25 yaş altı		25-30 yaş		31 ve üstü yaş		Top.	Test Türü	P
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)			
Premium hesabın olup olmaması									
Evet	22	15.5	26	17.1	21	18.9	69	1.431*	0.865
Hayır	120	84.5	126	82.9	90	81.1	336		
LinkedIn kullanım süresi									
3 yıl ve daha az	107	75.4	84	55.3	50	45	241	25.566**	0.000
4 yıl ve üstü	35	24.6	68	44.7	61	55	164		
LinkedIn kullanım sıklığı									
Günlük	86	56.3	87	57.2	86	77.5	253	23.768*	0.002
Haftalık	46	32.4	43	28.3	18	16.2	107		
Aylık	14	9.9	15	9.9	6	5.4	35		
Yıllık	2	1.4	7	4.6	0	0	9		
Diğer	0	0	0	0	1	0.9	1		
LinkedIn profil güncelleme sıklığı									
Günlük	9	6.3	9	5.9	17	15.3	35	24.960**	0.005
Haftalık	17	12	25	16.4	11	9.9	53		
Aylık	91	64	74	48.6	50	45	215		
Yıllık	18	12.7	28	18.4	24	21.6	70		
Hiç	7	4.9	16	10.5	9	8.1	32		
LinkedIn'den iş teklifi alma									
Evet	61	43	78	51.3	58	52.3	197	4.996*	0.229

Hayır	81	57	74	48.7	53	47.7	208		
-------	----	----	----	------	----	------	-----	--	--

Not: * Exact Testi, **Pearson Chi-Square

Tablo 5 incelendiğinde; LinkedIn Premium hesabının olup olmaması, kullanım sıklığı, profil güncelleme sıklığı, iş teklifi alma durumları değerlendirildiğinde katılımcıların eğitim durumları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığını söylemek mümkündür. LinkedIn kullanım süresi değerlendirildiğinde ise katılımcıların eğitimleri açısından anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların diğer katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn kullandıkları görülmektedir. Analiz bulgularına göre H_{3b} kabul edilirken, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

Tablo 5: Eğitime Yönelik Yapılan Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Lise ve öncesi		Önlisans		Lisans		Lisansüstü		Top.	Test Türü	P
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)			
Premium hesabın olup olmaması											
Evet	3	14.3	7	18.4	44	16.3	15	19.7	69	7.871*	0.191
Hayır	18	85.8	31	81.6	226	83.7	61	80.3	336		
LinkedIn kullanım süresi											
3 yıl ve daha az	12	57.1	19	50	176	65.2	34	44.7	241	11.967**	0.007
4 yıl ve üstü	9	42.9	19	50	94	34.8	42	55.3	164		
LinkedIn kullanım sıklığı											
Günlük	19	90.5	22	57.9	168	62.2	44	57.9	253	16.076*	0.335
Haftalık	2	9.5	10	26.3	72	26.7	23	30.2	107		
Aylık	0	0	6	15.8	22	8.1	7	9.2	35		
Yıllık	0	0	0	0	8	3	1	1.3	9		
Diğer	0	0	0	0	0	0	1	1.3	1		
LinkedIn profil güncel. sıklığı											
Günlük	5	23.8	5	13.2	19	7	6	7.9	35	13.098*	0.595
Haftalık	4	19	6	15.8	33	12.2	10	3.2	53		
Aylık	7	33.4	18	47.3	149	55.1	41	54	215		
Yıllık	4	19	5	13.2	46	17	15	19.7	70		
Hiç	1	4.8	4	10.5	23	8.5	4	5.3	32		
LinkedIn'den iş teklifi alma											
Evet	2	57.1	16	42.1	125	46.3	44	57.9	197	6.802*	0.293
Hayır	9	42.9	22	57.9	145	53.7	32	42.1	208		

Not: * Exact Testi, **Pearson Chi-Square

Tablo 6 incelendiğinde; LinkedIn Premium hesabının olup olmaması durumunda katılımcıların meslekleri açısından anlamlı bir farklılığın olmadığını söylemek mümkündür. LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı, profil güncelleme sıklığı, iş teklifi alma durumları katılımcının meslekleri açısından değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı ve profil güncelleme sıklığı değerlendirildiğinde, esnaf meslek grubunda olan katılımcılar diğer meslek grubunda yer alan katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta ve daha sık profilini güncellemektedir. Analiz bulgularına göre H_{4a} reddedilirken, diğer alt hipotezler kabul edilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde; LinkedIn Premium hesabının olup olmaması, kullanım sıklığı ve iş teklifi alma durumlarında katılımcıların yaşadıkları bölge açısından anlamlı bir farklılığın olmadığını söylemek mümkündür. LinkedIn kullanım süresi ve profil güncelleme sıklığı durumlarının katılımcıların yaşadıkları bölge açısından anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. LinkedIn kullanım süresi açısından değerlendirilme yapıldığında, Güneydoğu bölgesinde yaşayan katılımcılar diğer bölgelerde yaşayan katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmaktadır. LinkedIn'de profil güncelleme sıklığı açısından değerlendirildiğinde Akdeniz bölgesinde yaşayan katılımcılar, diğer bölgede yaşayan katılımcılara göre daha sık profil güncellemektedir. Analiz bulgularına göre H_{5b} ve H_{5d} kabul edilirken, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

Tablo 6: Mesleğe Yönelik Yapılan Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Öğrenci		Memur		Esnaf		İşçi		Ev hanımı		Özel sektör çalışanı		Emekli		Top.	Test Türü	P
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)			
Premium hesabın olup olmaması																	
Evet	8	9.9	2	8.7	2	16.7	5	18.5	2	18.2	50	20.4	0	0	69	10.978*	0.491
Hayır	73	90.1	21	91.3	10	83.3	22	81.5	9	81.8	95	79.6	6	100	336		
LinkedIn kullanım süresi																	
3 yıl ve daha az	65	80.2	15	65.2	4	33.3	16	59.3	5	45.5	132	53.9	4	66.7	241	23.421*	0.000
4 yıl ve üstü	16	19.8	8	34.8	8	66.7	11	40.7	6	54.5	113	46.1	2	33.3	164		
LinkedIn kullanım sıklığı																	
Günlük	42	51.9	10	43.5	9	75	19	70.4	8	72.7	159	64.9	6	100	253	50.150*	0.004
Haftalık	31	38.2	6	26.1	3	25	7	25.9	1	9.1	59	24.1	0	0	107		
Aylık	6	7.4	4	17.4	0	0	0	0	2	18.2	23	9.4	0	0	35		
Yıllık	2	2.5	2	8.7	0	0	1	3.7	0	0	4	1.6	0	0	9		
Diğer	0	0	1	4.3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1		
LinkedIn profil güncelleme sıklığı																	
Günlük	7	8.6	2	8.7	4	33.7	3	11.1	0	0	18	7.3	1	16.7	35	50.230*	0.000
Haftalık	9	11.1	4	17.4	2	16.7	3	11.1	1	9	32	13.1	2	33.3	53		
Aylık	46	56.7	5	21.7	4	33.3	16	59.3	5	45.5	136	55.5	3	50	215		
Yıllık	9	11.1	7	30.4	2	16.7	2	7.4	5	45.5	45	18.4	0	0	70		
Hiç	10	12.3	5	21.7	0	0	3	11.1	0	0	14	5.7	0	0	32		
LinkedIn'den iş teklifi alma																	
Evet	26	32.1	11	47.8	6	50	18	66.7	6	54.55	128	52.2	2	33.3	197	23.583*	0.019
Hayır	55	67.9	12	52.2	6	50	19	33.3	5	45.5	117	47.8	4	66.7	208		

Not: * Exact Testi

Tablo 7: Bölgeye Yönelik Yapılan Ki-Kare Analiz Sonuçları

	Karadeniz		Akdeniz		İç Anadolu		Ege		Doğu Anadolu		Marmara		Güneydoğu Anadolu Bölgesi		Top.	Test Türü	p
	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)	Frekans	Oran (%)			
Premium hesabın olup olmaması																	
Evet	1	7.7	4	13.8	15	20.5	4	13.8	2	15.4	42	17.9	1	7.1	69		
Hayır	12	92.3	25	86.2	58	9.5	25	86.2	11	84.6	192	82.1	13	92.9	336	5.848*	0.917
LinkedIn kullanım süresi																	
3 yıl ve daha az	10	76.9	22	75.9	52	71.2	18	62.1	9	69.2	123	52.6	7	50	241		
4 yıl ve üstü	3	23.1	7	24.1	21	28.8	11	37.9	4	30.8	111	47.4	7	50	164	14.816**	0.022
LinkedIn kullanım sıklığı																	
Günlük	5	38.5	16	55.2	47	64.4	17	58.6	8	67.5	151	64.5	9	64.3	253		
Haftalık	5	38.5	11	37.9	19	26	7	24.1	1	7.7	59	25.2	5	35.7	107		
Aylık	2	15.4	2	6.9	6	8.2	4	13.8	2	15.4	19	8.1	0	0	35	25.076*	0.395
Yıllık	1	7.7	0	0	1	1.4	1	3.4	2	15.4	4	1.7	0	0	9		
Diğer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.4	0	0	1		
LinkedIn profil güncelleme sıklığı																	
Günlük	0	0	4	13.8	7	9.6	3	10.3	1	7.7	19	8.1	1	7.1	35		
Haftalık	1	7.7	3	10.3	7	9.6	5	17.2	2	15.4	32	13.7	3	21.4	53		
Aylık	6	46.2	18	62	42	57.6	15	51.7	2	15.4	123	52.5	9	64.3	215	30.808*	0.000
Yıllık	5	38.5	4	13.8	11	15.1	4	13.8	3	23.1	42	17.9	1	7.1	70		
Hiç	1	7.7	0	0	6	8.2	2	6.9	5	38.5	18	7.7	0	0	32		
LinkedIn'den iş teklifi alma																	
Evet	9	69.2	12	41.4	31	42.5	10	34.5	4	30.8	126	53.8	5	35.7	197		
Hayır	4	30.8	17	58.6	42	57.5	19	65.5	9	69.2	108	46.2	9	64.3	208	15.388*	0.207

3.3. Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkinin şiddetini belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenlerden birinin ya da her ikisinin de aralık ve rasyo seviyesinde olmadığı ancak sıralı olduğu ve normal dağılmadığı durumlarda Spearman Korelasyon Katsayısı kullanılır (Tonta, 2007). Analiz sonucunda yaş değişkeni ile LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı, kişi sayısı, iş arama sıklığı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. LinkedIn kullanım süresi değişkeni ise; LinkedIn'deki kişi sayısı, profil güncelleme sıklığı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. *LinkedIn kullanım sıklığı* ile LinkedIn'deki kişi sayısı, profil güncelleme sıklığı, LinkedIn'de iş arama sıklığı arasında anlamlı bir ilişki vardır. *LinkedIn'deki kişi sayısı değişkeni* ile LinkedIn profil güncelleme sıklığı arasında negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki vardır. *LinkedIn profil güncelleme sıklığının ise*; LinkedIn iş arama sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 8: Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.Yaş	1					
2.Linkedin kullanım süresi	.283**	1				
3.Linkedin kullanım sıklığı	-.151**	-.096	1			
4.Linkedin'deki kişi sayısı	.155**	.309**	-.436**	1		
5.Linkedin profil güncelleme sıklığı	.040	.104*	.291**	-.207**	1	
6.Linkedin'de iş arama sıklığı	.150**	.071	.150**	-.016	.147**	1

Not: ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

Sonuç ve Öneriler

İşletmeler için en önemli unsur, insan unsurudur. İşletmelerin, insan kaynağı ihtiyacını tarihsel süreç içerisinde gerek geleneksel yöntemlerle gerekse modern yöntemler kullanarak karşıladığı görülmektedir. Özellikle İK uygulamaları, teknolojiyle birlikte bir dönüşüme uğramıştır. Teknolojinin hızla gelişmesine paralel olarak insan kaynaklarına yönelik gerçekleştirilen uygulamalarda, yenilikçi düşüncelerin yer aldığı ve yapay zekâ uygulamalarından faydalandığı görülmektedir. Günümüz insan kaynakları trendleri arasında en fazla göze çarpan unsur, çalışan bağlılığının teşvik edilmesi ve insan kaynakları çalışmalarını iyileştirme konusunda yapay zekâdan faydalanılmasıdır. Yeteneklerin işletmeye çekilmesi için yeni pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi, sosyal ağ iletişiminin ön planda tutulması ve işe alım süreçlerinde otomasyonun artırılması insan kaynakları uygulamalarının yönelimleri arasında yer almaktadır.

Sosyal ağlar hayatın her alanını olduğu gibi insan kaynakları alanını da etkisi altına almıştır. İşe alım süreçlerinde sosyal ağların kullanımı işletmelerin faydalanabileceği en yenilikçi uygulamalardan biri haline gelmiştir. Sosyal ağların işletmeler tarafından kullanılması sosyal iş ağlarına olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmalar, işverenlerin ve potansiyel işgörenlerin sosyal iş ağlarını hedef kitleye ulaşabilmek için bir iletişim aracı olarak değerlendirmesi gerektiğini göstermektedir. İşverenlerin, insan kaynaklarına doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan yöneticilerin sosyal iş ağlarını kullanmaları; işe alım sürecini etkin ve verimli bir şekilde kullanmaları ve potansiyel ile mevcut işgörelere çok daha hızlı ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

Yapılan çalışmalar sosyal iş ağları arasında LinkedIn kullanımının diğer sosyal iş ağlarına oranla çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Kurumsal bir yapıya sahip olması, kullanıcı açısından herhangi bir maliyetinin olmaması, herkese açık olması, hem işgörenler hem işletmeler tarafından tercih edilmesini sağlamaktadır. İşletmeler açısından özel istihdam büroları veya danışmanlık firmaları yerine LinkedIn aracılığıyla işgören aramanın başka bir avantajı ise insanların LinkedIn'de yayınladıkları profillerinde daha dürüst olmalarıdır. Bu gibi yönleriyle diğer sosyal iş ağlarından ayrılan LinkedIn, işletmeleri kendisine çekmekle birlikte bu işletmelerde iş arayan kişilerin de en fazla tercih ettiği sosyal iş ağı olduğu görülmektedir.

İlk defa ülkemizde 10 Mart 2020'de görülen Covid 19, insanların sosyal medya kullanım alışkanlıklarını da değiştirmiştir. AdColony tarafından ülkemizdeki 14-65 yaş arasındaki katılımcılarla yapılan araştırmaya göre, kullanıcıların sosyal medya kanallarından beklentisinin sosyalleşmekten ziyade doğru bilgi almak yönünde değiştiği belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, kullanıcıların en güvenilir bulduğu sosyal medya platformu LinkedIn'dir. LinkedIn, kullanıcıların hem güvenilir bilgiye ulaşması hem de evden çalıştıkları bu dönemde kendi sektörlerine ilişkin haberleri takip etmesi açısından önem taşımaktadır. Katılımcıların %57'si bir hafta içerisinde bu platformda 1 ila 3 arasında ileti paylaştığı ve %37'sinin gün içinde en az 30 dakika LinkedIn'de vakit geçirirken, %30'unun ise yarım saatten daha fazla vakit geçirdiği belirlenmiştir (AdColony, 2020). LinkedIn tarafından yapılan araştırmada ise, bilgi teknolojisi profesyonellerinin, diğer sektördeki profesyonellere göre daha fazla içerik görüntülediği ve paylaştığı belirlenmiştir. Teknoloji alanında çalışan profesyonellerin %80'i, haftada en az 1 kere, %45'i her hafta ve %35'i ise her gün LinkedIn'deki içeriklerle etkileşime girdiği, daha fazla beğendiği ve içeriği paylaştığı belirlenmiştir (Rrecruit, 2020).

LinkedIn, her geçen gün platforma yeni özellikler eklemektedir. Bu yolla kullanıcı dostu olarak platformu geliştirmekte ve kullanıcı deneyimini her geçen gün iyileştirmektedir. Platform, Covid 19 sürecinde de, işsiz kalmış kişilerin ya da kapanan veya küçülmeye giden işletme sahiplerinin paylaşımlarına, support (destek) reaksiyonu ile destek verilmesini sağlayarak, bu yolla paylaşımların daha fazla kişiye ulaşmasına olanak tanımaktadır. Yine bu dönemde zor durumda olan kişilere; kariyer koçluğu, özgeçmiş inceleme ve gönüllü çalışma gibi durumlar açısından yardımcı olunabilecek duyurular yapılabilmektedir (Marketing Türkiye, 2020). Görüldüğü gibi platform, içinde bulunulan koşullara hızlı bir şekilde uyum göstermekte ve kullanıcıların beklentilerini karşılayabilmek için çözüm önerileri üretmektedir.

Bu çalışmada, profesyonel iş ağı olan LinkedIn'e ilişkin işgörenlerin kullanım alışkanlıkları ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır. Sosyal medya konusu, hem ulusal hem de uluslararası araştırmacıların dikkatini çeken ve yoğun olarak araştırılan bir konudur. Bununla birlikte, profesyonel iş ağlarının kullanımına yönelik yapılan çalışmaların özellikle ulusal literatürde sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada, ülkemizin farklı bölgelerinde yaşayan bireylerin LinkedIn kullanım alışkanlıkları ortaya çıkarılmakla birlikte, araştırmanın farklı meslek gruplarına yönelik olarak gerçekleştirilmesi ve hem mevcut hem de potansiyel işgörenleri içermesi önemlidir. Bu araştırmayla, hem ulusal literatüre katkı sağlanırken, hem de uluslararası literatüre gelişmekte olan bir ülkeye ilişkin LinkedIn kullanım profili ortaya konması açısından katkı sağlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre; katılımcıların cinsiyetleri ile LinkedIn kullanımı açısından anlamlı bir farklılık vardır. Bu bulgu literatüre paraleldir (Hoda, Gupta, Ahmad ve Gupta, 2021). Erkeklerin kadınlara göre premium hesaba sahip olma konusunda daha istekli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda erkekler, kadınlara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta, daha sık profilini güncellemekte ve LinkedIn'den daha fazla iş teklifi almaktadır. İlgili literatür incelendiğinde elde edilen bulguların literatüre paralel olduğu yani erkeklerin kadınlara göre LinkedIn kullanma olasılığının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır

(Hargittai, 2015; Baker, Bricout, Moon, Coughlan ve Pater, 2013). LinkedIn kullanımı, katılımcıların yaşlarına göre değerlendirildiğinde LinkedIn kullanım süresi, LinkedIn kullanım sıklığı ve LinkedIn profil güncelleme sıklığı arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. 31 yaş ve üzeri katılımcıların diğer yaş grubundaki katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta ve daha sık profilini güncellemektedir. Baker vd. (2013), 31 yaş ve üzeri kullanıcılarının diğer yaş gruplarına oranla daha fazla LinkedIn kullanımı olduğunu belirlenmiştir. LinkedIn' i faydalı bulan ve yaygın olarak kullananlar içerisinde sektördeki genç profesyonellerin yer alması bu sosyal iş ağının gelecekte çok daha işlevsel bir yapıya sahip olacağını ve gelişeceğini göstermektedir (Skells ve Grudin, 2009). Örneğin, araştırma şirketi olan Potentialpark tarafından yapılan bir araştırmaya göre; Avrupa'da genç iş arayanların %64'ünün, işverenler ile çevrimiçi görüşme yapmak istedikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan araştırmada İngiltere'de işgören adaylarının %48'i LinkedIn'i çevrimiçi görüşme platformu olarak tercih ettikleri görülmüştür (Potentialpark, 2011).

LinkedIn kullanımı katılımcıların eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde kullanım süresi ile anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların diğer katılımcılara göre daha uzun süredir LinkedIn kullandıkları görülmektedir. 4 yıl ve daha fazla süredir LinkedIn kullanan katılımcıların %54.5'i yüksek lisans eğitim düzeyine sahip olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Hargittai (2015), çalışmasında yüksek eğitilmiş bireylerin LinkedIn'i benimseme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Duggan, Ellison, Lampe, Lenhart ve Madden (2015) tarafından yapılan araştırmada da benzer bir bulguya ulaşılmıştır. Badoer, Holling ve Chester (2021) ise yaptıkları araştırmada, lisans düzeyinde öğrencilerin LinkedIn kullanım davranışlarının sınıf düzeyi açısından farklılaştığını belirlemiştir. LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı, profil güncelleme sıklığı, iş teklifi alma durumları katılımcının meslekleri açısından değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. LinkedIn kullanım süresi, kullanım sıklığı ve profil güncelleme sıklığı değerlendirildiğinde, esnaf, diğer mesleklere göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullanmakta, daha sık LinkedIn hesabına giriş yapmakta ve daha sık profilini güncellemektedir.

LinkedIn kullanım süresi ve profil güncelleme sıklığı arasında bölge bazlı anlamlı bir farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kullanım süresi temelinde değerlendirildiğinde, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanların diğer bölgelerde yaşayanlara göre daha uzun süredir LinkedIn'i kullandığı belirlenmiştir. Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işsizlik oranlarının yüksek olmasına bağlı olabilir. Bununla birlikte, profil güncelleme sıklığında ise; Akdeniz bölgesinde yaşayanların diğer bölgede yaşayan katılımcılara göre daha sık profillerini güncelledikleri görülmüştür. Bu durum Akdeniz bölgesinin tarım ve hayvancılıktan turizme pek çok alanda iş imkânlarının olmasıyla ilişkilendirilebilir.

LinkedIn kullanımı önemli olmakla birlikte, platformdan daha fazla fayda sağlayabilmek için ilgili platformun etkili kullanılması gerekir. Etkili bir LinkedIn kullanımı için dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar vardır. Bunlar; platformun sadece iş hayatına yönelik paylaşımlar yapılmak için kullanılması, çalışma alanına uygun olan kişilerle bağlantı kurulması, kişiyi tanımlayan iyi bir özet oluşturulması, profilin geliştirilmesi için zaman harcanması, iyi bir profil resminin kullanılması, ilgilenilen işletme profillerinin takip edilmesi, profilin her zaman güncel olması, mobil kullanım, web sitesi ya/ya da blog sayfası varsa profile eklenmesi ve platformda aktif olunması olarak belirtilebilir (LinkedIn, 2018). Yağmur (2019), tarafından yapılan bir çalışmada Y kuşağının LinkedIn kullanımı bireysel çevrimiçi itibar yönetimi açısından incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre Y kuşağı bireylerinin, LinkedIn'e ilişkin olumlu algıları bulunmakla birlikte, bunu kullanım davranışına tam olarak yansıtamadıkları belirlenmiştir.

İtibar yönetimi kavramı her ne kadar işletmeler için kullanılan bir kavram olsa da günümüzde çevrim içi platformlarda bireylerde itibar yönetimi gerçekleştirilmektedir. Özellikle bireylerin sosyal

iş ağlarındaki profili, beğenileri, paylaşımları ve takipleri itibar yönetimi açısından önem kazanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bireylerin sosyal iş ağlarında itibarı arttıkça, bu bireylerin hem bağlantı sayısının artması hem de paylaşımlarının beğenilmesi ve paylaşılması artacaktır. Bununla birlikte, bireylerin hedeflediği işverenlere ulaşabilmesi, görüşebilmesi ve ilgili işletmede istihdam edilebilmesi mümkün hale gelecektir.

Araştırma bazı kısıtlar temelinde yapılmıştır. Bunlar; profesyonel iş ağı olarak sadece LinkedIn üzerine çalışmanın gerçekleştirilmesi, LinkedIn kullanımının ve algısının işgören açısından incelenmesi, çalışmanın verilerinin yaklaşık %58'inin Marmara Bölgesi'nden elde edilmesi, çalışmada kolayda örnekleme tekniğinin kullanılmasıdır. Araştırma bulgularından yola çıkarak gelecekteki araştırmacılara ve uygulayıcılara bazı öneriler yapılabilir. Bunlar:

1. Profesyonel iş ağı olarak sadece LinkedIn üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda diğer sosyal iş ağları da incelenebilir.

2. Çalışmada mevcut ve potansiyel işgören açısından LinkedIn kullanımı incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalar farklı değişkenler üzerinde gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda sosyal iş ağlarını terk etme veya kullanmama nedenleri incelenerek sosyal iş ağlarının bir başka dinamiği veya olası tehdit ve riskleri değerlendirilebilir.

3. LinkedIn kullanımı ve algısı mevcut ve potansiyel işgörenler açısından incelenmiştir. Dolayısıyla işgören açısından LinkedIn algısı araştırılmıştır, gelecekte yapılacak olan araştırmalarda konu işveren açısından incelenebilir.

4. Çalışma verilerinin yaklaşık %58'i Marmara Bölgesi'nden elde edilmiştir. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda tüm bölgelerin eşit ya da birbirine yakın olarak araştırmada temsil etmesi sağlanabilir. Bu yolla elde edilen bulguların genişletilmesine katkı sağlanmış olur.

Kaynakça

Acar Sami - Gürsoy Hülya - Ünsal Nimet Özgül, (2014), "İlişkisel Toplumda Sosyal İş Ağlarının Kariyer Gelişimi Açısından Önemi: LinkedIn Örneği", **Electronic Journal Of Vocational Colleges**, 17-34.

Adcolony (2020), <https://www.adcolony.com/blog/2020/05/06/social-media-habits-changing-during-coronavirus/>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

Aksüt Mehmet - Ateş Songül - Balaban Sevgi - Çelikkanat Ayşegül, (2011), İlk ve ortaöğretim öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerine ilişkin tutumları (Facebook örneği), **XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri**, (s. 63-68), Uşak Üniversitesi, Uşak.

Archambault, Anne and Grudin, Jonathan (2012), A longitudinal study of Facebook, LinkedIn, & Twitter use, **CHI '12: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems**, (s. 2741-2750), Austin, Teksas, ABD.

Baker, Paul M.A. - Bricout, John C. - Moon, Nathan W. - Coughlan, Barry - Pater Jessica (2013), "Communities Of Participation: A Comparison Of Disability And Aging Identified Groups On Facebook And LinkedIn", **Telematics and Informatics**, 30(1), 22-34.

Badoer, Emilio- Hollings, Yvette- Chester, Andrea (2021), "Professional Networking For Undergraduate Students: A Scaffolded Approach", **Journal of Further and Higher Education**, 45(2), 197-210

Bal, Yasemin ve Yücel, Pınar (2018), “Elektronik İşe Alım Sürecinde Sosyal Paylaşım Sitelerinin Kullanımı ve Bir Uygulama”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11, 897-917.

Blank, Glant and Lutz, Christoph (2017), “Representativeness Of Social Media İn Great Britain: Investigating Facebook, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Google+ And Instagram”, **American Behavioral Scientist**, 61(7), 741-756.

Blaschke, Lisa Marie and Brindley, Jane (2015), **Using Social Media İn The Online Classroom**, The international handbook of e-learning, (Cilt 2), (In M. Ally & B. Khan (Eds.), Dü.) Athabasca, Canada: Routledge.

Bonsón, Enrique and Bednárová, Michaela (2013), “Corporate LinkedIn Practices Of Eurozone Companies”, **Online Information Review**, 37(6), 969-984.

Broughton Andrea - Foley Beth - Ledermaier Stefanie - Cox Annette, (2013), **The Use Of Social Media İn The Recruitment Process**, Acas, London.

Caersl, Ralf and Castelyns, Vanessa (2011), “LinkedIn And Facebook İn Belgium: The Influences And Biases Of Social Network Sites İn Recruitment And Selection Procedures”, **Social Science Computer Review**, 29(4), 437-448.

Cülcüloğlu, Eylem (2013a), **Social media in recruitment**, Netherland: Master Thesis, New Media and Digital Culture in the Humanities Faculty of Utrecht University.

Cülcüloğlu, Eylem (2013b), “İnsan Kaynaklarında Yeni Dönem”, **Türkiye Bilişim Derneği Bilişim Dergisi**, 41(153), 11-183.

Dağhan, Irmak ve Yazıcıoğlu, Onur (2012), **Türkiye ve Sosyal Medya**, Okyanus Yayınları, İstanbul.

Davison, Kristi H. - Maraist Catherina - Bing Mark N., (2011), “Friend Or Foe? The Promise And Pitfalls Of Using Social Networking Sites For HR Decisions”, **Journal of Business and Psychology**, 26, 153-159.

Dawley, Lisa (2009), “Social Network Knowledge Construction: Emerging Virtual World Pedagogy”, **On The Horizon**, 17(2), 109-121.

Del Giudice Manlio - Della Peruta - Maria Rosaria - Carayannis Elisa G., (2014), **Social Media And Emerging Economies: Technological, Cultural And Economic Implications**, Springer, London.

Dilmen, Necmi Emel (2012), **Sosyal Medya/Akademi**, Sosyal paylaşım ağlarının reklam ve pazarlama disiplinleri içerisinde kullanımı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Duggan, M.- Ellison, N.- Lampe, C. - Lenhart, A. - Madden, M. (2015), Demographics of key social networking platforms. Pew research center. <https://www.pewresearch.org/internet/2015/01/09/demographics-of-key-socialnetworking-platforms-2/>

Elabiad, Zeynep (2013), *Web tabanlı anket sistemi ile elde edilen verilerin veri madenciliği yöntemi ile analizi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ewing, C. S. (2016), *Perceptions of college students towards the use and usefulness of LinkedIn as a professional networking tool*. Candidate for Degree of Doctor of Philosophy, Mississippi State University in the Department of Instructional Systems and Workforce Development, Mississippi.

Garzarelli, Elizabeth (2013), **How To Get Recruited On LinkedIn!**, eBookIt.com, Nottingham.

Grainger, John D. (2010), **The Syrian Wars**, Bostan, Brill, Leiden.

Hargittai, Eszter (2015), "Is Bigger Always Better? Potential Biases Of Big Data Derived From Social Network Sites", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 659(1), 63-76.

Hernandez, Elise (2011), **Older adults and online social networking: Relating issues of attitudes, expertise, and use**, Orlando, Florida: University of Central Florida.

Hoda, N.- Gupta, S. L. - Ahmad, M. - Gupta, U. (2021), "Modelling the Relationship between LinkedIn Usage and Social Capital Formation". **European Journal of Sustainable Development**, 10(1), 624.

James, N. and Kitchen, T. (2012), **How To Get Your Ideal Job, Using LinkedIn, Social Media And The Internet**, WorkNet Careers, USA.

LinkedIn (2003), <https://about.linkedin.com> (Erişim Tarihi: 14.01.2019)

LinkedIn, <https://www.linkedin.com/company/eczacibasi-toplulugu> (Erişim Tarihi: 08.04.2019).

LinkedIn (2018), <https://tr.linkedin.com/pulse/etkili-bir-linkedin-kullan%C4%B1m%C4%B1-i%C3%A7in-10-ipucu-rabia-ata%C5%9Fo%C4%9Flu>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

Marketing Türkiye (2020). <https://www.marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/linkedine-gelen-yeni-ozellikler/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

Mayfield, Antony (2008), *What is social media?*, iCrossing, London, https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15.11.2019)

Nizamoglu, Nezahat Özlem (2018), *Personel seçimi ve iş bulma sürecinde sosyal medya kullanımının rolü*, Pamukkale Üniversitesi Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale.

Öz Mustafa Kemal - Keklik Belma - Kılıç Recep, (2015), İnsan kaynakları tedarikinde sosyal medyanın rolü üzerine bir araştırma, **23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi; 14-16 Mayıs 2015**, (s. 592-597). Muğla.

Öztürk, Müslüm ve Akgün, Özcan Erkan (2012), "Üniversite Öğrencilerinin Paylaşım Sitelerini Kullanma Amaçları ve Bu Sitelerin Eğitimlerinde Kullanılması İle İlgili Görüşleri", **Sakarya University Journal of Education**, 2(3), 49-67.

Potentialpark. (2011), *Talent interaction: Does facebook beat LinkedIn? Potentialpark social media release*. <http://www.potentialpark.com/wcontent/uploads/2011/12/Potentialpark-Social-Media-Release-Europe>.

Preeti, Mahajan (2009), "Use Of Social Networking In A Linguistically And Culturally Rich India", **The International Information & Library Review**, 41(3), 129-136.

Rcrecruit (2020), <https://www.rcrecruit.com/teknoloji-profesyonellerinin-linkedin-kullanim-alis%CC%A7kanliklari/>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

Skells, Meredith and Grudin, Jonathan (2009), When social networks cross boundaries: A case study of workplace use of Facebook and LinkedIn, **GROUP '09: Proceedings of the ACM 2009 international conference on Supporting group work**, 95-104.

Sørensen, Lene (2009), "User Managed Trust In Social Networking: Comparing Facebook, Myspace And LinkedIn", **I. International Conference on Wireless Communication, Vehicular Technology, Information Theory and Aerospace & Electronic Systems Technology**, 421-437.

Şendurur Polat - Şendurur Emine - Yılmaz Rezan, (2015), "Examination Of The Social Network Sites Usage Patterns Of Pre-Service Teachers", **Computers in Human Behavior**, 51, 188-194.

Tektaş, Necla (2014), "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma", **Tarih Okulu Dergisi**, (17), 851-870.

Togay Abdullah - Akdur Tunç Erdal - Yetişken İbrahim Cihan - Bilici Arzu, (2013), Eğitim süreçlerinde sosyal ağların kullanımı: Bir MYO deneyimi, **Akademik Bilişim Konferansı**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Tonta, Yaşar (2007), *SPSS ile parametrik olmayan testlerin yapılması*, <https://slideplayer.biz.tr/slide/3306880/> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

Tüfekçi, Ömer Faruk (2015), *İnsan kaynakları temininde sosyal medyanın kullanımı ve konuya ilişkin bir araştırma*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Vardarlıer, Pınar (2014), *İnsan kaynakları yönetiminde sosyal medyanın rolü*, Beykent Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul.

We are social, <https://wearesocial.com/digital-2020> (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

Weinberg, Tamar (2009), *The new community rules: Marketing on the social web*, Sebastopol, CA: O'Reilly Media, Inc.

Yağmur, Nisa Burcu (2019), *Y Kuşağının linkedin'de bireysel çevrimiçi itibar yönetimi*, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yengin, Deniz ve Bayrak, Tamer (2017), "Sosyal Medyada Dijital Kamuoyu", **The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC**, 7(2), 376-386.

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

02/07/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
aysemsezer@gmail.com

KEMALİST KADINLARDAN KEMALİST FEMİNİSTLERE, ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEN 90'LI YILLARA: KEMALİST KADIN HAREKETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Kemalist modernleşmenin temel dinamiklerinden biri kadın özgürleşmesidir. 1980'den sonra Türkiye'de feminizmin gelişmesiyle, Türk modernleşmesinin "kadın" karakteri sorgulanmaya başlanmıştır. Kadınlara haklarının bir lütuf olarak bahşedilmesi ya da kadınların mücadele ederek bu hakları kazanması tartışmanın ana eksenidir. Özellikle, "Türk Kadınlar Birliği" etrafında örgütlenen kadınların mücadelesi araştırma konusu edilmiş, aydınlanmacı modernleşmenin kadın özgürleşmesine çizdiği sınırlar sorgulanmıştır. Bu döneme kadar, Atatürk'e minnet dolu bir çizgide ilerleyen Kemalist kadınlar, 1980'den sonra Kemalist feministlere dönüşmüşler; Cumhuriyeti ve laik düzeni korumakla kendilerini vazifelendirmişlerdir. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminden 2000'lerin başına uzanan süreçte Kemalist kadın hareketinin karakterini incelemektedir. Çalışmada, Kemalist kadınların tutum ve davranışlarında yer alan süreklilik ve benzerliklerin altı çizilmekte, Kemalizm'in kadın hareketi ile nasıl ilişkilendiği ele alınmaktadır. Bu kapsamda çalışma, erken Cumhuriyet dönemi, kadın hareketinin suskunluk dönemi olan 1935-1980 dönemi ve farklılık feminizmlerinin açığa çıktığı 1990'lı yılları temel alarak Kemalist kadınların toplumsal hareketini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Modernleşme, Devlet Feminizmi, Kemalist Kadın Hareketi, Kemalist Feminizm.

FROM KEMALIST WOMEN TO KEMALIST FEMINISTS, FROM THE EARLY REPUBLICAN PERIOD TO 90'S: AN ASSESSMENT ON THE KEMALIST WOMEN'S MOVEMENT

Abstract

One of the main dynamics of Kemalist modernization is women's emancipation. After 1980, Turkish modernization's "female" character is being questioned. The main focus of discussion is on whether women are granted their rights as a blessing or that women gain these rights by struggle. Kemalist women turned into Kemalist feminists after 1980; they have served themselves by protecting the republic and the secular order. This study examines the character of the Kemalist women's movement from the early Republican period to the early 2000s. In the study, continuity and similarities in the attitudes and behaviors of Kemalist women are highlighted. In this context, the study examines the social movement of Kemalist women based on the early Republican period, the period of silence of the women's movement, the 1935-1980 period, and the 1990s when the feminisms of difference emerged.

Keywords: Kemalism, Modernization, State Feminism, Kemalist Women's Movement, Kemalist Feminism

Giriş

Anadolu coğrafyasında kadın hareketinin köklerine inmek için, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat evresine kadar gitmek gerekir. Osmanlı'nın gerek devlet idaresinde gerek toplumsal düzende modernleşme maksadıyla köklü değişikliklere gittiği bu dönemde, kadının toplumsal konumu da ilk defa sorgulanmaya başlanmıştır (Karpaz, 2017: 49). Meşrutiyet döneminde, kadınlar çıkardıkları dergiler ve kurdukları derneklerle kadın haklarını tartışmaya açmışlar, Osmanlı dönemi kadın hareketini güçlendirmişlerdir. Takip eden dönemde Osmanlı dağılma sürecine girmiş, Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nda kadınlar politize olmuşlardır. Bu süreçte, cephe gerisinde ve cephede aktif roller üstlenen kadınlar, kendi toplumsal konumlarıyla ilgili bilinçlenmişlerdir (Sancar, 2011: 68).

Ulus devletleşme sürecinde, teokratik Osmanlı'dan tamamen koparak yeni bir devlet kuran modernleşmeci kadrolar kadınların toplumsal durumlarını da yeniden ele alırlar. Bu dönemde kadınlar, kamusal ve toplumsal olarak görünür olabilmüşler, laik toplum düzenindeki yerlerini "belirli sınırlar dâhilinde" almışlardır. Deniz Kandiyoti'nin ifadesiyle (2013: 75), erken cumhuriyet döneminde "kurtulmuş ancak özgürleşememiş" olan kadınlar, yeni rejimin izin verdiği sınırlar dâhilinde özgürleşebilmişlerdir. Şeriata bağlı toplum düzeni yerini laik/seküler toplum düzenine bırakmış; kadınların özgürlüğünün sınırları devlet eliyle çizilmiştir. Fatmagül Berktaş (2007: 275) bu durumu, eski ataerki düzenin yeni koşullara göre yeniden üretilmesi olarak açıklar. Şüphesiz, erken Cumhuriyet döneminin en önemli gelişmeleri yeni Medeni Kanun'un kabulü, kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınmasıdır.

1935 yılında, kadınların özellikle siyasi haklarını kazanması amacıyla mücadele eden Türk Kadınlar Birliği (TKB)'nin kapatılmasından sonra kadın hareketi, 1980 Darbesi'ne kadar uzun bir suskunluk dönemine girmiştir. 1980 sonrası dönem ise, Türkiye'de feminizmin geliştiği bir evredir¹. Bu dönemde, Kemalist kadın hakları söylemi ilk defa olarak eleştirilmiş, özellikle kadınlara tanınan hakların kadın mücadelesi sonunda mı edinildiği yoksa rejimin kadınlara armağanı mı olduğu sorusu tartışmaya açılmıştır (Sancar, 2012: 20). 1990'lı yıllardan itibaren Kemalist kadınlar da, kendilerini "Kemalist feminist" olarak ifade etmeye başlamışlar, farklı feminizmler içinde kendi konumlarını elde etme arayışına girmişlerdir. Bu arayışta en belirleyici evre, 1990'lı yıllarda başörtülü kadınlarla karşı karşıya gelmeleri ve bu karşılaşmayı daha net bir ayrışmaya dönüştüren 28 Şubat süreci olmuştur (Bora, 2016: 785). Özellikle kamusal alanda başörtüsüne karşı olmalarıyla kendilerini ortaya koyan Kemalist feministler, laik ve seküler toplum düzenini savunmuşlardır. Bu çalışma, bu temel tarihsel izlekleri takip ederek Kemalizm ideolojisinin "kadın" hareketi üzerindeki etkisini sorunsallaştırmaktadır.

1. Cumhuriyet İlan Edilmeden Önce Kadınlar

Anadolu coğrafyasında kökleri Tanzimat'a kadar uzanan ve tabandan gelen bir kadın hareketi filizlenmiştir. Bu hareket ile erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketi arasında bir devamlılık söz konusudur (İlkkaracan, 2003: 158). Osmanlı döneminde kadın hakları Tanzimat döneminde ele alınmaya başlanmış, Meşrutiyet döneminde farklı temalar etrafında işlenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, kadınlar kendileri namına söz almaya başlamış; toplumsal ve kamusal sorunlarını dernekler kurarak ve gazeteler çıkararak ifade etmişlerdir. Kadınların siyasi meselelere ilgisi sırasıyla Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde

---

¹ Birçok feminist araştırmacı, Türkiye'de feminizmin 1980'den sonra ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminden başlayıp 90'lı yıllarda noktalandığından, çalışmada daha kapsayıcı bir kavram olan "kadın hareketi" tercih edilmektedir. Feminizm ise, 1980 döneminden sonra kadınların kendilerini tanımladığı "Kemalist feminist" söylemi üzerinden ifade edilmektedir.

artmıştır. Serpil Sancar (2011: 68), 1860'ta başlayıp 1930'a uzanan süreçteki kadın hareketini, "geç modernleşme ve uluslaşma dönemi feminizmi" olarak adlandırır. Yaprak Zihnioglu ise, 1868-1908 arasındaki dönemi, "erken dönem Osmanlı kadın hareketi"; 1908-1922 arasındaki dönemi ise, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı feminizmi" olarak ifade etmiştir (Çağatay, 2008: 9).

Osmanlı'da kadın hakları ilk defa Tanzimat döneminin erkek aydınları tarafından kaleme alınan çeşitli yazılarda dile getirilir. 1868 yılında, "Terakki" gazetesinde Tanzimat dönemi aydınları, kadın haklarını konu olan yazılar yazmaya başlarlar (Çağatay, 2008: 9). Kadın haklarına yönelik olumlu bir bakış açısı olan bu isimlerin başında Şinasi, Ahmed Mithad, Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Ahmed Ağaoğlu ve Şemseddin Sami gelir (Kartal, 2005: 51; Kaymaz, 2010: 337). Bu yazılarda, kadınların özel alandan kamusal alana çıkması, meslek edinmeleri ve aile içindeki rolleri farklı görüşler etrafında sorunsallaştırılmaktadır.

Reformcu aydınların karşısında kadınları geleneksel rolleri içerisinde konumlandıran İslami-muhafazakâr aydınlar yer alır. Örneğin, Selahaddin Asım "Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak" eserinde olumsuz bir anlam muhteva eden "karışmak" tabirini kullanmış; kadınları münevver anneler olarak görme isteğini dile getirmiştir (Durakbaşa, 2007: 90; İlkaracan, 2003: 160). Bu bakış açısı, ileride reformist Kemalist kadrolarda da görülecek bir yaklaşımdır. Öte yandan, bu dönemde kadınların konumlarını iyileştirecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1847 tarihinde, kölelik ve cariyelik kaldırılmıştır. Bu dönemde, kadınların meslek edinmeleri açısından önem arz eden Ebelik Okulu (1842), Kız Rüştüyerleri (1858), Kız Sanat Okulu (1869) ve Kız Öğretmen Okulu (1870) açılmıştır (Kaymaz, 2010: 337; Gelgeç Bakacak, 2009: 629). 1897 yılında, kadınlar ücretli işçi statüsünde istihdam edilmeye başlanmıştır (Yüceer, 2008: 133).

1908 yılından itibaren kadınların kendileri ifade etmek için derneklere örgütlendikleri ve dergiler çıkardıkları görülmektedir. Fatma Aliye, Şair Nigar, Makbule Leman, Halide Edib Adıvar, Ulviye Mevlan, Şükufe Nihal, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin kadın hareketinin önemli isimlerindedir (Birkalan Gedik, 2011: 113). "Mukadderat", "Şükufezar", "Hanımlara Mahsus Gazete" gibi dergiler bu dönemde yayımlanmaya başlanır. "Teali-i Nisvan", "Şefkat-i Nisvan", "Asri Kadınlar Cemiyeti", "Osmanlı Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti" gibi önemli örgütler kurulur (Sağ, 2001: 17; Kolay, 2015: 7; Toprak, 1988: 30). Bu dönemde aktif olan kadınların profiline bakıldığında orta ve üst sınıflardan gelen, eğitilmiş, kentli ve elit kadınlar oldukları görülmekte; çoğunun Osmanlı aristokrasisinden geldiği bilinmektedir. Örneğin Emine Semiye Hanım, Tanzimat döneminin en kudretli paşalarından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Paşanın diğer kızı ise, ilk kadın romancılarımızdan Fatma Aliye'dir (Karaca, 2011: 120).

Meşrutiyet döneminde kadın hakları dönemin fikir akımları ile tartışılmaktadır. Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi akımlar kadın haklarını farklı bağlamlarda ele almışlardır (Yapar Gönenç, 2006: 75). İslam ve Batı kültürünün kadınların toplumsal ve kamusal rollerine ilişkin farklı bakış açıları bu fikir akımları etrafında tartışılmıştır. Dönemin en kuvvetli kadın hakları savunucularından biri Celal Nuri'dir (Hamzaoğlu, 2017: 82; Kaymaz, 2010: 340). Celal Nuri, 1915 senesinde "Kadınlarımız" adlı eserinde kadınların içtimai durumlarını ele almıştır. Nuri'nin şu ifadeleri, kadınlara biçilen rollerle ilgili doğrudan fikir vermektedir:

Ameliyata yalnız ordudan, donanmadan başlamamalıyız. Her şeyden evvel kadınlarımızı ıslah etmeliyiz ki onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devleti ve milleti ıslah etsinler. Bir bina yapılacağı zaman çatıdan başlanmaz. Evvela temel kazılır. Kadın, insanlık binasının esas temelidir (Akt. Yacan: 2018: 56).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan "Türk Ocağı", dönemin önemli fikir tartışmalarının yapıldığı bir yerdir. Halide Edip Adıvar sık sık burada konuşmalar yapmaktadır (Bulut, 2002: 32). Dönemin tartışmaları da, -Aile yaşamına ve genel kültürümüze ait değerlerimizi kaybetmeden nasıl Batılılaşabiliriz?- sorusu üzerinden temellenmiş, kadınların rolü bu bağlamda önem kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi kadın imgesinin kökleri bu dönemde şekillenmeye başlar.

Makbul kadınlık vatanına hizmet eden, ulusunu koruyan, iyi evlatlar yetiştiren fedakâr anneler biçiminde resmedilmektedir (Şimşir, 2007: 33).

İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, feminist söylemlerin milliyetçi söylemlere eklendiği² görülmektedir. Öncelikle, 1913 Balkan Savaşları, daha sonra 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve ardından milli mücadele dönemi Kurtuluş Savaşı, kadınların savaşta önemli vazifeler üstlenmesine ve mücadele içerisinde radikalleşmelerine neden olmuştur (Bora, 2016: 746). Balkan Harbi sırasında Birinci Ordu bünyesinde bir “Kadın Amele Taburu” kurulur. Böylelikle, kadınlar gerek cephe gerisinde gerek cephede erkeklerin mücadele arkadaşları olarak toplumsal yaşama katılmaya başlarlar (Kaymaz, 2010: 340; Yüceer, 2008: 135). İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu dönemde Kadınlar Şubesi’ni kurar (Kartal, 2005: 56). Kadınlar, cemiyet içinde oldukça faaldir; hatta dönemin etkili isimlerinden Emine Semiye Hanım’ın Selanik-İstanbul arasında ajanlık yaptığı bile söylenmektedir (Karaca, 2011: 120). 1917 yılında “Hukuk-ı Aile (Aile Hukuku) Karamnamesi” çıkarılmıştır. Bu düzenleme, kadınlara önemli haklar getirmekte; bir yönüyle 1926 Medeni Kanunu’nu incelemektedir. Yalnızca iki yıl yürürlükte kalan kanun, çok eşli evlilikleri kadının rızasına bağlanmıştır (Kartal, 2005: 58).

Milli mücadele dönemine gelindiğinde, çok-etnili bir imparatorluk yapısından laik bir ulus-devlete geçildiği süreçte, Batılılaşma-modernleşme paradigması ekseninde kadın haklarının ele alındığı görülmektedir. Kandiyoti (2013: 74), 1918-1922 arası dönemin çok önemli bir döneme işaret ettiğini belirtir. Buna göre, genç Türkiye Cumhuriyeti diğer İslam ve Ortadoğu ülkelerine göre kadın hakları meselesini çok erken bir tarihte kapsamlı ve derinlikli bir şekilde ele almıştır. Ulusu geniş bir aile olarak ele alan reformist kadrolar, kadınları “ulusun anneleri” ve “cevakâr özneler” olarak konumlanmışlardır. Kadınların da yeni bir ulus kurma sürecinde erkeklerle birlikte vazifelenmelerini, kadın hakları taleplerini modernleşme eksenli ulusal hedeflere eklemiştir (Sancar, 2012: 25). Kadınlar, hem modern ailenin temeli hem de ulusun annesi olarak görülmüştür (Durakbaşı, 2007: 125; Berktaş, 2013: 5).

Anadolu’daki bağımsızlık mücadelesine bakılacak olursa, kadınların gerek mitingler düzenleyerek gerek örgütler kurarak siyasal mücadelede aktif roller üstlendiklerini görürüz. Örneğin, 1919 senesinde kurulan “Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nde örgütlenen kadınların cephe için erzak hazırlamak, üniforma ve giyim malzemesi üretmek gibi cephe gerisi faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir (Kaymaz, 2010: 341). Kadınların bir diğer önemli faaliyeti, mücadelenin halka anlatılmasında önemli bir rol oynayan mitingleri örgütlemektir. 1919 senesinde Üsküdar, Fatih, Kadıköy ve Sultanahmet Meydanı’nda birçok miting düzenlenmiştir. Halide Edip Adıvar, Sultanahmet Mitingi’ndeki konuşması ile milli mücadelenin sembol kadınlarından biri olmuştur (Çetinsaya, 2007: 89). O yıllarda, İstanbul’da Darülfünun kadın öğrenciler de kabul etmeye başlamıştır. Dolayısıyla mitingle katılan kadınlar genellikle bu öğrencilerden ve öğretmenlerden oluşmaktadır (Kaymaz, 2010: 342). Cephe gerisi mücadelelerin yanı sıra kadınlar cephede de aktif görevler almışlardır. Nene Hatun, Fatma Onbaşı, Kara Fatma,

² Milliyetçilik ve feminizm ilişkisi Batı literatüründe sıklıkla işlenmiş bir tezdur. Ulusu kardeşlik ve yoldaşlık temelini esas olduğu hayal edilmiş bir cemaat olarak düşündüğümüzde, bu cemaatin içerisinde kadın ve erkeklerin ortaklaşa mücadele etmesi arzu edilen bir hedef olarak ortaya konur. Örneğin, Nira Yuval-Davis toplumsal cinsiyet ve milli kimlik ilişkisini irdelediği eserinde kadınların bağımsızlık savaşı ve ulus devlet kurma sürecindeki rollerini detaylı olarak ele almıştır. Milliyetçilik ve feminizm ilişkisi üzerine ayrıca bkz: Anderson, Benedict (2007), Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul; Smith, Anthony (2009), Milli Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul ve Yuval-Davis, Nira (2003), Cinsiyet ve Millet, (Çev. Aysin Bektaş), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tayyar Rahime, Gördesli Makbule, Asker Saime, Kılavuz Hatice ve Halide Onbaşı olarak anılan Halide Edip Adıvar, mücadelenin önemli kadın aktörleri olarak öne çıkar (Hamzaoglu, 2017: 82).

Özetle, İslam'a bağlı şeriat düzeninden tamamen kopuşu simgeleyen ulus devlet modeli, kadın imgesini oluştururken İslam öncesi Türk devletlerindeki geleneklerden beslenmiştir. Ziya Gökalp (1988), "Türkçülüğün Esasları" eserinde İslam öncesi devletlerde kadınların toplumsal konumlarının daha iyi olduğu tezini işlemiştir. Gökalp, eski Türklere ilişkin hayat anlatılarında kadınların erkeklerle toplumsal bakımdan eşit olduklarını ifade eder. Buna göre, "eski Türkler hem demokrat hem de feministler" (Gökalp, 1988: 144). Bu anlayış, yeni rejimin kadın haklarına yönelik tasavvurunda belirgin bir şekilde yer edinmiştir. Bu dönemde, kadınların eş ve annelik sorumlulukları ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, milliyetçilik ve kadın hareketinin ortak temelinden neşet eden; memleketinin selameti için vazife üstlenen kadın imgesi yerleşmiştir. Bir sonraki başlıkta, milli mücadele sonunda kurulan yeni Cumhuriyet'in kadın politikası değerlendirilmektedir.

2. 1923-1935 Arası Erken Cumhuriyet Dönemi: Devlet Feminizmi

Türkiye'de uzun yıllar boyunca, Cumhuriyet rejiminin "kadınlar için kadınlara rağmen" anlayışı ile kadın haklarını ele aldığı görülmektedir. Birçok araştırmacının "devlet feminizmi" olarak adlandırdığı bu dönemde, kadın hakları doğrultusunda yapılan reformlar yeni bir kamusal çerçeve oluşturmuştur (Tekeli, 1990: 18; Budak, 2018: 44). Bu dönem öne çıkan kadın hareketi, elit kadınların tıpkı Osmanlı kadın hareketindeki gibi daha yoğunlukla yer aldığı bir karakterde yapılanmıştır (Birkalan Gedik, 2011: 113).

Türk modernleşmesinin Batıyı temel alan ilerlemeci ve aydınlanmacı karakteri, Cumhuriyetin modern/çağdaş sembolü olarak kadınlar üzerinde yükselir (Yaralı Akkaya, 2019: 2436). Homojen bir ulus devlet yaratma ülküsü ve model olarak görülen Batı medeniyetinin izinden gitme arzusu ile ilerleyen genç kadrolar, bir millet olabilmek amacıyla kadın haklarını de eş yurttaşlık temelinde ele almak zorundadır (Yacan, 2018: 59). Ayşe Saktanber'e göre (2009: 324), Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, kadınların erkeklerle eşit yurttaşlık statüsü kazanması devrimci bir kopuşa işaret etmektedir. Ancak, yeni kurulan modernleşmeci Kemalist rejim, kadınlardan özgürlükçü feminist bir mücadele yerine minnet duygusunu temel alan bir işbirlikçilik talep etmiştir (Saktanber, 2009: 325).

Kadınların kamusal alana dahilinin sınırlarını çizen yeni rejim, özel alana dair sorumlulukların da sürdürülmesini beklemiştir. Kadınların annelik ve eğitimlik rolleri, Atatürk'ün şu sözlerinde vurgulanmaktadır: "Kadınlarımız, hatta erkeklerden çok daha münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar" (Akt. Caporal, 2000a: 12). Kadınlardan hem çekirdek ailenin hem ulusun annesi olması beklenmekle birlikte, kamusal rollerini de ihmal etmemeleri istenmiştir. Atatürk'ün şu ifadeleri, kadınların yeni rejimin kamusal yüzleri olma sorumluluklarını ortaya koyar: "Kadınlar kendilerini yalnızca işlerine vermemelidir. Ev işleri, onların en küçük ve en az önemli ödevlerini oluşturabilir" (Akt. Caporal, 2000b: 13). Yeşim Arat (1998: 94), Cumhuriyet modernleşmesinin kadınlar için özel ve kamusal alana ilişkin roller çizdiğini belirterek bu rollerin belli sınırlar dâhilinde icra edilmesi gereğinin altını çizer. Buna göre, bu sınırlar kadın cinselliğinin bastırılması, kadının eğitilerek meslek sahibi edilmesi ve bireysellik karşısında toplumu önceleme olarak karşımıza çıkar. Buradan hareketle, bu başlıkta Cumhuriyet reformları, yeni rejimin kadın imgesi ve özgürleşmeci bir hareket olarak Türk Kadınlar Birliği deneyimi ele alınacaktır.

2.1. Cumhuriyetin Kadın Hakları Sorunsalı: Cumhuriyet Kadını İmgesi ve Reformlar Silsilesi

Yeni rejimde, kadınların kamusal ve toplumsal yaşama dâhil olmaları Batı medeniyetinin gereği olarak görülmektedir. Cumhuriyet idaresi ile kadınların eş yurttaşlık statüsüne kavuşması

kadınların kul olarak görüldüğü bir sistemden çıkılarak laik bir düzenin oluştuğunu göstermektedir (Gelgeç Bakacak, 2009: 633; Kongar, 2006: 113). Levent Köker (2013: 176), bu süreci dini değer yönelimli toplumdan seküler-aydınlanmacı değerler sistemi toplumuna bir geçiş olarak değerlendirmektedir. Bir devletin yıkılıp yerine yenisinin kurulması bir devrim sürecinde gelişen bir olay olarak algılanırsa, bu devrimin dayandığı toplumsal sınıf/sınıflar var olmalıdır. Ömer Çaha, Cumhuriyet devrimlerinin halka mal olmasını sağlayanların kadınlar olduğunu ifade ederek; rejimin dayandığı toplumsal grubun kadınlar olduğunu belirtmektedir (Çaha, 1996: 125; Kaypak, 2014: 46). Serpil Sancar (2012: 10) ise, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformların ve dolayısıyla modernleşme anlatısının bir kadın devrimi yarattığı iddiasının geniş kabul gördüğünü belirtir. Dolayısıyla, 1980'lere kadar, kadın haklarının Atatürk tarafından yapılan bir bağış/lütuf gibi algılanması da Kemalist anlatılarda sık karşılaşılan bir durumdur (Bora, 2016: 154; Kızıllan, 2009a: 10; 2009b: 22).

Berktaş (2007: 280), yeni ulus devletin Osmanlı'dan koparak İslam'a dayanan ataerkilliği rafa kaldırdığını ancak bunun yerine batılı ataerkil ideolojiyi ürettiğini belirtir. Buna göre, bu yeni anlayış kadın hakları söyleminden simgesel olarak yararlanır, ancak kadınlara yönelik araçsal bir bakışa sahiptir. Yani, kadınlar eski düzendeki geleneksel rollerini modern roller altında yine sürdürmektedirler. Kadın, simgesel bir anlam taşıyor ve belli haklarla donanıyor olsa da, yeni rejimin egemen gücü erkeklerdir; bu anlamda kadın bir ötekidir (Mutluer, 2012).

Kemalist modernleşmenin kadın hakları sorunsalı iki temel soru etrafında şekillenir. Birincisi, yeni rejimin reform siyasetinin kadınları özgür kılmadığı sorusudur. İkinci soru ise, Kemalist ulusçu projenin kadınları araçsal olarak kullandığı ya da nesneleştirdiği üzerine formüle edilir. Bu iki argüman literatürde sıklıkla tartışılmaktadır (Bulut, 2002: 35). Şirin Tekeli'ye göre, kadın haklarının üç temel anlamı vardı. Her şeyden önce kadınlar, yeni devletin çağdaş dünyada ileri bir konum edinmesini sağlıyordu ve ilerleme için önemliydi. İkincisi, savaşta önemli fedakârlıklar gösteren kadınlara rejimin ödemesi gereken bir minnet borcu vardı; bu da kadınlara bazı hakların verilmesiyle ödenebilirdi. Son olarak, kadınlara haklarının verilmesi teokratik Osmanlı'ya geri dönüşü imkânsız kılacak bir kopuşu simgelemektedir (Tekeli, 1990: 20; Gökçe, 2011: 48). Tekeli, aynı zamanda bu hakların, Atatürk'ün kurduğu rejimi dönemin tek partiye dayanan otoriter-faşist rejimlerinden ayırmak için yaptığı bir hamle olarak yorumlar (Tekeli, 1990: 20; Kartal, 2005: 53). Kandiyoti (2013: 71), kadın haklarının Batılılaşma hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Kemalist elit sınıf tarafından sağlandığının altını çizerek, kadınların kurtulduğunu ancak özgürleşemediğini belirtir. Bu yaklaşımın karşısında ise, Necla Arat, Nermin Abadan-Unat gibi Kemalist kadın akademisyenlerin yaklaşımları yer alır. Buna göre, Cumhuriyet kadınlara serbestçe hareket edebilecekleri büyük bir alan yaratarak kadınları özgürleştirmiştir. Arat (1996: 400), seküler ulus devlet modelinin kadınları toplumsal ve kamusal yaşama eşit yurttaşlar olarak katabilen önemli bir aşama olduğunu belirtir. Türkiye'nin ilk kadın siyaset bilimcilerinden Nermin Abadan-Unat ise, Cumhuriyetin sağladığı olanaklardan istifade ederek kariyer edinen bir akademisyen olarak rejimin kadın haklarına verdiği önemin altını çizer.

Yeni rejim, yeni bir kadın tipini idealize ederek yüceltir. Nilüfer Göle (2011: 30), Kemalizm'in kadınları "Batılılaşmanın öncüleri, laikliğin taşıyıcıları ve medeniyet tercihindeki dramatik değişimin şahitliğini yapan aktörler" olarak sembolize ettiğini belirtir. Burada, ideal Cumhuriyet kadını profilinin nasıl şekillendiği sorusunu sormak gerekir. Bu kadın, öncelikle Batılı değerlere sahip ancak Batılı olmayan bir kadındır. Batı olarak görülen medeniyetlerdeki kadınların düşük ahlaki karakter taşıdığını düşünen reformist aydınlar, bu kadınları "alafranga kadın", "tango kadın" tamlamalarıyla ifadelendirir. Dönemin romanlarında da bu Avrupalı kadın kimliği sıklıkla farklı karakterler üzerinden yerilmiştir. Cumhuriyet kadını ise, çağdaş değerlere sahip, Batı medeniyetinin değerlerine inanan; ancak milliyetçi ve iffetli bir kadın olmalıdır. Ulusun annesi ve öğretmeni olan bu kadınlar, gerek ailesi gerek milleti gerek içinde yaşadığı toplum için kendini

feda edebilecek karakterde resmedilir. Halide Edib Adıvar'ın romanlarında sıklıkla bu tarz kadın karakterlere yer verilir. Cumhuriyet kadını, “kendini kurban eden kadın yoldaş, aynı zamanda cinsiyetsiz bir silah arkadaşı bacıydı” (Kandiyoti, 2013: 160). Burada Batılı kadının iffetsiz, Cumhuriyet kadınının ise cinselliğinden arınmış iffetli bir insan olarak sembolize edildiği görülmektedir.

Belli birtakım özelliklerle donanmış Cumhuriyet kadınları, aslında kendileri için ve kendileri adına bir irade olmaktan çok Cumhuriyet rejiminin “gösterenleri” olarak sembolik bir öneme sahiptirler (Sancar, 2004: 10). Çoğunlukla Anadolu kadını imgesinde var olan vatanı için kendini feda eden kadınlar olmakla birlikte, Cumhuriyet kadını esasen Anadolu kadınının ötesi konumundadır. Çünkü Cumhuriyet kadınları, Batı medeniyetinin değerleri ile donanmış, eğitilmiş, elit, çağdaş ve kentli kadınlardır. Bu itibarla da, geleneksel kadınları eğitmek hatta kurtarmakla vazifelendirilmişlerdir. Cumhuriyet kadınının bir diğer ötekisi ise, Batılı kadındır. Dişiliğin bastırılması kadınların kamusal alandaki görünümüne de yansımaktadır. Genellikle kadınların makyajsız yüzlerle dolaştıkları, kısa ya da toplu saç kullandıkları, neredeyse resmi bir üniforma haline gelmiş tayyörler giydikleri görülür (Gelgeç Bakacak, 2009: 633). Atatürk'ün kendi ifadelerinden Türk kadınının nasıl olması gerektiği anlaşılmaktadır: “Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıkllette değil, ahlakta ve fazilette ağır, vakarlı bir kadın olmalıdır” (Akt. Yacan, 2018: 56).

Cumhuriyet kadını mükemmel eş, müşfik bir anne ve vatanına hizmet etmek için kamusal vazifeler üstlenmekten çekinmeyen çalışkan bir kadın olarak resmedilmektedir. Şekilsel olarak da bu kadınların peçelerini çıkarmış ve “modern” bir görünüme kavuşmuş olmaları beklenir. Saktanber (2009: 328), Cumhuriyet kadınına şu şekilde resmeder: “Cumhuriyete anaç bir koruyuculukla sahip çıkan, görece cinsiyetsizleşmiş, ataerkil erkle uyum içinde, modern bir kadın tipi.” Dönemin önemli neşriyatlarından olan “Cumhuriyet Kadını” ise, bu kadını şu şekilde tasvir etmektedir:

Cumhuriyet devrinde yaşayan kadın bir cepheli kadın değildir. Bütün manası ile iş hayatında olduğu kadar eğlenceli cemiyet hayatında da kendisini gösteren kadındır. Cumhuriyet kadını, fikir mücadelelerine, edebiyat hareketlerine, spora ve aynı zamanda ev kadınlığına, anneliğe ve zevceliğe merbut mükemmel kadındır (Akt. Gökçe, 2011: 56).

Ayşe Durakbaşa (2007: 41) ise Cumhuriyet kadınına şu şekilde aktarır: “Halkının yanında olan, vatanın annesi, erkeğinin arkadaşı, ağırbaşlı, dış görünümünde ise sade, çekici görünmeyen, kadınlığını ön plana çıkarmayan, ülkü ve erdem sahibi kadın.” Görüldüğü üzere, tanımların hepsinde ortak olan Cumhuriyet kadınının hem özel hem kamusal alandaki yükümlülüklerini yerine getiren çok cepheli ve ideal bir kadın olarak resmedilmesidir.

Devlet destekli feminizm döneminde kadınlar üzerinde bir cinsiyetsizleştirme projesi uygulanmaktadır (Kartal, 2005: 79). Durakbaşa (2007: 25), Kemalist ahlak anlayışının belli özellikleri olduğunu belirtir. Bu ahlaka uygun yaşayan Cumhuriyet kadınlarında bulunması gereken özellikler kadınca tevazu, evlilik öncesi bekâret, eşe mutlak sadakat ve kamusal alanda belli bir giyim ve davranış tarzını takip etmektir. Bu ahlak anlayışına duyulan ihtiyaç, Cumhuriyetin şeriat düzenini dışlayan laik toplum yapısı içerisinde doğmuştur. Artık özel/ mahrem alana mahpus olmayan kadınlar için, kamusal alanda takip etmeleri gereken yeni sınırlar çizilmesi gerekmektedir. İşte Cumhuriyet kadroları, laikliğin kadınlara sunduğu özgür yaşamın mutlak bir özgürlük anlamına gelmediğini bu yeni ahlak anlayışı ile ortaya koymaktadır (White, 2011: 379).

Cumhuriyetin yeni kadın rejimi, kadınları Cumhuriyetin modern gösterenleri olarak oluşturmuştur. Bu döneme ait zihinde canlanan fotoğraflara bakıldığında, resmi törenlerde şortla gösteri yapan kız çocukları ön plana çıkar. Yine resmi kutlamalarda erkeklerle dans eden modern giyimli genç kadınlar, akla gelebilecek bir diğer görüntüdür. Tanıl Bora (2016: 761), Cumhuriyet kadınına “erkeklerden daha dayanıklı, daha kararlı, daha fedakâr, daha zor şartlarda başarılı olan bir

süper kadın” olarak tanımlar. “Süper kadın figürü”, Atatürk’ün manevi kızları Sabiha Gökçen ve Afet İnan özelinde değerlendirilebilir. Cumhuriyetin kurucusu Atatürk’ün kız çocuklarını evlat edinmesi sembolik bir anlam taşımaktadır (Kandiyoti, 2013: 195). Buradan yola çıkıldığında, Cumhuriyetin ilk kuşak kadınları arasında çalıştıkları meslek kollarıyla ilgili olarak öne çıkan kadınlardan Sabiha Gökçen ilk kadın savaş uçağı pilotu olarak anılır. Afet İnan ise, Cumhuriyetin ilk kadın tarih profesörlerinden biridir (Bulut, 2002: 39).

Sabiha Gökçen, Atatürk’ün bizzat kendisinin havacılık sektörüne yönlendirdiği önemli bir isimdir. Gökçen, Cumhuriyetin “kurtulmuş” kadınlarına iyi bir örnek oluşturur. “Dersim Harekâtı”na katılan Gökçen’in harekâttan kısa bir süre önce Atatürk ile arasında geçen diyalog ise, Kemalist ahlak anlayışına dönük fikir vermektedir. Atatürk manevi kızına, eğer karşı tarafın elinde esir olursa kullanması için bizzat kendi silahını vermiştir. Bu silahı verme amacını ise şu şekilde izah eder: “Bu tabancayı sana haysiyetine ve şerefine dokunacak bir durumda kaldığında kullanman için veriyorum” (Akt. Yaralı Akkaya, 2019: 2449). Burada, Gökçen’in orduda resmi bir görevi bulunmadığını ve Atatürk’ün izni ile vazife yaptığını belirtmek gerekir. Zira o dönemde kadınların asker olarak çalışabilmeleri ile ilgili yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Gökçen, bu konuda oldukça istekli olmasına rağmen, Mareşal Fevzi Çakmak’ın kadınların aileyi korumak ve ulusun evlatlarını yetiştirmekle görevli olduğunu söylemesi ve kadınların orduda görevlendirilmesine karşı çıkması, kadınların Cumhuriyetin “gösterenleri” olarak belirli sınırlar dâhilinde kamusal alana müdahil olduklarını göstermektedir (Yaralı Akkaya, 2019: 2454).

Afet İnan ise, Cumhuriyetin kadın hakları söylemini kuvvetlendiren isimlerden biri olarak önemli bir semboldür. İnan, Özgür Sevgi Göral’ın ifadesiyle (2009: 220), “Kemalizm’in adanmış ve vazifelendirilmiş kızı”dır. İnan, hazırladığı doktora tezi ile Türk tarih tezine katkıda bulunduğu gibi, İslamiyet öncesi Türk toplum yaşamında kadın ve erkeğin eşit olarak yaşadığı anlatısına da katkı sunar. İnan, bir Cumhuriyet Kadını olarak Atatürk’e ve rejime borçlu hisseden kadınlardandır. Yazdığı eserlerde ve verdiği konferanslarda özellikle Cumhuriyetin modernist seçkinlerini yüceltmış ve kadınların minnet duygularına seslenmiştir (Arat, 2011: 422). Bu minnet duygusunu somut olarak yaratan, elbette kadınlara haklarını veren reformlardır.

Reformlar, modernleşme hedefi güdülen yapılan ve teokratik Osmanlı ile bağları tamamen koparan bir dizi önemli ve kökten değişikliklerdir. 1926 yılında Medeni Kanun’un kabulü ve 1930-1934 yıllarında kadınlara önce yerel daha sonra genel seçimlerde seçme ve seçilme haklarının tanınması ile tamamlanan on senelik süreç, devlet feminizmi ile özdeşleşen bir döneme işaret eder (Tekeli, 1990: 20; Kayhan, 1999: 50).

Medeni Kanun’un ilanından önce, 1924 senesinde eğitim ve öğretimin birleştirilmesine yönelik gerçekleştirilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”, karma eğitimi öngörerek ve ilkokulu her iki cinsiyet için zorunlu hale getirerek kız çocukların eğitilmesi için önemli bir adım atmıştır (Kaymaz, 2010: 346). 1928 senesinde “Kız Enstitüleri” ve daha sonra “Akşam Sanat Okulları” açılmıştır (Kartal, 2005: 85; Arat, 1998: 88). 1925 yılında çıkarılan “Kıyafet Kanunu” ise, doğrudan kadınların giyimine yönelik bir düzenleme getirmemekle birlikte, yasayı takiben birçok belediye çarşafı yasaklayan kararlar almıştır (Bulut, 2002: 37). Atatürk, bu dönemde kadınların modern giyinmesinin gereğinden bahsetmiştir. Örneğin, 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir’de yaptığı bir konuşmada, “... şekli tesettür, kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır” diyerek, modern görünümü öne çıkarmıştır (Caporal, 2000c: 13). 1925 yılında, Kastamonu gezisinde ise ifadelerini sertleştirerek çarşafı sert biçimde kınamıştır. Atatürk’ün 1925 senesinde bir gazeteye verdiği demeçte kullandığı şu sözler, kadınların giyimi hususundaki düşüncelerini ortaya koyar:

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başında bir bez, peştamal veya buna benzer bir şeyler sararak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir veya

yere oturarak yumulur. Bu tavrın manası neye delâlet eder? Medenî bir millet anası, bir millet kızı için bu garip şekiller, bu vahşi vaziyet nedir? Bu hal milleti gülünç gösterir ve derhal düzeltilmesi lâzımdır (Akt: Kaymaz, 2010: 347).

1925 senesini takiben Atatürk'ün eşi Latife Hanım başta olmak üzere, birçok kadının çarşafı çıkardığı görülmektedir. Mersin, Rize, Trabzon gibi illerde belediyelerin aldığı kararlarla çarşaf resmen yasaklanmıştır (Caporal, 2000c: 18).

1926 yılında ilan edilen “Medeni Kanun” ise, kadınların toplumsal konumlarında önemli iyileştirmeler gerçekleştirir. Medeni Kanun, İlkaracan'a göre (2003: 161), “özellikle Şeriat savunucularına karşı Batılılaşma yanlıları tarafından kazanılmış önemli bir zafer” niteliğindedir. Çok eşliliğin kaldırılması, evlilik birliğinin tesisi için resmi nikâh zorunluluğu getirilmesi, küçük yaşta evliliklerin ve vekâlet yoluyla evlenmenin yasaklanması, kadınlara boşanma hakkı tanınması, velayet ve miras haklarını düzenleyen koruyucu hükümler, kadınlar için en önemli kazanımları oluşturmuştur (Yapar Gönenç, 2006: 79; Kaymaz, 2010: 59; Kartal, 2005: 87). Kanun, çekirdek aile modelini destekleyerek kadın erkek eşitliğini sağlama amacındadır.

2.2. Türk Kadınlar Birliği Deneyimi: “Altın Tepside Sunulmadı”

Türk kadınına tanınan siyasal haklar, modernleşme reformları içerisinde en önemli halkayı oluşturmaktadır. Resmi söylemde uzun yıllar boyunca yer alan kadınlara hakların tepeden inme verildiği söylemi, tabandan gelen kadın hareketini görünmez kılmıştır. Ancak, özellikle “Türk Kadınlar Birliği” çatısı altında örgütlenen kadınların siyasal haklarını kazanmak için verdikleri mücadele, kadınların haklarını “kazandıkları” bir sürece işaret eder. Bu kadınların sınıfsal profillerine bakıldığında, Osmanlı kadın hareketinden gelen kadınlar gibi kentli, eğitilmiş orta sınıf kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Hareketin içindeki kadınlar siyasal haklar meselesini tartışmaya açmış ve eğitilmiş kadınların siyaset yapabileceği fikrinde ısrarcı olmuşlardır. Örneğin Atatürk'ün eşi Latife Hanım bir konuşmasında, “Türk kadınları için eşit haklara inanıyorum... Ama şuna da inanıyorum ki, eğitim oy hakkından ve kamu hizmetlerinden önce gelmeli. Köylülerin sırtına oy hakkını yüklemek saçma olur” ifadelerini kullanmıştır (Yüceer, 2008: 136). Bu ifadeler, dönemin kadın hareketinin elitist yapısını göstermektedir.

Kadının siyasal hakları ilk olarak 1923 senesinde mecliste yapılan görüşmeler esnasında gündeme gelir. Ülkedeki nüfus sayısı ve her bir milletvekilliği için gerekli insan sayısı üzerine yürütülen tartışmalarda, kadınların bu sayı içerisine dâhil edilip edilmemesi konusu fikir ayrılıkları yaratmıştır. Tartışmalarda, Hüseyin Avni Bey, kadınların oy kullanma bilincine henüz erişmediğini söylerken; Tunalı Hilmi Bey ise tam aksini savunmuştur. Bu tartışmalar, mecliste kadınların siyasal haklarının ilk defa tartışılmasına neden olmuştur (Kartal, 2005: 91; Yüceer, 2008: 137). Daha sonraki konuşmalarında, Afet İnan, Atatürk'e niçin o gün tartışmalara müdahale etmediğini sorduğunda, Atatürk buna “O gün mecliste hava elverişli değildi” diyerek cevap verir (Caporal, 2000c: 57). Meclisteki havayı tersine çevirmek için harekete geçen kadınlar, 15 Haziran 1923'te “Kadınlar Halk Fırkası” adıyla bir siyasi parti kurarak genel başkanlığa da Nezihe Muhiddin'i getirirler. Fırkanın kurucu isimleri arasında Zeliha Ziya, Şükufe Nihal, Muhsine Salih, Seniye İzzeddin, Nimet Rumeyde, Matlube Ömer yer alır. Fırka, kuruluş sürecinde valiliğe izin başvurusu yapmış ancak, 1924 senesinin Şubat ayında valilikten ret cevabı almıştır (Metintaş, 2018: 12).

Valiliğin onayının beklendiği süreç, cemiyet ya da fırka olarak örgütlenme tartışmaları ile geçer. Kadınların siyasete atılmasını alaya alan yazılar farklı gazete ve dergilerde yayımlanır. Örneğin Celal Sahir, “Kadınlar Halk Fırkası tabirine gelince bunu hiç anlayamadım. Bize bugün siyasi tek bir fırka var: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti” ifadeleriyle, henüz Halk Fırkası bile kurulmamışken kadınlar fırkası kurma girişimini bölücülük olarak niteler (Akt. Toprak, 1988: 30). Yunus Nadi'nin kadınlara yönelik şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Bize karşı siyasi hukuka iştirak iddiasında bulunan hanımların ekserisi şimdiye kadar ancak başlarından geçen veyahut geçmesini tahayyül ettikleri ser-güzeştleri roman ve hikâye diye ortaya atmış olmaktan başka ciddi

bir iş görmüş değıllerdir. Siyasi hukuku bu hanımlara mı vereceğiz?" (Akt. Yacan, 2018: 57). Görüldüğü gibi, kadınların siyaset yapma kapasitesine erişemedikleri, bu vazife için cahil oldukları ön plana çıkarılan argümanlardır. Buna karşılık fırkanın kurucusu Muhiddin, aynı argümanı şu sözlerle çürütmüş ve fırka olarak kurulma ısrarını sürdürmüştür: "Hedefi siyasi olan bir cemiyet gayr-i siyasi olamazdı" (Akt. Yacan, 2018: 52). Aslında Celal Sahir, Hüseyin Cahid, Yunus Nadi ve daha birçoklarının cemiyet halinde kurulma ısrarı, kadınlara toplumsal alanda biçilen sınırları göstermektedir. Sancar (2004: 12), bu dönemde kadınlardan beklenenin "kermes düzenleyici kadınlar" olmak olduğunu ifade ederek, toplumsal alana çıkışın sınırlarına değinir. Buna göre, kadınlar kamusal hayata katılacaklarsa siyaset yapmak için değil, ancak hayır işleri yapmak gibi maksatlarla dâhil olabilirler. Dr. Mazhar Osman'ın ifadeleri, kadınlara yönelik bakışı özetler niteliktedir: "Kadın fikirden ziyade, hisle yaşayan bir mahlûktur... Mahkûmiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır... Kadın her gün aldanır, kaplanın gözyaşına kurdun yalvarışına inanır" (Akt. Metintaş, 2018: 13). Görüldüğü gibi, kadınlar "hisle yaşayan varlıklar" addedilmiş; siyaset ehli görülmemişlerdir.

Birliğin ilk amacı, kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşması olarak görülmüştür. Hatta partinin tüzüğünde gereği halinde kadınların da askerlik yapabileceği gibi o dönem için "ileri hatta aşırı" görülebilecek talepler bile bulunmaktadır (Budak, 2018: 48). Sonuç olarak valilikten gelen ret cevabı üzerine kadınlar, "Türk Kadınlar Birliği" adıyla dernek faaliyetlerine başlarlar. Tüzüklerinden siyasi gayesi olan maddeleri çıkararak kadınlar, kadınların çalışma yaşamına katılımı, kimsesiz kadın ve çocuklara yardım ve genç kızları anneliğe hazırlama gibi toplumsal konulara odaklanmıştır (Budak, 2018: 50). Tüzükteki en büyük değişiklik ikinci maddenin kaldırılarak, "birliğin siyasetle alakası yoktur" ibaresinin eklenmesi olur. Ancak, üç sene sonra kadınların siyasete katılımını talep eden maddeler tüzüğe tekrar eklenmiştir (Yacan, 2018: 54).

Kadınlar seçme ve seçilme hakkı talebini özellikle meclis gündeminde tutmak için farklı yollar denemişlerdir. 1924 yılında, Türk Ocağı'nda konferanslar düzenlemiş, kadınların toplumsal ve siyasal haklarını gündeme getirmişlerdir (Kartal, 2005: 92). 1925-27 arasında, "Kadın Yolu" dergisinin çıkararak kadınlar, siyasi haklarından vazgeçmeyeceklerinin sıklıkla dile getirirler. 1924-27 yılları arası, erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin en aktif olduğu dönemdir. Kadınlar, bu dönemde Medeni Kanun'un hazırlık çalışmalarına da katılmışlardır. TKB, 1925 senesinde yapılacak seçimlerde -kadınlar henüz seçilme hakkına kavuşmamışken- Halide Edip Adivar ve Nezihe Muhiddin'i mebus aday olarak göstermiştir (Yacan, 2018: 55). Bora (2016: 756), Muhiddin'in seçimlerde aday gösterilmesini bir sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlar. Bu sayede, kadınların seçme ve seçilme hakları bir kere daha gündeme getirilmiş olur. Muhiddin, Osmanlı kadın hareketinden gelen ve eski dönem ile yeni Cumhuriyet dönemi arasında kıyaslama yapabilecek konumda olan önemli bir kadın hakları savunucusudur. Ancak, yeni rejimin istediği; makbul gördüğü yeni bir Cumhuriyet kadınları kuşağı yaratmaktır. Bu nedenle, Muhiddin'in talepleri, dönem için aşırı bulunur. Nitekim TKB'yi içeriden bölmek amacıyla hakkında karalama kampanyası başlatılan Muhiddin, 1927 senesinde yolsuzluk iddiaları dolayısıyla birlikten ihraç edilir (Bora, 2016: 755).

TKB, 1927'de Muhiddin'in ihracı ve Latife Bekir'in Genel Başkanlığa seçilmesiyle bir hayır derneği görünümü alır. Dernek toplumsal, kültürel ve hatta ekonomik faaliyetlere yönelmiştir (Caporal, 2000c: 62). Bu süreçte siyaseten pasif kalan Fatma Aliye, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adivar gibi Osmanlı kadın hareketinden gelen mücadeleci kadınların isimleri silinmiş; yerlerine Atatürk'e minnet borçlu bir Cumhuriyet kuşağı ikame edilmiştir. Nihayetinde, kadınlara 1930 senesinde belediye seçimlerinde, 1934 senesinde ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakları tanınmıştır (Kaymaz, 2010: 349). 1935 seçimlerinde ise meclise 17 kadın

milletvekili bir sonraki yıl yapılan ara seçimlerde de bir kadın milletvekili ile toplam 18 kadın vekil³ seçilmiştir. Tekeli, bu kadınların bizzat Atatürk tarafından belirlendiğini belirtir. Buna göre, bu kadınlar Atatürk'e borçlu, tek parti iradesine gönülden bağlı kadınlardan seçilmiştir (Gökçe, 2011: 62; Hamzaoğlu, 2017: 87). Bu hakların tanınmasının altında, kadınların yoğun mücadelesi yatmaktadır. TKB çatısı altında yürütülen faaliyetler, Türk Ocağı'nda düzenlenen konferanslar ve örgütlü eylemler hakların tanınmasında etkili olmuştur (Yüceer, 2008: 143). Öte yandan, kadınlar sadece Halk Fırkası'na değil, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) da ilgi göstermişlerdir. Örneğin, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım SCF'nin ilk kadın üyelerindendir (Bulut, 2002: 67).

Siyasi hakların kazanılması büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. TKB, Beyazıt Meydanı'nda bir kutlama mitingi düzenleneceğini şu sözlerle duyurmuştur:

“Türk Kadını! Büyük Atatürk, yüce önder, Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek büyük ulus kurultayınca kabul edildi. Türk kadını unutma ki Türk içtimai hayatının temelisin. Buna İstiklal Savaşı'nın kara günlerinde kara sabanla toprağı kazıyarak eriştin... Bu mesut günü hep beraber kutlayacağız. Saat 10.00'da Beyazıt Meydanı'na gel!” (Bulut, 2002: 67).

TKB, siyasal haklarının kazanılması söylemini o kadar sık kullanmıştır ki; seçme seçilme haklarının tanınmasından sonra varlığı boşa çıkmıştır. Birçok gazetede birliğin artık kapatılması gerektiği dillendirilmeye başlanmıştır. 1935 senesinde İstanbul'da düzenlenen “12. Uluslararası Kadın Kongresi”, TKB'nin hanesine yazılan son kayda değer faaliyet olmuştur. Başkan Latife Bekir'in kongrenin açılış konuşmasındaki sözleri, kapanışa giden yolun açıldığını düşündürmektedir: “Atatürk'ün Türk kadınlığına medeni ve siyasal tüm haklarını vermesinden dolayı Türkiye'de artık feminizm sorunu olmadığını, kadın ve erkek herkesin tek bir şefin idaresi altında çalıştığını” belirten Bekir, TKB'nin varlığını kendi ifadeleriyle anlamsızlaştırmıştır (Kartal, 2005: 125). Kongrede, kadınların barış ve silahsızlanma arzusu yönünde görüş bildirmesi de siyasi konularda açıklama yapılmasından duyulan memnuniyetsizliği perçinleyerek kapatılma sürecinin hızlanmasında etkin olmuştur. Tekeli'ye göre, TKB'nin kapatılması “kadınlık rejiminin mührünün vurulduğu an”dır (Akt. Bora, 2016: 760). Kongre'nin İstanbul'da düzenlenmesinin Cumhuriyet adına ne kadar büyük bir başarı olduğunu düşünen hükümet, bir dizi hatıra pulu bastırmıştır. Bu pulların üzerinde ise, Atatürk'ün bir portesi ile yanına iliştirilen “Türk kadınlarının kurtarıcısı” ifadesi, dönemin anlayışını özetler niteliktedir (Arat, 1998: 421).

Sancar (2004: 6), dönemin modernleşmesini “otoriter Türk modernleşmesi” olarak tanımlamıştır. Hande Birkalan Gedik (2009: 301) ise, bu modernleşmenin “Türkosantrik” bir bağlamı olduğunu belirterek, kadın haklarının modernleşme, batılılaşma ve milliyetçilik ekseninde ele alındığını belirtir. Dönemin önemli kadın hakları savunucularından Sabiha Sertel, Cumhuriyet dönemi kadın hareketini gerektiği kadar “feminist” olmamakla eleştirir. Buna göre, bu dönemde kadınların kurtuluşu ulus-devletin kurtuluşuna bağlanmış, kadın hakları sorununun toplumsal bir mesele olarak ele alınması mümkün olmamıştır. Kadınlar da reform ve hak taleplerine odaklanırken eşitsiz ilişkileri ve ataerkil yapıyı eleştirmeden mücadele etmişlerdir (Bulut, 2002: 136).

3. 1935-1980: Feminizmin Suskunluk Dönemi

1935'ten 1970'li yıllara kadar, Türkiye'de kadın hareketi kadınların özellikle eğitim alanındaki birtakım eksikliklerinin giderilmesi amacına odaklanmıştır (Ekal, 2014: 177). Bu dönemde,

³ 18 kadın vekilin isimleri: Mevrure Gönenç, Hatı Çırpan, Türkan Örs Baştuğ, Sabiha Gökçül Erbay, Şekibe İnel, Hatice Özgener, Huriye Öniç Baha, Fatma Memik, Nakiye Elgün, Fakihe Öymen, Ferruh Güpgüp, Bahire Bediş Morova Aydılek, Mihri Pektaş, Meliha Ulaş, Esra Nayman, Sabiha Görkey, Seniha Hızal, Benal Nevzad İstar Arıman.

Kemalist kadınlar, tıpkı erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi eğitimsiz ve köylü kadınları eğitime işlevleriyle donanırlar. 1935 yılında kapanan TKB'nin 1949 senesinde yeniden açılması, dönemin en önemli gelişmelerinden biridir (Budak, 2018: 45). Köylü ve işçi kadınların aydınlatılmasını kendilerine vazife edinen kadınlar, bu dönemde birçok dernek kurdular. TKB'nin yanı sıra, Kemalist modernleşme çizgisini devam ettiren “Türk Üniteli Kadınlar Derneği”, “Türk Hukukçu Kadınlar Derneği”, “Türk Anneler Birliği” gibi birçok dernek sahada aktif olarak çalışmıştır (Bora, 2016: 765). Kemalist kadınların faal olduğu dernekler, seçkin çizginin sürdürülmesini sağlar. Bu dönemde, en önemli faaliyetlerinden birisi çarşafyla mücadele etmektir. Çarşaf, Atatürk'ün yaptığı reformlara nankörlük olarak görülmüştür. O nedenle, Kemalist kadınlar köylere ucuz mantolar diktirip gönderirler (Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634). Bu faaliyetler, Kemalist kadınların siyasi mücadelesindeki sürekliliği göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim çarşafly köylü kadınla modern Kemalist kadın arasındaki gerilim 1990'larda yerini başörtülü/türbanlı kadın ile laik Kemalist kadın arasındaki gerilime bırakacaktır.

Kadınların en önemli endişesi, modernleşme dönemi kazanımlarının sekteye uğramasıdır. Bu endişeleri, 1950-1960 döneminde iktidar olan Demokrat Parti'nin (DP) siyasetinden kaynaklanmaktadır. TKB'li İffet Halim Oruz'un şu ifadeleri, bu endişeyi açıkça ortaya koyar: “Son zamanlarda yapılan birtakım neşriyattan, münazaralar tertip olunarak varılan kararlardan ve diğer hareketlerden anlaşıldığına göre, Atatürk inkılabının temel direklerinden birini teşkil eden Türk kadını inkılabının bir gerileme hareketi göstermemesi için korunmasına lüzum hâsıl olmuştur” (Akt. Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634). Ancak, süreç içerisinde TKB, iktidardaki DP kadrolarıyla bütünleşmiş; 1955'te, DP'li milletvekili Nazlı Tlabar'ın Genel Başkanlığa getirilmesi ile tamamen işlevsizleşmiştir. Bu silik dönem, 1960 darbesine kadar sürecektir (Atılğan, 2015a: 490; Şahin ve Sarıtaş, 2015: 634).

1960'lı ve 1970'li yıllar, İslamcı ve milliyetçi çevrelerin güçlendiği, buna mukabil 1968 hareketinin de etkisiyle sol/sosyalist akımların varlık gösterdiği yıllardır. Sürecin başlangıcı, Kemalist çevrelerde coşkuyla karşılanan, bir devrim olarak görülen 27 Mayıs müdahalesidir. Bu müdahale, TKB'nin DP kadrolarından koparak askeri çevreye yöneleceği bir ortam oluşturur. Bununla birlikte, kadınlar 27 Mayıs'ı tıpkı Kurtuluş Savaşı gibi ulusal mücadelenin bir parçası olarak değerlendirirler (Şahin ve Sarıtaş, 2017: 731). 60'ların ikinci yarısında ise yükselen sağ siyaset karşısında Kemalist kadınlar etkinliklerini sağ çevrelerle mücadele ederek sürdürürler. Bu dönem İslami hareketin önemli temsilcilerinden Şule Yüksel Şenler'in verdiği konferanslarda tesettürü savunması, mini etekli kadınları hedef alması Kemalist kadınların tepkisini çekmiştir (Atılğan, 2015b: 606).

70'lere gelindiğinde Kemalist çizgide 27 derneğin faal olarak görev yapmaktadır. Bu dernekler, Atatürk'e minnet söylemlerini öne çıkararak kadın haklarının gelişimi için çalışmak ve Kemalist ideolojiyi savunmak üzere varlık göstermektedir (Çaha, 1996: 130). Bu dernekler, 1976 senesinde “Kadın Dernekleri Federasyonu” çatısında bir araya gelirler. Sol çevrelerde ise, sosyalizm, devrim, az gelişmişlik ve sınıfsal eşitsizliklerden yola çıkan sosyalist kadın hareketi, özellikle 1971 muhtırasına karşı sesini yükseltir. 1975'te kurulan “İlerici Kadınlar Derneği” (İKD) dönemin en etkin kadın örgütlerindedir (Yılmaz, 2008: 526; Orhan, 2008). Kemalist Kadınlar ve Sosyalist kadınların ortaklaşa bir mücadele içerisinde yer almadıkları görülmektedir. Buna rağmen, Çaha (1996: 132), her iki cenahın da kadınları bir ideoloji etrafında araçsallaştırdığını ifade eder. Buna göre, sosyalizm veya Kemalizm mücadelesi kadınların esas sorunlarının ikinci plana atılmasına neden olmaktadır. Kadınların kendileri adına ve kendi sorunlarını çözmeye dönük feminist mücadelesi ise 1980'li yıllarda başlayacak; 1990'larda gelişme gösterecektir.

4. 90'lı Yıllar: 28 Şubat, Başörtüsü Meselesi ve Kemalist Feministler

Türkiye’de feminizmin 1980 sonrası dönemde geliştiği, bu alanda çalışan sosyal bilimcilerin uzlaştığı bir noktaya işaret eder (Doltaş, 1992: 61). Feminist hareket, darbe sonrasında toplumsal muhalefetin susturulduğu bir ortamda, yeniden demokrasiye geçiş sürecinde önem kazanmıştır (Kayhan, 1999: 50; Tekeli, 1990: 20). 1980 sonrası dönemde, gerek kurulan dernekler gerek çıkarılan dergiler gerekse düzenlenen gösteriler ile feminist hareket, modernleşmenin kadın karakterini sorgulamış, kadınların özgür özneler olarak haklarını gündeme getirmiştir. Darbe sonrası düzenlenen ilk gösteri, 1983 yılında, “Dayağa Karşı Kampanya” çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (İlkkaracan Ajas, 2007: 5). Kadınlar bu dönemde istismar, cinsellik, şiddet gibi daha önce konuşulmayan kadın sorunlarını dile getirmişlerdir (Moralioğlu, 2012: 296). Özellikle sokak siyasetinin de gelişmesiyle kadınlar, kamusal ve özel alanın sınırlarını sorgulamaya başlamışlardır (Ekal, 2014: 180; İlkkaracan, 2003: 174).

1990’lı yıllarda feminizm çok daha hareketli bir evreye girmiştir. Feminist hareket kendi içerisinde birçok bölünme yaşamış ve farklılık feminizmleri doğmuştur. Dönemin en önemli siyasi kutuplaşması ise Kemalist modernleşmenin içinde düştüğü bunalım ve bunun karşısında İslamcı sağın yükselmesi olmuştur (Sancar, 2011: 69; Zürcher, 2000: 421). Bu bağlamda, 1980 sonrası dönemde Kemalist kadın hakları söyleminin sönümlendiğini söylemek mümkündür (Akis, Özakin ve Sancar, 2009: 247). Bu dönemde, Kemalist kadınlar kendilerini “Kemalist feministler” olarak ifade etmeye başladılar. Nur Serter, Türkan Saylan, Necla Arat gibi farklı kamusal pozisyonlarda etkin olan kadınlar, feminist mücadele içerisine eklenirler. “Türk Kadınlar Birliği” (TKB), “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” (ÇYDD) ve “Cumhuriyet Kadınları Derneği” (CKD) gibi derneklerde faaliyet gösteren Kemalist feministler, özellikle baskı grupları gibi çalışarak kadın haklarına yönelik yasal iyileştirmeler üzerine odaklanırlar. Bu kadınlar, 2002’de yürürlüğe giren Medeni Kanun’un hazırlık çalışmalarında ve Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi sürecinde hükümet üzerinde baskı kurarak aktif olarak çalışmışlardır (Yılmaz, 2008: 547). Özellikle Türk Ceza Kanunu’nun Kadın Platformu içindeki 27 örgüt içerisinde ağırlıklı olarak yer almışlar, üç sene boyunca kadınları mağdur eden düzenlemelerin değiştirilmesi için mücadele vermişlerdir⁴ (Ergün, Güler ve Tanyer, 2010: 53). Burada, erken Cumhuriyet döneminde siyasi haklarını kazanmak isteyen kadın hareketi aktivistleri ile yasal revizyonlara odaklanan Kemalist feministler arasında bir süreklilik olduğu göze çarpmaktadır.

80 sonrasında başlayan ve 90’lı yıllarda genişleyen feminist eleştiriler karşısında Kemalist feministler ise devletçi-seçkinçi reflekslerini sürdürmüşler ve kendilerini “laikliğin ve Cumhuriyetin koruyucuları” olarak görevlendirmişlerdir (İlkkaracan, 2003: 168). 90’lı yıllarda İslamcı sağın yükselmesi, kamusal alanda türban/başörtüsü tartışmalarının alevlenmesi ise Kemalist feministler ile başörtülü kadınları⁵ karşı karşıya getirmiştir. Kemalist feministler türbanı geri kalmışlığın, irtica tehlikesinin ve çağdışılığın sembolü olarak değerlendirmiş, kadının toplumsal alandan tecrit edilmesine sebep olduğunu ifade etmişlerdir (Kubilay, 2009: 339). Bu

⁴ Medeni Kanun’un yenilenmesi çalışmaları, 1994 yılında başlar ve yeni Medeni Kanun 2002’de yürürlüğe girer. 2002 senesinde ayrıca Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Kadınların bu süreçteki lobicilik faaliyetleri için ayrıca bkz: Yılmaz, İlkay (2008), “Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık”, Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori ve Deneyim, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 525-567.

⁵ 1990’lı yıllarda Türban ve Başörtüsü kavramları, Laik ve İslamcı kesimlerin tercihlerini yansıtan ve bu kutuplar arasındaki bölünmeye işaret eden bir kavram setini oluşturur. Kemalist kadınlar, türbanı siyasal bir simge olarak addeder ve irtica-şeriat düzeni ile ilişkilendirir. İslami çevreler ise, başörtüsünü din ve vicdan hürriyeti kapsamında ele alır. Başörtüsü/Türban kavramına ilişkin detaylı bir değerlendirme için ayrıca bkz: Aksoy, Murat (2005), Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, Kitap Yayınevi, İstanbul.

bağlamda, Saktanber'in ifadesiyle (2009: 332), "Kemalist kadınların yeniden keşfi, 1980 sonrası İslamcı hareketlere karşı olmuştur."

1989 senesinde "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği"nin kurulmasıyla, Kemalist feministler kamusal tartışmalarda daha aktif olarak yer almaya başlamışlardır (İlkkaracan, 2003: 175). Arat (2014: 578), 80 sonrası kadın hareketinin, Kemalizm içinden kaynaklanan ancak onu aşan bir uzantısı olduğunu ifade eder. Kemalist feminizmin ise, radikal feminizm başta olmak üzere diğer feminizm türlerinden önemli farkları olduğuna dikkat çeker. Örneğin Kemalist feministler, feminist olmaktan ziyade Kemalist tonları daha ağır basan kişilerdi. Eleştirel genç feministlere göre daha devletçi idiler, ataerkil bir yapı olan devletin topyekûn eleştirisinden çok sistemde yapılabilecek iyileştirmelere odaklanmışlardı; bu anlamda reformisttiler. Bu kadınların başında, Cumhuriyet'in sağladığı burs olanakları ile meslek edinmiş bir akademisyen olan Nermin-Abadan Unat, yine önemli bir akademisyen Necla Arat, ÇYDD Başkanı Dr. Türkan Saylan gelmektedir. Örneğin Necla Arat kendisini açıkça "Kemalist feminist" olarak tanımlamıştır (Çaha, 1996: 195). Türkan Saylan ise, 2004'te bir konuşmasında "Mustafa Kemal en büyük feministti" diyerek, Kemalizm'den neşet etmeyen bir feminizmin anlamsızlığına işaret etmiştir (Bora, 2016: 156).

Kemalist feministler, Kemalizm'e ve Kemalizm ideolojisinin belkemiğini oluşturan laikliğe sıkı sıkıya bağlıydılar. Laikliği dolayısıyla şeriat hukukunun yokluğunu kadınların kamusal varlığının sigortası olarak gören kadınlar, üniversitelerde başlayan başörtülü öğrencilerin eylemlerine şiddetle karşı çıktılar. Kemalist kadınlar, İslam'ın modernleşebileceğini reddederek, bu kadınların eylemlerini modernleşme kazanımlarına bir saldırı olarak yorumlamaktadır (Göle, 2011: 116). Özellikle ÇYDD gibi Kemalist kadın dernekleri, üniversitelerde başörtüsü mücadelesine şiddetle karşı çıkmış, laikliği hararetle savunmuşlardır. Kemalist kadınlar, bir kadının kendi özgür iradesi ile başını örtebileceğine inanmayarak, kadını özgür bir özne olarak kavrayan feminist perspektifin de uzağına düşmektedirler. Buna göre, bu kadınlar ancak bazı cemaat ya da tarikatların "maşa"sı olarak vazifelendirilmiş ya da aile/mahalle baskısı ile kapanmış olabilirler (Göle, 2011: 118; Yağcı, 2008: 10). Bu yaklaşım, kadınların "Kemalist" yönlerinin daha baskın olduğunu göstermektedir. Kemalist kadınları esasen bir araya getiren üç önemli nokta vardır. Bunların ilki şeriat karşıtlığıdır. Bu yaklaşıma göre, İslam'ın modernizasyonu mümkün değildir ve başörtüsü ile kamusal alana çıkmak Batı modern düşüncesine ters bir durumdur. İkincisi, bu kadınlar laikliğe bir can simidi gibi sarılarak kadının toplumsal yaşamdaki görünürlüğüne sağlayan şeyin laik düzen olduğuna inanmaktadırlar. Son olarak, Kemalist kadınlar kendilerini Atatürk devrimlerinin yılmaz savunucuları olarak görmektedirler (Arat, 1998: 97).

Başörtülü kadınlar ve Kemalist kadınlar arasındaki kutuplaşma, 28 Şubat Süreci'nde daha da artmış, Kemalist kadınlar bu süreçten güçlenerek çıkmışlardır. Ancak bu süreç, başörtülü kadınların politik özneleşme sürecini de hızlandırmış, üniversitelerde başörtüsü mücadelesi kitleselleşmiştir. 28 Şubat 1998'te, Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararlar, siyasi tarihimize "post-modern darbe" adı ile geçmiş; hükümetin ortağı olan Refah Partisi icraatlarından dolayı irtica odağı olmakla ilişkilendirilmiştir (Akın, 2000: 456). Bu kararlar⁶ çok kapsamlı olmakla birlikte, çalışmanın sorunsalı açısından en önemli çıktısı üniversitelerde başörtüsü yasağının uygulanmaya başlanmasıdır (Akşin, 2007: 584). Bu tarihten sonra, başörtülü kadınlar ile Kemalist feministler arasındaki kamusal alan gerilimi daha da artmış, karşılıklı olarak gösteriler düzenlenmiştir. Kadınların mücadeleleri, siyasal yapıdaki laik-İslamcı kutuplaşmasının mikro bir yansımasını oluşturmuştur. Örneğin, henüz 28 Şubat süreci gerçekleşmemişken, 15 Şubat 1997'de Kemalist

⁶İlgili MGK kararları ve 28 Şubat süreci ile ilgili ayrıca bkz: Ahmad, Feroz (2006), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul; Akşin, Sina (2007), Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul ve Börklüoğlu, Levent (2019), Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, Dora Yayınları, Bursa.

feministler Çağdaş Hukukçular Derneği'nin öncülüğünde “Şeriat’a Karşı Kadın Yürüyüşü” adı ile bir miting düzenlemiş, bu yürüyüş 10 binden fazla kadının katılımı ile büyük ses getirmiştir (İlkkaracan, 2003: 177). Mitingden kısa bir süre sonra, aynı sene “Cumhuriyet Kadınları Derneği” kurulmuştur (Saktanber, 2009: 333).

28 Şubat’tan sonra, üniversitelerde başörtüsünün yasaklanması başörtülü öğrencilerin eylemler ile itirazlarını ortaya koydukları süreci başlatmıştır. Kemalist kadınlar ise, bu itirazlara karşı çıkarak üniversitelerin çağdaşlığın ve laikliğin kalesi olduğunu vurgulamışlardır (Kaya, 2019: 69). Aslında bu karşı karşıya gelme, bir boyutu ile iki farklı kadın hareketinin kutuplaşmasına işaret ederken; yapısal olarak da İslamcı ve laik kamusal anlayışlarının çarpışma sürecinde kadınların araçsallaştırılmasına da gönderme yapar. Bir tezatlık ise, kendilerini feminist olarak addeden Kemalist kadınların, başörtülü kadınların meslek edinme ve eğitim alma haklarına karşı çıkarak kadınların özneleşmesi ve özgürleşmesi mücadelesinin karşısında yer almalarıdır. Feminizm ve Kemalizm ideolojileri arasındaki sorunlu ilişkiyi de gösteren bu tezatlık, önceliğin laiklik ve sistem savunusu olduğunu ortaya koymaktadır (Cizreli, 2015: 6). Örneğin CHP’li Canan Arıtman’ın Sümerlerde fahişe rahiplerin örtündüğünü söylemesi ve özgürlüğün örtünmekle değil örtüleri çıkarmakla mümkün olduğunu ifade etmesi Kemalist feministlerin zaman zaman başvurduğu uç söylemleri ortaya koymaktadır (Habertürk, 2008).

İstanbul Üniversitesi’nde başlayan başörtüsü yasağı, başörtülü kadınların “ikna odaları”⁷ gerçeği ile tanışmasına neden olur. Kayıt masalarından alınarak ikna odalarına götürülen başörtülü öğrenciler, dönemin rektör yardımcısı Nur Serter, ÇYDD başkanı Türkan Saylan ve ÇYDD gönüllüleri tarafından başlarını açmaya zorlanmaktadır (Cizreli, 2015: 48). İkna odalarında yapılan görüşmelerde, başörtülü öğrencilerin karşısına rol model olarak “kentli, eğitilmiş Cumhuriyet kadını” profili sunulmaktadır. Kemalist kadınlar, başörtülü kadınları kırsal kesimden gelen “çağdışı gerici” olarak kodlamakta, onların özneleşme mücadelesini yok saymaktadır. Necla Arat’ın ifadeleri bu bağlamda önem kazanır: “Kendilerine güvenen, laik ve çağdaş kafaya sahip olan kadınlar, namuslarını bir buçuk metrelik bir bez parçası ile sınırlamazlar” (Akt. Çağatay, 2008: 37). Ancak, eğitim almak ve kamusal alanda görünür olmak isteyen başörtülü öğrenciler, “cahil köylü” algısını kırmaktadır. O nedenle, ikna odalarına giren Kemalist feministler, öğrencileri “ikna” edebilmek için farklı argümanlara ihtiyaç duymuşlardır.

Kemalist kadınların başörtülü öğrencileri “ikna etmek için” sıklıkla başvurdukları argümanlardan biri, İslam’da örtünmenin olmadığıdır. Bu bağlamda, Yaşar Nuri Öztürk’ün görüşleri bir referans olarak sunulmaktadır. Başörtülü öğrencilere başlarını açarlarsa ÇYDD, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) gibi derneklerden burs sağlanacağı vaat edilmektedir. Bu yöntemle, dar gelirli ailelerden gelen öğrencileri ikna etmek amaçlanmıştır. Selin Çağatay (2008), Kemalist kadınlar üzerine yazdığı yüksek lisans tezinde, bu kadınların feminizmi aşırı eşitlikçi bulduklarını ve Kemalizm’in kadın sorununu çözdüğü konusunda hemfikir olduklarını belirtir. Tıpkı erken Cumhuriyet dönemi ve devamında olduğu gibi, 1980 sonrasında da “kadınlar için kadınlara rağmen” anlayışını seçkinli reflekslerle devam ettiren Kemalist feministler, kadınların örtünerek değil başını açarak özgürleşileceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla, karşılarındaki kadınların mücadelesini bir kadın özgürleşmesi olarak okumazlar. Saylan, kendisini bir Kemalist feminist olarak nitelemesinin nedenini şu şekilde açıklar:

Atatürk’ün izinde, onun projelerini anlamaya çalışarak, Türkiye’nin nasıl bir şekilde yoktan var edildiğini görüp ondan sonra o bin yaptıysa en azından biz bir yapmalıyız, görevimizdir diye düşünüyoruz. Biz bu ülkenin Kemalizm’le bir yere geldiğinin farkındayız

⁷ İkna Odaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Çakır Demir, Kevser (Yönetmen) ve Ataş Aydın, Fatma (Yapımcı) (2013), İkna Odaları Belgeseli, İstanbul ve Demirkol Özer, Gülşen (2005), Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları, Beyan Yayınları, İstanbul.

ve kadın sorununu çözmüş vaziyette Kemalizm. Dolayısıyla hem feministim hem Kemalist'im dediğin zaman o sistemin içerisinde kadın sorunu çözülmüş bir ülke hayal ediyorsun⁸ (Akt. Çağatay, 2009: 128).

Saylan için burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Kendisini Kemalist feminist olarak tanımlayan Saylan, hümanist doktor kimliği ile diğer kadınlardan ayrılmakta, bu itibarla zaman zaman başörtülü kadınların da sitem ettikleri bir kamusal figüre dönüşebilmektedir. Sitemde bulunan kadınlardan biri olan Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, kırgınlığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Cüzzamlılardan kaçırmadığı bakışını başörtülülerden esirgemişti” (Akt. Bora, 2009: 4).

Görüldüğü gibi, Kemalist feministlerin 90'lardaki konumu, laiklik savunusu ve şeriat karşıtlığı üzerinden gerçekleşmektedir. Dönemin temel siyasi tartışmalarından olan türban/başörtüsü ve kamusal alandaki yeri konusunda, başörtülü kadınların karşısında mevzilenen Kemalist feministler, daha önceki dönemlerdeki gibi Batının aydınlanmacı değerlerini savunarak feminist olmaktan ziyade, Kemalist duruşlarını muhafaza etmişlerdir. Atatürk'e ve Cumhuriyet değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu Kemalist Feminist kuşak, özünde erken Cumhuriyet dönemi kadın kuşağı ile aynı değerler ve yönelimlere sahiptir.

Sonuç ve Tartışma

Erken Cumhuriyet döneminden 90'lı yıllara Kemalist kadınların hareketini ve feminizmle ilişkisini sorunsallaştıran bu çalışmada, feminizmin doğduğu 80'den önceki süreçte Kemalist kadınların, 80 sonrasında Kemalist feministlere dönüştükleri iddiasından yola çıkılmaktadır. Bu iki grup arasında, siyasi ve toplumsal mücadelede dönemsel farklılıklar bulunmakla birlikte çok önemli sürekliliklerin bulunduğu görülmektedir. Farklılıklara işaret eden en önemli nokta, kadınların farklı feminist mücadeleler ile karşılaşmaları olmuştur.

Osmanlı döneminden ve milli mücadelenin verildiği yıllardan bir miras edinerek kamusal önelere dönüşen kadınlar, Cumhuriyet döneminde yasal haklarını elde etmek için önemli mücadeleler vermişlerdir. Rejimin kadın özgürleşmesi sorununu sistem içi bir mesele olarak algılayıp reformlarla çözme gayreti, Cumhuriyet değerlerine bağlı bir aktivist kadın kuşağı yaratılarak uygulanmıştır. Bu süreçte, eski aktivist kuşağı oluşturan Osmanlı kadınlarının siyasi mücadeleden dışlandığı, yeni rejimle yeni bir kadın profili oluşturulduğu görülmektedir. Örnek Cumhuriyet kadınları iyi eş, anne ve kamusal sorumlulukları da üstlenmekten kaçınmayan bireyler olarak sembolize edilmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde, uzun yıllar süren feminizmin suskunluk döneminde, 27 Mayıs'ta ve 80 sonrası dönemde bu kuşaklar arasındaki en önemli süreklilik kadınların sınıfsal karakterinde, Cumhuriyet kadını profilini benimseyişinde ve rejime bağlılığında ortaya çıkmaktadır. Hemen her dönemde kadınların elit, modern ve kentli profilleri öne çıkmakta; “kadın-feminist” ifadesi “Kemalist” olmanın önüne geçememektedir.

Rejime mutlak sadakat, Cumhuriyet değerlerine bağlılık, Atatürk'e duyulan minnet ve borçluluk, kamusal alanda mücadele veren Kemalist kadınların ve feministlerin arasındaki sürekliliği göstermektedir. Bir diğer süreklilik, kadınların revizyon ve reform alanlarındaki aktif faaliyetlerinde açığa çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminin kadınları siyasal haklarına kavuşmak için mücadele ederken, Kemalist feministler Medeni Kanun ve Ceza Kanunu

---

⁸ Kemalist kadınlarla gerçekleştirilen mülakat verileri için ayrıca bkz: Çağatay, Selin (2008), Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

düzenlemelerinde aktif rol oynayarak reformist tavırlarını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, hemen her dönemde toplumsal roller üstlenen kadınların hak temelli mücadelelere odaklandıkları görülmektedir. Buradaki süreklilik, sisteme yapısal ve kökten eleştiri getirmeme ve yasal iyileştirmelerle rejimi onarma gayretinde açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda, eril ve ataerkil düzene yönelik radikal eleştiriler içeren feminizm, Kemalist feministlerin mücadelesinde ikincil kalmaktadır. Dolayısıyla hemen her kuşakta kadınların ortaklaştıkları nokta, hiçbir ideoloji ya da sistemin Kemalizm kadar kadın haklarını merkeze alamayacağı, hatta feminist olamayacağı noktasında birleşmektedir.

Kemalizm'in kadınlara verdiği öneme duyulan güven, erken Cumhuriyet döneminden sonra en kuvvetli görünümü 90'lı yıllarda gelişen kamusal alan tartışmalarında göstermektedir. Başörtüsü mücadelesine duyulan karşıtlık dolayısıyla kadınların eğitim hakkını önceleyememe, kadın hakları söylemini merkeze alan Kemalist rejimin merkezinde bir açık oluşturmaktadır. Kemalist kadınların, başörtülü oldukları gerekçesiyle rejimi tehdit ettiklerini düşündükleri kadınların eğitim hakkını yok sayması, yine feminist değil Kemalist olmayı önceliklediklerini göstermektedir. Cumhuriyet rejimini kuran önderin yarattığı laik düzeni savunmak, kadınların eğitim hakkını savunmanın önüne geçmektedir. Dolayısıyla, Kemalizm ve feminizm arasındaki mesafeli ilişki bu noktada tekrar açığa çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilanından 90'lı yıllara uzanan süreçte Kemalist kadınların elitist reflekslerini devam ettirdikleri görülmektedir. "Kadınlar için kadınlara rağmen" anlayışının sürdürüldüğü bu uzun süreçte, kendilerini "kurtulmuş" olarak gören kadınlar başka kadınların da ancak Kemalist modernleşmenin öngördüğü düzende "kurtulabileceğini" varsaymaktadırlar. Bu bağlamda, modern-çağdaş-aydınlanmacı bir çizgide saf tutan kadınların rotasının "Cumhuriyet" değerleri ile çizildiği, kadınların vereceği toplumsal ve siyasi mücadelelerin bu yol haritası üzerinden benimsenebileceği görülmektedir. Bu açıdan, "Cumhuriyet Kadını" profili emsal bir kadın özne olarak ortaya konulmaktadır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2006), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akın, Rıdvan (2000), **Türkiye Siyasal Tarihi 1908-2000**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Akis Yasemin - Özakin Ülkü - Sancar Serpil (2009), "Türkiye'de Feminizm ve Kadın Hareketi", **Cogito**, Sayı: 58, s. 245-259.
- Aksoy, Murat (2005), **Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, Sina (2007), **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Anderson, Benedict (2007), **Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- Arat, Necla (1996), "Women's Studies in Turkey", **Women's Studies Quarterly**, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 400-411.
- Arat, Yeşim (1998), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Editörler: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 82-98.
- Arat, Yeşim (2011), "Çekişme ve İşbirliği: Türkiye'de Kadınların Güçlenme Mücadeleleri", **Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye**, (Editör: Reşat Kasaba), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 415-451.

Arat, Yeşim (2014), “1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, **Türk Siyasal Hayatı. Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Sentez Yayınları, Ankara, s. 573-591.

Atılğan, Gökhan (2015a), “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, (Editörler: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, s. 393-510.

Atılğan, Gökhan (2015b), “1960-1971 Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, (Editörler: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, s. 521-651.

Berktaş, Fatmagül (2007), “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt III Batıcılık ve Modernleşme**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 275-286.

Berktaş, Fatmagül (2013), “Feminist Teoride Açılımlar”, **Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları**, (Editörler: Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner), Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, s. 2-23.

Birkalan Gedik, Hande (2009), “Türkiye’de Feminizmi ve Antropolojiyi Yeniden Düşünmek: Feminist Antropoloji Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, **Cogito**, Sayı: 58, s. 285-339.

Birkalan Gedik, Hande (2011), “Feminist Hareketler”, **Yeni Toplumsal Hareketler**, (Editörler: Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 106-122.

Bora, Tanıl (2009), “Türkan Saylan: Bir İstisna”, **Birikim**, Sayı: 242, s. 3-7.

Bora, Tanıl (2016), **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, 2016.

Börklüoğlu, Levent (2019), **Tanzimat’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı**, Dora Yayınları, Bursa.

Budak, Canan (2018), “Türkiye’de Feminist Hareketin Dünü ve Yarını”, **Journal of Business in the Digital Age**, Sayı: 1, s. 38-50.

Bulut, Ayça (2002), **Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikası ve Kadın Hareketi Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Caporal, Bernard (2000a), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Caporal, Bernard (2000b), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Caporal, Bernard (2000c), **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

Cizreli, Bahattin (2015), **Türkiye’de Çağdaşlaşma Ekseninde Başörtüsü: Sorunlar ve Kazanımlar**, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çağatay, Selin (2008), **Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çaha, Ömer (1996), **Sivil Kadın. Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Konya.

Çakır Demir, Kevser (Yönetmen) ve Ataş Aydın, Fatma (Yapımcı) (2013), **İkna Odaları Belgeseli**, İstanbul.

Çetinsaya, Gökhan (2007), “Halide Edip Adıvar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt III Batıcılık ve Modernleşme**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 88-94.

Demirkol Özer, Gülşen (2005), **Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Doltaş, Dilek (1992), “Batıdaki Feminist Kuramlar ve 1980 Sonrası Türk Feminizmi”, **Her Yönüyle Türkiye’de Kadın Olgusu**, (Editör: Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul, s. 61-71.

Durakbaşa, Ayşe (2007), **Halide Edib. Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ekal, Berna (2014), “Geceleri de, Sokakları da, Meydanları da Terk Etmiyoruz!: Türkiye’de Sokak ve Feminist Hareket”, **Sokağın Belleği. 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı**, (Editör: Derya Fırat), Dipnot Yayınları, Ankara, s. 171-187.

Ergün, Yeliz - Güler, Burcu - Tanyer, İlkay (2010), “80 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi”, **Kurtuluş**, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 47-56.

Gelgeç Bakacak, Ayça (2009), “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 44, s. 627-638.

Gökalp, Ziya (1988), **Türkçülüğün Esasları**, (Hazırlayanlar: Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken), İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

Gökçe, Zeynep Yeşim (2011), **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Kadın Kimliğinin Oluşumu: Kadın Yolu Dergisi’nde Kadının Temsili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Göle, Nilüfer (2011), **Modern Mahrem. Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul.

Göral, Özgür Sevgi (2009), “Afet İnan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt II Kemalizm**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 220-235.

Habertürk, (2008), “Sümerlerde Fahişeler Örtünürdü”, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/52070-sumerlerde-fahiseler-ortunurdu> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).

Hamzaoğlu, Mehtap (2017), “Tanzimat’tan Erken Cumhuriyet Dönemine Türk Toplumsal Ve Siyasal Yaşamında Öne Çıkan Kadınlar”, **Lectio Socialis**, Cilt: 2, Sayı:1, s. 74-92.

İlkkaracan Ajas, İpek (2007), “Türkiye’de Dönüşüm Sürecinde 1980’lerden Bu Yana Kadın Hareketi”, <http://www.istanbul.net.tr/Etkinlik/panel/turkiye-nin-donusum-surecinde-1980-lerden-bu-yana/7423/9> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

İlkkaracan, Pınar (2003), “Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Feminizm”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, (Editör: Leyla Sanlı), Alan Yayıncılık, İstanbul, s. 157-193.

Kandiyoti, Deniz (2013), **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Yayınları, İstanbul.

Karaca, Şahika (2011), “Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, **Bilig**, Sayı: 57, s. 115-134.

Karpat, Kemal (2017), **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kartal, Cemile Burcu (2005), **Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kaya, Ceren İrem (2019), “Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri”, **International Journal of Social and Humanities Sciences**, Sayı: 3, Cilt: 2, s. 61-84.

Kayhan, Fatma (1999), **Feminizm**, BDS Yayınları, İstanbul.

Kaymaz, İhsan Şerif (2010), “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, s. 333-366.

Kaypak, Şafak (2014), “Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 33-66.

Kızılkın, Nurhayat (2009a), “Cumhuriyet Kadını Nereden Çıktı?”, **Derin Düşünce Fikir Platformu**, Özel Sayı: Kadın Hakları ve Kemalizm İlişkisine Alternatif Bir Bakış, s. 9-13.

Kızılkın, Nurhayat (2009b), “Şapka ve Türban Meselesi”, **Derin Düşünce Fikir Platformu**, Özel Sayı: Kadın Hakları ve Kemalizm İlişkisine Alternatif Bir Bakış, s. 22-25.

Kolay, Hale (2015), “Kadın Hareketinin Talepleri, Süreçleri ve Kazanımları”, **EMO Kadın Bülteni**, Sayı: 3, s. 5-11.

Kongar, Emre (2006), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Köker, Levent (2013), **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kubilay, Çağla (2009), “İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi”, **Alternatif Politika**, Cilt: 1, Sayı:3, s. 325-362.

Metintaş, Melike (2018), “Erken Cumhuriyet Döneminde Feminizm Hareketlerinin İlerleyen Dönemde Türk Sosyolojisine Yansımaları”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 109-117.

Moralioğlu, Aylin (2012), “80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 99, s. 292-296.

Mutluer, Nil (2012), “Türkiye’de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma”, http://www.spod.org.tr/turkce/wp-content/uploads/2012/04/nil-mutluer_makale.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2012).

Orhan, Gözde (2008), **Annelikten Aktivizme: Değişen Kadınların Tarihi**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sağ, Vahap (2001), “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 9-23.

Saktanber, Ayşe (2009), “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cilt II Kemalizm**, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 323-334.

Sancar, Serpil (2004), “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, **Doğu Batı**, Cilt: 29, Sayı: 7, s. 197-211.

Sancar, Serpil (2011), "Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", **Birkaç Arpa Boyu**, Sayı: 21, s. 61-117.

Sancar, Serpil (2012), **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Smith, Anthony (2009), **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

Şahin, Yelda ve Sarıtaş, Ezgi (2015), “Ellili Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Editörler: Tanıl Bora ve Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 627-667.

Şahin, Yelda ve Sarıtaş, Ezgi (2017), “Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (Editörler: Tanıl Bora ve Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 727-759.

Şimşir, Esra (2007), **Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası: Falih Rıfki Atay, Mustafa Şekip Tunç, Zekeriya Sertel’in Çalışmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tekeli, Şirin (1990), **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toprak, Zafer (1988), “**Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası**”, Tarih ve Toplum, Sayı: 51, s. 30-31.

White, Jenny (2011), “Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset”, **Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye**, (Editör: Reşat Kasaba), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 379-407.

Yacan, Caner (2018), “Bir Siyasal Mücadele Örneği Kadınlar Halk Fırkası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 291, s. 50-59.

Yağcı, Alper (2008), “Kemalist Söylemde Türban: Bir Milli Kimlik Meselesi”, <https://www.birikimdergisi.com/guncel/234/kemalist-soylemde-turban-bir-milli-kimlik-meselesi> (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

Yapar Gönenç, Aslı (2006), “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 63-80.

Yaralı Akkaya, Aysun (2019), “Türk Modernleşmesinin Kadın-Asker Sembolü Sabiha Gökçen Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 18, s. 2435-2462.

Yılmaz, İlkey (2008), “Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık”, **Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori ve Deneyim**, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 525-567.

Yuval-Davis, Nira (2003), **Cinsiyet ve Millet**, (Çev. Ayşin Bektaş), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yüceer, Saime (2008), “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, s. 131-151.

Zürcher, Erik Jan (2000), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

01/07/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Naim BÜYÜKMERT

Korkut Ata Üniversitesi
İ.İ.B.F.

İşletme Bölümü/Doktora Öğrencisi
naimbuyukmert@hotmail.com

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN

Dicle Üniversitesi
İ.İ.B.F.

İşletme Bölümü
abilen@dicle.edu.tr

İMALAT SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN EKONOMİK KRİZLERE BAĞLI OLARAK FİNANSAL YAPISI VE KARLILIĞINDAKİ DEĞİŞİMLER: 2008 KRİZİ

Öz

ABD'de başlayan finansal kriz 2008 yılında bütün ülkeleri etkisi altına alarak uluslararası düzeye ulaşmıştır. İlk aşamada mortgage krizi olarak görülse de daha sonra finansal kriz boyutuna ulaşmış ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki işletmelerde bu krizden etkilenmiştir. Finansal krizin etkilerinin tespit edilebilmesi amacıyla çalışmada krize bağlı olarak reel sektör işletmelerinin karlılık ve finansal yapı rasyoları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada değişken olarak; finansal kaldıraç oranı, karlılık oranı, çalışma sermayesi ve firma büyüklüğü gibi değişkenler kullanılmış olup, BİST'te işlem gören ve reel sektörde faaliyet gösteren 125 işletmenin 2007-2010 yılları arasındaki finansal verileri incelenmiştir. Finansal kriz dönemi etkilerine bağlı olarak yabancı kaynak oranlarında özellikle kısa vadeli yabancı kaynak oranında önemli ölçüde artış meydana geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca finansal kaldıraçın karlılık üzerinde negatif etkisinin belirlenmesiyle birlikte, bu etkisinin kriz döneminde daha da arttığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Finansal Kriz, Reel Sektör, Finansal Kaldıraç, Karlılık Oranı

CHANGES IN THE FINANCIAL STRUCTURE AND PROFITABILITY OF THE ENTERPRISES OPERATING IN THE MANUFACTURING SECTOR DEPENDING ON THE ECONOMIC CRISIS: 2008 CRISIS

Abstract

Financial crisis which had started in the USA reached the international level influencing all of the countries in 2008. Although it seemed as mortgage crisis in the first stage, later it reached financial crisis dimension and as in other countries, enterprises in Turkey were effected by this crisis. In order to determine the effects of the financial crisis, the effects of real sector businesses on profitability and financial structure ratios were investigated in this study. Variables such as financial leverage ratio, profitability ratio, working capital and firm size are used as variables in the study. In the study, the financial data of 125 enterprises traded in BIST and operating in the real sector between 2007-2010 were examined. Due to the effects of the financial crisis period, it has been determined that there has been a significant increase in the foreign resource ratios, especially in the short-term foreign resource ratio. In addition to, with the determination of the negative effect of financial leverage on profitability, it was concluded that this effect increased during the crisis period.

Keywords: Global Financial Crisis, Real Sector, Financial Leverage, Profitability Ratio

Giriş

İşletmeler çeşitli amaçlar için kurulur ve kuruluş amacına bağlı olarak faaliyetlerine devam ederler. Sahipliğine göre finansal kazanımlar ve kamu yararı gibi amaçlarının yanı sıra işletmelerin en önemli hedeflerinden biri de; her türlü finansal ve politik zorluklara rağmen optimal sermaye yapısını oluşturabilmektir. İşletmelerin içinde bulunduğu koşullar, sermaye yapısı oranlarının her zaman kararlı düzeyde olmasına engel olmuştur (Kısakürek ve Aydın, 2013: 98). İşletmelerin optimal finansal yapısına etki eden en önemli unsurlardan biri de finansal krizlerdir. Dünya'da ve Türkiye'de meydana gelen finansal krizler işletmeler açısından finansal olarak olumsuz etkiler yaratmış ve yeniden yapılanmayı gerektirmiştir (Aşıkoğlu ve Ögel, 2006: 2). Yeniden yapılanma (recapitalization) ile işletmeler; en uygun sermaye yapısını belirleyerek, oluşabilecek finansal kayıpları ve maliyetleri minimum seviyeye indirgemeyi hedeflemektedirler (Peura ve Keppo, 2006: 2163).

Ortaya çıkan finansal krizlere bağlı olarak işletmelerin finansal yapısında ve yeniden yapılanma sürecinde oluşan değişimleri analiz edebilmek için çalışmada işletmelerin ekonomik kriz öncesi ve sonrası finansal yapıları incelenmiştir. Finansal rasyolarda krize bağlı olarak oluşan değişimlerin karlılık üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Çalışma sonrasında elde edilen sonucun en reel değerleri ifade etmesi amacıyla üretim yapan işletmeler ve 2008 krizi tercih edilmiştir. İşletmelerin kriz dışındaki diğer unsurlardan finansal olarak etkilenmemesi nedeniyle 2008 yılındaki kriz ele alınmıştır. Kriz nedeniyle finansal rasyoların daha hızlı belirlenerek etkileri gözlemlenebileceği gibi finansal rasyolarda ve karlılık üzerinde yalnızca 2008 krizinin etkilerinin araştırılması amacıyla 2007-2010 yılları arasındaki dönem seçilmiştir.

1. Finansal Kriz ve Türleri

Hayatın her alanında karşılaşılan kriz kelimesi genel olarak "bunalım" anlamına gelmektedir. Finansal anlamda kriz, ekonomik denge içerisinde faaliyetlerini sürdüren yapıların öngörülen ya da öngörülemeyen bir takım sebeplerden dolayı ekonomik dengesinin önemli ölçüde sarsılmasıdır. Globalleşme ile birlikte finansal sınırlar genel anlamda ortadan kaldırılarak para ve sermaye piyasası uluslararası anlamda etkinliğini artırmıştır (Aşıkoğlu ve Ögel, 2006: 2). Finansal krizler, günümüzde küresel anlamda ülkelerin ekonomik durumları üzerinde negatif etki yapan en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.

Finansal krizlerin nedenleri; küresel finans durumu, siyasi istikrarsızlıklar, sürdürülemez makroekonomik politikalar, sermaye hareketlerinde aşırı dalgalanmalar, finansal yapıların zayıf olması ve teknoloji alanındaki hızlı değişimler olarak sıralanabilir. Ancak genel hatları ile belirtmek gerekirse; makroekonomik sebepler, finansal liberalizasyon ve sabit döviz kuru olarak nitelendirilebilir (Turgut, 2006:39). Kaynağına göre sınıflandırmak gerekirse finansal kriz türleri altı başlıkta toplanabilir. Bunlar; sistematik finansal kriz, para krizi, döviz krizi, cari işlem krizi, bankacılık krizi ve dış borç krizidir (Yücel ve Kalyoncu, 2010: 55).

2. Dünya'da ve Türkiye'de Yaşanan Krizler

19. Yüzyılda finansal kriz kavramı ortaya çıkmadan önce onun yerine, kötü hasat ve açlık krizi gibi kavramlar ülkelerin gündemindeydi. Ancak teknoloji ve sanayi alanındaki gelişmelerin akabinde paranın serbest dolaşımının da etkisi ile finansal kriz kavramı ortaya çıkmıştır (Aktan ve Şen, 2001:4). Güçlü ekonomiye sahip gelişmiş ülkelerde meydana gelen finansal krizler, ekonomileri az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'lı yıllardan sonra sermayelerin uluslararası finansal ağda serbest dolaşımının belirgin olarak artması ve ülkelerin birbirleri ile olan ekonomik ilişkilerinin daha karmaşık bir yapı haline gelmesi krizlerin küresel olarak yaşanmasına neden olmuştur. Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış liberalizasyon süreci girişimlerinin, sürdürülebilir makroekonomik faktörlerin sağlanmadan uygulanmaya devam edilmesi finansal kırılganlıkları ve krizleri kolaylaştırmıştır (Ural, 2003: 11).

Ülkeler küresel anlamda meydana gelen krizlerden etkilendiği gibi kendi içerisindeki çeşitli etkilerle meydana gelen sorunlar nedeniyle de finansal krizler yaşamışlardır.

1990 yılı ve daha sonrası meydana gelen finansal krizlere ana başlıklar altında özetlenmiştir:

Meksika Krizi: 1994 yılında Meksika'da meydana gelen finansal krizin birçok nedeni olmakla beraber bu nedenlere bağlı olarak Meksika için birçok olumsuz sonucu ortaya çıkarmıştır. Krizin başlıca sebepleri; enflasyondaki artış, üretimdeki azalma, siyasi etkenler, vergi politikasındaki hatalar ve cari açığın artması olarak sıralanabilir (Hacıhasanoğlu, 2005: 30). Yaşanan finansal krizin akabinde; döviz kuru sarsılmış, yabancı sermaye miktarı azalmış, siyasi sorunlar ve suç oranları, reel faiz ve cari açık giderek daha da artmakla birlikte bu etkenlere bağlı olarak büyüme negatif yönde etkilenmiştir (Turan,2011:59). Meksika krizi ile uluslararası anlamda finansal piyasaların etkinliği ve yapısı sorgulanmaya başlamıştır. Finansal piyasaların sorgulanmasının temel nedeni, kriz öncesinde yerel yatırımcılar finansal koşullar hakkında daha bilgili olmakta ve yabancı yatırımcı için daha fazla risk oluşturmasıdır (Frankel ve Schmukler, 1996:512).

Güneydoğu Asya Krizi:1997 yılında Tayland ile başlayan ekonomik kriz Malezya, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Hong Kong ve Singapur'a kadar uzanmıştır. Krize sebep olan genel etken; temkinli finansal uygulamaların olmaması ve aşırı finansal harcamalardır. Aşırı derecede yatırım harcamaları ve bu yatırım harcamalarının çok düşük seviyede özsermaye ile finanse edilmesi, yatırımlardan elde edilen gelirler yabancı kaynak maliyetini karşılayamayıp ülkenin zarar etmesine neden olmuştur (Pomerleano, 1999: 3). Yükselen piyasa şartları, yerel firmaların uluslararası düzeyde yaptığı borçlanmalar, uluslararası kaynak koşulları ve mali otoriteler arasındaki karmaşık etkileşimlerde ekonomik koşulları zayıflatmıştır (Dekle ve Kletzer, 2001:507). Asya ülkelerinde görülen yüksek büyüme hızı, cari açığın artması ve sabit döviz kuru, doların yen karşısında değer kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ışığında Çin'in düşük üretim maliyeti ile bu ülkelere azalan ihracatı ve Asya ülkelerindeki üretim maliyetlerinin artmasına bağlı olarak kriz ortaya çıkmıştır (Olcay, 2013: 75). Krizin sonucuna bağlı olarak Asya ülkelerinde borsa değer kaybetmiş, ihracat azalmış, işsizlik artmış, ekonomik ve politik istikrarsızlıklar oluşmuş ve finansal olarak gerileme meydana gelmiştir.

Asya krizi uluslararası piyasada olumsuz koşullar sergilese de Türkiye açısından çok fazla risk oluşturmamıştır. Türkiye'nin Asya pazarında ticaretinin daha az olması, merkez bankası politikaları ve döviz rezervleri bu krizin etkilerinin az olmasını sağlamıştır.

Brezilya krizi: Brezilya'da 1990 yılından itibaren seyreden yüksek enflasyon ve ekonominin istikrarsız ilerleyişi 1994 yılında Real Planı'nın yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir (Erdönmez, 2004:25). Real Planı ile Brezilya aynı zamanda yeni para birimi olan Brezilya Real'ine geçiş sağlamıştır. Bu para birimi değişikliği Brezilya'nın yabancı yatırımcının ilgisini çekmesi açısından iyi bir hamle olmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda cari açığın artması ve borsadaki keskin düşüşler IMF'den alınan destek ile aşılmaya çalışılmıştır. Brezilya krizi için en önemli etken, döviz kurunun sabit olması ve çeşitli birimlere olan borçlarını reddetmesidir. Bütün bu gelişmeler eşliğinde finansal kriz kaçınılmaz olmuş, Brezilya borçlarını ödeyememiş ve Real planı sona ermiştir (Turan, 2011: 60).

Rusya krizi: Asya krizinden sonra Rusya, imalat sektörü ve doğal kaynak sektörünün özelleştirmesini büyük oranda gerçekleştirerek ve büyümeye yönelik daha güçlü ekonomik temelleri atarak enflasyonu 1998 yılında tek haneye düşürmüştür (Pinto ve Ulatov, 2010). Ancak Rusya'nın en önemli gelirinin petrol olması nedeniyle Asya krizinden sonra petrol fiyatlarındaki düşüş Rusya ekonomisine olumsuz etki yapmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş cari açığı da artırmıştır. Cari açığın artması ise Rusya krizinin en büyük etkeni olup kısa vadeli borçların ödenememesi de krizin nedenlerindedir (Oktar ve Yüksel, 2015: 337).

Rusya krizi, Türkiye ve Rusya arasında yoğun olan ekonomik ilişkiler nedeniyle Türkiye açısından olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Kriz neticesinde Türkiye’de önemli ölçüde yabancı sermaye kaybı ve brüt döviz rezervlerinde azalma meydana gelmiştir. Kriz sonrasında oluşan finansal kayıpların Türkiye açısından etkileri ciddi olmuştur (Yücel ve Kalyoncu, 2010:61, Kısakürek ve Aydın, 2013: 100).

Arjantin Krizi: İkinci dünya savaşından sonra genel olarak sabit kur oranını benimseyen Arjantin, küresel diğer etkilerin yanı sıra sabit kur oranlarının doğurduğu kur kaynaklı krizler ile karşı karşıya kalmıştır (Turan, 2011: 61). Arjantin, 1991 yılının Mart ayında uygulamaya koyduğu; “Konvertibilite programı” 2001 yılında meydana gelen ekonomik krizin temelini oluşturmuştur. Ülkedeki en büyük sorun hiperenflasyonun kırılması ve parasal istikrarın sağlanmasıdır. İlk yıllarında program olumlu sonuç ortaya çıkarsa da daha sonra Brezilya'nın sabit kur oranından vazgeçmesi, Arjantin'in ihracatını azaltmıştır. Bu nedenle büyüme azalmış, kamu borçları artmış, işsizlik yüksek seviyelere çıkmış ve yatırımlar azalmıştır (Olcay, 2013: 81). Esasen krizinin temelini Arjantin'in IMF ile olan ilişkilerindeki olumsuzluklar ve başarısız ekonomik politikalar oluşturmaktadır. IMF ile oluşan olumsuz ilişkilerin neticesinde; kredi derecelendirme kuruluşları kredi notunu düşürmüş, önerilen dalgalı kur oranı reddedilmiş ve ülkeden sıcak para çıkışı olmuştur. Arjantin krizi de diğer krizler gibi küresel anlamda dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir (Bostan ve Bölükbaş, 2011: 104).

ABD Krizi: Mortgage krizi olarak da adlandırılan bu kriz, 2008 yılında meydana gelmiş olsa da temeli 2000'li yıllara dayanmaktadır. 2000 yılından itibaren ekonomiyi canlandırmak adına ABD Merkez Bankası kredi faiz oranlarını düşürmüştür. Buna bağlı olarak uzun vadeli ödeme koşulları ile konut satışlarında çok fazla artış olmuştur. Uygun kredi koşullarında konut satışı artmış ve buna bağlı olarak da konut fiyatları artmıştır. Bu artış enflasyonu tetiklemiş ve buna bağlı olarak faiz artırımına gidilmiştir. Ayrıca bankalar düşük faiz oranları nedeniyle şartları uygun olmayan kişilere de kredi sağlamıştır. Faiz artırımını konut fiyatlarını düşürmüş ve geri ödenmeyen kredi miktarı çok fazla olmuştur (İskenderoğlu ve Karakozak, 2013: 104, Kutlu ve Demirci, 2011:124). Bu şekilde ortaya çıkan finansal verilere rağmen gerekli önlemlerin alınmaması veya alınan önlemlerin yetersiz olması, 2008 yılında yatırım bankalarının iflası ile sonuçlanmıştır. Bu şekilde yayılmaya başlayan kriz küresel çapta çok fazla etkisi olan ilk krizlerden biri olmuştur. Kriz gelişmiş olan ekonomiye ve finans sektörüne sahip bir ülkede çıkması, düşünüldüğünden daha hızlı bir şekilde yayılmasına ve gelişmiş ekonomilerin daha çok etkilenmesine sebep olmuştur (Er, 2011: 316).

Kriz, yabancı sermayenin etkin olması nedeniyle Türkiye'yi de etkilemiştir. İnşaat sektöründe ve ekonomik büyümede gerileme gibi etkiler yaşanmıştır. Ancak 2001 krizinde yaşanan gelişmeler ile alınan önlemler, 2008 krizinin hafif etki ile atlatılmasına neden olmuştur (Selçuk, 2010: 26, Kısakürek ve Aydın, 2013: 101, Kutlu ve Demirci, 2011: 130).

1994 Türkiye krizi: Türkiye’deki ekonomik kriz geçmişine bakıldığında; 1978, 1988, 1989, 1994, 2001 ve 2008 yıllarında ekonomik krizler yaşanmıştır. Ancak küresel bazda etkileri barındıran ilk kriz 1994 yılında meydana gelmiştir. Kriz en fazla finans sektörünü etkilemiş olsa da, finansal yapılarının zayıflığı nedeniyle reel sektörde krizden etkilenmiştir (Hepaktan ve Çınar, 2011:159). Ancak finansal faktörlerin etkisinin yanı sıra politik etkenlerin de etkisi fazla olmuştur. Yapılan uygulamalar ve kriz yönetim süreci ele alındığında, krizin etkilerinin azaltılması anlamında yanlış uygulamalar yapıldığı ve buna bağlı olarak olumsuz etkilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Faiz politikasındaki hatalı uygulamalar, cari açığın ve döviz talebinin artması, merkez bankasının uygun olmayan politikaları, yüksek düzeyde dış borç ve yabancı sermayenin azalması krizin yeterince uygun yönetilmediğini göstermiştir (Turan, 2011: 62). İç ve dış borç dengesinin kurulamaması borçlanmanın finansal bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1994 krizinin genel olarak sebeplerine bakıldığında; ülkede meydana gelen bütçe açıkları, serbest finansal piyasanın etkisi ve sermaye hareketleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Cari açık ve

bütçe açığının çok yüksek olması, yüksek faiz ve düşük kur yöntemi ile giderilmeye çalışılmış ancak bu yöntem de daha fazla sermaye hareketini doğurmuştur (Işık, Duman ve Korkmaz, 2004: 51). Yapılan yasal düzenleme ile merkez bankasının avans miktarı artırılarak faiz düşük tutulmaya çalışılması, devalüasyon beklentisi yaratmış ve dövize olan talebi artırarak kurdaki artışı tetiklemiştir. 1994 yılında, 14 bin olan dolar olan kur kriz ile 40 bin dolar seviyesine kadar ulaşmıştır (Güloğlu ve Altınoğlu, 2002: 121). Kamu borçları, terörle mücadele, Körfez savaşı ve ücretlerdeki hızlı artış gibi unsurlar krizi meydana getiren iç sebepler olarak sıralanabilirken, bütün bu gelişmelere ek olarak ulusal kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi ile kriz kaçınılmaz hale getirmiştir (Kısakürek ve Aydın, 2013: 101). 1994 krizinin etkilerini azaltmak, dengelenmeyi sağlamak ve ekonomik olarak ülkenin yaşamış olduğu istikrarsızlığı ortadan kaldırarak piyasayı canlandırmak amacıyla 5 Nisan kararları benimsenerek yürürlüğe konulmuştur. 5 Nisan kararları uygulanmaya başlandığı ilk aşamada başarılı olsa da istikrarlı bir süreç sergilemediği için ilerleyen aşamalarda etkisini kaybetmiştir.

2000 ve 2001 Türkiye Krizi: 2000 yılında uluslararası düzeyde meydana gelen ekonomik krizler diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Ancak krizin genel etkenlerine bakıldığında ulusal çaptaki sorunların daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. 2000 ve 2001 yılındaki krizler genel olarak ülke içindeki zayıf finansal yapılar ve bankacılık sektörünün kırılma yapısı olarak değerlendirilebilir.

2000 yılında meydana gelen kriz likidite kaynaklı olsa da bankacılık sektörünün yaşamış olduğu finansal zorluklar nedeniyle bankacılık krizi olarak da adlandırılabilir (Kısakürek ve Aydın, 2013:101). Yüksek enflasyon ve aşırı iç borçlanma ekonomiyi etkileyen önemli krize yol açsa da, 1999 yılında yaşanan depremler ve ülkeye maliyeti, petrol fiyatlarındaki artış ve repo faizlerinin yükselmesi, likidite krizini doğuran etkenlere destek olmuştur (Kanca ve Bayrak, 2015: 16).

2000 yılının Kasım ayında; likidite sorunu, belirli bankaların içerisinde bulunduğu sorunlar, bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilememesi ve ülkenin 5 Nisan kararlarına uyumunun istikrarlı olmamasının yabancı sermaye üzerinde yaptığı olumsuz etkinin sonucu olarak, kısa süre içerisinde yüklü miktarda yabancı sermayenin ülke piyasasından çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler ışığında; Ziraat ve Halk bankasının mali dönemi zararla kapatması, kamu borçlarının artması, bankaların açık pozisyonun yükselmesi ve IMF tarafından verilecek kredinin geçici olarak askıya alınması gibi nedenler 2000 yılının Kasım ayında patlak vererek krizi ortaya çıkarmıştır (Turan, 2011: 75).

2000 ve 2001 krizinin birbirine çok yakın zamanda meydana gelmesi nedeniyle birbiri ile ilişkili olarak nitelendirilip tek kriz olarak da anılabilir. 2000 yılında verilen devlet borçlanma senetlerinin işlenmiş faizle birlikte yenilenmesi ve kamu harcamalarının artması likidite sorununu devam ettirmiştir. 2000 yılında meydana gelen krizin etkileri henüz atılmamışken ve ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik buhran devam ederken; ülkenin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında 19 Şubat 2001 tarihinde MGK'da meydana gelen anlaşmazlık, zor durumda bulunan ve yeni toparlanmaya başlayan ekonomiyi derinden etkilemiştir. 2001 yılında meydana gelen kriz ekonomik olarak adlandırılrsa da aslında bir devlet krizidir (Kanca ve Bayrak, 2015: 17). Her ne kadar diğer etkenler etkili olsa da krizin temel kaynağı bankacılık sektöründeki yaşanan olumsuzluklar olarak nitelendirilmektedir. Ziraat ve Halk bankası ilk defa takas açığını kapatamayarak açık vermiş ve yükümlülüklerini yerine getiremez olmuştur. Kamu bankalarındaki bu olumsuzluklar nedeni ile Türkiye'nin kredi notu düşürülmüş ve risk derecesi artırılmıştır. Merkez Bankası da döviz talebi nedeniyle kurlarda meydana gelen dalgalanmalara müdahale edememiştir (Kısakürek ve Aydın, 2013: 101). 2001 yılındaki krizin sonucunda; ekonomi küçülmüş, kişi başı milli gelir azalmış, 12 adet banka tasfiye edilmiş ya da devredilmiş, işsizlik artmış ve ödemeler dengesi bozulmuştur (Aşıkoğlu ve Ögel, 2006: 4).

2008 Türkiye Krizi: 2008 krizinin aktörü; konut fiyatlarında artışlar ve uygun olmayan kredi koşulları olup kısaca ABD'de yaşanan en büyük konut ve kredi balonu olarak adlandırılabilir.

ABD'nin bankacılık sektöründe ipotekli konut kredileri (mortgage) piyasasında ortaya çıkan kriz ilk başlarda mortgage krizi olarak görünse de daha sonra finansal kurumları ve piyasalara derin etki yapması nedeniyle ekonomik kriz haline gelmiştir (Taylor, 2009:12; Mercan, 2014: 126). Temeli 2000'li yıllara dayanan ve mortgage krizi olarak adlandırılan ABD krizi, Amerika'nın en büyük bankalarından olan Lehman Brothers'ın 600 milyar dolar borçla iflasını açıklaması ile başlamış ve bütün dünyaya yayılmıştır. 1929 yılı ekonomik buhranından sonra küresel olarak en fazla etki yapan kriz olarak da nitelendirilebiliriz. 2008 krizinin diğer krizlerden farkı, daha önce farklı bölgelerde meydana gelen ve uluslararası etkiye sahip krizler, az gelişmiş ve yükselmekte olan ekonomileri etkiler iken, 2008 yılındaki kriz gelişmiş olan ekonomileri etkilemiştir (Ertuğrul vd., 2010: 60). Kriz en başından itibaren 2008 yılına kadar oluşan diğer krizlerden küresel olma özelliği ile ayrılmaktadır. Küresel anlamda etki yapan kriz, yeni küresel mekanizmalarla ilgili tartışmalarında ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 162).

2008 krizi Amerika'da aşırı hızlı ve geniş etki ile başlamasının etkisi olarak reel sektörde gerileme ve belirsizlik oluşturmuştur (Rashwan, 2012:158). Krizle Amerika kıtasındaki ülkelerde finansal piyasalarda ani çöküşler olarak ortaya çıkarken Türkiye'de böyle bir durum olmamıştır. Geçmiş yıllarda ülkemizde meydana gelen ekonomik krizler birçok düzenlemeleri barındırdığı için finansal olarak ani bir etki yaratmamış olsa da finansal olarak etkileri gözlemlenmiştir. Bankacılık sektöründe başlayıp reel sektör ile devam eden kriz, ülkemizde reel sektörde yavaş ivmeli finansal durgunluk olarak sürmüştür. Türkiye'de krizin ilk etkileri; ihracatın % 50 olarak azalması ile başlamıştır (Oğuz, 2011: 2). Avrupa'ya ve Amerika'ya olan ihracatın azalması ile üretim azalmış buna bağlı olarak işsizlik oranları ve cari açık artmış, ekonomide küçülme ve reel sektörde durgunluk gibi etkileri sürmeye devam etmiştir (Mercan, 2014: 130).

Kriz ABD'de her ne kadar finans ve gayrimenkul sektörü ile başlamış olsa da üretim ve sanayi ile devam etmiştir. Ancak Türkiye'deki finans sektörü genel olarak incelendiğinde; banka sayılarında herhangi bir azalış olmamış, krize rağmen finans sektörü temsilcileri ve şube sayıları artarak daha fazla müşteri kitlesine ulaşım hedeflenmiştir (Selçuk, 2010: 23). Türkiye'de finans sektöründe böyle bir etki söz konusu olmadığı için çalışmada üretim ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler incelenmiştir.

3. Sermaye Yapısı Teorileri ve Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler

İşletmelerin sermaye yapısı ve sermaye teorileri ile ilgili yerli ve yabancı birçok araştırma yapılmış olup bu çalışmalar sonucunda da birçok gelişme yaşanmıştır. İşletmelerin finansal olarak amacı; maddi getirilerini daha ileri bir noktaya taşımak ve optimal sermaye yapısını oluşturarak finansman giderlerini minimum seviyeye indirmektir. Bu nedenle yöneticiler, finansman kararlarını etkileyen sermaye yapısı teorilerini daha fazla incelemiş ve araştırmışlardır. Ancak işletmelerin finans ve pazar koşullarının farklı olması nedeniyle henüz hangi sermaye yapısı teorisinin daha iyi olduğu konusunda kesin bir görüş belirtilememiştir. Genel olarak ifade etmek gerekirse işletmelerin sermaye yapısı teorileri: Sermaye Yapısına İlişkin Klasik Yaklaşımlar, Modigliani ve Miller Modeli, Miller Modeli, Ödünleşme Teorisi, Finansman Hiyerarşisi Teorisi, Temsilcilik Sorunu Teorisi, Piyasa Zamanlaması Teorisi ve Sinyal Teorisi olarak özetlenebilir.

İşletmelerin sermaye yapısına ilişkin ilk modern teorik çalışmaların başlangıcı ve sermaye yapısına ilişkin temel alınan çalışma; Modigliani ve Miller'in 1958 yılında yayımladıkları çalışma olmuştur. Sermaye yapısına ilişkin ilk olarak, klasik yaklaşımlar olan; net gelir yaklaşımı, net faaliyet geliri yaklaşımı, geleneksel yaklaşım teorileri ortaya çıkarılmıştır. Daha sonraları ise Modigliani&Miller (M&M) yaklaşımı ve M&M yaklaşımının kurumlar ve gelir vergileri gibi yaklaşımları dikkate alınarak diğer modeller geliştirilmiş ve oluşturulmuştur (Sayılğan ve Uysal, 2011:103). Bu temel yaklaşımlar baz alınarak, finansal hiyerarşi teorisi (pecking order theory) ve denge teorisi (trade off theory) sermaye yapısı kararları ile firma değeri ilişkisini açıklamada yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Yılığör ve Yücel, 2007: 2; Akkaya, 2008: 2; Fıratoglu, 2005: 5).

İşletmelerin sermaye yapısını etkileyen iç ve dış birçok faktör vardır. Her işletmenin kendine özgü koşulları söz konusu olduğu için sermaye yapısı açısından da etkileyici farklı faktörler vardır. Sermaye yapısını etkileyen faktörleri sıralamak gerekirse; firmaya özgü değişkenler, finansal piyasalara özgü değişkenler, makroekonomik değişkenler, bankacılık sektörünün gelişmişliği, enflasyon ve kurumlar vergisi, sermaye yapısı (borç/özsermaye), döviz kurları, ekonomik krizler, siyasi ve politik unsurlar olarak sıralanabilir (Doğukanlı ve Acaravcı, 2004: 43).

4. Literatür

Küresel olarak meydana gelen krizlerin etkilerinin araştırılmasında farklı açılardan belirlenen yöntemlerle yapılan çalışmalar vardır. Çalışmaların büyük çoğunluğunda finansal yapı rasyoları incelenmekle birlikte işletmelerin kriz döneminde ve sonrasındaki karlılıkları ve satış gelirleri incelendiği gibi makroekonomik göstergelerde ele alınmıştır.

Hepaktan ve Çınar (2011) krizin reel sektöre olan etkilerini inceleyen çalışmasında GSYİH içinde sanayi üretimini kriz öncesi ve sonrası olarak araştırmışlardır. Çalışmada; sanayi üretim endeksi, aylık ortalama efektif USD değeri ve kukla değişken (kriz yılları ve sonrası) belirlenmiş olup araştırma kapsamında 2007-2009 yılları arasındaki finansal veriler analiz edilmiştir. Değişkenlere ilişkin birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır. Durağan seriler regresyon analizi sonucunda; Türkiye'deki işletmelerin kredi hacimlerinin daralması sonucu bilançolarının daraldığını ve Avrupa'ya ihracatın azalmasına bağlı olarak üretimin düştüğü sonucunu elde etmişlerdir. Bu sonuçlara ek olarak Türk lirasındaki değer kaybı ve likidite sorununun, krizin reel sektör açısından ciddi bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Kanca ve Bayrak (2015) krizlerin kamu açısından önemini incelenmek amacıyla GSMH/toplam harcamalar, kamu harcamalarındaki değişim ve toplam kamu harcamaları miktarı gibi harcama kalemlerinin değişimleri gözlemlenmiştir. Çalışma sonucunda, 2008 krizinin kamu açısından ciddi bir etkisinin olmadığını, buna rağmen bütçe giderlerinin arttığını ve 2010 yılına kadar devam ettiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar kamu açısından derin etkisi olmasa da işletmeler ve reel risk faktörüne derin etkisi olduğu vurgulanmıştır.

Kısakürek ve Aydın (2013) krizlerin, işletmelerin finansal rasyolarına etkisini araştırmak amacıyla BİST'te faaliyet gösteren reel sektör işletmelerinin finansal kaldıraç oranları bağımsız değişken, karlılık oranları ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmada, 1994 ve 2001 krizlerinde işletmelerin özkaynaklarına başvurdukları ancak uzun vadeli borçlanmanın riskli ve sınırlı olması nedeniyle, 2008 krizinde kısa vadeli borçlanma yoluna gitmelerinin sonucu olarak satışların karlılığına pozitif etki yaptıklarını tespit etmişlerdir. İşletmelerin kriz sonrası dönemlerde anlamlı oranda yabancı kaynak kullandıklarını ve 2008 krizinin firma büyüklüğünde azalış meydana getirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ertuğrul, İpek ve Çolak (2010) krizlerin ekonomi üzerine etkileri kapsamında yaptıkları çalışmada kriz döneminde ve krizden sonraki iki yıllık süreçte makroekonomik göstergelerdeki değişimleri incelemişlerdir. 2008-2010 yılları arasındaki; büyüme oranı, kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi, imalat sanayi üretim endeksi, reel kesim güven endeksi, tüketici güven endeksi, işsizlik oranı, ithalat, ihracat ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler incelenmiştir. Uluslararası düzeydeki fonların azalması, likidite yetersizliği ve fonların maliyetinin artması işletmeleri reel olarak etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca 2008 krizinin Avrupa ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerin sonucu olarak Türkiye ekonomisinde de daralma, sanayi üretiminde ve imalat sanayi kapasite kullanımında da azalma görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Mercan (2014) 2008 krizinin ekonomik büyüme ve üretim endeksleri üzerindeki etkilerini araştırmak üzere Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin finansal verilerini incelemiştir. Uygulama kapsamında; iki yönlü rassal etkiler model tahmini, panel veri kök analizi, Breush- Pagan Lagrange Multiplier (LM) testi ve Hausman içsellik testleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda; Türkiye'nin

finansal açıdan fazla etkilenmediğini ve ihracat aracılığıyla krizden etkilendiğini; ihracatın azalması sonucu üretimin düştüğünü, ekonominin daraldığını ve üretimdeki azalma kaynaklı işsizlik oranlarının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Er'in (2011) krizler üzerine yaptığı çalışma da bu sonuçları destekler niteliktedir.

Işık ve Kiracı (2012) çalışma sermayesinin 2008 krizi ile ilişkisini 110 işletmenin 2005-2010 yılları arasındaki mali tabloları aracılığıyla incelemişlerdir. Finansal olarak; cari oran, nakit dönüşüm süresi, asit test oranı, dönen varlık devir hızı, nakit oranı, kısa vadeli borç/toplam borç oranı, alacak devir hızı, dönen varlık/toplam varlık oranı, stok devir hızı, brüt kar oranı, ticari borç devir hızı ve net çalışma sermayesi/dönen varlık oranları SPSS programı aracılığıyla bağımsız örneklem t testi yapılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; 2008 krizi ile işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünün zayıfladığını, finansal maliyetlerin arttığını, likidite ve faaliyet oranlarının değiştiğini ve brüt kar oranının azaldığını tespit etmişlerdir.

Gümüş ve Aydemir (2014) 2008 krizinin bilançolara etkisini inceledikleri çalışmada her bir konsolide edilen dönem ve sektör için ayrı ayrı yatay analiz, oran analizi ve dikey analiz gibi teknikler kullanılmış olup elde edilen bulgular birbirleri ile karşılaştırılmak amacıyla kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem incelemeye tabi tutulmuştur. Bu suretle krize kadar olan gelişim, kriz dönemi ve kriz sonrası durum ortaya konarak her bir sektör bazında etkilerin ne şekilde hissedildiği karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmada krizin sonucu olarak; net işletme sermayesinin azalması, karlılık rasyolarında olumsuz gelişmeler (faaliyet ve brüt satış karında azalma), kısa vadeli yabancı kaynak miktarının artışı ile finansman giderlerindeki artış gibi olumsuz etkilerinin 2012 yılına kadar atlatılmadığı belirtilmiştir.

Aktaş ve Şen (2013), reel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin 2008 krizinden finansal olarak nasıl etkilendiklerini tespit edebilmek amacıyla 2006-2010 yılları arasında BİST'te faaliyet gösteren işletmelerin mali tabloları incelenmiştir. İşletmelerin; Cari Oran, Asit Test Oranı, Stok Devir Hızı, Satış Karlılığı, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı ve Kaldıraç Oranlarındaki değişimler trend analizi yapılarak incelenmiştir. Analiz neticesinde; stok devir hızı, karlılık oranları ve kaldıraç oranının ekonomik kriz öncesinde daha belirgin bir değişim gösterdikleri ve dolayısıyla bu oranların 2008 yılı ekonomik krizinin uyarı göstergeleri olabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

İskenderoğlu ve Karakozak (2013) 2008 krizi ile imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2007-2011 dönemleri arasındaki 158 BIST imalat sanayi işletmesinin çeşitli finansal oranları (Likidite oranları, karlılık oranları, faaliyet oranları ve finansal yapı oranları) ile bir birleşik oran yöntemi olan Altman modeli Z-Skor değeri çeyrek frekanslık dönemler halinde incelenmiştir. Tek yönlü varyans analizi sonucunda, imalat sanayi işletmelerinin finansal durumlarının 2008 küresel krizinden etkilendiği ve işletmelerin kriz döneminde alacak tahsilinde sorunlar yaşadığı ya da piyasada rekabet gücünü kaybetmemek için kredili satışlara yöneldiği, kısa vadeli yabancı kaynak kullanımında artış olduğu, karlılıklarının belirgin olarak azaldığı ve iflas risklerinin arttığını tespit etmişlerdir.

Rawdanowicz (2010) küresel olarak meydana gelen krizin Türkiye'de etkileri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, krizin Türkiye ekonomisi açısından büyümeyi, ihracatı ve GSYİH'yi azaltmasının sonucu olarak finansal durgunluk oluşturduğu ve reel sektörde toparlanmanın uzun vade de olacağını belirtmiştir. Ancak yerel makroekonomik denge ve finans sektörünün sağlam olması krizin atlatılmasında kolaylık sağladığına da değinmiştir.

Bakker ve Klinge (2012) krizin Avrupa'daki etkilerini araştırdıkları çalışmada, Türkiye'de 2001 krizinin etkilerinin ve sakıncalarının hala sürmesi nedeniyle 2008 yılında finans sektöründe kriz yaşanmadığını ve reel sektörde meydana gelen genel krizin ise 2009 yılında ve sonrasında çok kısa sürede etkisini azalttığını ve 2010 yılında beklenen büyüme rakamlarına ulaşıldığını belirtmiştir.

Selçuk (2010), çalışmasında 2008 krizinin Türkiye açısından iki sonucu olduğuna dikkat çekmiştir. İlk olarak küresel piyasalarda işlem gören fonların azalması ve maliyetlerinin artmasıdır.

Diğeri ise kriz sonucu Avrupa ekonomisinde meydana gelen finansal durgunluğun Türkiye ekonomisini ve finans sektörünü de yavaşlatmasıdır. Ancak 2001 krizi sonrası alınan tedbirlerin ve etkin kriz yönetimi politikası ile krizin diğer ülkelere göre daha başarılı atlatıldığını savunmuştur.

5. Yöntem

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Küresel etkiye sahip ekonomik krizler şüphesiz ki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri birçok yönden etkilemektedir. Bu etki sadece finansal olarak hissedilmediği gibi reel sektöre, işletmelerin faaliyetlerine, ülke ekonomisine ve ülkenin siyasi politikasına kadar uzanabilmektedir. Küresel kriz, 2008 yılında ABD'de mortgage krizi olarak başlamış, ilerleyen aşamada ABD finansal krizine dönüşmüş ve daha sonra ise küresel kriz haline gelmiştir. Türkiye açısından finansal krizin finans sektöründe etkisi yok denecek kadar az olmakla birlikte reel sektörde önemli etki yapmıştır. Çalışmada da küresel krizin reel sektöre etkilerini araştırabilmek adına Türkiye'de faaliyet gösteren imalat işletmelerinin sermaye yapısı ve karlılıkları incelenmiştir.

Araştırma çerçevesinde finansal krizin yabancı sermaye kaynakları oranını etkileyip etkilemediği ve bu etkileşime bağlı olarak yabancı sermaye kaynaklarının finansal kriz döneminde karlılık üzerindeki etkisi araştırılacaktır. İşletmelerin karlılık oranı birçok etkene bağlı olarak değişebilmekte olup çalışmada kriz döneminde kullanılan yabancı kaynağın finansman gideri nedeniyle karlılık üzerindeki etkisine ağırlık verilecektir.

5.2. Araştırmanın Örneklemi

Finansal krizin işletmelerin sermaye yapısını ve karlılıklarını nasıl etkilediğinin tespit edilmesi için 2007-2010 yılları arasında imalat sektöründe faaliyet gösteren ve BİST'te işlem gören işletmelerin finansal tabloları incelenmiştir. Reel sektör işletmelerinde finansal hareketliliğin diğer sektörlerdeki işletmelere göre daha az olması nedeniyle çalışmada reel sektör işletmeleri seçilmiştir. İşletmeler; gıda, kimya, taş ve toprağa dayalı, teknoloji, ticaret, haberleşme, ana metal, metal eşya ve ambalaj olarak alt sektörlerle ayrılmaktadır. Türkiye'de reel sektörde faaliyet gösteren 125 adet işletmenin finansal verileri Kamu Aydınlatma Platformu (www.kap.org.tr) aracılığıyla elde edilmiş olup çalışmanın toplam örneklem sayısı 500'dür.

5.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Kamu Aydınlatma Platformu aracılığıyla elde edilen mali tablolardaki finansal veriler excel çalışma sayfasına aktararak değişkenlere ait finansal veriler gerekli düzenlemeler yapılarak istatistik programına aktarılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan iki hipotez neticesinde, çalışma iki aşamalı olarak yapılmıştır. İlk aşamada krizden önce ve krizden sonraki yıllarda işletmelerin finansal kaldıraçında ve kısa vadeli kaynaklarındaki değişim tek yönlü varyans analiz ile incelenmiştir. İşletmelerin finansal kaldıraç oranı ve kısa vadeli yabancı kaynak oranlarındaki değişimi, kriz yılları ve diğer yıllar karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Kriz yılının yabancı kaynak oranları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans analizi kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında kriz nedeniyle yabancı kaynak miktarındaki artışın işletmelerin karlılığa olan etkileri araştırılmıştır. Bağımlı değişkeni etkileyen bağımsız değişkenlerin tespiti ve etki derecesinin belirlenmesi amacıyla regresyon analiz kullanılmıştır. Birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken ne ölçüde etki yaptığını ve bağımsız değişkendeki artış veya azalışın bağımlı değişkende nasıl bir değişim yaptığının belirlenebilmesi amacıyla Linear Regresyon kullanılmıştır. Literatürdeki çalışmalar ve değişkenlerin yapısı bakımından aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: İşletmelerin finansal kriz döneminde yabancı sermaye kaynaklarında değişim meydana gelmiştir.

Regresyon modellerinden yatay kesit ve zaman serisi içeren değişkenler, araştırmanın amacı ve literatür kapsamında belirlenen modellerin tahmininde En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) kullanılmıştır.

H2: Finansal kaldıraçın kriz dönemi ve sonrasında işletmelerin karlılığı üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır.

Çalışmanın model ve değişkenleri de literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan model ve değişkenlerden seçilerek belirlenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen hipotez 2'nin genel olarak modeli aşağıdaki gibidir:

$$ROA_{it} = \beta_0 + \beta_1(FK) + \beta_2(\ÇS) + \beta_3(FB) + \varepsilon_{it} \quad (2a)$$

$$SK_{it} = \beta_0 + \beta_1(FK) + \beta_2(\ÇS) + \beta_3(FB) + \varepsilon_{it} \quad (2b)$$

5.4. Araştırmanın Değişkenleri

Analizin birinci aşamasında finansal krize bağlı olarak işletmelerin finansal kaldıraçlarında ve yabancı kaynak oranlarındaki değişim incelenmiş olup bu kapsamda değişken olarak; finansal kaldıraç oranı (**FK**) ve kısa vadeli yabancı kaynak (**KVBO**) oranı kullanılmıştır. Kriz döneminde ve sonrasında kısa vadeli kaynak oranında krize bağlı olarak önemli miktarda artış beklenmesi nedeniyle özellikle analize dahil edilmiştir. İkinci aşamada, işletmelerin kriz neticesinde finansal kaldıraç oranlarındaki değişimin firma performansı ve karlılıkları üzerindeki etkilerinin ölçülebilmesi amacıyla bağımlı değişken olarak; aktif karlılık (**ROA**) ve satışların karlılığı (**SK**) alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise Finansal Kaldıraç Oranı (**FK**) ve çalışma sermayesi (**ÇS**) alınmış olup firma büyüklüğü (**FB**) kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Krizin etkilerinin incelenmesi amacıyla kriz dönemleri (1) ve kriz sonrası dönemler (0) şeklinde modele dahil edilmiştir.

Tablo 1: Kategorilerine Göre Değişken Kodu ve Tanımları

DEĞİŞKEN KODU	DEĞİŞKEN ADI VE FORMÜLÜ	KATEGORİ
FK	Finansal Kaldıraç Oranı (FK) = (KVYK+UVYK) / (TOPLAM AKTİF)	KALDIRAÇ
KVBO	Kısa Vadeli Borç Oranı (KVBO) = KVYK / (TOPLAM AKTİF)	
ROA	Aktif Karlılık (ROA) = Net Kar / (Toplam Aktif)	KARLILIK
SK	Satışların Kârlılığı (SK) = Net Kar Marjı / Net Satışlar	
ÇS	Çalışma Sermayesi (ÇS) = Dönen Varlıklar / (Toplam Aktif)	
FB	Firma Büyüklüğü (FB) = Toplam Aktiflerin Doğal Logaritması	

6. Bulgular

Araştırma kapsamında belirlenen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Bilgiler

	FK	KVBO	ROA	SK	ÇS	FB
Ortalama	0.436	0.332	0.167	0.181	0.505	18.767
Medyan	0.422	0.303	0.151	0.190	0.501	18.945
Minimum	0.006	0.005	-0.345	-1.595	0.035	12.880
Maksimum	0.995	0.993	1.564	1.214	0.934	23.330
St. Sapma	0.230	0.209	0.151	0.209	0.186	1.669
Gözlem Sayısı	500	500	500	500	500	500

İşletmelerin içerisinde bulunduğu koşullar nedeniyle finansal oranlarının minimum ve maksimum değerleri arasında çok fazla farklılık bulunabilmektedir. Bu farklılık işletmelerin sahiplik yapısı, faaliyette bulunduğu sektör, işletmeye özgü politikalar ve benzeri unsurlardan kaynaklanabilmektedir. Tanımlayıcı istatistikler kısmındaki örneklem sayısına bakıldığında kayıp veri olmadığı da görülmektedir.

Tablo 3: İşletmelerin 2007-2010 Yılları Arasındaki Bilanço Kalemleri

	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%
K.V.Y.K. (TL)	98.470.220	24	144.954.630	30	126.486.035	26	153.304.613	28
U.V.Y.K. (TL)	61.373.721	15	85.847.764	17	94.286.715	19	94.782.242	17
ÖZ KAYNAKLAR (TL)	252.438.779	61	258.607.832	53	265.015.936	55	294.398.869	55
DURAN VARLIKLAR (TL)	233.432.687	56	269.723.851	55	271.879.445	56	276.076.221	51
DÖNEN VARLIKLAR (TL)	178.089.379	44	217.479.630	45	211.388.938	44	263.609.856	49
SATIŞ GELİRLERİ (TL)	377.196.066		411.611.728		348.617.978		427.159.317	
KAR ZARAR (TL)	74.754.267		77.944.502		55.984.583		81.549.371	

İşletmelerin yıllık bilanço kalemlerinin değişimler yüzdelerinde incelendiğinde kısa vadeli yabancı kaynakların 2008 krizinin etkisi ile önemli derece de artış gösterdiği sayısal olarak görülmektedir. Ancak uzun vadeli kaynaklarda önemli derecede artış görülmemektedir. Yabancı kaynak miktarında meydana gelen artış nedeniyle tabloda görüldüğü üzere işletmelerin özkaynaklarında önemli ölçüde azalma meydana gelmiştir. Krize bağlı olarak yabancı sermaye

kaynaklarında meydana gelen artış, krizin etkisinin beklendiği 2009 yılındaki satış gelirleri ve net kar kalemlerinde de önemli ölçüde azalmaya sebep olduğu fark edilmektedir.

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

	Kriz	FK	KVBO	ROA	SK	ÇS	FB
Kriz	1						
FK	.051	1					
KVBO	-0.035	0.764**	1				
ROA	-.098	.007	-0.004	1			
SK	0.074	-0.102*	-0.183**	0.755**	1		
ÇS	-.022	.184**	0.283**	.363**	0.115*	1	
FB	.005	-.116*	-0.196**	.152**	0.205**	-.135**	1

* P < 0.05, ** P < 0.01.

Değişkenlerin açısından normal dağılım koşulu gerektirmemesi ve esnek bir teknik olması nedeniyle Spearman Korelasyon Testi yapılmıştır. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı korelasyon tablosunda da görülmektedir.

Hipotez 1 ile reel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin finansal krizlerde, uzun vadeli kaynakların finansal risklerinin bulunması ve yeterli seviyede uzun vadeli kaynak bulunamaması gibi nedenlerle kriz dönemi ve sonrasında kısa vadeli kaynaklara yöneldikleri varsayımı ortaya atılmıştır. Bu çerçevede Hipotez 1 ile işletmelerin kriz öncesi ve kriz sonrası dönemlerde toplam borç oranları ile kısa vadeli kaynaklarının krize bağlı değişimlerinin tespit edilebilmesi açısından analiz yapılmıştır.

Tablo 5: Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		FK			KVBO		
I	J	Ortalama (J-I) %	Ortalama Fark (I-J)	Sig.	Ortalama (J-I) %	Ortalama Fark (I-J)	Sig.
2007	2008	+14,2002	-,058637	,042*	+14,4125	-,044489	,009**
	2009	+2,09556	-,012131	,389	+ 5,2738	-,016272	,146
	2010	+5,0143	-,021244	,482	+ 10,0713	-,033062	,220

* P < 0.05, ** P < 0.01.

Analiz kapsamında belirlenen yıllar arasındaki finansal kaldıraç oranı ve kısa vadeli borç oranı farkının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı araştırılmıştır. 2007 ve 2008 yılları arasındaki finansal kaldıraç oranındaki fark istatistiksel olarak ($p:0,042 < 0.05$) anlamlı seviyededir. Sadece 2008 yılı finansal kaldıraç oranındaki değişimin belirgin ve anlamlı ölçüde farklı olması, yabancı kaynak oranının krize bağlı olarak gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. 2008 yılı kısa vadeli yabancı kaynak oranındaki değişim istatistiksel açıdan ($p:0,009 < 0.01$) anlamlı seviyededir. FK ve KVBO değişkenlerinin kriz yılındaki artışının belirgin düzeyde gerçekleştiği Tablo 2'de de oransal olarak görülmektedir. Krizin finansal kaldıraç ve kısa vadeli borç değişkenleri üzerindeki etkisi istatistiksel olarak 2008 yılında anlamlı seviyede olmasının sonucunda H1 kabul edilmiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü üzere işletmelerin 2007 yılındaki kısa vadeli kaynakların toplam kaynaklar içerisindeki ortalaması % 24 iken 2008 yılında krizin etkisine bağlı olarak % 30 seviyesine yükselmiştir. 2009 yılında % 26 seviyesine gerilemiş 2010 yılında ise % 28 dolayında

gerçekleşmiştir. Yabancı kaynak oranındaki bu artış kriz döneminde finansman giderlerini de artıracığı için karlılık oralarında azalma kaçınılmaz olacaktır. İşletmelerin karlılık oranları incelendiğinde Tablo 2' de görüldüğü üzere 2009 yılında işletmelerin karlılık oranı kriz yılı olan 2008 yılına oranla % 28 oranında azalmıştır.

Tablo 6: 2007-2010 Yılları Arası Hipotez 2'ye İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Modeller	BAĞIMLI DEĞİŞKENLER					
	ROA			SK		
	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)	Model (6)
	2007-2010	Kriz dönemi (2007-2008)	(2009-2010)	2007-2010	Kriz dönemi (2007-2008)	(2009-2010)
Sabit	-0.083 (0.267)	-0.093 (0.376)	-0.089 (0.314)	-0.110 (0.199)	-0.054 (0.698)	-0.183 (0.116)
FK	-0.089*** (0.003)	-0.136*** (0.003)	-0.052* (0.062)	-0.95** (0.011)	-0.193*** (0.001)	-0.021* (0.079)
ÇS	0.288*** (0.000)	0.278*** (0.000)	0.306*** (0.000)	0.174*** (0.001)	0.128* (0.060)	0.211*** (0.000)
FB	0.008** (0.048)	0.01 (0.113)	0.010 (0.194)	0.019*** (0.004)	0.013* (0.052)	0.014** (0.019)
D. R ²	0.131	0.113	0.188	0.053	0.075	0.078
F	23.82*** (0.000)	10.98*** (0.000)	18.47*** (0.000)	8.19*** (0.000)	6.7*** (0.000)	6.99*** (0.001)
Gözlem Sayısı	479	233	246	479	233	246
D. R2: Düzeltilmiş R2. * P < 0.1, ** P < 0.05, *** P < 0.01.						

Hipotez 2 kapsamında regresyon analizi yapılmış olup finansal veriler; çalışmaya dâhil edilen bütün yıllar (2007-2010), kriz dönemi yılları (2007-2008) ve kriz sonrası yılları (2009-2010) olarak üç gruba ayrılarak, bu gruplar arasında finansal kaldıracın krize bağlı etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı araştırılmıştır. Tablo 5'teki sonuçlar, finansal kaldıracın işletmelerin karlılıkları üzerindeki etkilerini göstermektedir. Model 1 ve model 4 çerçevesinde kriz ile bağlantılı olarak finansal kaldıracın kriz döneminde ve kriz sonrası dönemlerde karlılık üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı analiz edilmiştir. Model 1 ve model 4 kapsamında bütün yıllar için (2007-2010) analiz edilmekle birlikte çıkan sonuç Tablo 5'te görüldüğü üzere finansal kaldıracın karlılığı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile toplam yabancı kaynak oranı arttıkça karlılık oranı azalmaktadır. Buradan çıkarılan sonuçla ikinci hipotez tutarlıdır. Diğer modeller (model 2,3,5,6) çerçevesinde ise kriz ile bağlantılı olarak finansal kaldıracın kriz döneminde ve kriz sonrası döneminde karlılık üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı analiz edilmiştir.

Model 1, model 2 ve model 3'te ROA bağımlı değişken olarak kullanılmış olup, regresyon analizi sonuçları incelendiğinde kriz dönemi yıllarında (2007-2008) FK değişkeninin ROA değişkeni üzerindeki etkisi negatif ve % 1 seviyesinde anlamlıdır (model 2: $\beta = -0.136$, $p < 0.01$). Kriz sonrası dönemini temsil eden model 3'te ise FK değişkeninin ROA değişkeni üzerindeki etkisinin negatif ve düşük seviyede olup istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (model 3: $\beta = -0.052$, $p = 0.062$). Model 1 kapsamında FK değişkeninin ROA değişkeni üzerindeki genel olarak etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır (model 1: $\beta = -0.089$, $p < 0.01$).

Tablo 2'de de görüldüğü üzere işletmelerin kriz öncesi döneme göre kriz sonrası dönemlerde işletmelerin karlılık ortalaması % 28 gibi yüksek oranla azalış göstermiştir. İşletmelerin kriz sonrası dönemde karlılıklarında meydana gelen düşüşün nedeni, yabancı kaynaklarda meydana gelen artışla birlikte finansman maliyetindeki yükselme ve işletmelerin satış gelirlerindeki yaklaşık % 15 oranında azalma olarak açıklanabilir. 2008 yılının finansal verilerine bakıldığında kısa vadeli kaynaklarda meydana gelen artış finansman maliyetlerini doğuracağından işletme karlılığını negatif olarak etkilemiştir. Reel sektör işletmelerinin piyasa arz-talep dengesine göre üretim ve satış gerçekleştirmelerine bağlı olarak kriz dönemi satışlarında meydana gelen azalma satış gelirlerini etkilemiş ve buna bağlı olarak işletmelerin karlılıklarında azalış meydana gelmiştir.

Model 4, model 5 ve model 6'da yapılan analiz neticesinde SK bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Regresyon analizi neticesinde, kriz dönemi olan 2007-2008 yıllarındaki FK değişkeninin SK değişkenine etkisine ilişkin sonuçlar % 1 seviyesinde anlamlıdır. Model 5'e göre kriz döneminde (2007-2008) finansal kaldıraç oranının firma karlılığını olumsuz (negatif) yönde etkilediği görülmüştür (model 5: $\beta = -0.193$, $p < 0.01$). Model 6 (kriz sonrası dönemi) sonuçlarına bakıldığında finansal kaldıraç oranı ile karlılık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmektedir (model 6: $\beta = -0.021$, $p < 0.1$). Model 4'ün sonuçları ele alındığında (model 4: $\beta = -0.095$, $p < 0.01$) FK değişkeninin SK değişkeni üzerindeki etkisi genel olarak araştırma kapsamındaki bütün yıllarda negatif ve anlamlı düzeydedir. Genel olarak alt grup modellerin (model 2, 3, 5, 6) sonuçları ikinci hipotez ile uyumlu sonuçlar göstermektedir. Borç oranının karlılık üzerindeki negatif etkisi kriz sonrası dönemi ile karşılaştırıldığında, kriz döneminde daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Sermaye yapısında yabancı kaynak oranı arttıkça, firma karlılığında düşüş meydana gelir ve bu düşüş finansal kriz döneminde yabancı kaynak miktarı arttığı için daha yüksek seviyede olur. Bu sonuçlar borç maliyetlerinin kriz döneminde daha da yüksek olduğuna işaret etmektedir. İşletmeler finansal kriz döneminde daha yüksek maliyetler ile borçlanırlar ve dolayısıyla borç artışının karlılık üzerindeki olumsuz etkisi ağırlaşır. Kriz döneminde borçlanmanın ve işletme karlılıklarındaki azalmanın istatistiksel olarak anlamlı olması hipotez 2'nin kabul edildiğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

2008 yılında ABD'de mortgage krizi olarak başlayan ve bütün uluslara yayılan finansal krizin Türkiye'deki etkilerini araştırmak üzere yapılan bu araştırmada, krizden önceki ve krizden sonraki dönemlerde krizin bazı finansal etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Finansal spekülasyonlardan ve istikrarsız sonuçlardan uzak olması babında reel sektör işletmelerinin finansal verileri incelenmiştir. Bu amaca dayalı olarak 125 adet reel sektör işletmesinin finansal verileri excel çalışma sayfasında düzenlenerek SPSS programı aracılığı ile analiz edilmiştir.

2008 yılındaki finansal krizin Türkiye'deki işletmeler üzerinde etkisini incelemek adına literatür incelendiğinde; daha önce çalışmalar yapılmış olup borçlanmanın işletme karlılığı üzerindeki negatif etkisi ve anlamlılığı üzerine yapılan çalışmaların sayısının az olduğu görülmüştür. Literatür taraması ve finansal veriler neticesinde 2 adet hipotez oluşturulmuştur. Hipotez 1'de yabancı kaynak oranını; kriz döneminde, daha önceki dönemler ve krizin etkisinin azaldığı dönemlere oranla artmış olup bu artışa bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır. İşletmelerin finansal zorluklarda ilk olarak başvurdukları kaynak genelde kısa vadeli yabancı kaynaklar olmaktadır. Uzun vadeli kaynakların temin edilmesinin daha zor olması, finansal açıdan daha maliyetli ve riskli olması, işletmeleri kısa vadeli yabancı kaynak kullanımına yönlendirmektedir. Tablo 2'de de görüldüğü üzere kriz döneminde kısa vadeli yabancı kaynak oranının % 30 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Hipotez 2'de yabancı kaynak miktarındaki artışın finansman maliyetlerini artırdığı ve dolayısıyla karlılık üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analizler kapsamında elde edilen sonuçlar; Kısakürek ve Aydın

(2013), Işık ve Kiracı (2012), Gümüş ve Aydemir (2014), Aktaş ve Şen (2013), İskenderoğlu ve Karakozak (2013)'in sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Finansal kaldıracın işletmeler açısından şüphesiz en önemli dönemleri, küresel seviyede meydana gelen finansal krizlerdir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin büyük çoğunluğu kriz dönemlerinde azalan ithalat ve ihracat talepleri nedeniyle; üretimde azalma, yeterli kaynak bulamama ve piyasalarda oluşan belirsizlik gibi durumlar nedeniyle yabancı kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Türkiye de gelişmekte olan ülkeler sınıfında olduğundan 2008 yılındaki krizden belirli seviyede etkilenmiştir. İşletmelerin kullanmış oldukları yabancı kaynakların maliyetlerinin yüksek olması ve oluşan finansman giderleri nedeniyle karlılık oranlarında azalma beklenmesi olağan bir durumdur. Her ne kadar karlılık oranlarında azalma olsa da işletmelerin temel amaçlarından birisi olan karlılığın, sürdürülebilir ve kabul edilebilir bir seviyede olması işletmeler için çok önemlidir. Finansman giderleri nedeniyle finansal kaldıracın karlılık üzerinde olumsuz etkileri vardır ancak bu çalışma ile finansal kaldıracın karlılık üzerindeki negatif etkisinin kriz döneminde daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmelerin küresel çaptaki finansal krizleri en az etki ile atlatabilmeleri için öz kaynak miktarlarını artırmaları, markalaşmanın sonucu olarak daha fazla ticaret hacmi ve güçlü finansal yapı gibi unsurlara öncelik vermeleri gerekmektedir. 2008 yılındaki krizin etkileri kısa sürede giderilebilmiş olsa da işletmeler açısından ilerleyen yıllarda olası bir küresel krizin etkileri daha da derin olabilir. Bu nedenle Türkiye'deki yöneticilerin finans politikalarını sektörel bazda belirlemeleri ve işletmelerin ticaret hacminin artırılması için destekleyici mali politikaları kararlılıkla sürdürmeleri gerekmektedir.

Gelecek araştırmalarda daha kapsamlı sonuçlar elde edebilmek için krizden etkilenen ülkeler de araştırma kapsamına dahil edilebilir. Krizin farklı finansal etkilerini tespit edebilmek adına reel sektör dışındaki işletmelerin ayrı ayrı sektörel bazda incelenmesi katkı sağlayabilir. Örneklem yılları artırılabilir ve krizin işletmeler üzerindeki etkisinin boyutu farklı değişkenlerle ölçülebilir.

Kaynakça

Akkaya, G. Cenk (2008), "Sermaye Yapısı Varlık Verimliliği ve Kârlılık İMKB'de Faaliyet Gösteren Deri-Tekstil Sektörü İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S:30, s.1-13.

Aktan, C.Can ve Şen, Hüseyin (2001), "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", **Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı**, Sayı:42, Cilt:II, s.1225-1230.

Aktaş, Metin ve Şen, Bünyamin (2013), "2008 Yılı Ekonomik Krizin Uyarı Göstergeleri ve İMKB İmalat Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı:27(1), s.79-93.

Aşıkoğlu, Rıza ve Ögel, Serdar (2006), "2001 Krizinin İMKB'de Hisse Senetleri İşlem Gören İmalat İşletmelerinin Finansal Yapısı Üzerindeki Etkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:2,s.1-18.

Bakker, B. Brend ve Kligen, Christoph (2012), **How Emerging Europe Came Through The 2008/09 Crisis: an Account By The Staff of The Imf's European Department**, International Monetary Fund, Washington.

Bostan, Aziz ve Bölükbaş, Mehmet (2011), "Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörüne Etkileri; Türkiye Örneği", **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 62, Cilt:48, s. 101-114.

Hacıhasanoğlu, Burçin (2005), Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Dekle, Robert ve Kletzer, M. Kenneth (2001), **Domestic Bank Regulation and Financial Crises Theory and Empirical Evidence From East Asia**, University of Chicago Press, NBER Working Paper No. 8322, s.507-557.

Doğukanlı, Hatice ve Acaravcı, K. Songül (2004), "Türkiye'de Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörlerin İmalat Sanayiinde Sınanması", **İktisat, İşletme ve Finans**, Sayı:225, s. 43-57.

Erdönmez, P. Ataman (2004), "Finansal Krizler Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Bankalar", **Bankacılar Dergisi**, S.51, s.21-36.

Er, Selami (2011), "Finansal Krizleri Önleme Aracı Olarak Finansal Sektörün Regülasyonu, Mortgage Krizi ve Türkiye", **Maliye Dergisi**, S.160, s.307-327.

Ertuğrul Cemil - Evren İpek - Olcay Çolak, (2010), "Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri", **Akademik Fener Dergisi**, Sayı:5, Balıkesir, s.59-72,

Fıratoğlu, Bahsayış (2005), **Şirketlerin Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler ve Kriz Dönemlerinde Şirket Davranışlarında Meydana Gelen Değişiklikler**, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, Ankara, s.4-39.

Frankel, A. Jeffery ve Schmukler, L. Sergio (1996), "Country Fund Discounts and The Mexican Crisis of December 1994: Did Local Residents Turn Pessimistic Before International Investors?", **Open Economies Review**, **Kluwer Academic Publishers**, Printed in The Netherlands, S.7, s.511-534.

Güloğlu B. ve Altınoğlu E. (2002), "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:27, s.107-134.

Gümüş, Fatih ve Aydemir, Levent (2008), "Küresel Finans Krizinin Sektörel Bazda Şirket Bilançolarına Etkilerinin Analizi", **İşletme Bilimi Dergisi**, Sayı:2(1), s.37-64.

Hepaktan, C. Erdem ve Çınar, Serkan (2011), "Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:30, s.155-168.

İskenderoğlu Ömer ve Karakozak Özlem (2013), "2008 Küresel Finansal Krizinin Finansal Oranlar Üzerine Etkisi: BİST'de İşlem Gören İmalat Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:28, Sayı: 2, s.99-129.

Işık Sayım - Duman Koray - Korkmaz Adil, (2004), "Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:1, İzmir, s:45-69.

Işık, Evren ve Kiracı, Murat (2012), "2008 Küresel Finansal Krizin İşletmelerin Çalışma Sermayeleri Üzerindeki Etkilerinin Oranlar Aracılığıyla Tespiti: İMKB'de Bir Araştırma", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:54, s.157-174.

Kanca, Osman ve Bayrak, Metin (2015), "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011) - Anemon", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, s.9-24.

Kısakürek, Muhammed ve Aydın, Yüksel (2013), "İşletmelerde Sermaye Yapısı ile Kârlılık Arasındaki İlişkinin Analizi:1992-2011 Yılları Arası Finansal Krizler Odaklı BİST'te Bir Uygulama", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı:14 (2), s. 97-121.

Kutlu, H. Ali ve Demirci, N.Savaş (2011), "Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum", **Journal of Accounting & Finance**, Sayı:52, s. 124-136.

Mercan, Mehmet (2014), "Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve 2008 Krizi: Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin Panel Veri Analizi", **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21,Sayı:1, s.125-142.

Marois, Thomas (2012), **States, Banks and Crisis: Emerging Finance Capitalism In Mexico and Turkey**, Edward Elgar Publishing, Northampton.

Oğuz, Şebnem (2011), "Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye'de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı:1, s.1-23.

Oktar, Suat ve Yüksel, Serhat (2015), "1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı:2,s. 327-340

Olcar, Ayten (2013), "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Kriz Etkileri", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum.

Peura, Semu ve Keppo, Jussi (2006), "Optimal Bank Capital With Costly Recapitalization, The Journal of Business", **The University of Chicago Press**, Vol. 79, No.4, s.2163-2201.

Pinto, Brian ve Ulatov, Sergei (2010), **Financial Globalization and The Russian Crisis of 1998**, The World Bank, European and Central Asia Region & Managing Director's Office, Policy Research Working Paper 5312.

Pomerleano, Michael (1999), **The East Asia Crisis And Corporate Finances: The Untold Micro Story**, November 1999, The World Bank.

Rashwan, H. Mohamed (2012), "How Did Listed Islamic and Traditional Banks Performed: Pre and Post The 2008 Financial Crisis", **Journal of Applied Finance & Banking**, Vol.2, No.2, s.149-175.

Rawdanowicz, Łukasz (2010), **The 2008-09 Crisis In Turkey, Performance, Policy Responses and Challenges For Sustaining The Recovery**, Economics Department Working, Paper No. 819.

Sayılğan, Güven ve Uysal, Bahadır (2011), "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektörel Bilançoları Kullanılarak Sermaye Yapısını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Analiz:1996-2008", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:66(4), s.101-124.

Selçuk, Bora (2010), "Küresel Krizin Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, S.2, s.21-27.

Taylor, B.John (2009), "The Financial Crisis And The Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong", **National Bureau Of Economic Research**, Nber Working Paper Series No. 14631, s.1-32.

Turan, Zübeyr (2011), "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, s.56-80.

Turgut, Ahmet (2006), "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4-5, s.35-46

Ural, Mert (2003), "Finansal Krizler ve Türkiye", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:18, S.1, s.11-28.

Yılıgör, A. Gül ve Yücel, Emel (2012), "İşletmelerin Sahiplik Yapısının İncelenmesi: Sahiplik ve Kontrol Ayrımı Konusunda Çıkarımlar", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Sayı:8(16), s.41-57.

Yücel, Fatih ve Kalyoncu, Hüseyin (2010), "Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği", **Maliye Dergisi**, Sayı:159, s.53-69.